

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

**Türkiye’de Medya ve
İletişim Çalışmaları I**

ISSN 1303-9369

e-ISSN 2687-6299

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 19 • Sayı: 38 • 2021/2 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı **Yazı İşleri Müdürü** Salih Pulcu **Editör** Yunus Uğur

ISSN 2687-6299 e-ISSN 1303-9369

Yayın Kurulu

Şevket Kamil Akar, Yusuf Ziya Altıntaş, Nurullah Ardıç, Alim Arlı, Serhat Aslaner, Zahiit Atçıl,
Hediyetullah Aydeniz, Ayşe Başaran, Yücel Bulut, Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır, Nicole Kançal- Ferrari,
Fatma Samime İnceoğlu, Özgür Kavak, Abdülhamit Kırmızı, Özgür Oral, Yunus Uğur, Ali Adem Yörük, Uğur Topal

Danışma Kurulu

Gabor Agoston, Engin Deniz Akarlı, Cemil Aydın, Evangelia Balta, Ali Birinci, Gökhan Çetinsaya,
İhsan Fazlıoğlu, Tevfik Güran, Nelly Hanna, Mehmet İpşirli, Cemal Kafadar,
Mustafa Kara, Sabri Orman, Orlin Sabev, Zan Tao, Hüseyin Yılmaz

Sayı Editörü: Hediyetullah Aydeniz

Türkçe - İngilizce Redaksiyon Ahmet Özer, Ayşe Başaran

Adres Vefa Cad. No. 48 34134 Fatih İstanbul **Tel** 0212. 528 22 22 **Faks** 0212. 513 32 20

e-mail talid@bisav.org.tr **internet** www.talid.org

Grafik Tasarım: Salih Pulcu **Tasarım Uygulama:** Sibel Yalçın

Baskı-Cilt Şenyıldız Matbaacılık Gümüşsuyu Cad. Işık San. Sit. No: 19/C 102 Topkapı/İstanbul

Sertifika No: 45097 **Tel:** 0212 483 47 91

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. MLA International Bibliography, Index Islamicus, EBSCO Publishing, Turkologischer Anzeiger ve ASOS Index gibi indekslerce taranmaktadır.

Dergiye gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur. Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez. Detaylı yayın bilgilendirmesi ve yazım kuralları için lütfen internet sitemize müracaat ediniz.

© Yayınlanan çalışmaların bütün hakları *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları I

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Türkiye’de Yapılan Yetiştirme Kuramı Tezlerinin Bir Değerlendirmesi 591-608

Ömer Özer

*Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Bağlamında Kültür Tartışmaları
(1980-1992)* 609-630

Banu Sayar, Tahsin Sayar

*Türkiye’de Kamu Diplomasisi Akademik Literatürü Üzerine Bir İnceleme: Medya, İletişim ve
Halkla İlişkiler Çalışmaları Alanı Olarak Kamu Diplomasisi* 631-684

Ergün Köksoy

*Basın Yayın Yüksek Okullarından Fakültelere Türkiye’deki Medya ve İletişim Eğitiminin
Dönüşümü: Müfredatlar Üzerine Bir İnceleme* 685-702

Fatih Baritci

*Türkiye’de İletişim Bilimleri Adına Bir İlk Girişim: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri
Fakültesi’nin Kuruluşu ve Açıköğretim Fakültesi’ne Dönüşümü* 703-734

Fırat Güneş

*Tanzimatçılığın İflası: Meşrutiyet Dönemi Basınında Türkçü Aydınların Tanzimat Eleştirisi
(1912-1918)* 791-814

Nergiz Aydoğdu

“Kadın, Ailenin Dahiliye Nâzırıdır.” Bir Osmanlı Kadın Dergisi: Parça Boğçası 815-860

Nermin Genç, Şenay Döner

Türkçe Kur’an Tartışmaları ve Mısır’daki Yansımaları 861-912

Mehmet Suat Mertoğlu

SÖYLEŞİ

Oya Tokgöz ile Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Üzerine Söyleşi 735-742

İnal Cem Aşkun ile Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Üzerine Söyleşi 743-790

RESEARCH ARTICLES

An Evaluation of Cultivation Theses in Terms of Main Features of Cultivation Theory in Turkey 591-608

Ömer Özer

Cultural Discussions in the Context of Media and Communication Studies in Turkey (1980-1992) 609-630

Banu Sayar, Tahsin Sayar

Literature Review on Public Diplomacy in Turkey: Public Diplomacy as A Discipline of Media, Communication and Public Relations Studies 631-684

Ergün Köksoy

Transformation of Media and Communication Education in Turkey from Press Broadcasting Colleges to Faculties: A Research on Curriculums 685-702

Fatih Barıtcı

A First Experiment on behalf of Communication Sciences in Turkey: Foundation of Anadolu University Faculty of Communication Sciences and its Conversion to Açıköğretim Faculty 703-734

Fırat Güneş

The Bankruptcy of Tanzimatism: The Criticism of Tanzimat by Turkish Intellectuals in the Press of the Constitutional Period (1912-1918) 791-814

Nergiz Aydoğdu

“The Woman is the Interior Minister of the Family” An Ottoman Women’s Magazine: Parça Boğçası 815-860

Nermin Genç, Şenay Döner

Turkish Qur’an Discussions and Its Reflection in Egypt 861-912

Mehmet Suat Mertoğlu

INTERVIEW

Interview with Oya Tokgöz on Media and Communication Studies in Turkey 735-742

Interview with İnal Cem Aşkun on Media and Communication Studies in Turkey 743-790

Sunuş

“Birikimsiz (b)ilim olmaz” mottosu ile ilk sayısı 2003 yılında yayımlanmış olan *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* her sayısında bir sahaya/disipline yoğunlaşmakta ve o alanda oluşan birikimin kapsamlı bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Dergide, ele alınan özel dosya konusuyla ilgili temel birkaç araştırma ve derleme makalesinden sonra, sahanın alt alanlarına dair araştırma, derleme ve değerlendirme makalelerine, klasik veya güncel alanın önemli birincil ve çağdaş kaynaklarının, kitap, tez, kurum, dergi ve kongre tanıtımlarına yer verilmektedir. Sahanın duayen birkaç ilim insanı ile yapılan biyografik söyleşi ile de alanın geçmişi, mevcut durumu ve geleceği konuşulmaktadır. İktisat, Siyaset, Sosyoloji, Şehir, Hukuk, Mimarlık, Edebiyat, İstanbul Tarihi, İslami İlimler, Coğrafya, Sinema şimdiye kadar ele alınan saha-temalardan bazılarıdır. TALİD’in bu sayısında ise Doç. Dr. Hediyeullah Aydeniz editörlüğünde Türkiye’de medya ve iletişim çalışmalarına odaklanılmış, Türkiye yükseköğretim kurumlarında 71 yıllık bir kurumsal geçmişe sahip olan, bugün 65 iletişim fakültesinde lisans ve 10’un üzerinde lisansüstü programla yürütülen medya ve iletişim çalışmalarının ortaya koyduğu akademik birikim; kurum tarihleri, literatür değerlendirmeleri, kişi ve eser tanıtımları, sahanın duayen isimleri ile yapılan mülakatlarla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları ile ilgili yazı çağrısında da yer alan temel amaç, Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de medya ve iletişimi konu edinen literatürün ayrıntılı ve nitelikli bir değerlendirmesi olarak belirlenmiştir: “Bu çerçevede sayıda; Osmanlı’dan günümüze 1- **Entelektüel boyutuyla alan yazınına** (kavram ve kuramlar, paradigmlar, araştırma problemleri, yöntemler, ekoller, eserler -kitap, dergi, makale, tezler...) 2- **Aktör boyutuyla (biyografi-yaşam öyküleri) alan yazınına** (alandaki bilim insanlarının akademik ve entelektüel hayatı, kişilikleri, akademi ve akademi-dışı çalışmaları ile alana katkıları) 3- **Kurumsal boyutuyla alan yazınına** (yükseköğretim sistemi ve organizasyon boyutuyla üniversite-içi ve dışı kurumsallaşma çabaları, fakülteler, lisansüstü programlar, bilimsel dernekler, araştırma kaynakları, okuma kitapları, dergiler, dersler vb.) ilişkin literatür değerlendirmesi ve tanıtım yazılarına yer verilmesidir.”

Bu çağrımıza istinaden dergiye gönderilen ve hakemlerden kabul alan 5 makale ve iki söyleşi bulunmaktadır.

Ömer ÖZER’in kaleme aldığı “Türkiye’de Yapılan Yetiştirme Kuramı Tezlerinin Bir Değerlendirmesi” başlıklı makale, Batı’daki medya ve iletişim çalışmalarının kurumsal birikiminin lisansüstü tezler özelinde Türkiye’de alınılmasını ve araştırmalarda kullanılmasını konu edinmektedir.

Sayının ikinci makalesi olan “Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Bağlamında Kültür Tartışmaları (1980-1992)” başlıklı makalede Banu SAYAR ve Tahsin SAYAR, 1980’li yıllar Türkiye’sinde medya ve iletişim çalışmaları kapsamındaki kültür odaklı akademik çalışmaları ele almaktadır.

Fatih BARİTÇİ’nin *Basın Yayın Yüksek Okullarından Fakültelere Türkiye’deki Medya ve İletişim Eğitiminin Dönüşümü: Müfredatlar Üzerine Bir İnceleme* başlıklı makalesi ise, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi’nin yüksek okul ile Fakülte düzeyinde verdikleri iletişim eğitimini müfredatlar üzerinden incelenmektedir.

Türkiye’de Kamu Diplomasisi Akademik Literatürü Üzerine Bir İnceleme: Medya, İletişim ve Halkla İlişkiler Çalışmaları Alanı Olarak Kamu Diplomasisi başlıklı makalesiyle Ergün KÖKSOY, Türkiye’deki medya ve iletişim çalışmaları kapsamında kamu diplomasisi literatürünü ilk defa tespit edip değerlendiren bir çalışma ortaya koydu.

Türkiye’de İletişim Bilimleri Adına Bir İlk Girişim: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi’nin Kuruluşu ve Açıköğretim Fakültesi’ne Dönüşümü başlıklı makalesiyle Fırat GÜNEŞ, medya ve iletişim çalışmalarının kurumsal tarih boyutunu Türkiye’nin ilk ve tek İletişim Bilimleri Fakültesini ve ilk iletişim bilimleri doktora programında hazırlanan doktora tezlerini konu edinmektedir.

Bu sayıda, Türkiye’de medya ve iletişim çalışmalarının tarihi açısından iki önemli isimle yapılan söyleşi de yer almaktadır. Alanın duayen hocalarından Prof. Dr. Oya Tokgöz ile Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Üzerine bir söyleşi gerçekleştirdik. İkinci söyleşide ise İlk İletişim Bilimleri Fakültesi’nin kurucu dekanlığını yapan ve ilk İletişim Bilimleri Doktora Programını açan Prof. Dr. İnal Cem Aşkun’la Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesinin kuruluş hikayesini konuştuk.

Diğer taraftan TALİD’in bu sayısında dosya dışı da üç makale bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde Suat Mertoğlu II. Meşrutiyet yılları ve devam eden sürecin hararetle tartışma konularından birisini geniş bir basın taramasına dayandırarak Türkçe Kuran tartışmalarını ve bu tartışmaların Mısır’daki yansımalarını ele alıyor. İkinci makalede Nergiz Aydoğdu, Osmanlı modernleşme sürecinin en kritik eşiklerinden birisi olan ve her kuşak tarafından yeniden yorumlanan, eleştirilen, reddedilen, yüceltilen Tanzimat hareketine II. Meşrutiyet’in Türkçü aydınlarının nasıl baktıkları sorusunu yanıtlıyor. Son olarak Nermin Genç’in makalesi ise II. Abdülhamid dönemi kadın dergilerinden olup elimizde sadece ilk sayısı olan *Parça Boğçası*’nın muhtevasını değerlendirmekte, Osmanlı kadın dergileri arasındaki konumunu tartışmakta ve bu tek sayının çevrim yazısına yer vermektedir.

Dosya konusu olarak Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmalarına devam edeceğimiz Haziran 2022 sayımızda görüşmek dileğiyle...

Türkiye’de Yapılan Yetiştirme Kuramı Tezlerinin Kuramın Özellikleri Bakımından Bir Değerlendirmesi

Ömer ÖZER*

Öz

Bu çalışmada Türkiye’de tamamlanan yetiştirme kuramı tezlerinin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirmeler, kuramsal temele ilişkin değil, uygulama ağırlıklı olmuştur. Doğru uygulamaların da görüldüğü tezlerin yanı sıra, bazı tezlerde yanlışlar yapılmıştır. Bunların çoğu, mesaj sistem çözümlemesinin yanlış uygulanmasından ya da mesaj sistem çözümlemesinin yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Bazılarında ise yetiştirme çözümlemesi gerçekleştirilmemiştir. Yetiştirme çözümlemesi soruları, çoğunlukla uygun sorulardan oluşmamıştır. Bir çalışmada yapılan derinlemesine görüşmelerin soruları zaten yetiştirme soruları değildir. Bütün bunlar ve bazı diğer bulgular Türkiye’de yetiştirme kuramının bazı araştırmacılar ve danışmanlar tarafından yanlış algılandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: George Gerbner, Yetiştirme Kuramı, Türkiye, Yetiştirme Tezleri, Yetiştirme Çözümlemesi.

---

* Prof. Dr. Ömer Özer Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Basın ve Yayın Bölümü.
omerozer@anadolu.edu.tr, orcid: 0000-0003-2649-6182

An Evaluation of Cultivation Theses in Terms of Main Features of Cultivation Theory in Turkey

Ömer ÖZER

Abstract

In this study, an evaluation of the completed cultivation theory theses in Turkey was carried out. Evaluations were heavily focused on practice, not on theoretical basis. In addition to the theses in which correct practices are seen, some theses have committed mistakes. Most of these are due to incorrect implementation of analysis of message system or lack of not carrying out message analysis system. In some of these theses, the cultivation analysis was not carried out. Most of the cultivation analysis questions were found to be inappropriate questions. The questions of in-depth interview in one study are not even the cultivation questions. All these and some other findings show that the cultivation theory is misunderstood by some researchers and their advisers in Turkey.

Keywords: George Gerbner, Cultivation Theory, Turkey, Cultivation Theses, Cultivation Analysis.

Giriş

Yetiştirme kuramı (cultivation theory) George Gerbner tarafından 1960’ların sonu 1970’lerin başında geliştirilmiştir. Kuram, televizyon izlemenin insanların dünya algılamaları ve sosyal gerçeklik kavramlaştırmalarına olan katkısını ortaya koymaktadır. George Gerbner, kuramı, tüm kitle iletişim araçlarını içerecek önermelerle geliştirmiştir ancak yalnızca televizyon örneğinde açıklamıştır. Bunun yanı sıra yetiştirme kuramı 1967 yılında kültürel göstergeler projesi adı altında, üç bileşeninden biri olan mesaj sistem çözümlemesi yaparak başlatılmıştır. İlk yetiştirme araştırması 1972’de yapılmış ve 4 yıl sonra yayımlanmıştır.¹ Ancak şiddet örneğinde başlatılan çalışmalar daha sonraları başka konulara da genişletilmiştir.² En önemli vurgularından biri ise hikâye anlatma üzerinedir. Buradan hareketle onun bir şiddet ya da televizyon değil de hikâye anlatma kuramı olduğunu açıklamak doğru olacaktır.³ Kuşkusuz yetiştirme kuramının özellikleri bununla da sınırlı değildir. 50 yılı aşkın süredir medyanın sosyal ve kültürel rolünü ortaya çıkaran en önemli kuramlardan biri olan yetiştirme kuramı, gündem belirleme ve kullanımlar ve doyumlarla birlikte en çok atıf alan üç kuramdan da biridir.⁴

Bu çalışmada, Türkiye’de yapılan yetiştirme kuramı tezleri incelenmiştir. İlk tezdən⁵ bu yana 35 sene geçmiştir. Çalışma tezlerle sınırlandırılmıştır. Yazar Ömer Özer, Ulusal Tez Merkezi’nden, enstitülerden ve kişisel görüşmelerden elde ettiği bilgiler sonucunda 13 lisansüstü teze ulaşmıştır. Yetiştirme çalışmalarının genelinin bir değerlendirmesi Ömer Özer tarafından başka bir çalışmada⁶ gerçekleştirilmiştir. Değerlendirmeler yalnızca tezlerin yetiştirme kuramının orijinalindeki özelliklere uyup uymadığı temelinde yapılmıştır. Türkiye’deki akademik çalışmaların önemli bir çıktısı ve göstergesi olan lisansüstü tezleri konu edinen bu çalışmada, yöntemin uygulanması ve analiz açısından da ele alınması gereken üç temel konu işlendikten sonra tezlere ilişkin bulgular ve analizler yapılacaktır. Bu üç konuda cultivation kavramına Türkçe karşılık vermedeki terminoloji tartışması, kuramın

1 Gerbner ve Gross, “Living With Television: The Violence Profile”, s. 172-194.

2 Gerbner vd., “The Demonstration of Power: Violence Profile No: 10”; Gerbner vd., “Aging with Television: Image on Television Drama and Conceptions of Social Reality”; Gerbner vd., “The “Mainstreaming” of America: Violence Profile No. 11”; Gerbner vd., “Charting the Mainstream: Television’s Contributions to Political Orientations”.

3 Özer, *Kamular Türkü Söyleyin, George Gerbner’in Yetiştirme Kuramı Bakımından Özgün Araştırmalar*.

4 Morgan vd., “Yesterday’s New Cultivation, Tomorrow”, s. 675.

5 Batmaz, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Siyasal ve Toplumsal Etkileri: Ampirik Bir Model Denemesi”.

6 Özer, *Kamular Türkü Söyleyin*.

önemli kavramları ve tezler analiz edilirken dikkate alınacak en önemli unsur olan yetiştirme kuramının bileşenleridir.

Bir İsim Tartışması

Cultivation sözcüğüne karşılık Türkiye’de farklı kavramlar kullanılmaktadır. Bunlar arasında “yetiştirme, ekme, kültürlenme, yeşertme, kültivasyon, kaltivasyon, eşeleme” en öne çıkanlardır. Diğer çalışmalarımızda olduğu gibi bu makalede de cultivation’ın Türkçe karşılığı olarak yetiştirme kavramının kullanılmasını önermekteyiz. Kavramlar arasında ekme, cultivation sözcüğünün belki de Türkçedeki en uygun karşılığı olmasına karşılık, yeterli bir kullanım değildir. Belki de yanlış bir kullanımdır. Yetiştirme kuramına göre, televizyon belli imgeleri eker. Televizyonda ekilenler, mesaj sistem çözümlemesiyle ortaya konur. Ama bunların yetişip yetişmediği yetiştirme çözümlemesiyle saptanır. Mesaj sistem çözümlemesiz yetiştirme olmayacağı için de ikisini kapsayacak sözcük yetiştirmedir. Bunu bir örnekle açıklamak mümkündür: Çiftçi, bağlı olduğu ağa adına buğdayı tarlaya eker. Bu, buğdayın yetişip yetişmeyeceğini ya da iyi yetişeceğini garanti etmez. Bunu anlamak için hasat zamanını beklemek gerekir. Burada ağa ve çiftçi ilişkisi, kurumsal süreç çözümlemesini, buğdayın ekilmesi sırasındaki türü mesaj sistem çözümlemesini, hasat zamanı da yetiştirme çözümlemesini ifade etmektedir. Belirtilen diğer kavramlar ise anlamsal bakımdan uymamaktadır. Kültürlenme son derece olumlu çağrışım yapmaktadır. Elbette yetiştirme de öyle ama yetiştirme bakımından ideolojik boyut inkâr edilmemelidir. Kültivasyon ve kaltivasyon kavramlarının da Türkçe bakımından uygun olmadığı Ömer Özer tarafından düşünülmektedir.⁷

Yetiştirme Kuramının Önemli Kavramları

Yetiştirme kuramının etrafında geliştirilen çok sayıda kavram bulunmaktadır.⁸ Bunlardan öne çıkanlar olarak “hikâye anlatma, televizyon ve şiddet” anılabilir. George Gerbner’a göre, bizler anlattığımız hikâyeleriz.⁹ Gerbner,¹⁰ insanların, yakın çevrelerinin tehdit ve ödülllerinden daha geniş bir dünyada yaşadıklarını belirtmektedir. Söz konusu dünya da “anlattığımız hikâyelerden” gelmektedir. Hikâyeler, tarihsel olarak gelişmeyi, orijinal olarak karşılıklı bağlanmayı, kültür olarak adlandırılan dikişsiz sembolik ağa eklerler.

Hikâye anlatma¹¹ ve bunun günümüzde televizyon aracılığıyla yapıldığı düşüncesi kültürel göstergeler projesinin temel önermelerinden biridir. Gerbner’a

⁷ Özer, *Kamular Türkü Söyleyin*.

⁸ Özer, *Kamular Türkü Söyleyin*.

⁹ Gerbner, “The Symbolic Context of Action and Communication”, s. 254.

¹⁰ Gerbner, “Epilogue: Advancing on the Path of Righteousness (Maybe)”, s. 250.

¹¹ Gerbner, “Stories of Violence and the Public Interest”, s. 135.

göre, insanoğluyla diğer canlılar arasındaki temel farklılık, insanların kendi söyledikleri hikâyelerin yarattığı bir dünyada yaşamalarıdır. Ona göre, yaşayan tüm organizmalar çevreleriyle enerji alışverişini sağlar. Hatta bazı yaratıklar, enformasyon alışverişine de girer ve öğrenmenin bir sonucu olarak davranışlarını değiştirir. Ama yalnızca insanlar, karmaşık sembollerin güdümü altında iletişim kurarlar. Böylece yalnızca insanlar, hikâye anlatmanın bazı formları ve tarzları aracılığıyla oluşturulmuş ve deneyimlenmiş bir dünyada yaşarlar.¹² Dolayısıyla insanlar, bildikleri ve düşündüklerini ne kişisel ne de doğrudan deneyimle elde etmektedirler. Aksine, ne biliyorlarsa bunları, anlattıkları ve duydukları hikâyelerden edinmektedirler.¹³

Gerbner ve arkadaşlarına göre, günümüzde hikâye anlatma işlevini televizyon yerine getirmektedir. Televizyon en çok zamanda en çok insana en çok hikâyeyi anlatmaktadır. Böylece televizyon, pazar dinamiklerine uyumlu, reklamcı sponsorluğu altında standartlaşmış ve merkezileşmiş bir yapı içinde hikâye anlatmanın kültürel sürecini dönüştürmektedir.¹⁴ Daha da önemlisi, hikâye anlatmanın kültürel süreci, satış çabasında olan global ticari çıkarlar tarafından denetlenmektedir.¹⁵

Şiddet, sosyal ilişkidir. İnsanlar zorlamak için ya da istenmeyen davranışı caydırmak için incitir, yaralar ya da öldürür. Egemenlik kurar ya da terörize eder. Sembolik şiddet ise bir güç gösterisidir; gücü kanıtlar.¹⁶ Şiddet, Gerbner ve arkadaşlarının çalışmalarında her zaman önemli olmuştur. Onlar, yinelenen şiddet görüntülerini ayrı ayrı saymaya özen göstermişlerdir. Nitekim şiddetin yinelenmesinin anlamı, ticari olmasıdır ve izleyicinin reklamcılara satılmasıdır.¹⁷ İlk yetiştirme araştırmasının yayımlandığı çalışmada şiddet şu şekilde tanımlanmıştır:

Fiziksel gücün silahlı ya da silah kullanmadan, kişinin kendisine ya da başkalarına karşı, kurbanın kendi rızası dışında, acı verecek şekilde incitilmesi, öldürülmesi ya da olayın bir parçası

12 Gerbner, “Epilogue: Advancing on the Path of Righteousness (Maybe)”.

13 Gerbner, “Introduction: Why the Cultural Environment Movement?”, s. 133; Gerbner ve Gross, “Living With Television: The Violence Profile”, s. 173; Gerbner vd., “The Demonstration of Power: Violence Profile No: 10”, s. 177, 178; Gerbner vd., “Charting the Mainstream: Television’s Contributions to Political Orientations”, s. 102; Gerbner vd., “Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process”, s. 18, 19; Gerbner vd., “Growing up with Television: The Cultivation Perspective”, s. 18; Morgan ve Shanahan, “Two Decades of Cultivation Research: An Appraisal and Meta-Analysis”, s. 5; Morgan ve Signorielli, “Cultivation Analysis: Conceptualization and Methodology”, s. 13; Signorielli ve Morgan, “Cultivation Analysis: Research and Practice”, s. 112 ve 114).

14 Gerbner, “Cultivation Analysis: An Overview”.

15 Gerbner, “Epilogue: Advancing on the Path of Righteousness (Maybe)”.

16 Gerbner vd., “Profiling Television Violence”, s. 337.

17 Gerbner ve Gross, “The Violent Face of Television and Its Lessons”, s. 153-154.

olarak kurban olacak derecede tehdit edilmesi unsurlarının açık bir ifadesidir.¹⁸

Bu tanım, Gerbner ve arkadaşlarının önceki¹⁹ ve sonraki²⁰ tüm şiddet araştırmalarında geçerliliğini korumuştur. Boş tehditler, sözlü saldırılar, inandırıcı şiddet sonuçları doğurmayan jestler şiddet olarak kodlanmamaktadır.²¹ Ancak kaza ve doğal şiddet, sürekli belli karakterleri kurban eden amaçlı dramatik eylemler olarak kabul edildiğinden şiddet kapsamına girmektedir.²²

Yetiştirme Kuramının Bileşenleri

Kurumsal süreç çözümlemesi, kültürel göstergeler projesinin birinci bileşenidir. Gerbner önce sosyal yapılar, mesaj sistemleri, şirket formları ve işlevleri ile ortak imge oluşumu ve kamu politikası arasındaki ilişkinin araştırılması gereği olarak kitle iletişiminde “kurumsal yaklaşımını” tartışmıştır. Ona göre, kitlesel olarak üretilmiş mesaj sistemlerinin çözümlemesi öncelikle kültürel alandaki endüstriyel örgütlenmeler ve sosyal sistemlerin fiilî politikaları ve görünimleri hakkındaki ipuçlarını vermek ve değerlendirmek durumundadır.²³ Kurumsal süreç çözümlemesiyle, kitle iletişiminin diğer kurumlarla nasıl ilişkili olduğu, nasıl karar oluşturulduğu, mesaj sistemlerinin oluşturulması ve bir toplumda işlevlerini nasıl yerine getirdiği konuları incelenmektedir. Bu bileşenin önemi, kitle iletişim politikalarının yalnızca sosyal ilişkilerin genel yapısını ve endüstriyel gelişmede bir aşamayı değil aynı zamanda, belli tür kurumsal ve endüstriyel güçleri ve baskılarını yansıtmışından da kaynaklanmaktadır.²⁴ Bugüne kadar Gerbner ve arkadaşları kurumsal süreç çözümlemesi gerçekleştirmemiş ama örneğin tekelleşme sorunu gibi konuları ele alan çalışmalara atıfta bulunmuşlardır.

İkinci bileşen mesaj sistem çözümlemesi, kitle iletişim araçları söyleminde sunulan toplam ve bütünsel öncülleri incelemek için tasarlanmıştır. Gerbner’a göre mesaj, somut fiziksel ve sosyal ilişkilerin, sosyal ve tarihsel olarak belirlenmiş bir ifadesidir. Mesajlar, üretildikleri sosyal ilişkiler ve bağlamları dikkate alınarak anlaşılabilir bakış açısı, önermeler ve varsayımları içermektedir. Ayrıca mesajlar, anılan ilişkiler ve bağlamları yeniden oluşturmaktadır. Böylece mesajlar, ürettikleri pratikler ve yapılara anlamlarını vermekte ve sonuçlarına katlanmayı

18 Gerbner ve Gross, “Living With Television: The Violence Profile”, s. 184.

19 Gerbner, “The Violence Profile: Some Indicators of Trends in and the Symbolic Structure of Network Television Drama 1967-1971”, s. 456.

20 Gerbner, “Miracles’ of Communication Technology: Powerful Audiences, Diverse Choices, and Other Fairy Tales”, s. 3.

21 Gerbner vd., “The ‘Mainstreaming’ of America: Violence Profile No. 11”, s. 11.

22 Gerbner vd., “The ‘Mainstreaming’ of America: Violence Profile No. 11”, s. 12.

23 Gerbner, “Epilogue: Advancing on the Path of Righteousness (Maybe)”, s. 251.

24 Gerbner, “Cultural Indicators: The Third Voice”.

sağlamaktadır.²⁵ Mesajların üretimi, sosyal örneklerin kültürel ve politik iktidarı içermesini yaratması nedeniyle özel bir önem taşımaktadır. Burada işleyiş, doğru yaratılan mesajların, ortak bilinci yetiştireceği şeklindedir. Kitle iletişimiyle, endüstri devriminin kültürel göstergesi olarak mesajların kitlesel üretimi anlaşılmaktadır. Mesajlara yüklenen sosyal işlevler, mesajların kitlesel üretimi ve sembolik çevresi, sosyal ilişkiler ve iktidarda derin bir dönüşümü temsil etmektedir.²⁶

Mesaj sistem çözümlemesi, yetiştirme çözümlemesine temel oluşturmaktadır ve kültürel göstergeler projesinin ikinci aşamasıdır. Bir başka deyişle mesaj sistem çözümlemesi, önemini yetiştirme çözümlemesine temel oluşturan sorulara kaynaklık etmesinden almaktadır. Yetiştirme çözümlemesinde kullanılan sorular, geniş izleyici gruplarına, bebeklikten başlayarak uzun zaman boyunca sunulan televizyon mesaj sistemlerine yerleşmiş içerik görünümlerinden yansımaktadır.²⁷ Burada yapılacak yanlış bir çözümleme en basit ve net anlatımıyla, saha araştırmasından yanlış sonuçlar elde edilmesine neden olacaktır. Nitekim mesaj sistem çözümlemesi ile televizyon içeriğinin en çok yinelenen, sabit ve amacını aşan örnekleri seçilmektedir. Bu örnekler; uyumlu imgeler, görüntüler ve değerlerdir. Aynı zamanda bunlar, çoğu program türlerinde yer alır. Televizyonu çok seyredenlerin, söz konusu görüntülerden kaçınması mümkün değildir. Bunlar; özel program ve türden çok, bir sistem olarak televizyona yerleşmiş toplam mesajlardır.²⁸

Yetiştirme çözümlemesi, kültürel göstergeler projesinin üçüncü bileşenidir. Yetiştirme kavramıyla televizyon izlemenin, izleyicinin sosyal gerçeklik kavramlaştırmasına katkısı tanımlanmaktadır.²⁹ Yetiştirme çözümlemesi de, izleyicinin sosyal gerçeklik kavramlaştırmasıyla televizyon içeriğindeki en çok yinelenen ve yayılcı imge ve ideolojiler³⁰ arasındaki ilişkiyi incelemektedir.³¹ Yetiştirme kuramı ve çözümlemesinin yöntemleri, ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nin

25 Morgan, “The Critical Contribution of George Gerbner”, s. 104.

26 Morgan, “The Critical Contribution of George Gerbner”, s. 104.

27 Gerbner, “Epilogue: Advancing on the Path of Righteousness (Maybe)”, s. 253.

28 Gerbner vd., “Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process”, s. 25; Gerbner vd., “Growing up with Television: The Cultivation Perspective”.

29 Gerbner vd., “Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process”, s. 23; Kang ve Morgan, “Culture Clash: Impact of U.S. Television in Korea”, s. 431; Morgan, “Heavy Television Viewing and Perceived Quality of Life”, s. 500; Morgan ve Shanahan, “Comparative Cultivation Analysis Television and Adolescents in Argentina and Taiwan”, s. 174-175; Morgan ve Shanahan, “Two Decades of Cultivation Research: An Appraisal and Meta-Analysis”, s. 1; Shanahan vd., “Green or Brown? Television and the Cultivation of Environmental Concern”, s. 308-309; Signorielli ve Morgan, “Cultivation Analysis: Research and Practice”, s. 19.

30 Morgan ve Shanahan, “Two Decades of Cultivation Research: An Appraisal and Meta-Analysis”, s. 1.

31 Gerbner vd., “The ‘Mainstreaming’ of America: Violence Profile No. 11”; Gerbner vd., “Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process”; Morgan ve Signorielli, “Cultivation Analysis: Conceptualization and Methodology”.

medya sistemi ve kültürel ve politik bağlamında geliştirilmiştir.³² Ancak daha sonra Türkiye'nin de aralarında bulunduğu dünyanın birçok bölgesinde uygulanmıştır. Örneğin Ömer Özer bugüne kadar 15 civarında çalışma tamamlamıştır.³³

Yetiştirme çözümlemesi kurumsal çalışma ve mesaj sistem çözümlemesiyle başlamaktadır.³⁴ Bir başka deyişle yetiştirme çözümlemesi, genellikle televizyon içeriğindeki sabit ve en çok yinelenen örneklerin seçilmesi ve değerlendirilmesiyle başlamaktadır. Bu işlemde çoğu program türünde yer alan değerler, görüntüler ve imgelere vurgu yapılmaktadır. En basit haliyle söylendiğinde yetiştirme çözümlemesi, televizyonu çok seyreden izleyicilerin (Heavy Viewer) en çok ortak ve yinelenen mesajlardan oluşan televizyon dünyasının mesajlarını, gerçek dünya olarak algıladığını ortaya koymaya çalışır. Televizyonu çok seyredenlerle az seyredenlerin (Light Viewer) yanıtlarını demografik değişkenleri de göz önüne alarak karşılaştırır.³⁵ Televizyon dünyası, seyrek olarak "objektif gerçekliği" sunmaktadır. Bunun yerine çoğunlukla egemen ideoloji ve değerleri dikte etmektedir.³⁶ Ayrıca televizyonda sergilenen dünya ile gerçek dünya arasında bazı eleştirel farklılıklar bulunmaktadır.

Yöntem

Tezlerin değerlendirmesinin nicel ve nitel içerik çözümlemesi yöntemiyle yapıldığı belirtilebilir. Bu yöntemde birbirine benzeyen veriler, belirli kavramlar ve temalar bağlamında bir araya getirilerek okuyucunun anlayacağı şekilde düzenlenir ve yorumlanır.³⁷ Bu yöntem, belirtildiği gibi nicel içerik çözümlemesi ve nitel içerik çözümlemesi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³⁸ Tezler önce yapıldıkları üniversiteler, bunu takiben yüksek lisans ve doktora dağılımı sonra da yıllar açısından taranmış ve bu üniversite, yüksek lisans ve doktora dağılımı ve yıllar tablolastırılmıştır. Daha sonra değerlendirmeye geçilmiştir. Tezlerin değerlendirmesi belli kategoriler oluşturularak yapılmıştır. Yani yetiştirme kuramının bileşenlerinin çözülüp çözülmemesine göre kodlanmışlardır. Buna göre kategoriler şu şekilde oluşturulmuştur:

1. Kurumsal Süreç Çözümlemesi (KSÇ) Doğru, Kısmen, Yanlış
2. Mesaj Sistem Çözümlemesi (MSÇ): Doğru, Kısmen, Yanlış

32 Morgan, "International Cultivation Analysis", s. 225.

33 Özer, *Kamular Türkü Söyleyin*, George Gerbner'in Yetiştirme Kuramı Bakımından Özgün Araştırmalar.

34 Gerbner, 1977, "Comparative Cultural Indicators" s. 204

35 Morgan ve Signorielli, "Cultivation Analysis: Conceptualization and Methodology", s. 16.

36 Morgan ve Signorielli, "Cultivation Analysis: Conceptualization and Methodology", s. 19.

37 Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 242.

38 Geray, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş İletişim Alanından Örneklerle*, s. 147.

3. Yetiştirme Çözümlemesi (YÇ): Doğru, Kısmen, Yanlış

Kodlamalar rastgele yapılmamıştır. Örneğin kurumsal süreç çözümlemesi yapılmamışsa “Yok” olarak, yer verilmiş ama tanımlama düzeyinde bırakılmış ve çözümlemeye gidilmemişse “Kısmen” ve çözümleme yapılmışsa da “Doğru” olarak kodlanmıştır. Mesaj sistem ve yetiştirme çözümlemeleri ise yapılmamışsa “Yok”, yanlış yapılmışsa “Yanlış” ve doğru yapılmışsa da “Doğru” olarak kodlanmıştır. Mesaj sistem çözümlemesi kodlanırken ayrıca Gerbner ve arkadaşlarının bu bileşen için önerdikleri ana yayın kuşağının ya da bir dizi grubun alınıp alınmadığına bakılmıştır. Daha sonra görüntü tekrarlarının sayılıp sayılmadığı kontrol edilmiştir. Bunlar yapılmamışsa ya da yanlış uygulanmışsa kodlama yanlış yönünde olmuştur. Yetiştirme çözümlemesinde ise soruların kaynağının televizyon olduğunun bilinmemesine dikkat edilip edilmediği, soruların mesaj sistem çözümlemesi bulgularını temsil edip etmediği, çözümlemelerde az-çok ayrımına gidilip gidilmediği gibi unsurlara bakılmıştır. Eğer bunlar da gerçekleştirilmemişse ya da yanlış uygulanmışsa kodlama yanlış olarak yapılmıştır. Bu maddeler bakımından yapılan kodlamalardan sonra tezlerde yapılan yanlışlar nitel olarak saptanmıştır.

Bulgular

Çözümlemeler nicel ve nitel olarak yapılmıştır. Burada önce nicel sonra da nitel çözümleme bulgularına yer verilmiştir.

1. Nicel Bulgular ve Değerlendirmesi

Bu başlık altında bulgular dört tabloda toplanmıştır.

Üniversite Adı	Adet
Akdeniz Üniversitesi	1
Anadolu Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	2
Dokuz Eylül Üniversitesi	1
Ege Üniversitesi	1
Erciyes Üniversitesi	1
Gazi Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	2
Marmara Üniversitesi	1
Selçuk Üniversitesi	2

Tablo 1: Üniversitelere Göre Dağılım

Yetiştirme kuramına dayanan tezler toplamda 13 adettir. Bunlar 10 farklı üniversite bünyesinde tamamlanmıştır. Üniversiteler arasında Ankara, İstanbul ve Selçuk üniversitelerinde 2'şer adet tez yapılmıştır. İlk tez Ankara Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Bunu Dokuz Eylül Üniversitesi'ndeki tez izlemiştir. Bütünlüklü olarak yani tam anlamıyla üç bileşeni (kurumsal süreç, mesaj sistem ve yetiştirme çözümlmeleri) bir arada tamamlayan ilk tez ise Ankara Üniversitesi'nde yapılmıştır.

S.No	Üniversite Adı	YL	DOK.
1	Akdeniz Üniversitesi		1
3	Anadolu Üniversitesi		1
4	Ankara Üniversitesi		2
5	Dokuz Eylül Üniversitesi		1
6	Ege Üniversitesi	1	
7	Erciyes Üniversitesi	1	
8	Gazi Üniversitesi	1	
9	İstanbul Üniversitesi	2	
10	Marmara Üniversitesi		1
11	Selçuk Üniversitesi	1	1
Toplam		6	7

Tablo 2: Üniversitelere Göre Y. Lisans ve Doktora Dağılımı

Tezlerden 6 tanesi yüksek lisans ve 7 tanesi de doktora tezidir. Tezler, yüksek lisans ve doktora olarak neredeyse eşit dağılmıştır. Doktora tezlerinden birinde yalnızca mesaj sistem çözümlemesi yapılırken ikisinde üç bileşen bir arada gerçekleştirilmiştir. Bu ikisinin birinde de çözümleme yapılmıştır.

Bu bulgular değerlendirildiğinde, 10 üniversitede tez yapılması anlamlıdır. Ancak bu üniversiteler büyük şehirlerdedir ya da büyük Anadolu üniversitele-ridir. Tezler incelendiğinde yalnızca birinde Türkiye'nin doğusunda bir şehirde uygulama yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu da ayrı bir eksiklik. Oysaki uygulama yerlerinin dağılması yetiştirme kuramı bakımından anlamlı olurdu.

Yıl	1986	1987	2000	2004	2011	2017	2018	2019	Toplam
Adet	1	1	1	1	1	2	1	5	13

Tablo 3: Yıllara Göre Dağılım

S.No	Tez Başlıkları	Tezin Kabul Edildiği Yıl	Tez Türü (YL, DR)	KŞÇ: Doğru Kısmen Yanlış	MSC: Doğru Kısmen Yanlış	YÇ: Doğru Kısmen Yanlış
1	Kadın Sunumu Örneğinde Televizyonun Yetiştirme Rolü: Üniversite Öğrencileri Bakımından Bir Araştırma	2019	YL	Yok	Doğru	Doğru
2	Yetiştirme Kuramı: Televizyonun Yetiştirme Rolüne İlişkin Bingöl Devlet Hastanesi Personeline Yönelik Yapılan Araştırma	2019	DR	Yok	Doğru	Doğru
3	Şiddet, Genel Yaşam, Kişilik Özellikleri ve Yaş Bakımından Televizyonun Yetiştirme Rolü	2019	DR	Yok	Doğru	Doğru
4	Ekme Kuramı Bağlamında Türkiye ve Azerbaycan Çocuk Televizyonlarının Karşılaştırılması	2019	YL	Yok	Yanlış	Yok
5	Ekme-Yetiştirme Kuramı Bağlamında Kürşehir Örneğinde Medyada Kadın Algısı.	2019	YL	Kısmen	Yok	Yanlış
6	Çocuk Televizyon Kanallarında Tüketimci Kimliğin İnşası (Gaziantep Örneğinde Bir Yetiştirme Çözümlemesi)	2018	DR	Kısmen	Doğru	Doğru
7	Televizyon Dizilerinin İzlenme Durumu ve Televizyon Dizilerindeki Şiddet Eğiliminin İzleyici Üzerindeki Etkisi: Acımasız Dünya Sendromu Ekseninde Bir Araştırma,	2017	YL	Yok	Yok	Doğru
8	George Gerbner’in Kültürel Göstergeler Yaklaşımı Işığında “Muhteşem Yüzyıl” Dizisinin Kırgız Kökenli İzleyicilerin Kültür Anlayışları Üzerindeki Etkisi.	2017	YL	Yok	Yanlış	Yanlış
9	Televizyonla Yetişmek Televizyon Şiddetinin Etkileri Üzerine Bir Araştırma	2011	DR	Yok	Yok	Doğru
10	Yetiştirme Kuramı: Televizyonun Kültürel İşlevlerinin İncelenmesi	2004	DR	Doğru	Doğru	Doğru
11	Televizyonun Çocukların Siyasal Toplumsallaşmalarındaki Yeri	2000	YL	Yok	Yok	Doğru
12	Kitle Kültürü Oluşumunda Televizyonun Rolü	1987	DR	Yok	Doğru	Yok
13	Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Siyasal ve Toplumsal Etkileri: Ampirik Bir Model Denemesi	1986	DR	Yok	Yok	Doğru

Tablo 4: Tezlerin Doğruluğu Açısından Dağılım

Yıllar bakımından ele alındığında ilk tezin Ankara Üniversitesi'nde 1986 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Son iki yıldır da yetiştirme tezi yapılmamaktadır. En fazla 2019 yılında 5 tez gerçekleştirilmiştir. 33 yıl içinde 13 tez yapılmıştır. Neredeyse 3 yılda bir tez tamamlanmış gibi. Ama dağılım bu şekilde olmamıştır. Bunlardan Ankara Üniversitesi'nde tamamlanan 2 tez arasında 20 yıla yakın bir süre bulunmaktadır. Bu süre anlamlıdır ve yetiştirme kuramının bu süre içinde yenilenmesi doğrudur. Nitekim yetiştirmenin sürekli olması dolayısıyla araştırmaların da sürekli yapılması gerekmektedir. Selçuk Üniversitesi'nde ise 2 tez arasında 8 yıl yer almaktadır. Bunlardan biri doktora diğeri de yüksek lisans tezidir. Ayrıca yüksek lisans tezi televizyonda kadınların sunumu bakımından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 8 yıl aralık da önemli ve yeterlidir. İstanbul Üniversitesi'nde ise 2017 ve 2019 yılları arasında 2 yüksek lisans tezi gerçekleştirilmiştir. Ancak uygulama farklı yerlerde yapılmıştır.

Tezlerden yalnızca bir tanesi üç bileşen yani hem kurumsal süreç hem mesaj sistem ve hem de yetiştirme çözümlemesi bakımından yapılmıştır. Aslında kurumsal süreci katan 2 çalışma daha bulunmaktadır ama onlarda doğrudan çözümlemeye gidilmemiştir. Bu nedenle onlar kısmen seçeneğiyle temsil edilmişlerdir. 6 tezin mesaj sistem çözümlemesi doğru 5'i yanlış yapılmıştır. 2'sinde ise bulunmamaktadır. 9 tezde yetiştirme çözümlemeleri doğru olarak gerçekleştirilmiştir. Yalnızca mesaj sistem çözümlemesi yapılan 2 tez bulunmaktadır. Bunların da birinde doğru diğeri yanlış çözümleme yapılmıştır.

2. Tezlerde Görülen Yanlışlara İlişkin Nitel Bulgular

Bu başlık altında gerçekleştirilen tezlerdeki bazı yanlışlıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Değerlendirmeler elbette George Gerbner ve arkadaşlarının kuramsal kısmında da ele alınan yetiştirme kuramının özellikleri ve önermeleri uyarınca yapılmıştır.

1. "Ekme Kuramı Bağlamında Türkiye ve Azerbaycan Çocuk Televizyonlarının Karşılaştırması" (2019) başlıklı yüksek lisans tezi, Türkiye ve Azerbaycan'da yayınlanan tematik çocuk kanallarına odaklanmış olup, çocuklara sunulan haberleri George Gerbner'in ekme kuramı bağlamında ele almaktadır. 25 Şubat-25 Mart 2019 tarihlerini kapsayan dönemde, Türkiye'de yayın yapan TRT Çocuk ve Azerbaycan'da faaliyetini sürdüren ARB Güneş televizyonunda yayınlanan haber programları niteliksel içerik analizi yöntemleriyle incelenmiştir.

Burada yapılan ilk yanlış, örneklem dönemine ilişkindir. Mesaj sistem çözümlemesi bir haftalık -hafta içi beş gün ve hafta sonu 10.00-14.00 arası çocuk programları- örneklemde gerçekleştirilmektedir. Bir aylık bir dönemin alınması yanlıştır ve yetiştirme kuramı bakımından uygun değildir. Bunun yerine saat 10.00-14.00 arası bir haftalık çocuk programları alınması daha uygun olurdu.

İkinci yanlış mesaj sistem çözümlemesinin içerik çözümlemesi ve nitel içerik çözümlemesi olarak nitelenmesindedir. Elbette mesaj sistem çözümlemesi de bir tür içerik çözümlemesidir. Ancak buna içerik çözümlemesi gibi yakıştırmalar uygun kaçmayabilir. Nitekim mesaj sistem çözümlemesinin kendine özgü açıklamaları bulunmaktadır ve tekrarlar da sayılmaktadır. Dolayısıyla mesaj sistem çözümlemesi nitel değil nicel olarak gerçekleştirilmektedir.

2. “Ekme-Yetiştirme Kuramı Bağlamında Kırşehir Örneğinde Medyada Kadın Algısı” (2019) başlıklı tez çalışmasının üçüncü bölümünde Kırşehir ili evreninden seçilmiş 20 kadının oluşturduğu örneklem dahilinde, bir kitle iletişim aracı olarak televizyonun ev kadınları üzerinde oluşturduğu kadın algısını, nitel araştırmalarda kullanılan “Yüzyüze Derinlikli Görüşme” yöntemiyle incelemiş, elde edilen bulguları Gerbner’ın Kültürel Göstergeler ve Ekme-Yetiştirme Kuramı çerçevesinde değerlendirmiştir.

Tezde mesaj sistem çözümlemesi yapılmamıştır. Yapılmadığı gibi bu durum yetiştirme çözümlemesi diye yapılan bölüme de yansımıştır. Yetiştirme kuramı bakımından mesaj sistem çözümlemesi son derece önemlidir ve nicel bir çözümlemeyi gerektirmektedir. Bu çözümlemeden elde edilen verilerden hareketle yetiştirme çözümlemesi için sorular hazırlanmaktadır. Katılımcılara, sorular sorulurken de kaynağının medya/televizyon olduğunun bilinmemesi gerekmektedir. Ancak tezde mesaj sistem çözümlemesi belirtildiği gibi yapılmamıştır. Yetiştirme çözümlemesi için yapıldığı belirtilen görüşmelerde de doğrudan televizyonla ilgili sorular sorulmuştur. En önemlisi çözümleme yapılırken az-çok izleme ayırımına göre çözümleme yapılmamıştır. Bu, yetiştirme kuramının doğasına uymamaktadır. Ayrıca az-çok izleme ayırımı zaten yapılamazdı çünkü tüm görüşülenlerin izleme süreleri (en az söyleyen 4-5 saat olarak belirtmiş) çok izlemeye girmektedir. Bunun yanı sıra görüşme sorularının yetiştirme sorusu olmadığının da altının çizilmesi gerekir. Tezde değişik yerlerde derinlemesine görüşme ya da odak grup yapıldığı yazılmaktadır. Buna karar verilmesi gerekirdi.

3. *Televizyonla Yetişmek Televizyon Şiddetinin Etkileri Üzerine Bir Araştırma* (2011) başlıklı çalışmanın amacı televizyon şiddetinin lise öğrencileri üzerindeki yetiştirme etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada mesaj sistem çözümlemesinin yapılmamasının, yetiştirme kuramı bakımından değerlendirildiğinde önemli bir eksik olduğunu söylemek mümkündür. Mesaj sistem çözümlemesinin yapılmadığı durumlarda yetiştirme çözümlemesi için kullanılan ankette yer alan soruların kaynağı da olmamaktadır. Bunun yerine Kurtlar Vadisi dizisi örnek alınmıştır. Bu dizi, şiddet bakımından dikkat çekicidir. Ancak yetiştirme kuramı tek bir program açısından gerçekleştirilmez. Ana yayın kuşağı alınmalıydı ya da ana yayın kuşağını temsil eden diziler örneğin. Bu nokta da dikkat çekmektedir. Nitekim bir dizinin alınması araçsal ve seçici izlemeye girer. Ama yetiştirme kuramının izleme biçimi

rastlantısal ya da ritüelistiktir. Bir başka deyişle tezin bu yönüyle kullanımlar ve doyumlar kuramını çağrıştıran bir kurguyu temsil ettiği ileri sürülebilir.

4. George Gerbner'in "Kültürel Göstergeler Yaklaşımı Işığında "Muhteşem Yüzyıl" Dizisinin Kırgız Kökenli İzleyicilerin Kültür Anlayışları Üzerindeki Etkisi" (2017) başlıklı tezde, "Muhteşem Yüzyıl" dizisinin Kırgız kökenli izleyicilerin kültür anlayışları üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Elbette yazar, çalışmasını yetiştirme kuramına dayandırmaya çalışmaktadır. Bunun için televizyon dizilerinde yer alan kültürel göstergelerin izleyiciler tarafından nasıl algılandığı ve izleyicilerde nasıl bir etki yarattığını araştırmak çalışmanın temel amacı olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada ilk sorunlu olan nokta, yalnızca bir dizi örneğinde yetiştirme çözümlemesi yapılmasıdır. Bu yapıldığında yetiştirme kuramı değil de kullanımlar ve doyumlar kuramından hareket edilmesi gerekebilir. Ayrıca tezde hazırlanan sorularla bunların çözülme biçimleri de yetiştirme kuramına uymamaktadır. Örneğin çözümlemeler, az-çok televizyon izleme ayrımına uygun değildir. Bunun yanı sıra yetiştirme çözümlemesi için hazırlanan sorulara yakından bakıldığında gündem belirleme kuramını temsil ettiği ileri sürülebilir ve hatta bazı sorularda da kullanımlar ve doyumlar kuramını temsil ettiği önerilebilir. Örneğin "Türk televizyon dizilerine ilgi duyuyorum ve izliyorum" sorusu televizyondan yarar ve doyum sağlandığını ortaya koyabilir. "Türk televizyon dizilerinin işlediği konular ilgimi çekiyor" sorusu da hem kullanımlar ve doyumlar hem de gündem belirleme kuramını çağrıştırmaktadır. Bu arada yetiştirme kuramı bakımından saha araştırmasında soruların kaynağının medya ya da televizyon olduğunun bilindirilmemesi gerekmektedir. Bu yapıldığında katılımcının yanıtını televizyon içeriği etkileyebilir ve bu da sonuçları etkiler.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de yetiştirme kuramı bakımından yapılan tezlerin kurama uygunluğu değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler daha çok bileşenler etrafında yapılmıştır. İlk tez Veysel Batmaz’ın doktora tezidir. Bunu Konca Yumlu’nun yalnızca mesaj sistem çözümlemesini kullandığı tezi izlemiştir. Onu da Ömer Özer’in üç bileşen bakımından yaptığı doktora tezi takip etmiştir. Kurumsal süreç çözümlemesine ilişkin özgün araştırmaların yapıldığı tek tez Ömer Özer’in doktora tezidir. 2010’lu yıllardan sonra yetiştirme kuramı temelinde yapılan çalışmalarda bir artış görülmüştür. Bu tezlerin ikisinde kurumsal tanımlamalar da yapılmıştır.³⁹ 2019 yılında 5 tez üretilmiştir. Tezler hem yüksek lisans hem de doktora tezi olarak yapılmaktadır.

39 (Barış, "Çocuk Televizyon Kanallarında Tüketimci Kimliğin İnşası (Gaziantep Örneğinde Bir Yetiştirme Çözümlemesi)"; Ekmekçioğlu, "Ekme-Yetiştirme Kuramı Bağlamında Kırşehir Örneğinde Medyada Kadın Algısı".

Tezlerde nicel olarak artışın yanı sıra nitel olarak yükselişin olduğunu söylemek güçtür. Nitekim bazı tezlerde yetiştirme kuramı bakımından önemli yapısal yanlışlar yapılmıştır. Mesaj sistem çözümlemesinde tekrarlanan görüntülerin sayılmaması, saha araştırmasında soruların kaynağının televizyon olduğunun saklanmaması, derinlemesine görüşmelerin sorularının, diğer bazı tezlerde olduğu gibi yetiştirme sorusu olmaması, yetiştirme çözümlemesi için yapılan saha araştırmasında kullanılan soruların mesaj sistem çözümlemesini temsil etmemesi ya da daha önce yurt içinde yapılan çalışmalardan yararlanılmaması gibi yanlışlar yapılmaktadır. Bütün bunlar da kuramın doğru uygulanmamasına neden olmaktadır.

Bazı tezlerde varsayım ve/veya hipotezlerin kurulmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla çoğu araştırmacı -ki yukarıdaki değerlendirmelerde anlaşılabilir- yetiştirme kuramını anlamış gözükmemektedir. Kuramsal sunumlarda bile bu anlaşılabilir ancak buradaki değerlendirme daha çok uygulama yönlü olmuştur. Ayrıca tezlerde saha araştırmasında uygulamanın nasıl yapıldığına ilişkin yeterli açıklama da bulunmamaktadır. Yani katılımcıların yetiştirme sorularına kaynaklık edenin televizyon olduğunu bilmemeleri sağlanmış mıdır, bu açıklanmamıştır.

Bütün bunlar ve bazı diğer bulgular Türkiye’de yetiştirme kuramının bazı araştırmacılar tarafından yanlış algılandığını göstermektedir. Bu aşamada önemli olan bundan sonra ne yapılacağıdır. Kuşkusuz yetiştirme araştırmalarının sürekli yapılması gerekmektedir. Nitekim yetiştirme sürekli ve sürekli bir süreçtir. Televizyon örneğinde yapılacak doğru araştırmalar bile Türkiye bakımından önem taşıyacaktır. Ancak araştırmaların yeni medyaya kaydırılması ve etkileşimli olarak ya da yalnızca yeni medya bağlamında yapılması da son derece önem taşıyacaktır. Bu çalışmalarda az ve çok izleyici ayrımı da zorunlu olmayabilir. Ayrıca demografik soruları anketin ön sayfasına yerleştirmek gerekir. Arka ya da sonraki sayfada değer sorularına yer vermek doğru olacaktır. Bunun yanı sıra, anketler doldurtulurken araştırmacının mutlaka kontrol etmesi de gerekir. Gereksinim duyulduğunda eğitimden geçirilmiş yardımcı da kullanılabilir.

Kaynakça

- Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Ankara: Seçkin, 2016.
- Başak İ. Özdemir, “Kadın Sunumu Örneğinde Televizyonun Yetiştirme Rolü: Üniversite Öğrencileri Bakımından Bir Araştırma”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019.
- Beyza Sargın, “Yetiştirme Kuramı: Televizyonun Yetiştirme Rolüne İlişkin Bingöl Devlet Hastanesi Personeline Yönelik Yapılan Araştırma”, Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, 2019.

- Cem H. Çelik, “Şiddet, Genel Yaşam, Kişilik Özellikleri ve Yaş Bakımından Televizyonun Yetiştirme Rolü”, Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2019.
- Faig Karimoğlu, “Ekme Kuramı Bağlamında Türkiye ve Azerbaycan Çocuk Televizyonlarının Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019.
- Gamze Ekmekçioglu, “Ekme-Yetiştirme Kuramı Bağlamında Kırşehir Örneğinde Medyada Kadın Algısı”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- George Gerbner, “The Violence Profile: Some Indicators of Trends in and the Symbolic Structure of Network Television Drama 1967-1971”, Surgeon General’s Report by the Scientific Advisory Committee on Television and Social Behavior, Appendix A., U.S. Government Printing Office, 1972, s. 453-526.
- George Gerbner, “Cultural Indicators: The Third Voice”, içinde *Communication Technology and Social Policy*, George Gerbner vd. (eds.), John Wiley and Sons, 1973, s. 555-573.
- George Gerbner, “The Symbolic Context of Action and Communication”, içinde *Contextualism and Understanding in Behavioral Science*, Ralph L. Rosnow and Marianthi Georgoudi (eds.), New York: Praeger Publisher, 1986, s. 251-268.
- George Gerbner, “Epilogue: Advancing on the Path of Righteousness (Maybe)”, içinde *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*, Nancy Signorielli ve Michael Morgan (eds.), Sage Publication, 1990, s. 249-262.
- George Gerbner, “Miracles’ of Communication Technology: Powerful Audiences, Diverge Choices, and Other Fairy Tales”, içinde *Illuminating the Blind Spots*, Janet Wasko (ed.), Ablex, 1993.
- George Gerbner, “Stories of Violence and the Public Interest”, içinde *The Media in Question*, Kees Brants vd. (eds.), Sage Publication, 1998, s. 135-146.
- George Gerbner, “Introduction: Why the Cultural Environment Movement?”, *Gazette: The International Journal For Communication Studies*, sy. 60, 1998, s. 133-138.
- George Gerbner, “Cultivation Analysis: An Overview”, *Mass Communication & Society*, c. 1, sy. 3/4, 1998, s. 175-194.
- George Gerbner ve Larry Gross, “Living With Television: The Violence Profile”, *Journal of Communication*, c. 26, 1976, s. 172-194.
- George Gerbner ve Larry Gross, “The Violent Face of Television and Its Lessons”, içinde *Children and the Faces of Television: Teaching, Violence, Selling*, Edward L. Palmer ve Aimee Dorr (eds.), Academic Press, A Subsidiary of Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1980, s. 149-162.
- George Gerbner vd., “The Demonstration of Power: Violence Profile No: 10”, *Journal of Communication*, c. 29, sy. 3, 1979, s. 177-196.
- George Gerbner (1977). “Comparative Cultural Indicators” içinde *Mass Media Policies in Changing Cultures*, Ed. George Gerbner, New York: Wiley Interscience: 199-205
- George Gerbner vd., “Aging with Television: Image on Television Drama and Conceptions of Social Reality”, *Journal of Communication*, c. 30, sy. 1, 1980, s. 37-47.
- George Gerbner vd., “The “Mainstreaming” of America: Violence Profile No. 11”, *Journal of Communication*, c. 30, sy. 3, 1980, s. 10-29.

- George Gerbner vd., “Charting the Mainstream: Television’s Contributions to Political Orientations”, *Journal of Communication*, c. 32, sy. 2, 1982, s. 100-127.
- George Gerbner vd. “Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process”, içinde *Perspectives on Media Effects*, Jennings Bryant ve Dolf Zillmann (eds.), Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum, 1986, s. 17-40.
- George Gerbner vd., “Growing up with Television: The Cultivation Perspective”, içinde *Media Effects: Advances in Theory and Research*, Jennings Bryant ve Dolf Zillmann (eds.), Hillsdale (N.J.): Lawrence Erlbaum, 1994, s. 17-41.
- George Gerbner vd., “Profiling Television Violence”, içinde *International Media Monitoring*, Kaarle Nordenstreng, Michael Griffin (eds.), Cresskill, NJ: Hampton Press, Inc., 1999, s. 335-365.
- Haluk Geray, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş İletişim Alanından Örneklerle*, 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Hasan H. Taylan, *Televizyonla Yetişmek Televizyon Şiddetinin Etkileri Üzerine Bir Araştırma*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- James Shanahan vd., “Green or Brown? Television and the Cultivation of Environmental Concern”, *Journal of Broadcasting and Eletronic Media*, sy. 41, 1997, s. 305-323.
- John G. Kang ve Michael Morgan, “Culture Clash: Impact of U.S. Television in Korea”, *Journalism Quarterly*, sy. 65, 1988, s. 431-438.
- Konca Yumlu, “Kitle Kültürü Oluşumunda Televizyonun Rolü”, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1987.
- Meerim Sydygalieva, “George Gerbner’in Kültürel Göstergeler Yaklaşımı Işığında “Muhteşem Yüzyıl” Dizisinin Kırgız Kökenli İzleyicilerin Kültür Anlayışları Üzerindeki Etkisi”, Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 2017.
- Mehmet A. Barış, “Çocuk Televizyon Kanallarında Tüketimci Kimliğin İnşası (Gaziantep Örnekleminde Bir Yetiştirme Çözümlemesi)”, Doktora tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, 2018.
- Michael Morgan, “Heavy Television Viewing and Perceived Quality of Life”, *Journalism Quarterly*, sy. 61, 1984, s. 499-504.
- Michael Morgan, “International Cultivation Analysis”, içinde *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*, Nancy Signorielli ve Michael Morgan (eds.), Sage Publication, 1990, s. 225-247.
- Michael Morgan, “The Critical Contribution of George Gerbner”, içinde *A Different Road of Taken*, John A. Lent (ed.), WestviewPress, 1995, s. 99-117.
- Michael Morgan ve Nancy Signorielli, “Cultivation Analysis: Conceptualization and Methodology”, içinde *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*, Nancy Signorielli ve Michael Morgan (eds.), Sage Publication, 1990, s. 13-34.
- Michael Morgan ve James Shanahan, “Comparative Cultivation Analysis Television and Adolescents in Argentina and Taiwan”, içinde *Mass Media Effects Across Cultures*, Felipe Korzenny vd. (eds.), Sage Publication, 1992, s. 173-197.

- Michael Morgan ve James Shanahan, “Two Decades of Cultivation Research: An Appraisal and Meta-Analysis”, *Communication Yearbook*, sy. 20, 1997, s. 1-45.
- Michael Morgan vd., “Yesterday’s New Cultivation, Tomorrow”, *Mass Communication and Society*, sy. 18, 2015, s. 674-699.
- Nancy Signorielli ve Michael Morgan, “Cultivation Analysis: Research and Practice”, içinde *An Integrated Approach to Communication Theory and Research*, Michael B. Salven ve D.W. Staks (eds.), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1996, s. 111-126.
- Ömer Özer, *Yetiştirme Kuramı: Televizyonun Kültürel İşlevlerinin İncelenmesi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No. 1578, İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları; No. 58, 2004.
- Ömer Özer, *Kamular Türkü Söyleyin, George Gerbner’in Yetiştirme Kuramı Bakımından Özgün Araştırmalar*, Literatürk Academia, 2020.
- Serdar Öztürk, “Televizyonun Çocukların Siyasal Toplumsallaşmalarındaki Yeri”, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2000.
- Veysel Batmaz, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Siyasal ve Toplumsal Etkileri: Ampirik Bir Model Denemesi”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1986.
- Vicdan H. İrfanoğlu, “Televizyon Dizilerinin İzlenme Durumu ve Televizyon Dizilerindeki Şiddet Eğiliminin İzleyici Üzerindeki Etkisi: Acımasız Dünya Sendromu Ekseninde Bir Araştırma”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.

Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Bağlamında Kültür Tartışmaları (1980-1992)

Banu SAYAR*

Tahsin Eren SAYAR**

Öz

Bu çalışmada 1980-1992 dönemi arasında Türkiye’deki medya iletişim çalışmaları ile özellikle kitle iletişim araçlarının kültürel alanda oluşturduğu değişimlere yönelik tartışmalar tespit edilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma kapsamında Ertuğrul Özkök’ün (İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü ile Sanat, İletişim ve İktidar), Nabi Avcı’nın (Kitle Kültürü: Enformatik Cehalet), Deniz Güler’in (Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk Televizyonu ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi), Ünsal Oskay’ın (Çağdaş Fantazya: “Popüler Kültür Açısından Bilim-kurgu ve Korku Sineması”), Emre Kongar’ın (Kültür ve İletişim), Ahmet Haluk Yüksel’in (Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları), Meral Özbek’in (Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski) ve Ahmet Oktay’ın (Kültür ve İdeoloji) medya ve iletişim çalışmaları kapsamına girdiği düşünülen çalışmaları üzerinde durulmuştur. Yapılan incelemede farklı bakış açısı ve perspektif sunan akademisyenlerin ortak birçok nokta üzerinde yoğunlaşarak hegemonya eleştirisi, ideolojik yaklaşımlar, toplumsal sorunlar, dışa bağımlılık ve yabancılaşma sorunu üzerinde durdukları görülmüştür. Akademisyenler bu kavramlar üzerinden okuma yazma oranı, köyden kente göç, dış kaynaklı hegemonik yayınlar ve medya üzerinden politik kültür inşası gibi unsurlara eleştirel bakış açısı ve çözüm önerileri sunmaktadır. Düşünce farklılıklarına yönelik inceleme yapıldığında Nabi Avcı ve Deniz Güler’in medya aracılığıyla eğitim işlevinin artırılması gerektiğini savunurken Ünsal Oskay ve Emre Kongar’ın ise hegemonik yapının kırılmasında temel eğitimin işlevine

* Dr., Yalova Üniversitesi, banuezber@gmail.com, Orcid: 0000-0002-2260-9912.

** Arş. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, Orcid: 0000-0002-6057-2989.

vurgu yaptıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu dönemde çalışma yürüten söz konusu akademisyenlerin fikirlerinde birtakım değişiklikler olmasına karşın çözüm önerilerinin benzer perspektiflerde olması o döneme ilişkin tesadüfi bir yaklaşım olmaktan ziyade bir çözüm arayışı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Medya ve İletişim, Kültürel Tartışmalar, 1980, 1992.

Cultural Discussions in the Context of Media and Communication Studies in Turkey (1980-1992)

Banu SAYAR

Tahsin Eren SAYAR

Abstract

In this study, the debates on the changes in the cultural field by the mass media and the media communication studies in Turkey between the period of 1980-1992 were determined and evaluations were made. Within the scope of the study, Ertuğrul Özkök's (İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü ile Sanat, İletişim ve İktidar), Nabi Avcı's (Kitle Kültürü: Enformatik Cehalet), Deniz Güler's (Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk Televizyonu ve Uygulamaları İle Bir Model Önerisi), by Ünsal Oskay (Çağdaş Fantazya: "Popüler Kültür Açısından Bilim-kurgu ve Korku Sineması), Emre Kongar (Kültür ve İletişim), Ahmet Haluk Yüksel (Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları), Meral Özbek (Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski) and Ahmet Oktay (Kültür ve İdeoloji), which are thought to fall within the scope of media and communication studies, are emphasized. In the examination, it has been seen that the authors, who offer different perspectives and perspectives, focus on many common points and focus on the criticism of hegemony, ideological approaches, social problems, foreign dependency and alienation. Academicians present critical perspectives and solutions to factors such as literacy rate, migration from village to city, foreign hegemonic publications, and political culture building through media. When examining the differences of opinion of the authors, it was concluded that while academicians such as Nabi Avcı and Deniz Güler argued that the educational function should be increased through the media, academicians such as Ünsal Oskay and Emre Kongar emphasized the function of basic education in breaking the hegemonic structure. Although there are some changes in the ideas of the thinkers, the similar perspectives of the solution proposals are considered as a search for a solution rather than a coincidental approach to that period.

Keywords: Culture, Media and Communication, Cultural Discussions, 1980, 1992.

Giriş

İnsanlığın var olduğu ilk günden itibaren başlayan kültürleşme süreci, teknolojik ve toplumsal gelişmelerle birlikte farklı formlara ulaşmıştır. Yazının bulunması öncesi hâkim olan sözlü kültür, daha çok destanlar ve gelenek göreneklerimize atıfta bulunurken, yazının bulunmasıyla toplumlararası etkileşim hız kazanmıştır ve mevcut bilgilerin yeni kuşaklara aktarımı daha sağlıklı gerçekleşmiştir.¹ İnsanların yaşayış şekilleriyle bağlantılı olan kültür kavramı her toplumda farklılık gösterdiği gibi zamanla değişen dünya anlayışı, toplumları ortak kültürlerle sahip olma sürecine götürmüştür. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası artan endüstrileşme ve ağır çalışma koşulları, insanların kültür ögesini belirlenmiş kalıplar içerisinde yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Kitle iletişim araçlarının hâkim olduğu dünya düzeni ile birlikte medya araçları toplumların kültürlenme süreçlerine doğrudan etki eder hale gelmiştir ve kitle iletişimi ürünleri kültürel olgular olarak nitelendirilmiştir.²

İlk başlarda gazete, dergi, sinema ve radyonun sağladığı bu olgu, zamanla yerini televizyon, günümüzde ise internete bırakmıştır. Coğrafyamızdaki tarihsel sürece bakıldığında Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu çok uluslu yapının, çağlar boyunca onu büyük bir kültür taşıyıcısı konumuna getirdiği görülmektedir. Ancak 1800’lü yıllardan itibaren başlayan ayrılıkçı hareketler, birçok kültürü içinde barındıran imparatorluğu, dağılma sürecine kadar götürmüştür. Cumhuriyet dönemi ile başlayan ulusçuluk akımı ve beraberinde yaşanan devrimler ise daha Batılı bir kültür anlayışını topluma aktarmaya çalışırken toplum, eski kültürel özelliklerinden de tamamıyla vazgeçmemiştir.³

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte artan modernleşme hamleleri sık sık yaşanan askerî darbeler ile sekteye uğratılsa da özellikle 1970’li yıllar sonrasında çalışmalar yapan birçok fikir insanı, kültürel etkiler ve medya ilişkisine yönelik önemli çalışmalar ortaya çıkarmıştır. Ele alınan inceleme kapsamında 1980 sonrası yapılan kültürel çalışmalarda, Türkiye’deki kültür-medya ilişkisine yönelik önemli ipuçlarının yer aldığı görülmektedir. Nitekim Türkiye’de, 1970’li yıllardan itibaren çalışmada bahsedilen eserlerde kültür ve iletişim alanlarına yönelik yukarıda söz edilen özellikler derinlemesine incelenirken aynı zamanda kitle iletişim araçlarının etkilerine yönelik tartışmalar da gündemdeki yerini almaya

1 Murat Özbay, “Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 2005, c. 2, sy. 2, s. 71.

2 İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, *Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Ankara: Erk Yayınları, 2005, s. 219.

3 Nazife Güngör, *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitim*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 12.

başlamıştır. Bu bağlamda ele alınan çalışmada, 1980 darbesi sonrasındaki süreç, 1983'teki seçimler ile Turgut Özal'ın iktidara gelmesiyle başlayan liberalleşme akımı ve yaşanan toplumsal değişimler sonucunda kitle iletişim araçlarının bu dönemdeki kültürel etkileri üzerine değerlendirmeler ele alınacaktır.

Çalışma kapsamında, Nabi Avcı, Ünsal Oskay, Ahmet Haluk Yüksel, Emre Kon-
gar, Deniz Güler, Ahmet Oktay, Ertuğrul Özkök ve Meral Özbek'in kültür, iletişim
ve medya bağlantısına yönelik düşünceleri değerlendirmeye tabi tutulacaktır.
Bu minvalde çalışmanın amacı; 1980-1992 arası dönemde yukarıda ismi sayılan
akademisyenlerin medya ve iletişim çalışmaları kapsamında kültür tartışmalarına
yönelik düşüncelerini ortaya koymak, o dönemki bakış açılarına ışık tutmak ve bu
akademisyenlerin kültür kavramına ilişkin sundukları analizleri değerlendirerek
bir sonuç ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca, o dönemki kül-
türel gelişmelerin toplum üzerindeki etkileri ve özellikle kitle iletişim araçlarının
gelişim süreci ile toplum üzerindeki yansımalarına ilişkin de bazı ipuçları elde
ederek, siyaset-medya, kültür-medya ve kitle iletişim araçlarının toplumsal etkileri
üzerine değerlendirmeler yapma amacı güdülmektedir.

I. Popüler Kültür Tartışmaları ve Medya

1980 yılında yapılan darbe sonrası Türkiye'de kültürel anlamda birçok de-
ğişim yaşanmıştır. Askerî darbe ile demokratikleşmeye yönelik adımlar sekteye
uğrarken üç yıl sonra yapılan seçimler neticesinde başbakan olarak Turgut Özal
ve parti olarak da Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'de hızlı bir
liberalleşme akımı başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dışa dönük bir politika
izlemesi neticesinde tüketim mallarının çeşitliliği artmış ve yeni tüketim kalıpları
toplumun geniş bir kesiminde yayılma imkânı bulmuştur.⁴ Böylelikle toplumun
kültürel ve sosyal yaşam tarzında birtakım değişimler meydana gelmiştir. Tüke-
terek kendini tanımlayan ve farklılaşmaya çalışan bir toplum görünümü sunan
Türk toplumu⁵, değişim sürecinde liberalleşmenin de etkisiyle Amerika ve Avrupa
kaynaklı kültürel göstergelerden daha fazla etkilenmiştir.

Yaşanan kültürel ve ekonomik değişimler 1980'li yıllarda toplumsal yaşamı
doğrudan etkilemiştir. 1950'lerden itibaren başlayan ve bu dönemde de yoğun-
laşan köyden kente göçle birlikte gecekondulaşma artmıştır ve şehirlerin fizikî
yapıları farklılaşmaya başlamıştır.⁶ Köyden kente göç sadece fiziki değişimle sınırlı
kalmazken insanların yaşam tarzlarında da birtakım farklılıklar gerçekleşmiştir.
Dinlenen müzikten okunan mecmualara kadar birçok düşünsel değişim kültür

4 M. Cem Şahin, "Türkiye'de Gençliğin Toplumsal Kimliği ve Popüler Tüketim Kültürü", *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2005, c. 25, sy. 2, s. 158.

5 Aynur Köse, "Geleneksel İle Modern Arasındaki Kültürel Boşluk: 80'lerdeki Toplumsal Değişimi Mizah Üzerinden Okumak", *Milli Folklor*, 2016, c. 28, sy. 111, s. 117.

6 Mustafa Sever, "1980 Sonrası Türkiye'de Kültürel ve Toplumsal Değişim", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2019, c. 2, sy. 3, s. 6.

tartışmalarının daha fazla gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde birçok Türk akademisyen, ortaya koydukları eserlerde yukarıda üzerinde durulan toplumsal ve kültürel değişimlere eleştirel bakış açısı sunmuştur. Gazeteci ve yazar Ahmet Oktay çalışmalarında kitle iletişim araçlarının toplum nezdinde oluşturduğu değişimlere odaklanmıştır. Kitle iletişim araçlarının popüler kültürün oluşmasında önemli role sahip olduğunu belirten Oktay,⁷ medyanın toplumun yeni süreç alışmasını hızlandığını belirtmektedir. Ahmet Oktay’a göre popüler kültürün gelişmesinde halk kültürünün büyük bir etkisi vardır. Popüler kültür, yeni bir konsepttir fakat popüler kültür temelde ancak folk kültürü ile anlaşılabilir. ⁸

Ahmet Oktay, popüler kültürün bu denli gelişmesinde endüstrileşme ve kapitalist büyümenin etkisine önem vermektedir. Konuya Marksist perspektiften yaklaşan Oktay, popüler kültür ve kitle kültürünün boş zaman kısmına gönderme yapmaktadır.⁹ Oktay, yaratılan boş zamanın insanların hayatlarını etkilemedeki rolüne büyük önem atfetmektedir ve etki sürecinde en önemli unsurlardan biri kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçlarının insanların hayatında önemli rol elde etmesiyle kültürel değişimlere hizmet ettiğini belirten Oktay, sürecin politik unsurlar tarafından kullanıldığını ifade etmektedir. Siyasi güçlerin kültür üretimine önemli göndermeler yapan Oktay, hegemonik yapının popüler kültür üzerinde etkisi olduğunu belirterek oluşan yeni popüler kültür anlayışının insanları gerçek hayattan kopardığını savunmaktadır.¹⁰

1980’li yıllardan itibaren spor, moda, turizm ve daha birçok alan, üretilen yeni kültüre yaptığı katkılarla, insanların düşünme ve hayal etme süreçlerine etki eder hale gelmiştir. Oktay, bu alanların toplumdaki izdüşümünü ideoloji olarak tanımlamaktadır. Oktay’a göre, müzik, spor, moda, turizm ve daha birçok şey, bugünün ideolojisini tanımlamaktadır. Oktay, oluşan bu popüler kültürün meşrulaştırma işlemini başarıyla tamamladığını ve sistemin toplum içindeki var olma sürecine hizmet ettiğini belirtmektedir.¹¹ Bu noktada kitle iletişim araçlarının etkisine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Oktay, Türkiye’nin dışa bağımlı kapitalist düzende hareket eden bir ülke olduğunu savunurken, dışa bağımlılığın Türkiye’de enformasyon araçlarını hızla egemen bir konuma getirdiğine vurgu yapmaktadır.¹² Bu yapı, başlarda bilinçlenmeye yönelik bir takım çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamasına rağmen, 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren dışarıdan gelen iletişim araçlarının güçlü yapısı, denetimsizlik ve kontrolsüzlüğün

7 İlker Özdemir, “Political Role of The Popular Culture: The Debate in Turkey as Illustrated by Ahmet Oktay’s and Unsal Oskay’s Approaches”, Yüksek Lisans tezi, 1996, s. 60-67.

8 Özdemir, *Political Role*, s. 66-67.

9 Özdemir, *Political Role*, s. 87.

10 Özdemir, *Political Role*, s. 100.

11 Özdemir, *Political Role*, s. 101.

12 Ahmet Oktay, *Kültür ve İdeoloji*, İstanbul: Gür Yayınları, 1987, s. 65.

artmasına neden olmuştur. Medyanın ortaya çıkardığı bu tekelci yapı içerisinde kültür sorunlarının medyadan ayrı tutulamayacağına kanaat getiren Oktay, öñü alınamaz bir değişim dönemine doğru ilerlendiğine dikkat çekmiştir.¹³

II. Popüler Kültür, Kapitalist Toplum ve Siyaset İlişkisi

1980’li yıllarda hızla artan liberalleşme süreciyle birlikte popüler kültür ve kapitalist toplum yapısına ilişkin eleştirel bakış açıları gündeme gelmiştir. Ahmet Oktay’a benzer bakış açısı sunmakla birlikte dönemi ekonomik ve toplumsal süreç bağlamında değerlendiren iletişim bilimci akademisyen Ünsal Oskay, kültürel değişimlerde siyasi güçlerin etkisine dikkat çekmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kültür değişiminin toplumsal bir zorunluluk olduğunu söyleyen Oskay¹⁴, kültür ve ideolojinin medya aracılığıyla aktarıldığını ifade etmektedir.¹⁵ Oskay’a göre, ortaya çıkan popüler kültür kavramı ile halk nezdinde güçlü bir etki dönemi oluşturulmaya çalışılmıştır ve siyasiler durumu politik güçlerini pekiştirmek için kullanmıştır. Kitle iletişim araçları toplum yapılarında değişim oluştururken bireyler medya ve kültür politikaları üzerinden siyasal bir baskı mekanizmasının parçası haline gelmiştir.¹⁶ XIX. yüzyıldan sonra artan kapitalistleşme süreciyle kitle iletişim araçlarının kültürel etkiler oluşturduğuna dikkat çeken Oskay, böylelikle halk kültürünün zayıfladığını savunarak, popüler kültürün tüm dünyada hâkim güç olmaya başladığını ifade etmektedir.¹⁷ Artan popüler kültür yapısının, siyasal güçlerin oluşturduğu hegemonik yapıyla eş zamanlı olarak büyüdüğünü savunan Oskay, özgürleşme ve yabancılaşma sorunlarına eğilerek endüstri devrimi sonrasında totaliter güçlerin insanları etki altına almak için popüler kültür kavramına çok sıkı sahip çıktığına vurgu yapmaktadır. Sahiplenme süreci sonrası popüler kültür üretiminin hegemonik yapıya olan hizmetine dikkat çeken Oskay, toplum üzerindeki kontrol mekanizmasının arttığını ifade etmektedir.¹⁸ Oluşan hegemonik yapıyı eleştiren Oskay, egemenlik sorununa ilişkin şu ifadelere yer vermektedir:

Günümüzün toplumlarındaki iletişim sorunlarını anlayabilmek için çağımızın teknolojik ussallık anlayışı ile toplumsal egemenliğin kendi kültürel hegemonyasını oluşturmak için yararlandığı kültürel donanımlar üzerinde durmak gerekmektedir. Çağdaş toplumsal yaşamda kamusal yaşam alanlarının hem birbirinden ayrı gibi görünmesi hem de bu iki

13 Oktay, *Kültür ve İdeoloji*, s. 66.

14 Ünsal Oskay, “Gelişme Açısından Kültür Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1972, c. 27, sy. 4, s. 259.

15 Ünsal Oskay, “Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980, s. 35, sy. 1, s. 247.

16 Ünsal Oskay, “Azgelişmişlerde Değişim ve Kitle Haberleşmesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1968, c. 23, sy. 2, s. 273.

17 Özdemir, *Political Role*, s. 71.

18 Özdemir, *Political Role*, s. 107.

alanın gerçekte bir birlik oluşturmaması sorunu, günümüzün toplumlarındaki iletişim sorunlarının anlaşılması için öncelikle ele alınması gereken sorunlardır.¹⁹

Oskay, kitle iletişim araçlarının rolünü tartışırken sosyo-ekonomik yapının değişmesinde kitle iletişim araçlarının rolüne dikkat çekmiştir. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının hegemonik bir yapıya bürünmesi, Oskay’ın kültür sorunları çerçevesinde tartıştığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Oskay, oluşan tekelci yapının her geçen gün kültürü etkisi altına aldığını savunurken toplumun bu konuda tamamen savunmasız kaldığını ve etki altında kalışın tekelci yapıyı güçlendirdiğini ifade etmektedir. Adorno ve Horkheimer özelinde kültür endüstrisi eleştirisine birtakım örnekler sunan Oskay, Frankfurt Okulu’nun, yeni kültür endüstrisine ilişkin eleştirilerini sanat üzerinden aktararak filmlerin, tiyatroların ve oyunların her hecesinin hatta her harfinin belirli bir kurgu ve düzen içerisinde hazırlandığını ifade etmektedir.²⁰ Oskay bu durumu bir ileri seviyeye taşıdığı *Çağdaş Fantazy* adlı çalışmasında baskıcı unsurların insanların hayal güçlerini ve fantazyalarını yok etmeye çalıştığına dikkat çekmektedir. Oskay, bu baskıcı unsura karşı insanların öz benliklerine ve hayallerine bağlı kalmaları gerektiğini ifade ederek fantazyaların önemine vurgu yapmaktadır. Zira Oskay’a göre insanlar gerçek yaşamı algılama biçiminden uzaklaştırılarak gerçek dışı bilince yönlendirilen düşlerin peşinden koşurulmaktadır.²¹

III. Kültür Belirleyicisi Olarak Medya

Kitle iletişim araçlarının kültürel değişim sürecinde yarattığı etki 1980’li yılların başında tartışılacak bir konu olmuştur. 1980 yılında yayınladığı *Kitle Kültürü Enformatik Cehalet* adlı eserinde iletişim bilimci akademisyen Nabi Avcı, kitle iletişim araçları vasıtasıyla oluşturulan yeni kültür yapısına eleştirilerde bulunmaktadır. Yazılı ve görsel basın aracılığıyla toplum nezdinde yeni bir kültürel yapının inşasına dikkat çeken Avcı, eleştirel perspektiften yaptığı değerlendirmelerde kitle iletişim araçlarının kültürel etkilerini toplumda yaptığı değişimler üzerinden ele almıştır. Avcı’ya göre kitlelerin fikirlerinin inşa edilmesinde medya önemli bir rol üstlenmektedir. Avcı, eskiden aile içerisinde şekillenen benlik ve dünyayı algılama yapısının artık radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitle iletişim uzmanları tarafından şekillendirildiğini eleştirmektedir.²² Oskay ve Oktay’a benzer eleştirilerde bulunan Avcı, Althusser’in *Devletin İdeolojik*

19 Ünsal Oskay, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri XIX. Yüzyıldan Günümüze Kuramsal Bir Yaklaşım*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2014, s. 307.

20 Oskay, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri*, s. 311.

21 Ünsal Oskay, *Çağdaş Fantazy Popüler Kültür Açısından Bilim-Kurgu ve Korku Sineması*, İstanbul: Der Yayınları, ts., s. 8.

22 Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 29.

Aygıtları'na göndermede bulunarak daha okul çağı başlamadan, kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde belirleyici rol oynadığına vurgu yapmaktadır. Avcı ayrıca Oskay'ın *Çağdaş Fantazy*'sında aktardığına benzer bir yaklaşımı ele alarak oluşan belirleyiciliğin insanların hayatlarını kontrol altına almada önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte toplumsal ilişkilerin bir dizi değişime uğradığını belirten Avcı, bu etkilerin 1960'lı yıllardan itibaren²³ kendisini göstermeye başladığına dikkat çekmektedir. Avcı, kitle iletişim araçlarının güçlü etkisinden söz ederken, aynı zamanda her bir kitle iletişim aracının kendisine has kültür değişimleri oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Avcı'ya göre iletişim araçlarının her biri farklı bir kültür oluşturmaktadır ve bu kültürler insan ilişkilerini ve hayatın her noktasını doğrudan etkilemektedir.²⁴ Avcı çalışmalarında özellikle televizyona ayrı bir önem atfetmektedir. Avcı'ya göre TRT'nin ortaya çıkması sonrasında kültürel anlamda yapılmaya çalışılan bir dizi faaliyete rağmen televizyon, kitle kültürüne ve oluşan arabesk kültüre hizmet eden bir mecra olmaya başlamıştır ve televizyon, her gün evimize kadar gelen ve tüm kültürleri kendisine benzetmeye çalışan bir kutuya dönüşmüştür.²⁵ Avcı gazeteler için de benzer eleştirilerde bulunmuştur. Gazeteleri toplumu karmaşıklaştıran, hayatı kişiselleştiren ve insanlar arasındaki ilişkileri biraz daha özsüz, dolaylı ve karmaşık bir hale getiren araç olarak tanımlayan Avcı²⁶ analizlerinde kitle iletişim araçlarının yapay bir dünya inşa etmede de oldukça başarılı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Oskay'a benzer bir perspektiften konuya yaklaşan Avcı kitle iletişim araçlarının etkisini şu şekilde dile getirmektedir:

Kitle haberleşme araçlarının bizi bir dünyadan haberdar ettikleri doğru; ama bu dünya, bizim yaşadığımız dünya değil, haberdar olduğumuz bir dünya.²⁷

Avcı ayrıca oluşan binlerce yıllık bilim ve kültür mirasının tek bir dile mahkûm edilmeye çalışıldığını belirterek kitle iletişim araçlarının oluşturduğu toplumsal, kültürel ve entelektüel ortamı eleştirmektedir.²⁸ Bu yeni popüler kültür kavramını, yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı olmakla eleştirirken mahkûmiyetin sürekli arttığına dikkat çeken Avcı, kültür üzerinde yaşanan bu değişimin, sosyolojik etkilerine ilişkin de önemli analizlerde bulunmuştur. Avcı'ya göre yaşanan kültür değişiminin kırsal kesimlerle kentler arasındaki ilişkileri kökten değiştirerek aile yapıları, cinsiyet ayrımı, ahlak anlayışı, çalışma şartları, zaman kavramı, kısacası gündelik hayatın en küçük ayrıntısına varıncaya kadar her şey köklü bir dönüşüme uğratmıştır.²⁹

²³ Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 80.

²⁴ Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 87.

²⁵ Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 112.

²⁶ Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 95.

²⁷ Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 98.

²⁸ Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 125.

²⁹ Avcı, *Kitle Kültürü*, s. 72.

Son olarak eğitim üzerinden çözüm önerileri sunan Avcı, toplumun kültürlenme sürecinde zamanlı ve programlı bir sistem yürütülmesi gerektiğini dile getirerek, eğitimi kasıtlı bir kültürlenme süreci olarak ifade etmektedir.³⁰

IV. Toplumsal Benlik ve Kültür

Köyden kente göçün yoğun olarak yaşandığı 1980’li yılların ilk yarısından itibaren yaşanan kültürel ve toplumsal değişimler ile medyanın bu noktadaki rolü tartışılan önemli bir konu olmuştur. Kültürel değişimlerle birlikte toplumsal benlik ve yaşayış tarzlarında birtakım farklılıklar oluştuğuna dikkat çeken toplum-bilimci akademisyen Emre Kongar, 1986 yılında yayınladığı *Kültür ve İletişim* adlı eserinde medyanın toplumda oluşan yeni kültür yapısına olan etkilerine eleştirel bir bakış açısı sunmuştur.

Kongar, bir toplumbilimci gözüyle yaptığı tahlillerde Türkiye’nin gelişmişlik düzeyine vurgu yaparak söze başlamaktadır. Kongar’a göre Türkiye ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkelerin henüz çok gerisindedir. Bu nedenle de o ülkeler için yakın gelecekteki gerçekçi oluşumlar, Türkiye için bir düş, bir ütopya niteliği taşımaktadır.³¹ Kongar, Türkiye’nin yaşadığı bu geri kalmışlığı temelde teknoloji ve enerji konularındaki eksikliklere bağlamaktadır. Dünyanın değişme hızı, hiç kuşkusuz, teknolojiye bağımlı bir olaydır. Teknoloji ise çok büyük oranda enerji ile doğru orantılı olarak gelişir ve değişir.³² Kongar’a göre yaşanan bu geri kalmışlık bir takım sosyolojik sorunları beraberinde getirmektedir. *Kültür ve İletişim* adlı çalışmasında serbest zaman kavramı ile gecekondulaşmayı bir arada değerlendiren Kongar, Türkiye’deki serbest zaman kavramının olası gelişmeleri düşünülürken kırsal ve kentsel kesim çevresinde bir de gecekondulu kesiminin de mutlak surette ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır.³³ Kongar’a göre yeterince gelişmemiş olan kırsal alanlar, yazılı iletişim araçlarını kullanma aşamasını yaşamadan, ilkel düzeydeki bir sözlü kültürden, ileri düzeydeki bir sözlü kültüre geçecek ve yazılı iletişim araçları ancak anakronik bir özellik taşıyarak gittikçe işlevlerini ve etkilerini yitireceklerdir.³⁴

Kongar, görsel kültüre geçişi eleştirirken yazılı kültürde oluşan sorunları da ayrıntılı bir şekilde ele almakta ve değerlendirmektedir. Gecekondulu halkının yazılı kültür için önemli bir potansiyel oluşturduğuna dikkat çeken Kongar, bu kesime ulaşarak gerekli eğitimin sağlanması konusunda özel bir çaba sarf edilmesi

30 Nabi Avcı, *Eğitim ve Verimlilik Sempozyum Tebliğleri*, Sivas: Sivas Kemaleddin İbn-i Hümam Vakfı Yayınları, 1994, s. 71.

31 Emre Kongar, *Kültür ve İletişim*, İstanbul: Say Yayınları, 1986, s. 18.

32 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 19.

33 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 25.

34 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 32.

gerektiğini ifade etmektedir.³⁵ Yazılı kültürde oluşan sorunları temelde dergicilik, karikatür ve çizgi roman üzerinden aktaran Kongar, dergiciliği, Türk toplumunun önemli bir kültürel parçası olarak adlandırmaktadır.³⁶ Karikatür ve çizgi roman ise özellikle mizahi anlamdaki aktarımlarıyla toplumsal yaşama ayna tutmaktadır. Buna karşın Kongar, özellikle çizgi romanı, edebiyatın arabeskleşmesi olarak yorumlamakta ve aynı zamanda bu mecraı kötü anlamda bir popülerleşme olarak aktarmaktadır.³⁷

Görsel medyaya yönelik önemli saptamalar yapan Emre Kongar, 1980'li yıllardaki TRT'nin yayıncılık politikasını eleştirerek televizyonun, Türk kültürüne büyük zararlar verdiğini ifade etmektedir. Kongar durumu özellikle TRT'nin yayın politikasını arabesk kültür bağlamında sunmasıyla eleştirmektedir.³⁸ Kongar, TRT'yi özellikle kitaplara özendirici yayıncılık yapmamakla suçlamakta ve bu durumu dolaylı bir düşmanlık olarak belirtmekte ve videoya ilişkin kültürel değerlendirmelere bakıldığında 1980'lerdeki Türkiye'nin kültürel durumunu şu şekilde değerlendirmektedir:

Her kaset belli bir içerikle birlikte belli mesajlar taşır. İyi, kötü, çirkin, güzel, doğru ve yanlış, kimi zaman çok belirgin, kimi zaman ise belli belirsiz, kasetten bireyin bilincine akar gider. İşte bu değerler, inançlar, görüşler videonun toplumsallaştırıcı işlevini belirler.³⁹

Türkiye'de 1970'lerin sonunda etkili olmaya başlayan arabesk kültür, popüler kültür kavramı ile birtakım bağlantılar içermektedir. Özellikle gecekondulaşma ve köyden kente göçün artması sonucu arabesk bir kültür yapısının⁴⁰ oluştuğuna dikkat çeken iletişim bilimci akademisyen Meral Özbek, çalışmalarında Kongar'a benzer bir takım analizlerde bulunmaktadır. Kongar'ın arabesk kültüre ilişkin sunduğu eleştirel bakış açısını doktora tezi olan "Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski" adlı çalışmasında farklı bir bakış açısı ile aktaran Meral Özbek, müzik temelli arabesk olgusunun kültürel anlamda sağladığı değişimler ve bunların sonuçları üzerinde durmuştur. Arabeskin popüler geleneğe dayanan belirli insani değerler olduğunu ifade eden Özbek, bu olgunun yaşanan günlük hayat tecrübelerinden ziyade, bu tecrübelerin yarattığı belirli sorunların çözümü olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Özbek bu noktada özellikle sosyolojik tahlillere önem vererek

35 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 35.

36 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 64.

37 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 77.

38 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 125.

39 Kongar, *Kültür ve İletişim*, s. 136.

40 Meral Özbek, *A Case of Modernization and Popular Identity Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (eds.), Washington: University of Washington Press, 1997, s. 211.

41 Meral Özbek, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.

arabesk kültürün oluşumunu birtakım uyumsuzluklar üzerine kurmamaktadır. Özbek’e göre arabesk kültür, kent kültürünü anlamaya çalışan ve bir yandan direnme taşıırken diğer yandan uyum sağlayan bir yapıdadır.⁴² Nitekim Özbek bu durumu şu şekilde savunmaktadır:

Eğer arabeski popüler kılan ilk çekirdek toplumsal kesimlerin gecekondü sakinleri ya da kent kenarlarında yaşayan popüler sınıflar olduğunu kabul ediyorsak arabesk şarkı sözlerinin gerçekten de ekmek parası kazanmak, iş bulmaktan, çocukları okutmak, kadınların değişmek zorunda olmalarından, erkeklerin kadının değişen konumunu kabullenmek durumuna ve ayrıca altyapı sorunundan konuta dek pek çok manevi ve maddi sorunlara doğrudan işaret eden bir söyleme sahip olması doğal olmalıydı. Ama böyle değil.⁴³

Özbek’in çalışmasında dikkat çeken bir diğer unsur arabesk kültürün özellikle 1980’li yıllardan sonra yaşadığı değişim üzerinedir. Özbek, 1980’li yılların ortasında iktidara gelen Anavatan Partisi’nin arabesk parçaları seçimlerde kullanmasıyla arabesk müziğin siyasetin bir parçası haline geldiğini belirtmektedir. Özbek’e göre bu durum seçim sonuçlarını da doğrudan etkilemiştir.⁴⁴ Özbek, bu yeni yapı içerisinde insanların 1980’li yıllarda arabesk kültürü aynı zamanda bir hegemonik öğe olarak kullandıklarına dikkat çekmektedir. Nitekim seçimlerde elde edilen başarılar neticesinde yalnızca iktidarlar değil muhalefetler de arabesk kültüre dem vurarak onu bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Özbek’e göre arabeskin Türkiye’deki kültürel iktidar sürecinde çizgi içi ve dışı karmaşık serüveni, hegemonya problemi göz önünde tutularak kavranabilmektedir.⁴⁵

Meral Özbek’in 1989 yılında tamamladığı doktora tezinde popüler kültür ve arabesk kültür konularını ele alması, o döneme göre önemli bir adım olmuştur. Nitekim çalışmasını daha sonra bir kitap haline getiren Özbek, önsözünde o dönemde yaşadığı birtakım zorluklardan bahsederek çalışmasının enstitü tarafından başta kabul edilmediğini, daha sonraki süreçte Şerif Mardin’in tez projesinin kabulüne ilişkin yazdığı bir rapor neticesinde çalışmanın hayat bulduğunu dile getirmiştir. Yine doktora döneminde Ünsal Oskay’dan aldığı dersler neticesinde zihninde bu konuya yönelimin oluştuğunu söyleyen Özbek, Oskay’ın, çalışmasında büyük etkisi olduğunu aktarmaktadır. Dolayısıyla Özbek bu çalışmada yalnızca popüler ve arabesk kültürü anlatmakla yetinmemiştir. Kuramsal ve metodolojik açıdan geniş bir perspektifte veriler sunan Özbek, modernleşme - popüler kültür

---

113.

42 Özbek, *Popüler Kültür*, s. 113.

43 Özbek, *Popüler Kültür*, s. 107.

44 Özbek, *Popüler Kültür*, s. 122.

45 Özbek, *Popüler Kültür*, s. 215-216.

ilişkisi, hegemonya ve kültür sanat gibi kavramlara dikkat çekerek Orhan Gencebay örneği üzerinden döneme ilişkin ciddi bir tablo sunmuştur.

V. Teknolojik Gelişmeler ve Yeni Kültürün İnşası

Liberalleşmeyle artan tüketim unsurları neticesinde teknolojik gelişmeler de sürecin önemli bir parçası olmuştur. Teknolojik gelişmelerin toplum nezdinde değişim sürecini arttırdığını söyleyen akademisyen ve gazeteci Ertuğrul Özkök, 1982 yılında yayınladığı *Sanat İletişim İktidar* ve 1985 yılında yayınladığı *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü* adlı eserlerinde kitle iletişim araçlarının kültürlenme özelliği ve teknolojik gelişmelerin etkileri üzerine önemli vurgular yapmaktadır. Özkök'e göre kültür etkinliklerinin gelişmesinde birinci önemli nitelik değişim üretici ve tüketici kategorilerinin birbirinden ayrışması ise, ikinci anlamlı değişim de seçkinler ve geniş yığınlar kültürlerinin ortaya çıkışıdır. Özkök, kitle kültürünün bu iki önemli değişim sonucunda ortaya çıkan bir eğilim olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte Özkök, özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda yaşanan teknolojik değişimlerin, iletişim kavramında birtakım farklılıklar yarattığını ifade etmektedir. Bu farklılıklarla beraber haber ve genel kültür kavramları yeni bir tanıma kavuşurken aynı zamanda popüler kültür kavramı iletişim araçlarıyla bağlantılı hale gelmiştir.

Özkök'e göre teknolojik anlamda yaşanan değişimler insanların tüketim alışkanlıklarını hızlandırırken özgürlük kavramı etrafındaki taleplerini ve mücadelelerini ortaya çıkarmıştır. Televizyon kanallarının çoğalması, videonun evlere girmesi, uydu yayıncılığı, sayıları giderek artan yazılı araçlar, ses kayıt teknikleri bireye özgür denebilecek bir kültürel tüketim programı yapma olanağı sağlamaktadır. Bütün bunlar sonucunda her gece ayrı kültürel ürünlerle karşı karşıya kalacak insanlardan oluşan kültür tablosu karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷ Özkök, bu tablonun iletişimin kuramsallaşmasına da büyük katkıları olduğunu belirtmektedir. Özkök'e göre bu süreçle birlikte insanlar haber alma ve toplumsal gelişmeleri öğrenmede büyük kolaylıklar elde etmiştir ve televizyon, radyo ve kitlese boyutta dağıtılan gazetelerin süreçte payı büyüktür.⁴⁸ Özkök, kültürel değişimlerde kitle iletişim araçlarına birtakım eleştiriler de getirmektedir. Yazıyı iktidarların önemli bir araç olarak kullandıklarını ifade eden Özkök, özellikle çağımızdaki kitle iletişim araçlarının hâkim sınıflar tarafından bir sömürü aracı olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁹

Türkiye'de televizyonun etkilerinin arttığı 1980'li yıllardan itibaren televizyonun sosyolojik boyutlarına ilişkin çok sayıda araştırma yapılmıştır. Televizyon çocuk

46 Ertuğrul Özkök, *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü*, Ankara: Tan Yayınları, 1985, s. 105.

47 Özkök, *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü*, s. 364.

48 Ertuğrul Özkök, *Sanat İletişim ve İktidar*, Ankara: Tan Yayınları, 1982, s. 38-39.

49 Özkök, *Sanat İletişim ve İktidar*, s. 97.

ilişkinine yönelik tartışmalar yürüten iletişim bilimci akademisyen Deniz Güler, televizyonun çocuklar üzerindeki olumsuz imajına dikkat çekmiştir. Yabancı kaynaklı çizgi filmlerin birçoğunun şiddet, anlama güçlüğü ve duygusal bozukluklara neden olduğunu aktaran Güler⁵⁰ 1990 yılında tamamladığı “Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk Televizyonu ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi” adlı doktora tezinde ise medya araçları üzerinden kültür inşası ve özellikle televizyon programları bağlamında bir model geliştirerek çocuklara yönelik eğitici yayınların önemini vurgulamıştır. Özkök’ün eleştirilerine benzer tahliller yapan Güler, aynı zamanda sürece ilişkin çözüm önerileri sunarak televizyon programlarının yanı sıra çocukları hedefleyen müstakil bir yayıncılık yapacak televizyon kanalının kurulması üzerinde durmuştur. Televizyonu kültürlenme sürecinin önemli bir aracı olarak değerlendiren Güler, yayınlanan programların ve bu programlarda temsil edilen karakterlerin rol model olarak çocuklara etkisi üzerinde durmuştur. Güler, çizgi film karakterlerinin, sanatçıların ve sunucuların oluşan popüler kültür ile yakından tanınan kişiler haline gelmesini konuya ilişkin önemli bir örnek olarak sunmaktadır.⁵¹

Güler çalışmasında, televizyon programları aracılığıyla oluşan yeni kültür sürecine yönelik önemli analizler yapmıştır. Özellikle dış kaynaklı yayınların yeni bir kültür yapısı inşa etmede olumsuz rol oynadığına işaret eden Güler, dış kaynaklı iletilere olan açıklık belli ülkelerin tekelleşmesine ve onların ülkemizde bir kültür yapısı oluşturduğuna yönelik eleştirilerde bulunmaktadır.⁵² Çalışmasının temeline çocuklara verilen kültür ve sonuç olarak nasıl bir toplumsal kimliğin beklendiği sorularını yerleştiren Güler, çalışmanın yapıldığı dönemde yüzde 97 oranında olan dış kaynaklı çocuk programlarının yabancı kültürlerin izini taşıdığına dikkat çekmiştir.⁵³ Kültür ve iletişim çalışmaları bağlamında çocuklar üzerinde yaratılan bu yeni kültür inşasının bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini söyleyen Güler, dış kaynaklı yayınların çocukların geleceğine yönelik karamsarlık yarattığını belirtmektedir. Güler’e göre dış kaynaklı kültürel saldırılara karşı yapılması gereken temel görev ayrı bir çocuk kanalı kurulması ve bu kanalın okulun ya da oyunun bir uzantısı olarak düşünülmesi gerektiğidir.⁵⁴

VI. Kültür İnşasında İdeoloji

Eskişehir’de Anadolu Üniversitesi Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu’nun kurucu dekanlığını yapan Prof. Dr. İnal Cem Aşkun, Atatürkçü Düşünce Sistemi’nin toplumsal boyutları ile iletişim alanının bu pratiğe yapacağı katkılara ilişkin birçok

50 Deniz Güler, “Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film, *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1989, c. 5, sy. 1, s. 168-169.

51 Güler, *Eğitim İletişimi*, s. 100.

52 Güler, *Eğitim İletişimi*, s. 101.

53 Güler, *Eğitim İletişimi*, s. 217.

54 Güler, *Eğitim İletişimi*, s. 249.

çalışma gerçekleştirmiştir.⁵⁵ Bu bağlamda Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu ile devamında gelen İletişim Bilimleri Fakültesi'ni Türkiye'de iletişim alanının akademik bir disiplin çerçevesinde tartışılması bağlamında yöneten Aşkun⁵⁶ Deniz Güler ile birlikte iletişim bilimci akademisyen Ahmet Haluk Yüksel'in doktora tez danışmanlıklarını yürütmüştür. Yapıldığı dönemlerde toplumsal sorunlara bir çözüm arayışı uğraşına girişen çalışmalardan biri de Ahmet Haluk Yüksel'in 1986 yılında tamamladığı "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları" adlı doktora tezi olmuştur.

Tezinde Atatürkçü düşünce sistemi ile kültürel çalışmaları bir arada aktaran Ahmet Haluk Yüksel, kültürel gelişmeleri Atatürkçü perspektiften değerlendirerek konuya ilişkin farklı bakış açısı sunmaktadır. Yüksel'e göre, toplumsal yaşam içerisinde insanlar, işitsel temele dayanan iletişimin yanı sıra; işlevi açısından bu iletişim türündeki simgelerin geçerlilik ve güvenilirliğini sağlama görevini üstlenen görsel iletişim ve teknikleri geliştirmişlerdir. Bu iki iletişim türüne sonradan çevre koşulları ve güncel yaşamın koşullayıcı etkisi de katılarak kültür çerçevesi içinde bir bütünlük kazandırılmıştır. Kültür olgusu, bu anlamda, özgün nitelikli bir iletişim ortamı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷ Yüksel, ayrıca iletişim olgusunun kültürel anlamdaki eğitici rolüne göndermeler yapmaktadır. İletişimi bir öneri ve düzenleme unsuru olarak sunan Yüksel, bu yapının davranış kalıpları ve şekillendirmeleri konusunda önemli rolleri olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸

Sözlü kültür ve yazılı kültür arasındaki çatışma birçok düşünür tarafından yıllardır süre gelen bir tartışma içerisinde yer almaktadır. Daha önce Kongar'ın da ifade ettiği sözlü kültür tartışmaları, Yüksel'in çalışmalarında da önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüksel bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Dünyada var olan genel eğilimin tersine, sözlü kültür, yazılı kültüre olan üstünlüğünü hala sürdürmektedir. Durumun böyle oluşu konusunda üç önemli faktörden söz etmek mümkündür. Bunların birincisi, Türkiye'de halen okuma-yazma bilme oranının oldukça düşük oluşudur. İkincisi, eski yazının öğrenme zorluklarının pekiştirdiği ve artık bilenler arasında

55 İnal Cem Aşkun, "Cumhuriyetimizin Temeli: Atatürkçü Düşünce", *Atatürk Yolu Dergisi*, 1997, c. 5, sy. 20, s. 387-397; a.mlf., "Atatürk'te Zafer Düşüncesi ve Toplumsal Boyutları", *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1991, c. 9, sy. 9, s. 1-9.

56 İnal Cem Aşkun, "Türk Kültür ve Sanat Yaşamının Yeni Bir Kurumu: Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu", *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1979, c. 1, sy. 1, s. 1-22; a.mlf., "T.Ö.E.F.'den İletişim Bilimleri Fakültesine", *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1980, c. 3, sy. 3, s. 1-28.

57 Ahmet Haluk Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1987, s. 182.

58 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce*, s. 184.

bile gelenekselleşmeye başlamış olan okuma-yazma tembelliğidir. Anılan faktörlerin üçüncüsü ise görsel-işitsel özelliği nedeniyle, çekicilik oranı ile algılanabilme kolaylığı yüksek olan televizyonun toplumumuzda artık kazanmış olduğu yaygınlık ve etkinliğidir.⁵⁹

Yüksel burada özellikle Türkiye’de okuma yazma oranının düşüklüğüne önemli bir rol atfetmektedir. Kongar’ın belirttiği gecekondulaşma kültürü ve sözlü kültürün kendini tamamlamama konusu, Yüksel tarafından da önemli bir sorun olarak ön plana sürülmektedir. Yüksel bunun yanında, okuma yazma bilen insanların kitaplara olan ilgisizliğini ve televizyonun görsel hapsini, bu unsurların bir diğer aşaması olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Atatürkçü düşünce sisteminin kültür olgusuna verdiği öneme dikkat çeken Yüksel’e göre kültür bir anlamda yaşam biçimi olarak ele alınabilmektedir ve Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini oluşturan Atatürkçü düşünce sisteminde de kültür olgusuna büyük önem verilmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte Atatürk, geçmişe ait olan kültürel anlayışı reddetmemekte aksine bunu tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirmektedir. Yüksel, bu durumu Atatürk’ün bir rehber olarak gördüğünü açıklamaktadır. Atatürkçü düşünce sistemi aracılığıyla toplumsal bilinçlenme sürecinin artacağını söyleyen Yüksel, toplum nezdindeki düşük eğitim seviyesi, okuryazarlığın azlığı ve kitle iletişim araçlarının etkilerine yönelik çalışmaların Atatürkçü kültür altyapısı ile çözüleceğine vurgu yapmaktadır.

Yüksel, Atatürkçü düşünce sisteminde kültürel gelişmeyi en fazla yazı üzerinden değerlendirmektedir. Yazıyı, Cumhuriyet’in ilk döneminin önemli bir gelişim materyali olarak değerlendiren Yüksel, Atatürkçü düşünce sisteminin bu temele dayanmasının kültürlenme, eğitim ve bilinçlenme gibi birçok haklı gerekçesi olduğunu ifade etmektedir. Yüksel’e göre “yazı devrimi” toplumsal iletişimin çağdaşlaştırılmasında önemli bir öneme sahiptir. Yüksel, yazı devrimini, iletişim devriminin önemli bir parçası olarak görmektedir.⁶¹ Bu bağlamda dil devrimi, Atatürkçü düşünce sistemi doğrultusunda büyük bir iletişim devrimi olarak aktarılmaktadır. Yüksel, bu devrimlerin karşısında olanların, halkın çağdaşlaşmasını, aydınlanmasını istemeyenlerin, Türk dil devrimine karşı duydukları düşmanlığın başlıca nedenini, onun bir Atatürk devrimi olarak başarısında aranabileceğini ifade etmektedir.⁶² Yüksel, aynı zamanda bu gelişmeleri karşılıklı kültür alışverişi olarak adlandırmaktadır. Türk ulusunun diğer toplumlardan aldığı kültürel olguları doğal bir yaklaşım olarak lanse eden Yüksel, Türk kültürünün de iletişimde bulunduğu toplumlara kendi değerlerini yansıtacağını dile getirmektedir.⁶³

59 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce*, s. 191.

60 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce*, s. 257.

61 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce*, s. 273.

62 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce*, s. 279.

63 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce*, s. 367.

Sonuç

Öncelikle Tanzimat sonrasında ise Meşrutiyet ile başlayan modernleşme girişimleri Türk toplumunda Cumhuriyet'in ilanı sonrasında birtakım köklü değişimler yaratmıştır. Çok partili yaşama geçişle birlikte demokratikleşmeye yönelik adımlar kuvvetlenmiş olsa da askerî darbeler neticesinde modernleşme hamleleri sık sık sekteye uğratılmıştır. 1970'li yılların sonlarından itibaren toplumda artan ekonomik sıkıntılar ve köyden kente göçün yaygınlaşması neticesinde toplumun kültürel kodlarında birtakım değişimler yaşanmıştır. 1980 askerî darbesi ve sonrasında liberalleşme konusunda atılan adımlar toplum nezdinde değişimlerin hızını artırırken o yıllarda çalışma yapan birçok akademisyen kültür, medya ve toplumsal yapıda yaşanan farklılıklara ilişkin çalışmalar üretmişlerdir.

Türkiye'de kültür ve medya ilişkisine eleştirel bir bakış açısı sunan Ünsal Oskay, kitle iletişim araçlarının kültürle olan ilişkisini daha çok hegemonik açıdan değerlendirmektedir. Kitle iletişim araçlarının yarattığı etkiyi güçlü bir yapıda aktaran Oskay, devletlerin toplum üzerinde etki ve baskı oluşturmak için kültürle birlikte kitle iletişim araçlarının ne denli etkin bir şekilde kullanıldığını sıklıkla belirtmektedir. Oskay, aynı zamanda oluşturulan yeni kültür anlayışının, insanların hayatlarını etkileyerek onların yerine düşünme tarzı geliştirdiğini söylemektedir. Bu noktada iletişim araçlarına yönelik eleştirilerde bulunan Oskay, özellikle televizyonun kültür kıyımı konusunda önemli işlevler üstlendiğine vurgu yapmaktadır. Oskay'ın çalışmalarına genel bir perspektifte bakıldığında ideoloji üzerinden kültürel göstergelerin yeniden inşa edilmesine odaklanıldığı görülmektedir. Zira Oskay kitle iletişim araçları vasıtasıyla oluşturulan yeni göstergelerin iktidar odakları tarafından desteklendiğini eleştirmektedir.

Konuya yönelik bir diğer önemli yaklaşım, Ahmet Oktay'ın çalışmalarında yer almaktadır. Oktay, Oskay'a benzer bir perspektif sunarak, kitle iletişim araçlarının toplumları yönlendirişine ve etkilemesine yönelik dikkat çekici analizlerde bulunmaktadır. Oktay'a göre hegemonik yapının ele geçirdiği kültürel değişim olgusu, insanlar üzerinde baskıya neden olmaktadır. Bu baskı bir yandan insanların yerine düşünce tarzı oluşturmaya çalışırken, diğer yandan onları sistemin içerisinde tutmak ve oluşturulan suni kültürü aktarmakla meşguldür. Özellikle televizyonların önemine vurgu yapan Oktay, bu mecralar üzerinden yapılan yayınların, insanlar tarafından herhangi bir süzgeçten geçirilmeden alındığına yönelik önemli tespitlerde bulunmaktadır.

1980'li yıllardaki çalışmalarda daha çok toplumsal analizler ve veriler üzerinden çerçeve çizen toplumbilimci Emre Kongar'ın temelde üzerinde durduğu en önemli nokta, insanların sözlü kültürü tamamlamadan maruz kaldıkları görsel kültür ve bunun toplum üzerinde oluşturduğu etkiler üzerinedir. Özellikle gecekondulaşma kültürünün insanları etkisi altına aldığına yönelik tespitlerde bulunan Kongar, kitle iletişim araçlarının eğitici bir rol üstlenmekten ziyade insanları tembelleştirdiğini

söyleyerek, kitle iletişim araçlarının yarattığı etkiye ilişkin olarak başta TRT olmak üzere birçok medya mecrasının üstlendiği rolü yeterince faydalı bir şekilde kullanamadığına dikkat çekmektedir. Kitle iletişim araçlarının kültür oluşturmadaki rolüne yönelen Kongar, buna karşın medya mecralarının bu konuya yeteri kadar eğilemediğini ve özellikle okuma yazma oranı düşük olan toplumun dışarıdan gelecek her türlü etkiye açık olduğunu net bir şekilde açıklamaktadır.

Kitle iletişim araçlarının etkisine yönelen Nabi Avcı, temelde diğer düşünürlerle paralel bir çizgide hareket etmektedir. Kitle iletişim araçlarının sunduğu enformasyonun insanların ne düşündüğünden ziyade ne düşündürülmesi gerektiği üzerine olduğunu aktaran Avcı, bu araçların toplumu istediği yöne doğru yönlendirdiğini belirtmektedir. Nabi Avcı ayrıca kitle iletişim araçlarının toplumlar üzerinde oluşturduğu hegemonik yapıya değinerek özellikle televizyonun insanları yönlendirmede etkin bir araç olduğunu dile getirmiştir ve oluşan hegemonik yapının kültürel anlamda toplumsal değişimler yarattığını aktarmaktadır.

Kitle iletişim araçları ve kültürel işlevleri üzerine yazdığı doktora tezi ile Atatürkçü düşünce perspektifinden değerlendirmelerde bulunan Ahmet Haluk Yüksel, kültürel işlevleri temelde Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin devrimleri üzerinden yorumlamaktadır. Özellikle yazı (harf) devriminin kültürel anlamda büyük değişimler oluşturduğuna dikkat çeken Yüksel, devrim ile birlikte toplumsal değişimlerin hızlandığına dikkat çekmektedir. Yaşanan değişimlere karşın okuma yazma oranındaki düşüklüğün yarattığı etkileri olumsuz bir perspektifte değerlendiren Yüksel, okuma yazma bilen insanların okumaya olan ilgisizliğini ise Kongar’a benzer bir yapıda eleştirerek bu konuya ilişkin çözüm önerileri sunmaya çalışmaktadır.

Deniz Güler, medyanın kültürlenme alanındaki etkilerinden söz ettiği çalışmasında televizyonun etkisine özel bir yer ayırmıştır. Özellikle televizyon programları aracılığıyla dayatılan yeni kültür anlayışına eleştirel yaklaşım sunan Güler, dış kaynaklı yayınların oluşturduğu hegemonik yapıyı çocuklara yönelik yayınlar üzerinden anlatmıştır. Yerli televizyon programları ve çocuk kanalları ile bu sorunun çözülebileceğine değinen Güler, oluşan dış kaynaklı tekelleşmenin giderilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ertuğrul Özkök, çalışmalarında daha çok kitle iletişim araçlarının kültürlenme sürecindeki etkilerine değinmiştir. Özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte artan enformasyon akışını özgür bir seçim olarak tanımlayan Özkök, bu yapının yeni bir sömürge düzenine doğru evrilmeye başladığına dikkat çekmiştir.

Arabesk kültürün inşası üzerine yaptığı değerlendirmelerde, ideolojik ve sosyolojik tanımlamalar yapan Meral Özbek, oluşan arabesk kültürün temellerine yönelik önemli saptamalarda bulunmaktadır. Popüler kültürün inşasında müzik ve arabesk kavramının büyük bir yer edindiğini belirten Özbek, 1980’li yıllardan sonra bu kavramın ideolojik ve siyasi bir meta olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir.

Atatürkçü düşünce sisteminin kültür olgusuna yeni bir yaşam biçimi sunduğunu ifade eden Yüksel ve Güler, bununla birlikte geçmiş kültürlerin de tamamlayıcı bir rol üstlendiğine dikkat çekmektedir. Kültürel yaklaşımların bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ifade eden Yüksel, Atatürk'ün kültürel gelişimleri bir rehber olarak ele aldığını dile getirmektedir.

Yukarıda belirtilen tüm yaklaşımlar ışığında düşünürlerin medya ve iletişim çalışmalarına yönelik kültür tartışmalarını beş ana başlık altında toplamak doğru olacaktır. Bu başlıklar; Hegemonya Eleştirisi, İdeolojik Yaklaşımlar, Toplumsal Sorunlar, Dışa Bağımlılık ve Yabancılaşma Sorunu ve Teknolojik Gelişmeler'dir. Çalışmada oluşturulan bu beş ana başlık akademisyenlerin düşünceleri ve 1980'li yıllardaki eserlerinde oluşturdukları tahlillere dayanarak hazırlanmıştır.

Hegemonya Eleştirisi başlığı altında Ahmet Oktay, Ünsal Oskay, Nabi Avcı, Meral Özbek ve Deniz Güler birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Oktay, hegemonik yapının oluşturduğu baskı unsurlarının yeni bir kültür yaratmadaki sorunlarına değinirken, Ünsal Oskay bu hegemonik yapının aynı zamanda insanların düşüncelerini dahi yönlendirdiğini söylemektedir. Nabi Avcı ise Althusser'in *Devletin İdeolojik Aygıtları* yaklaşımı bağlamında yaptığı değerlendirmede medyanın yeni bir kültür oluşturmada bireyleri yönlendirici bir yapıda olduğunu ifade etmektedir.

Ahmet Haluk Yüksel, ideolojik yaklaşım perspektifinde yaptığı değerlendirmelerde Atatürkçü düşünce sistemini ön plana çıkarmıştır. Atatürkçü düşüncenin kültürlenme sürecine büyük katkılar yaptığını belirten Yüksel, özellikle Harf Devrimi'nin toplumun yeni bir kültüre olan alışma sürecine büyük katkı sağladığını ifade etmektedir. İdeolojik anlamda değerlendirmeler yapan bir diğer isim olan Ünsal Oskay, eleştirel teori üzerinden Frankfurt Okulu'nun kültür eleştirilerine sık sık değinerek popüler kültür inşasında sömürü düzenine dikkat çekmiştir. Ahmet Oktay ise yeni popüler kültür inşasında egemen güçlerin baskısı ve ideoloji kavramına sıkça değinmiştir. İdeolojik anlamda geliştirilen yaklaşımların halka yeni bir kültür inşası sunduğunu belirten Oktay, bu konuyu eleştirel bir dille ele almıştır.

Bir diğer madde olan toplumsal sorunlarda öncelikle Emre Kongar'ın analizlerine bakmakta fayda olacaktır. Emre Kongar gecekondulaşma üzerinden yaptığı değerlendirmelerde düşük okuma yazma oranının halkın kültürlenme sürecine önemli etkiler yaptığını ifade etmektedir. Nabi Avcı ise toplumsal sorunlarda özellikle eğitim konusuna dikkat çekmektedir. Televizyon üzerinden verilen eğitimlerin büyük sorunlar yarattığına dikkat çeken Avcı, kültür sanat programlarının azlığına vurgu yapmaktadır. Meral Özbek ise toplumsal sorunlarda Kongar'a benzer bir şekilde gecekondulaşmaya büyük önem vermiştir. Gecekondulaşmanın arabesk kültüre büyük katkılar sağladığını belirten Özbek, bu kültürün zamanla ideolojik bir nesne olarak kullanıldığına da dikkat çekmiştir.

Dışa bağımlılık sorununu Ünsal Oskay ve Deniz Güler, yabancılaşma kavramı üzerinden anlatmaktadır. Özellikle yaratılan yeni popüler kültürün insanları yabancılaştırdığını belirten Oskay ve Güler, bu yapıyı eleştirel bir açıdan değerlendirmiştir. Deniz Güler ek olarak dış kaynaklı yayınların çokluğunun kültür inşasında büyük bir sorun oluşturduğunu ifade ederek oluşturulan bu yapay kültürün çocukların gelişimine yönelik büyük sorunlar yarattığını ifade etmektedir. Ahmet Oktay, özellikle teknolojik gelişmeler üzerinden yaptığı değerlendirmelerde geri kalmışlık düzeyinin dışa bağımlılığı artırdığına işaret etmektedir.

Teknolojik gelişmelere yönelik Emre Kongar, gecekondulaşma sonrasında oluşan düşük eğitim düzeyinin bir diğer nedeninin de toplumsal geri kalmışlık olduğunu ifade etmektedir. Ertuğrul Özkök ise bu yaklaşımı kitle iletişim araçlarının gelişimi üzerinden değerlendirmektedir. Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler sonucunda toplumların daha hızlı bir yükselme sürecine girdiğini ifade eden Özkök, bu yaklaşımın toplumların kültürlenme sürecine etki sağladığını belirtmektedir.

Bu yaklaşımların yanı sıra yazarların üzerinde durduğu birtakım ortak noktalar bulunmaktadır. Okuma yazma oranı, köyden kente göç, dış kaynaklı yayınların hegemonyası, medyanın yeni bir kültür inşa etme süreci ve kültürün inşasında politik unsurların kullanımı bu ortak noktalardan bazılarıdır. Okuma yazma oranının düşük olması toplumun dış kaynaklı kültür aktarımının toplum nezdinde kolayca kabul edilmesi üzerinden eleştirilmektedir. Köyden kente göç ile toplumun dinamiklerinde yaşanan değişimler özellikle arabesk kültür üzerinden aktarılırken medyanın bu noktada halkı etkilemede önemli bir unsur olarak kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 1980’li yıllar sonrasında kültürel anlamda yapılan çalışmalar temelde benzer sorunlara eğilmektedir. Birçok farklı ideolojik düşünce ve bakış açısına sahip olmasına rağmen bu çalışmaya dahil edilen sosyal bilimcilerin/akademisyenlerin çalışmalarında ele alınan kültürel gelişmeler ile kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi eleştirel bir perspektiften değerlendirmektedir. Kitle iletişim araçlarının eğitici rolüne dikkat çeken düşünürler bununla birlikte toplumdaki düşük okuma-yazma oranının oluşturduğu etkiyi göz ardı etmemektedirler. 1980’li yıllarda televizyonun oluşturduğu tekel yapı hakkında birçok eleştiri çalışmalarda öne çıkarken aynı zamanda televizyon aracılığıyla insanlara aşılanan hegemonik yapının kültürel anlamdaki etkilerine yönelik saptamalara da yer verildiği görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının kültürel etkileşimde oynadığı rol ve siyasal güçlerin oluşturduğu baskı konusunda kitle iletişim araçlarından faydalanma konusu da çalışmalarda önemsenen ve öne çıkan iki temel konu olduğu ortaya çıkmaktadır.

1980’li yıllardaki siyasal ve ekonomik yapı, genel bir perspektifle ele alındığında yukarıda adı geçen isimlerin, kültür ve iletişim araçları ilişkisine dair temelde benzer bir düşünce sistemine sahip oldukları söylenebilir. Bu bağlamda farklı ideoloji ve düşünce sistemindeki düşünürlerin temelde aynı eleştirilerde bulunmaları, kitle

iletişim araçlarının kültürel anlamda yarattığı değişimlerin toplumda oluşturduğu ortak etkilere dayandığı düşünülmektedir. Bu nedenle 1980'li yıllar Türkiye'sinde yapılan akademik çalışmalarda aynı konuların ele alınması ve benzer düşüncelerin etrafında buluşulması, bir tesadüften ziyade dönemin akademik bilgi üretimindeki çözüm arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aşkun, İnal Cem, "Atatürk'te Zafer Düşüncesi ve Toplumsal Boyutları", *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1991, c. 9, sy. 9, s. 1-9 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/150194> [Erişim Tarihi: 08-12-2021]).
- Aşkun, İnal Cem, "Cumhuriyetimizin Temeli: Atatürkçü Düşünce", *Atatürk Yolu Dergisi*, 1997, c. 5, sy. 20, s. 387-397 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20683> [Erişim Tarihi: 08-12-2021]).
- Aşkun, İnal Cem, "T.Ö.E.F.'den İletişim Bilimleri Fakültesine", *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1980, c. 3, sy. 3, s. 1-28 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/150015> [Erişim Tarihi: 08-12-2021]).
- Aşkun, "İnal Cem, Türk Kültür ve Sanat Yaşamının Yeni Bir Kurumu: Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu", *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1979, c. 1, sy. 1, s. 1-22 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1505335> [Erişim Tarihi: 08-12-2021]).
- Avcı, Nabi, *Eğitim ve Verimlilik Sempozyum Tebliğleri*, Sivas: Sivas Kemaleddin İbn-i Hümmam Vakfı Yayınları, 1994.
- Avcı, Nabi, *Kitle Kültürü Enformatik Cehalet*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.
- Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar, *Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Ankara: Erk Yayınları, 2005.
- Güler, Deniz, "Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film", *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 1989, c. 5, sy. 1, s.168-169 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1504030> [Erişim Tarihi: 08-12-2021]).
- Güler, Deniz, "Eğitim İletişimi Olarak Çocuk Televizyonu ve Uygulamaları İle Bir Model Önerisi", Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Güngör, Nazife (ed.), *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil Kültür Eğitim*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Kongar, Emre, *Kültür ve İletişim*, İstanbul: Say Yayınları, 1986.
- Köse, Aynur, "Geleneksel ile Modern Arasındaki Kültürel Boşluk: 80'lerdeki Toplumsal Değişimi Mizah Üzerinden Okumak", *Milli Folklor*, 2016, c. 28, sy. 111, s. 116-135 (<https://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=111&Sayfa=116> [Erişim Tarihi: 25-11-2021]).
- Oktay, Ahmet, *Kültür ve İdeoloji*, İstanbul: Gür Yayınları, 1987.

- Oskay, Ünsal, “Azgelişmişlerde Değişim ve Kitle Haberleşmesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1968, c. 23, sy. 2, s. 273 (<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/51668> [Erişim Tarihi: 07-12-2021]).
- Oskay, Ünsal, *Çağdaş Fantazy Popüler Kültür Açısından Bilim-Kurgu ve Korku Sineması*, İstanbul: Der Yayınları, ts.
- Oskay, Ünsal, “Gelişme Açısından Kültür Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1972, c. 27, sy. 4, s. 259 (<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/51903/4786.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Erişim Tarihi: 07-12-2021]).
- Oskay, Ünsal, *Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri XIX. Yüzyıldan Günümüze Kuramsal Bir Yaklaşım*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.
- Oskay, Ünsal, “Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980, s. 35, sy. 1, s. 247 <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/52070/5009.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Erişim Tarihi: 07-12-2021]).
- Özbay, Murat, “Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 2005, c. 2, sy. 2, s. 71 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/326935> [Erişim Tarihi: 07-12-2021]).
- Özbek, Meral, “A Case of Modernization and Popular Identity”, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (eds.), Washington: University of Washington Press, 1997, s. 211.
- Özbek, Meral, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Özdemir, İlker, “Political Role of The Popular Culture: The Debate in Turkey as Illustrated by Ahmet Oktay’s and Unsal Oskay’s Approaches”, Yüksek Lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, 1996.
- Özkök Ertuğrul, *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü*, Ankara: Tan Yayınları, 1985.
- Özkök, Ertuğrul, *Sanat İletişim ve İktidar*, Ankara: Tan Yayınları, 1982.
- Sever, Mustafa, “1980 Sonrası Türkiye’de Kültürel ve Toplumsal Değişme”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2019, c. 2, sy. 3, s. 1-10 (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/869806> [Erişim Tarihi: 25-11-2021]).
- Şahin, M. Cem, “Türkiye’de Gençliğin Toplumsal Kimliği ve Popüler Tüketim Kültürü”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2005, c. 25, sy. 2, s. 157-181 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/77256> [Erişim Tarihi: 25-11-2021]).
- Yüksel, Ahmet Haluk, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1987.

Türkiye’de Kamu Diplomasisi Akademik Literatürü Üzerine Bir İnceleme: Medya, İletişim ve Halkla İlişkiler Çalışmaları Alanı Olarak Kamu Diplomasisi

Ergün KÖKSOY*

Öz

Bu çalışma ile medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanının da bir parçası olarak değerlendirilebilecek olan kamu diplomasisinin Türkiye’de akademik literatürdeki yeri incelenmektedir. Bunun için kamu diplomasisi kavramı ve olgusu üzerine yazılan kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir. Böylece kamu diplomasisinin akademik literatürde yıllara göre gelişimi, ele alınış biçimleri ve başta medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanı olmak üzere bağlantı kurulan alanlar genel özellikleri ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada kamu diplomasisi üzerine yazılan/yapılan yayınlar farklı tarama araçları kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Akademik kitaplar için “Google Arama Motoru”ndan, makaleler için “Google Scholar ve ResearchGate” gibi akademik yayıncılık platformlarından, akademik tezler için ise “YÖK Ulusal Tez Merkezi”nin listelerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucuna göre kamu diplomasisi kavramı ve konusu Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte akademik literatürde yer almaya başlamış, uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi alanının yanı sıra medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilişkilendirilmiş ve bağlantılar kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamu diplomasisi, Medya, İletişim, Halkla İlişkiler, Akademik Literatür, Türkiye.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, koksoy7@gmail.com, orcid: 0000-0003-4135-6233

Literature Review on Public Diplomacy in Turkey: Public Diplomacy as A Discipline of Media, Communication and Public Relations Studies

Ergün Köksoy

Abstract

In this study, the place of public diplomacy, which can be considered as a part of the field of media, communication and public relations studies, in the academic literature in Turkey is examined. For this purpose, books, articles and theses on the concept and phenomenon of public diplomacy were examined. Thus, the development of public diplomacy in academic literature over the years, the way it is handled and the areas that are connected, especially the field of media, communication and public relations studies, have been tried to be revealed with their general characteristics. In the article, the studies written on public diplomacy were subjected to content analysis using different scanning tools. “Google Search Engine” was used for academic books, publishing platforms such as “Google Scholar and ResearchGate” for articles, and “YOK National Thesis Center” lists were used for academic theses. According to the results of the study, public diplomacy started to take place in the academic literature in Turkey with the 2000s, and it was associated and discussed with the field of media, communication and public relations studies, as well as the field of international relations, foreign policy and diplomacy.

Keywords: Public diplomacy, Media, Communication, Public Relations, Academic Literature, Turkey.

Giriş

Kamu diplomasi kavramının ortaya çıkışında, kurumsallaşmasında ve literatüründe ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) dış politika ve diplomasi anlayışının ve uygulamalarının seyri etkili olmuştur.¹ Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere diğer ülkelerdeki kamu diplomasisi anlayışları ve uygulamaları da bu deneyimin etkisi altında gelişmiştir. Göreceli olarak kamu diplomasisi kavramıyla oldukça geç bir dönemde tanışan ve kamu diplomasisini kurumsallaştırmaya çalışan Türkiye’de bu etkinin izleri görülmektedir. Kamu diplomasisinin yönetim düzeyinde kurumsallaşmasının miladı Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı bünyesinde 2010 yılında Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü’nün (KDK) kurulmasıyla olmuştur. KDK ile birlikte Türkiye’de modern anlamda kamu diplomasisi anlayışı ve uygulamaları merkezi bir konum elde etmeye başlamıştır.² Bu birimin amacı kamu diplomasisi alanında yürütülecek çalışmalar ile stratejik iletişim ve tanıtım faaliyetleri konusunda kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve koordinasyon sağlama olarak belirtilmiştir.³

Alan literatürü dikkate alındığında kamu diplomasisinin Türkiye için bir ihtiyaç haline gelmesinde Türkiye’nin 1990’lı yıllarla birlikte başlayan ve 2000’li yıllarda hız kazanan yeni dış politika anlayışı etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye gerek bölgesel gerekse uluslararası politikalarda üst düzey siyasi diyalog, herkes için güvenlik, karşılıklı ekonomik bağımlılık ve çok kültürlülüğün korunmasına yönelik aktif politikalar yürütmüştür.⁴ Bölgesel bir güç ve önemli bir küresel aktör haline gelme yönünde adımlar atan Türkiye’nin, yeni dinamizmini ve gelişme trendlerini ulusal ve uluslararası kamuoyuna doğru ve etkin bir şekilde anlatabilmesi, izlenen politikalar kadar stratejik bir husus olarak görülmüş ve bunun da yolunun kamu diplomasisinden geçtiği vurgulanmıştır.⁵

Bu dönemde birlikte ön plana çıkan ve dikkat çeken kamu diplomasisi kurumları 1990’lı yılların başında kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), 2009 yılında kurulan Yunus Emre Enstitüsü, 2010 yılında kurulan Yurtdışı Türkler

1 Abdulsamet Günek, “Amerikan Kamu Diplomasisinin Üç Evresi: Propaganda, Geleneksel Kamu Diplomasisi ve Stratejik İletişim”, *The Journal of Social Science*, 2018, c. 2, sy. 3, s. 68.

2 Samet Kavoğlu, “Yapılandırıcı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 2, sy. 45, s. 120.

3 Ergün Köksoy, “Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi: Türkiye’nin Kamu Diplomasisindeki Yetkinlik İncelemesi”, Doktora tezi, İ.Ü. SBE., 2013, s. 11.

4 Gürkan Zengin, *Hoca, Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*, İstanbul: İnkilap Yayınları, 2010.

5 İbrahim Kalın, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2011, c. 16, sy. 3, s. 5-23.

ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, yine 2010 yılında kurulan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve 2016 yılında kurulan Türkiye Maarif Vakfı olmuştur. Önceki dönemlerde kurulmuş olan bazı kurumlar da etki alanlarını genişletmişler ve kapasitelerini önemli ölçüde artırmışlardır. Örneğin 1964 yılında kurulan Türkiye Radyo ve Televizyonu'na (TRT) bağlı olarak 1990'lı ve 2000'li yıllarda yayın alanı ve muhatabı yurtdışındaki halklar olan TRT TÜRK, TRT AVAZ, TRT ARABİ, TRT WORLD gibi yeni uluslararası kanallar kurulmuştur.⁶ Benzer şekilde 1920 yılında kurulan Anadolu Ajansı (AA) 2000'li yıllarla birlikte farklı dillerde ve farklı ülkelerde (13 dilde, 100 ülkede, 6 bin basın kuruluşuna) hizmet vermeye başlamıştır.⁷ Bir başka örnek ise 1920 yılında kurulan ve amacı Türkiye'nin ulusal ve uluslararası haberleşme, basın-yayın ve iletişim kurumları ile ilişkilerini yürütmek olan Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün (BYEGM) günümüzde Cumhurbaşkanlığına bağlı İletişim Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılması olmuştur.⁸ İletişim Başkanlığının ana amacı "ulusal ve uluslararası kamuoyları, karar alıcı aktörler ve medya ile derinlikli ve çok yönlü ilişkiler geliştirmek; iletişimin tüm araç ve yöntemleri ile Türkiye'nin her alanda nitelikli temsiliyi sağlamak ve bu doğrultuda "Türkiye markasını güçlendirmek" olarak belirtilmiştir.⁹

2010 yılında kurulan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü günümüzde, 2018 yılında kurulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığına bağlı olarak Kamu Diplomasisi Dairesi Başkanlığı adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁰ Yeni konumla, Türkiye'nin ulusal ve uluslararası iletişim stratejisinin ve faaliyetlerinin bir parçası haline gelen kamu diplomasisi, faaliyetler ve teknikler düzeyinden stratejiler ve yönetim düzeyine çıkarılmıştır.¹¹ Türkiye'de kamu diplomasisi kavramının kullanılması, yaygınlık kazanması ve modern anlamda kamu diplomasisi kurumlarının oluşturulması ve koordinasyonu bu örneklerden de anlaşılacağı üzere 2000'li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir.¹² Bunun bir yansıması olarak kamu diplomasisi kavramının ve olgusunun akademik literatürde yer alması ve alan

6 TRT, "Tarihçe", 2021, <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/tarihce.aspx> [Erişim Tarihi: 15.06.2021].

7 TRTHABER, "Anadolu Ajansının bir asırlık haber yolculuğu", 2020, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/anadolu-ajansinin-bir-asirlik-haber-yolculugu-473528.html> [Erişim Tarihi: 06.09.2021].

8 Dilara Nergishan Koçer, "Türkiye'de "Kamu Diplomasisi"nin Kurumsallaşması: Matbuat İdaresi'nden İletişim Başkanlığı'na", *Konya Sanat*, 2019, sy. 2, s. 88.

9 İletişim Başkanlığı, "Vizyon-Misyon", 2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/vizyon-misyon> [Erişim Tarihi: 15.06.2021].

10 Emine Kılıçaslan, "Marka İnşası Bağlamında Türk Kamu Diplomasisi: Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Örnekleri", *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2020, sy. 3, s. 79.

11 İletişim Başkanlığı, "Vizyon-Misyon".

12 Kılıçaslan, "Marka İnşası Bağlamında Türk Kamu Diplomasisi: Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Örnekleri", s. 76.

yazınının oluşması da aynı döneme rastlamaktadır. Bu çalışmanın da amacı bu literatürün seyrini ve görünümünü genel özellikleriyle ortaya çıkarmak olarak belirlenmiştir. Çalışmada kamu diplomasisi üzerine yazılan/yapılan yayınlar farklı tarama araçları kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi kapsamında yapılan çalışma, birbirine benzeyen bilgilerin, verilerin belirlenmiş kavramlar çerçevesinde bir araya getirilerek anlaşılabilir biçimde düzenlenmesini ve yorumlanmasını kapsamaktadır.¹³ İnceleme kapsamında elde edilen veriler Microsoft Excel programı yardımıyla kategorilendirilmiş, tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır.

I. Kamu Diplomasisi Kavramı ve Gelişimi

XIX. ve XX. yüzyılla birlikte devletlerin ve hükümetlerin en önemli sorumluluk alanlarından biri olan dış politika ve diplomasi alanlarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Uluslararası ilişkiler alanındaki diğer siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik değişimlerin de bir yansıması olarak dış politika ve diplomasi, yüzyıllardır süregeldiği şekilde kapalı kapılar ardında ve sadece devlet ve hükümet bürokratlarının ve diplomatlarının sorumluluk ve faaliyet alanı olmaktan çıkarak halklar ve kamuoyları ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır.¹⁴ I. Dünya Savaşı öncesi halk tarafından tabu olarak görülen diplomasi, savaşı izleyen yıllarda, Amerikan diplomasi anlayışının da (açık/yeni diplomasi) etkisi ile kamuoyunun başlıca uğraş alanlarından biri haline gelmiştir. Bu durumun sonuçlarından biri de diplomatların kendilerini yalnızca hükümet yetkililerine karşı değil; aynı zamanda, kamuoyuna karşı da sorumlu hissetmeleri olmuştur.¹⁵

Diplomasideki bu değişim yeni diplomasi kavramıyla ifade edilirken, bu anlayışa göre diplomasi sadece diplomatlara bırakılmayacak kadar önemli bir faaliyet alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Demokratik yönetim ilkeleri ve egemenlik anlayışındaki değişim gereği, ulusun yaşamsal çıkarları söz konusu olduğu durumlardan kamuoyunun haberdar kılınması ve karar verme mekanizmalarının her aşamasında kamuoyuna görüş ve düşüncelerini oluşturabilme, anlatabilme olanağı sunulması gerekmektedir. Bu düşüncenin altında yatan gerekçe ise ulusal çıkarların bir grup seçkin (yöneticiler, politikacılar, diplomatlar) yerine kamuoyu eliyle korunmasının daha güvenilir olacağına yöneliktir. Bunun bir yansıması olarak diplomasiin önemli bir kısmı kamuoyuna yönelik bir yöntem

13 Hasan Şimşek & Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 259.

14 Aşlı Yağmurlu, “Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi”, *İletişim Araştırmaları*, 2007, c. 5, sy. 1, s. 11.

15 Hüner Tuncer, *Diplomasinin Evrimi-Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s. 83; Temel İskit, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 142.

olarak tanımlanmaya başlanmış¹⁶ kamuoyuna yönelik gerçekleştirilen kamuoyu diplomasisi başlı başına ayrı bir alan olarak gelişme göstermiştir.¹⁷

Kamu diplomasisi ile diplomasi arasındaki doğrudan bağı oluşturan bu durum, diplomasinin kapsamını ve boyutunu da değiştirmiştir. Ülkelerin dış politika amaçlarını gerçekleştirmeleri ve uluslararası alanda saygın bir konum kazanabilmeleri, diğer ülkelerin halklarıyla iyi ilişki kurmalarına ve onları etkileyebilmelerine bağlı hale gelmiştir. Uluslararası kamuoylarını ve gündemi etkileme becerisinin önem kazanmasıyla kamu diplomasisinin hükümetler ve dış politika için vazgeçilmez bir unsur olduğu belirtilmektedir.¹⁸

Bunun yanı sıra hükümetler için sadece dış politika ve diplomasi konuları değil ülkelerin uluslararası iletişim, imaj ve itibarlarının yönetilmesi de önemli bir sorumluluk ve görev alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu çoklu alanın yönetilmesinde en etkili yöntem ise klasik diplomasinin araçlarından çok kamu diplomasisi olarak gösterilmiştir. Yabancı halkların tutumlarını etkileme yoluyla diğer aktörlerin tutum ve davranışlarını etkileme çabası olarak tanımlanan kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasi dışındaki alanlarını ve yöntemlerini tanımlamaktadır. Kavram, başlangıçta hükümetlerin diğer ülkelerin halklarına yönelik gerçekleştirdiği propaganda ve ikna faaliyetlerini ikame ederken, zamanla ülkelerin halkları arasındaki ilişkileri de kapsayan bir iletişim yöntemi ve yönetimi haline gelmiştir. Böylece kamu diplomasisi devletten-devlete olan uluslararası ilişki ve diplomasi boyutunu, devletten-halka, halktan-halka boyutuna taşımış; toplumlar arası ortak bir anlayış, fikir alışverişi, bilgi paylaşımı, karşılıklı diyalog, müzakere ve işbirliği ortamı oluşturmak için uzun soluklu ilişkilerin kurulması anlamına gelmiştir.¹⁹

Kamu diplomasisi terimini modern anlamda uluslararası bilgi ve kültürel ilişkiler sürecine ilk kez dahil eden Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu'nun Dekanı Edmund Gullion (1965) olmuştur. Gullion tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kurulan Edward R. Murrow Center of Public Diplomacy, kamu diplomasisini dış politikaların düzenlenmesi ve yürütülmesi üzerindeki kamu tutumlarının etkilenmesi olarak tanımlamıştır. Buna göre kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasi dışındaki alanlarını, hükümetlerin diğer ülkelerde kamuoyu oluşturma çabalarını, ülkeler arasında sivil toplum ve kâr amaçlı kuruluşların etkileşimlerini, dış işleri raporları ve bunların politika üzerindeki etkilerini, diplomatlar ve muhabirler gibi işi iletişim olan kişiler arasındaki

16 Tuncer, *Diplomasinin Evrimi-Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, s. 77, 146.

17 İskit, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları*, s. 348.

18 Yağmurlu, "Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi", s. 10.

19 Gonca Yıldırım, *Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2015, s. 2.

iletişimi ve kültürlerarası iletişim süreçlerini kapsamaktadır.²⁰ Bir başka tanıma göre kamu diplomasisi, hükümetlerin yabancı kamular nezdinde yürüttükleri; ülkelerinin fikirleri, idealleri, kurumları, kültürleri ve politikaları üzerinde anlayış oluşturmaya çalıştıkları iletişim süreçleridir.²¹ Kamu diplomasisinin yabancı halkların tutum ve davranışlarını etkileme yoluyla yabancı hükümetlerin davranışlarını etkileme amacı taşıdığı belirtilmiştir.²²

Kamu diplomasisinin bir devletin kendi ulusal çıkarlarını artırmak ve etki alanını genişletmek amacıyla diğer bir devletin yurttaşları ile kurduğu ilişkiyi nitelemek için ilk olarak ABD tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.²³ Kamu diplomasisinin ortaya çıkması ve ABD tarafından hızlıca sahiplenilmesinin en önemli nedeni, ABD Bilgilendirme Ajansının (USIA) yaptığı faaliyetleri propagandanın ve psikolojik savaşın olumsuz çağrışımlarından kurtaracak daha olumlu bir terime ihtiyaç duyması ve kendi demokratik bilgilendirme yöntemleri ile Sovyetler Birliği’nin propaganda yöntemleri arasında net bir ayırım yapma ve bunu görünür kılama isteği olmuştur. Öyle ki kamu diplomasisi kısa süre sonra USIA’nın (1953–1999) tüm faaliyetlerini (kültürel ve değişim programları başta olmak üzere) daha saygın bir şekilde ifade etmenin yeni yolu olarak kabul edilmiş, USIA yeni terminolojiye göre yeniden yapılandırılmıştır.²⁴ Buna rağmen kamu diplomasisi kavramı uzun süre (Soğuk Savaş boyunca) propaganda, promosyon ve ikna stratejilerinin etrafında biçimlenmiş, çıkar ve etki yaratma amaçlarıyla ilişkilendirilmiştir. Düşük yoğunluklu bir çatışma çözümü aracı olarak değerlendirilen kavram, barış dönemi ilişkilerinden çok çatışma ve savaş durumlarına göre Amerikan politikalarına uygun olarak olumlu Amerikan değerlerinin yabancı kamulara aktarılma pratiği olarak kabul edilmiştir.²⁵ Bu özellikleri nedeniyle kamu diplomasisinin, propagandanın azalan itibarı ve yarattığı olumsuz bakış açısı dikkate alınarak üretilmiş bir kavram izlenimi taşıdığı belirtilmiştir.²⁶

20 Nicholas J. Cull, “Public Diplomacy Before Gullion”, *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (eds.), Routledge, 2008, s. 19.

21 Hans N. Tucht, *Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*, St. Martin’s Press Inc, 1990, s. 3.

22 Benno Signitzer, “Public Relations and Public Diplomacy: Some Conceptual Explorations”, *Public Relations Research*, Ansgar Zerfass, Betteke Van Ruler ve Krishnamurthy Netherlands (eds.), Verlag für Sozialwissenschaften, 2008, s. 206.

23 Emre Bağçe, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2003, sy. 28, s. 63.

24 Cull, *Public Diplomacy Before Gullion*, s. 17, 22; Gyorgy Szondi, *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, October, 2008, s. 7.

25 Szondi, *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, s. 7.

26 Kavoglu, “Yapılandırmacı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar”, s. 119.

Kamu diplomasisinin tüm dünyada gerek akademisyenler gerekse uygulayıcılar tarafından popülaritesinin tekrar arttığı dönem 2001 yılında tarihe 11 Eylül (9/11) olayı olarak geçen ABD'ye yönelik terör saldırıları sonrasında olmuştur.²⁷ Bu olaya kadar son 20 yıldır Amerikan kamu diplomasisinin uluslararası kamuları ikna etmeyi göz ardı ederek daha çok askerî gücün tehdidine dayalı istihbarata ve teknolojik kaynaklara ağırlık verdiği vurgulanmıştır. Bu tarz bir dış politikanın hem ulusal hem de uluslararası alanda ABD'ye ve politikalarına yönelik hoşnutsuzluk ve tepki yarattığı belirtilmektedir. Bu tarihten sonra ise Amerikan kamu diplomasisinin sert güç ve tehdit söylemini bir kenara bırakarak bireylerle ve gruplarla ilişki kurma ve anlayış oluşturmaya dönük, yumuşak güç odaklı bir paradigmaya kaydığı bilinmektedir.²⁸

İlk kez 1990'lı yılların başında Joseph Nye tarafından kavramsallaştırılan “yumuşak güç” (soft power), bir ülkenin diğer ülkeleri zorla veya baskı olmadan istediğı gibi davranmaya ikna etme yeteneğı ve tercihlerini şekillendirme becerisi olarak tanımlanmıştır. Klasik yaklaşıma göre güç, istenilen sonuçlara ulaşmak için başkalarının davranışlarını etkileme yeteneğı ya da birinin istediğı sonuçları elde edebilme kabiliyeti olarak ifade edilirken, güç kavramından anlaşılan ise sert güç yani askerî ve ekonomik güç olmuştur. Sert güç başkalarının pozisyonunu değiştirmede askerî veya ekonomik güç kullanarak yani zorlamaya (sopa) ya da teşviklere ve ödemelere (havuç) başvuran bir güç türü olarak ifade edilirken, sert gücün araçları ise askerî müdahale, ekonomik yaptırımlar ve baskıcı diplomasi olarak belirtilmiştir. Yumuşak güç ise Nye tarafından başkalarının davranışlarını belirlemede bunların yanı sıra bir üçüncü bir yol olarak ortaya atılmış, ilk iki yöntemle başvurmadan başkalarının tercihlerini belirleme yeteneğı olarak tanımlanmaktadır. Bu yetenek baskı ya da rüşvete değil çekiciliğe ve cazibeye dayanmaktadır. Yumuşak güç sadece bir etki aracı değil, aynı zamanda bir etki kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle başkalarını ikna etme ve harekete geçirme yeteneğinden daha fazlasıdır. Aynı zamanda baştan çıkarma ve çekim yeteneğıdir. Bu nedenle davranışsal açıdan yumuşak güç, çekici güç olarak adlandırılmaktadır. Yumuşak güç kaynakları ise bu tarz bir çekiciliğı yaratan kaynaklardır. Bu kaynaklar çekici olduğunda ve beğenildiğinde, örnek alındığında, meşru ve ahlaki görüldüğünde yumuşak güç üretebilmektedir. Aksi takdirde yumuşak gücün genel kaynakları olarak belirtilen siyasal değerler, politikalar ve kültür bir güç değeri taşımamaktadır.²⁹

27 Cull, *Public Diplomacy Before Gullion*, s. 22.

28 Matthew C.Armstrong, “Operationalizing Public Diplomacy”, *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (eds.), New York: Routledge, 2009, s. 64.

29 Joseph Nye, “Soft Power”, *Foreign Policy*, sy. 80, Twentieth Anniversary, 1990, s. 153-171; a.mlf., “Public Diplomacy and Soft Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2008, sy. 616, s. 94-109; a.mlf., “Hard, Soft, and Smart Power”, *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Andrew F. Cooper, Jorge Heine, Ramesh Thakur (eds.), 2013.

Günümüzde yumuşak gücün önemini ve etkinliğini şüpheli bulan ve sert güç gibi tek başına kullanıldığında etkisiz kalacağına ilişkin görüşler ve eleştiriler söz konusudur. Nye tarafından, ülkelerin politik ve diplomatik etkinliklerinin tek başına ne sert güçten ne de yumuşak güçten oluşabileceği, bu ikisinin ortak bir strateji ile bir araya geleceği akıllı güçten oluşacağı ileri sürülmüştür. Akıllı güç, sert ve yumuşak güç kaynaklarını ve araçlarını etkin ve entegre bir biçimde kullanmayı ifade etmektedir. Sert ve yumuşak güç unsurlarının kullanımlarında ikna, cazibe ve meşruiyet yaratılması önem taşımaktadır. Aksi takdirde yapılan faaliyetler baskı, zorlama ve tehdit olarak anlaşılabileceği için etki yaratmayacak, aksine tepki çekecektir. Ülkelerin akıllı güç kapasitesini geliştirmek için ittifaklara, ortaklıklara, kurumlara, küresel kalkınmaya, ekonomik entegrasyona, teknolojiye, yeniliklere, kamu diplomasisi gibi alanlara yatırım yapmaları gerektiği vurgulanmaktadır.³⁰ Bu nedenle kamu diplomasisi ve yumuşak güç arasında yakın bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür. Kamu diplomasisi yumuşak gücün en önemli araçlarından biri olarak gösterilmektedir.³¹ Ülkeler ve hükümetler yumuşak güç kaynaklarını (politikalarını, kültürlerini, değerlerini) kamu diplomasisi yoluyla tanıtabilmekte, diğer ülkelerin gündemine taşıyabilmekte ve etkileşime sokabilmektedirler.³²

Kamu diplomasisi anlayışında ve uygulamalarında görülen bu paradigma değişimi, eski ve yeni kamu diplomasisi kavramlarıyla ifade edilmektedir.³³ Bu değişimler aktörlerden, iletişim biçimlerine, iletişim amaçlarından, iletişim çevresine ve konularına kadar birçok farklı alanda gerçekleşmektedir. Kamu diplomasisi alanında yaşanan değişimleri genel olarak şöyle sıralamak mümkündür: Uluslararası ilişkilerde ve kamu diplomasisi alanında yeni aktörler ve sivil toplum örgütleri ön plana çıkmaktadır. Bu aktörlerin dünya kamuoyu ile kurdukları iletişim yeni, gerçek zamanlı ve özellikle dijital teknolojilere ve internete dayanan küresel teknolojiler üzerinden gerçekleşmektedir. Yeni iletişim teknolojileri yerel ve uluslararası haber alanları arasında önceden bulunan katı çizgileri belirsiz hale getirmiştir. Kamu diplomasisi ve propagandanın eski konseptlerinin yerine bir taraftan pazarlamadan gelen yer ve ulus markalama diğer taraftan ise ağ iletişim teorisinden ortaya çıkan iletişim ve ilişki kurma konseptleri kullanılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı artık itibar ve uluslararası imaj dili olarak kamu diplomasisinin yeni terminolojisi yumuşak güç ve markalaşmanın konuşulmasına imkan sağlamaktadır. En önemlisi yeni kamu diplomasisi Soğuk Savaş döneminin

30 Joseph Nye, Craig Cohen ve Richard L. Armitage, “CSIS Commission on Smart Power. A smarter, more secure America, Center for Strategic and International Studies”, Washington, 2007, <https://www.csis.org/analysis/smarter-more-secure-america> [Erişim Tarihi: 12.09.2021].

31 Szondi, *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, s. 8.

32 Nye, “Public Diplomacy and Soft Power”.

33 Emrah Aydemir, *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2016, s. 9.

aktörden-insana şeklindeki propaganda amaçlı iletişimi uluslararası aktörlerin kolaylaştırıcı rolleriyle insandan-insana şeklindeki ortak anlayışa dayanan iletişime dönüştürmektedir. Böylece yukarıdan aşağıya mesajlaşma vurgusunun yerini, başlıca görevi ilişki inşa etmek olan yatay ve çapraz iletişim ağlarına dayanan yeni kamu diplomasisi anlayışı almaktadır.³⁴ Kamu diplomasisi anlayışındaki ve uygulamalarındaki bu değişimler kamu diplomasisinin uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi alanlarının yanı sıra medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmalarını alanlarıyla da ilişkilendirilmesine yol açmıştır.³⁵ Geline aşamada kamu diplomasisi, akademik bir çalışma alanı olarak medya ve iletişim çalışmalarının bir parçası ve hatta bir alt alanı olarak çalışmaların yoğunlaştığı bir tema olmaya devam etmektedir.

II. Medya, İletişim ve Halkla İlişkiler Çalışmaları Alanı Olarak Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisini medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmalarının bir parçası olarak değerlendirmek için yukarıdaki paradigma değişimine bakmanın yanı sıra, kamu diplomasisinin boyutlarına, bileşenlerine ve faaliyetlerine de bakmak açıklayıcı olacaktır. Kamu diplomasisi faaliyetleri genel olarak üç boyutta yürütülmektedir. Bunlardan ilki ve en yakın boyutu günlük iletişimden oluşmaktadır. Bu boyut iç ve dış politika kararlarının bağlamlarının açıklanmasını ifade etmektedir. Hükümet yetkililerinin ve medya uzmanlarının bu konularda ağırlıklı olarak yerel basına bilgi verme eğiliminde olundukları ancak kamu diplomasisinin ilk adımı için yabancı basının önceliklendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu boyut ayrıca krizlerle başa çıkabilmek için yapılması gereken hazırlıkları, yanıtıcı bilgilere ve iddialara hızlı yanıt verme yeteneğini geliştirmeyi içermektedir. İkinci boyut ise siyasal kampanyaların ya da reklam kampanyalarının yaptığı gibi bir dizi basit tema geliştiren, belirli politikaların gerçekleştirilmesine ve bu politikalara destek kazanılmasına yönelik stratejik iletişim çalışmaları olarak adlandırılmaktadır. Kampanya planları kapsamında sembolik eylemler ve iletişim faaliyetleri yıl boyunca geliştirilen temaları ve özel hükümet politikalarını güçlendirmek için gerçekleştirilmektedir. Üçüncü boyut ise hedef kitlelerle burslar, değişimler, eğitimler, seminerler, konferanslar ve medya aracılığıyla geliştirilen uzun dönemli ilişkilerdir. Kamu diplomasisinin bu üç boyutu ülkelerin, hükümetlerin yabancı kamularla ilişki kurmada ve arzu ettikleri sonuçlara ulaşmada önemli roller oynamaktadır.³⁶

Kamu diplomasisinin faaliyet ve yöntemlerinin genel çerçevesini belirleyen sınıflandırmaya göre ise kamu diplomasisi altı ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar

34 Nicholas J. Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Los Angeles: Figueroa Press, 2009, s. 13.

35 CPD, "What's PD?".

36 Nye, "Public Diplomacy and Soft Power", s. 102.

dinleme, yabancı kamular ve kanaatleri hakkında bilgi toplama; savunma, belirli bir fikir ve politikaların muhataplara iletilmesini ve muhataplarınca anlaşılmasını sağlama; kültürel diplomasi, ülkeler arası ilişkileri güçlendirmek, sosyo-kültürel ilişkileri geliştirmek, ulusal çıkarları teşvik etmek için fikirlerin, bilginin, değerlerin, sistemlerin, geleneklerin, inançların, kültürün ve kimliğin diğer yönlerinin değişimine dayanan uygulamalar; değişim programları, halkların birbirini yakından tanınmasına ve anlamasına imkan sunan araçlar ve yöntemler; uluslararası yayıncılık, politikaların ve gündemlerin uluslararası medya ve iletişim teknolojileri aracılığıyla uluslararası kamuoyuna iletilmesi ve bu gündemlerin yönetilmesi; psikolojik savaş ise dış politika eylemlerinin, askerî operasyonlarının ve diplomatik süreçlerinin iletişim ayağının gerçekleştirilmesi olarak sıralanmaktadır.³⁷

Kamu diplomasisinin boyutlarında ve bileşenlerinde iletişim, medya ve uluslararası yayıncılık faaliyetleri ve araçları önemli bir yer tutmaktadır.³⁸ Küreselleşme ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler hem medyanın hem de iletişimin gücünü artırmış, etki ve kapsam alanını genişletmiştir. Kamu diplomasisi araçlarından biri olan medya ve uluslararası yayıncılık faaliyetleri dünyanın dört bir yanındaki insanlara ulaşabilme, onlar üzerinde belirli bir etki ve gündem yaratabilme gücü nedeniyle ön plana çıkmaktadır.³⁹ Uluslararası yayıncılık faaliyetleri hükümetlerin uluslararası çevreyi yönetmek amacıyla yabancı haklarla radyo, televizyon ve internet gibi teknolojiler aracılığıyla etkileşim kurması olarak tanımlanırken⁴⁰ birçok ülkenin çok erken dönemde uluslararası yayıncılık faaliyetlerini etkin şekilde kullanmaya başladığı görülmektedir. Özellikle ülkelerin radyo yayıncılığının (BBC, VOA, DW, vb.)⁴¹ II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminde kamu diplomasisi faaliyetleri içinde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.⁴² Bu dönemde uygulanan radyo yayıncılığının temel amacı ülkelerin uluslararası kamuoyunu bilgilendirme ve propaganda yeteneklerini geliştirmek olarak belirtilmiştir.⁴³

37 Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, s. 17-22.

38 Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, s. 10.

39 Fatih Barıtcı ve Hediyeullah Aydeniz, “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Medya: TRT World Örneği”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 2019, c. 6, sy. 2, s. 1556.

40 Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, s. 10-21.

41 BBC: British Broadcasting Corporation (İngiliz Yayın Kurumu); VOA: Voice of America (Amerika’nın Sesi Radyosu); DW: Deutsche Welle (Alman Radyo Ağı).

42 Gary Rawnsley, “Introduction to “International Broadcasting and Public Diplomacy in the 21st Century”, *Media and Communication*, 2016, c. 4, sy. 2, s. 43; Rhonda S. Zaharna, “Mapping out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives-Information and Relational Communication Frameworks”, *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (eds.), Routledge, 2009, s. 90.

43 Bülend A. Ertekin, “Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT’nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, c. 11, sy. 42, s. 327.

Kamu diplomasisi anlayışında yaşanan önemli değişimlerden bir diğeri de kamu diplomasisinin bir iletişim biçimi ve faaliyeti olarak anlaşılması ve tanımlanması olmuştur. İletişim ve alt dalı olan halkla ilişkiler ile kamu diplomasisi arasında gerek kuramsal gerekse uygulama alanlarında yakınlıklar bulunduğu ve halkla ilişkiler faaliyetleri ve yöntemlerinin kamu diplomasisi amacıyla kullanılabileceği kabul görmüş bir akademik anlayışa dönüşmüştür.⁴⁴ Halkla ilişkiler farklı kaynaklarda ‘iletişim yönetimi’, “organizasyonel iletişim”, “kurumsal iletişim” gibi adlarla anılırken, bir örgütün iç ve dış kamularla, yani örgütün hedeflerine ulaşma yeteneğini etkileyen gruplarla kurduğu iletişime ait planlama, yürütme ve değerlendirme etkinliklerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵

Kurumlar amaçlarına ve hedeflerine ulaşmak için özelde çalışanlar, üyeler, tüketiciler, yerel topluluklar, ortaklar ve diğer kurumlarla yani paydaşlarla genelde ise tüm toplumla etkili iletişim kurmak zorundadır.⁴⁶ Halkla ilişkiler uygulamalarının hedef kitlesi genel olarak bu kesimlerden oluşurken, halkla ilişkiler uygulayıcıları ise kâr amaçlı ya da kâr amacı taşımayan kurumlar, hükümetler ya da hükümet dışı kurumlar olabilmektedir.⁴⁷ Halkla ilişkiler faaliyetlerinin aktörleri arasında hükümetlerin yer almasıyla halkla ilişkiler ile diplomasi ve kamu diplomasisi arasında ilişkiler kurulmuştur. Kamu diplomasisinin başta iletişim, medya çalışmaları, halkla ilişkiler ve kültürel iletişim olmak üzere birçok iletişim disipliniyle teorik, kavramsal ve metodolojik bağları olduğu alan literatüründeki çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır (Signitzer & Coombs, 1992; Signitzer ve Wamser, 2006; Pigman ve Deos, 2008; Potter, 2009; Yun ve Toth, 2009; Szondi, 2009; Freitag ve Stokes, 2009; Ndoye, 2009; Coombs ve Holladay, 2010; Yağmurlu, 2007; Erzen, 2012; Köksoy, 2013; Yıldırım, 2014; USC, 2021).

Örneğin Signitzer ve Coombs ilk kez halkla ilişkiler perspektifinin ülkelerin, devletlerin ve toplumların yabancı kamularıyla kurdukları ilişkilerin anlaşılmasında faydalı katkılar sunacağını belirtmişlerdir.⁴⁸ Kamu diplomasisinden “hükümetlerin halkla ilişkiler faaliyeti” olarak bahsedilmiş, iki alanda da çalışanların kurumlar ile hedef kitleleri arasındaki ilişkileri kurdukları ve geliştirdikleri

44 Köksoy, “Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi: Türkiye’nin Kamu Diplomasisindeki Yetkinlik İncelemesi”.

45 James E. Grunig, “Communication, Public Relations and Effective Organizations: An Overview of the Book”, *Excellence in Public Relations and Communication Management*, James E. Grunig (ed.), Routledge, 1992, s. 4.

46 Robert, L. Heath, “A Rhetorical Enactment Rationale for Public Relations”, *Handbook of Public Relations*, Robert L. Heath (ed.), Sage Publication Inc., 2001, s. 36.

47 L’Etang, Jacquie, “Radical PR’ - Catalyst for Change or An Aporia?”, *Ethical Space: The International Journal of Communication Ethics*, 2009, c. 6, sy. 2, s. 13-18.

48 Benno Signitzer & Timothy Coombs, “Public Relations and Public Diplomacy: Conceptual Convergence”, *Public Relations Review*, 1992, c. 18, sy. 1, s. 139.

vurgulanmıştır.⁴⁹ Uluslararası halkla ilişkiler danışmanlarının hükümetler adına ülkelerin ekonomik ve politik çıkarlarının yurt dışında geliştirilmesine yönelik kamu diplomasisi kampanyalarına dahil olduklarını vurgulanmış; hükümetlerin, halkla ilişkiler danışmanlarından ve ajanslarından kamu diplomasisi kampanyaları kapsamında stratejik tavsiye, medya ilişkileri, medya izleme, kamusal ilişkiler, lobicilik, etkinlik yönetimi, online halkla ilişkiler, konu ve kriz yönetimi gibi konularda hizmet aldıkları belirtilmiştir.⁵⁰ Halkla ilişkilerin kamu diplomasisi ile aynı amacı ve stratejileri paylaşan, zaman zaman farklı kitlelere hitap eden uygulamalar olduğu ve bu çerçevede hükümetlerin ve kuruluşların stratejik iletişim yönetimini kullanarak kitlelerin zihinlerini ve kalplerini kazanmaya çalıştıkları ifade edilmiştir.⁵¹ İki alan arasındaki bu ilişki nedeniyle bazı araştırmacılar iki alanı birleştirerek kamu diplomasisini, “uluslararası hükümet halkla ilişkileri”⁵² ya da “ulus devletlerin halkla ilişkileri”⁵³ olarak tanımlamışlardır. Bu bağlantı ve ilişki kamu diplomasisini uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi alanında incelenen bir konu olmanın yanı sıra medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışma alanlarıyla da ilişkilendirilen bir konu ve alan haline getirmiştir.

III. Türkiye’de Kamu Diplomasisi Akademik Literatürü Üzerine Bir İnceleme

A. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi, Sınırlılığı ve Önemi

Bu çalışma ile medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanının da bir parçası olarak değerlendirilebilecek olan kamu diplomasisinin, Türkiye’deki akademik literatürde yer alışı özellikleri incelenmektedir. Çalışmada kamu diplomasisi, kamu diplomasisi ve medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanı üzerine yazılan akademik çalışmalar ve eserler farklı tarama araçları kullanılarak içerik

49 Benno Signitzer & Carola Wamser, *Public Diplomacy: A Specific Governmental Public Relation Function*, Public Relations Theory II, H. Botan & Vincent Hazleton (eds.), Lawrence Erlbaum Associates, 2006; Evan Potter, *Branding Canada*, Canada: McGill-Quenn’s University Press, 2009, s. XI.

50 György Szondi, “Central and Eastern European Public Diplomacy”, *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow & Philip M.Taylor (eds.), Routledge, 2009, s. 297.

51 İbrahim Ndoeye, “Crafting the Image of Nations in Foreign Audiences: How Developing Countries Use Public Diplomacy and Public Relations?”, 2009, <http://www.instituteforpr.org/wpcontent/uploads/ImageInForeignAudiences.pdf> [Erişim Tarihi: 12.05.2021]; Seong-Hun Yun, & Elizabeth L. Toth, *Future Sociological Public Diplomacy and the Role of Public Relations: Evolution of Public Diplomacy*, American Behavioral Scientist, Sage, 2009, s. 501.

52 Dennis L. Wilcox ve Glen T. Cameron, *Public Relations Strategies and Tactics*, 8. Baskı, Boston: Allyn and Bacon, 2006, s. 525.

53 Michael Kunczik, *Transnational Public Relations by Foreign Governments*, The Global Public Relations Handbook, Krishnamurthy Sriramesh ve Dejan Verčič (eds.), New Jersey: Lawrence Erlbaum, 2003, s. 399.

analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi kapsamında yapılan çalışma, birbirine benzeyen bilgilerin, verilerin belirlenmiş kavramlar çerçevesinde bir araya getirilerek anlaşılabilir biçimde düzenlenmesini ve yorumlanmasını kapsamaktadır.⁵⁴ İnceleme kapsamında elde edilen veriler Microsoft Excel programı yardımıyla kategorilendirilmiş, tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır. Yayınlanan kitaplar için “Google Arama Motoru”ndan, makaleler için “Google Scholar ve ResearchGate” gibi akademik yayıncılık platformlarından, akademik tezler için ise “YÖK Ulusal Tez Merkezi”nin listelerinden yararlanılmıştır.

Çalışma akademik literatürle sınırlandırılmıştır; köşe yazıları, haberler, uygulamaya yönelik çalışma çıktıları, raporlar, kitap eleştirileri, kitap özetleri, kitap bölümleri, sempozyum ve konferans bildirileri, akademik ve hakemli olmayan dergilerde çıkan makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri haricindeki tezsiz yüksek lisans ve uzmanlık tezleri, yazarları Türk olmayan, Türk kökenli olup yurtdışındaki üniversitelerde görevli uzman ve akademisyenlerin çalışmaları (yazarlarından biri Türk olan ve Türkiye’deki bir kurumda çalışıyor olan yazarların çalışmaları kapsam içine alınmıştır) ve yabancı yazarlar tarafından Türkiye üzerine yapılan yayınlar vb. kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırma için çevrimiçi platformlar kullanılmış, çevrimdışı platformlar kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırma kapsamındaki taramalar 1-30 Kasım 2021 tarihleri arasında yapılmıştır.

Araştırma platformlarında Türkçe “kamu diplomasisi, Türkiye”, İngilizce olarak ise “Public Diplomacy, Turkey” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Araştırma sonucu ortaya çıkan yayınlar “kamu diplomasisi ve diğer konular”, “medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilgili konular” ve “uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi konuları” şeklinde üç başlık altında tasnif edilmiştir. Ayrıca konu kapsamında incelenen kitaplar sayı, tema, yazar ve yayınlanma yıllarına göre; yayınlanan makaleler sayı, tema, odak, yazar ve yayınlanma yıllarına göre; yine tezler sayı, tema, odak, alan ve yayınlanma yıllarına göre tasnif edilmiş, değerlendirilmiştir. Eserlerin ve çalışmaların yayınlanma yılları 2000 yılından başlamak üzere 2000-2010, 2010-2020 ve 2020 sonrası günümüze kadarki süre olmak üzere üç kategoride tasnif edilmiştir. Böylece Türkiye’de kamu diplomasisi literatürünün 2000’li yıllarla birlikte günümüze kadarki süreçte gelişimi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan tasnif hem Türkiye’de kamu diplomasisi akademik literatürünün özelliklerinin hem de özellikle medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla olan bağlantısını ortaya çıkarılmasına yönelik yapılmıştır. Bununla birlikte çalışmaların içeriklerine bakıldığında özellikle ikinci hususa yönelik kesin bir ayırımın ve tasnifin yapılması oldukça zor görülmektedir. Çünkü konunun interdisipliner niteliği olması nedeniyle çoğu araştırmacı çalışmalarının

54 Şimşek & Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 259.

adında olmasa bile içeriğinde uluslararası ilişkiler, dış politika, diplomasi, iletişim, medya ve halkla ilişkiler konularına değinebilmektedirler. Bu yüzden tasnif sadece ilgili kitaplar, makaleler ve tezlerin başlıklarına ve alt başlıklarına göre yapılmıştır. Benzer bir zorluk eserlerin, yayınların isminde ya da içeriğinde “kamu diplomasisi” ifadesi geçmeyen ancak konuları kamu diplomasisi kapsamına giren faaliyetler üzerine olan çalışmaların kapsam dışında bırakılmasında yaşanmıştır. Çalışmanın temel amacını kamu diplomasisi literatürü oluşturduğundan “kamu diplomasisi” ifadesini merkeze almayan (başlıklarında ve alt başlıklarında kullanmayan) çalışmalar araştırma kapsamına dahil edilememişlerdir. Çalışmaya belirli bir sınır ve çerçeve çizilebilmek adına bu tarz bir kısıtlılığa gidilmiştir.

Yapılan ön araştırmada gerek kamu diplomasisi konusunun gerekse medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları ile bağlantısının Türkçe literatürdeki yeri konusunda daha önce herhangi bir çalışmanın yapılmadığı belirlenmiştir. Çalışma bu açıdan Türkiye’de akademik literatürde kamu diplomasisi konusunun yer alışı biçimi, gelişimi ve görünümünün değerlendirilmesi ve medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları ile bağlantısının ortaya çıkarılması konusunda önem taşımaktadır.

B. Türkiye’de Kamu Diplomasisi Akademik Literatürünün İncelenmesi

Çalışma kapsamında Türkiye’de kamu diplomasisi akademik literatürü konu üzerine yazılan kitaplar, makaleler ve tezler üzerinden incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1. Araştırma Bulguları

a. Kitapların Özellikleri

Kamu diplomasisi, kamu diplomasisi ve medya, iletişim ve halkla ilişkiler ilişkisi üzerine yazılan kitapların özellikleri sayısı, tema, yazar ve yayınlanma yıllarına göre değerlendirilmiştir. Yapılan araştırmada kamu diplomasisi ve ilişkili alanlarda 29’u Türkçe, 1’i İngilizce olmak üzere toplam 30 kitabın yayınlandığı belirlenmiştir. Bu eserlerin bazıları doğrudan kamu diplomasisi başlığı taşıırken bazılarında alt başlık olarak kamu diplomasisi ifadesi yer almakta, ya da ilişkili olduğu alanla birlikte kamu diplomasisi ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Ana ve alt başlıklarda kamu diplomasisi ifadesi geçmeyen kitaplar araştırma kapsamına alınmamıştır. Kamu diplomasisi alanıyla ilişkili olan ancak adında kamu diplomasisi terimi geçmeyen az sayıda kültürel diplomasi ve ulus markalama konulu kitaplara rastlanmıştır.

Kitap Sayısı	Kitap teması			Yazar		Yıl (arası)		
	Kamu diplomasisi ve diğer konularda	Medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilgili konularda	Uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi ile ilgili konularda	Tek Yazarlı	Editörlü	2000-2010	2010-2020	2020-
30	18	7	5	23	7	-	22	8

Tablo 1. Kamu diplomasisi ve ilişkili alanlar üzerine yazılan kitapların özellikleri

Araştırma kapsamında erişilen kitapların 18'inin kamu diplomasisi ve diğer konularda (yumuşak güç, akıllı güç, terörizmle mücadele, kamu diplomasisi yöntemleri, araçları, uygulama örnekleri, vb. konularda), 7'sinin medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilgili konularda (uluslararası halkla ilişkiler, stratejik iletişim, siyasal iletişim, medya, dijital iletişim, sosyal medya vb.), 5'inin de uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi konularında (Türk dış politikası ve diğer ülkelerin dış politikaları) yazılmış olduğu belirlenmiştir. 23 eser tek yazarlı iken 7 eser editörlü çalışmalardan oluşmaktadır. Kitapların yayınlanma yıllarına bakıldığında toplam 22 eserin 2010-2020 yılları arasında, 8 eserin ise 2020 yılından sonra yayımlandığı ortaya çıkmıştır. Buna göre kamu diplomasisi üzerine ilk kitapların 2012 yılında yayımlandığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında açık öğretim fakültesi ve üniversitelerin açık ve uzaktan eğitim fakülteleri için hazırlanan ders kitabı niteliğinde çalışmalar da⁵⁵ tespit edilmiştir. Ancak bu yayınlar gerek ders kitabı gerekse ders notları oldukları gerekçeyle çalışma kapsamına alınmamıştır.

b. Makalelerin Özellikleri

Kamu diplomasisi, kamu diplomasisi ve medya, iletişim ve halkla ilişkiler ilişkisi üzerine yazılan makaleler sayı, tema, odak, yazar ve yayınlanma yıllarına göre değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmada kamu diplomasisi ve ilişkili alanlar üzerine toplam 150 makalenin yayımlandığı belirlenmiştir. Araştırma kapsamında erişilen 150 makalenin 120'si kamu diplomasisi ve diğer konularda (yumuşak güç,

55 Örnek yayınlar: *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, İlkumut Açıköğretim Yayınları Kitabı; Abdullah Özkan, *Kamu Diplomasisi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

akıllı güç, terörizmle mücadele, ulus markalama, kamu diplomasisi yöntemleri ve araçları (kültürel diplomasi, spor, sanat, eğitim, kalkınma yardımları, vb.) ve Türkiye ve diğer ülkelerin uygulama örnekleri), 16’sı medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilgili konularda (uluslararası halkla ilişkiler, stratejik iletişim, siyasal iletişim, medya, dijital iletişim, sosyal medya vb.), 14’ü de uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi konularında (Türk dış politikası ve diğer ülkelerin dış politikaları) yazılmıştır.

Makale Sayısı	Makale teması			Makale odağı		Yazar		Yıl (arası)		
	Kamu diplomasisi ve diğer konularda	Medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilgili konularda	Uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi ile ilgili konularda	Doğrudan Türkiye konulu	Diğer	Tek Yazarlı	Çok Yazarlı	2000-2010	2010-2020	2020-
150	120	16	14	79	71	105	45	2	92	56

Tablo 2. Kamu diplomasisi ve ilişkili alanlar üzerine yazılan makalelerin özellikleri

Makale odağına bakıldığında 79 makalenin doğrudan makale başlığında Türkiye kamu diplomasisi kurumları, faaliyetleri, özellikleri ile ilgili konulara yer verdiği belirlenmiştir. 71 makale ise kamu diplomasisi kavramı, gelişimi ve diğer ülkelerin kamu diplomasisi kurumları ve faaliyetleri hakkında yazılmıştır. 105 makale tek yazarlı iken 45 makale birden çok yazar tarafından ortak yayın olarak yazılmıştır. Makalelerin yayınlanma yıllarına bakıldığında 2 makale, 1’i 2003, 1’i 2007 olmak üzere 2000-2010 yılları arasında, 92 makale 2010-2020 yılları arasında, 56 makale ise 2020 yılından sonra yayınlanmıştır.

Buna göre kamu diplomasisi üzerine ilk makale, kitap ve tezlerden daha eski bir tarihte 2003 yılında Emre Bağçe tarafından “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi” konusunda yazılmıştır. 2007 yılında yayınlanan makale Aslı Yağmurlu tarafından “Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi” konusunda yazılmıştır. 2011 yılında yazılan makale ise İbrahim Kalın tarafından “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey (Türkiye’de Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi)” konusunda yazılmıştır. Bağçe kamu diplomasisi konusunu uluslararası

ilişkiler ve dış politika bağlamında,⁵⁶ Yağmurlu, halkla ilişkiler bağlamında,⁵⁷ Kalın ise yumuşak güç ve dış politika bağlamında ele almışlardır.⁵⁸

c. Tezlerin (Doktora ve Yüksek Lisans) Özellikleri

Kamu diplomasisi, kamu diplomasisi ve medya, iletişim ve halkla ilişkiler ilişkisi üzerine yazılan tezler doktora ve yüksek lisans tezi, sayı, tema, odak, alan ve yayınlanma yıllarına göre değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında erişilen tezlerin 36'sı doktora tezlerinden oluşmaktadır. Bu tezlerin 16'sı kamu diplomasisi ve diğer konularda (yumuşak güç, akıllı güç, terörizmle mücadele, ulus markalama, kamu diplomasisi yöntemleri ve araçları (kültürel diplomasi, spor, sanat, eğitim, kalkınma yardımları, vb.) ve Türkiye ve diğer ülkelerin uygulama örnekleri), 16'sı kamu diplomasisi ve medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilgili konularda (uluslararası halkla ilişkiler, stratejik iletişim, siyasal iletişim, medya, dijital iletişim, sosyal medya vb.), 4'ü de uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi konularında (Türk dış politikası ve diğer ülkelerin dış politikaları) yazılmıştır. Doktora tezlerinin odağına bakıldığında 27 tezin başlığında doğrudan Türkiye kamu diplomasisi kurumları, faaliyetleri ve özellikleri ile ilgili konular yer alırken, 11 tezde ise kamu diplomasisi kavramı, gelişimi ve diğer ülkelerin kamu diplomasisi kurumları ve faaliyetleri ile ilgili konular yer almıştır.

Kamu diplomasisi konusunda ilk tezlerin 2010 yılından sonra (2012 yılında) yazıldığı belirlenirken, 2010 - 2020 yılları arasında 27 tezin, 2020 yılından günümüze kadar ise 9 tezin yazıldığı görülmektedir. Doktora tezlerinin 3'ü uluslararası araştırmacılar (yabancı) tarafından yazılmıştır. Doktora tezlerinin alan bilgilerine bakıldığında 18 tezin iletişim bilimleri/halkla ilişkiler/gazetecilik/RTS anabilim dallarından, 14 tezin uluslararası ilişkiler/siyaset bilimi/kamu yönetimi anabilim dallarından, 2 tezin ise spor ve eğitim ile ilgili anabilim dallarından gelen araştırmacılar tarafından yazıldığı belirlenmiştir.

Kamu diplomasisi konusunda ve alanında yazılan ilk doktora tezinin 2012 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Mehmet Emin Çağırın'ın danışmanlığında, Haluk Karadağ tarafından "Bir Dış Politika Tekniği Olarak Kamu Diplomasisi: Karar Verme Süreci Üzerine Etkisi" adıyla yazıldığı belirlenmiştir. Bu çalışmada kamu diplomasisinden devletlerin resmî diplomatik kanallarına ve aktörlerine ek olarak ortaya çıkan kanallar ve aktörler olarak bahsedilirken, kamu diplomasisi uygulamalarının dış politika karar verme süreci üzerindeki etkisi ve sürece yaptığı katkılar ele alınmakta, uluslararası ortamdaki örnek uygulamalardan hareketle konu değerlendirilmektedir.⁵⁹

56 Bağçe, "Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi".

57 Yağmurlu, "Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi".

58 Kalın, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey".

59 Haluk Karadağ, "Bir Dış Politika Tekniği Olarak Kamu Diplomasisi: Karar Verme Süreci Üzerine Etkisi", Doktora tezi, G.Ü. SBE, 2012.

Tez Sayısı		Tez teması			Tez odağı		Tez alanı			Araştır- macı	Yıl (arası)			
		Kamu diplomasisi ve diğer konularda	Medya, iletişim ve halkla ilişkiler ça- lışmaları alanıyla ilgili konularda	Uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi ile ilgili konularda	Doğrudan Türkiye konulu	Diğer	İletişim bilimleri / Halkla ilişkiler / Gazetecilik / RTS	Uluslararası ilişkiler / Siyaset bilimi / Kamu yönetimi	Diğer (Spor, Ekonomi, Eğitim)	Ulusal	Uluslararası	2000-2010	2010-2020	2020-...
Dok- tora	36	16	16	4	25	11	18	14	2	33	3	-	27	9
Yük- sek Lisans	101	67	22	12	70	31	34	65	2	88	13	1	76	24

Tablo 3. Kamu diplomasisi ve ilişkili alanlar üzerine yazılan tezlerin (doktora ve yüksek lisans) özellikleri

Kamu diplomasisi üzerine yazılan yüksek lisans tezlerinin sayısına bakıldığında 2007 yılından günümüze kadar 101 tezin yazıldığı belirlenmiştir. Bu tezlerin 67’si kamu diplomasisi ve diğer konularla (yumuşak güç, akıllı güç, terörizmle mücadele, ulus markalama, kamu diplomasisi yöntemleri ve araçları (kültürel diplomasisi, spor, sanat, eğitim, kalkınma yardımları, vb.) ve Türkiye ve diğer ülkelerin uygulama örnekleri), 12’sinin medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla ilgili konularda (uluslararası halkla ilişkiler, stratejik iletişim, siyasal iletişim, medya, dijital iletişim, sosyal medya, vb.), 12’sinin uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasisi konularında (Türk dış politikası ve diğer ülkelerin dış politikaları) yazılmış olduğu belirlenmiştir. Yüksek lisans tezlerinin odağına bakıldığında 70 tezin başlığında doğrudan Türkiye kamu diplomasisi kurumları, faaliyetleri ve özellikleri ile ilgili konular yer alırken, 31 tezde ise kamu diplomasisi kavramı, gelişimi ve diğer ülkelerin kamu diplomasisi kurumları ve faaliyetleri ile ilgili konular yer almıştır.

Yüksek lisans tezlerinin alan bilgilerine bakıldığında 34 tezin iletişim bilimleri/halkla ilişkiler/gazetecilik/RTS anabilim dallarından, 65 tezin uluslararası ilişkiler/siyaset bilimi/kamu yönetimi anabilim dallarından, 2 tezin ise spor ve ekonomi ile ilgili anabilim dallarından gelen araştırmacılar tarafından yazıldığı

belirlenmiştir. Doktora tezlerine kıyasla yüksek lisans tezlerinin çoğunluğunun uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanındaki araştırmacılar tarafından yazıldığı görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinin 13'ünün uluslararası araştırmacılar tarafından yazıldığı belirlenmiştir. Yüksek lisans tezlerinin yazılış dönemlerine bakıldığında 2000 yılından 2010 yılına kadar 1 tezin yazıldığı, 2010 yılından 2020 yılına kadar 76 tezin, 2020 yılından günümüze kadar ise 24 tezin yazıldığı belirlenmiştir.

Doktora tezlerinde olduğu gibi yüksek lisans tez konuları da tez başlıklarındaki kullanıma göre tasnif edilmiştir, tez kapsamalarında ve içeriklerinde bu şekilde net bir tasnifin yapılması oldukça güçtür. Tezler genel olarak bu üç alanla ilgili konuları içerebilmektedir.

Kamu diplomasisi konusunda ve alanında yazılan ilk yüksek lisans tezinin doktora tezine göre biraz daha erken bir tarihte 2007 yılında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Ersel Aydın'ın danışmanlığında, Forrest Watson tarafından "Mitigating anti-Americanism in Turkey through Puplic Diplomacy" (Türkiye'deki Amerika Karşıtlığının Kamu Diplomasisi ile Azaltılması) adıyla yazıldığı belirlenmiştir. Bu çalışmada, Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının güncel ve tarihsel arka planı ve sebepleri incelenirken, ABD'nin ve Türkiye'nin birbirini anlamasını sağlamada ve bu karşıtlığın azaltılmasında kamu diplomasisinin önemi ve rolü tartışılmaktadır.⁶⁰

Sonuç

Kamu diplomasisi uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi alanlarında yaşanan değişimlerle ortaya çıkmış ülkelerin ve hükümetlerin yabancı kamularla (halklarla) ilişki ve iletişim ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Kamu diplomasisinin başta ABD olmak üzere tüm dünyada popülaritesi 2000'li yıllarla birlikte tekrar artmış ve birçok ülke kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmeye ağırlık vermişlerdir. Kamu diplomasisinin Türkiye'de bilinirliğinin artması ve kurumsallaşma çabaları da benzer şekilde 2000'li yıllarla birlikte gelişmiştir. Türkiye'de 2010 yılında kamu diplomasisinin kurumsallaşması ve koordinasyonu amacıyla kurulan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün yanı sıra uluslararası yayıncılık, kültürel diplomasi ve değişim programları alanında yeni kurumlar kurulmuş, faaliyetler yürütülmüştür. Önceki dönemlerde kurulmuş mevcut birçok kurumun kapasitesi artırılmış ve etki alanı genişletilmiştir. Siyasal ve kültürel alanlarda atılan bu adımlara paralel şekilde akademik alanda da yeni bir literatürün oluşmaya başladığı ve geliştiği belirlenmiştir.

60 Forrest Watson, "Mitigating Anti-Americanism in Turkey Through Puplic Diplomacy", Yüksek Lisans tezi, B.Ü. ESBE, 2007.

Bu çalışmada da ortaya çıktığı şekilde kamu diplomasisi konusunda ilk akademik çalışmalar (kitaplar, makaleler ve tezler) 2000’li yıllarda birlikte ortaya çıkmaya başlamış, 2012 yılından itibaren ise eserlerin ve yayınların sayısında önemli bir artış görülmüştür. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlara göre halihazırda kamu diplomasisi alanında 30 kitabın ve 150 akademik makalenin yayınlandığı, 36’sı doktora tezi ve 101’i yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 137 tezin yazıldığı belirlenmiştir. Her üç kategoride de 2000-2010 yılları arasında ikisi makale biri yüksek lisans tezi olmak üzere sadece 3 çalışma yayınlanırken, 2010-2020 yılları arasında 22’si kitap, 92’si makale, 27’si doktora tezi ve 76’sı yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 218 eser/yayın/çalışma yayınlanmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye’de kamu diplomasisi literatürünün önemli ölçüde oluştuğu dönem 2010-2020 yılları arasında olmuştur. Akademik literatürde ele alınan konular genel olarak kamu diplomasisinin kavramsal ve teorik çerçevesi, gelişimi, ilişkide bulunduğu alanlar, Türkiye’de kamu diplomasisi kurumları ve uygulama örnekleri, diğer ülkelerin, kurumların deneyimleri ve uygulama örnekleri olmuştur. Özellikle Türkiye’nin sahip olduğu kamu diplomasisi kurumları ve uygulamaları çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Yazılan makalelerin yaklaşık yarısının (79/150), tezlerin ise 3’te 2’sinin Türkiye kamu diplomasisi kurumları, faaliyetleri ve özellikleri üzerine yazıldığı belirlenmiştir. Kamu diplomasisi kurumları ve faaliyetleri geliştikçe, arttıkça buna ilişkin akademik ilginin ve literatürün de arttığı ve geliştiği görülmektedir.

İlgili literatürden çıkarılan bir diğer sonuç ise kamu diplomasisi kavramının ve olgusunun uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi alanıyla ilişkisi kadar medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla da ilişkili olduğu sonucu olmuştur. Bunun en önemli göstergesi, bu çalışma özelinde, kamu diplomasisi literatüründe yer alan çalışmaların temaları ve araştırmacıların geldikleri anabilim dalları olmuştur. Çalışmaların ve araştırmacıların önemli bir kısmı medya, iletişim ve halkla ilişkiler konuları ve anabilim dallarıyla ilişkili bulunmuştur. Bu sonuçlarla kamu diplomasisinin gerek kavramsal (teorik), gerekse olgusal (faaliyet ve uygulama) olarak medya, iletişim ve halkla ilişkiler çalışmaları alanıyla güçlü ilişkilere ve bağlantılara sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar yabancı ve yerli literatürde yer alan, bu çalışma bağlamında da kısaca değerlendirilen kamu diplomasisi ile medya, iletişim ve halkla ilişkiler arasındaki bağlantıyı inceleyen ve ortaya koyan çalışmaları da destekler niteliktedir.

Sonuç olarak bu çalışma ile kamu diplomasisi kavramının ve olgusunun Türkiye’deki akademik literatürde yer alışı biçimleri, özellikleri ve görünüşleri incelenmiştir. Çalışma, kamu diplomasisi alanında şimdiye kadar yazılmış/yapılmış akademik çalışmaları incelemesi ve bu çalışmaları bir araya getiren bir bibliyografya özelliği taşıması nedeniyle önem taşımaktadır. Çalışmanın bu haliyle Türkiye’de kamu diplomasisi alanında bir akademik hafızasının oluşmasına ve yeni çalışmalara ve akademik literatürün gelişmesine katkı sunacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

- Amstrong, Matthew C., “Operationalizing Public Diplomacy”, *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (eds.), New York, Routledge, 2009.
- Aydemir, Emrah, *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2016.
- Bağçe, Emre, “Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2003, sy. 28, s. 63-79.
- Barıtcı, Fatih ve Aydeniz, Hediyeullah, “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Medya: TRT World Örneği”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 2019, c. 6, sy. 2, s. 1551-1576.
- CPD, “What’s PD?”, 2021, <https://uscpublicdiplomacy.org/page/what-is-pd>
- Cull, Nicholas J., *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Los Angeles: Figueroa Press, 2009.
- Cull, Nicholas J., “Public Diplomacy Before Gullion”, *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (eds.), Routledge, 2008.
- Ertekin, Bülend A., “Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT’nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, c. 11, sy. 42, s. 323-354.
- Freitag, Alan R. ve Ashli Q. Stokes, *Global Public Relations*, U.S.A.: Routledge, 2009.
- Grunig, James E., “Communication, Public Relations and Effective Organizations: An Overview of the Book”, *Excellence in Public Relations and Communication Management*, James E.Grunig (ed.), Routledge, 1992.
- Güneş, Abdulsamet, “Amerikan Kamu Diplomasisinin Üç Evresi: Propaganda, Geleneksel Kamu Diplomasisi ve Stratejik İletişim”, *The Journal of Social Science*, 2018, c. 2, sy. 3, s. 54-72.
- Heath, Robert, L., “A Rhetorical Enactment Rationale for Public Relations”, *Handbook of Public Relations*, Robert L. Heath (ed.), Sage Publication Inc., 2001.
- İletişim Başkanlığı, “Vizyon-Misyon”, 2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/vizyon-misyon>.
- İskit, Temel, *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Kalın, İbrahim, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2011, c. 16, sy. 3, s. 5-23.
- Karadağ, Haluk, “Bir Dış Politika Tekniği Olarak Kamu Diplomasisi: Karar Verme Süreci Üzerine Etkisi”, Doktora tezi, G.Ü. SBE, 2012.
- Kavoglu, Samet, “Yapılandırmacı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 2, sy. 45, s. 115-128.
- Kılıçaslan, Emine, “Marka İnşası Bağlamında Türk Kamu Diplomasisi: Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Örnekleri”, *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2020, sy. 3, s. 64-83.
- Koçer, Dilara Nergishan, “Türkiye’de ‘Kamu Diplomasisi’nin Kurumsallaşması: Matbuat İdaresi’nden İletişim Başkanlığı’na”, *Konya Sanat*, 2019, sy. 2, s. 87-102.

- Köksoy, Ergün, “Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi: Türkiye’nin Kamu Diplomasisindeki Yetkinlik İncelemesi”, Doktora tezi, İ.Ü. SBE., 2013.
- Kunczik, Michael, “Transnational Public Relations by Foreign Governments”, *The Global Public Relations Handbook*, Krishnamurthy Sriramesh ve Dejan Verčič (eds.), New Jersey: Lawrence Erlbaum, 2003.
- L’Etang, Jacquie, “Radical PR’ - Catalyst for Change or An Aporia?”, *Ethical Space: The International Journal of Communication Ethics*, 2009, c. 6, sy. 2, s. 13-18.
- Ndoye, Ibrahima, “Crafting the Image of Nations in Foreign Audiences: How Developing Countries Use Public Diplomacy and Public Relations?”, 2009, <http://www.instituteforpr.org/wpcontent/uploads/ImageInForeignAudiences.pdf>.
- Nye, Joseph & Cohen, Craig & Armitage, Richard L., “CSIS Commission on Smart Power. A smarter, more secure America, Center for Strategic and International Studies”, Washington, 2007, <https://www.csis.org/analysis/smarter-more-secure-america>.
- Nye, Joseph, “Public Diplomacy and Soft Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2008, sy. 616, s. 94-109.
- Nye, Joseph, “Hard, Soft, and Smart Power”, *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Andrew F. Cooper, Jorge Heine ve Ramesh Thakur (eds.), 2013, s. 1-20.
- Nye, Joseph, “Soft Power”, *Foreign Policy*, sy. 80, Twentieth Anniversary, 1990, s. 153-171.
- Pigman, Geoffrey Allen ve Anthony Deos, “Consuls for Hire: Private Actors, Public Diplomacy, Place Branding and Public Diplomacy”, *St Antony’s International Review*, 2008, c. 4, sy. 1, s. 16-52.
- Potter, Evan, *Branding Canada*, Canada: McGill-Queen’s University Press, 2009.
- Rawnsley, Gary, “Introduction to “International Broadcasting and Public Diplomacy in the 21st Century””, *Media and Communication*, 2016, c. 4, sy. 2, s. 42-45.
- Signitzer, Benno & Coombs, Timothy, “Public Relations and Public Diplomacy: Conceptual Convergence”, *Public Relations Review*, 1992, c. 18, sy. 1, s. 137-147.
- Signitzer, Benno, “Public Relations and Public Diplomacy: Some Conceptual Explorations”, *Public Relations Research*, Ansgar Zerfass., Betteke Van Ruler ve Krishnamurthy Netherlands (eds.), Verlag für Sozialwissenschaften, 2008, s. 205-218.
- Szondi, György, “Central and Eastern European Public Diplomacy”, *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (eds.), Routledge, 2009.
- Szondi, György, *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, October, 2008.
- Şimşek, Hasan ve Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- TRT, “Tarihçe”, 2021, <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/tarihce.aspx>.
- TRTHABER, “Anadolu Ajansının bir asırlık haber yolculuğu”, 2020, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/anadolu-ajansinin-bir-asirlik-haber-yolculugu-473528.html>.

- Tuch, Hans N., *Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*, St. Martin's Press Inc, 1990.
- Tuncer, Hüner, *Diplomasinin Evrimi-Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.
- Watson, Forrest, "Mitigating Anti-Americanism in Turkey Through Public Diplomacy", Yüksek Lisans tezi, B.Ü. ESBE, 2007.
- Wilcox, Dennis L. ve Glen T. Cameron, *Public Relations Strategies and Tactics*, 8. Baskı, Boston: Allyn and Bacon, 2006.
- Yağmurlu, Ashi, "Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi", *İletişim Araştırmaları*, 2007, c. 5, sy. 1, s. 9-38.
- Yıldırım, Gonca, *Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2015.
- Yun, Seong-Hun ve Elizabeth L. Toth, *Future Sociological Public Diplomacy and the Role of Public Relations: Evolution of Public Diplomacy*, American Behavioral Scientist, Sage, 2009.
- Zaharna, Rhonda S., "Mapping out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives-Information and Relational Communication Frameworks", *Handbook of Public Diplomacy*, Nancy Snow ve Philip M.Taylor (eds.), Routledge, 2009.
- Zengin, Gürkan, *Hoca, Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2010.

Ekler: Kamu Diplomasisi ve İlişkili Alanlar Üzerine Yazılan/ Yapılan Yayınların Bibliyografyası

Ek1-Kamu diplomasisi ve ilişkili alanlar üzerine yazılan kitap listesi⁶¹

1. Erzen, M.Ü., *Kamu Diplomasisi*, Derin Yayınları, 2012.
2. Bostancı, M., *Stratejik Bir İletişim Aracı Olarak Kamu Diplomasisi: Kamu Diplomasisinde Medyanın Rolü ve Önemi*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2012.
3. Demir, V., *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç*, Beta Yayınları, 2012.
4. Sancar, G. A., *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, Beta Yayınları, 2012.
5. Özkan, A. & Öztürk, T. E., *Kamu Diplomasisi*, Tasam Yayınları, 2012.
6. Yılmaz, S., *Akıllı Güç-Kamu Diplomasisi, Stratejik İletişim, Sert & Yumuşak Güç, Sosyal Medya, Yumuşak İstihbarat*, Kum Saati Yayıncılık, 2012.
7. Yalçınkaya, A. & Özgen, Y., *Kamu Diplomasisi*, BAÜ Yayınları, 2013.

61 Google kitaplar, "kamu diplomasisi, türkiye" 2021, <https://www.google.com/search?tbm=bks&q=kamu+diplomasisi%2C+t%C3%BCrkiye> [Erişim Tarihi: 30.11.2021]; Google kitaplar, "public diplomacy, turkey" 2021, <https://www.google.com/search?tbm=bks&q=public+diplomacy%2C+Turkey> [Erişim Tarihi: 30.11.2021].

8. Ekşi, M., *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, 2014.
9. Şahin, M. ve B. S. Çevik, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, Nobel Yayınları, 2015.
10. Çevik, B. S., *Uluslararası Halkla İlişkilerde İnsani Yardımlar: Kamu Diplomasisi Boyutu*, Stratejik Düşünce Ens. Yayınları, 2015.
11. Yıldırım, G., *Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi*, Beta Yayınları, 2015.
12. Çevik, B.S. & Seib, P., *Turkey's Public Diplomacy*, Palgrave Macmillan. 2016.
13. Sancar, G. A., *Kamu Diplomasisinde Yeni Yaklaşımlar ve Örnekler*, Beta Yayınları, 2016.
14. Karadağ, H., *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*, Nobel Yayınları, 2016.
15. Ünal, U., *Kamu Diplomasisi*, Gazi Kitapevi, 2016.
16. Kavoglu, S., *Türk Kamu Diplomasisi: Halkla İlişkiler Eksenli Model Arayışları*, Eğitim Yayınevi, 2018.
17. Aydemir, E., *Kamu Diplomasisi*, Kalkedon Yayınları, 2018.
18. Keser, A., *Kamu Diplomasisi ve Milli Güç*, Berikan Yayınevi, 2018.
19. Yılmaz, A.N. & Kılıçoğlu, G., *Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Üzerine Akademik Analizler*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
20. Ceyhan, A.İ., *Siyasal İletişimde Kamu Diplomasisi*, Akademisyen Kitabevi, 2018.
21. Kılıçarslan, E., *Küreselleşme Sürecinde Devletlerarası İlişkiler Siyasal İletişim ve Kamu Diplomasisi*, Paradigma Akademi Yayınları, 2019.
22. Göksu, O., *Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler*, Literatürkacademia Yayınları, 2019.
23. Duman, M., *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi Faaliyetleri (1934-1960)*, Palet Yayınları, 2020.
24. Aslan, P., *Yumuşak Güç Kamu Diplomasisi ve Popüler Kültür*, Nobel Bilimsel Eserler, 2020.
25. Yazar, F., *Kamu Diplomasisi - Kriz Yönetimi Yaklaşımları*, Nobel Bilimsel Eserler, 2020.
26. Yaylar, Y., *Karşılaştırmalı Kamu Diplomasisi Analizi: Türkiye, ABD ve Japonya*, Akademisyen Kitabevi, 2020.
27. Gök, Y., *Spor ve Kamu Diplomasisi*, Seçkin Yayıncılık, 2020.
28. Aydemir, E., *Bilişsel Savaş - Terörizmle Mücadele ve Kamu Diplomasisi*, Siyasal Kitapevi, 2020.

29. Yılmaz, A.N. & Gökmen, K., *İpeğe Sarılmış Çelik: Türkiye'nin Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi*, Berikan Yayınları, 2020.
30. Cankara, P. Ö. & Cankara, Y., *Ortadoğu Ülkelerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri*, Efeacademi Yayınları, 2021.

Ek2-Kamu Diplomasisi ve İlişkili Alanlar Üzerine Yazılan Makale Listesi⁶²

1. Bağçe, E., "Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2003, 28, s. 63-79.
2. Yağmurlu, A. "Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi", *İletişim Araştırmaları*, 2007, c. 5, sy. 1, s. 9-38.
3. Kalın, İ., "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2011, c. 16, sy. 3, s. 5-23.
4. Oktay, E. G., "NATO'nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi'nin Artan Rolü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Special Issue: 60 Years of Turkey's NATO Membership: Change, Transformation, Continuity, 2012, s. 125-149.
5. Yılmaz, S., "Kamu Diplomasisi: Başka Halklara Angaje Olmak, Ayaklandırmak", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sy. 1, s. 201-224.
6. Ertekin, B. A., "Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT'nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, c. 11, sy. 42, s. 323-354.
7. Poyraz, E., "Avrupa Birliği'nin Kürt Sorunundaki Kamu Diplomasisi, Türk Dünyası Araştırmaları", Nov/Dec 2012, sy. 201, s. 185-211.
8. Akçadağ, E. ve E. Akçadağ, "Kamu Diplomasisi: NATO'nun İmaj Sorununun Çaresi", *Bilge Strateji*, 2012, c. 4, sy. 6, s. 105-134.
9. Aydos, S., "1948-1955 Yılları Arasında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinde Kamu Diplomasisi", *Amme İdaresi Dergisi*, 2012, c. 45, sy. 4, s. 119-138
10. Kavoğlu, S., "Yapılandırmacı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 2, sy. 45, s. 115-128.

62 Google akademik, "kamu diplomasisi, türkiye" 2021, https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=kamu+diplomasisi%2C+t%C3%BCrkiye&btnG= [Erişim Tarihi: 30.11.2021?]; Google akademik "public diplomacy, turkey" 2021, https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=public+diplomacy%2C+turkey&oq=public+di [Erişim Tarihi: 30.11.2021?]; ResearchGate, "kamu diplomasisi, türkiye" 2021, <https://www.researchgate.net/search.Search.html?type=researcher&query=kamu%20diplomasisi,%20t%C3%BCrkiye> [Erişim Tarihi: 30.11.2021?].

11. Kurt, G. “Modernlik ve Gelenekçilik İkileminde Türkiye’de Kamu Diplomasisi ve Ülke Kimliği”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication* - TOJDAC April 2013, c. E- 3, sy. 2, s. 48-56.
12. Ünver, O. C. “Changing Diaspora Poitics of Turkey and Public Diplomacy”, *Turkish Policy Quarterly*, 2013, Spring, c. 12, sy. 1.
13. Köksoy, E., “Kamu Diplomasisi ve Halkla İlişkiler İlişkisi: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Marmara İletişim Dergisi*, 2014, sy. 22, s. 211-231.
14. Sak, E. “Kamu Diplomasisi ve Çin”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2014, c. 2, sy. 1, s. 9-25.
15. Doğan, H., “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2014, c. 3, sy. 2, s. 67-90.
16. Sümer, O ve E. G. Yılmaz, “Ulusal İtibar Yönetiminde Kamu Diplomasisi”, *Düşünen Siyaset*, 2014, sy. 29, s. 250-264.
17. Özyılmaz, B., “Retorik ve Kamu Diplomasisi: Çift Boyutlu Bir Bağın Analizi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014, c. 16, sy. 3, s. 209-225.
18. Özkan, A., “Role Of Public Diplomacy in Establishing Nation Branding and Public Diplomacy. Possibilities of Turkey”, *European Journal of Research on Education*, 2014, Special Issue: International Relations, s. 1-5.
19. Özdora, A. E. ve J. C. Molleda, “Immigrant Integration Through Public Relations and Public Diplomacy: An Analysis of the Turkish Diaspora in the Capital of the European Union”, *Turkish Studies*, 2014, c. 5, sy. 2, s. 220-241.
20. Köksoy, E., “Kamu Diplomasisi Perspektifinden Ulus Markalaması”, *Akdeniz İletişim*, 2015, sy. 23, s. 42-61.
21. Ekşi, M., “Rusya’nın Kamu Diplomasisi: Dış Politika Davranışlarıyla Çeşitli Paradoksu”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2015, c. 12, sy. 45, s. 43-56.
22. Say, S., “Propaganda için Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı”, *İnsan ve İnsan*, 2015, c. 2, sy. 4.
23. Yıldırım, G., “Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü’nün Faaliyetlerinin Kültürel Diplomasi Bağlamında İncelenmesi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2015, c. 5, sy. 1, s. 2-24.
24. Bayram, S., “Kimin Hikayesi Kazandı? 2010 Gazze Filosu/Mavi Marmara Baskınının Uluslararası Haber Medyasında Ele Alınışı ve Kamu Diplomasisi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2015, c. 12, sy. 45, s. 39-60.
25. Ertekin, B. A., “Uluslararası Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Açısından Deutsche Welle (Dw)nin Kamu Diplomasisindeki Yeri ve Önemi”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, c. 4, sy. 7.

26. Özkan, A., "Strategic Practices of Public Diplomacy Policies in Educational Field and Turkey's Potential for Cultural Diplomacy", *Science Direct*, 2015, c. 176, 20 February 2015, s. 35-43.
27. Çelenk, A.A., "Public Diplomacy and Foreign Policy Making: The Turkish Case", *International Journal of Turcologia*, 2015, c. 10, sy. 20, s. 25-44.
28. Köksoy, E., "Kamu Diplomasisi ve Mülteci İlişkileri: Türkiye'nin Mülteci İlişkilerinin Uluslararası Medya Yansımaları", *Marmara İletişim Dergisi*, 2016, sy. 24, s. 77-99.
29. Çelik, S., "Effect of Turkish Public Diplomacy Activities on Relations Between Turkey And Georgia", *Eurasian Journal of Social Sciences, Eurasian Publications*, 2016, c. 4, sy. 4, s. 1-13.
30. Poyraz, E. ve M. Dinçer, "Küreselleşen Dünyada Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Intermedia International E-journal*, 2016, c. 3, sy. 4, s. 30-48.
31. Gökmen, K. ve A. N. Yılmaz, "Ortadoğu'da Türkiye Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar", *Yeni Türkiye*, 2016, s. 87-118.
32. Doğan, E., "Rusya Federasyonu'nda Kamu Diplomasisi: Evrim ve Kurumlar", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2016, c. 3, sy. 2, s. 179-194.
33. Gün, A. F., "Çatışma Çözümleri Bağlamında Kamu Diplomasisi "Kobani Olayları" ", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2016, c. 3, sy. 1, s. 26-41.
34. Türker, M. ve Z. Konaklı, "Influence of Nongovernmental Organizations on Forming Country Image and Developing the Country Brand Using Public Diplomacy", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Jan 2016, c. 6, sy. 1, s. 221-235.
35. Karadağ, H., "Forcing the Common Good: The Significance of Public Diplomacy in Military Affairs", *Sage Journals*, 2016, <https://doi.org/10.1177/0095327X16632334>.
36. Aydemir, E., "Assessment of the Civil Society Dialogue Program Between European Union and Turkey as a Public Diplomacy Implementation", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, yıl 7, c. 7, sy. 13, Aralık 2017, s. 913-926.
37. Koyuncu, S. ve B. Medin, "Digital Public Diplomacy in the Context of Official Actors", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2017, c. 3, sy. 4, s. 1233-1244.
38. Eren, E., "Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü: Türk Kamu Diplomasisi Örneği", *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 2017, c. 2, sy. 1, s. 36-49.

39. Yılmaz, A. N. ve G. Kılıçoğlu, “Balkanlar’da YTB ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, c. 2, sy. 2, s. 115-131.
40. Ekşi, M., “İran’ın Transnasyonel ve Teopolitik - Şiilik - Temelli Kamu Diplomasisi”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Journal of Regional Studies*, 2017, “İran” Özel Sayı, s. 46-66.
41. Ekşi, M., “Türkiye’nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi: Yeni Araç ve Mekanizmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 2017, c. 17, sy. 1, s. 9-19.
42. Ünal, U., “Kamu Diplomasisi Açısından Kırgızistan’da Türkiye Algı Araştırması”, *Intermedia International E-journal*, 2017, c. 4, sy. 6, s. 155-187.
43. Turan, Y. ve A. Karafil, “Türk Dış Politikasında Yumuşak Güç Unsuru ve T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Örneği”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2017, c. 3, sy. 1, s. 17-3.
44. Karabulut, B., “Uluslararası İlişkilerde Yumuşak Güç Olgusu: Kamu Diplomasisi Örneği”, *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Summer 2017, c. 9, sy. 35, s. 333-340.
45. Kılıçoğlu, G. ve A. N. Yılmaz, “Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak TİKA’nın Ak Parti Döneminde Kullanılması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2017, sy. 116, s. 171-182.
46. Yılmaz, D. V., “Geleceğin Diplomatik İnşası: Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Yükseköğretimi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, yıl 5, sy. 57, Kasım 2017, s. 138-150.
47. Ekşi, M., “Dış Politika Analizinde Yeni Bir Analiz Çerçevesi Olarak Kamu Diplomasisi”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2017, c. 1, sy. 3, s. 11-30.
48. Uzun, Ö. S. ve M. Barghandan, “Türkiye ve İran’ın Kamu Diplomasisi: Suriye Örneği”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, c. 4, sy. 3, s. 33-42.
49. Aydemir, E., “Assessment of the Civil Society Dialogue Program Between European Union and Turkey as a Public Diplomacy Implementation”, *OPUS International Journal of Society Researches*, 2017, c. 7, sy. 13, s. 912-926.
50. Akçapar, Ş. K. ve D. B. Aksel, “Public Diplomacy Through Diaspora Engagement: The Case of Turkey.” *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2017, c. 22, sy. 3, s. 135-160.
51. Uğuz, H. E. ve R. Saygılı, “Turkish Public Diplomacy in The Balkans: The Power of Soft Power”, *Inquiry*, 2017, c. 3, sy. 1.

52. Ünal, U., "Country Marketing Framework: Public Diplomacy and Turkey Analysis", *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 2017, c. 7, sy. 3, s. 15-46.
53. Aydemir, E., "NATO Operasyonları ve Kamu Diplomasisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 7, sy. 2, s. 1406-1422.
54. Aydemir, E., "Terörle Mücadele Aracı Olarak Kamu Diplomasisi", *Ulak-bilge Sosyal Bilimler Dergisi* 2018, Cilt 6, Sayı 23, c. 6, sy. 23, s. 509-524.
55. Aydemir, E., "Birleşmiş Milletler Kamu Diplomasisi ve Üçüncü Dünya", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 7, sy. 2, s. 583-601.
56. Koyuncu, S., "Temel Dinamikleri Bakımından Kamu Diplomasisi Yaklaşımları: Türkiye ve ABD", *Harsiyat - İlmi, Harsi ve İçtimai Araştırmalar Dergisi*, c. 2, sy. 3, Bahar/2018, s. 11-30.
57. Sancak, İ., "Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Turizmin Rolü", *KSBD*, İlkbahar 2018, c. 10, sy. 18, s. 333-347.
58. Akoğlu, H. E. ve T. O. Mutlu, "Sporun Kamu Diplomasisi Açısından Türkiye'nin İmajına Etkisi", *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2018, c. 13, sy. 2, s. 277-295.
59. Günek, A., "Amerikan Kamu Diplomasisinin Üç Evresi: Propaganda, Geleneksel Kamu Diplomasisi ve Stratejik İletişim", *The Journal of Social Science*, 2018, c. 2, sy. 3, s. 54-72.
60. Münevver Çetin ve Bahar Doğan, "Kamu Diplomasisi Uygulamalarında Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Türk Okullarının Rolü: Veli Görüşleri", *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 2018, sy. 21, s. 3375-3384.
61. Işık, G. ve O. Yıldız, "Kamu Diplomasisinin Askeri Boyutu: ABD Muharip Komutanlıklarının Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2018, c. 20, sy. 2, s. 244-270.
62. Öncel, M. A., "ABD'nin Ortadoğu'ya Yönelik Kamu Diplomasisi: Obama ve Trump Dönemi", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 2018, c. 1, sy. 1, s. 92-104.
63. Sancak, K., "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Kamu Diplomasisinin Önemi ve Türkiye'nin Azerbaycan'da Resmi Kurumlarla Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2018, c. 8 sy. 22, s. 297-318.
64. Ekşi, M. & Erol, M.S., "The Rise and Fall of Turkish Soft Power and Public Diplomacy", *Gazi Akademik Bakis Dergisi*, 2018, c. 11, sy. 23, s. 15-45.
65. Ayhan, E., "The New Public Diplomacy and Soft Power in Developing Countries: The Case of Turkey", *The Journal of MacroTrends in Social Science*, 2018, c. 4, sy. 1, s. 45-65.

66. Büyüktanır, D., “Public Diplomacy Activities of TÜSİAD and MÜSİAD During the AK Party Era”, *Gazi Akademik Bakış*, 2018, c. 11, sy. 23, s. 73-98.
67. Bolçay, D.D., “Sports As Public Diplomacy Element”, *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 2018, c. 4, sy. 1, s. 192-202.
68. Tepeciklioğlu, E., A. O. Tepeciklioğlu ve Ünal B. Aydoğan, “Türkiye’nin Sahra-Altı Afrika’da Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Ege Academic Review*, 2018, c. 18, sy. 4, s. 605-618.
69. Özsanı, A., İ. B. Fişekçioğlu, M. Ç. Çetin ve A. S. Temel, “Sport Diplomacy as Public Diplomacy Element”, *International Journal of Sport Culture and Science*, 2018, c. 6, sy. 3, s. 339-349.
70. Uysal, N. ve J. Schroeder, “Turkey’s Twitter Public Diplomacy: Towards a “New” Cult of Personality”, *Public Relations Review*, 2019, c. 45, sy. 5, s. 1-9.
71. Yağmurlu, A., “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Kültür Enstitüleri: Yunus Emre Kültür Enstitüsü”, *Current Debates on Social Sciences 2 Law, Political Sciences and Economy*, 2019, s. 12-22.
72. Yağmurlu, A., “Kamu Diplomasisi Bakışından Spor Diplomasisi”, *Gazi-antep University Journal of Social Sciences*, 2019, c. 18, sy. 4, s. 1367-1380.
73. Yağmurlu, A., “Dijital Diplomasi: Kamu Diplomasisi Çerçevesinden Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları İnternet Uygulamaları”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2019, c. 7, sy. 2, s. 1267-1295.
74. Yağmurlu, A., “Kamu Diplomasisi ve Ulus Markalaşması: Bir Elmanın İki Yarısı Mı?”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, sy. 49, Güz 2019, s. 123-138.
75. Göksu, O., “Türkiye’nin Ülke Markasının İnşası Sürecinde Kamu Diplomasisi Ekseninde Sporun Rolünün Değerlendirilmesi”, *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, December 2019, c. 5, sy. 2, s. 403-433.
76. Barıtcı, F. V ve H. Aydeniz, “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Medya: TRT World Örneği”, *Erciyes İletişim Dergisi*, c. 6, sy. 2, s. 1551-1576.
77. Kocabıyık, H., “Değişen Diplomasi Anlayışı, Kamu Diplomasisi ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, c. 55, sy. 1, 2019, s. 163-196.
78. Aslan, Ö. ve K. Babacan, “Kamu Diplomasisi Bağlamında Algı Değişimi Üzerine Niteliksel Bir Araştırma”, *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2019, sy. 5-2, s. 177-200.
79. Karaağaç, Y., “Diplomasi Olgusu Çerçevesinde Propaganda ve Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinin Etkileşimi ve Farklılıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, c. 4, sy. 2, s. 690-705.
80. Budak, M. M., “Türkiye’nin Ortadoğu’da Kamu Diplomasisi Tecrübesi”, *Ortadoğu Etütleri*, 2019, sy. 11, s. 142-169.

81. Duman, M. “Türkiye’nin ABD’de Gerçekleştirdiği Kamu Diplomasisi Üzerine Erken Bir Değerlendirme: Memleketimizi Tanıtmak Meselesi (1948)”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2019, sy. 32, s. 379-397.
82. Ünalı, A. N. ve D. Başaran, “İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı ve Kamu Diplomasisi: Ortadoğu Örneği”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2019, c. 3, sy. 1, s. 50-79.
83. Sancak, K., “Uluslararası Terörle Mücadelede Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Bağlamında Medyanın Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2019, c. 33, sy. 1, s. 359-372.
84. Selvi, Y. E., “Avrupa Birliği’nin Kamu Diplomasisi”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2019, c. 2, sy. 3, s. 55-63.
85. Kahraman, N. ve M. Cinman, “Kamu Diplomasisinin Uygulama Alanı Olarak Sağlık Diplomasisi”, *Muhakeme Dergisi*, 2019, c. 2, sy. 1, s. 60-71.
86. Alkan, M.N., “Harold Lasswell Formülü ve Kamu Diplomasisi Unsurlarının Belirlenmesi”, *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, c. 11, sy. 43 (Summer 2019), s. 532-536.
87. Yılmaz, M. ve E. Pacoları, “Kamu Diplomasisi ve Halkla İlişkiler Açısından Yunus Emre Enstitüsü’nün Kosova’daki Faaliyetlerinin Analizi”, *Turkish Studies Social Sciences*, c. 14, sy. 4, s. 1905-1929.
88. Yahşi, N., “Joseph S. Nye’in Yumuşak Güç Perspektifinden Kamu Diplomasisi”, *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, c. 11, sy. 42 (Spring 2019), s. 121-125.
89. Bekiroğlu, O., “Propaganda, Kamu Diplomasisi ve Nesnellik Sarkacında Uluslararası Yayıncılık: Geçişkenlik Ekseninde Bir İşlevler Dizisi”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 2019, c. 6, sy. 1, s. 641-662.
90. Koçer, D. N., “Türkiye’de Kamu Diplomasisinin Kurumsallaşması: Matbuat İdaresi’nden İletişim Başkanlığı’na”, *Konya Sanat*, 2019, sy. 2, s. 87-102.
91. Yıldırım, E., “Yumuşak Güç Kavramı Bağlamında Çin’in Sahraaltı Afrika’ya Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *OPUS International Journal of Society Researches*, 2019, c. 11, sy. 18, s. 2373-2403.
92. Öztürk, M., “Bir Kamu Diplomasisi Uygulaması Olarak Aksaray Üniversitesi Örneğinde Türkiye’nin Uluslararası Öğrenci Kabulü”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, c. 19, sy. 4, s. 1097-1121.
93. Sancak, K., “Contemplating The Effect of Hodja Ahmed Yesevi on Islamization of Balkans from Public Diplomacy Perspective”, *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 2019, c. 10, sy. 37, s. 771-782.
94. Sancak, K., “Contemplating The Effect of Hodja Ahmed Yesevi on Islamization of Balkans from Public Diplomacy Perspective”, *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 2019, c. 10, sy. 37, s. 771-782.

95. Uysal, N., “The Rise of Diasporas as Adversarial Non-State Actors in Public Diplomacy: The Turkish Case”, *The Hague Journal of Diplomacy*, 2019, c. 14, sy. 3, s. 272-292.
96. Yağmurlu, A., “Dünya Mirası ve Kamu Diplomasisi: Göbekli Tepe Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, sy. 49, s. 46-64.
97. Yazar, F., “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi”, *SSAD*, 2020, c. 4, sy. 3, s. 530-541.
98. Aydın, A. ve E. Poyraz, “Mavi Marmara Saldırısı Sonrası Süreçte Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2020, c. 9, sy. 1, s. 15-29.
99. Aslan, Ö. ve A. Öztekin, “Kamu Diplomasisi Örneği Olarak RTÜK Çalıştayları: Gelecekle İletişim Çalıştaylarına Katılan Yabancı Uyruklu Öğrenciler Üzerine Bir İnceleme”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2020, c. 8, sy. 2, s. 1437-1465.
100. Gülmez, S. B. ve E. Cebeci, “Self-Determinasyon Hareketlerinde Kamu Diplomasisinin Rolü: Katalonya Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, sy. 39, s. 239-253.
101. Kömür, G., “Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi”, *International Journal of Politics and Security*, 2020, sy. 2, s. 89-115.
102. Şahin, M. ve S. Seyedi Asl, “İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı”, *Orta Doğu Etütleri*, 2020, sy. 12, s. 154-180.
103. Çömlekçi, M. F., “Kamu Diplomasisinin Genişleyen Repertuarı: Medya Okuryazarlığı ve Doğruluk Kontrol Platformları”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2020, sy. 33, s. 211-229.
104. Özlü, Ö. ve G. A. Ernek Alan, “Kamu Diplomasisi Oluşturulmasında Dijital Diplomasinin Etkisi: Türkiye’de Bulunan Büyükelçiliklerin Twitter Kullanımı”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 2020, c. 7, sy. 2, s. 1345-1366.
105. Demirkol, F., “Kamu Diplomasisi Bağlamında Barış Pınarı Harekatı”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2020, c. 11, sy. 21, s. 72-87.
106. Akgün, A. C., D. Paltun ve M. Abanoz, “Kamu Diploması Aracı Olarak Yurttaş Diploması: Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerdeki Misyonuna Yönelik Erasmus Avrupa Gönüllük Programı Örneği”, *Intermedia International E-journal*, 2020, c. 7, sy. 13, s. 338-357.
107. Berkil, N. S. ve M. Ekşi, “Rus Kamu Diplomasisinin Araçsallaştırılması Bağlamında Rus Diasporası”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2020, c. 4, sy. 2, s. 121-147.

- 108.İsfendiyaroğlu, Y. ve Ö. Akkaya, “Kamu Diplomasisinin Bir Aracı Olarak Kültürel Diploması: Küba Kültür Derneği Örneği”, *Global Media Journal TR Edition*, c. 10, sy. 20, Spring 2020 Issue, s. 302-323.
- 109.Kılıçaslan, E., “Marka İnşası Bağlamında Türk Kamu Diplomasisi: Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Örnekleri”, *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2020, sy. 3, s. 64-83.
- 110.Eren, E., “Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri Işığında Türk Kamu Diplomasisinin Yeni Yapısı”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, c. 8, sy. 16, s. 111-132.
- 111.Ercan, M. ve M. C. Kılınç, “Yumuşak Güç Unsuru Olarak Filistin’in Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, 2020, sy. 7, s. 49-81.
- 112.Özgöker, U., “Türkiye’nin Mevcut Uluslararası Sorunları Karşısında Uyguladığı “Kamu Diplomasisi” Faaliyetleri”, *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2020, c. 8, sy. 18, s. 82-96.
- 113.Poyraz, E. & Aksu Can, G., “Kamu Diplomasisi ve Stratejik İletişim Bağlamında Ermeni Meselesinin Bir Analizi”, *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 2020, c. 2, sy. 1, s. 10-25.
- 114.Ceyhan, A. İ., “Dijitalleşen Kamu Diplomasisi Üzerine Kısa Bir Analiz”, *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 2020, c. 3, sy. 2, s. 85-100.
- 115.Ateş, A. G. ve M. Ekşi, “Hasbara Anlayışı Çerçevesinden İsrail’in Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2020, c. 3, sy. 2, s. 71-90.
- 116.Karadağ, H. ve İ. Sıkı, “Terörizmle Mücadele Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi ve İkna Süreçlerinin Uygulamadaki Rolü”, *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2020, c. 2, sy. 1, s. 39-55.
- 117.Akaydın Aydın, A. ve M. C. Sadakaoğlu, “İdeoloji ve Instagram: Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yönettiği Instagram Hesabının Kamu Diplomasisi Açısından İncelenmesi”, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2020, c. 10, sy. 3, s. 221-231.
- 118.Kılıçaslan, E., “Kamu Diplomasisi Bağlamında Siyasal İletişimin Önemi (Nato Televizyonu 2019 Ukrayna Haberleri Söylem Analizi)”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Özel Sayı*, 2020, s. 368-382.
- 119.Aycan, E. ve S. Çalışkan, “Dijital Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türkçe Öğretimi: Yunus Emre Enstitüsü İnternet Sitesi İncelemesi”, *Sanat ve İnsan Dergisi*, 2020, sy. 4-2, s. 133-140.
- 120.Öztürk, S., “Yeni Kamu Diplomasisinde Uluslararası Halkla İlişkilerin Rolü”, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 2020, c. 6, sy. 39, s. 2594-2598.

- 121.İris, M. ve T. Akdemir, “Kamu Diplomasisinde Dijital Dönüşüm: Büyükelçilerin Twitter Üzerinden Gerçekleştirdikleri Dijital Diplomasi Faaliyetlerinin İncelenmesi”, *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, c. 11, sy. 42, s. 12-54.
- 122.Baser, B. ve A. E. Ozturk, “Positive and Negative Diaspora Governance in Context: From Public Diplomacy to Transnational Authoritarianism”, *Middle East Critique*, 2020, c. 29, sy. 3, s. 319-334.
- 123.Akşak, E.Ö., “Discursive Construction of Syrian Refugees in Shaping International Public Opinion: Turkey’s Public Diplomacy Efforts”, *Sage Journals*, 2020, <https://doi.org/10.1177/1750481319893769>.
- 124.Yavuz, T. ve Ş. D. Elcim, “Turkey’s Soft Power and Public Diplomacy: The Case of Serbia Between 2002-2019”, *Nitel Sosyal Bilimler*, 2020, c. 2, sy. 1, s. 74-89.
- 125.Tuncer, B. B., “Covid-19 Sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Uluslararası Halkla İlişkileri, Kamu Diplomasisi Örneği Olarak Dış Yardımlarla Yarattığı Etki Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Social Science*, 2020, c. 4, sy. 8, s. 438-455.
126. Vatanartıran, O., “Celebrity Social Media Accounts As Public Diplomacy Tools”, *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 2020, c. 3, sy. 1, s. 142-156.
- 127.Yağmurlu, A., “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Arkeoloji: Zeugma Örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 76, sy. 3, 2021, s. 631-649.
- 128.Yazar, F., “Kamu Diplomasisi Bağlamında Türkiye’nin Ulus Markalama Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 10, sy. 1, s. 133-150.
- 129.Yazar, F., “Covid19 Pandemisinde Türkiye’nin Avrupa ve ABD’ye Yönelik Medikal Yardımlarının Kamu Diplomasisi Bağlamında Değerlendirilmesi: Avrupa ve ABD’li Basın Kuruluşlarında Çıkan Makalelerin Söylem Analizi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c. 9, s. 115-126.
- 130.Çelik, S., “Sırbistan Özelinde Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2021, c. 10, sy. 2, s. 1743-1759.
- 131.Özbey, Ö., D. Doğan ve T. Çolakoğlu, “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Spor Diplomasisi”, *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 2021, c. 12, sy. 1, s. 105-115.
- 132.Çakıcı, Z. ve E. Meriç, “Bollywood Sinemasını Kamu Diplomasisi Bağlamında Yeniden İzlemek: Bajrangı Bhajjaan Üzerine Bir İnceleme”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, İletişim Özel Sayı: 6, 2021, s. 36-56.

133. Gürdal, E., "Dijital Kamu Diplomasisi Mi Dijital Gözetim Mi?", *Mecmua*, 2021, sy. 11, s. 417-434.
134. Aydın, A. ve E. Poyraz, "Halkla İlişkiler Uygulamalarında Bir Alan Olarak Kamu Diplomasisinin Yeri ve Önemi", *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2021, c. 11, sy. 1, s. 12-27.
135. Bedir, U. "Türkiye'de Düşünce Kuruluşlarının Dış Politika Bağlamında Kamu Diplomasisi İşlevleri", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, İletişim Özel Sayı: 6, 2021, s. 7-35.
136. Yıldırım, M. Ö., "Edebiyat Diplomasisi: Türkiye'de Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Edebiyat", *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2021, sy. 6, s. 14-40.
137. Özden Cankara, P., "Hanan Aşravi'nin Filistin Mücadelesi ve Twitter Üzerinden Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, s. 108-150.
138. Avcı, E., "Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak Jandarma Teşkilatı", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2021, c. 10, sy. 1, s. 1-29.
139. Karakoç Dora, Z., "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Milli Birlik ve Milli Ekonomi Eksenli Kamu Diplomasisi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021, sy. 27, s. 42-60.
140. İşçimen, B., "Kamu Diplomasisi Aracı Olarak "Gastro Diplomasi": Yunus Emre Enstitüsü'nün Gastro Diplomasi Alanındaki Faaliyetleri", *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c. 4, sy. 7, s. 75-83.
141. Parım, A. ve C. Çetin, "Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak TRT Avaz ve Milliyetçilik", *İletişim ve Diplomasi*, 2021, sy. 5, s. 25-55.
142. Tuna, F., "Kamu Diplomasisinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, c. 11, sy. 2, s. 1-12.
143. Şekerci, Y., "Kamu Diplomasisinde İnsani Diplomasi Temelli Diyalog: Uluslararası İnsani Diplomasi Aktörlerinin Twitter Hesapları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 2021, Özel Sayı: 6, s. 107-138.
144. Sirt, E. ve E. Ergenç, "Kamu Diplomasisinde Halkla İlişkilerin Rolü ve Önemi: Covid-19 Salgını Sonrasında Türkiye'nin Dış Yardımları Örneği", *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2021, c. 7, sy. 2, s. 263-290.
145. Aydın, E., "The Importance Of United States Information Agency (USIA) In Public Diplomacy", *SDE Academy*, Vol. 1, No: 3, September-December 2021, s. 136-177.
146. Budak, M. M. ve H. M. Terzi, "Scholarship Programs as Public Diplomacy Tool and Implementations in Turkic Council Countries", *Bilig*, (96 (TBMM'nin 100. Yılı özel sayısı), 2021, s. 229-253.

147. Gülmez, S.B. & Ates, M., “Bringing History Back In: A Qualitative Longitudinal Approach to Public Diplomacy”, *Place Brand Public Dipl*, 2021, <https://doi.org/10.1057/s41254-021-00228-0>.
148. Güleç, C., “NATO and Public Diplomacy: Opportunities and Constraints of 21st Century”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 2021, c. 26, sy. 1, s. 100-120.
149. Özerdem, F. ve B. Barlas, “Covid-19 Salgınının Türk Kamu Diplomasisine Etkisi”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2021, c. 10, sy. 1, s. 73-98.
150. Koyuncu, S., “Olağandışı Süreçlerde Kamu Diplomasisi: Covid-19 Pandemisi ve Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Selçuk İletişim Dergisi*, c. 14, sy. 2, s. 927-951.
151. Filiz, Ş., “Kamu Diplomasisi Bağlamında S-400 Anlaşması’nın Uluslararası Yayın Kuruluşları Üzerinden İncelenmesi: VOA, RT VE TRT World Örnekleri”, *Erciyes İletişim Dergisi*, 2021, c. 8, sy. 2, s. 777-793.

Ek3-Kamu Diplomasisi ve İlişkili Alanlar Üzerine Yazılan Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri⁶³

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
330146	HALUK KARADAĞ	2012	Bir Dış Politika Tekniği Olarak Kamu Diplomasisi: Karar Verme Süreci Üzerine Etkisi	Doktora	Uluslararası İlişkiler
315779	GAYE ASLI SANCAR	2012	Uluslararası Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi: Türkiye İçin Bir Model Önerisi	Doktora	Halkla İlişkiler; İletişim
351533	ERGÜN KÖKSOY	2013	Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi Yönetimi: Türkiye'nin Kamu Diplomasisindeki Yetkinlik İncelemesi	Doktora	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler
361772	GONCA YILDIRIM	2014	Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi: Türkiye Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Örneği Çerçevesinde Kültürel Diplomasi	Doktora	Halkla İlişkiler
361760	BEGÜM KURTULUŞ	2014	21. Yüzyılda Değişen Kamu Diplomasisi Anlayışının Türk Dış Politikasına Yansıması	Doktora	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
358801	MUHAMMAD EKŞİ	2014	Türkiye'de Kamu Diplomasisi: Ortaya Çıkışı, Kurumsal İnşa Süreci ve Uygulanışı (2002-2013)	Doktora	Uluslararası İlişkiler
412371	AKIN EMRE KARAGÜLLE	2015	Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Dijital Medya, & Dijital Diplomasi	Doktora	Gazetecilik; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri

63 YÖK Tez Merkezi, 2021, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
[Erişim Tarihi: 30.11.2021];

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
422285	EMRAH AYDEMİR	2015	Dış Politikada Stratejik Bir Değer Olarak Yumuşak Güç Unsurunun Medyada Kullanımı: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’nin Kamu Diplomasisinde Medyanın Kullanımının Karşılaştırılması	Doktora	Gazetecilik; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
418150	UĞUR ÜNAL	2016	Uluslararası Stratejik İletişim Yönetimi Olarak Kamu Diplomasisinin Ülke İmajına Etkileri [Türkiye’nin Kırgızistan’daki Kamu Diplomasisi ve Algısı Üzerinden]	Doktora	Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
454581	ALPARSLAN AKKUŞ	2016	Yeni İletişim Ortamlarıyla Birlikte Değişen Kamu Diplomasisi Pratikleri	Doktora	Gazetecilik; Siyasal Bilimler; İletişim Bilimleri
431816	YASEMİN GÖK	2016	Türkiye’nin Gençlik ve Spor Alanındaki Kamu Diplomasisi Etkinliği	Doktora	Spor; Uluslararası İlişkiler
428538	İRADA SADİGOVA	2016	Kamu Diplomasisinin Ülke Markası Oluşumundaki Rolü; Rusya Örneği	Doktora	Halkla İlişkiler; İletişim Bilimleri
462277	SAMET KAVOĞLU	2016	Kamu Diplomasisi Bağlamında Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi ve Ulusal Basına Yansımaları	Doktora	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
434454	AHMET İLKAY CEYHAN	2016	Siyasal İletişimde Kamu Diplomasisi	Doktora	Gazetecilik

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
485580	SERHAN KOYUNCU	2017	Bir İletişim Pratiği Olarak Kamu Diplomasisi: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün Türk Kamu Diplomasisindeki Yeri	Doktora	Gazetecilik; Kamu Yönetimi
502820	ABDULSEMET GÜNEK	2017	Türk Kamu Diplomasisinin Stratejik İletişim Yaklaşımı Bağlamında Yapılandırılması: Bir Model Önerisi	Doktora	Kamu Yönetimi; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
465789	MUSTAFA CANBEY	2017	Türkiye'de Kamu Diplomasisi Bağlamında Kamu Yayıncılığının Rolü: 'TRT ve Anadolu Ajansı'	Doktora	Gazetecilik; Halkla İlişkiler; Radyo-Televizyon
623568	MERYEM OKUMUŞ	2018	Kamu Diplomasisi ve İtibar İlişkisinde İlişki Yönetiminin Rolü: Türkiye'de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilere Yönelik Bir Araştırma	Doktora	Halkla İlişkiler; İletişim Bilimleri
510846	HANDE GÖZÜM	2018	Uluslararası Halkla İlişkiler ve Kamu Diplomasisi: Soğuk Savaş Döneminde Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri Örneği	Doktora	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler
525787	EMİNE KILIÇASLAN	2018	Devletlerarası İlişkilerde Kamu Diplomasisi: Türkiye Örneği	Doktora	Kamu Yönetimi
528073	MİHRİBAN AKYOL AKIN	2018	Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Ulus Markalama	Doktora	Kamu Yönetimi; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
548228	ESRA TÜY-LÜOĞLU	2019	Kamu Diplomasisi Tekniği Olarak Kültürel Diplomasi: Suudi Arabistan Krallığı’nın Türkiye’deki Kültürel Diplomasi Faaliyetleri	Doktora	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler
563068	İRFAN SANCAK	2019	II. Abdülhamid Dönemi Kamu Diplomasisi Uygulamaları	Doktora	Tarih; Uluslararası İlişkiler
565248	SERKAN GÜNDOĞDU	2019	Ak Parti Dönemi Kamu Diplomasisi Uygulamaları (2002- 2013)	Doktora	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
570422	ÖZDEN ÖZLÜ	2019	Kamu Diplomasisi Oluşturulmasında Dijital Diplomasinin Etkisi: Türkiye’de Bulunan Büyükelçiliklerin Twitter Kullanımı	Doktora	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
613987	HAKAN AYDIN	2019	11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi Uygulamaları: Sahraaltı Afrika Bölgesi	Doktora	Uluslararası İlişkiler
609957	ÖMER ATCI	2019	Türkiye’nin Balkanlara Yönelik Kültürel Diplomasi Faaliyetleri: Stratejik Kamu Diplomasisi İçin Bir Model	Doktora	Halkla İlişkiler
628036	JAHA MUHASILOVIĆ	2020	Turkey’s Soft Power And Public Diplomacy in Bosnia-Herzegovina and Sandžak (2002–2017)	Doktora	Uluslararası İlişkiler
656761	ELİF GÜRDAL	2020	Uluslararası İlişkilerde Dijital Kamu Diplomasisi ve Hegemonik Düzen	Doktora	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler
654146	YASİN YAYLAR	2020	Karşılaştırmalı Kamu Diplomasisi Analizi: Türkiye, ABD ve Japonya	Doktora	Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
632890	SÜLEYMAN EREN	2020	Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri: Afrika Örneği	Doktora	Uluslararası İlişkiler
633810	BAHAR DOĞAN	2020	Kamu Diplomasisinde Yumuşak Güç Unsuru Olarak MEB Yurt Dışı Türk Okulları: Sorunlar ve Çözüm Stratejileri (Körfez Ülkeleri Örneği)	Doktora	Eğitim ve Öğretim
640088	FARUK YAZAR	2020	Türkiye Kamu Diplomasisinde Kriz İletişimi Yönetimi: Rus Uçağı Krizi ve Kaşıkçı Cinayeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz	Doktora	Halkla İlişkiler
634894	ESRA TUNÇAY	2020	Kamu Diplomasisinde Dijital İletişimin Rolü: Türkiye ve G8 Ülkelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi	Doktora	Halkla İlişkiler
676448	BAKHRULLO ASHUROV	2021	İran İslam Cumhuriyeti'nde Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi: Afganistan ve Pakistan Örnekleri	Doktora	Uluslararası İlişkiler
661049	MELTEM ÖZEL	2021	Kamu Diplomasisi Türü Olarak Eğitim Diplomasisi Bağlamında Erasmus+ Değişim Programı	Doktora	Halkla İlişkiler
				TOPLAM	
				36	
206373	FORREST WATSON	2007	Mitigating Anti-Americanism in Turkey Through Public Diplomacy	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
350053	SELÇUK TEMEL	2010	Amerikan Kamu Diplomasisinin 11 Eylül Sonrası Yönetim Anlayışı ve Sergilenen Faaliyetler Odağında İncelenmesi: Kamu Diplomasisindeki Değişimleri Anlamak	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
306565	HATİCE BAŞAR	2011	Türkiye’nin Kamu Diplomasisi: Bir Örnek Çalışma TRT	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
296437	ABDULSEMET GÜNEK	2011	Ortadoğu Basını Örneğinde Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Söylemi	Yüksek Lisans	İletişim Bilimleri
327614	BERNA KAMAY	2012	Public Diplomacy and The Translation Office (Tercüme Odası)	Yüksek Lisans	Tarih
326798	KENAN ARPACIOĞLU	2012	Bir Yumuşak Güç Aracı Olarak Kamu Diplomasisinin Terörle Mücadelede Uygulanması	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi; Uluslararası İlişkiler
314029	ÇAĞRI SAĞLAM	2012	Soğuk Savaş Sonrası Türk-Rus İlişkilerinde Kamu Diplomasisinin Yeri	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
303593	BURCU YILMAZ	2012	Türkiye’nin Güvenliği Bağlamında Kamu Diplomasisi: Irak Örneği	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
331232	ERHAN SIRT	2013	İsrail’in Mavi Marmara Baskını Kamu Diplomasisi Aracılığıyla Meşrulaştırma Çabaları	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
339231	ATILGAN ULUTAŞ	2013	Kamu Diplomasisi, Jeokültür, Sınırları Aşan Eğitim ve Türkiye’nin Yabancı Öğrencilere Yönelik Burs Stratejisi	Yüksek Lisans	Eğitim; Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
356818	BURAK EMEN	2013	Türkiye'nin Avrupa Birliği'nde Yürüttüğü Kamu Diplomasisi: Fransa ve İspanya Örneği	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
367851	AHMET FETHİ GÜN	2014	Halkla İlişkiler Bağlamında Kamu Diplomasisi ve Türk Kamu Diplomasisine Mükemmellik Önerisi	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
364810	EREN ALPER YILMAZ	2014	Globalleşme Sürecinde Propaganda Bağlamında Uluslararası Aktörlerin Kullandıkları Kamu Diplomasisi Yöntemleri: ABD Örneği	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi
375259	ELİF SAK	2014	Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi: Sahra Altı Afrika Ekseninde Türkiye ve Çin Faaliyetlerinin Karşılaştırılması	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
363796	YUSUF ARSLAN	2014	ABD ve İngiltere'de Kamu Diplomasisi Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analiz	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
399640	SERDAR MAHMUTOĞULLARI	2015	Public Diplomacy Projections for Republic of Türkiye	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
391186	HAZERFEN GÜLTEKİN	2015	Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Kavramı	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
393476	SİNEM TAN	2015	Kamu Diplomasisi Çerçevesinde Türkiye'nin Bosna- Hersek ve Sırbistan Politikası	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
391238	ALİ ÇİÇEK	2015	Kamu Diplomasisi ve TİKA Örneği	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi; Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
393646	SELCEN ALTINBAŞ	2015	Dünyada Kamu Diplomasisinin Gelişimi ve Türkiye Uygulaması	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi
396631	FATMA MERAY ÖZDEMİR AYATA	2015	Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi: Bosna - Hersek Örneği (2002 - 2014)	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
393493	HALİL YILMAZ	2015	Bir Kamu Diplomasisi Faaliyeti Olarak Dış Yardımlar: Suriye Örneği	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
449917	ALİ RIZA MURATOĞLU	2016	Amerika Birleşik Devletleri’nde Kamu Diplomasisi ve Lobicilik: Yahudi Lobisi Örneği	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
428090	MUHAMMET ERKAM TANIR	2016	Sosyal Medyanın Kamu Diplomasisi Bağlamında İncelenmesi	Yüksek Lisans	İletişim Bilimleri
443237	SEDA KARAGÖZ	2016	Stratejik Bir İletişim Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi ve Medyanın Rolü	Yüksek Lisans	Gazetecilik; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
481878	MOJTABA BARGHANDAN	2017	The Impact of Public Diplomacy on Turkish and Iranian Foreign Policy: The Cases of Iraq & Syria (2000-2016)	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
464440	AHMET AYDIN	2017	İletişim Stratejileri Bağlamında Türk Dış İlişkilerinin Kamu Diplomasisi Açısından Değerlendirilmesi: İsrail ve Rusya Krizi Örnekleri	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler
464411	CANAN EYGÜN	2017	Kamu Diplomasisi Aktörü Olarak Düşünce ve Strateji Kuruluşlarının Medya İle İlişkisi: SETA Örneği	Yüksek Lisans	Gazetecilik; Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
495773	EMRAH AYDEMİR	2017	Avrupa Birliği'nin Yumuşak Gücü ve Türkiye'ye Yönelik Kamu Diplomasisi Uygulamaları	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
475624	AHMET KARAFİL	2017	2002 Sonrası Türkiye'nin Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi: Araçlar, Uygulamalar ve Etkileri	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
624124	DEMET BAYRAKTAR	2017	Yeni Dönem Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Yeri: Yunus Emre Enstitüsü ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Örnekleri	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
486217	EMREHAN EMİROĞLU	2017	Yeni Türk Dış Politikası Bağlamında Türk Kamu Diplomasisi: Batı Balkanlar Örneği	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
480429	RAED KHALEEL SHAKİR SABONCHI	2017	Kamu Diplomasisi Açısından RTÜK Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme: Gelecekle İletişim Çalışmaları	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi; Radyo-Televizyon; İletişim Bilimleri
453085	ÖZER BEREKET	2017	Dijital Çağ'da Kamu Diplomasisinin Yapısı ve Uygulanması: ABD ve Türkiye Karşılaştırması	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
524900	HARUN DURUSOY	2018	AK Parti Dönemindeki Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Rolü: TİKA, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Yunus Emre Enstitüsü Örneği	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler
526971	PINAR ELDEMİR	2018	American Public Diplomacy During The Cold War: A Case Study on The Congress for Cultural Freedom	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
511082	ZÜBEYDE SELCEN IŞIKLAR	2018	Public Diplomacy Practices of American Presidents Towards The Islamic World After 9/11	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
492877	FATİH BARITCI	2018	Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Medya: TRT World Örneği	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; İletişim Bilimleri
505019	HASAN FÜRKAN ÇUBUKÇU-OĞLU	2018	Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığının Dijital Kamu Diplomasisi Uygulamaları: Facebook, V Kontakte ve Twitter Örneği	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
531503	ALİ KÖSE	2018	Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Meşruiyet	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi; Uluslararası İlişkiler
534579	ENSAR KIVRAK	2018	Bir Kamu Diplomasisi Kurumu Olarak Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler
508298	HALİL ERDEMAKOĞLU	2018	Sporun Kamu Diplomasisi Açısından Türkiye’nin İmajına Etkisi	Yüksek Lisans	Spor
515488	İHSAN KINAY	2018	Kamu Diplomasisi ve Medya: TRT World Yayınlarının Yabancı Uyruklu Öğrenciler Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Çalışma	Yüksek Lisans	Radio-Televizyon; İletişim Bilimleri
504830	HASAN EYÜPOĞLU	2018	Kamu Diplomasisi: Aktörler, Türler, Araçlar ve Teknikler Bakımından Bir İnceleme	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
495881	YASİN BAŞPINAR	2018	Uluslararası Güç Mücadelesinde Propaganda’nın Yeri ve Kamu Diplomasisine Dönüşümü	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
490780	UMAIR SA-EED KHAN	2018	Türkiye ve Pakistan Arasındaki Kamu Diplomasisi Pratiklerinin Mahiyeti ve Eğilimlerinin Bir Analizi	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
520175	ERDEM EREN	2018	Balkanlarda Türk Kamu Diplomasisi ve Faaliyet Alanları	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
525658	CAHİT TUZ	2018	Ortadoğuda Türk Kamu Diplomasisi: İmkanlar ve Sınırlılıklar	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi; Uluslararası İlişkiler
517622	DURMUŞ ÇAĞLAR ÇAKIR	2018	Kamu Diplomasisi Bağlamında Türk Dış Politikasında Diaspora Diplomasisi	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
503224	ABDULLAH AKYOL	2018	Uluslararası Siyasal İletişim Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi: Türkiye-AB İlişkileri Örneği	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi; Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
605602	ANASTASIA UTKINA	2019	Uluslararası İlişkilerde Kamu Diplomasisi: Türk-Rus İlişkilerinde Bir Etken Olarak Kamu Diplomasisinin Yeri	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
570716	SERKAN ÖZTÜRK	2019	Kamuda Halkla İlişkilerin Yeni Görünümü Kamu Diplomasisi: Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Üzerinden Bir Değerlendirme	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi
593521	VİLDAN AKSOY	2019	Global Public Diplomacy <i>Küresel Kamu Diplomasisi</i>	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
587262	ABDULLAH MESUD DOĞAN	2019	Public Diplomacy Perceptions: Elements of Soft Power in Germanys And Turkeys Foreign Policy	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
602701	YELİZ TÜR-KOĞLU	2019	Kamu Diplomasisi Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz: Kırgızistan Örneğinde Rusya ve Türkiye Algısı	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
594872	MEHMET SÜRMELİ	2019	G20 Ülkelerinin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri ve Diyalojik İletişim Düzeyleri: Facebook ve Twitter Örneği	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler = Public Relations
547539	KSENİA SARGINA	2019	Türkiye’nin ve Rusya’nın Orta Asya’daki Kamu Diplomasisi Faaliyetleri: Rekabet ve İşbirliği Alanları	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
549931	GİZEM AKSU CAN	2019	Kamu Diplomasisi Bağlamında Ermeni Meselesinin Analizi	Yüksek Lisans	Halkla Kamu Yönetimi; Uluslararası İlişkiler
623880	ONUR GÜVEN	2019	Dış Politikada Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi: Türkiye Örneği	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi
551798	ELIF PACOLARI	2019	Kamu Diplomasisi Çerçevesinde TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü’nün Kosova’daki Faaliyetlerinin Analizi	Yüksek Lisans	Halkla; Kamu Yönetimi; Uluslararası İlişkiler
553835	ZELİHA OLGUN	2019	Kamu Diplomasisinin Marka Kentlere Olan Etkisi	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Kamu Yönetimi; İşletme
587001	AHMET EJDER	2019	Türk Kamu Diplomasisi Bağlamında Türkiye Bursları Örneği	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
584143	SAİM ONAR	2019	Japon Kamu Diplomasisinde Geleneksel ve Popüler Kültür Öğelerinin Etkileri	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
587907	MİNE ECE ÖZTÜRK	2019	Kamu Diplomasisinde Küresel Politikalar ve TRT World	Yüksek Lisans	Gazetecilik
587754	HAVVANUR LİVAOĞLU	2019	Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası: Kamu Diplomasisi Uygulamaları	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
585021	ZEYNEP ŞAHİN	2019	Türkiye’de Kamu Diplomasisi ve Orta Doğu’ya Yönelik Faaliyetler	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
584556	MUHAMMED MURAT ARSLAN	2019	Türkiye’nin ve Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
571870	NURHAN AZAK	2019	Kamu Diplomasisi Aracı Olarak ‘Moda Diplomasisi’: İngiltere ve ABD Kadın Lider Örneklerinin Analizi	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler
591167	EROL ARSLAN	2019	Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Televizyon Yayıncılığı: TRT World Örneği	Yüksek Lisans	Radio-Televizyon
594207	ABDULKERİM KARTAL	2019	Türkiye’nin Orta Asya Türk Devletleri Üzerindeki Kamu Diplomasisi Faaliyetleri	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
576370	YAĞMUR İSFENDİYA-ROĞLU	2019	Kamu Diplomasisinin Bir Aracı Olarak Kültürel Diplomasisi: Küba Kültür Derneği Örneği	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Kamu Yönetimi
584704	EDA CEBECİ	2019	Self-Determinasyon ve Kamu Diplomasisi: İskoçya ve Katalonya Örnekleri	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
592060	MAOLIDAN AIZEZİ	2019	Çin’in Ülke Markasının Oluşumunda Kamu Diplomasisinin Rolü	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
597016	BAHTİŞEN BAHÇACI	2019	Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Kültür; Türkiye’nin Kültürel Diplomasi Potansiyelinin İncelenmesi	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
617865	BURCU SEZGİN	2019	Kamu Diplomasisi 2.0: Sosyal Medya Çağında Değişen Diplomatik İletişim	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
596533	HİLAL DE- LİKKULAK SAK	2019	Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde YTB Burslusu Uluslararası Öğrencilerin Yeri: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Örneği	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
654258	SAİT YERSİZ	2020	An Analysis of Interaction between Tourism and Public Diplomacy in The Context of Manufactured Soft Power: The Case of Turkey	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
603136	OZAN KARA- AYAK	2020	Public Diplomacy of The Russian Federation and its Historical Legacy	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
628854	ALİ PARİM	2020	Bir Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Milliyetçi Söylemin TRT Avaz’da Kullanımı	Yüksek Lisans	Gazetecilik
642334	MERVE CA- NAVAR	2020	Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Eğitim ve Türkiye’deki Yabancı Öğrenciler: İstanbul Gelişim Üniversitesi Örneği	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler
680074	ERDİNÇ ZEĞREK	2020	Kamu Diplomasisi: Türkiye ve Almanya Örnekleri Üzerine Bir Karşılaştırma	Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
646564	NURAIYM USMANOVA	2020	Sivil Toplum Kuruluşları ve Kamu Diplomasisi: Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu (UDEF)	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
669617	MOHAM-MAD NADER AZİMY	2020	Kamu Diplomasisi Bağlamında Afganistan'ın Uluslararası Basında Temsili	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
652346	GYUNEL MAMEDOVA	2020	Türkiye'de Kamu Diplomasisinin Uygulanmasına Yönelik Mekanizmalar Türk Dizilerinin Rusya'daki İzleyici Örneği	Yüksek Lisans	Radyo-Televizyon
655064	ELİF KAYA-ASLAN	2020	Kamu Diplomasisinde Medyanın Rolü ve THY (Türk Hava Yolları Örneği)	Yüksek Lisans	Gazetecilik
663089	GÜLSİYE AKIN	2020	İsviçre'de Faaliyette Bulunan Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Kamu Diplomasisi Faaliyetleri Yürütüp Yürütmediğine Dair Bir İnceleme	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
628495	MİRAY ATEŞ	2020	Propagandanın Kamu Diplomasisine Dönüşümü: Nazi Almanyası'nın (1933-1945) ve Federal Almanya'nın (2017-2020) Türkiye'deki Faaliyetleri	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
623589	ŞEYDA KILIÇ	2020	Kamu Diplomasisinde Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sanatın Kullanılması: 7. Uluslararası Egeart Sanat Günleri Örneği	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
641526	CENGİZ AKÖZCAN	2020	Rusya Federasyonu’nun Azerbaycan’daki Kamu Diplomasisi Faaliyetleri: 2000-2019	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
670411	TOLGA KARAGÖZ	2021	China’s Public Diplomacy Strategy Behind The Belt and Road Initiative: How Did China’s Image in Turkey’s Public Opinion Change After Belt and Road Initiative?	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
662792	NİSA EFENDİOĞLU	2021	Turkey’s Public Diplomacy and Soft Power: An Analysis of Turkey’s First English Speaking News Channel TRT World	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Radyo-Televizyon; İletişim Bilimleri
675215	YUNUS EMRE SELVİ	2021	Türkiye’nin Kamu Diplomasisinin Azerbaycan Örneğinde İncelenmesi	Yüksek Lisans	Siyasal Bilimler; Uluslararası İlişkiler
660315	YILDIZ BURCU SARIGÜL	2021	Kamu Diplomasisinin Bir Aracı Olarak Kültürlerarası İletişim Bağlamında Yeni Medya: ABD Başkanı Obama Dönemi	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
680154	HAJER GHARBI	2021	Tunus-Türkiye İlişkilerinde Bir Uluslararası Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Kamu Diplomasisi (TİKA Tunus Örneği)	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler
680095	GULSARA AKİMKANOVA	2021	Uluslararası Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Sürecinde Etnospor Kullanımı: ‘Dünya Etnospor Konfederasyonu’ Vaka Analizi	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tez Adı / Konu (Orijinal/Çeviri)	Tez Türü	Alan
667190	SITTA DOUBARE	2021	Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Çerçevesinde Afrika'ya Uyguladığı Yumuşak Güç (2002 ve Sonrası)	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
667610	ÖMER İNAN	2021	İran'ın Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Eğitimin Rolü: Uluslararası El Mustafa Üniversitesi Örneği	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
663849	BAHAR BEKÇİ	2021	Kamu Diplomasisi Bağlamında Türk Dış Politikasında Kosova	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
666495	DOĞUKAN ÜNAL	2021	Kamu Diplomasisi Bağlamında Ülke Markalaması ve Katar Örneği	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler; Uluslararası İlişkiler; İletişim Bilimleri
672809	EZGİ KURTCU	2021	Türkiye'nin Latin Amerika'daki Kamu Diplomasisi Faaliyetleri ve Yumuşak Güç Unsuru	Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler
				TOPLAM	
			Yüksek Lisans Tezleri	101	
			Doktora Tezleri	36	
			Genel	137	

Basın Yayın Yüksek Okullarından Fakültelere Türkiye'deki Medya ve İletişim Eğitiminin Dönüşümü: Müfredatlar Üzerine Bir İnceleme

Fatih BARİTCİ*

Öz

Türkiye’de üniversite seviyesinde iletişim eğitimin başlamasının üzerinden yetmiş yıl geçmiştir. Bu sürecin başlangıcı İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde Gazetecilik Enstitüsü’nün kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Üniversite düzeyinde iletişim eğitimi için atılan ikinci adım ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde eğitim hayatına başlayan Basın Yayın Yüksek Okulu olmuştur. Sayıları artık yetmiş bulan iletişim fakülteleri arasında bu iki kurum birçok açıdan öncü konumundadırlar. Dolayısıyla onların hem basın yayın yüksekokulu hem de fakülte düzeyinde sahip oldukları iletişim anlayışının, diğerlerini de belirli bir düzeyde şekillendirdiklerini varsaymak zor değildir. Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi’nin hem basın yayın yüksekokulu hem de fakülte düzeyinde verdikleri iletişim eğitimi tarama yöntemiyle müfredatlar üzerinden incelenmiştir. Böylece iletişim eğitiminde alan dersleri ile genel kültür derslerinin dağılımları ortaya konularak eğitimin yapısı anlaşılmalı çalışılmıştır. Araştırma sonucunda İstanbul Üniversitesi’ndeki iletişim eğitiminde yüksekokul düzeyinde genel kültür derslerinin alan derslerine oranla daha fazla olduğu, ancak fakülte düzeyinde bu durumun tam tersine döndüğü anlaşılmıştır. Ankara Üniversitesi ise genel kültür derslerinin hem yüksekokul hem de fakülte düzeyinde alan derslerine oranla daha fazla olduğu ortaya konmuştur. Son olarak, Türkiye’deki iletişim eğitiminin disiplinlerarası bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim Eğitimi, Müfredat, İletişim Dersleri, İletişim Tarihi, Disiplinlerarası.

* Araş. Gör., Aksaray Üniversitesi İletişim Fakültesi, fatihbaritci@aksaray.edu.tr, orcid: 0000-0002-1283-821X

Transformation of Media and Communication Education in Turkey from Press Broadcasting Colleges to Faculties: A Research on Curriculum

Fatih BARİTCİ

Abstract

Seventy years have passed since the start of communication education at the university level in Turkey. The beginning of this process took place with the establishment of the Journalism Institute within the Istanbul University Faculty of Economics. The second step taken for communication education at the university level was the Press and Broadcasting College, which started its education life within the Faculty of Political Sciences of Ankara University. Among the communication faculties, the number of which is now approaching seventy, these two institutions are in the leading position in many respects. Therefore, it is not difficult to assume that the communication perceptive they have at both the college and faculty level shapes the others at a certain level. In this study, the communication education given by Istanbul University and Ankara University at both the college and faculty level was examined through the curricula using the scanning method. Thus, the structure of education was tried to be understood by revealing the distribution of field courses and general culture courses in communication education. As a result of the research, it was understood that the general culture courses at the college level in communication education at Istanbul University were more than the field courses, but this situation was reversed at the faculty level. Also, it was revealed that general culture courses were more common than field courses at both college and faculty levels at Ankara University. Finally, it was understood that communication education in Turkey has an interdisciplinary structure.

Keywords: Communication Education, Curriculum, Communication Lectures, History of Communication, Interdisciplinary

Giriş

İletişim araştırmaları, kitle iletişimine imkân veren araçların teknolojik gelişmelerine ve “kitle”nin ortaya çıkmasına paralel olarak başlamış; iletişiminin bir araştırma konusu olmasında, kentlerin yeni sakinlerinin kitle olarak görülmesi ve buna müteakiben “kamuoyu” olgusunun tartışılmaya başlanması son derece önemli olmuştur. Diğer bir ifadeyle, toplumsal düzeyde yaşanan köklü değişimler, iletişime yönelik araştırmaların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Michel Bourse ve Halime Yücel'in de vurguladığı gibi iletişiminin “birçok disiplinin (felsefe, tarih, dilbilim, toplumbilim, psikoloji, biyoloji, sibernetik, siyasal bilimler) kavşağında¹ olması bu tarihsel süreç göz önüne alındığında son derece olağandır. Kitle kültürü ve kitle iletişimine yönelik araştırmaların doğmasına sebebiyet veren söz konusu toplumsal gelişmeler şöyledir:

Sanayi Devrimi'nin yol açtığı büyük toplumsal dönüşümler; kapitalist işbölümünün gelişmesi; büyük çaplı fabrika örgütlenmesi ve meta üretimi; modern şehirlerin ortaya çıkışı ve nüfusun buralarda yoğunlaşması-köyden kente göç; karar alma süreçlerinin merkezileşmesi; daha karmaşık ve evrensel iletişim sistemlerinin ortaya çıkması; oy hakkının işçi sınıfını da içine alacak biçimde genişletilmesine dayanan kitlesel siyasal hareketlerin büyümesi; okuryazarlığın yayılması ve bu dönüşümle ilgili olarak popüler bir edebiyatın gelişmesi; baskı teknolojilerindeki yeniliklerle birlikte iletişim materyallerine erişimin kolaylaşması; gazetelerin çoğalması ve artan kurumsallaşması.²

İletişim, XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın ortalarına kadarki süreçte bağımsız bir disiplin olarak değil, daha ziyade siyaset bilimi ve sosyolojinin altında bir araştırma konusu olarak görülmüştür. Bu durum iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle değişmeye başlamış; XX. yüzyılın ortalarına doğru ise iletişim diğer disiplinlerden ayrılarak özerklik kazanmış ve bir bilim dalı olma niteliğine kavuşmuştur. Ayrıca iletişim alanında eğitim öğretim faaliyetlerine başlanması da bu hususta belirleyici olmuştur. Özellikle ABD'nin başını çektiği birçok Batı ülkesi, iletişim eğitiminin kurumsal bir boyut kazanmasında önemli adımlar atmışlardır.³

Gelinen nokta itibarıyla iletişimin -fakülte çatısı altında kurumsallaşması da göz önüne alındığında- bağımsız bir disiplin olduğu açıktır. Hatta iletişimin, “iletişim bilimleri” adı altında birçok disiplini içinde barındıran bir akademik çalışma alanı

1 Bourse ve Yücel, *İletişim Bilimlerinin Serüveni*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 15.

2 Özçetin, *Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 39-40.

3 Aziz, “Dünyada ve Türkiye’de İletişim Araştırmaları”, *Kültür ve İletişim*, 2006, c. 9, sy. 1, s. 10.

olduğu görüşü de söz konusudur. Dolayısıyla, iletişimin “felsefe, tarih, coğrafya, antropoloji, toplum bilim, ekonomi, siyaset bilimi, psikoloji, biyoloji, sibernetik-bilişsel bilimler” ile birçok noktada yolunun kesişmesi, iletişim disipliniyle ilgili tartışmaların bir şekilde tüm sosyal, beşerî ve mühendislik bilimleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir.⁴

Genel olarak eğitim anlayışının bir göstergesi olma niteliği taşıyan müfredatlar, doğal olarak medya ve iletişim eğitimi için de üzerinde fazlaca durulan bir konu olagelmıştır. Çünkü müfredatlar eğitim öğretim anlayışını yansıtmaları bakımından en önemli kaynaklardan birisi, hatta birincisidir. Üniversite bünyesinde kurumsallaşmış bir eğitimin her ne kadar doğrudan bir meslek uygulayıcısını yetiştirmesi beklenmese de, sektörün ihtiyacını karşılayacak yetişmiş insan gücünün bu kurumlardan geldiği de unutulmamalıdır.⁵ Dolayısıyla iletişim gibi disiplinlerarası bir eğitim veren fakülte müfredatlarının hem teorik ve uygulamalı iletişim alan derslerini hem de genel kültür olarak ifade edilebilecek farklı disiplinlerden dersleri kapsamaları beklenmektedir.

Türkiye’deki medya ve iletişim eğitimini farklı bağlamlarda ele alan birçok çalışmalar mevcuttur. Bunların başında Nabi Avcı tarafından yazılan doktora tezi⁶ gelmektedir. Avcı bu çalışmasında Türkiye için “akademik düzeyde bir iletişim araştırmaları programının” iletişim felsefesi, iletişim kuramı, kitle iletişim kuramları, iletişim araştırmaları teknikleri, kitle iletişim teknolojileri ve iletişim sanatları genel başlıklarını içeren bir iletişim eğitimi modeli önermektedir. Bu temel nitelikteki çalışmanın yanı sıra iletişim fakültesi mezunlarının istihdam sorunlarını⁷, verilen eğitimin sorunları ve açmazlarını⁸, halkla ilişkiler eğitiminin genel yapısını⁹, ders programları üzerinden halkla ilişkiler eğitimi¹⁰ ile gazetecilik

4 Aydeniz, “Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmalarına İlişkin Bir Çerçeve ve Yeni Yönelimler”, *Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler*, Lütfi Sunar (ed.), Ankara: Nobel Akademik, 2015, s. 258.

5 Büyükaşlan ve Mavnacıoğlu, “İletişim Fakültesi Ders Müfredatlarının Sektörün Nitelikli İşgücü Talebine Uyumu”, *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2017, c. 3, sy. 2, s. 228.

6 Avcı, *İletişim Düşüncesinin Gelişimi: Eğitim-Öğretim Boyutlarıyla Bir Model Denemesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1988.

7 Uzun, “İstihdam sorunu bağlamında Türkiye’de İletişim Eğitimi ve Öğrenci Yerleştirme”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2007, sy. 25.

8 M. Şeker ve T. Şeker, “İletişim Eğitiminde Temel Sorunlar ve Açmazlar”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2011, sy. 15.

9 Solmaz, Arslan, Aydın ve Duğan, “Türkiye’de Halkla İlişkiler Lisans Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, sy. 27, s. 253-269.

10 Canpolat, “Türkiye’de Halkla İlişkiler Eğitimi: Halkla İlişkiler Ders Programlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2013, c. 2, sy. 2.

eğitimi¹¹ ve iletişim eğitiminin sektörel beklentiler açısından değerlendirilmesini¹² ele alan çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada ise ele alınacak tarihsel arka plandan da hareketle Basın Yayın Yüksek Okulun'dan (BYYO) İletişim Fakültesi'ne doğru evrilen kurumsal yeniden yapılanmada Türkiye'deki medya ve iletişim eğitiminin geçirdiği dönüşümü müfredatlar üzerinden ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kronolojik olarak iletişim eğitiminin başladığı ilk iki kurum İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin müfredatları tarama modeli ile incelenecektir. Bu modelle yapılan araştırmaların genel mantığına uygun olarak -daha önce tutulmuş belge, istatistik gibi kayıtları bir sistem içinde bir araya getirip yorumlayarak-¹³ iki kurumun 1980'li ve 1990'lı yıllardaki müfredatları ele alınmıştır. Böylece medya ve iletişim eğitimi bağlamında Türkiye'nin en eski iki kurumunun hem BYYO hem de İletişim Fakültesi düzeyinde müfredatlarında hangi değişikliklerin yaşandığı ve bu değişiklikler neticesinde derslerin niteliğinin alan-genel kültür bakımından nasıl bir değişikliğe uğradığı tespit edilmeye ve değerlendirmeye çalışılmıştır. Derslerin oransal dağılımlarını elde etmek için ise Microsoft Excel programından yararlanılmıştır.

I. Türkiye'de Medya ve İletişim Eğitimi: İletişim Fakültelerinin Kısa Tarihi

Türkiye'de iletişim eğitimi kurumsal bir boyut kazanmadan önce de iletişim alanına katkı sağlayan araştırmacılar ve çalışmaları mevcuttu. Bu noktada özellikle Ahmet Emin Yalman'ın 1914 yılında Columbia Üniversitesi'nde yazdığı doktora tezi¹⁴ önemli bir yere sahiptir.¹⁵ Ahmet Emin Yalman'ın doktora tezinin yanı sıra Fuat Köprülü, Pertev Nail Boratav, İlhan Başgöz, Nermin Abadan-Unat ve Sabri Ülgener gibi isimler de farklı boyutlarıyla Türkiye'de iletişim araştırmalarının gelişmesine ön ayak olmuşlardır.¹⁶

Fakat iletişim eğitiminin kurumsal bir nitelik kazanması süreci 1950 yılı itibarıyla başlamıştır. Çoğulcu demokrasiye geçilen 1950 seçimlerini kazanan Demokrat

11 Karaduman ve Akbulutgiller "Türkiye'de Gazetecilik Eğitimi: Lisans Müfredat Programları Karşılaştırması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2017, c. 16, sy. 4.

12 Büyükaslan ve Mavnacioğlu, "İletişim Fakültesi Ders Müfredatlarının Sektörün Nitelikli İşgücü Talebine Uyumu".

13 Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik, 2012, 24. Basım, s. 77.

14 Orijinal adı "The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press" olan bu eser 2018 yılında Türkçeye kazandırılmıştır. Bkz. Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, çev. Birgen Keşoğlu, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

15 Tokgöz, "Türkiye'de İletişim Araştırmaları İçinde 1970'li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu", *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 2014, c. 1, sy. 1, s. 115.

16 Öztürk, *Türkiye'de İletişim Düşüncesinin Kökenleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008.

Parti tarafından dönem itibariyle modern nitelikler taşıyan Basın Yasası'nın yürürlüğe sokulması bu noktada önemli bir adım olmuş; aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde “eğitimli gazeteci yetiştirmek” amacıyla Gazetecilik Enstitüsü'nün kurulması ise bu amaçla gerçekleşen kayda değer bir gelişme olmuştur. Ancak Türkiye’de kapsayıcı şekilde kitle iletişim eğitiminin başlaması ve bilimsel nitelikte iletişim araştırmalarının yapılması 1965 yılında UNESCO’nun desteğiyle Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Basın Yayın Yüksek Okulu’nun (BYYO) kurulmasıyla başlamıştır.¹⁷ Yüksekokulun ders programlarının belirlenmesi sürecinde ise dünyanın birçok üniversitesine anketler yollanmış, bünyelerinde basın yayın eğitimi veriliyorsa nasıl bir ders ve öğretim programının takip edildiği öğrenilmek istenmiştir. Sonrasında hazırlanan ders programlarında, anketlere yapılan geri dönüşlerden yararlanılmıştır.¹⁸

Üniversite bünyesinde iletişim eğitiminin verilmeye başlaması, ders verecek öğretim üyesi ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. İstanbul Üniversitesi’ndeki dersleri İktisat Fakültesi öğretim üyeleri ile meslekten gazeteciler verirken; Ankara Üniversitesi’nde bu vazifeyi UNESCO ve Fullbright Komisyonu tarafından görevlendirilen uzmanlar yerine getirmişlerdir. Kısa bir süre sonra alınan asistanlar UNESCO tarafından sağlanan burslarla ABD’de Standford ve Boston gibi üniversitelerde ve İngiltere’de de BBC gibi sektör bünyesinde eğitim almışlardır. Ankara Üniversitesi SBF’de ilk iletişim doktora tezlerini yazmışlardır. “İlk beşler” olarak bilinen Ünsal Oskay, Oya Tokgöz, Aysel Aziz, Uygur Kocabaşoğlu ve Nilgün Abisel 1970’li yıllarda söz konusu doktora tezlerini tamamlamışlardır.¹⁹ Söz konusu doktora tezleri siyaset bilimi alanında yapılmış ve derslerin büyük kısmı Ankara Üniversitesi SBF hocaları tarafından verilmiştir. İletişim alanındaki ilk dersler ise BYYO’da hem asistan hem de doktora öğrencisi olarak bulunan “ilk beşler” tarafından verilmiştir. Ünsal Oskay’ın 1967’de vermeye başladığı kitle iletişim kuramları dersinde olduğu gibi kitle iletişimi ve kuramları ile ilgili ders programında sınırlı sayıda ders yer almıştır.²⁰ Hatta BYYO uzun bir süre SBF akademisyenleri için ek ders verilen bir kurum olarak kalmıştır.²¹ Bu durum daha önce iletişim eğitimi vermeye başlayan İstanbul Üniversitesi için de farklı değildi. İstanbul’daki

17 Tokgöz, “Başlangıcından Günümüze Türkiye’de İletişim Araştırmaları: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İletişim Araştırmalarında Yöntemler: Uygulama ve Örneklerle*, Besim Yıldırım (ed.), Konya: LiteraTürk Academia, 2015, s. 23.

18 Abadan-Unat, *Batı Avrupa ve Türkiye’de Basın Yayın Öğretimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s. 73.

19 Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Araştırmaları İçinde 1970’li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu”, s. 118.

20 Tokgöz, *Bir İletişim Duayeninin Anıları*, Ankara: İmge Kitabevi, 2021, s. 187.

21 Erdoğan ve Alemdar, *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Ankara: Erk, 2005, 2. Baskı, s. 129.

gazetecilik öğrencileri derslerini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden ve tanınmış gazetecilerden almışlardır.²²

Türkiye’de iletişim disiplininin gelişmesinde üzerinde önemle durulması gereken husus ise II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan koşulların ülkedeki yansımalarıdır. Bu yıllarda -özellikle 1950 itibarıyla- Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçilmesi ve Batı Blokunda yer almanın gerekliliklerini yerine getirme çabalarının bir sonucu olarak hem medyanın siyasal sistem içindeki konumu ve işleyişi hem de bu alanda yüksek öğretim düzeyinde yapılacak akademideki çalışmaların çerçevesi ortaya çıkmıştır.²³ Bu bağlamda, 1950’lerin Türkiye’inde ABD merkezli geliştirilen modernleşme kuramı “akademik hayatın gramerini belirlemiş ve adeta genel toplum görüşü” olma niteliği kazanmıştır. Nitekim, bu kuram İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan basın yayın yüksekokullarının düşünsel ve politik açıdan kaynaklarını da şekillendirmiştir. Başka bir ifadeyle, bu okullar gelenekselden moderne doğru ilerlediği düşünülen Türkiye’nin modernleşmesine katkı sağlama amacı gütmüşlerdir. Özellikle 1950’ler ve 1960’ların kitle iletişim araçlarına toplumsal kalkınma ve modernleşme noktasında önemli vasıfların atfedildiği yıllar olmaları sebebiyle, sosyal hizmet bilincinin merkezde olduğu bir “gazeteci yetiştirmek” ve “iletişim eğitimi vermek” ihtiyacı duyulmuştur.²⁴

Modernleşme kuramından da hareketle Türk modernleşmesinin hedeflerine uygun olarak uygulamayı merkeze alan ve eğitimi merkezine koyan bir diğer girişim ise Anadolu Üniversitesi’nde gerçekleşmiştir.²⁵ Kapalı Devre Televizyon ile Eğitim Enstitüsü adıyla 1972 yılında kurulan okul, ilk öğrencilerini 1977-1978 eğitim öğretim yılında almıştır. Okulun adı günümüze dek sırasıyla Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu, Televizyonla Eğitim ve Öğretim Fakültesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Açıköğretim Fakültesi ve tekrar İletişim Bilimleri Fakültesi olarak değişmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere okulun benimsediği eğitim anlayışı daha çok sinema ve televizyon üzerine inşa edilmiştir.²⁶ Bu fakültenin iletişim disiplini ve bu makale açısından bir başka önemi ise ilk iletişim bilimleri doktora programının 1979 yılında bu fakülte bünyesinde başlatılmış olmasıdır.

22 Uzun, “İstihdam Sorunu Bağlamında Türkiye’de İletişim Eğitimi ve Öğrenci Yerleştirme”, s. 121.

23 Aydeniz, “Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmalarına İlişkin Bir Çerçeve ve Yeni Yönelimler”, s. 267.

24 Altun, “Türkiye’de Medya ve İletişim Öğretiminde Teori ve Pratik Dengesi”, *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar (UYK-2011) Bildiri Kitabı Cilt 1*, Durmuş Günay ve Ercan Öztemel (eds.), Ankara: T.C. Yükseköğretim Kurulu, 2011, s. 418.

25 Aydeniz, “Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmalarına İlişkin Bir Çerçeve ve Yeni Yönelimler”, s. 268.

26 Altun, “Türkiye’de Medya ve İletişim Öğretiminde Teori ve Pratik Dengesi”, s. 415.

Türkiye'deki iletişim eğitiminin biçimlenmesinde kayda değer dönüm noktalarından biri, 1982 yılında 2547 sayılı Yüksek Öğretim Yasası'nın çıkartılması olmuştur. Bu yasayla devlet üniversiteleri ve akademilerin eğitim ve öğretim anlayışının yeniden düzenlenmesi tartışılmaya ve yeniden yapılandırılarak değiştirilmeye başlanmıştır. Buna göre 41 sayılı kararname gereğince Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu kendi rektörlüklerine BYYO olarak bağlanmış; Ankara, İstanbul ve İzmir'de yer alan Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulları ise yine BYYO adıyla yeni kurulan Gazi Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Ege Üniversitesi rektörlüklerine bağlanarak standartlaşmış bir eğitim-öğretim yapısıyla yeniden yapılandırılmışlardır. Yüksek Öğretim Yasası'nın çıktığı 1982 yılından sonra iletişim eğitimi açısından bir diğer önemli gelişme 1992 yılında gerçekleşmiştir. Bünyesinde lisansüstü eğitim verilmesine rağmen, bu yıla kadar Türkiye'deki iletişim yüksekokul düzeyindeydi. Ancak 1992 yılında yürürlüğe konan 3837 sayılı yasayla iletişim eğitimi veren beş Basın Yayın Yüksek Okulu (BYYO) iletişim fakültesine dönüştürülmüş; bunun yanı sıra Selçuk Üniversitesi bünyesinde yeni bir iletişim fakültesi açılmış; Anadolu Üniversitesi bünyesindeki okul ise yeniden İletişim Bilimleri Fakültesi adını alarak eğitim-öğretim çalışmalarını sürdürmüştür. Bu fakültelere ek olarak 1994 yılında Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi, 1997 yılında Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, 1998 yılında Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi ve 1999 yılında Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi kurulmuştur.²⁷ Geline son noktada ise ülkedeki iletişim fakültelerinin sayısı yetmişe yaklaşmış durumdadır.

İletişim eğitimin Türkiye'deki seyri sırasıyla özel gazetecilik okulları, enstitü ve basın yayın yüksekokulu şeklinde kurumsal bir yapıya bürünürken; akademiye yürütülen çalışmalar -Ankara Üniversitesi hariç tutulduğunda- meslek eğitimi verme şeklinde tezahür etmiştir. Bu durum 1990'lı yıllardaki fakülteleşme süreçleriyle medya ve iletişim alanlarının tamamını kapsayacak şekilde değişmeye başlamıştır.²⁸ Fakülteleşme sürecinin öncesinde ise 1983 yılı itibariyle başta Marmara ve İstanbul Üniversitesi olmak üzere diğer BYYO'larda lisansüstü eğitimin başlaması da söz konusu değişime öncülük eden bir diğer dönüm noktası olmuştur. Lisansüstü eğitimin başlamasıyla önemli sayıda tez kaleme alınmıştır.²⁹

İstanbul Üniversitesi'nde ilk medya ve iletişim eğitiminin başlangıcından beri geçen bu süreci özetlemek gerekirse, Türkiye'de iletişim eğitiminin ortaya çıkmasında gazetecilerin "gazetecilik eğitimi" talepleri belirleyici olmuştur. 1960'tan sonraki planlı kalkınma döneminde ise özellikle de 1965 yılında Ankara

27 Tokgöz, "Türkiye'de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi", *Kültür ve İletişim*, 2003, c. 6, sy. 2, s. 17-18.

28 Aydeniz, "Türkiye'de Medya ve İletişim Çalışmalarına İlişkin Bir Çerçeve ve Yeni Yönelimler", s. 271.

29 Tokgöz, "Türkiye'de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi", s. 27.

Üniversitesi BYYO'da başlayan eğitim-öğretimle öne çıkan "iletişim eğitimi"nde ise Türkiye'nin yürüttüğü gelişme ve kalkınma çalışmalarında toplumun değişimi ve dönüşümüne katkı sunmak üzere halkla ilişkiler eğitimi üzerinde durulmuştur.³⁰ Sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir'de kurulan gazetecilik okullarının birçok değişim yaşadıktan sonra 1992 yılında fakülterele dönüşmeleriyle kurumsal olarak bugünkü halini almışlardır. İletişim eğitiminin yüksekokul düzeyinde verildiği dönemde temel amaç daha ziyade nitelikli meslek uzmanları yetiştirmek iken; fakülte düzeyine geçildiğinde bu anlayış sorgulanmaya başlanmıştır. Medya ve iletişim eğitiminin amacı, kapsamı, niteliği ve yapılanması ile ilgili çalışmaların tarihi 1970'li yıllarda Nermin Abadan-Unat'ın başlattığı bir tartışmaya kadar geri götürülebilmekle birlikte Anadolu Üniversitesi bünyesinde iletişim bilimleri doktora programının başlamasıyla ivme kazanan³¹ ve 1992 yılındaki fakülteleşme süreciyle güçlenen bir akademik ve entelektüel gündem olmuştur. Özellikle öğrencilerin mesleki bilginin yanı sıra, mezun olduktan sonra dahil olacakları medya sistemi hakkında "eleştirel bir bakış açısı"³² kazanmalarının gerekliliği üzerinde durulması öne çıkan bir vurgudur.

Bu tartışmalar ışığında, Türkiye'deki iletişim eğitiminin BYYO'dan fakülteye dönüşme sürecinde nasıl bir değişime uğradığı önemli bir soru haline gelmektedir. Bu çalışma neticesinde medya ve iletişim eğitiminde alan ve genel kültür ders dengesinin anlaşılması, söz konusu değişimin de anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu amaçla incelenen müfredatlar, eğitimin yapısının, diğer bir ifadeyle alan bilgisine mi genel kültüre mi ağırlık verildiğinin ortaya konmasında yardımcı olabilir.

II. İletişim Fakültelerinin Müfredatlarının Karşılaştırılmalı Bir Analizi

Bu araştırmada İstanbul Üniversitesi BYYO'nun 1985-1986 ders yılı müfredatı ile İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin 1994-1995 ders yılı müfredatı; Ankara Üniversitesi BYYO'nun 1985-1986 ders yılı ile Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin 1992-1993 ders yılı müfredatları incelenmiştir. 1980'li yıllara ait müfredatlar, bu alandaki ilk doktora tezi olan Nabi Avcı'nın *İletişim Düşüncesinin Gelişimi: Eğitim-Öğretim Boyutlarıyla Bir Model Denemesi* çalışmasından; 1990'lı yıllara ait müfredatlar ise ilgili fakültelerden talep edilerek alınmıştır. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin 1992-1993 ders yılının güz döneminde sadece Radyo-Televizyon Bölümü'nün derslerine ulaşılması, BYYO'nun müfredatıyla

30 Türkiye'de medya ve iletişim eğitiminde yaşanan yeni yönelime dair ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez ve Aydeniz, "Türkiye'de Kamu Yönetiminin İletişim ve Halkla İlişkiler Anlayışına İlişkin Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, 2021, c. 9, sy. 2.

31 Söz konusu iletişim bilimleri doktora programıyla ilgili olarak bkz. Avcı, *İletişim Düşüncesinin Gelişimi: Eğitim-Öğretim Boyutlarıyla Bir Model Denemesi*, s. 130-133.

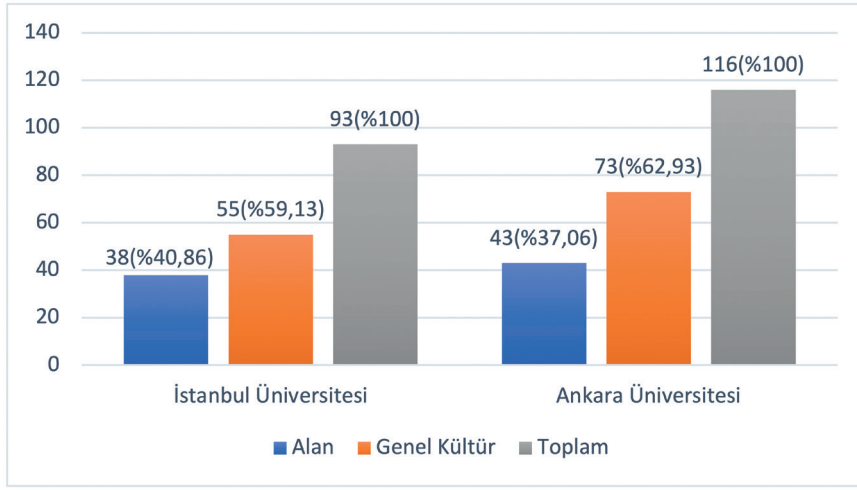
32 M. Şeker ve T. Şeker, "İletişim Eğitiminde Temel Sorunlar ve Açmazlar", s. 100.

karşılaştırma açısından bir sınırlılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla aşağıda Grafik 4'te Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin sınıflara göre ders sayılarının dağılımında Halkla İlişkiler ve Tanıtım ile Gazetecilik bölümlerinin güz dönemine ait planlarına ulaşılamadığı için eksiklikler mevcuttur. Ancak çalışmanın temel kaygısının bölümlerden ziyade genel olarak kurumların iletişim eğitimine nasıl yaklaştıklarını ortaya koymak olması sebebiyle, bundan sonraki çalışmalarla meydana çıkarılıp araştırılabilecek sınırlıkları ortaya koyan bu tür durumlara rağmen elde edilen ve ulaşılabilen belgeler üzerinden çalışmanın yapılması kararı alınmıştır. İletişim fakültesinin tüm bölümlerinde verilen derslerin -bölümlere ayırmadan- inceleniyor olmasının sebebi ise bazı ders yıllarında bölümlerde ortak derslerin verilmesidir. Bu sebeple bölümler üzerinden ayrı ayrı bir inceleme yapmak yerine, tüm bölümlerin dersleri genel "iletişim eğitimi" şemsiyesi altında incelenmiştir.

Çalışmanın amacı, derslerin alan ve genel kültür bakımından ağırlıklarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymak ve iletişimin tanımında sıklıkla bahsi geçen disiplinlerarasılığının Türkiye'deki eğitim anlayışındaki durumunu gözler önüne sermektir. Bu amaçla BYYO düzeyinde İstanbul Üniversitesi'nde 93 ve Ankara Üniversitesi'nde 116 ders ele alınmış iken; iletişim fakültesi düzeyinde İstanbul Üniversitesi'nde 116 ve Ankara Üniversitesi'nde 150 ders incelenmiştir. Burada "alan dersleri" ifadesiyle kurumlarda yer alan "Kitle İletişim Kuramları, Halkla İlişkiler, Sinema, Radyoda Program Yapımı, Reklamcılık, Gazete Yayımlama Tekniği, Temel Gazetecilik, Gazete Yazı Türleri, Reklam Teorisi, Mizanpaj ve Grafik, TV'de Program Yapımı, Kamusal Tanıtma ve Turizm, Grafik Resim, Sinematografi, İletişim Teknolojisi, Metin Yazarlığı, Parlamento Gazeteciliği, Kurgu" gibi genel olarak iletişim bilimleri ile ilgili dersler kastedilmektedir. "Genel kültür" dersleri ise "İstatistik, Yabancı Dil, Anayasa Hukuku, Siyasal Tarih, İktisat, Sosyal Politika, Güzel Sanatlar, Sosyal Psikoloji, Türk Dış Politikası, Kalkınma Ekonomisi, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Plastik Sanatlarda Temel Kavramlar, Devletler Hukuku, Tiyatro, Sosyal Antropoloji, Uluslararası İlişkiler ve Örgütler, Motivasyon Sosyolojisi, Çevre Sorunları" gibi temel niteliği taşıyan ve üniversite düzeyinde farklı bölümlerde yer alan dersler ile birçok disiplini içine alan entelektüel anlamda kaynaklık eden dersler ifade edilmektedir. Söz konusu tasniflerin ve yöntemin belirlenmesinde ise ders programları üzerinden halkla ilişkiler eğitimi inceleyen başka bir çalışmadan istifade edilmiştir.³³ Ayrıca Grafik 3 ve Grafik 6'da gösterilen kategoriler de farklı fakültelerdeki disiplinler/bölümler baz alınarak hazırlanmış; dersler ise isimleri üzerinden ilgili kategorilere yerleştirilmeye çalışılmıştır.

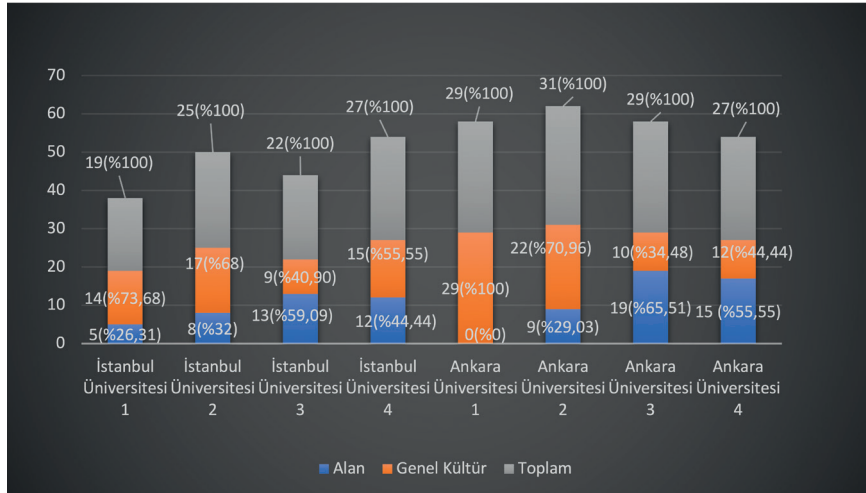
Müfredatlar üzerinden ders sayıları ortaya konulurken tüm bölümlerde ortak olan dersler programda yer aldıkları kadar toplam sayıya da eklenmişlerdir. Örneğin İktisat, Sosyoloji, Siyasi Tarih gibi çalışma kapsamında genel kültür başlığı altında toplanan dersler, birden fazla defa grafiğe sayı olarak eklenmişlerdir. Bu durum her bölümde yer alan araştırma yöntemleri ve kitle iletişim kuramları gibi alan dersleri için de geçerlidir.

33 Canpolat, "Türkiye'de Halkla İlişkiler Eğitimi: Halkla İlişkiler Ders Programlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma".

Grafik 1. BYYO Düzeyinde Derslerin Alan ve Genel Kültür Dağılımları

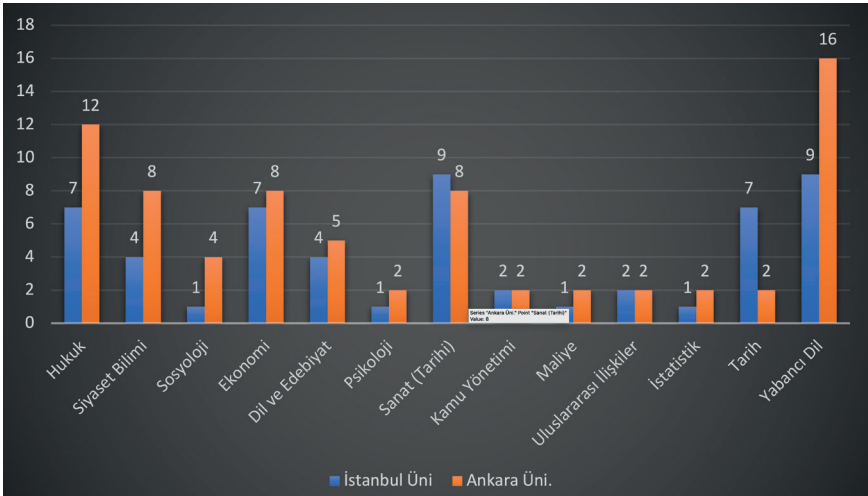
Grafik 1'den hareketle İstanbul Üniversitesi BYYO ve Ankara Üniversitesi SBF BYYO'nun ders dağılımlarının alan ve genel kültür düzeyinde birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. İstanbul, Ankara'ya oranla %3,80'lik bir farkla alan derslerine; Ankara ise İstanbul'a kıyasla yine aynı oranla %3,80'lik bir farkla genel kültür derslerine öncelik vermektedir. Ortaya çıkan oranlar, iki basın yayın yüksek-kokulunun da genel kültür derslerine daha fazla ağırlık verdiğini işaret etmektedir.

Grafik 2. BYYO Düzeyinde Derslerin Sınıflara Göre Alan ve Genel Kültür Dağılımları

Her iki basın yayın yüksekokulunun sınıflara göre alan ve genel kültür derslerinin dağılımına bakıldığında, oransal açıdan ilk iki sınıfta genel kültür derslerinin, son iki sınıfta ise alan derslerinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Ankara'da ilk yıl tamamen genel kültür derslerine ağırlık verilmektedir. Sonraki yıllarda ise genel kültür derslerinin oranı düşerken, alan derslerinin ağırlığı artmaktadır. Sırasıyla ikinci sınıfta %29,03, üçüncü sınıfta %65,51 ve son sınıfta %55,55 oranında alan dersi verilmektedir. İstanbul'da ise genel kültür dersleri üçüncü sınıf hariç her sene alan derslerine oranla daha fazla yer almaktadır. Genel kültür dersleri birinci sınıfta %73,68, ikinci sınıfta %68, üçüncü sınıfta %40,90 ve son sınıfta %55,55 oranlarıyla müfredatta yer almaktadırlar. Ankara'da ilk iki sınıfta genel kültür dersleri, sonraki iki sınıfta ise alan derslerinin oranı yüksekken; İstanbul'da üçüncü sınıf hariç genel kültür dersleri alan derslerinden daha fazladır.

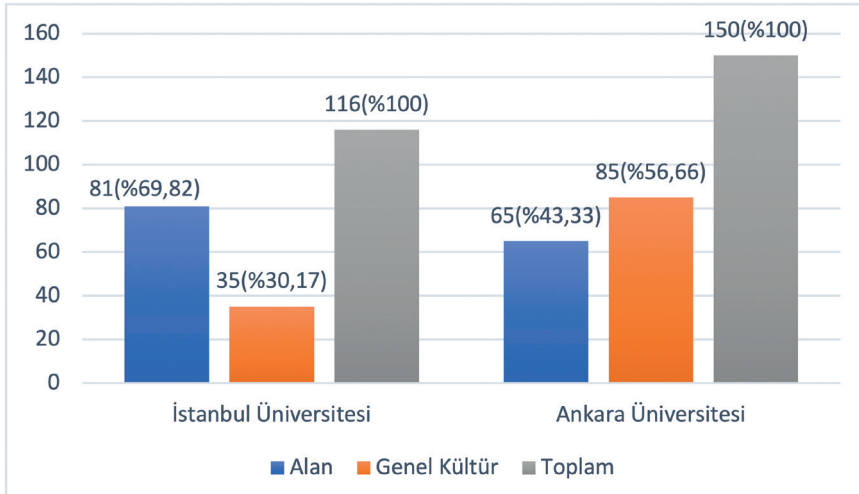

Grafik 3. BYYO Düzeyinde Genel Kültür Derslerinin Disiplinlerarası Dağılımları

İletişim bilimleri tanımlarında vurgulanan disiplinlerarasılık niteliği çalışmada ele alınana iki BYYO'nun müfredatlarında ortaya çıkmaktadır. Hukuktan siyaset bilimine, sosyolojiden ekonomiye, tarihten sanata birçok disiplinden dersler müfredatlarda yer almaktadır. Her iki BYYO'da en çok verilen ders Yabancı Dil'dir. İstanbul'da Yabancı Dil'den sonra her eğitim öğretim döneminde verilen Güzel Sanatlar dersi dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra hukuk, ekonomi ve tarih disiplinlerinden dersler İstanbul'un müfredatında önemli birer yere sahiptirler. Hukuk başlığı altında Hukukun Temel Kavramları, Anayasa Hukuku, Ceza Hukuku, Haberleşme Hukuku, Devletler Hukuku, Fikri Haklar ve Basın Davalarının Uygulamadaki Görünümü dersleri; ekonomi başlığı altında İktisat, Türkiye Ekonomisi, Uluslararası İktisat Politikası, Kalkınma Ekonomisi ve Dünya Ekonomisi dersleri; tarih başlığı altında ise Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersi verilmektedir.

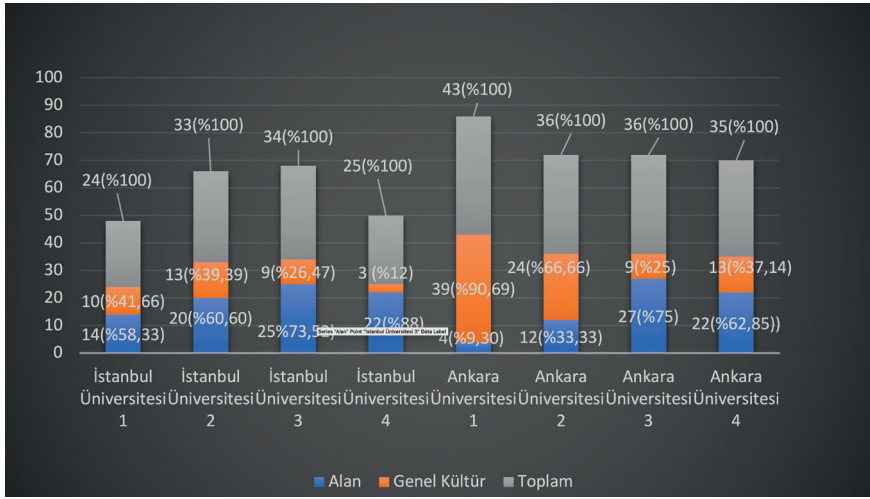

Bunların haricinde İstatistik, Siyaset İlmine Giriş, Sosyoloji, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Siyasal Tarih, Sosyal Politika, Kamu Personeli, Sosyal Psikoloji, Siyasal Düşünceler ve Rejimler, Türk Dış Politikası, Uluslararası İlişkiler ve Örgütler gibi dersler de farklı disiplinlerden medya ve iletişim eğitimine dahil edilmişlerdir. Ankara'da ise müfredatta özellikle hukuk, ekonomi, siyaset bilimi ve sanat (tarihi) alanlarından derslere yer verilmiştir. Hukuk başlığı altında Hukukun Temel Kavramları, Anayasa, Ceza Hukuku, Haberleşme Hukuku, Devletler Hukuku, Fikri Haklar dersleri; ekonomi alanında İktisat, Türkiye Ekonomisi, Uluslararası İktisat Politikası dersleri; siyaset bilimi alanında Siyaset Bilimine Giriş ve Siyasal Düşünceler ve Rejimler dersleri; sanat (tarihi) alanında ise Müzik, Tiyatro, Plastik Sanatlarda Temel Kavramlar dersleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Sosyoloji, İstatistik, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Sosyal Politika, Kamu Maliyesi, Sosyal Psikoloji, Türk Kültür-Sanat Hayatı ve Kurumları, Türk Dış Politikası, Kamuoyu gibi farklı disiplinlerden alınan dersler de müfredatı zenginleştirmiştir.

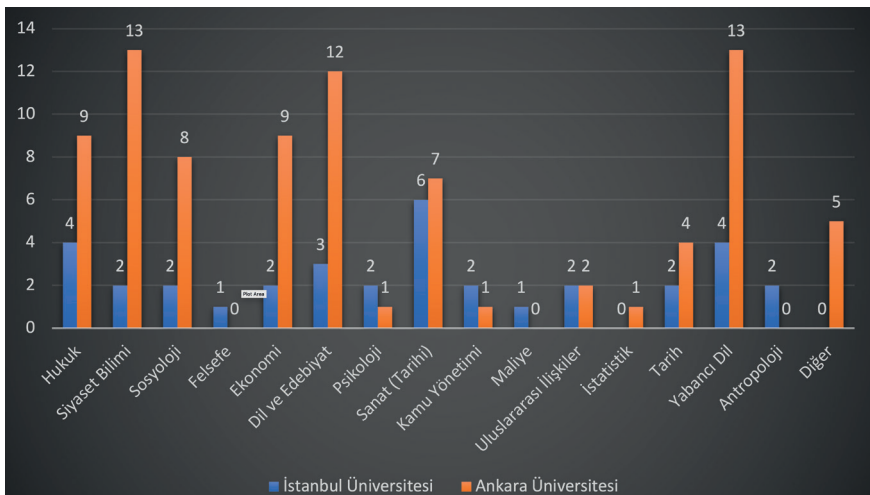
Grafik 4. Fakülte Düzeyinde Derslerin Alan ve Genel Kültür Dağılımları

BYYO'ların 1992 yılı itibariyle fakülterele dönüştürülmesinden sonra adları İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi olarak değişen iki kurumun alan ve genel kültür dersleri dağılımı Grafik 4'te yer almaktadır. Buna göre, İstanbul müfredatının önemli bir kısmını %69,82 ile alan derslerine ayırmışken, bu oran Ankara için %43,33'tür. Ankara ise genel kültür derslerine %56,66 ile daha fazla ağırlık vermektedir. Diğer bir ifadeyle, İstanbul'da fakülte bünyesindeki bölümlerde verilen teorik ve uygulamalı alan dersleri Ankara'ya oranla daha fazlayken; Ankara'da birçok disiplinden alınan genel kültür derslerinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 5. Fakülte Düzeyinde Derslerin Sınıflara Göre Alan ve Genel Kültür Dağılımları

Farklı sınıflardaki derslerin alan ve genel kültür olarak dağılımını gösteren Grafik 5'e göre, İstanbul'da alan dersleri her sınıf düzeyinde genel kültür derslerine oranla daha fazladır. Hatta her sınıf için derslerin dağılımı alan dersleri lehine istikrarlı bir şekilde artış göstermektedir. İstanbul'da alan derslerinin dağılımı sırasıyla birinci sınıfta %58,33, ikinci sınıfta %60,60, üçüncü sınıfta %73,52 ve son sınıfta %88'dir. Ankara'da ise İstanbul'dan farklı olarak ilk iki yıl boyunca genel kültür dersleri alan derslerinden daha fazlayken, bu oran son iki yıl alan derslerinin lehine doğru değişmektedir. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin genel kültür derslerinin dağılımı birinci sınıfta %90,69, ikinci sınıfta %66,66, üçüncü sınıfta %25 ve son sınıfta %37,14'tür.

Grafik 6. Fakülte Düzeyinde Genel Kültür Derslerinin Disiplinlerarası Dağılımları

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi müfredatlarında yer alan genel kültür derslerinin disiplinlere göre dağılımlarını gösteren Grafik 6'ya göre İstanbul'da Yabancı Dil dersleriyle birlikte en çok sanat, dil ve edebiyat, hukuk ve ekonomi disiplinlerinden derslere yer verilmektedir. Bu disiplinlerin Güzel Sanatlar, Grafik Sanat Tarihi, Türk Dili ve Kompozisyon, Toplum Dilbilim, Dünya ve Türk Edebiyatı, Anayasa ve Parlamento Hukuku, Hukukun Temel Kavramları, Ceza Hukuku, Fikri Haklar, İktisat, Kamu Maliyesi, Türkiye Ekonomisi gibi dersleri ilgili müfredatlarda bulunmaktadır. Bu derslerin yanı sıra İstanbul'da Sosyal Antropoloji, Kültürel Antropoloji, Sosyal Psikoloji, Kamu Personeli, Sosyal Politika, Davranış Psikolojisi, Siyaset Bilimi ve Siyasal Düşünceler, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Felsefe ile Dünya ve Türk Edebiyatı dersler de verilmiştir. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde İstanbul'a oranla Grafik 4'te de gösterildiği gibi genel kültür derslerinin ağırlığı, alan derslerine göre daha fazladır. Bu sayısal farklılaşma derslerin dağılımında da kendisini belli etmektedir. Grafik 6'ya göre Ankara'da Yabancı Dil (ve Mesleki Yabancı Dil) dersinden sonra özellikle siyaset bilimi, dil ve edebiyat, hukuk ve ekonomi disiplinlerinden derslere ağırlık verilmiştir. Buna göre Siyaset Bilimine Giriş, Türk Siyasal Hayatı ve Kurumları, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, Siyasi Tarih, Siyasal Düşünceler ve Rejimler, Siyasal Davranış, Okuma ve Anlatım Teknikleri, Türk Dili, Yazınsal Türler, Hukukun Temel Kavramları, Haberleşme Hukuku, Devletler Hukuku, Anayasa, Fikri Haklar, İktisat, Türkiye Ekonomisi ve Uluslararası İktisat Politikaları Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin söz konusu disiplinlerden müfredatına eklediği başlıca derslerdir. Ayrıca İstatistik, Sosyoloji, Sosyal Psikoloji, Motivasyon Sosyolojisi, Müzik, Beden Eğitimi, Çevre Sorunları, Türk Dış Politikası gibi dersler de fakülte bünyesinde verilen genel kültür derslerinden bazılarıdır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de üniversite düzeyindeki medya ve iletişim eğitimi yetmiş yılı aşkın bir süredir verilmektedir. Tamamen pratik ve meslekî amaçlarla başlayan medya ve iletişim eğitimi 1950 yılı itibarıyla BYYO düzeyinde kurumsallaşmış, 1980'li yıllarda lisansüstü seviyesine çıkmış ve 1990'lı yıllar itibarıyla fakülte düzeyinde verilir olmuştur. Bu süreçte iletişim fakültelerinin sayısı da neredeyse yetmişe ulaşmıştır. Yaklaşık yetmiş yıllık bir tarih ve ülkenin dört bir yanına yayılan fakültelerle medya ve iletişim eğitiminin -nitelik tartışmalarıyla beraber- belirli bir yol aldığı ortadadır. Gerek uzun yıllar meslek uzmanlarını tek başlarına yetiştirmeleri gerekse de alanın kuruluşunda öncü rol oynamaları sebebiyle, bu süreçte en önemli iki aktörün İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi olduğu söylenebilir.

Türkiye'deki medya ve iletişim eğitiminin basın yayın yüksekokulu formundan iletişim fakültesi formuna dönüşmesiyle müfredatlar üzerinden iletişim eğitiminde ne gibi değişikliklerin yaşandığını ve disiplinlerarası bir niteliğe sahip olan iletişimin Türkiye'deki eğitiminin bu tanıma uygun olup olmadığını ortaya

koymayı amaçlayan bu çalışmada iletişim eğitimi veren en eski iki kurum ele alınmış; derslerin alan ve genel kültür dağılımları üzerinden iletişim eğitiminin söz konusu yüksekokul/fakültelerdeki yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Müfredatlar üzerinden yapılan inceleme neticesinde, ilk olarak iki basın yayın yüksekokulunun da genel kültür derslerine, alan derslerinden daha fazla ağırlık verdiği anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle meslek uzmanlık için gerekli olan bilgileri kapsayan alan derslerinden ziyade, genel kültür derslerine müfredatlarda ağırlık verilmiştir. Buradan hareketle meslek kuruluşlarının meslek uzmanlarının yetiştirilmesini sağlamaları amacıyla kurulmalarını teşvik ettikleri basın yayın yüksekokullarının genel kültür derslerine ağırlık vermesi fakültelerle kıyaslandığında Türkiye’de medya ve iletişim alanının ilgili dönemlerde yeni gelişiyor olmamasına bağlanabilir.

Basın yayın yüksekokullarının sınıflara göre ders dağılımları değerlendirildiğinde her iki basın yayın yüksekokulunun da ilk iki yılda genel kültür derslerine ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. Özellikle Ankara’da ilk yıl tamamen genel kültür derslerine dayanan bir eğitim anlayışıyla karşılaşmıştır. İlk iki yılda farklı disiplinlerden ve temel nitelikteki derslere dayalı bir eğitim verilirken, son iki yılda uygulamalı dersleri de kapsayan alan derslerine ağırlık verildiği görülmüştür.

Basın yayın yüksekokullarının fakültelere dönüştürüldüğü 1992 yılından sonra İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi’nin müfredatları incelendiğinde, en dikkat çekici husus basın yayın yüksekokulu dönemine oranla İstanbul’da alan derslerinin ağırlığının %40,86’dan %68,10’a çıkmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle İstanbul’da yüksekokuldan fakülteye geçilince derslerin ağırlığı genel kültürden alan derslerine doğru değişmiştir. Ankara’da alan derslerinin oranı ise yüksekokuldan fakülteye geçişle %38,79’dan %35,32’ye düşmüş; genel kültür derslerinin ağırlığı biraz daha artmıştır. Bu oranlara göre basın yayın yüksekokuluyken İstanbul ve Ankara’nın ders dağılımları birbirlerine yakın olmasına rağmen, fakülteleşme sürecinde İstanbul’un alan derslerini oransal olarak artırdığı görülmüştür.

Fakülte düzeyinde derslerin sınıflara göre dağılımları ele alındığında İstanbul’da alan derslerinin ağırlıklı olduğu ve her yıl bu oranın artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Birinci sınıfta derslerin %58,33’ünü oluşturan alan derslerinin oranı son sınıfa gelindiğinde %88’e ulaşmaktadır. Ankara’da ise İstanbul’un aksine genel kültür dersleri, alan derslerine oranla daha fazla yer almaktadır. Sadece öğrencilerin mezuniyete hazırlandığı son sınıfta alan dersleri %59,45’lik bir oranla genel kültür derslerinden daha fazladır. Diğer üç sınıfta ise genel kültür dersleri alan derslerine göre fazladır. Hatta birinci sınıfta genel kültür derslerinin oranı %90,69 düzeyindedir.

Çalışma kapsamında Türkiye’deki medya ve iletişim eğitiminin disiplinlerarası bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. BYYO’dan fakülteye geçişte İstanbul’da alan derslerinin genel kültür derslerine oranının artmış olması diğer disiplinlerden

alınan derslerin sayısını azaltsa da eğitimin farklı disiplinlerden beslenerek verildiği ortadadır. Ankara'da bu durum daha fazla görülmektedir. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi müfredatında genel kültür derslerinin ağırlıklı olması sebebiyle diğer disiplinlerden alınan derslerin de oranı fazladır. Nihayetinde, her iki iletişim eğitimi veren kurum üzerinden Türkiye'deki iletişim eğitiminin en başından itibaren disiplinlerarası bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Çalışmada incelenen müfredatlar üzerinden iletişim disiplininin, doğasına uygun olarak farklı disiplinlerden beslenen bir eğitim anlayışının olduğu ortadadır. Ancak yalnızca müfredatta yer alan derslerin adları üzerinden kesin yargılara ulaşmak kolay değildir. Çünkü derslerin sınıf ortamında nasıl bir içerikle verildiğini ve uygulamalı derslerin ne kadar adına uygun bir şekilde yapıldığı bilinmeden ulaşılabilecek yargılar sorunlu olabilir. Bunlara rağmen, müfredatta yer alan dersler -sadece başlıklarıyla bile- verilmek istenen eğitimin yapısını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen bulgular, söz konusu iki kurumun iletişim eğitimine, alan bilgisi ve genel kültür bilgisi itibarıyla nasıl yaklaştığını ortaya koyma amacındadır. Buna göre İstanbul Üniversitesi'ndeki iletişim eğitiminde yüksekokul düzeyinde genel kültür dersleri, alan derslerine oranla daha fazlayken; fakülte düzeyinde bu durum tam tersine dönmüştür. Ankara Üniversitesi'ndeki iletişim eğitiminde ise genel kültür derslerinin ağırlığı hem yüksekokul hem de fakülte düzeyinde alan derslerine oranla daha ağırlıklı olmuştur.

Bu çalışmanın Türkiye'deki iletişim bilimleri literatürüne yapmayı amaçladığı en önemli katkı, yüksekokuldan fakülteye geçişte iletişim eğitiminin geçirdiği değişimlerin bir fotoğrafını çekmektir. Daha önce aktüel müfredatlar üzerinden yapılan araştırmalardan bu yönüyle ayrılma çabasıdır. İletişim eğitiminin Türkiye'deki serüvenini daha geniş bir perspektifte ortaya koyabilmek adına 1992 yılında fakülteye dönüştürülen ve bu çalışmada yer almayan diğer basın yayın yüksekokullarının müfredatlarını da benzer/farklı bağlamlarda ele alan çalışmaların yapılması Türkiye'deki medya ve iletişim tarihinin daha detaylı bir şekilde ortaya konması noktasında literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, Nermin, *Batı Avrupa ve Türkiye'de Basın Yayın Öğretimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Altun, Fahrettin, "Türkiye'de Medya ve İletişim Öğretiminde Teori ve Pratik Dengesi", *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar (UYK-2011) Bildiri Kitabı Cilt 1*, Durmuş Günay ve Ercan Öztemel (eds.), Ankara: T.C. Yükseköğretim Kurulu, 2011, s. 413-422.
- Avcı, Nabi, *İletişim Düşüncesinin Gelişimi: Eğitim-Öğretim Boyutlarıyla Bir Model Denemesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Aydeniz, Hediyeullah, "Türkiye'de Medya ve İletişim Çalışmalarına İlişkin Bir Çerçeve ve Yeni Yönelimler", *Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler*, Lütfi Sunar (ed.), Ankara: Nobel Akademik, 2015, s. 251-287.

- Aziz, Aysel, "Dünyada ve Türkiye'de İletişim Araştırmaları", *Kültür ve İletişim*, 2006, c. 9, sy. 1, s. 9-31.
- Bourse, Michel ve Halime Yücel, *İletişim Bilimlerinin Serüveni*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Büyükaslan, Ali ve Korhan Mavnacıoğlu, "İletişim Fakültesi Ders Müfredatlarının Sektörün Nitelikli İşgücü Talebine Uyumu", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 2017, c. 3, sy. 2, s. 219-233.
- Canpolat, Nesrin, "Türkiye'de Halkla İlişkiler Eğitimi: Halkla İlişkiler Ders Programlarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2013, c. 2, sy. 2, s. 139-162.
- Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar, *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Ankara: Erk, 2005 (2. Baskı).
- Karaduman, Murad ve Betül Akbulutgiller, "Türkiye'de Gazetecilik Eğitimi: Lisans Müfredat Programları Karşılaştırması", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2017, c. 16, sy. 4, s. 1161-1181.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik, 2012 (24. Basım).
- Özçetin, Burak, *Kitle İletişim Kuramları: Kavramlar, Okullar, Modeller*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Öztürk, Serdar, *Türkiye'de İletişim Düşüncesinin Kökenleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008.
- Solmaz, Başak, Aynur Arslan, Bayram Oğuz Aydın ve Özlem Duğan, "Türkiye'de Halkla İlişkiler Lisans Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, sy. 27, s. 253-269.
- Sönmez, Gülen ve Hediyeullah Aydeniz, "Türkiye'de Kamu Yönetiminin İletişim ve Halkla İlişkiler Anlayışına İlişkin Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, 2021, c. 9, sy. 2, s. 693-724.
- Şeker, Mustafa ve Tülay Şeker, "İletişim Eğitiminde Temel Sorunlar ve Açmazlar", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2011, sy. 15, s. 99-118.
- Tokgöz, Oya, "Türkiye'de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi", *Kültür ve İletişim*, 2003, c. 6, sy. 2, s. 7-32.
- Tokgöz, Oya, "Türkiye'de İletişim Araştırmaları İçinde 1970'li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu", *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 2014, c. 1, sy. 1, s. 115-142.
- Tokgöz, Oya, "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de İletişim Araştırmaları: Eleştirel Bir Değerlendirme", *İletişim Araştırmalarında Yöntemler: Uygulama ve Örneklerle*, Besim Yıldırım (ed.), Konya: LiteraTürk Academia, 2015, s. 15-45.
- Tokgöz, Oya, *Bir İletişim Duayeninin Anıları*, Ankara: İmge Kitabevi, 2021.
- Uzun, Ruhdan, "İstihdam Sorunu Bağlamında Türkiye'de İletişim Eğitimi ve Öğrenci Yerleştirme", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2007, sy. 25, s. 117-134.
- Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, çev. Birgen Keşoğlu, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Türkiye’de İletişim Bilimleri Adına Bir İlk Girişim: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi’nin Kuruluşu ve Açıköğretim Fakültesi’ne Dönüşümü

Fırat GÜNEŞ*

Öz

Türkiye’de yaklaşık 70 yıllık bir maziye sahip olan iletişim bilimleri tecrübesi, bulunduğu konum, gerçekleştirilen ilkler, oluşturduğu dönüm noktaları ve literatür birikimi gibi çeşitli önemli noktaları bünyesinde barındırmaktadır. Türkiye iletişim bilimleri tarihi adına bir ilk girişimi olan Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi bu tarihsel süreç içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada İletişim Bilimleri Fakültesi’nin kuruluş felsefesi, fakülteye biçilen rol, fikişel altyapı ve eğitim modelleri kapsamında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim Bilimleri, İletişim Bilimleri Fakültesi, Açıköğretim Fakültesi, Atatürkçü Kişilik, İnal Cem Aşkun.

---

* Bağımsız Araştırmacı, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, firatgunes_1991@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-3773-8725

A First Experiment on behalf of Communication Sciences in Turkey: Foundation of Anadolu University Faculty of Communication Sciences and its Conversion to Açıköğretim Faculty

Fırat GÜNEŞ

Abstract

The experience of communication sciences has a history of approximately 70 years in Turkey. It includes various important points such as its location, the first realized, the turning points it has created, and the accumulation of literature. Anadolu University Faculty of Communication Sciences, which is the first attempt on behalf of the history of communication sciences in Turkey, has an important place in this historical process in order to realize a first in the field. In this study; The founding philosophy of the Faculty of Communication Sciences, the role assigned to the faculty, intellectual infrastructure and educational models are examined.

Keywords: Communication Sciences, Faculty of Communication Sciences, Açıköğretim Faculty, Atatürkist Personality, İnal Cem Aşkun.

Giriş

Olayların, olguların ve eylemlerin bir bağ içerisinde hareket etmesi, her sonucun bir nedene bağlanması veya neticenin bir sebebe ihtiyaç duyularak açıklanması durumu felsefik bir argüman olarak karşımıza çıksa da olguları açıklamamıza önemli ölçüde yardımcı olan bir düşünce yürütme biçimidir. Bilimlerin ortaya çıkışını da bu neden-sonuç ilişkisi içerisinde izah etmek, olguları anlamlandırmak adına mühimdir. Bu bakış açısı ile iletişim düşüncesinin bir disipline dönüşmesi siyasal, sosyal, ekonomik ve teknik nedenlerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

İletişim teknolojilerinde meydana gelen teknik ilerlemeler, kitleye ulaşmak, güçlü propaganda kampanyaları yürütmek adına önemli bir alan yaratmıştır. Bu durum ise “iletişim” olgusunun, gerek bilimsel zeminde gerekse siyasal zeminde daha güçlü ele alınmasını gerektirmiştir. İletişimin bir bilim dalı olarak irdelenmesi, akademik ekollerin oluşması ve alana dair akademik birikimin sağlanması da tarihin, bilgi birikiminin, sosyolojik gerçekliğin ve teknik ilerlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut gelişmeler ilerleyen dönemde Türkiye’de de karşılık bulmuştur. Türkiye özelinde iletişim bilimlerine dair ilk akademik çalışma özelliğini, Ahmet Emin Yalman’ın 1914 yılında kaleme aldığı ve Colombia Üniversitesi tarafından doktora yeterliliği sağlanan “Development of Modern Turkey by Measured by Its Press”² adlı doktora çalışması taşısa da üniversite düzeyinde iletişim eğitiminin verilmesi 1950’li yılları bulmuştur. Bu doktora çalışması, “Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913” adıyla 2018 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

1950 yılında İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü’nün kurulması, sonrasında 1965 yılında Ankara Üniversitesi Mülkiye bünyesinden Gazetecilik Enstitüsü’nün çıkması Türkiye’de iletişim eğitiminin verilmesinin ilk örneklerini sunmakla birlikte, alana dair akademik çalışmaların da gerçekleştiği kurumlar olmuştur. Bu dönem; Ünsal Oskay, Aysel Aziz, Oya Tokgöz, Uygur Kocabaşoğlu, Nilgün Abisel gibi Türkiye iletişim bilimleri tarihi adına sembolleşen ve ilerleyen dönemlerde “ilk beşler”³ olarak anılan isimlerin, alana dair doktora düzeyinde çalışmalarını gerçekleştirdiği dönem olmuştur. 1980 yılında ise Türkiye iletişim bilimleri tarihi adına bir ilk gerçekleşmiş, ilk defa bir akademik kurum “iletişim” adını kullanarak fakülteye dönüşmüştür.⁴

1 Michel Bourse ve Halime Yücel (haz.), *İletişim Bilimlerinin Serüveni*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 19.

2 Hediyeullah Aydeniz, “Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmalarına İlişkin Bir Çerçeve ve Yeni Yönelimler”, *Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler* içinde, Lütfi Sunar (ed.), 2015, s. 265.

3 Oya Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Araştırmaları İçinde 1970’li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu”, *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 2013, c. 1, sy. 1, s. 118.

4 A. Haluk Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1987 s. 136.

Anadolu Üniversitesi Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi bünyesinde kurulan ve kurucu dekanlığını İnal Cem Aşkun'un yaptığı İletişim Bilimleri Fakültesi; sinema ve televizyon sektörüne yetişmiş eleman kazandırma hedefi ile yola çıkmış, ilerleyen dönemlerde ise Basım ve Yayıncılık, İletişim Sanatları, Eğitim İletişimi gibi iletişim biliminin farklı noktalarında uzmanlık eğitimleri vermiştir. Bu girişim ile birlikte iletişim çalışmaları adına meydana gelen bir diğer önemli konu ise ilk defa “iletişim” adını kullanan bir akademik kurumda doktora programının açılmış olmasıdır. 1982 yılında İletişim Bilimleri Fakültesi'nin Türkiye'de uzaktan eğitim modelinin ilk örneğini sunan ve günümüzde uzaktan öğretimin lokomotifi rolünü üstlenen Açıköğretim Fakültesi'ne dönüşmesi ise tek çatı altında birden fazla ilkin gerçekleşmesi adına örnekler sunmuştur.

Yaklaşık 70 yıllık bir akademik geçmişe sahip olan Türkiye iletişim bilimleri çalışmalarının bulunduğu konum, alana katkı, oluşturduğu dönüm noktaları, gerçekleşen ilkler, oluşan literatür, özgün yazınlar vb. birçok yönüyle araştırılmaya muhtaçtır. Oya Tokgöz'ün yapmış olduğu, “Türkiye’de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirmesi” ile “Türkiye’de İletişim Araştırması: Nereden Nereye” adlı çalışmalar alan yazınına genel olarak ele alan çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aysel Aziz'in hazırladığı “Dünya’da ve Türkiye’de İletişim Araştırmaları” adlı makale Türkiye’nin iletişim çalışmaları konusunda Dünya’daki konumunu belirleme gayretiyle öne çıkmaktadır. Alan yazınına dair bir diğer örnek Korkmaz Alemdar ve İrfan Erdoğan'ın hazırladığı *Öteki Kuram* kitabının son bölümünde 1990’lar ve 2000’lerde yapılan akademik araştırmalara yer verilmiştir. Hediyeullah Aydeniz'in hazırladığı “Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmalarına İlişkin Bir Çerçeve ve Yeni Yönelimler” adlı makalede alan yazınına dair genel bir seyrin sunulurken, yine Aydeniz'in Dijital Gerçeklikte Halkla İlişkiler Çalıştay’ında ortaya koyduğu “Türkiye’de Medya ve İletişim Pratiğinin Teorik İmkânı ve Hafıza” adlı metin Türkiye’de yapılan medya ve iletişim çalışmalarının seyrini ortaya koymasıyla alana katkı sunmaktadır. Esmeray Karataş'ın hazırladığı “Bir Bilim Dalı Olarak İletişim Bilimleri Alanının Türkiye’deki Konusal Kapsam Analizi” adlı metin alan yazınının tarihine vurgu yapan çalışmalar arasındadır. Alan yazınının genel seyrine dair farklı çalışmalar hazırlanmış olsa da Türkiye iletişim bilimleri tarihi adına bir ilk olarak karşımıza çıkan ve bu isimle doktora programı açan Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nin akademik olarak yeteri kadar incelenmemesi alan yazını adına bir boşluk oluşturmaktadır.

Çalışmanın kapsamını İletişim Bilimleri Fakültesi ve İletişim Bilimleri doktora programında hazırlanan ilk doktora tezleri oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı; İletişim Bilimleri Fakültesi'nin kuruluş felsefesini, fakülteye biçilen rolü ve fıkırsel altyapısını incelemektir. Çalışmanın incelediği tarihsel aralık 1979-1992 yılları arasındır. 1979 yılı fakülte bünyesinde Aşkun'un danışmanlığında hazırlanan ilk doktora tezini temsil ederken, 1992 yılı ise iletişim fakültelerinin çoğul tecrübelerinin olduğu yıl olmasından dolayı bir sınır olarak belirlenmiştir. Çalışma

kapsamında ele alınan doktora tezlerinin inceleme boyutu, doktora tezleri kapsamında sunulan model önerilerini irdelemekten ziyade, alana dair sunulan ilkler, tezlerin oturtulduğu düşünsel yapı ve fakülteye biçilen rol ekseninde olacaktır. Bu çalışmanın incelenmesinde ise nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

Kurucu dekanlık, fakültelerin yapısının şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiş de bir kurumun yapısını açıklamada tek başına yeterli olmamaktadır. Fakültenin kurumsal yapısına dair yapılan incelemelerde, kuruluş sürecinde görev alan akademik kadro, rektörlük, dekan yardımcıları, bölüm başkanları, fakülte yönetim kurulunda yer alan isimler gibi kritik konumda bulunan kişilerle birlikte açıklanması yerinde olacaktır. Ancak bu çalışmada, kurucu dekan olmasından dolayı, Aşkun’un fakülte politikasının oluşturulması sürecinde oynadığı rol ve üstlendiği idari sorumluluğuyla birlikte danışmanlığını yaptığı doktora tezlerindeki izler üzerinden incelenmeye çalışılmaktadır. Konu kapsamında inceleyeceğimiz doktora çalışmaları aşağıda kronolojik olarak sıralanmıştır:

- Ali Cemalcılar, “İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi”, 1985.
- A. Haluk Yüksel, “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları”, 1986.
- Murat Barkan, “Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi”, 1987.
- Nabi Avcı, “İletişim Düşüncesinin Gelişimi, Eğitim-Öğretim Boyutuyla Bir Model Denemesi”, 1988.
- Deniz Güler, “Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi”, 1990.

I. Türkiye İletişim Bilimleri Tarihine Genel Bir Bakış

İletişim çalışmalarının, felsefeden sosyolojiye, tarihten dilbilime, psikolojiden siyasal bilimlere, hatta sibernetiğe kadar çok geniş bir konu ağında faaliyet göstermesi, akademik mecra dışında da kendine üretim imkanı bulması, bu bilimin sınırlarının çizilmesinde ve tanımlanmasında çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir. İletişimin sahip olduğu interdisipliner yapı, alanın isimlendirilmesinde de etkili olmuştur. Bize göre; alana dair dinamiklerin getirdiği şartlardan ötürü “İletişim bilimi” gibi tekil bir adlandırmadan ziyade “iletişim bilimleri” şeklinde tanımlanması daha uygun olmaktadır.⁵ Dönem itibarıyla alanın sınırlarının belli olmaması, disiplinler arası geçişin yoğun olması gibi nedenler, başlangıç noktasının belirlenmesini Türkiye özelinde zorlu hale getirir de, bu kapsamda karşımıza çıkan ilk çalışmanın Ahmet Emin Yalman’ın 1914 yılında Columbia

5 Bourse ve Yücel (haz.), *İletişim Bilimlerinin Serüveni*, s. 17.

Üniversitesi'ne sunduğu "Development of Modern Turkey by Measured by Its Press"⁶ adlı doktora çalışması olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde basın doğuşunu ve gelişimini değerlendiren bu çalışma Türkiye iletişim bilimleri tarihi açısından bir ilki temsil etmektedir. Bu doktora tezi, üzerinden tam 104 yıl geçtikten sonra Türkçeye çevrilmiştir.⁷

Yalman'ın hazırladığı çalışmanın ardından Türkiye'de iletişim bilimleri adına meydana gelen kayda değer durumlardan bir diğeri 1931 yılında gerçekleşmiştir. Basın Yasası'nın getirdiği zorunluluk üzerine, yazı işleri müdürlerinde yükseköğretim şartı aranmaya başlanmıştır. Bu konudan ötürü gazetecilik eğitimi veren bir okul açılması gündeme gelmiştir. Çeşitli hazırlıklar yapılmış olsa da bu girişim sonuçsuz kalmıştır.⁸

Gazetecilik mesleğinin bir eğitim programına tabi olması adına oluşan beklenti yaklaşık 20 yıl sonra karşılık bulmuştur. İstanbul Gazeteciler Sendikası ve İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin, alanında uzmanlaşan ve bu alanda eğitim alan gazetecilerin yetiştirilmesi yönünde talep sunmaları üzerine 1950 yılında Türkiye'de üniversite düzeyinde iletişim bilimleri alanında eğitim veren ilk fakültesi olan İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü kurulmuştur. Enstitü, İktisat Fakültesi bünyesinde açılmıştır.⁹ Hızla faaliyete geçirilen Gazetecilik Enstitüsü aynı yıl içerisinde bünyesine öğrenci kabul etmiştir. Eğitim sürecinde kurumda ilk olmanın verdiği sancılar yaşanmış, seneler içerisinde çeşitli aksaklıklar olsa da eğitime devam etmiştir.

Bu noktada 1950'li yıllarda iletişim bilimleri adına esen rüzgarı destekleyen iki önemli akademisyenden söz etmek gerekir. İletişim tarihi ve basın incelemelerine dair yaptığı çalışmalarla literatüre katkı sağlayan, İstanbul Üniversitesi mensubu Cavit Orhan Tütengil'in ismine vurgu yapmak elzemdir. Yine Ankara Üniversitesi SBF'de görev alan akademisyen Nermin Abadan Unat'ın yaptığı çalışmalarda kuramsal ve yöntemsel katkılara değinmek faydalı olacaktır. 1954 yılında tamamlanan ve 1956 yılında yayımlanan "Halk Efkârı Mefhumu ve Teshir Sahaları" adlı doktora çalışması ile kamu (public) kavramını ilk defa etüt etme gayretinde bulunan Unat, Türkiye'de yapılan iletişim çalışmalarına metodolojik olarak Anglo-Amerikan yaklaşım biçimini getirmesi ile de önemli bir katkı sağlamıştır. Devam

6 Ahmet Emin Yalman, "Development of Modern Turkey by Measured by Its Press", Doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1914.

7 Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

8 Korkmaz Alemdar, "Türkiye'de İletişim Bilimleri, Batı Düşüncesinin Egemenliğinden Özgünlüğe", *Etkileşim Dergisi*, 2018, sy. 1, s. 10.

9 Tokgöz, "Türkiye'de İletişim Araştırmaları İçinde 1970'li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu", s. 117.

eden süreçte yapılan çalışmalarda ABD’deki iletişim çalışmalarında karşımıza çıkan modernleşme yaklaşımının tesirini görmek mümkündür.¹⁰

Bu süreci takiben Ankara Üniversitesi Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) bünyesinde 1965 yılında Basın Yayın Yüksekokulu kurulmuştur.¹¹ Bu iki üniversite bünyesinde verilen eğitim Türkiye iletişim bilimleri çalışmaları tarihi adına oldukça önemlidir. Gerek iletişim eğitiminin üniversite düzeyinde yapılandırılması gerekse de iletişime dair akademik katkılarının sağlanmış olması, Türkiye’de iletişim çalışmalarına bilimsel bir standart getirmiştir denilebilir. Özellikle de Ankara Üniversitesi’nde verilmeye başlanan iletişim eğitimi, beraberinde akademik metinlerin üretilmesinin önünü açmıştır. Bölüme alınan bazı asistanlara UNESCO tarafından burs bağlanması, bu kişilerin ABD ve BBC’de alana dair eğitim almalarını mümkün kılmıştır. Bununla birlikte asistanlara, Siyasal Bilimler Fakültesi doktora programına dahil olmaları yönünde yol gösterilmiştir. Eksik ya da fazla yönleriyle, Siyasal Bilimler Fakültesi’ndeki iletişim bilimlerine dair ilk doktora çalışmaları da tam olarak bu dönemde, yani 1970’li yıllar içerisinde hazırlanmıştır. Doktora çalışmalarını tamamlayan kişiler ise literatüre “ilk beşler” olarak girmiştir.¹² Konuya dair çalışmaları hazırlayan kişiler ve çalışmaları ise şu şekilde sıralanmıştır.

Ünsal Oskay, 1971 yılında “Gelişim Açısından Kültür Değişimi” adlı doktora tezini hazırlayarak ilk adımı atmıştır. Ankara Üniversitesi SBF bünyesinde hazırlanan ikinci doktora tezi ise Oya Tokgöz’ün 1972 yılında tamamladığı “Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo ve Televizyon Sistemleri: Mukayeseli Bir Araştırma” adlı çalışmadır. Bu çalışma, haberleşme sistemleri ve siyasal sistem arasındaki ilişkiyi tartışıp Türkiye ve Ortadoğu ülkelerini kapsayacak bir siyasal sistem ile buna uyumlu bir haberleşme sisteminin imkanlarını tartışmaktadır. Bir sonraki çalışma ise Aysel Aziz’e aittir. 1974 yılında tamamladığı “Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri” adlı doktora tezi, dönem itibarıyla Türkiye’de yeni bir iletişim teknolojisi sayılan televizyonun, yetişkin eğitiminde kullanımının imkanı üzerine yoğunlaşmıştır. Uygur Kocabaşoğlu’nun 1978 yılında tamamladığı “Şirket Telsizinden Devlet Radyosu: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihi Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı” adlı tezi ise SBF’de sunulan bir diğer doktora tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. “İlk beşler” olarak tanımlanan grubun son doktora tezi ise Nilgün Abisel tarafından 1978 yılında sunulan, “Türk Sinemasının Gelişimine Genel Bir Bakış” adlı çalışmadır.

10 Oya Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Araştırması: Nereden Nereye”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, 2000, c. 3, sy. 2, s. 25.

11 Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Araştırması: Nereden Nereye”, s. 25.

12 Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Araştırmaları İçinde 1970’li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu”, s. 118.

Özellikle 1970’li ve 1980’li yıllar içerisinde Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu’nda görev alan Ünsal Oskay, Aysel Aziz, Uygur Kocabaşoğlu, Metin Kazancı ve Oya Tokgöz gibi çok sayıda iletişim araştırmacısı, alana dair çok sayıda çalışmanın hazırlanmasında önemli rol oynamışlardır. Adını ifade ettiğimiz bu kişiler ile birlikte, Fransa’da doktora çalışmalarını yürüten ve 1970’li yıllarda tamamlayan Ertuğrul Özkök, Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya gibi isimler de sürece katkı sağlamışlardır. 1970 yılında gittiği ABD’nin Purdue Üniversitesi’nde yüksek lisans, Pittsburg Üniversitesi’nde ise doktorasını tamamlayan İrfan Erdoğan Türkiye’deki iletişim bilimleri çalışmalarına katkı sunan isimler arasında öne çıkmaktadır.¹³

Akademik çalışmaların bu dönemde yoğunlaşması tesadüfi değildir. Bu tarihsel aralıkta iletişim bilimlerinin seyrini belirleyen ana hatlarıyla birkaç etken karşımıza çıkmaktadır. İletişim teknolojilerinin gelişiminin akabinde ülke içinde televizyonun bir kitle iletişim aracı olarak etkisinin hızla artması ve televizyon yayıncılığının güçlenmesi bu noktada önemli bir etki sağlamıştır. Bir diğer başlık olarak ise iletişim eğitiminin bizzat kendisi ele alınabilir. Üniversitelerde akademik iletişim eğitimi verilmeye başlanması, alana dair kuramsal ve uygulamalı çalışmaların hızlanmasını da desteklemiştir.¹⁴

Kitle iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve ülkede kullanım alanı bulması; renkli televizyonların ülkeye girişi, video teknolojisinin ilerlemesi, telefon ile iletişimin yayılması, özel radyo ve televizyonun kurulması ve internetin kullanılmaya başlanması 1980’ler ve 1990’ları iletişim çalışmaları adına verimli bir ortam sunmuştur. Özellikle 1980 yılında Türkiye’de iletişim bilimleri adına önemli bir tecrübe ortaya konmuştur. Eskişehir Üniversitesi bünyesinde kurucu dekanlığını İnal Cem Aşkun’un üstlendiği İletişim Bilimleri Fakültesi kurularak, ilk defa bir akademik kuruma “iletişim” adı verilmiştir.¹⁵ Sinema ve televizyon alanında sektöre yetişmiş meslekî eleman kazandırma hedefiyle eğitime başlayan fakülte, 1982 yılı sonrası ise bölüm zenginliğini artırarak, Basım ve Yayımcılık, İletişim Sanatları, Eğitim İletişimi gibi alan içinde farklılaşan uzmanlık eğitimleri vermiştir.¹⁶

Devam eden süreçte ise farklı uzmanlık alanlarında iletişim eğitimi veren fakültelerin artması, bu kurumların yüksek lisans ve doktora seviyesinde eğitim vermeleri, iletişim bilimleri alanında yapılan akademik çalışmaların sayısını hızla çoğaltmıştır. Yüksek Öğretim Kurumu web sitesinde yer alan bilgilere göre ise

13 İrfan Erdoğan, “Özgeçmiş”, <https://erdoganirfan.blogspot.com/2017/03/ozgecmis.html> [Erişim Tarihi: 19.11.2021].

14 Alemdar, “Türkiye’de İletişim Bilimleri, Batı Düşüncesinin Egemenliğinden Özgünlüğe”, s. 11-12.

15 Konuya dair detaylı bilgiye ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

16 Anadolu Üniversitesi, “Açıköğretim Sistemi Tarihçe”, <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/acikogretim-sistemi/tarihce> [Erişim Tarihi: 20.08.2021].

günümüzde 63 üniversitede iletişim fakültesi bulunmaktadır. Alana dair yüksek lisans ve doktora seviyesinde akademik üretim oldukça artmış olsa da çalışmaların niteliği ile ilgili soru işaretleri bulunmaktadır.¹⁷

II. Türkiye İletişim Bilimleri Çalışmaları Adına Bir İlk Girişim

Sosyal ilişkiler, bütünü kapsayan iletişim olgusunun bir bilim dalı olarak görülmeye başlandığı Türkiye’de, iletişime bir disiplin olarak yaklaşabilen, alana dair akademik üretim sağlayan, sektöre kalifiye eleman sunan, bununla birlikte alana dair iletişim bilimcilerin kazandırılmasını sağlayan okulların kurulması bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi tecrübesi bu noktada katkı sunmuş olsalar da bütüncül bir iletişim eğitiminin verilmesinde eksiklikler olmuştur.

İletişim Bilimleri Fakültesi’nin kuruluşuna dair atılan ilk adım 1972 yılında, “Akademik Kapalı Devre Televizyon ile Eğitim Enstitüsü” ile atılmıştır. Enstitü, eğitim vereceği öğrencileri 1977-1978 yılında kabul etmiştir. Kurum, eğitim programı gereği ilk dönemlerinde yalnızca sinema ve televizyon alanında eğitim verdiğinden ötürü adı Sinema ve Televizyon Yüksekokulu olarak değiştirilmiştir. İletişim Bilimleri Fakültesi’nin zeminini kuran bu yapının kuruluş amacı *Resmî Gazete*’de 15252 sayılı, 01.06.1956 tarihinde yayınlanan yönetmelikte şu şekilde ifade edilmektedir: “...sinema ve televizyon alanlarında, mesleki ve teknik öğretim, eğitim ve araştırma yapıp, bu alanlara özel bilgi sahibi işletmeci, sanatçı, yapımcı, yönetmen, teknik uzman vb. meslek üyelerini yetiştirmek.”

İletişim bilimleri belirli bir hazırlanma süreci geçiren, Sinema ve Televizyon Yüksekokulu, kurduğu zemin, edindiği birikim ve tecrübe ile 1979 yılında kurulan ve bir fakülte statüsüne sahip olan Televizyonla Eğitim ve Öğretim Fakültesi’nin kurulmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸ Fakültenin kurucu dekanı olan Aşkun ise konuya dair düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Gerek kendi asıl işlevleri, gerek bağlı işlevleriyle Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu, her şeyden önce yüksek düzeyli bir yapı sağlamlığında topluma katılmıştır. Yetiştireceği öğrencileri, yapacağı yayınlar, yürüteceği bilimsel ve genelinde kültür ile sanat alanındaki çalışmalarla, devletten aldığını topluma en iyi bir biçimde verebilecek bir birikimi kısa sürede elde etmiştir. Önemli olan bundan sonraki yaşamında, etkinliğini yitirmeden çalışmalarını sürdürmesi; Türk Kültürü ve Sanatı için çok yönlü yaratıcı kaynak olabilmesidir. Başlangıcın umut verici olması, doğal olarak

17 Yüksek Öğretim Kurumu, Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 20.11.2021].

18 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, s. 139.

gelecekte de umutlu olunabilmesi sonucunu yaratmaktadır. Dileğimiz, okulun çatısı altına girdiği fakültesiyle birlikte bu yolda gelişmesidir.¹⁹

1980 yılının Mayıs ayında Televizyonla Eğitim ve Öğretim Fakültesi, İletişim Bilimleri Fakültesi'ne dönüşmüştür. Bu gelişme ile birlikte ilk defa bir akademik kurum “iletişim” kelimesini ad olarak kullanmıştır.²⁰ Bu girişimi önemli kılan bir diğer husus ise iletişim adıyla bir doktora programının açılmış olmasıdır. Fakültenin amacı ve hedefine ilişkin dokümanlardan ortaya çıkan temel husus, medya ve iletişim sektörüne katkı sunacak iletişimcilere “iletişimci kişilik” yapısı kazandırmak olarak belirlenmesidir.

Dört yıllık lisans eğitimi ile birlikte aynı zamanda başlayan ve “İletişim Bilimleri Doktora Programı” olarak adlandırılan program, iletişim bilimlerinin lisansüstü seviyede akademik olarak somutlaşmasına katkı sunmuştur.²¹ 13 Aralık 1979 tarihinde yayımlanan *Resmî Gazete*'deki yönetmelikle birlikte hayata geçen doktora programı, “ilk kez Türk akademik yaşamında İletişim Bilimleri doktoru unvanını getirmiştir.”²² Yönetmelikte belirtildiği üzere doktora eğitim ve öğretim süreçleri; doktora dersleri ve seminerleri, bilim sınavı, tez hazırlama, sunuş ve savunma süreçlerini kapsamaktadır. Eğitim kapsamında verilen seminerler ve dersler ana ve yan olarak farklı disiplinlere bölünmüştür. Ana disiplinler; Davranış Bilimleri (Sosyoloji-Psikoloji-Sosyal Psikoloji-Kültürel Antropoloji) ve İletişim Bilimi (Sinema-Televizyon-Basın Yayın Eğitimi) olarak iki ana sınıfa ayrılmıştır. Yan disiplinler ise, Sinema, Televizyon, Basın, Yayın ve Eğitim alanları ile bağlantılı olarak; İşletmecilik, Ekonomi, Hukuk, Halkbilim, Edebiyat ve Teknoloji başlıkları altında toplanmıştır.²³

Fakültenin kurulmasındaki temel motivasyon kaynaklarından biri ise alana katkı sunacak iletişimcilere iletişimci kişilik yapısı kazandırmaktır. Bu hedef doğrultusunda sistemleştirilen eğitim-öğretim programı, beş ana kategoride sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmanın ilk sırasında iletişim bilimleri, sonrasında davranış bilimleri, hukuk, dil-tarih-eğitim, ekonomi ve diğer branşlar yer almaktadır. Çizilen eğitim şeması tek bir noktada buluşarak, yani İletişim Bilimleri Fakültesi'nde bir eğitim sistemi çatısı altında birleşerek, iletişimci kişilik modeli üzerinden öğrencilere aktarılmaya çalışılmıştır.²⁴ (Bkz. Şekil 1)

19 Buraya kaynak konulmalı.

20 İnal Cem Aşkun, “T.Ö.E.F.’den İletişim Bilimleri Fakültesine”, *Kurgu Dergisi*, 1980, c. 3, sy. 1, s. 2.

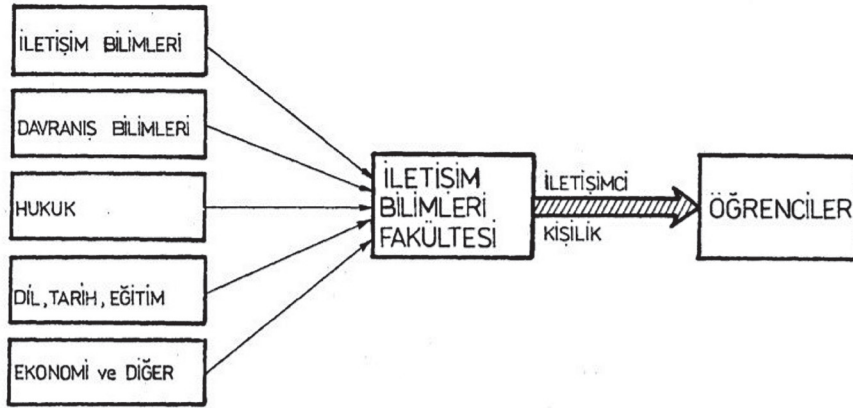
21 Nabi Avcı, “İletişim Düşüncesinin Gelişimi, Eğitim-Öğretim Boyutuyla Bir Model Denemesi”, Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir, 1988, s. 131.

22 Aşkun, “T.Ö.E.F.’den İletişim Bilimleri Fakültesine”, s. 17.

23 Aşkun, “T.Ö.E.F.’den İletişim Bilimleri Fakültesine”, s. 19.

24 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, s. 146.

Şekil 1: İ.B.F Çalışma Temeli

Fakülte içi gerçekleşen eğitim faaliyetleri bir yönüyle iletişimci kişilik oluşturma çabaları adına katkı sunma amacı benimserken, eğitimi tamamlayıcı statüde olan farklı iletişim ve eğitim kaynakları da mevcut olmuştur. Bu noktada fakülte dergisi olarak karşımıza çıkan, *Kurgu Dergisi*, ülkemizde dönem itibariyle henüz gelişim sürecinde olan iletişim bilimleri hakkındaki gelişmeleri duyuran, alana dair özgün çalışmaların üretildiği bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergi içerisinde; alana dair özgün çalışmalara, tercümelere, haberlere ve araştırmalara yer verilmiştir. Aşkun’a göre dergi vasıtasıyla ortaya koyulan çalışmalar, alana dair çalışmaların ele alınması için iletişim araştırmacılarını cesaretlendirmiştir.²⁵ Aşkun, *Kurgu Dergisi*’nin önemini vurgulamak adına, bundan sonra fakülte adına meydana gelecek her türlü değişimin ve gelişimin simgesi olacağını vurgulamıştır.²⁶

Ayrıca *Kurgu Dergisi*’nin yanı sıra, öğrencilere yönelik bir platform olan ve bir bülten niteliği taşıyan BAKAÇ, öğrencilerin arzu edilen yönde gelişmeleri ve fakültenin iç iletişiminin gerçekleşmesi adına çıkartılan bir mecradır.

III. İletişim Bilimleri Fakültesi’nin Açıköğretim Fakültesi’ne Dönüşümü

Temellerinin atıldığı ilk günden itibaren sürekli değişim gösteren, iletişim bilimlerinin dünyadaki seyrine göre konumlanmaya çalışan fakültenin bünyesinden bir öncü girişim daha doğmuştur. Türkiye’deki uzaktan eğitim tecrübesinin ilk profesyonel örneği olan Açıköğretim Fakültesi, ulusal düzeyde uzaktan eğitim-öğretim hizmeti ile görevlendirilmiştir. 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu kapsamında çıkarılan, 20 Temmuz 1982 tarihli, 17760 sayılı *Resmî Gazete*’de bildirilen

25 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, s. 142.

26 Aşkun, “T.Ö.E.F.’den İletişim Bilimleri Fakültesine”, s. 2.

“Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” nin 21. maddesinin “C” bendine göre İletişim Bilimleri Fakültesi, Açıköğretim Fakültesi’ne dönüştürülmüştür.

İletişim Bilimleri Fakültesi, eğitim programından, meslekî kişilik oluşumuna kadar birçok program üzerine kurgulanmış, müfredat çalışmaları tamamlanmış, öz itibariyle bir amaç ekseninde kurgulanmışken, Türkiye için yeni ve farklı bir deneyim sunma hedefi güden Açıköğretim Fakültesi’ne dönüşmesi kurumun öncül amaçlarının yeniden tanımlanması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Konu kapsamında yapılan çalışmalar sonucunda, özellikle sinema ve televizyon alanlarına meslekî yeterliliği olan uzman yetiştirme hedefinde olan kurum, Açıköğretim Fakültesi’ne dönüşmesi ile birlikte, topluma uzaktan öğretim hizmeti sunma amacıyla örgütlenen, bununla birlikte destek hizmetler sunan bir uzmanlaşma eğitimini benimsemiştir. Netice itibariyle, fakültenin örgün kısmı; Basım ve Yayıncılık, Sinema ve Televizyon, Eğitim İletişimi ve Planlaması, İletişim Sanatları olarak dört bölümde eğitim vermeye başlamıştır.²⁷ Bu yönüyle iki yapı arasındaki en temel farkın İletişim Bilimleri Fakültesi ile Açıköğretim Fakültesi’nin amaçlarının farklı şekilde tanımlanmasından kaynaklandığı söylenebilir.

1982-1983 eğitim yılında ise Açıköğretim Fakültesi, yükseköğretimde fırsat eşitliği sağlanması hedefiyle açık ve uzaktan eğitim-öğretim hayatına aktif olarak başlamıştır. Yıldan yıla çeşitli alanlarda eğitim veren fakülte, 2021 yılı itibariyle iki milyon üç yüz üç bin sekiz yüz yetmiş öğrenciye eğitim vererek, varlığını sürdürmektedir.²⁸

Elbette yeni bir tecrübenin hayata geçirilmesi, kısa vadeli planlar çerçevesinde bir yapıya bürünse de orta ve uzun vadeli eğitim politikalarında muğlak bir görüntü oluşmuştur. Fakülte’nin kurucu dekanı İnal Cem Aşkun ve onun danışmanlığında Açıköğretim Fakültesi için bir model önerisi sunmak hedefiyle hazırlanan doktora tezleri, fikrî ve teknik modellerin fakülte ekseninde uygulanabilirliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sistemin temeli ise akademik anlamda ilk defa İnal Cem Aşkun tarafından sistemleştirilen “Atatürkçü kişilik” yapısı ekseninde şekillenmesi gayreti söz konusudur.

IV. İnal Cem Aşkun’un Düşünce Dünyası ve İletişim Bilimleri Fakültesi’nin Kuruluş Felsefesi

Kendini anlamlandırma ihtiyacı duyan insanlığın ilk dönemlerinden, modern sosyal bilimler çalışmalarına kadar birçok kişinin üzerinde kafa yorduğu, üzerine mutabık kalınan tek bir tanıımı olmayan, farklı disiplinler tarafından farklı yönleri ile ele alınan “kişilik” olgusunun, toplumsal kimlik kavramı ile arasında

27 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, s. 149.

28 Anadolu Üniversitesi, Kurumsal, <https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/kurumsal/hakkinda> [Erişim Tarihi: 22.08.2021].

olan organik bağ, kişinin biricik yapısından, toplumsal bir varlık olması sürecine kadar ilişki içinde olduğu önemli bir süreci kapsar. Birey ve toplum arasındaki ilişkiler bütünü, kişilik olgusunun oluşma sürecinin başında, bir değerler bütünü olarak ortaya çıkar. Kişi, bir yandan kendi benliğini oluşturma amacıyla bu süreci iletirken, öte yandan toplumsal değerler ile etkileşimde bulunur. Bu süreçte ise birey, kişiliğini bulmaya çalışır. Aşkun da bu süreci, kendi zihin dünyasında tasavvur ettiği tanımlamayla, yani “Atatürkçü Kişilik” kavramsallaştırması ekseninde uygulanabilirliği üzerine kafa yorup, konuya dair akademik yayınlar ortaya koymuştur.

Konuya dair bir tartışmaya girmeden önce sıklıkla karşımıza çıkacak kişilik, toplumsal kişilik, meslekî kişilik ve Atatürkçü kişilik kavramlarını kısaca tanımlamak, aralarındaki ilişkiyi ortaya koymak konunun doğru konumlandırılması açısından önemlidir. Ahmet Cevizci’nin ifadesi ile kişilik; “Bireysel insan organizmasının davranışının, onu diğer organizmalardan farklılaştıran yönelimler bütünü”dür.²⁹ Bu yönüyle kişilik; toplumsal bir varlık olarak bilinen insanın duygularını, düşüncelerini ve günlük yaşam etkinliklerini belirleyen, sadece bulunulan mekan, zaman ve biyolojik izahı yeterli olmayan ve devamlılık gösteren özellikler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰

Toplumların değerler sistemini meydana getiren, evrensel özelliğe sahip olmayan, biz-öteki olgusu ekseninde toplulukları ve grupları birbirlerinden ayıran bir kişilik tanımlaması olarak karşımıza çıkan toplumsal kişilik kavramı grup özelliklerini temsil eder. Özdemir’in ifadesiyle toplumsal kişilik; “bireyin ait olduğu toplumsal çevrenin değerlerine, normlarına, akıl yürütmesine, sanatına, diline, dinine, gelenek ve göreneklerine ve diğer kurumlarına karşı geliştirdiği bir aidiyet bilincini ifade eder.”³¹

Meslekî kişilik tanımlaması için literatürde en bilinen tanımlama Holland’ın “Tipoloji Kuramı” ile gerçekleşir. Holland meslekî kişilikleri tipoloji kuramı ekseninde altı başlığa (gerçekçi, girişimci, araştırıcı, sosyal, sanatçı, geleneksel) ayırarak kişilik yapılarının mesleğe uygunluğu üzerinde durur.³² Ancak konumuz kapsamında tanımlama gayreti gösterdiğimiz meslekî kişilik tam olarak bu tipoloji üzerinden tanımlanamamaktadır. Bizim inceleme kapsamına dahil ettiğimiz meslekî kişilik tanımlaması ise; bir kurum çatısı altında, kurumsal yapıyı benimseyen, alana dair eğitimle donatılan, kurumsal bir kişilik temsili olarak meslek hayatında kendini tanımlayan kişilik yapısını ifade etmektedir.

29 Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003, s. 234.

30 İbrahim Taymur, Mehmet Hakan Türkçapar, “Kişilik: Tanımı, Sınıflandırılması ve Değerlendirilmesi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2012, c. 4, sy. 2, s. 155.

31 Sadi Özdemir, *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2001, s. 108.

32 Binnur Yeşilyaprak, “Mesleki Gelişim Kuramları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1995, c. 2, sy. 6, s. 45.

“Atatürkçü Kişilik”³³ ifadesini kavramsallaştıran, konuya dair bir altyapı oluşturmaya çalışan Aşkun, Türk toplumu için ideal kişilik yapısının “Atatürkçü Kişilik” olduğunu ifade ederek, sanattan işletmeye, iletişimden eğitime her mescada toplumsal kişilik ve meslekî kişilik temelinin “Atatürkçü Kişilik” ekseninde gelişmesi gerektiğini ileri sürmüştü, bunun imkanı üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu imkanın uygulanabilirliği üzerine yapılan çalışmalar, İletişim Bilimleri Fakültesi, akabinde ise Açıköğretim Fakültesi tecrübesinde etkili olmuştur. Konunun bu bölümüne dair giriş yapmadan önce, Aşkun’un “Atatürkçü Kişilik” kavramlaştırmasına değinmek yerinde olacaktır.

Atatürk’ün bir doktrin adamı olmadığı belirten, bir ulusun ve toplumun önderi olması nedeniyle sunduğu vizyonun (Atatürk’ün altı ilkesi), onun adı ve ilkeleri ile anılması gerektiğini düşünen Aşkun, “Atatürk İlkelerinin Kişilik Boyutları” adlı makalesinde “Atatürkçü Kişilik Özellikleri”ni altı başlıkta sınıflandırmıştır:

- Cumhuriyetçilik Kişilik Özellikleri
- Ulusçuluk Kişilik Özellikleri
- Devletçi Kişilik Özellikleri
- Halkçı Kişilik Özellikleri
- Laik Kişilik Özellikleri
- Devrimci Kişilik Özellikleri

Yukarıda ifade edilen ilkelere bağlı olarak şekillenen kişilik yapısı, Aşkun’a göre Türk toplumunu diğer toplumlardan ayıran değerler bütünüdür.³⁴ İfade edilen altı ilkenin, Türk toplumsal yaşamının geçmişini bugününe bağlayan, yüzyıllardır devam eden bir sürecin bugünkü yansıması olarak gören Aşkun, “Yunus Emre’den Atatürk’e Toplumsal Kişiliğin Temelleri” adlı makalesinde, yüzlerce yıllık toplumsal yaşayış deneyimini bağdaştırarak bu iddiasına şu ifadelerle güçlendirmeye çalışmıştır.

Gönül yolunu insanlığa YUNUS EMRE ile açan Türk insanı; düşünce yolunu da ATATÜRK ile açmış bulunmaktadır. Türk’ün bu iki büyük temel adamının buluştukları kavşakta; Yunus Emre’nin temsil ettiği kişilik değerleri; Atatürk’ün Türk toplumu adına koyduğu toplumsal ve ulusal değerler, bunlara bağlı yeni Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran ilkeler (Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk, Devletçilik, Halkçılık, Laiklik, Devrimcilik) ve bunların kişilik özellikleri ile bir araya gelip, bütünleşmektedirler.³⁵

33 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, s. 318.

34 İnal Cem Aşkun, “Atatürk İlkelerinin Kişilik Boyutları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1988, c. 1, sy. 4, s. 506.

35 İnal Cem Aşkun, “Yunus Emre’den Atatürk’e Toplumsal Kişiliğimizin Temelleri”, *Kurgu Dergisi*, 1992, sy. 11, s. 8.

“Atatürkçü Kişilik” kavramsallaştırması sınırları ekseninde şekillenen bireylerin, Türk toplumunun “bin yıllık kurumsal devlet kültürünü” edinen, geçmişten aldığı güvenle çağın değerleriyle uyumlu ve geleceğe odaklanan toplumsal bütünlüğün püf noktaları olduğunu ileri süren Aşkun, yalnızca kavramsal çerçeve oluşturmakla kalmamış, bu imkanın uygulanabilirliğine dair yöntem geliştirmeye çalışmıştır.

Aşkun, toplumun temelinde somut insan davranışlarına yön verecek en önemli yöntem ve kurumun eğitim olduğunu ifade eder. Toplamların, bireylere toplumsal yaşayış için ideal görülen kişilik değerlerini işleyip, çağdaş bir birey haline getirecek eğitim felsefesini, yöntemini ve örgütlenme yapısını yaratması gerektiğini ileri süren Aşkun, bunun gerçekleşmemesi durumunda, toplumların taklitçilikten kurtulamayacağını, bu durumun ise kişilik bozulmasına neden olacağını ileri sürmektedir.³⁶ Aşkun’un ifade etmiş olduğu kişilik bozulmasından temel kasıt ise, toplumun bizzat özünde yer aldığı iddiasında bulunduğu Atatürkçü kişilik değerlerinden uzaklaşmadır.

Aşkun, “Atatürkçü Kişilik” birikiminin, toplumun insan yetiştirme alanları olan eğitim kurumlarında, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı ve yukarıda ifade ettiğimiz altı ilke ekseninde şekillenen kişilik değerleri çerçevesinde örgütlenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Toplumsal kişiliğin yanı sıra meslekî kişilik yapılarının da bu ekseninde oluşturulması gerektiğini ifade eden Aşkun, bu sürecin örgütsel boyutlarının önemine de vurgu yapmıştır.

Atatürkçü kişiliğe sahip bireyleri yetiştirecek eğitim-öğretim zemininin temel niteliklerine değinen Aşkun, bu görevi üstenecek öncelikli kurumların aile, okul ve bireyin temas etmesi olası olan sivil toplum, fikrî ve siyasi örgütler olduğuna vurgu yapar. Aileyi, eğitim sürecinin önemli bir parçası olarak gören Aşkun, çocuğun ilk etkileşim alanı olan ailenin de altı ilke ekseninde biçimlenmesi ve örgütlenmesinin gerekliliği üzerinde durur. O’na göre eğitim; “Atatürkçü Kişilik” kavramsallaştırmasının olmazsa olmazıdır. Konuya dair düşüncelerini ise kendi çerçevesinden şu şekilde ifade etmektedir:

Atatürk ilkeleri üzerine kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vatandaşının Atatürkçü Toplumsal Kişiliğini kazanacağı temel kurum kuşkusuz okullar olacaktır. Ana, ilk, orta, yüksek, öğretim ve eğitim düzeylerinde yer alan okulların gerek örgün gerek yaygın türdeki çalışmalarının söz konusu kişiliği yetiştirecek biçimde düzenlenmesi, toplumun ve devletin dayanacağı vatandaş kişiliğinin yaratılmasının temel koşuludur. Bunun için de okulların biçimsel öğretim amaçlarıyla yetinmeyip daha çok eğitimin alanına giren Atatürkçü Kişiliğin öğrencilerine kazandırılması amacı doğrultusunda yapılarını yeniden örgütlemeleri zorunluluğu çıkmaktadır. Eğer bu yola girilmezse, kişinin ailede başlayıp, okulda süren,

³⁶ Aşkun, “Atatürk İlkelerinin Kişilik Boyutları”, s. 506.

meslek örgütlerinde son aşamasına gelen, kendi başına, ne yöne gittiği belli olmayan doğal kişilik “serüveninden” sağlıklı vatandaş veya toplum üyesi davranışları sağlanamaz.³⁷

Bu noktada Aşkun’un, yükseköğretim de dahil olmak üzere eğitime dair ortaya koyduğu ifadeler dikkat çekicidir. Eğitim kurumlarının kişilik edindirme amacıyla örgütlenmeleri düşüncesi çağdaş eğitim ve yükseköğretimin temel amacı ile farklılık içermektedir. Aşkun üniversitenin araştırma, eğitim, meslekî bilgi ve beceri kazandırmanın ötesinde bir amacı ve işlevi olması gerektiğine dair vurgu yapmaktadır. Çağdaş üniversite, akademik eğitim ve öğretim faaliyetleri için kadro üreten, bilimsel ve teknolojik araştırmalar yaparak katma değer sağlayan, elde edilen faydalı neticeleri toplum faydasına sunan kurumlar olarak tanımlanmaktadır.³⁸ Kurumları tanımlayan bu değerler ağı çerçevesinde ortaya konan her türlü akademik üretimin üstün yanı, ana hatlarıyla yukarıda ifade ettiğimiz esaslar etrafında şekillendiği bilinmektedir.

Atatürkçü kişilik oluşturma örgütsel boyutuna da büyük önem veren Aşkun, ailede başlayan, okulda gelişen Atatürkçü kişiliğin, gerek derneklerde gerekse de meslek kuruluşlarıyla bir bütün halinde toplumsal yaşayışın merkezine oturtulması gerektiğini belirtir.

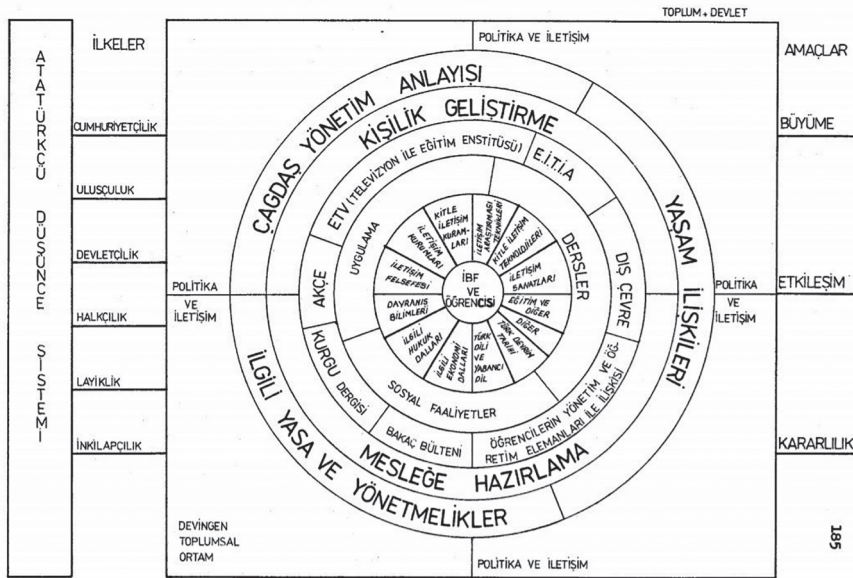
İletişim Bilimleri Fakültesi kurucu dekanı olan ve fakültenin kuruluşunda dinamik bir etkiye sahip olan Aşkun’un bahsi geçen düşünceleri, fakültenin eğitim programı ve yöntemine doğrudan etki etmiştir. Atatürkçü düşünce sistemi ekseninde şekillenen eğitim ortamı, meslekî kimlik olarak “iletişimci kişilik” kazandırma hedefiyle hareket etmiş, bu anlamda Aşkun’un teorik ifade ve yöntemlerinin somut bir karşılığı olma görüntüsü çizmiştir. Aşağıda yer alan tablo ise, fakültenin eğitim ortamına dair önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹

Türkiye’de yeni bir tecrübe olarak eğitim ortamına giren ve iletişim teknolojilerine entegre şekilde varlığını sürdürecektir olan Açıköğretim Fakültesi adına hayata geçirilecek eğitim modeli ve yöntemi için de benzer bir altyapı oluşturulmaya gayret edilmiştir. Fakülte bünyesinde örgün öğretimde devamlılık sağlayacak öğrenci sayısı belirli bir sınır ekseninde sabitlenirken, Açıköğretim Fakültesi’nin uzaktan erişilebilir olması, öğrenci sayısının kitlesel seviyede seyretmesi vb. nedenlerden dolayı teorik olarak tüm topluma hitap edecek etkiye sahip olması iki yapı arasındaki amaç farklılıklarını da ortaya koymuştur. Bu nedenle İletişim Bilimleri Fakültesi meslekî kişilik oluşturma hedefi etrafında şekillenirken, Açıköğretim Fakültesi’nin edindiği misyon daha kitlesel bir yapıya

37 Aşkun, “Atatürk İlkelerinin Kişilik Boyutları”, s. 508.

38 Mehmet Arslan, “Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite Bağlamında Türkiye’deki Üniversitelerin Sorunları”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 1992, sy. 183, s. 45.

39 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, s.146.

Şekil 2: İ.B.F'nin “İletişimci Kişilik” veren eğitim ortamı

sahiptir. Açıköğretili Fakültesi tüm topluma hitap edecek bir yükseköğretim çerçevesinde şekillenmiştir. İnal Cem Aşkun'un danışmanlığında hazırlanan doktora tezleri ve akademik çalışmalarla da, yeni sistemin imkanı üzerine model önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Bahse konu olan tezlerin çalışmamız kapsamında incelenmesi, üzerine yoğunlaştığımız konunun anlaşılması açısından gereklidir. Türkiye'de uzaktan eğitimin ilk kurumsal örneği olan Açıköğretim Fakültesi'nin kitleselleşmesi, kitleselleşme yolundaki teknik imkanların araştırılması, televizyon ve video gibi çağın önde gelen teknolojilerinden bu kapsamda yararlanılması ve bunların program üzerinden şekillenmesi Aşkun'un benimsediği misyon ile ilişkilidir. Bu tezlerin incelenmesi ise Aşkun'un İletişim Bilimleri Fakültesi'nin kuruluşunda benimsediği felsefenin devamlılığını oluşturması ve sağlamasını yapması açısından incelenmeye değerdir.

V. İnal Cem Aşkun'un Danışmanlığında Hazırlanan Doktora Tezleri

Yaptığı akademik çalışmalarla eğitimden tiyatroya, sanattan işletmeye birbirinden farklı çok sayıda disiplin ekseninde “Atatürkçü Kişilik Sistemi” temelli modeller sunma gayreti gösteren İnal Cem Aşkun, oluşturduğu kavramsallaştırmayı ve birikimi bir devamlılık arz etmesi adına danışmanlığını yürüttüğü doktora tezlerine de temel olması gayretini göstermiştir. Açıköğretim Fakültesi’nin eğitim yaşantısına başlayıp devam ettiği süreçte, bir gereklilik olarak noksanlıklarının belirlenmesi,

mevcut yapının geliştirilmesi adına farklı gayretler ortaya konulmuştur. Aşkun'un danışmanlığında hazırlanan, konu kapsamında incelediğimiz doktora tezleri ise Açıköğretim Fakültesi'nin kuruluş ilkelerine, değerlerine ve felsefesine uygun modeller sunması açısından bu süreci destekleme amacı gütmüştür.

İletişim Bilimleri Fakültesi'nin doktora düzeyindeki ilk tez çalışmaları olan doktora tezleri, alanın kurumsallaşması adına katkı sunmaktadır. Programın tamamlanmasının ardından İletişim Bilimleri Uzmanı unvanının elde edilmesi bu yönüyle yine bir ilke tekabül ederken, doktora tezleri kapsamında Türkiye'deki uzaktan eğitim modelinin ilk örneğini teşkil eden Açıköğretim Fakültesi'ne model sunma gayreti önemlidir. İki yapı arasındaki ilişkiye dair bir diğer detay, İletişim Bilimleri Fakültesi doktora programında Açıköğretim Fakültesi açılmadan önce bu konulara yoğunlaşma eğilimi göstermesidir. İki yapı arasındaki ilişki çerçevesinde, Açıköğretim Fakültesi bir yönüyle İletişim Bilimleri alanına alternatif bir yol ve çalışma alanı oluştururken, uzaktan eğitim yöntemiyle de Türkiye için yeni bir eğitim-öğretim imkanı sunmuştur. İletişim Bilimleri Fakültesi ve Açıköğretim Fakültesi arasındaki simbiyotik ilişki, fakülte çevresinde akademik uğraş ve arayışta bulunan kişileri etkilemiştir. Bu ilişki ağında beslenen ve konu kapsamında ele aldığımız tezlerin yazarları ve konuları kronolojik olarak şu şekilde sıralanmıştır:

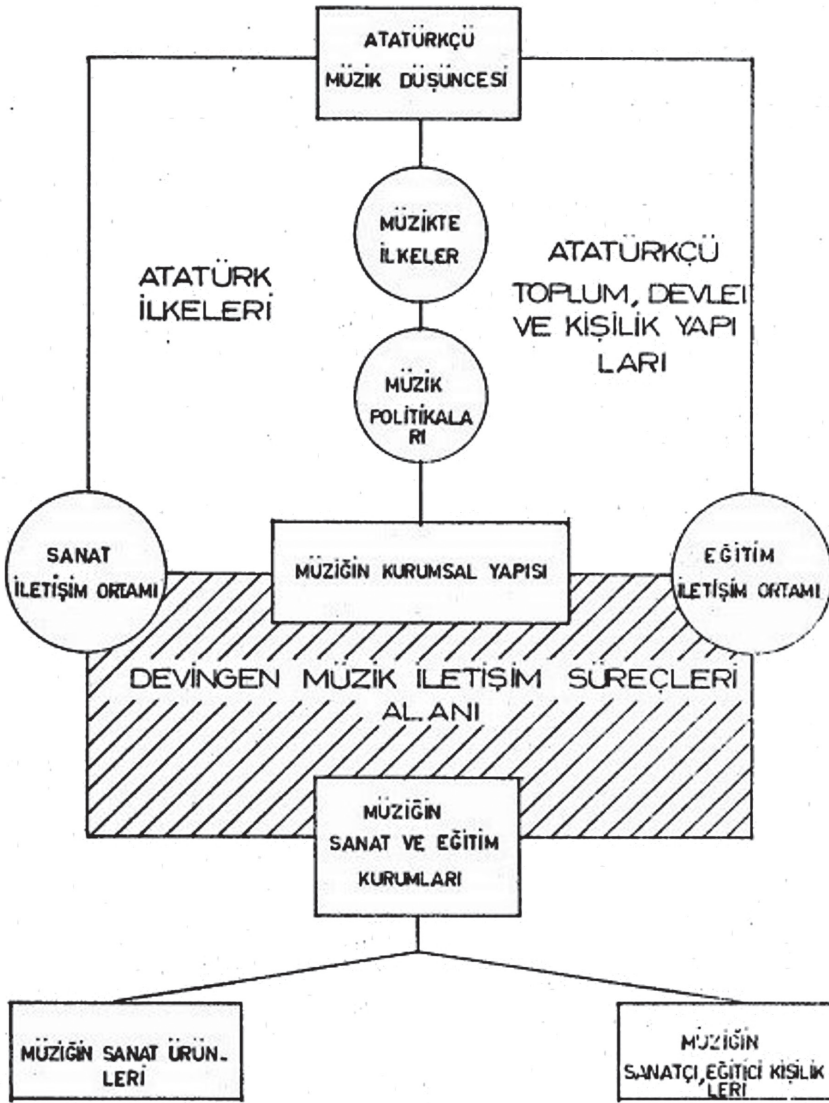
- Ali Cemalcılar, “İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi”, 1985.
- A. Haluk Yüksel, “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları, 1986.
- Murat Barkan, “Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi, 1987.
- Nabi Avcı, “İletişim Düşüncesinin Gelişimi, Eğitim-Öğretim Boyutuyla Bir Model Denemesi, 1988.
- Deniz Güler, “Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi, 1990.

A. Ali Cemalcılar, “İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi, 1985.

“İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi” başlığı ile Aşkun danışmanlığında, Ali Cemalcılar tarafından hazırlanan ve 1985 yılında tamamlanan doktora tezi, bir sanat dalı olan müziği, akademik anlamda Türkiye’de ilk defa bir iletişim sanatı olduğu iddiasıyla ele alması nedeniyle önemli bir yere sahiptir.⁴⁰ Ali Cemalcılar,

40 Ali Cemalcılar, *İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1988, s. V.

Şekil 3: Ali Celamcılar’ın Tasarladığı “Atatürkçü Düşünce ve İletişim Bağlamında Ulusal Müzik Anlayışı”.

müzik ve iletişim arasındaki bağ üzerine temellendirdiği çalışmasında, Türkiye’deki iletişim çalışmaları kapsamında yeni bir söz söyleme gayretinde bulunmuştur. Aşkun ise, danışmanlığını yaptığı çalışmanın önsözünde çalışmanın maksadını ve önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

Söz konusu ele alışın özcesi, müziğin bir iletişim sanatı ve kurumu bağlamında, nasıl bir iletişim sanatı ve kurumu bağlamında, nasıl bir eğitim, öğretim kalıbına alınabileceği; bunun Türkiye'deki gelişme çizgisinin, ne yönde boyutlandırılacağıdır.⁴¹

Çalışmanın ilk kısmında müziğin insan, sanat ve iletişim ile olan münasebetinin kökenlerine değinen Cemalcılar, toplumsal bir varlık olan insanın, bir iletişim aracı olduğu iddiasıyla sunduğu müzikle kurduğu ilişkiyi ve müziğin, iletişimsel süreçte kişiye sunduğu zemini tartışmaktadır. Müziğin eğitim ve öğretimine dair okul öncesi, ilkokul, lise ve devamında yüksekokul seviyelerine dair teorik bir perspektif sunan Cemalcılar, ortaya koyduğu teorik zeminin ardından müzik eğitim ve öğretiminin Türkiye'deki kurumsal yapısını ve tarihsel seyrini irdelemiştir. En nihayetinde çalışmanın model sunma hedefiyle ele aldığı Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nin uzaktan eğitim çalışmalarına dair müzik eğitimi ve iletişimi kapsamında model önerisinde bulunmaktadır.

Eğlendirici yönüyle ön plana çıkan müziğin, bu işlevinin yanı sıra eğitim-öğretim boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini savunan Cemalcılar, Açıköğretim Fakültesi üzerine sunduğu model önerisinin temeline, Aşkun'un kuramlaştırdığı "Atatürkçü Kişilik Sistemi" ni yerleştirmiştir.

Yukarıdaki tabloda gösterilen "Atatürkçü Müzik Düşüncesi" portesi üzerinden hazırlanan model önerisi, ulusal müzik kültür varlığının muhafaza edilmesi, müzik temelli kültürel yabancılaşmanın engellenmesi, ulusal müzik kültürünün arzu edilmesi ve gelişmesi hedefini içermektedir. Yazara göre; Atatürk ilke ve inkılapları kapsamında gelişim gösteren ulusal müzik anlayışı temelli iletişim eğitimi, Atatürkçü kişilik yapısını ve ulusal bilinci geliştirecektir. Yine yazara göre; "müziği iletişim bağlamında ele alarak bazı sonuçlara ulaşabilmek; Atatürkçü müzik düşüncesinin ortaya çıkaracağı ilkeleri anlamak ve kavramakla mümkün olacaktır."⁴²

Cemalcılar'ın sunduğu model önerisinde; Atatürk ilke ve inkılapları kapsamında gelişen, Klasik Batı müziği, Türk müziği ve Türk halk müziği, müzik eğitimi ile iletişiminin çağdaş değerlere ulaşmasının öncül koşulu olarak ifade edilmektedir. Yine Cemalcılar'a göre;

Atatürkçü müzik düşünce ve anlayışına bağlı olarak müzik eğitim ve sanat iletişim ortamlarında, müziğin işlenmesi ve özen gösterilmesi, kendisinin de belirttiği gibi, devlet politikaları ve kamunun da yardımcı

41 Cemalcılar, *İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi*, s. VII.

42 Cemalcılar, *İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi*, s. 201.

olması ile biçimlenecek Türk müziğinin, evrensel müzikte yerini alabilmesi gerçekleşecektir.⁴³

Ali Cemalcılar, sanat, müzik, iletişim ve eğitim arasındaki bağı kurmak adına konu hakkında literatür araştırması ortaya koyup, konuya dair tartışma yürütürken, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi için sunacağı model önerisinde ise hali hazırda müziği öğretim programında bulunduran fakültenin ilgili müfredatını inceleme yöntemine gitmiştir. Fakültenin müziği bir iletişim aracı olarak kullanmasındaki amacı ve hedefi değerlendiren Cemalcılar’ın ortaya koyduğu model önerisi ise; mevcut işleyişe katkı sağlayacak tavsiye niteliğindeki önerileri içermektedir.

B. A. Haluk Yüksel, “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları”, 1986.

Ahmet Haluk Yüksel tarafından 1986 yılında tamamlanan ve danışmanlığını İnal Cem Aşkun’un yürüttüğü “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları” adlı doktora tezinin, Atatürkçü düşünce sistemini kültürel iletişim kavramıyla entegre etme girişiminde bulunması ve model önerisi sunması ile öne çıkan bir çalışmadır. Sistem yaklaşımının temel alındığı çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Konu içeriği nedeniyle iletişim çalışmaları arasında belirgin, ayırt edici özellikleri olan çalışmaya dair Aşkun, görüşlerini şu sözlerle ifade etmektedir:

Türkiye’de ilk kez Atatürkçü Düşünce –Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültüredür- diyen kurucusunun özlemine uygun akademik bir yaklaşımla ve en önemlisi genç bir bilim adamı adayının kaleminden doktora tez çalışması olarak kamuoyunun inceleme ve tartışması önüne getirilmektedir. Çalışmanın üstünlüğü, Atatürkçü düşüncenin doktora düzeyinde bir akademik ortamın tartışma çizgisine getirilmesidir.⁴⁴

Çalışmada; Atatürkçü düşünce sisteminin tanımlanmış, iletişim ile ilişkisi incelenmiş, kültür ve iletişim arasındaki ilişki üzerinden tartışmalar yürütülmüş, Atatürkçü toplumsal kültür yapısı tanımlanmış ve en nihayetinde “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Kültürel İletişim” başlığı altında tartışmaları yürütülmüştür. “Atatürk ilkelerinin iletişimsel yapıları, Atatürkçü çağdaşlaşma, yönetim, dil, toplumsal yapı ve kültürün iletişimsel yapıları ve işleyişlerine sistem yaklaşımı ve iletişim süreci” tartışılarak Atatürkçü düşünce sisteminin, bireylere ve de topluma entegre edilmesi açısından olmazsa olmaz olarak görülen eğitim ve eğitim iletişimi boyutları irdelenip, öneriler sunulmuştur.

43 Cemalcılar, *İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi*, s. 203.

44 Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, s. X.

Atatürkçü toplum ve devlet yapısını, altı ilke etrafında toplayan, bununla birlikte, Atatürkçü toplumsal düşünce ve iletişim, Atatürk ilkelerinin iletişim yapısı, Atatürkçü iletişim süreci, Atatürkçü çağdaşlaşmanın iletişim yapısı, Atatürkçü yönetsel iletişim, dilin iletişim yapısı ve kullanımı, Atatürkçü toplumsal iletişim, Atatürkçü kültürün iletişim yapısı, Atatürkçü kültürel iletişim süreci, Atatürkçü eğitim iletişimi gibi konu başlıklarını, altı ilke çerçevesinde sistemleştiren Ahmet Haluk Yüksel, çalışmanın iletişim ve kültürle ilgili her türlü bağlantısının temelini bu ilkeler üzerine inşa etmiştir. Bu yönüyle çalışmanın birçok bölümünde Aşkun'un düşünsel dünyasına dair izlere sıklıkla rastlamak mümkündür.

Açıkça görülmektedir ki; Atatürkçü düşünce sisteminin toplumsallaşma boyutuna katkı yapması adına kültürel iletişim boyutunun tanımlanması, bir model etrafında geliştirilmesi, eğitim iletişiminin bir parçası haline gelmesi ve bu yolla İletişim Bilimleri Fakültesi tecrübesi sonrası hayata geçen Açıköğretim Fakültesi'nin işlerliği adına da bir yöntem sunması adına hazırlanmış bu çalışma, kültürel iletişim süreçlerine bir rol biçme hedefiyle kaleme alınmıştır.

C. Murat Barkan, “Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi, 1987.

Kavram olarak iletişim olgusunu, eğitim-öğretim boyutuyla irdeleyen Murat Barkan, çalışmayı hazırladığı dönem için yeni sayılabilecek bir teknolojik ilerleme olarak karşımıza çıkan videonun, Türkiye’de yeni bir tecrübe olarak eğitim hayatına giren Açıköğretim Fakültesi adına uygulanma imkanı üzerinde durmuştur. Çalışmanın video iletişimi ekseninde Türkiye’deki uzaktan eğitim işleyişini tartışan ilk doktora tezi olması nedeniyle önemlidir.

Tamamladığı doktora tez çalışması ile açıköğretim eğitimine videonun işlevselliğini eklemeye çalışan Barkan, çalışmanın ilk kısmında eğitim iletişimine dair uygulamaların tarihsel seyrini sunarken, sonraki bölümlerde iletişim temelli kavram ile tekniklere eğitim bilimsel ve iletişim bilimsel perspektifte yaklaşımda bulunmuştur. Video teknolojisinin eğitim-öğretim boyutunu derinlemesine analiz eden Barkan, konuya dair oluşturduğu altyapı ekseninde Açıköğretim Fakültesi’nin uzaktan eğitim eğitiminde video teknolojisinin uygulanma imkanını, olası işlevlerini ve katkılarını tartışarak bir eğitim modeli önerisi sunmuştur. Barkan, hazırladığı doktora tezine dair yaklaşımını ise şu sözlerle ifade etmiştir:

Çağdaş eğitim-öğretim-öğrenim talebini nicel ve nitel olarak karşılamaya talip olan uzaktan öğretim dizgeleri doğal olarak iletişim teknolojisindeki gelişmeleri yakından takip etmek; bu gelişmelerin amacına katkıda bulunabilecek olanları saptamak ve uygulanan modelde gereken yeniden düzenlemeleri yapıp bu araçları da içeren yeni modelleri uygulamaya koymak durumundadırlar. Video ise iletişim teknolojisinin eğitim-öğretim-öğrenim

amacıyla uzaktan öğretim modelleri içinde devreye sokulması düşünülebilecek yeni bir üründür.

Böylece tanımlanabilen varsayımdan yola çıkaran çalışma, videonun Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nin uyguladığı uzaktan öğretim modeli içinde uygulanabilirlik düzeyini ve sağlayacağı katkıları kuramsal düzeyde tartışılacaktır. Bu tartışma sürecinde benimsenecek yöntem kaynak taramaları ve gözleme dayalı olacaktır.

Bu çalışma videolu iletişimi ve özellikle de videonun Türkiye’deki uzaktan öğretim çabaları içindeki yeri ve işletişini tartışan ilk doktora tezi olması nedeniyle de ayrı bir öneme sahiptir. Bu kuramsal çalışma video alanında bundan sonra yapılabilecek akademik çalışmalara bir temel oluşturmaktadır.⁴⁵

Netice itibarıyla Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nin daha önce de ifade ettiğimiz uzaktan eğitim yapısına ve ilkelerine uygun, örgün eğitim imkanı bulamayan kişilerin yükseköğrenim ihtiyacını karşılayan ve eğitim-öğretim sürecinin aksaklıklarının giderilmesi ve geliştirilmesi ile birlikte çağdaş eğitim değerlerine uygun olan bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada tez kapsamında iletişim alanı ve disiplinini konumlandırılmasından bahsetmek yerinde olacaktır.

Her türlü bilgi alışverişinin temel noktası olan iletişim, eğitim-öğretim faaliyetlerinin sağlıklı yürütülmesi adına öne çıkan olgulardan biridir. Tez içerisinde bu konuya önemle vurgu yapan Barkan, iletişim disiplinini ve teknolojilerinin eğitim-öğretim faaliyetlerindeki yerine vurguda bulunmuştur. Çalışmada iletişimin eğitime katkısı üzerinden, çocukluk dönemi eğitimi tartışılmış, yine iletişim disiplininin konuları arasında yer alan algılama ve engelleri üzerine de tartışmalar yürütülmüştür. Eğitim sürecinde bireysel iletişim ve kitle iletişimi için yararlanılabilecek iletişim araçlarını ve özelliklerini inceleyen Barkan, eğitim ve iletişimin entegrasyonu üzerinden bağ kurarak konuya dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

D.Nabi Avcı, “İletişim Düşüncesinin Gelişimi, Eğitim – Öğretim Boyutuyla Bir Model Denemesi”, 1988.

Nabi Avcı tarafından 1988 yılında tamamlanan ve danışmanlığını İnal Cem Aşkun’un yürüttüğü, “İletişim Düşüncesinin Gelişimi Eğitim ve Öğretim Boyutlarıyla Bir Model Denemesi” adlı doktora tezi, çalışmamız kapsamında incelediğimiz tezlerden bir diğeridir. Çalışmanın önemi, iletişim düşüncesini merkeze alarak eğitim ve öğretim işlevini tartışmasından ve yürüttüğü tartışma doğrultusunda Türkiye’deki iletişim eğitimine bir zemin ve model sunma gayretinden gelmektedir. İletişim Bilimleri Fakültesi’ni konu edinen bu çalışmada, akademik bir çalışma alanı olarak iletişimin hem düşünsel yapısı hem örgün eğitim olanağı

45 Murat Barkan, *Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1988, s. 9.

hem de araştırma düzeyinde nasıl kurgulanması gerektiği tartışılmaktadır. Avcı, Türkiye’de iletişim çalışmalarına dair yapılan faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi tecrübeleri dahil olmak üzere iletişim eğitimi veren kurumları ve birikimi tartışarak, İletişim Bilimleri Fakültesi’nin özgün bir yapıya kavuşturulması ve kurumlaştırılması üzerine cevaplar aramıştır.

Çalışmaya, iletişim olgusuna dair tarihsel bir seyir sunarak, iletişimin kuramsal temellerine değinerek, “iletişim araştırmalarının bilimsel ilişki çevresi” ekseninde tartışma yürüterek başlayan Avcı, çalışmasını sistem kuramı üzerine inşa etmiştir. Türkiye’deki iletişim eğitimi ve uygulama şeklini irdeleyen Avcı, “İletişim Öğretim ve Eğitimi İçin Bir Model Denemesi” olarak isimlendirdiği bölümde ise yürüttüğü tartışma ve kuramsal temeller ışığında Türkiye’deki iletişim eğitim ve öğretimine dair model önerisi sunmuştur.

Avcı’nın hazırladığı doktora tezi ile ulaşmak istediği hedefi ise; iletişim alanında yapılan araştırmaların akademik zeminde, bir eğitim ve öğretim programı çerçevesinde kurumlaştırılmaktır. Bu kurumlaştırma hedefinin asıl öznesi ise meslekî bir kişilik tanımı olarak “iletişimci kişilik” yapısına sahip bireylerin yetiştirilmesidir. İletişim düşüncesi etrafında yapılan, iletişim eğitimi ve öğretimi amacıyla çalışma yürüten kurumların inşa edilmesi ve ardından sorumluluk alması, meslekî bir kişilik tanımlaması olarak iletişimci kişiliğin oluşması için gerekli görülmektedir. Nabi Avcı, hazırladığı doktora teziyle bir anlamda şu sorulara cevap aramaktadır:

- İletişimcilerin eğitim sürecinde edilecekleri meslekî kişilik yapısı ne yönde şekillenmeli?
- Bu süreçte hangi kurum ve kişiler iletişimci kişiliğin oluşturulmasında yer almalı?
- İletişimci kişiliğin altyapısını oluşturan zemin nasıl kurgulanmalı?
- Bireyler bu süreçte ne tür bir eğitim-öğretim programına tabi tutulmalı?

İnal Cem Aşkun ise danışmanlığını yürüttüğü doktora tezine dair görüşlerini, kaleme aldığı önsözde şu şekilde ifade etmektedir:

Ayrıca, toplumumuzda böyle bir kişiliğin yetiştirilmesinde her zaman uyum içinde olması gereken temel kişilik yapısı, kuşkusuz ATATÜRKÇÜ TOPLUMSAL KİŞİLİKTİR. Henüz olayların yaşadığımız, sınırların ve özelliklerini yeni yeni belirleme gereksinimi duyduğumuz konusunda kişilik, Türkiye’de iletişimi meslek olarak seçenlerin kişilik; araç ve yapılarını yönlendirmede de bir kılavuz niteliği taşıyacaktır.⁴⁶

Aşkun’un Avcı’nın tezinin önsözünde yaptığı “Atatürkçü Toplumsal Kişilik” vurgusu incelediğimiz diğer doktora tezlerinden farklılık göstererek, tezin içerisinde yer bulamamıştır. İncelediğimiz diğer tezler içerisinde yer alan; Atatürk,

46 Avcı, “İletişim Düşüncesinin Gelişimi, Eğitim-Öğretim Boyutuyla Bir Model Denemesi”, s. 2.

Atatürkçü kişilik, Atatürkçü toplumsal kişilik, Atatürk ilkeleri vb. kelime ve kelime grupları Avcı’nın hazırlamış olduğu doktora tezinde yer almamaktadır. Bu yönüyle, Avcı’nın çalışmasında ifade ettiği iletişimci kişilik yapısı, Aşkun’un önsözde ifade ettiği Atatürkçü toplumsal kişilik yapısını içermediği görülmektedir. Avcı ve hazırladığı çalışma, bu yönüyle Aşkun’un danışmanlığını yürüttüğü öğrencilerden ve onların çalışmalarından ayrılmaktadır.

E. Deniz Güler, “Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk Televizyonu ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi”, 1990.

Doktora çalışmasının danışmanlığını yürüten Aşkun’un ifadesiyle;

İlk kez Sinema ve Televizyon Okulu öğrenciliğinden başlayıp, sonra yine İletişim Bilimleri Fakültesi’nin ilk mezunlarından olarak; açıköğretimde de edindiği görgül bilgi birikimiyle, kitlesel bir kurum olan çocuk televizyonunu iletişim bilimleri dallarından olan eğitim iletişimi bağlamında ele alıp; başlıca konu ve uygulama sorunlarını, Türkiye temelinde bir modele dayandırma girişiminde bulunan⁴⁷

Deniz Güler’in hazırladığı, “Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk Televizyonu ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi” adlı çalışma, konu kapsamında ele aldığımız doktora tezlerinden bir diğeridir.

Uygulanan modelin önerisi, alana dair boşluğu doldurmak amacıyla çocuk televizyonu kavramı ile programlar ve içeriklerden oluşmaktadır. Konu kapsamında Dünya’da yayınlanan çocuk programları ve uygulamaları incelenmiştir. Dünya’daki çocuk programlarına dair veriler, farklı televizyon kurumlarına yollanan mektuplar neticesinde elde edilmiştir. Ancak elde edilen veriler dönüş yapan ülke ve kurumlarla sınırlı kalmıştır. 22 ülkeye gönderilen mektuba sadece 5 ülkeden açıklayıcı yanıt verilmiştir. Danimarka, Finlandiya, Polonya, Japonya ve İngiltere inceleme kapsamında başlık oluşturan ülkeler olarak karşımıza çıkarken, diğer ülkeler başlığı altında ABD ile birlikte, çocuk programlarının çoğunluğunu oluşturan Amerikan, Fransız ve Japon yapımı çocuk film ve programları incelenmiştir. Bu zemin üzerinden Türkiye’deki belli başlı çocuk programları ve uygulamaları üzerine tartışma yürütülmüştür. Tüm bunların sonucunda bağımsız ve tarafsız bir kanal önerilmiş, bu öneride çocuk televizyonunun eğitsel iletişim açısından özellikleri verilmiştir.

Çalışmanın temel dinamiklerini eğitim iletişimi kavramı etrafında kurgulayan Güler, Türkiye’de uygulanabilir bir model denemesi sunma gayreti göstererek, geleceğin teminatı olarak gördüğü çocukların “Atatürkçü Kişilik” yapısı çerçevesinde yetiştirilmesine dair cevaplar aramıştır. Çalışmada, çocuk kişiliği ile Atatürkçü

47 Deniz Güler, *Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1991, s. VII.

Bu konunun kanımızca en övgüye değer çabası da; tez çalışmasının toplumumuz açısından içerdiği konu ve sorunları, ulusumuzun toplumu ve devletiyle kuruculuğunu yapan Atatürk’ün açtığı düşünce yolundan irdeleyebilmesidir ki; burada özellikle T.C. VATANDAŞLIĞI ile eğitim iletişimi arasında kurmaya çalıştığı bağlantı ilginçtir.⁴⁹

Eğitim iletişimi kavramının ilk defa bu çalışma kapsamında tanımlandığı iddiasında bulunan Güler, kavramın tanımlanması ve iletişim ile olan bağının anlaşılması için şu ifadeleri kullanır:

İletişimin kişilikler arasında gerçekleşen süreci eğitim iletişimi oluşturur. İnsanlar arasında kişilik bilgisinin sağlandığı iletişim sürecine eğitim iletişimi denir. Başka deyişle, eğitim iletişimi; yetiştiren ile yetişen arasındaki kişilik katkısının sağlanmasıdır.⁵⁰

Güler’in eğitim iletişimine dair ortaya koyduğu ifadeler, eğitim iletişiminin kişilik oluşturma sürecini, etkileyen ve etkilenen üzerinden tanımladığını ortaya koymaktadır.

Eğitim iletişimi kavramının temel uğraş alanı olarak görülen kişilik kavramını farklı boyutlarıyla irdeleyen Güler, sürecin çocuk ile kesişen alanlarını ve çalışmaya dahil olan diğer kısımları sistem yaklaşımı ekseninde irdelemiş, aynı zamanda kültürel iletişim ve zihinbilim gibi kavramları da çalışmanın inceleme kapsamına sokarak bir temel oluşturmuştur.

Sonuç

Türkiye iletişim bilimleri çalışmaları adına oluşan birikim içerisinde önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz, İletişim Bilimleri Fakültesi’nin incelenmesinin alan tarihinin önemli bir kesitine ışık tutması açısından girilmesi gereken bir uğraş alanı olarak görmekteyiz. Alan yazınının genel seyrine dair farklı çalışmalar hazırlanmış olsa da Türkiye iletişim bilimleri tarihi adına bir ilk olarak karşımıza çıkan ve bu isimle doktora programı açan fakültenin, akademik olarak ele alınıp yeteri kadar incelenmemesi alan yazını adına bir boşluk oluşturmaktadır. Yaptığımız çalışma ile bu boşluğu doldurmaya yönelik mütevazı bir katkı sağlamak hedef edinilmiştir. İnceleme kapsamında ulaştığımız sonuçları ise şu şekilde ifade edebiliriz.

Türkiye’de iletişim bilimleri adına bir kişilik inşası olarak iletişimci kişiliğe sahip iletişimcileri yetiştirme hedefini benimseyen ilk akademik kurumun Anadolu Üniversitesi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi bünyesinde kurulan İletişim Bilimleri Fakültesi olduğunu söylemek mümkündür. Akademik alanda yaptığı çalışmalarla, işletme, iletişim, eğitim, tiyatro ve sanat dalları gibi birçok

49 Güler, *Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi*, s. VII.

50 Güler, *Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi*, s. 80.

farklı alanda meslekî ve toplumsal kişilik oluşturma imkanı üzerine yoğunlaşan Aşkun'un bu yöndeki gayreti İletişim Bilimleri Fakültesi kurumsal yapısına etkisi gözlemlenmiştir. Aşkun'un "Atatürkçü Düşünce Sistemi" çerçevesinde ortaya koyduğu kişisel duruşunu gerek fakültenin kuruluş sürecinde gerekse de çalışma kapsamında incelediğimiz doktora tezlerinde izleri sürülebilmektedir. Atatürk ilkeleri ile özdeşleştirdiği "Cumhuriyetçi Kişilik, Ulusçu Kişilik, Devletçi Kişilik, Halkçı Kişilik, Laik Kişilik, Devrimci (İnkılapçı) Kişilik" kalıpları üzerinden tanımladığı ve kuramlaştırdığı "Atatürkçü Kişilik" perspektifinde, meslekî kişilik ve toplumsal kişilik oluşturma imkanı üzerine yoğunlaşan Aşkun'un düşüncesinin, İletişim Bilimleri Fakültesi'nin amacının tanımlanıp programının oluşturulmasında model önerilerinde bulunan tezlerin birçoğunda etkisini görmek mümkündür.

"Atatürkçü Kişilik Sistemi" etrafında şekillenen, çağdaş eğitim değerlerine kimi yönüyle uzak kalan, toplumsallaşan kişilik hedefi güden bir yapı olarak Açıköğretim Fakültesi'nin eğitim-öğretim biçiminin farklı alanlarda geliştirilmesi adına model önerisi sunan doktora tezleri, fakülteye biçilen rolü görünür kılmaktadır. Her ne kadar Aşkun'un bu yöndeki misyonu görünür olsa da bazı çalışmalarda, onun çizmeye çalıştığı istikametın izleri görülmemektedir. Nabi Avcı'nın hazırladığı doktora tezi bu yönüyle ayrılmaktadır. Aşkun'un Atatürkçü Kişilik kavramlaştırmasına dair izlere rastlanmamaktadır. Ancak Aşkun'un doktora tezlerinin önsözünde kaleme aldığı ifadeler, belirlenen amacı önemli ölçüde ortaya koymaktadır. Bu noktada Aşkun'un danışmanlığını yürütmüş olduğu akademik metınlerin üstün gördüğü yanı, modern üniversite algısı ve akademik üretim değerlerinden ziyade, çalışmalara yükleme gayreti gösterdiği misyondan gelmektedir. Bu durum ise çalışmamızın dışına taşan ayrı bir tartışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Konu kapsamında ele aldığımız doktora tezleri iletişim bilimleri alanının kurumsallaşması adına da örnekler ortaya koymuştur. Doktora tezleri kapsamında incelenen konular çoğunlukla iletişim ve iletişim bilimleri alanındaki etkiler ve gelişmeler üzerine şekillenmiştir. Dönem itibarıyla yeni bir iletişim teknoloji ürünü olan videonun eğitim için bir iletişimi aracı olarak görülmesi, yine dönemi itibarıyla kitle iletişime etkisinin fark edilmesi anlamında Türkiye'de yeni sayılabilen televizyonun çocuk eğitimi için kullanma gayreti, iletişim teknolojileri alanında meydana gelen gelişmelerin takip edildiğini göstermektedir. Çoğunlukla eğlence unsurunun bir parçası olarak görülen müziğin bir iletişim sanatı olarak değerlendirilmesi ve müziğin farklı mecralarda etkilerinden ötürü eğitim-öğretim ortamında kullanılması gayreti yeni bir olguyu ortaya koyma çabasını sunmaktadır. Türkiye'de dönem itibarıyla tam anlamıyla bir kurumsallaşma eğilimi göstermeyen iletişim olgusunun düşünsel boyutuna, tarihsel seyrine ve iletişimin eğitim-öğretim boyutuna vurgu yapan çalışmaların yapılması, iletişim ve iletişim bilimleri alanındaki gelişmelerin etkisinde gerçekleştiğinin göstergesidir. Kısaca İletişim Bilimleri Fakültesi çatısı altında hazırlanan doktora tezlerinin konuları,

iletişim ve iletişim teknolojilerinin sürdürdüğü gelişim doğrultusunda şekillenmiştir denilebilir.

Eğitim politikalarının oluşmasında ve fakülte yapılarının şekillenmesinde kurucu dekanlar önemli bir role sahip olsalar da konuyu tek başına açıklama noktasında her zaman yeterli olmayabilirler. Rektörlükten akademik kadroya kadar birçok unsur bu sürecin şekillenmesinde aktif rol oynamaktadır. İletişim Bilimleri Fakültesi’nin kuruluş sürecinde rol alan akademisyen sayısı, eğitimde görevli olan akademisyenlerin formasyonu, benimsedikleri değerler vb. bilgilere ulaşamaması, çalışma kapsamında bu unsurların incelenmesini sınırlamıştır. Kurucu dekan olan Aşkun’un belirgin görüşleri, fakülte yapısının oluşmasındaki baskın katkısı, fakülteyi konu alan akademik yayınlar hazırlaması ve devamında danışmanlığını yaptığı doktora tezlerinin temeline kendi düşüncelerinin izdüşümünü oturtma gayreti, onu çalışması kapsamında incelenmeye değer bir kişi olarak öne çıkarmaktadır. Bu noktada Aşkun için, İletişim Bilimleri Fakültesi yapısının şekillenmesinde bütüncül bir rol oynadığını söylemek iddialı bir ifade olsa da belirleyici bir karakter olduğunu söylemek mümkündür.

İlk ve çoğul tecrübelerin aralığı olarak 1950-1992 yılları arasında ortaya konulan iletişim bilimleri tecrübesinin ve literatürünün, gerek Türkiye’deki akademik birikimin ilk örneklerini sunması, gerek alana dair boşluk doldurma noktasında katkı sunması, gerekse çalışmaların üzerine hazırlandığı akademik evren açısından incelenmesi gerekmektedir. Oluşan ve oluşmaya devam eden bu birikime dair incelemeler oldukça azdır. Bu durum ise sosyal bilimler açısından çağın bilimleri arasında görülen iletişim bilimlerinin Türkiye’deki tecrübesine dair birikim ve mazinin anlamlandırılmasında noksanlıklar oluşturmaktadır. Kaynakların ulaşılabilirliği, araştırma yöntemlerinin bu incelemeler adına sunduğu katkı ve alana dair üretim yapan araştırmacıların çokluğu, Türkiye iletişim çalışmaları tarihine dair literatür boşluğunu doldurmanın yolunu kolaylaştırmaktadır. Çalışma bir yönüyle, oluşan literatürün siyasal, toplumsal ve ekonomik etki hedefi barındıran alana dair akademik çalışmalara katkı sunma hedefi edinerek, bir yönüyle alanın çok yönlü incelenmesi ihtiyacını da ortaya koymuştur. İletişim araştırmacıları için bir laboratuvar ortamı sunan birikimin incelenmesi ve alan tarihi adına önemli noktaların ortaya konması gayreti, iletişim araştırmacılarına akademik anlamda az irdelenmiş bir araştırma alanının önünü açmaktadır.

Kaynakça

Makale

- Aysel Aziz, “Dünyada ve Türkiye’de İletişim Araştırmaları”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, 2006, c. 9, sy. 1, s. 9-31.
- Binnur Yeşilyaprak, “Mesleki Gelişim Kuramları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1995, c. 2, sy. 6, s. 43-49.

- Esmeray Karataş, “Bir Bilim Dalı Olarak İletişim Bilimleri Alanının Türkiye’deki Konusal Kapsam Analizi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy. 51, s. 217-228.
- İnal Cem Aşkun, “T.Ö.E.F.’den İletişim Bilimleri Fakültesine”, *Kurgu Dergisi*, 1980, c. 3, sy. 1, s. 1-28.
- İnal Cem Aşkun, “Atatürk İlkelerinin Kişilik Boyutları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1988, c. 1, sy. 4.
- İnal Cem Aşkun, “Türkiye’de Ekonomik Kamu Düzeni Kavramına Bağlı Örgütsel Yönetimin Atatürkçü Düşünce ve Kişilik Temelinde Konumuna İlişkin Bir İnceleme II”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1991, c. 2, sy. 8.
- İnal Cem Aşkun, “Yunus Emre’den Atatürk’e Toplumsal Kişiliğimizin Temelleri”, *Kurgu Dergisi*, 1992, sy. 11, s. 1-9.
- İbrahim Taymur, Mehmet Hakan Türkçapar, “Kişilik: Tanımı, Sınıflandırılması ve Değerlendirilmesi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2012, c. 4, sy. 2, s. 154-177.
- Korkmaz Alemdar, “Türkiye’de İletişim Bilimleri, Batı Düşüncesinin Egemenliğinden Özgünlüğe”, *Etkileşim Dergisi*, 2018, sy. 1, s. 8-28.
- Mehmet Arslan, “Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite Bağlamında Türkiye’deki Üniversitelerin Sorunları”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 1992, sy. 183, s. 45-48.
- Oya Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Araştırması: Nereden Nereye”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, 2000, c. 3, sy. 2, s. 11-30.
- Oya Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, 2003, c. 6, sy. 1, s. 9-32.
- Oya Tokgöz, “Türkiye’de İletişim Araştırmaları İçinde 1970’li Yıllarda Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Yapılan İletişim Konusundaki Doktora Tezlerinin Rolü ve Konumu”, *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 2013, c. 1, sy. 1, s. 115-142.

Kitaplar

- Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Michel Bourse ve Halime Yücel (haz.), *İletişim Bilimlerinin Serüveni*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Sadi Özdemir, *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.

Tezler

- Ali Cemalcılar, *İletişim Sanatı Olarak Müziğin Öğretim ve Eğitim Ortamlarındaki Kurumsal Yapısı ile Yaygın Eğitimde Bir Model Önerisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1988.
- Ahmet Emin Yalman, “Development of Modern Turkey by Measured by Its Press”, Doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1914.
- A. Haluk Yüksel, *Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kültürel İletişimin Modele Dayalı Boyutları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1987.

- Deniz Güler, *Eğitim İletişimi Kurumu Olarak Çocuk ve Uygulamaları ile Bir Model Önerisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1991.
- Murat Barkan, *Eğitim Amaçlı İletişim ve Videonun İşlevleri: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi’nde Örgütsel Uygulama Model Önerisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1988.
- Nabi Avcı, *İletişim Düşüncesinin Gelişimi, Eğitim-Öğretim Boyutuyla Bir Model Denemesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1988.

İnternet

- Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Sistemi, <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/acikogretim-sistemi/tarihce> [Erişim Tarihi: 20.08.2021].
- Anadolu Üniversitesi, Kurumsal, <https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/kurumsal/hakkinda> [[Erişim Tarihi: 22.08.2021].
- İrfan Erdoğan, Özgeçmiş, <https://erdoganirfan.blogspot.com/2017/03/ozgecmis.html> [Erişim Tarihi: 19.11.2021].
- Yüksek Öğretim Kurumu, Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 20.11.2021].

Oya Tokgöz* ile Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Üzerine Söyleşi

Söyleşi ve Düzenleme: Hediyeullah Aydeniz*

Medya ve iletişimi odağa alan akademik çalışmaların yürütüldüğü kurumsal yapı olarak iletişim fakülteleri üzerinden bir kurumsal tarih çalışmasını yapmak mümkündür. Ancak alanın isimlendirilmesi konusunda farklı kullanımların alan literatüründe yer almaya devam ettiğini dikkate aldığımızda akademik bir çalışma alanı olarak disipliner tartışma noktasında bir soruyu size yöneltmek isterim. Nermin Abadan-Unat Hoca’nın 1972’de çıkan kitabında kullanılan “basın yayın bilimi” isimlendirilmesini dönemsel olarak kabul etsek bile günümüzde “İletişim Bilimi (Communication Science)”, “İletişim Bilimleri (Communication Sciences)”, “Medya ve İletişim Çalışmaları (Media and Communication Studies)”, “İletişim Çalışmaları (Communication Studies)” isimleri Türkiye’de ve Türkçe literatürde kullanılmaya devam edilmektedir. Medya ve iletişim çalışmalarını konu edinen akademik çalışma alanının isimlendirilmesi konusundaki değerlendirmeleriniz nelerdir, bu tür farklı kullanımların olmasının sizce sebebi nedir? Siz hangi kullanımın doğru ve tercih edilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz; iletişim bilimi mi, iletişim bilimleri mi, medya ve iletişim çalışmaları mı yoksa iletişim çalışmaları mı?

Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat tarafından 1972’de basın-yayın bilimi denilmesi hem Ankara’da kurulan okulun Basın Yayın Yüksek Okulu (BYYO) adıyla tutarlı olması hem de basın-yayın bilimi yerine haberleşme sözcüğünün o yıllarda henüz

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi (E), oya.tokgoz@media.ankara.edu.tr

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, haydeniz@marmara.edu.tr, orcid: 0000-0003-4481-632X

kullanımında olmamasıyla tutarlıdır denilebilir. Haberleşme sözcüğü yerine iletişim kullanılım tartışması 1980'lerde tamamlandı.

YÖK'ün gelmesiyle birlikte 1982'de Türkiye'de mevcut bulunan bütün Basın Yayın Yüksek Okulları rektörlüklere bağlandı. 1992'de ise TBMM'de çıkarılan yasayla Basın Yayın Yüksek Okullarının adı İletişim Fakülteleri olarak değişti.

Nermin Abadan-Unat, 1972 yılında A.Ü SBF BYYO Müdürü olduğu zaman almış olduğu bir bursla mevcut bulunan okulları incelemek için yurtdışına giderek bu okulları yerinde inceledi. Bir kitap yazarak bu okulların çalışma düzenini anlattı.

Aynı zamanda bu kitabında İstanbul'da bulunan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü hakkında bilgi vermektedir. Nermin Abadan-Unat'ın yazmış bulunduğu bu kitap hakkında ayrıntılı bilgi benim yazmış olduğum makalede mevcut bulunmaktadır.

Sanırım iletişim bilimi ve iletişim sözcükleri 1980'lerde literatüre yerleşti. İletişim çalışmaları ile medya ve iletişim çalışmalarının literatüre girmesi ise çeviri çalışmalarının bir sonucudur. Doktora tezlerinin de katkı payı vardır.

Ben yapmış olduğum çalışmalarda genellikle iletişim, iletişim bilimi, medya ve iletişim çalışmalarını kullanmaktayım. Çeşitli kullanımların mevcut olduğunu söylemek hatalı olmaz. Bu durum için tercih meselesidir denilebilir.

Yakın zamanda hatıratınızı yazdığınız için de sormak isterim. Kişisel tarihinizin bir tür kaydını ve yeniden yazımı olarak da değerlendirilebilecek bu hatırat yazımının sonucunda medya ve iletişim çalışmalarının Türkiye'deki tarihsel seyrine ilişkin bir değerlendirme yapmanızı istesem neler söylersiniz?

İletişim duayeni olarak cesaretimi toplayarak anılarımı yazdım. Kasım 2021'de yazmış olduğum kitap yayınlanmış bulunuyor. Benim kitabımdan önce bazı radyocuların, televizyoncuların, gazetecilerin yazdıkları çok sayıda anı kitapları var denilebilir. Örnekler: radyo için Özden Cankaya, sinema için Türker İnanoğlu, gazete için Tufan Türenç, televizyon için Mirgün Cabas. İstenilirse bu örnekler çoğaltılabilir.

Alanın Türkiye'deki gelişimine ilişkin tarihsel bir dönemlendirme yaparken dikkate alınması gerektiğini düşündüğünüz unsurlar nelerdir sizce ve bu akademik çalışma alanının Türkiye'deki tarihini kuruluş, gelişme ve kurum-sallaşma şeklinde üç evreye ayırmanızı istesem, Türkiye'deki medya ve iletişim çalışmalarının tarihini hangi zaman aralıklarına göre dönemlere ayırırsınız?

Türkiye'de iletişim akademik çalışma alanının -gazetecilik uygulamaları ile kitle iletişim araçları- radyo, televizyon, sinema, gazetecilik olarak büyümüş olduğunu söylemek isterim. Bu yönden, gazeteciliğe ağırlık veren okullar yanında ilk örnek İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu kitle iletişim araçları üzerinde,

Eskişehir’de bulunan ise televizyon üzerinde büyümüşlerdir. Saydığım okulların kuruluş gelişme kurumsallaşmaları aynı yıllar içinde olmamıştır.

Basın Yayın Yüksek Okullarının kuruluş yıllarının genelde 1950-1980 arası olduğunu söyleyebilirim. Gelişme yılları ise 1990-2000 yılları arasındır. Bu yıllar arasında Basın Yayın Yüksek Okulları artık iletişim fakültesi olmuşlardır. Aynı zamanda devlet üniversitelerine bağlı bulunan iletişim fakülteleri yanında vakıf üniversitelerine bağlı bulunan iletişim fakülteleri de kurulmaya başlamışlardır. Hem devlete hem de vakıf üniversitelerine ait bulunan iletişim fakültelerinin sayısı artmıştır. Bugün iletişim fakültelerinin sayısı 67 taneyi bulmuştur.

İletişim fakülteleri yönünden kurumsallaşmanın 2000’li yıllardan sonra başladığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte bence yetiştiğim üniversite ve fakülte olan Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi’nin en iyi derecede kurumsallaşmış bulunan fakülte olduğunu söyleyebilirim. Diğerleri gelişme ve kurumsallaşma aşamasındadır demek kanımca hatalı değildir. Kimse kusura bakmasın.

Doktora için ABD’de Boston Üniversitesi’ne gittiğinizi biliyoruz, oradaki eğitim ve akademik çalışmalarınız hakkında biraz bilgi verir misiniz? Doktora öncesi ABD’deki bu tecrübenizin Türkiye’deki akademik hayatınız üzerindeki etkisi hakkında neler söylersiniz? Etkileşimde olduğunuz, etkilendiğiniz isimler veya iz bırakan kurumsal yapılar var mıdır?

Doktora yapmak için ben ABD’ye gitmedim keşke gidebilseydim. ABD’ye kazanmış bulunduğum UNESCO bursuyla yüksek lisans yapmak için gittim. 1969’da Boston University School of Public Communication’dan M.S in Journalism derecesini aldım. Doktoramı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde siyaset bilimi alanında tamamladım. Aslında yaptığım doktora siyasal iletişim/ medya ekonomisi üzerindeydi (1972).

A.Ü SBF Basın Yayın Yüksek Okulu’nda, A.Ü SBF’den almış olduğum doktora ile doktor asistan olarak çalışmaya devam ettim. Nermin Abadan-Unat’ın isteği ve teklifi üzerine A.Ü SBF Basın Yayın Yüksek Okulu’nda gazetecilik bölümünün kurulması ve benim gazetecilikle ilgili dersleri verebilmem için gerekli olan çalışmalara başladım. Temel Gazetecilik dersini öğrenciler için başlattığım gibi Haber Toplama ve Yazma Tekniği dersini vermeye başladım ve yürüttüm.

Temel Gazetecilik için hem kendim öğrendim hem de öğrenciler için ders notları hazırladım. 1981 yılında Temel Gazetecilik için hazırlamış bulunduğum ders notlarını kitap haline getirdim. Kitap SBF Yayınları içinde yayınlandı. 1981’de yayınlanmış bulunan *Temel Gazetecilik* kitabımın 15. baskısının yapılması için hazırlıklar yapmaktayım.

ABD’de yüksek lisans yaparken etkileşimde bulunduğum pek çok kimse oldu fakat devamı gelmedi. Bu durum Amerikalıların yabancılarla özellikle o yıllarda Müslümanlarla pek ilgilenmemelerinden kaynaklanmaktaydı. Yalnız benimle yakından ilgilenen Wathen-Dunn ailesiyle ölümlerine kadar dost olarak kaldık.

Doktora danışmanım Dr. David Manning White'nin iletişim araştırmaları bakımından üzerimde çok fazla etkisi oldu. Haber toplama ve yazma yönünden ise üzerimde etkisi olan diğer bir hocam ise Dr. Norman B. Moyes'dir. Her iki hocamı da maalesef çoktan kaybetmiş bulunmaktayım.

ABD'de araştırma yapmış bulunduğum çok sayıda kurumsal yapının olduğunu söyleyebilirim. Bunların sayısı çok olduğu için ancak birkaç tanesinin adını sıralayarak geçeceğim. Bunlar Boston University Mugar Library, Harvard University Library ve Boston Public Library.

Hatıratınızın yazımını yeni bitirmiş olduğunuzu da dikkate alarak doktora eğitiminiz ve tez yazım süreciniz hakkında okurlarımız ve akademik camia için bilgi vermenizi isteyeceğim. Nasıl bir doktora ve doçentlik tez süreçleri yaşadınız? Bu süreçte etkisi olan danışman hoca ve jüri üyeleri ile ilgili de bir değerlendirme yapmanızı istesem neler söylersiniz?

Yüksek lisans eğitimim sırasında ne gibi dersleri aldığım ve tezi yazmam sırasında yaşadığım sorunlar anı kitabımda ayrıntılı olarak anlatılıyor. Her zaman söylerim istediğim gibi bir tez yazamadım. Çok üzüldüm ama bu üzüntünün faydası yoktu.

Dr. David White'ten sonraki danışmanım olan Dr. James Shen çok aksi birisiydi. Tezin fotokopisini çektirip göndereceğim. Yüksek lisans tezimi Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Kütüphanesi'ne bırakmayı düşünüyorum.

Doktora eğitimine lisans eğitimimi tamamladıktan hemen sonra 1964-1965 akademik yılında başladım. Aynı yıl içinde bütün derslerimi ve seminerlerimi tamamladım. Doktora yeterli sınavlarına girebilecek duruma geldim. Yeterlik jürisine ise ilk çocuğuma hamileyken 1966'da girdim. Eşim stres nedeniyle başıma bir şeyler gelecek diye çok korkmuştu. Başarılı oldum.

Maalesef doktora tez jürimde danışmanım olan Nermin Abadan-Unat'tan başka tez konusuyla ilgili olan kimse bulunmuyordu. Diğer üyeler Mehmet Gönülbol ile Cevat Geray'dı. Benden önce doktora tez jürisine giren Ünsal Oskay gibi ben de tez jürilerimizde çok sıkıntı çektik. Doktora tezlerimiz düzeltme verilerek geçebildi. Ünsal Oskay ve benden sonra tez jürisine girmiş olan Aysel Aziz Uygur Kocabaşoğlu ile Nilgün Abisel de sıkıntı çekmiş olabilirler.

İletişimi, konusunu anlayabilmem ancak benim, Ünsal Oskay ve Aysel Aziz'in doktora tez jürilerine girmemizle mümkün olabildi. Özellikle, 1986-1987 akademik yılından itibaren yüksek lisans ve doktora programlarının Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü içinde disiplinler arası iletişim olarak açılması ve tezlerin hazırlanmasıyla gerçekleşebildi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde A.Ü. BYYO'da iletişim yüksek lisans ve doktora programlarının açılması, belki açılmış olan programların en geç olanıdır. Bunu özellikle belirtmeliyim.

İletişim programlarını en erken açan üniversiteler İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleridir. Programlarını 1982’de YÖK’ün gelmesinin hemen ardından açmışlardır. Bu nedenle bu üniversitelerde ilk doktora tezleri hazırlanmış olarak 1988 yılında üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerine sunulmuşlardır. İşin ilginç yönü ise bu üniversitelerin programlarında hiç iletişim dersi o yıllarda yoktur. Her iki üniversitede yaptırılan doktora tezlerinin danışmanları ise edebiyat, tarih, sosyoloji, hukuk gibi alanlardan gelmişlerdir. Bilgi olarak paylaşmak istiyorum: Prof. Dr. Bülent Çaplı, doktorasını böyle bir programdan, İstanbul Üniversitesi’nden, iletişim dersi okumadan almıştır.

Adı geçen A.Ü BYYO’da hazırlanmış olan ilk yüksek lisans ve doktora tezleri için ilk örnekler Lale Bostancı Kocaman (yüksek lisans tezi, 1991) ve Nazife Güngör’dür (Doktora tezi, 1996).

Sizin adlandırmanızla “İlk Beşler” olarak tasnif ettiğiniz isimlerle akademik ve entelektüel etkileşiminiz hakkında biraz bilgi vermenizi istesem neler söylersiniz? Beş isim de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) bünyesindeki lisansüstü programlarda doktoralarını tamamladılar ve doçentliklerini de siyaset bilimi alanında aldılar. İletişimin bir akademik çalışma alanı olarak ayrışması ve bu isimle açılan lisansüstü programlarda yüksek lisans ve doktora tezlerinin hazırlanmasına geçiş süreciyle ilgili neler söylersiniz? O sürece ilişkin aklınızda kalan, iz bırakan bir konu veya gelişme var mı? Bu süreçle ilgili neler söylemek ve paylaşmak istersiniz?

1970’li yıllarda makalemde dikkatle belirttiğim gibi ilk beşler diye anılanlar doktoralarını A.Ü SBF’de siyaset bilimi alanında tamamladılar ama iletişim tezleri hazırladılar. Doçentliklerini ise üniversitelerarası kurul tarafından hazırlanmış bulunan jüriden geçerek kazandılar. Benim doçentlik jürimde Nermin Abadan-Unat, Münci Kapani, Şerif Mardin, Bülent Daver ve Cemal Mıhçıoğlu bulunuyordu. Jürimde bulunanlar çok iyi şekilde siyaset biliminden anlıyorlardı. İçlerinde yalnız Nermin Abadan-Unat ile Şerif Mardin sosyoloji ve iletişim biliyorlardı. Bu nedenle jüride çok sıkıntı çektiğimi ve çok zorlanmış olduğumu söyleyebilirim. Nermin Abadan-Unat tezlerimi hazırlarken bana pek yardım etti denilemez. Kendi çabalarımla jürilerde başarılı olmaya çalıştım denilebilir.

Alan tarihi açısından bakıldığında bu beş ismi alanın kurucu ismi olarak görebilir miyiz? Medya ve iletişim çalışmalarının Türkiye’de kuruculuğunu yapanlar şeklinde bir tasnif ve değerlendirme yapmanızı istesem neler söylersiniz?

Ünsal Oskay, Oya Tokgöz, Aysel Aziz, Uygur Kocabaşoğlu ve Nilgün Abisel 1970’lerde iletişim alanı bakımından çerçeveyi çizmişlerdir. Anılanlar aynı zamanda, A.Ü BYYO’da da toplumsal kalkınma ve iletişim, siyasal iletişim/medya ekonomisi, eğitim ve televizyon, radyonun tarihsel gelişimi, Türk sinemasının

yapısı üzerinde tezlerini hazırlamışlardır. 1980'li yılların başında ise Milli Eğitim Bakanlığı adına burslu olarak Fransa'ya gitmiş olan Raşit Kaya ile Korkmaz Alemdar doktoralarını tamamlayarak Türkiye'ye dönmüşlerdir. MEB adına Fransa'da ve ABD'de iletişim doktorası yapanlar olsa bile Türkiye'ye dönmemişler ve doktora yaptıkları ülkelerde kalarak üniversitelerde çalışmışlardır.

İlk 5'lerden olan Uygur Kocabaşoğlu radyo tarihi üzerinde doktorasını tamamladıktan sonra tarih alanına kaymayı tercih etmiştir. Ünsal Oskay, Oya Tokgöz, Aysel Aziz ve Nilgün Abisel iletişim üzerinde çalışmalarına devam etmişlerdir. Ünsal Oskay 1986'da A.Ü BYYO'dan ayrılarak Marmara Üniversitesi BYYO'ya doçent olarak gitmiştir. İstanbul'da Ünsal Oskay'ın gelmesiyle birlikte BYYO'larında ilk kez iletişim dersi öğretilmeye başlanmıştır.

Medya ve iletişim kuramları ve araştırmalardaki metodolojik yaklaşımları dik-kate aldığımızda Türkiye'deki medya ve iletişim çalışmalarının ekolleşmesinden söz edebilir miyiz? Chicago ve Frankfurt Okulları, İngiliz Kültürel Çalışmalar vb. okulların/ekollerin Türkiye'deki yansımaları hakkında ve Türkiye'deki alan birikiminin kendine has ekoller/okulları ortaya çıkarıp çıkarmadığı ile ilgili neler söylersiniz?

Türkiye'de yeterli bilimsel birikim olmadığı için Chicago Okulu, Frankfurt Ekolu, Kültürel Çalışmalar gibi okullaşmadan söz etmenin zor olduğunu söylemem hiç hatalı olmaz. A.Ü SBF BYYO'nun ve daha sonra A.Ü İLEF'in kendine göre bir birikim oluşturduğunu söyleyebilirim. Diğer iletişim fakültelerinde böyle bir birikim olduğunu söylemek yanlış olur. Bununla birlikte Türkiye'de Frankfurt Okulu, Chicago Okulu, Kültürel Çalışmaların zaman zaman farklı alanlarda yapılan bilimsel çalışmalara yansımaları olduğunu söylemek gerekir. Hala da Kültürel Çalışmalar üzerinde süregelmektedir.

Yapılan çalışmalar çeviriler şeklinde olabildiği gibi betimleyici çalışmalar şeklinde kendini göstermiş bulunmaktadır. Beybin Kejanlıoğlu ve Meral Özbek Frankfurt Ekolu; Levent Yaylagül, Oya Tokgöz, Nazife Güngör, Oğuzhan Taş ve Burak Özçetin Anglo-Amerikan Kuramı ile eleştirel kuram; Oya Morva Chicago Okulu üzerinde çalışmalar hazırlamışlardır.

Bir de dönemsel çalışmalar ve doktora tezleri kapsamındaki bir konuyu da müsaadenizle size sormak isterim. İlk Beşliler arasında saydığınız Ünsal Oskay Hoca'nın doktora tezi, kütüphane ve kurumsal arşivlerimizde yer almamaktadır. Sadece bir fotokopisine ulaşmıştım, bunu sizinle de paylaşmıştım. "Gelişim Açısından Kültür Değişimi" başlıklı Ünsal Oskay'ın doktora teziyle ilgili ve bu tezin arşivlerimizde yer almayışı ile ilgili bir değerlendirmenizi almak isterim.

Ünsal Oskay'ın doktora tezinin hazırlanmış olarak gördüğümü çok iyi hatırlıyorum. Jüriden geçtikten sonra tezine düzeltilme verildiğini de biliyorum. Yalnız

Ünsal’ın tezini düzeltip düzeltmediğini bilmiyorum, çünkü ben doktora tezimi bitirmekle meşguldüm. İlk beşler makalemi hazırlarken Ünsal Oskay’ın doktora tezinin SBF arşivinde mevcut bulunmadığını görünce şaşırdım. Kütüphanedeki arşive bakana birisine mi verdiniz diye sorduğumu çok iyi biliyorum. Bana verilen yanıt doktora tezleri kütüphaneden dışarı çıkarılamaz, eğer başka bir doktora tezi üzerinde çalışacaksınız burada çalışabilirsiniz şeklindeydi.

Sanırım doktora tezini düzeltmeden Ünsal Oskay TRT ödülünü kazanan çalışmasını -ki bu çalışmayı doktora tezi sanırlar- hazırlarken doktora tezinin düzeltilmesini boş vermiş olabilir. Doktora tezini neden SBF arşivine teslim etmediğini ise gerçekten bilmiyorum.

Bir de doktora tez danışmanlığını yaptığınız öğrencilerinizle ilgili de bir değerlendirmenizi almak isterim. YÖK’ün Ulusal Tez Merkezi’ni taradığımda doktora düzeyinde danışmanlığınızda tezini tamamlayan ilk ismin Haluk Geray (1988) ve son öğrencinizin ise Gökhan Korkmaz (2015) olduğunuz görmekteyiz. YÖK’ün kayıtları dikkate alındığında toplamda 13 doktora tezini yönettiğiniz anlaşıyor: Haluk Geray, Ahmet Tan, M. Kemal Öke, Nazife Güngör, Süleyman İrvan, Nurcan Törenli, Ömer Özer, Erdal Dağtaş, Çağla Kubilay, Besim Yıldırım, Elif Küçük Durur, İlkay Demirkürek, Gökhan Korkmaz. Danışmanlığınızda hazırlanıp kayıtlarda yer almayan bir doktora tezi olabilir mi? Bu tezlerin hazırlandığı programlar ve öğrencilerinizle ilgili bir değerlendirme yapmanızı istesem neler söylersiniz?

Ben A.Ü İletişim Fakültesi’nden emekli oluncaya kadar 30 tane yüksek lisans tezi ile 10 tane doktora tezi tamamlattırdım. YÖK’teki Haluk Geray tezinden önce ben iki tane daha doktora tezi yaptırmıştım. Bunlar Erol Mutlu (1986) ile Veysel Batmaz’ın (1987) doktora tezleriydi. Bu tezler A.Ü İletişim Fakültesi Kütüphanesi’nde bulunan tez arşivinde bulunuyorlar. Ben Beybin Kejanlıoğlu ve Erol Mutlu hakkında tez hazırlarken Erol’un tezine bakarak görüşlerimi anlattım.

Emekli olduktan sonra ise 5 tane doktora tezi üzerinde süren çalışmaları tamamlattırdım. Bunlar sırasıyla Besim Yıldırım, Çağla Kubilay, Elif Küçük Durur, İlkay Demirkürek ile Gökhan Korkmaz’ın doktora tezleridir. Benim hazırlattığım yüksek lisans tezleri olsun doktora tezleri olsun hemen hemen hepsi kuram görgül çalışma şeklinde yapılmışlardır.

Aktif olarak doktora programlarında hoca olarak halen katkı vermeye devam ettiğiniz iletişim fakülteleri bünyesindeki lisansüstü programlar ve akademik bilgi üretimi hakkında bir değerlendirme yapmanızı istesem neler söylersiniz? Bu çerçevede Türkiye’de medya ve iletişim çalışmalarının kurumsallaşma düzeyi ile ilgili gelinen aşamayı nasıl değerlendirirsiniz?

Emekli olduktan sonra A.Ü İletişim Fakültesi’nde halen doktora düzeyinde yılda 2 tane ders vermekteyim. Programda benimle birlikte ders verenlerin hepsi

A.Ü İletişim Fakültesi'nden doktoralıdır. Çoğunluğu ise benim rahle-i tedrisimden geçmiş bulunmaktadır diyebilirim. Kimse ukalalık ediyorum sanmasın.

Türkiye'de mevcut yüksek lisans ve doktora programları hakkında bilgim, programlara internet üzerinden bakmam veya hazırlanmış bulunan tezleri görmem/okumam şeklinde olabiliyor. 1970'li yılların başından itibaren son 50 yıldan beri geçen süre içinde Türkiye'de, okullarda olsun fakültelerde olsun, daha önce de belirttiğim gibi kurumsallaşma düzeyine ancak olabildiği kadar erişilebildi. Oya Tokgöz çok kendini beğenmiş derlerse desinler, daha çok fırın ekmek yenmesi gerekiyor dersem hata yapmış olmam.

Hem eğitim hayatınız hem de hoca olarak akademik çalışmalarınızın tümünün Ankara Üniversitesi bünyesinde yer aldığını biliyoruz. Ankara Üniversitesi dışında hoca olarak görev yaptığınız üniversiteler, fakülte veya lisansüstü programlar oldu mu? Bunlar hakkında da biraz bilgi verir misiniz?

A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde disiplinler arası iletişim programı ancak 1986-1987'de açılabilirdi. Halbuki pek çok program bizden önce açıldı. Bana Gazi Üniversitesi'ne bağlı bulunan sosyal bilimler enstitüsünde açılmış bulunan iletişim programında 3-4 yıl süre içinde yüksek lisansta gazetecilikle ilgili bir ders okuturdular. Bu programda 4-6 tane yüksek lisans tezi hazırlattığımı hatırlıyorum.

Son olarak akademisyenlik ve hocalık ile ilgili de görüşlerinizi almak isterim. Sizce akademisyenlik ve hocalığın temel özellikleri nelerdir, bir akademisyenden ne beklersiniz? Düşüncelerinizden hareketle Türkiye'de iletişim akademisyenleri ile ilgili de bir değerlendirme yapabilir misiniz? Bu çerçevede akademiye düşünen genç akademisyen adaylarına neler tavsiye edersiniz?

Akademisyenlik yapan öğretim üyesi bence araştırma yapan, araştırmanın raporunu yazan, yayına hazırlayan kimsedir. Akademisyenlik gerçekten zor bir süreçtir. Yapılan iş çok ağırdır. Eleştirilse/eleştirilmese bile anlaşılmadığı içindir kanısındayım. Bu yüzden Türkiye'de gerçekten araştırma yapanların sayısı azdır. Keşke sayıları artsa diyorum.

Hocalık/öğreticilik yapma, öğrenciye kendi öğrenmiş olduklarını anlatarak ders vermedir/okutmadır. Eğer öğrencilerle gerçekten ilgilenir, ödev verir, sınav yapar, sınav sonuçlarını değerlendirirse doğal olarak... Kimseyi pek zan altında bırakmak istemem ama iyi akademisyenler ancak belli devlet üniversitelerinde bulunuyorlar veya bulunuyorlardı. Hocalar ise hem devlet hem de vakıf üniversitelerinde ders veriyorlar.

Henüz Türkiye'de tam kurumsallaşma olmadığı/olamadığı için akademisyen/hoca ayrımı karışık bir şekilde yer alıyor. Zaman ne gösterir bilemem.

Çok teşekkür ederiz.

İnal Cem Aşkun* ile Türkiye’de Medya ve İletişim Çalışmaları Üzerine Söyleşi

Söyleşi ve Düzenleme: Hediyeullah Aydeniz*

Hocam merhabalar. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesinin hikâyesini kişisel hikâyenizle birleştirerek kayda almak istiyoruz. Ancak öncelikle, yaygın kaynaklarda yeterli malumat olmayan biyografinizle başlayalım isterseniz. İnal Cem Aşkun kimdir?

Şimdi kısaca bahsedeyim. Ben 10 Temmuz 1942 Sivas doğumluyum. Babam araştırmacı, yazar, şair ve kırk yıllık Türk dili ve edebiyatı öğretmenini olan, aşağı yukarı otuza yakın çalışması, kitabı olan Sivas kültürüne çok büyük ağırlık vermiş olan Vehbi Cem Aşkun’dur. Edebiyat ansiklopedilerinde yeri vardır kendisinin. Hatta en son radyolarda okunan Saadettin Kaynak’ın “Ne dert kalır ne hüznün / Bir sudur akar zaman / Seni ilk gördüğüm gün / Dedim ah benim olsan” şiirinin yazarı da babamdır. TRT’de bu şarkının güfte yazarı bilinmiyordu rahmetli Cinnučen Tanrıkorur bize derse gelmişti Eskişehir’e. Ona söyledim. “Aman bu çok önemli bir bilgi, TRT’de bilinmeyen şarkılar içinde” dedi. Onun üzerine TRT’ye başvurdular ve güfte yazarının Vehbi Cem Aşkun olduğu tespit edildi. Böyle hem öğretmen hem şair bir adamın çocuğuyum. Evimizdeki ortam böyleydi. İlkokulun ilk üç senesini Sivas’ta, o zamanki adıyla İsmet Paşa İlkokulu’nda okudum. Babam basında yazı yazardı, basınla ilişkisi vardı. Sonra Demokrat Parti iktidarı gelince babamı Erzincan’a sürdüler. Babam Erzincan’a gitti orada bir sene Sivas’a gitti geldi sonra 1951’de biz de Erzincan’a gittik. Erzincan’da bu sefer İnönü

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, haydeniz@marmara.edu.tr, orcid: 0000-0003-4481-632X

İlkokulu'na gittim. İki sene orada okuduk, orayı bitirdik. Sonra babamın tayini Erzincan'dan Eskişehir'e yapıldı. 53'te Eskişehir'e geldik ve ortaokul birinci sınıfa Eskişehir Atatürk Lisesinde başladım, o zaman onun da ismi Eskişehir Lisesiydi; sonra babam ona müdahale etti Atatürk ismini eklettiler. Atatürk'ün ilk geldiği lisedir orası. Orta-1'e orada başladım. Bir sene sonra ismi Atatürk Lisesi oldu. Ortaokul'dan sonra aynı okulda liseye başladım. Sonra babam lisede beni zorla fen şubesine yazdırdı. Ben fen şubesine gitmek istemiyordum çünkü fen kültürüne pek aşına değilimdir. Babam "Yok ben edebiyatın çok şeyini çektim sen de çekme" dedi. İstemediğim halde fen şubesine gittim ve çok sıkıntılı bir lise-2 geçirdim. Atlattık sonra, o zaman da herkes mühendis olmaya meraklı. Hem de inşaat mühendisi olmaya. Çünkü inşaat mühendisleri o zaman yevmiye 100 lira alıyorlarmış. Çok büyük para. Babam da 300-400 lira maaş alıyor. Nihayetinde bitirdim liseyi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne başvurdum fakat Ortadoğu o zaman bana uymadı, kazandığım halde "ben burada okumam" dedim. Ankara'da okumak işime gelmedi. İstanbul'a gidecektim, o zaman böyle genel üniversite sınavı yok her üniversite kendi yapıyor sınavını. Babama dedimki "sen beni İstanbul'da bir bırak da -tek dersten hazırlık kursları var- ona devam edeyim. Bakayım ben İstanbul'da okuyabilecek miyim?". "Olur" dedi. Sirkeci'de bir otele beni yerleştirdi. Babamı Haydarpaşa'dan Eskişehir'e yolcu ettikten sonra bütün İstanbul başıma çöktü. İlk intiba olarak "ben bu şehirde kesinlikle okuyamam" dedim. İlk yazdığım mektupta "baba ben burada okuyamayacağım, giririm sınava da okuyacağımı zannetmiyorum" dedim. O sırada Eskişehir'de rahmetli Oran Oğuz'un kuruculuğunu yaptığı İktisat ve Ticaret Yüksek Okulu'nda okudum. 1958'de başlamıştı, orası yüksek ticaret okulu idi ve 59'da, akademi oldular İstanbul, Eskişehir, Ankara, İzmir. Bizimki de Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (EİTİA) oldu. Hiç aklımda yok benim ticaret tahsili yapmak. Aileme "ben sizin yanınızda okuyacağım, yurtlarda okuyamam" dedim. "Peki oğlum, nasıl istersen. Ben ceketimi satar okuturum" dedi babam. "Yok, ceketini satmana gerek yok, ben Eskişehir'de okuyacağım" dedim. Girdim sınava Teknik Üniversite'nin makine mühendisliği yedeklerinde çıkmış ismim. Babamın orada öğrencileri vardı asistan. Babama dediler ki "hocam kardeşimize sıra gelir çok kişi gelmiyor zaten". "Yok yok ben İstanbul'a gitmeyeceğim" dedim ve Eskişehir'e geldim, iyi de bir puanla Eskişehir'i kazandım ve akademiye başladım. İlk derse girdiğimizde işletme hocası, sonra benim de hocam oldu, Suat Keskin geldi. O zaman Akademi, İşçi Bulma Kurumunun yatakhaneindeydi. Bir katta kütüphane ve sınıf var. Üst kat da idarenin yeri ve orada oturuyoruz. Girdi adamcağız işletme dersine, "Bu okula niye geldiniz?" dedi. Böyle deyince hakikaten şaşırık, biz hakikaten niye geldik bu okula? Çünkü ortaokulda lisede, kimse demez bu liseye niye geldiniz diye. Böyle bakıyoruz. "Söylesene" dedi "bu okula niye geldin" öndekine. O da korka korka muhasebeci olmaya geldim. "Sen niye geldin?" Herkes levhadan söylüyor bir şeyler. Affedersin "bu okula bir şey olmaya gelmediniz. Niye geldiniz biliyor

musunuz?” dedi. “Bu okula düşünmeyi öğrenmeye geldiniz. Ama nasıl düşünmeyi? Derin düşünmeyi öğrenmeye geldiniz. İşte onu hallederseniz o zaman bütün bu şeylerin hepsini yaparsınız. Ama bu düşünmeyi öğrenemezsiniz sizden bir şey olmaz” dedi. Bakın aşağı yukarı 60 küsur sene geçti, hiç bunu unutmadım ben. Yükseköğretime düşünmeyi öğrenmek için gelinir. Zaten öğretim kademeleri de bunu gösterir. İlköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim aslında düşünce seviyelerini gösterir. İlkokuldaki adamın düşünceleri daha yalındır, daha sadedir, basittir. Onun için ben çocuklara derim ki para kazanmak istiyorsanız ilkokul tahsili yeter. Eğer iş yapacaksanız ona da lise tahsili yeter. Ama hakikaten bir meslek sahibi olacaksanız o zaman üniversite tahsili yapmak lazım. Çünkü onun düşüncesini edinmek lazım. Fakat maalesef bizim eğitimimizde düşünce üzerine bir çalışma yok. Ben derim, 10- 12 senelik eğitimde en değerli kısım ilkokul 1 ve 2’dir. Birinci sınıfta alfabeyi öğretirler, ikinci sınıfta çarpım cetveli. Ondan sonraki derslerin hayatla hiçbir bağlantısı olmaz. Hocalar girerler çıkarlar hepsi hafızadan girer çıkar sonunda. Hatta sene bittiğinde çocuklar yakarlardı kitapları, kurtulduk sunlardan diye.

Hocam bu eğitim meselesini konuşuruz ama ben aile kısmına tekrar gelmek istiyorum.

Tamam, şimdi oraya geleceğim. Erzincan’dan sonra geldiğimiz Eskişehir’de ortaokula başladım. Babam Atatürk Lisesi’nde edebiyat öğretmen, Türkçe edebiyata girdi ve o sırada şimdiki belediye başkanı Yılmaz Büyükerşen *Sakarya Gazetesi*’nde çalışıyordu. Babamın çok iyi bir öğrencisiydi. Babam da benim topluma girmemi istiyor. Ben aslında içe kapanık bir insandım, insanlarla fazla teması olan bir insan değildim. Demiş ki Yılmaz’a “İnal’ı gazeteye alalım”. “Olur, hocam” demiş. Ben 1961 yılında *Sakarya Gazetesi*’nde muhabir olarak çalışmaya başladım, iyi de not tutardım ve birden gazeteciler arasında farklı bir muhabirlik yapmaya başladım. Bir sene sonra başyazı yazmaya başladım ve aşağı yukarı İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine girene kadar burada çalıştım. Gazeteden sonra 1964’te Akademi’de İşletme Kürsüsü’ne asistan oldum. Doktora hocam da İstanbul İşletme Fakültesi kurucusu rahmetli Mehmet Oruç’tu ve onun yanında dört sene uğraşarak 1968 yılında doktora derecesini aldım. 1967’de de evlenmişim. Doktora derecesini aldığım yıl 1968’in sonbaharında Akademilerin Amerikalılarla bir projesi vardı, bunun sayesinde Michigan State Üniversitesi’nde yüksek lisans için ben de başvururdum ve 1968 yılında Amerika’da yönetim ve organizasyon dalında yüksek lisansa başladım, evli olarak oraya gittim, iki sene orada mastır yaptık. Döndükten sonra Akademi’ye 1970 yılında öğretim görevlisi oldum. Amerika’da bulunurken doçentlik tezimi de hazırlamıştım organizasyon teorileri üzerine. 1971’de gelince doçent oldum, 1972’de de akademi başkan yardımcısı oldum ve 1976 yılında da profesörlük gelmişti, ona başvururdum. 1976 yılının Aralık ayında da Akademi’de profesör unvanı verdiler. Fakat bizim profesörlüğümüz şimdiki gibi değil. Üçlü

kararnameyle oluyordu, Ankara'ya teklif ediliyordu. Millî Eğitim Bakanlığı, hükümet, Cumhurbaşkanı imzalıyordu. Oraya gitti. Oradan da imzalandıktan sonra resmen devlet kadrosunun profesörlüğünü aldım, 1977'de oldu bu. O sırada 1975 yılında bizim Akademi'de Yılmaz Büyükerşen Almanlarla bir proje çalışmasına girdi ve Eskişehir'de Almanlar televizyonla eğitim üzerine bir enstitüsü kuralım dediler. İki yıllık bir proje, Almanlar biz burada eleman yetiştirelim dediler.

Hocam biraz daha aileyi konuşmak istiyorum, Akademi'yi ayrıca konuşacağız. Vehbi Cem Aşkun ismi, anladığım kadarıyla hem şair hem araştırmacı hem öğretmen bir babanın baskın olduğu, etkili olduğu aile ortamınız var, biraz da kardeşlerden ve anneden bahsetsek...

Kardeşler şöyle, bir abim var, babamın ilk eşi vefat etmişti, ondan bir oğlu vardı, Oğuz Tekin Aşkun. O biraz şeydi, biraz haylazdı, ortaokulu zor bitirdi, çok futbol oynardı aynı zamanda. Sivas'taki bir takımda futbol oynardı. Sonra PTT'ye girdi oradan emekli oldu. Efendim, ikinci kardeşim 1950 doğumlu. O da Atatürk Lisesini bitirdi Ankara'da Ziraat Fakültesine girdi, ziraatçı oldu. Geçtiğimiz senede onu da kaybettik o da öldü. Şimdi aile yapısını ben bildiğimde, gözümü açtığımda ailede kimler vardı? Babam, annem, abim Oğuz, küçük kardeşim Ömer, babaannem, babaannemin annesi, babaannemin kız kardeşi, onun kız kardeşinin kızı, zaman zaman dayım ve anneannem de bize gelirdi. Böyle kalabalık bir ailede yetiştim. Babam mesleki olarak beni hep yazı yazmaya yönlendirdi, mesela sınav kâğıtlarını evvela bana okuturdu, bunlara kaç verirsin diye. Bir de yanlışlarını çıkarttırdı. Yani çok alıştım öğretmenliğin bu safhasında. Allah gani gani rahmet etsin, yani kendi mesleğimde bana öğretilecek olan çok şeyi öğretmiştir babam. Annem çok değerli bir insan, eski ortaokul mezunlarından, bakolaryalı. Çok akıllı, çok hassas bir insandı. Babamı zaten o yönetirdi büyük çapta. Babam içi dışı bir, bugün böyleyse yarın başka. Şair insanlar böyledir zaten. Çok tepkisel bir insandı. Siyasetle çok ilgili, bütün siyasi şeyler bizim evden geçerdi. Hep annem durdururdu babamı. Yapma derdi. O yüzden başına olmadık şeyler geldi bu siyasi şey yüzünden. Yazı da yazıyor gazetede. Fakat Eskişehir'de rahat etti, siyasette çok başı ağrımadı. Yine Eskişehir basınında yazılar yazdı. Genellikle bizim evlerimiz iki odalı evlerdi öyle çok büyük evlerde oturmamak. Bir odada kardeşimle ben bir odada annemle babama kalırlardı. Sonra asistan olunca biz daha geniş bir eve gitmek zorunda kaldık artık.

Bu dar evde kitaplara yer vardı, öyle anlıyorum.

Evet, babamın meşhur kendi daktilosu var, şu anda evde duruyor. Onun başına geçer, ben de beklerim başında sonradan işi bitince bana da bir kâğıt takar "hadi sen de yaz" derdi. Oradan daktilolara karşı bir ilgim var, hâlâ daktiloyla

yazarım, bilgisayara geçemedim ben. Çünkü ekrana bakarak düşünemiyorum. Daktiloyla yazarım.

Daktiloyu hâlâ kullanıyor musunuz?

Şu anda da daktilo ile yazıyorum zaten. Bilgisayar ve akıllı telefon da kullanamıyorum. Ben telefonlarımı ilk şeylerden tercih ediyorum, cebimde taşıyorum, şöyle bir telefon işte, öyle görüntülü değil.

Hocam aileyle ilgili detaylı bilgileri almış olduk, özellikle annenin, kardeşlerin ve diğer kuşakların da içinde olduğu aslında geniş bir aile olduğu bilgisini almış olduk. Arada Akademi’ye geçişinizin hikâyesini de biraz anlattınız ama benim şöyle bir sorum var. Ev, bir eğitimcinin, bir şair ve yazarın olduğu bir ortam, siyasetle de iç içe ve aktif, dışta olup bitene de duyarlı. Ben şunu öğrenmek isterim, bu aile ortamına rağmen sizi akademik hayata yönelten şey ne oldu? Tamam, Ankara’da, İstanbul’da okumak istemiyorsunuz. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisini bir yükseköğretim kurumu olarak, bir üniversite olarak okudunuz ama sizi lisansüstü çalışma yapmaya yönelten bir olaydan, nenden bahsetme imkânı var mı? Oraya doğru nasıl geldiniz özellikle doktora başlamanızı da biraz anlatmanızı isteyeceğim.

Gazetede çalışırken bizim gazete için en çok haber kaynağı olan yer Akademi’ydi (EİTİA). Hafta geçmez ben rahmetli Orhan Oğuz’la görüşmeye giderdim. O da anlatırdı birtakım şeyleri ve benim orada ilk temas ettiğim insanlar akademisyenler oldu. Onun için Orhan Bey’le her hafta görüştüğüm için birinci sınıfta başladığım zaman karar verdim ben bu akademide kalacağım ve doktora yapacağım dedim. Adımı attım Akademi’ye (EİTİA), hocalar gelmeye başladılar, ben kararımı verdim, “ben burada doktora yapacağım” dedim. İlk kararım öyle oldu tesadüf değil. Bilinçli olarak baktım, ben akademiden başka, memlekette başka bir disipline şey yapamam dedim. Ve gazetede lisana çok meraklıydım zaten. Gazetede tercümelerim de vardı. Orhan Bey beni direkt asistan tayin etti. Hocam dedim sınav yapmadın. “Gazetedeki tercümelerinden koy, kendi dosyanda bulunsun, önemli değil” dedi. Memurluk sınavı olmadan direkt asistanlığa girdim. Bu arada dayım Toprak Mahsulleri Ofisi’nde çalışıyordu Ankara’da. Her yaz ben ona giderdim. Bir gün elinde *Job Evaluation* diye bir kitapla geldi. “Bu iş değerlemesi çok önemli İnal, sen de bu işlere meraklısın, al bakalım şunu” dedi. Ben de doktora konusu araştırıyorum nerden yapsam diye. O kitabı aldım, “aa tamam” dedim, ben bu konuya girerim. Rahmetli Mehmet Uluç’a söyledim, “tabii tabii dedi, iş değerlemesi çok önemli, Türkiye’de rahatlıkla bu konuya girebilirsin” dedi. Oturdum bir plan yaptım tam 150 maddelik büyük bir doktora planı. Mehmet Bey, “bu seni emekli eder ben sana söyleyeyim dedi. İlk 50 maddeyle doktor, ikinci 50 maddeyle doçent olursun. En son 50 madde ile de profesör olursun” dedi. Hakikaten ben

o üç aşamayla doktora, doçentlik, profesörlüğü yaptım. Yani hocanın ne kadar önemli olduğunu burada görüyorum yoksa bana kalsa ben emekli olana kadar hala doktora ile uğraşıyor olacaktım. Onun için akademisyenliğe girme de böyle. Başka iş bulamadım bari akademiye gireyim öyle bir şey söz konusu değil ama böyle girenler var. O zaman unvanın adamı olamıyorsunuz. Unvan alınıyor bir şekilde bu memlekette, herkes unvan alıyor, dost işi ahbab işi veriyorlar ama o unvanı taşıyacak bir kişiliği edinmek kolay bir şey değil, çok çilesini çekmek lazım bu işin kesinlikle. Mesela babam lisede hiçbir şekilde bakanlığın programını takip eden bir adam değildi. Adam edebiyat derslerine kendi şiirleriyle giriyor, kendi hikâye kitabı var, kendi romanı var. Bakanlığın da şeyini yazıyor deftere bugün şu işlenecek diye. Hiçbir zaman da kitap, defter kapalı sınav yapmamıştır babam. Ben de onu gördüm. Akademi’de (EİTİA) ilk hocalığı aldığımda kesinlikle öğrencilerime kitap kapattırmamaya karar verdim. Kitap, defter açık sınav olacak, sınıf içi çalışmalarına puan vereceğim dedim ve hocalığa da öyle başladım. Diğer hocalar şaşırdılar, herkes takrir veriyor, ondan sonra da soru soruyorlar. Ben kitaplar açık üç dört saat sınav yapardım, canı çıkıyordu çocukların. Sınıfa kitaplarımla girdim her zaman. Kürsüyü onlara tahsis ettim. Ben 15 dakika konuşuyordum onlar anlatılıyorlardı. Eleştiri nasıl yapılır, nasıl sunulur onları öğrenmelerini sağladım. Sınavlar da not verme aracı değil, eğitimin bir parçasıdır. Çocuk konuyu öğrenip öğrenmediğini orada görecektim. Ve son sınavda kimseyi düşürmezdim üçte bir yani %40 bir ağırlığı vardı son sınavın, %60’ı sınıf içi çalışmalara ayırırdım.

Hocam, oraya geleceğim, ama kronolojiye bağlı kalalım istiyorum. Yükseköğrenim hayatınızda lisans bitiyor dört yıllık, sonra asistan oldunuz. Bir sene sonra asistan oldunuz. Asistan olmanız aynı zamanda doktora başlama anlamına geliyordu, değil mi?

Tabii. Doktora 1964’te başladım ben. 1968’de doktor oldum, doktora bittikten sonra da Amerika’ya gittim.

Amerika’yı biraz anlatır mısınız? O süreçte şu anda olduğu gibi Türkiye’deki yükseköğrenim hayatı lisans, yüksek lisans, doktora şeklinde ilerlemiyor, lisansüstü düzeyde direkt doktora ile başlıyor. Burs veya benzeri imkânlarla yurt dışına gidip yüksek lisans yapıyorlar öğrenciler. Biraz bu yüksek lisans sürecini anlatır mısınız? Ne çalıştınız orada, aklınızda kalanlarıyla biraz Amerika’daki yüksek lisans sürecini anlatmanız mümkün mü?

Efendim yüksek lisans da şöyle. Bu akademilerle Amerikalılar arasında bir anlaşma var. Amerikalılar Türkiye’de bilim adamı yetiştirme projesi geliştirdiler ama tabii bunun içinde sendikacılar var. Onlara da yaptılar projeyi. Akademilere öğretim üyesi yetiştirmek için böyle bir iki yıllık bir yüksek lisans projesi açtılar. Profesörler iki ay gidiyorlardı, ben iki yıllığına gittim, yüksek lisans yapmak

istedim. Bizde şöyle bir şey var, doktoradan sonra yüksek lisans yapılır mı? Öyle bir sıra yoktur, doktoradan sonra ikinci doktorayı yapabilirsin, master yapabilirsin. Profesör olduktan sonra bile yüksek lisans yapabilirsin. Amerika’da bakarsanız öz geçmişlerine adam iki doktora, üç mastır yapmış, merak ettim bu adamlar ne kadar bilime meraklı meğerse bilim meraklısı değillermiş. Sonra gördüm ki böyle bir kültürle belli bir örgütün belli bir basamağına geliyorsunuz. Fakat arkadan yeniler geliyorlar, artık yeni şeyleri bilmediğiniz için gelenler sizi geçiyor, siz başlıyorsunuz irtifa kaybetmeye. Adamlar bunun üzerine hemen kapağı üniversiteye atıyor orada kendini toparlıyor, tekrar giriyorlar. Onun için bir sürü dereceleri vardır Amerikalıların. Bizde böyle bir şey söz konusu değil, bizim eğitim düzenimiz acayip bir düzendir, zaten kimse aklı sır erdiremez. Oraya gittiğimde şunu gördüm: Bir kere Amerikalı hocaların öğretme diye bir sorunları yok, öğretmiyor onlar kesinlikle, çalıştırıyorlar. Çünkü Amerikan toplum sisteminde egoizm hâkimdir. Amerika toplumu egoisttir. Hepsinin de egoist olmasını ister yani kendi çabanızla topluma gireceksiniz ama bizde kimse kendi çabasıyla topluma giremez mutlaka birinin destek olması lazım. Onun için bu yandaşlık meseleleri çıkıyor, Amerika’da öyle bir şey yok. Kendin çalışacaksın, uğraşacaksın. Mesela kopya çekerse Amerika’da yanındaki gider ihbar eder, bu kopya çekti der, kesinlikle. Bazı hocalar da enteresandır şöyle yaparlar. Der ki sınıfta 100 kişi var, 25 kişi en iyi notu alacak, sonraki gelen 25 kişi iyi alacak, en son 15 kişi kalacak kesinlikle der çünkü çocuklar 15 kişinin içinde kalmamak için müthiş bir yarışa girerler. Kütüphaneden kitapları çalarlar, ilgili şeyleri yırtarlar müthiş bir şey. Bizim alışık olmadığımız bir mücadele var Amerika’da ve bunu gözlemledim. Fakat bir Hintli hocanın sınav metodu beni çok etkiledi. Adam personel dersine girmişti, sınav yaptı, dedi ki arkadaşlar sınav saat dörtte biter dedi. Sınavını bitiren kâğıdını şu masaya koysun, ben dörtte geleceğim, bitiremeyenler devam etsinler ben altıya kadar odamdayım, gelip odamda bana teslim etsinler. Yine de bitiremeyenler dedi evlerine gitsinler cevaplasınlar sonra da gelip benim odamın altından kâğıtlarını atsınlar dedi. Müthiş bir şey yani beni çok etkiledi o Hintli hocanın tavrı. Kimse de bir şey yapmadı herkes saat dörtte sınavı bitirdi, kâğıtları masaya koydu, o da geldi topladı gitti. Şimdi Amerika’da adam gelir daha ağzını açmadan bütün eller havada, o sorularla beraber ders biter. Hocaların bir şey anlatmaya fırsatları kalmaz, sürekli sorulara cevap veriyorlar. Bizde hocaya soru soramaz, hoca sinirlenir soru sorulduğu zaman, beni imtihan mı ediyorsun diye. O kadar değişik.

İki yıl kaldınız Amerika’da...

Adamlar soruyu açıklar, bir şey sorduğun zaman cevap vermek zorunda kesinlikle. Bir de tabii ayrıca üniversitelerde hocaların değerlemesi var, her hocanın performansı çocuğun önüne geliyor. Çocuklar hocalarını değerlendiriyor. Derse zamanında geliyor, gelmiyor; kitaplar anlaşılıyor, anlaşılmıyor; bir bütün olarak bir değerlendirme yapılıyor, hocanın giyimine kadar hepsini değerlendirirler,

onları idare topluyor ve hocaların başarı grafiğini çiziyor ve hocaların başarı grafiği düşükse seni ihtar ediyorlar: Bak, öğrenci senden memnun değil, kendini toparla. Toparlayamazsa ikinci sene mukavelesi bitiyor. Böyle bir şey var, haşin bir şey var. Amerika'da konferanslar ücretlidir bedava konferans yok. Hepsinin ücreti vardır.

Amerika'daki süreciniz iki yıl mı sürüyor?

O da şöyle; derslere girmek benim için fazla sorun olmadı, ben Amerika'da doçentlik tezimi hazırladım ve Amerika'dan dönerken koltuğumda doçentlik tezim hazır. Ama aynı zamanda yüksek lisans programını da bitirdim.

Tez yazmak gerekti mi? Yazdınız ne yazdınız ona dair de bir şey söyleme imkânınız var mı, hatırlıyor musunuz?

Orada tez yoktu yani tezsiz bir yüksek lisanstı. Derslere giriyorsunuz, not alıp çıkıyorsunuz iyi bir dereceyle bitirdim zaten. Ama o sırada, zengin kütüphanesi var, orada doçentlik tezimi hazırladım.

Şimdi o zaman Türkiye'ye, Akademi'ye (EİTİA) dönelim. İki yıl Amerika'ya yüksek lisans için gidiyorsunuz, yüksek lisans öğrencisi olarak eşzamanlı olarak doçentlik çalışmanızı da yapıyorsunuz. Türkiye'ye döndükten sonra 1970-1973 arası yıllara ilişkin sizden bir şeyler dinleyelim

Amerika'dan 1970'te döndükten bir sene sonra 1971'de doçent oldum. 1972'den sonra ben derslere girmeye başladım ve zaten benim kafamda çocukların kürsüde ders anlatması var. Şunu söyleyeyim, hiç kimse yüzen adamı seyrederek yüzmeyi öğrenemez. Şoförü seyrederek şoförlük öğrenilmez. Zihin eğitimi de böyledir. Çocuğun kürsüye çıkıp sizin verdiğiniz malzemeyi bakalım nasıl anlamışlar diye anlatması lazım. Ama hocanın onu dinlemesi lazım, buna ben yansıma diyorum, İngilizce'de ona "feedback" derler. Çocuğun zihninde sizin verdiğiniz bilgiler nasıl yansıyor? Onun için ben sınıfa girdiğimde daima çocukları gruplara ayırırdım, üç kişi sunuş, üç kişi de eleştiri yapacak şekilde gruplara ayırırdım. Bizim insanımız eleştiri bilmez, kavga ederler, saldırırlar. Bakın eleştiri şöyle olacak, çocuklara söylüyorum. Bir, evvela karşıda sundukları konunun neyse yanlışları ve doğrularını göstereceksiniz dinleyiciye. Ondan sonra eksikleri varsa onları tamamlayacaksınız, yeni bir görüş getiriyorsanız, arkadaşlar onu söylemedi bir de şu var diye tamamlamanız gerekir. En son arkadaşların dediğine biz karşıyız, karşı görüşteyiz şu nedenden dolayı, nihayet gerekçelerini dile getirdikten sonra da Türkiye'nin bu konudaki sorunlarını değineceksiniz. Bu beş esas üzerine ders yapıyorlardı. Bir grup sunuyorlardı diğerleri de cevap veriyorlardı. En son 15 dakikada da ben konuşurdum. Ben de onları değerlendirirdim. Sunucular şunu yaptılar eleştiriciler bunu ama benim kitaplarım ellerinde tabii. Ben onlara tekrar sınıfta ne anlatayım, çocuklara daha derse girer girmez kitapları veriyorduk. Hazırlık sorularını da veriyordum. Hangi sorulardan ödev yapacaklar? En son

sınav oluyordu. O son sınavda da her şeyin etrafında dört grup soru veriyordum yanındaki farklı, arkadaki farklı. Birbirlerine bakmasınlar diye. Şartları daha kasımdan itibaren yazılı verirdim. Ben genellikle sınavda çocukların kurşun kalem kullanmasını istemem. Onun için söyledim kurşun kalemle yazılan ödevler değerlendirilmeyecek. Çocukların “hocam niye kurşun kalem istemiyorsunuz?” sorusuna “oğlum burası ilkokul değil boynunuza bir de silgi mi açacağız? Yazdığın şeye dikkat edeceksin. Burası yüksekokul, bundan sonra okul yok. Her söylediğiniz laf başımıza bela çıkarır, üzerini çizemezsiniz. Bir laf yüzünden hapse giren insanlar var. Ciddiye alın, dikkat ederek yazın; yanlış yapmışsanız üzerini çizsin, ben bakayım niye yanlış yapmışsınız” dedim. Onun için ya tükenmez ya mürekkepli kalem ile sınav yapardım. Yani onun için çocuklar bana bir şey sormaktan çok çekinirlerdi sınavda... Daima öğrenci merkezli bir eğitim yaptım ve sınavları da ona göre ayarladım. Tabii diğer hocalar benim tarzımı çok benimsemezlerdi. Allah’tan özerklik yaşadık biz yani 27 Mayıs’tan sonra üniversitelere özerklik getirilmişti, o sayede bunları yapmıştım. Şimdi olsa yapamam kesinlikle müdahale ederler. Herkes nasıl yapıyorsa sen de öyle yapacaksın diye. Aşağı yukarı 1964 ve 1982 arasında 18 senelik bir özerklik. İşte ben o sırada da bu okulları kurdum. Şimdi olsa bir tek ders koyduramam. Fakülte kurmak, okul kurmak mümkün değil kesinlikle. Hakikaten özerk üniversitenin nasıl bir şey olduğunu yaşadık. Fakat şimdi belki sırası gelince onu da söylerim asıl konu üniversite-akademi çatışmasından çıktı. Bunu kimse dile getirmiyor yeri gelmişken söyleyeyim. Biz Sinema Yüksek Okulu’ndan Televizyon ile Öğretim ve Eğitim Fakültesine döndük. Birazdan tekrar dönerim buraya ama bir şey daha var, onu söylemek istiyorum. Üniversiteler ayağa kalktı, iktisadi ve ticari ilimler akademileri fakülte kuramaz diye. Hatta bizim unvan almamıza da karşı çıkıyorlardı, profesörlük sadece üniversitelere verilir akademiye verilmez diye. Anayasa Mahkemesine dava açtılar. Anayasa Mahkemesi dedi ki hayır akademiler de üniversite gibi kuruluşlardır, fakülte de kurarlar dedi. Fakat o sırada akademilere öğretim üyesi göndermemeye karar verdi İstanbul ve Ankara Üniversitesi. İki üniversitedir Türkiye’nin canına okuyan, iki üniversite, İstanbul ve Ankara üniversiteleri. Ve ben de Sinema-Televizyon Yüksek Okulu kurdum, hocalar Akademi’ye derse gelecekler, bu iki üniversite bırakmıyor adamları kesinlikle. Hafta sonu geliyorlar, cumartesi pazar kaçak geliyorlar. Cumartesi pazar bizim Akademi (EİTİA) hoca kaynıyor, diğer günlerde kimse yok. Aman İnal Bey, haberleri olmasın, mahvederler bizi ve bütün sınavları ben imzalardım aman imzamızı görmesinler filan... Aynı zamanda üniversite sınavlarını idare ediyordum, 12 sene Eskişehir’de üniversite giriş sınavlarını ben idare ettim. Rahmetli Altan Önalp (ÖSYM’nin kurucu başkanı) çok iyi bir dostumdu benim, 1980 yılının haziran ayında sınavlar yapıldı. Üniversitelerden bir karar: “Akademilere sınav sonuçları verilmeyecek”. Allah Allah, nasıl olur? Akademiler de tercih listesinde var. Akademilere sınav sonuçları verilmeyecek dediler. O sırada Milli Eğitim Bakanı da Cemal Fersoy ve bizim Akademilerarası Kurulu’nun

da başkanı Milli Eğitim Bakanı. İstanbul'da toplantıya çağıldılar. Biz de daha yeni profesör olmuştuk, Akademiklerarası Kurul'da Eskişehir'in temsilciydim, gittik toplantıya. Bakan dedi ki üniversiteler böyle garip bir karar aldı, ne yapacağız sayın arkadaşlar görüş bildirelim. Sayın Bakan en son ben konuşayım dedim, olur genç arkadaşım dedi. Benden evvel konuşan birisi "Efendim vakarımızı bozmayalım, bir çözüm buluruz" filen dediler. Bakan da "tabii efendim çok haklısınız" diyor. En son konuşma sırası bana geldi. "Sayın bakan ben diğer hocalar gibi düşünmüyorum" dedim. "Nasıl düşünüyorsun?" "Bu sene akademiler öğretime başlayamaz" dedim. "Aman nasıl olur?" dedi. "Sayın bakan, nasıl başlayacak şu anda haziran sonu, eylülde okul açılacak, hani öğrenci. Öğrenci olmayınca nasıl okula başlayacağız?" dedim. Ben öyle deyince bütün kurul ayağa kalktı, "tabii, başlamayalım" diye herkes başladı konuşmaya. Bakan da "ben üniversiteleri tekrar dolaşayım bir sorayım, bu çok ciddi bir sorun. 50 bin öğrencinin istikbali var işin içinde. 15 gün sonra Eskişehir'de tekrar toplanalım" dedi. Bakan çıktı, ben kendimi 15 gün İstanbul'da kaybettirdim, evdekilere dedim ki "kimseye haber vermeyin", beni arayacaklar çünkü önce isyancılar aranır, telefona çıkmadım. Ama gelişmeleri televizyondan takip ediyorum. Eskişehir'de toplantı oldu, bakana demişler ki "ne oldu sayın bakan?" O da demiş ki "biz kararımızı verdik, bu sene akademiler öğretime açılmıyor". Akşam televizyonda Demirel, yedi bülteninde, "Türkiye'nin en büyük sorunu akademiler sorunudur" dedi. Bir hafta sonra da Evren geldi, "Türkiye'de hocalar bile birbirine girdi" dedi. Türkiye'de üniversite özerkliği böyle bitti. Bunu kimse bilmez. Bu, bana ait bir şeydir. Çünkü o zaman bakana dedim ki "sayın bakan bu toplumda herkes anarşiye katılıyor, zatualiniz de meclis de buna katılıyor. Hep biz akademiler mi Türkiye'yi kurtaracağız? Biz de anarşiye katılacağımızı ispat etmek durumundayız. Bize soruyorlar siz ne yaparsınız? Biz de 50 bin öğrencinin istikbalini yakabiliriz diye söylememiz lazım" dedim. Öyle deyince adamcağız çok şaşırdı ve dedi ki "artık üniversite-akademi ayırımı yok" ve diğer akademiler, Eskişehir dışında, üniversiteye bağlanırken Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesi bize bağlandı. Anadolu Üniversitesi daha evvel kurulmuştu zaten, Orhan Bey'in çok desteği oldu. Anadolu Üniversitesi öyle başladı ve Sinema okulunun tarafına gelince...

Hocam siz yönetim biriminde işletmede çalışmalarınızı yapıyorsunuz. Oranın asistanısınız, oranın hocası oluyorsunuz. Bu alanda bir hoca olarak benim sorum...

Şimdi, işte o bıraktığım yere döneceğim. 1975 yılında ben Kültürel Çalışmalar ve Çevre Eğitim Enstitüsü'nü (AKÇE) kurdum ve diyordum ki çevresine teması olmayan üniversite olmaz. Bu üniversiteden halkın mutlaka yarar görmesi lazım. Tiyatrosu, sineması, bütün kulüplerini kurdum, merkezlerini kurdum. Yılmaz

Büyükerşen de Televizyonla Eğitim Enstitüsü’nü kurdu (1972), kısa ismi ETV’dir ve o enstitüye Almanlar iki sene proje desteği verdiler. İki enstitü de ayrı. ETV’nin başında Yılmaz vardı. AKÇE ayrı kuruluyor, onu ben kurdum ve başında da ben vardım.

İki sene doldu, proje bitti Almanlar çekiliyorlar. “Yılmaz ne olacak bu 25 çocuk? 25 adam eğitildi, boşuna mı biz bu 25 adamı eğittik?” dedim. “Ne olacak?” dedi. “Bir okul kuracağız” dedim. “Ne okulu?” dedi. “Televizyon okulu kuracağız ama başına sinemayı da koyacağız” dedim. Ben sinemanın o zaman bu kadar önemli bir şey olduğunu bilmiyordum. Kayınbiraderim denizciydi, Sinematek’e üyeydi İstanbul’da. Onun kitaplığında Pudovkin’in *Sinemanın Temel İlkeleri* diye bir kitap vardı. “Ulan” dedim, “bu sinema müthiş bir şey, bu olmadan televizyon olmaz”. Yılmaz’a dedim ki “sinema ve televizyon okulunu açalım”. “Tamam” dedi. Bu teklifi Akademi’de kurula getireceğim, kurulda kıyamet koptu. Televizyonu anladık da sinema nereden çıktı dediler, sineması olmayan bir kentte sinema okulu olur mu? Hakikaten haklı insanlar, bu sinema nereden çıktı? Dedim ki kardeşim sinema olmadan olmuyor, alt kültürü sinema çünkü. Şimdi kurulda siyasallı (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) arkadaşlar var, Ortadoğulular (ODTÜ) var, Dil Tarihten (Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi) olanlar var fakat akademi mezunları olan öğretim üyeleri kurulda çoğunlukta. Onların oyuyla geçecek fakat Yılmaz’a karşı onlar bayağı hâkim durumdalar. Yılmaz onlara soruyor ne yapsak diye. Ben tuttum bütün akademi öğretim üyelerinin tek tek odalarına gittim, bakın şimdi sinema raporu gelecek. Bu arada ben bir yıl içinde sinema okulu için bir rapor hazırladım kitap gibi bir şey. Onu dağıttım herkese. Bakın, bu rapor gelecek, bu bizim namusumuz, buna karşı çıkacaklar dedim. Siz sıkı durun biz çoğunlukta’yız çünkü dedim. Yılmaz getirdi anlatıyor, hayır filan. “Sayın başkan” dedim “oylama denen bir şey var. Şunu oya sunsana. Sinema okulunu kabul etmeyenlerden başlayın” dedim. “Tamam” dedi, kabul etmeyenler sekiz kişi, kabul edenler 11 kişi. “İşte böyle” dedim. “Biz de buraya katılmayız” dediler. “Çok isabet olur buyurun gidin” dedim. Kurulu terk ettiler. Biz 11 kişi sinema okulunun kurulmasını kabul ettik, 1977’de oluyor bu işler. 1975’te Enstitüsü kuruluyor, 1976’da ben raporu hazırladım ve 1977’de öğretime geçmek üzere 1976’nın sonunda getirdim ben raporu kurula.

Hocam bu düşünce yani televizyonun yanında sinema okulu açma düşünceniz, sizin Sinematek’le olan aile ilişkilerinizden gelen bir durum muydu? Televizyon ile Eğitim Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar ve Çevre Eğitimi Enstitüsü... Üniversite dışında bir etki veya talep oldu mu? Biraz daha bu süreci anlatır mısınız?

Şimdi o enstitüyü kurarken şunu düşündük. Biz buraya televizyon araç-gereci getirip biz buradan açık öğretime girelim dedim ve hakikaten uğraştık kendi yayın sistemimizi kurduk.

Sinema televizyon okulunu kurarken açık öğretim mi vardı aklınızda?

Benim vardı, ben hatta onun makalesini yazdım akademi nasıl açık öğretim yapar? Akademinin dergisinde bu yazı vardır. Uşak'tan Polatlı'ya kadar antenimiz yetiyordu bizim. Teknik alt yapımız vardı, kendi yayınımızı yapacaktık 30 bin öğrenciye ulaşabilme durumu vardı. Ve dedim ki Yılmaz'a da "okula alınan bu 25 tane adamı (ilk öğrenciler) sinema okuluna asistan alacağız" dedim. Fakat okul kuruldan geçerken diğerleri "asistan almamak şartıyla kabul ederiz" dediler. Yılmaz da "peki" dedi. O zaman asistan alınmamak kaydıyla (Sinema ve Televizyon Yüksek Okulu'nun) kurulmasına karar verildi. Biz kuruldan çıktık, Yılmaz'ın odasındayım. Yılmaz'a dedim ki "İstanbul gazetelerine ilan ver Eskişehir Sinema Okuluna asistan alınacak diyeceksin. Sen boş ver onları en son beni suçlarsın dedim. Gelen çocuklarda Dil Tarih Coğrafya Fakültesi mezunu var, mühendis var, akademi mezunları var, güzel sanatlardan var, çeşitli yerlerden gelmiş çocuklar bunlar. Hepsine sinema okulunda yer açacağım, bunları asistan alacağız. İlan çıktı, akademide kıyametler kopuyor, kurul toplanıyor, "Sayın Büyükerşen bu okulu sen mi yönetiyorsun, kim yönetiyor? Sen nasıl buna izin verirsin?" "Valla dekan geçen akşam bir liste getirdi, meğer o da asistan listesiymiş, farkında değilim çok yorgundum, imzaladım" dedi. Ben de dedim ki "o kadar yorgundu ki ben 10 branş verdim beşini de o ekledi aslında. Böyle geçti, kusura bakmayın, ben de yumuşak başlı adamım, imzaladım ben de". Ama orada yani kurulda sertleşme yoluna gidildi, "biz de asistan alma jürilerini seçmeyiz" dediler. "Tamam, siz buyurun" dedik, onlar gittiler, biz diğer akademi öğretim üyeleriyle jürileri de seçtik ve 25 kişi sinema okulunun asistanları olarak girdiler.

Yılmaz Büyükerşen Akademi'nin başkanı, ben dekanım. Aynı anda 25 asistan aldık. Böylece akademinin prosedürü bölünmüş oldu aslında. "Okulu böldünüz!" diyorlardı. "Böldürmeseydiniz kardeşim" dedim. Biz bu işi yapacağız kafaya koyduk çünkü Enstitü kurulmuş iki sene çocuklar eğitim görmüşler gidecek çocuklar yazık günah değil mi? Kimi bakanlığa gidecek, kimi İstanbul'da gidecek? Elimizde eleman var. Okul kurulacak, neyse, okulu geçirdik. Şimdi bir sene sonra dedim ki bu okulu bir fakülteye çevirmek lazım. Yılmaz'a dedim ki "bir televizyon eğitim öğretim fakültesi kuralım". "Sinema Okulu orada kalsın bu fakülteyi kuralım. Bir kısmını oraya aktarırız" dedi. Biz bu teklifi getirdik. Dediler ki bunun fakülteye bağlanması lazım, bir sene araç gereçleri fakülteyi geçirdik.

Yılmaz Hoca'nın önerisiyle galiba hocam Televizyon Eğitim Öğretim Fakültesi kuruluyor gibi.

Hep Yılmaz'la beraber düşünüyoruz zaten. Çünkü Yılmaz Büyükerşen para bulmakta, bina yapmakta araç-gereç temininde pek mahir... Fakülte binası yapar, o fakültede nasıl eğitim olacağı konusuna girmez. Onu sen yap derdi bana. Ve biz de fakülteyi kurduk.

Yani yüksekokula öğrenci almadan iki yıl içerisinde yüksekokulun yanında bir de fakülte kurdunuz...

Sinema ve Televizyon Yüksekokulu var. Yüksekokula öğrenci almadan bir de Televizyonla Eğitim Öğretim Fakültesi’ni kurduk. Fakat benim de kafamda böyle bir fakülte olmaz, Televizyonla Eğitim ve Öğretim Fakültesi. O sırada *Milliyet* gazetesinde çocuklar için iletişim ilavesi çıktı. Ben Amerika’da bu communication fakültesini görmüştüm. Bunu acaba nasıl kurarız diye kafamda düşündüm. Ama Amerikalılar mesela Afrika’dan insanlar alıyorlar, o fakülteye koyuyorlar sonra Afrika’ya gönderiyorlar, onlar orada Amerikan kültürünü yayıyor. Amerikan’ın communication fakültelerinin amacı Amerikan kültürünü dünyaya yaymak. Ama benim şimdi öyle bir iletişim fakültesi kurmam olmaz. Bir de iletişim kasyonu Türkiye’de nasıl yapabiliriz diye düşünüyorum, bu arada hazırladığım raporun arkasına basın yayın da eklemiştim. Sinema, televizyon, basın yayın. Sonuna basın yayının ders programını da koymuştum. Bana, hayır, basın yayın olmaz diye karşı çıktılar. “Tamam, onu sonra yaparız” dedik orada duruyor.

Milliyet gazetesinden başlayalım.

Onu söyleyeyim, o sırada yayıncılık kongresi var bizde. Sabahleyin kongre, Televizyonla Eğitim ve Öğretim Fakültesi’nin yayıncılık semineri ile açıldı. Biz de profesörler kurulu olarak öğlende toplandık. Dedim ki kurula, “arkadaşlar bu Televizyonla Eğitim Fakültesinin adını değiştireceğiz dedim. Nereden çıkardın bunu dediler. İletişim Bilimleri Fakültesi yapacağız” dedim. “Nereden çıktı bu şimdi iletişim bilimleri fakültesi?” Bakın *Milliyet*’te çocuklar için iletişim ilavesi çıktı. Aa, öyle mi, sinema, fotoğraf vs. tamam dediler. Bunlar şimdi biz bilemiyoruz diyemediler, olsun dediler. *Milliyet*’in çocuklar için iletişim ilavesinin benim fakülteye isim vermemde çok büyük katkısı oldu. Öğleden sonra kongrede fakültenin adını getirdim iletişime. “İnal Bey senin fakülte çok dinamik sabahleyin başka öğleden sonra başka” dediler, “valla bu işler böyle” dedim. Böylece Televizyonla Eğitim Öğretim Fakültesinin adı İletişim Bilimleri Fakültesi olarak değişti.

Hocam bir yıl geçmeden galiba fakültenin adı değişiyor, değil mi?

Aşağı yukarı bir yıl geçti, değiştirdik. Fakat tabii sonra Büyükerşen’le benim açık öğretimde görüş ayrılığımız çıktı.

Hocam açık öğretime gelmeden önce şunu sormak istiyorum: 1960’lı yılların başında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruluyor. Planlı kalkınmaya geçiyoruz ve Ankara Üniversitesi’nde 1965’te Basın Yayın Yüksekokulu kuruluyor. 1960’lı yıllardan başlamak üzere televizyonun, radyonun toplumsal ve kültürel gelişmede kullanılması aslında bir devlet politikası. Başlangıçtan itibaren de Türkiye olarak biz gazeteyi de radyoyu da eğitim aracı olarak kullanıyoruz.

Hatta radyo üniversitesi, gazete için mektep ifadelerini kullanıyoruz. Bu durum 1960'larda daha sistemli hale geliyor. Devletin zaten planlı kalkınmada toplumsal ve kültürel gelişme için radyo ve televizyonun kullanma programları var, çalışmaları var. Bir de sizin kişisel olarak televizyonla ilgili bir düşünceniz var, kafaya takmıştım dediniz. Toplumun geneline yönelik eğitim ve kültürel çalışmalar için iletişim araçlarını ve iletişimi kullanma kararınız var. Biraz bu düşüncenin kaynağını merak ediyorum. Bu düşüncenin kişisel olarak sizin gündeminize girmesi, sizin Amerika'da olmanızla ilgili bir şey mi, akademinin zaten gündeminde olan bir şey mi Ankara'nın talepleri mi bunda etkili oldu? Biraz onu açabilir miyiz?

Televizyonla Eğitim Enstitüsünün kuruluş amacı aslında yaygın eğitim yapmak içindi. Temel amaç yaygın eğitimdi yani. Hatta makalem var, Duvarsız Üniversite diye yazı yazdım ben. Taa 1970'lerde yazdım yani öyle bir gün gelecek ki üniversitenin duvarlar yıkılacak. Artık her 2 bin kişiye üniversite kurulmaz, buna ne devletin parası yeter ne insanların, artık televizyondan yararlanmak zorundayız dedim. Televizyonla Eğitim Enstitüsünün amacı akademiye açık yaygın eğitime sokmaktı. Onun için araç-gereç getirttik.

Ama bunun sizin kişisel inisiyatifinizle olan bir şey olduğunu anlıyorum, doğru mu? Genel olarak tarihsel gelişmelere bakıldığında DPT bünyesindeki genel makro planlama çerçevesinde televizyonla eğitim Türkiye'nin gündeminde ve bu amaçla da televizyonu kullanmamız lazım düşüncesi ve planı var. Merkezi planlama çerçevesinde Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine ve daha sonra da Anadolu Üniversitesi'ne bu çerçevede bir görev verilmiş olduğunu düşünüyordum. Ancak sizi dinlerken sanki sizin Yılmaz hocayla beraber kişisel inisiyatifiniz olarak gelişmiş diye anlıyorum. Bu sizin kişisel ilginiz olarak mı gelişti yoksa zaten Ankara'dan böyle bir talep var mıydı?

Şimdi, enstitü kurmuşsunuz, yayın imkânı da elde etmişsiniz. Tabii bunları ne için yapacağız? Eğitim için kullanacağız. Eğitim Enstitülerinin açık öğretime bağlanmasıyla benim sinema okulunun iletişime bağlanması farklı olaylar. İkisi sonra açık öğretimde bir araya geliyor...

Daha fazla kişisel inisiyatifiniz var gibi geldi bana.

Benimki AKÇE kanalından gitti (AKÇE: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Kültürel Çalışmalar ve Çevre Eğitimi Enstitüsü). Yılmaz'ın kanalı, yaygın eğitim kanalıydı. Yani Akademi'yi biz, yaygın eğitime sokmak istiyorduk. Şimdi 1980'de askerler idareyi alınca işte orada büyük şey çıktı, ben 1982'de açık öğretimin dekanı oldum.

Televizyonla Öğretim ve Eğitim Fakültesi, İletişim Bilimleri Fakültesi oldu. Açık öğretime varmadan biraz daha süreci netleştirebilir miyiz?

Oradaki geçişlerde çok büyük patırtılar koptu. Şimdi şöyle bir şey, üç tür kurucu dekanlık var. Bir tanesi hazır bir fakülteye siz dekan olarak gelirsiniz. Bazı işler yaparsınız, kendinizi kurucu diye de görebilirsiniz. Diğer dekanlık türü de fakülteye atanırsınız ama çok fazla değişiklik yapmaz yine de bazı eğitim programlarını değiştirerek daha değişik bir fakülte yaşamı başlatırsınız. Benimki böyle değil, benim kurucu dekanlığında hem bir örgüt kurmak var hem Türkiye’ye yeni bir bilim alanı açmak var; iletişim bilim alanı. Bak şimdi oraya nasıl geldim söyleyeceğim sana. İletişim Fakültesini kurduktan sonra ben buranın doktora programını hazırladım. Çocuklar var, asistanlar, doktora yapacak adamlar. Nerede yapacaklar? Ticari ilimlerde yapacak halleri yok. O zaman Ticari İlimler Akademisi’nde bir tek doktora var, ticari ilimler doktorası başka doktora yok. Bu çocuklar sinemacı. Muhasebeci mi olacaklar? Oturdum bunlar için iletişim bilimleri doktora programı hazırladım. Çok ağır bir doktora programıydı. İstanbul’dan Ankara’dan bütün hocalar gelirdi. Çocukların canı çıkardı. Fakat tam bu doktora programının içindeyken, program daha bitmeden geldi Kenan Evren paşamız, “iletişim demişsiniz, bu komünist lafı. Bu iletişim lafı kalsın” dedi. Yılmaz da çok bağlı Ankara’ya. Biz mecburen İletişim Fakültesinin adını Açık Öğretim Fakültesi diye değiştirdik.

Kenan Evren’in talebi, öyle mi?

Tabii, kabul etmiyor Kenan Evren, iletişim lafını kabul etmiyor adam.

Kenan Evren, iletişim kelimesinden komünistlikle ilgili ne anlamış olabilir?

Bilmem, onu Kenan Evren’e sormak lazım. “Bu komünist lafı, komünistler kullanıyor bunu” dedi. En son, çok güzel bir dergi, kalın bir dergi hazırlanmıştı, o derginin yazıları için Yılmaz dedi ki “o dergiyi çıkaramazsın adam karşı çıkıyor” dedi. İçim yanarak o derginin yazılarını sahiplerine göndermek zorunda kaldım. En son 4.sayı ile *Kurgu* dergisi öyle çıkacaktı yani.

Dergi hazırlarken yazıları iade etmek durumunda mı kaldınız?

İletişim kapandı, Açıköğretim’de bir bölüm oldu, iletişim bölümü oldu Açıköğretim Fakültesi’nde. Şimdi Yılmaz’la şurada biz çatıştık. Yılmaz, Kenan Evren’e “biz Türkiye’de üniversiteye giriş sorunu çözeriz. 250 bin öğrenciyi eğitim verebiliriz” dedi. Ben de buna şiddetle karşı çıkıyorum. “Her üniversitenin açık öğretim yapması gerekir. Böyle Türkiye çapında açık öğretim olmaz” diyordum. Ben, iki sene Açıköğretim’in dekanlığını yaptım. Açıköğretim’den ayrıldıktan sonra bir sene rektör yardımcılığı yaptım, ondan sonra rektör danışmanı olarak atandım. Fakat çocuklar doktorasız devam ediyor. O sırada YÖK’le temas kurdum.

Bu çocukların gireceği hiçbir doçentlik branşı yok. Tiyatro var, sinema da yok, bir sanat dalı daha var. Bu çocuklar ne olacaklar, nasıl doktor olacaklar, doçent olacaklar? Gittim, YÖK'le temas ettim, Amerika'da ne kadar communication fakültesi varsa hepsinin eğitim programlarını çıkardım. Koca bir rapor hazırlayıp YÖK'e verdim. Bakın bu fakültenin Türkiye'de kurulması lazım, şu anda bende 25 tane eleman çalışıyor dedim. Bu çocuklar doktoralarını yapıyorlar, bunların doçentlik alanlarını doçentlik listesine katmamız lazım dedim. Epey uğraştıktan sonra YÖK kabul etti ve doçentlik alanlarına iletişim bilimlerini eklediler.

Tarih olarak 1983 mü hocam?

Yok, bayağı geç, aşağı yukarı 1985 olduğunu zannediyorum. O sırada bu kararı verdi YÖK ve iletişim bilimlerini sinema, televizyon, basın, yayın diye bir kaç alanda yüksek lisans ve doktora açtılar. Sonrasında bütün basın yayın okulları iletişim fakültesine döndü anında.

1992 sürecine gelmeden, biraz daha YÖK öncesi süreci konuşalım istiyorum. İletişim Bilimleri Fakültesi'nin ismini Milliyet gazetesindeki haberden hareketle profesörlük kurulunu ikna ederek kabul ettirdiniz. Peki doktora programı nasıl oldu? İşletmede eğitim görmüşsünü, doktoranız da öyle. İletişim Bilimleri doktora programını nasıl kurdunuz sorusunu biraz konuşalım mı?

Yönetim kültürünün enteresan özelliği vardır. Türkiye'de bilinmez bu. Yönetim kültürü aslında genel kültürlerdendir. Yönetim bir uzmanlık alanı değildir, genel kültür alanıdır. Sen beni götür vilayete orayı da yönetirim. Bir askeri birliğin başına getir, orayı da yönetirim. Yönetim şu: Hangi konuyla ilgili olan insanları oraya toplama becerisidir, kendisi yapma değildir... Şimdi ben yönetim kültürü olan insanım. Ben sinema okulunu da yönetirim, tiyatroyu da yönetirim. Neyi istersen yönetirim ben. Yeter ki konuya biraz hâkim olayım. Ne yaparım? İlgilileri toplayım, ne yapmamız lazım? Ben size araç-gereçleri sağlarım bunu yapalım. Bugüne kadar ben dernekler yönettim, kulüpler yönettim, fakülteler yönettim. Efendim, çok değişik yerlerde yöneticilik yaptım ama yönetimin bu anlayışına göre, iletişimle doğrudan zaten ilgim vardı. Tabii iletişim yönetimin temellerinden biridir, yani yönetici iletişimci olacak aynı zamanda. İnsanlarla kendi konusunda iletişim kurup sinema okuluna Kanada'dan hoca getirdim. Kanada'dan geldi adam ders vermeye. Türk'müş orada görevli, temas kurduk geldi bizim sinema okulunda ders verdi. Rahmetli Onat Kutlar ders verdi, hepsi çok yardımcı oldular, bir sürü İstanbul'dan hoca getirdim ben, hepsinin kitapları vardı. Nereden bulacağız bu kadar adamı? Fotoğrafçı getirdim, sinemacı getirdim, basın-yayın hepsini getirdim. Hepsi geldiler ama ben ne sinemacıyım ne basın yayıncıyım. Gazetede çalıştım, o ayrı dava.

Doktora programını açarken bir ekip topluyorsunuz, onu biraz daha anlatır mısınız?

Dört bölümü açıldı İletişim Fakültesinin. Sinema-televizyon, basın-yayın, iletişim sanatları ve eğitim iletişimi. Bu ikisini gerçekleştiremedik çünkü bazı şeylerin tersiyle düzü. Bir iletişim eğitimi vardır bir de eğitim iletişimi vardır. İletişim eğitimi yapacağız. Eğitimciler bana karşı, “o bizim işimiz” dediler. “Hayır” dedim, “o sizin işiniz değil. Siz insanlara istendik davranışları öğreten bir bilim dalı içindesiniz”. “Peki sen ne yapacaksın” dediler. “Ben istendik kişilikleri yetiştireceğim” dedim. Nedir o? Mesela Anadolu Üniversiteli bir adam nasıl yaratırız? İş Bankası mesela nasıl İş Bankalı yaratır? Bunun eğitimi verilecek dedim. Bulunduğu örgüt çevresinin kişiliğini edinmek dedim. Türkiye’de en büyük sorun bu. ... İşte “eğitim iletişimi bizde. Bir insana bulunduğu kurumun, çevrenin kişiliği nasıl kazandırılır? Bunun dersleri verilecek burada” dedim. Biz bunu hiç düşünmedik dediler.

Eğitim iletişimi düşüncesi nereden geliyordu?

Bunlar işte yönetim kültürünün bana sağladığı şeyler. Yönetici öyledir.

Bu hassasiyetin kaynağı buradaki eğitim mi, çalışmalar mı, Amerika’daki eğitimin etkileri mi yoksa sizin aile çevreniz mi?

Hepsi var. Ben kişiliğe çok meraklıyım. Onun için Atatürkçü kişilik yazdım, kimse de daha benden başka bunun farkında değil. ... Makalesini de yazdım bunun. Bir Atatürkçü kişiliği edinmek için 60 tane özellik kazanması gerekiyor çocuğun, hakikaten bu memleketin adamı olması için. Ama eğitim fakültelerinde kişilik eğitimi diye bir şey yok. Öğretim var sadece, öğretimi yapıyorlar. Onun için Türk eğitim sisteminden kişilik yetiştirmiyor.

Yönetime dair anlayışınız ve yönetim bilimine yöneliminiz ve yüklediğiniz anlam aynı zamanda iletişimle olan bağınızda da belirleyici olmuş. Peki bu kişilik meselesi nereden gündeminize geliyor? Buna önem verip tez hazırlatıp fakültenin kuruluş amaçlarından bir tanesi haline getirmenizi biraz anlatır mısınız?

Bu benim yaşayışımından çıkmış bir kavram. Şimdi, gel yönetim dersi ver desen farklı veririm. Amerika’dan yönetim kültürü getirdik: Management organization. Türklerin bundan haberi yoktu, bunların kitaplarını getirdik ve çocuklara yönetim masasının işini anlattık anlatıyoruz hâlâ. Bir yönetici ne yapar? Planlama yapar; örgütler şu, şu işleri yapar, hepsi güzel. Bir de masanın arkasına oturan biri var. O kim? Şimdi kimse oraya girmiyor. O masanın karşısında oturan bir adam var, böyle oturuyor, konforlu bir kişilik oturuyor orada. Biz o çocuklara o kişiliği tanıtmıyoruz bir türlü. Şimdi onun kitabını yazarsam eğer son kitabım olacak zaten “Yönetici Kişilik” diye. Tamam, bir Türk çocuğuna masanın işini anlattık. Doğru,

güzel ama o masayı yöneten adamın kişiliği nasıldır, o kişilik nasıl teşekkül eder, o kişide hangi unsurlar vardır, o kişilik hangi sorunları yaratır? Bunları yönetim programı içine almamız gerekiyor...

Yönetim kültürü aslında bir iletişim kültürüdür. Gerçekten yönetim kültürünü alan bir insan hangi kuruma giderse gitsin o kurumu iletişim kanallarını açarak yönetir kardeşim.. Yönetimde basamakları hızla çıkamazsın, yukarıdaki de pat diye aşağı inemez...yönetim böyle bir süreç. Onun için ben İletişim Fakültesini bu anlayışla yönettim ve her hafta toplantı yapardım. Hem memurlarla toplantı hem öğrencilerle... Dinlemek çok önemli, yönetimin birinci sorunu dinlemek. Ama bizim toplumda dinlemiyor kimse, dinleme yok. Dinlemediği için de elinde yetki var, müdahale edecek ama bilmiyor nereye müdahale edeceğini. Orayı burayı karıştırıyor.

Hocam ben biraz daha İletişim Bilimleri Fakültesi'ni ve doktora programını deşmek istiyorum müsaadenizle. Doktora programı hazırlanma sürecini biraz anlatır mısınız? Siz tek başına mı uğraştınız, başka aldığınız destek, katkı veren isimler oldu mu? Ankara'da o zaman yetişmiş bir ekip var veya iletişimde doktora yapmak için yurt dışına gidip gelen öğrenciler hoca olmuşlar, bu programı açarken size destek veren, katkı sunan isimlerle ilgili biraz bilgi verir misiniz? Siz ve Yılmaz Büyükerşen dışında kimseyi bilmiyoruz.

Efendim, güzel de, bakın, yönetmelik yazma işi yönetim işidir. Sizin hocalarınız yönetmelik yazamazlar. Hiçbir basın yayın hocası okuduğu okulun yönetmeliğini yazamaz. O yöneticinin işi, yönetici bunu yazacak onun için de ilgili bütün yönetmelikleri toplayacak, bu konuda kimler ne yapmış, ne hazırlamış... Ben de bütün yönetmelikleri topladım, basın yayınıla ilgili ne kadar doktora yönetmelikleri varsa baktım, yabancılarınkine de baktım hepsine baktım, okudum. Ondan sonra kendi fakültemin doktora programını hazırladım.

Toplantılar dizisi türü herhangi bir şey olmadı yani?

Yok, kimse bilmiyor ki zaten. Kimle toplanacaksınız? İletişim dedin mi adam gazetenin çocuk ilavesi anlıyor iletişimi. Basın yayın hocalarının da iletişim kavramından haberi yoktu, iletişim işinin farkında değillerdi, tamam gazete şu bu ama sağlık memuru tıbbın ne olduğunu bilir mi? İğne yapar sadece.

Şunu anlıyorum doğru mu? Nermin Abadan Hoca'nın 1972 yayımladığı bir kitabı var: Batı Avrupa'da ve Türkiye'de Basın Yayın Öğretimi. Bunun için bir destek alıyor, UNESCO'dan Avrupa turu yapıyor, ülkeleri dolaşıyor, gidip yerinde inceleme yapıyor, ondan sonra kitabı hazırlayıp yayınlıyor. Sizin bu tür herhangi bir yurt dışı geziniz veya yerinde gidip görme ziyaretleriniz oldu mu?

Şimdi gazetecilik, basın yayın eğitim eğitimi farklı bir şey..

Fakültenin kurulması ile ilgili hazırladığınız ve Kurgu dergisinde yayımladığınız ilgili raporda Amerika’daki üniversitelerin tek tek programlarını vermişsiniz. Bunun için ya oradan size materyal gelmiş olması lazım ya sizin oraya gitmiş olmanız lazım. Mesela bu bilgi kaynaklarına nasıl ulaştınız?

Başka kimse yok ki kiminle çalışacağım? Yok, kimse yok. Elimde sadece o fakültelerin katalogları var. Orada ders tanımları var, onlardan bakıyorum ne öğretiyorlar diye. Bütün Amerikan Üniversite kataloglarında dersler ve tanımları vardır. Biz bunları sonra öğrendik, Türkiye’ye bu iş sonra geldi. Üniversitelerin derslerini yazmak, tanımları yapmak vs. bunlar çok geç geldi. ODTÜ sayesinde öğrendi bunu Türkiye biraz.

Bu kataloglar o zaman buradaki kütüphanelerde mi var yoksa siz talep mi ettiniz? Mektup yazarak mı talep ettiniz?

Çoğunu getirttim, birçoklarına mektup yazdık, gönderdiler kataloglarını. Batılılar bu konuda hassastır, hemen yardım ederler. Ben fakülte kuruyorum lütfen katalogunuzu gönderin diye mektupla talepte bulundum, hepsi gönderdiler kataloglarını.

Hocam bu detayı biraz daha açabilir miyiz? Benim için önemli bir şey. Şimdi siz üniversitelerin müfredatlarını, programlarını mektupla onlardan talep diyorsunuz, onlar da size gerekli belgeleri-bilgileri gönderiyorlar, doğru mu?

Şimdi şöyle bir benzetme yapayım. Atatürk cumhuriyeti arkadaşlarına sorarak mı kurdu? Nerede kurdu? Kendi kütüphanesinde kurdu. Sabahlara kadar okuduğu Jean-Jacques Rousseau’dan okudu ve arkadaşlar yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz dedi. Herkes şaşırdı ne oluyor diye. Devrimci hareketler bir kişinin zihninden çıkar zaten. Yani Meclise danışarak cumhuriyeti kuramazdı, mümkün değil. Herkese danışsaydı cumhuriyet kuramazdı, insanların kafasında o kavram yoktu. İletişim kavramı da insanların kafasında yok. Olmayan bir şey... Neyi soracağım, neyi anlatacağım? Basın yayın, gazetecilik eğitimi anlıyor... Gazetecilik eğitimi tamam da sinema da onun içinde televizyon da içinde. İletişim sadece gazetecilik değil ki. Bütün basın yayının diğer branşları da iletişimin içine girecek.

Peki hocam bu süreci tek başına yönettiniz, o zaman bir hoca kadrosuna da ihtiyacınız var iletişim doktorası için. Ona dair neler yaptınız?

Hoca kadrosu, tamam, basın yayın bölümüne, basın yayın hocalarını getirdik. Sinema televizyon bölümüne de iyi kötü sinemayla ilgili olan insanları getirdik. Hoca buluyorsun fakat onlar kendi konularıyla derslerini veriyorlar ama bütünü bir İletişim Fakültesi çerçevesinde yapıyor bu işler. İletişim dersi verenler de var ama daha yeni yeni çıkmaya başlıyor. Çünkü daha o zaman doğru dürüst Türkiye’de bir iletişim kitabı da yazılmadı.

Fakülde yani lisans değil de doktora programında ders vermek üzere çağırdığınız ve size katkısı olan isimleri zikredebilir misiniz?

Sosyoloji profesöründen getirdik, psikolojiden getirdik, eğitim fakültesinden geldi. Yani iletişim doktorasını destekleyecek sosyoloji, psikoloji, eğitim hatta ekonomi bütün o hocaları getirdik..Ve iletişim bilimleri doktorası bu hocaların çerçevesinde oluştu.

Ünsal Oskay gelmiş miydi hocam?

O da geldi, kültürel iletişim verdi. Bir de doktora dersi verdim ona.

Peki, Ankara'dan gelen başka hoca var mı?

Metin Kazancı var, Oğuz Onaran var. Oğuz Onaran sinema konusunda geldi verdi mesela.

Metin Kazancı, Oğuz Onaran, Ünsal Oskay dışında Ankara'dan gelen başka isimler var mıydı?

Var, Melahat Özgü'yü getirdim tiyatro konusunda. İstanbul'da oturuyordu o kalktı geldi.

Aysel Aziz, Oya Tokgöz?

Gelmediler, onlar seminerler, konferans şeklinde geldiler. Bizde direk ders vermiş değiller. Ünsal Oskay geldi, hem lisans verdi hem doktora dersi verdi.

Bu engellerle ilgili bir sorum vardı, yazılarınızda belirtiyorsunuz. Akademinin “engel koşu alanları” söylüyorsunuz, böyle bir tabiriniz var, sürekli bir engelle karşılaşma halinde olmuştunuz. Karşılaştığınız engelleri de biraz anlatır mısınız?

Şimdi engel lafı da bana ait. Şimdi şöyle bir şey oldu, onu da anlatayım... Yılmaz Büyükerşen'e AKÇE (Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Kültürel Çalışmalar ve Çevre Eğitimi Enstitüsü) bünyesinde “Engelli Çocuklar Eğitim Merkezi kuralım dedim. İşitme engelli, görme engelli, zihinsel engelli çocuklar için bir merkez... Biz yönetmeliği yazıp resmi gazeteye gönderiyoruz, resmi gazetede de yayınlanıyor. Özerklik bu. Bir yere uğramıyorsun...

Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayına gerek kalmadı mı veya herhangi bir onaya gerek kalmadı mı?

Özerklik bu, fakülte kurarken kimseden izin almıyorsun, bütçeyi değiştiriyorsun, devlet veriyor planlamayla, planlama kabul ederse oluyor bu iş. Yönetmelik planlamaya gitti, planlamadan yatırım aldı. AKÇE'ye bağlı Engelli Çocuklar Eğitim Merkezi kurduk işitme engellileri için. Ve o merkez o kadar yerleşti ki herkes

çocuğunu Eskişehir’e getirmek için tayin çıkarmaya başladılar. Ve orada işitmede en son metotlar, İngiltere’den hocalar geldiler. Orada çocuklar artık böyle işaretle, sen konuşurken anlıyordu ağzından çıkanı, eğitildiler. O merkez üzerine sonra bir iki okul daha kurduk biz. Engelliler Entegre Eğitim Okulu diye ve oraya engelli okullara öğretmen yetiştirme programı açıldı. Şu anda çalışıyor program. İşitme engellilere, körlere... Ve o zaman sakat diyorlardı bu tür çocuklara. “Hayır” dedim, “bunlar sakat değil, sizsiniz sakat, toplum sakat”. Bunlar engelli ve Allah’tan TRT kabul etti ve engelli çocuklar bültenine başladılar. Ondan sonra sakat lafı kalktı engelli lafı Türkiye geldi ve sakat lafının ezikliğinden insanlar kurtulmuş oldular.

Hocam bu, gayet pozitif anlam yüklediğiniz engelli kelimesiyle ilgili gayet güzel ve önemli bir detay. Ama burada benim sorduğum soru, aslında önünüze çıkarılan zorluklarla ilgili, fakülte ve doktora programını kurarken karşılaştığınız akademideki engellerden biraz bahseder misiniz?

Demin bahsettim işte kurulda karşı çıktılar.

Kendi öğretim kadrolarınız, engellerden bir tanesi diye anlıyorum, başka engeller? Okul kurulmasını istemediler.

Diğer üniversitelerin katkı vermek istememesi ikinci engel.

Üniversiteler akademiye adam göndermeyiz dediler.

Mali olarak DPT’den engel çıkıyor muydu?

Büyükersen mahir adamdı, bütçeyi Ankara’yla görüşüp alıyordu. Yani bütçe konusunda bir sorunumuz olmadı. İstedığımız parayı biz Ankara’dan aldık ama şimdi alamayız o zaman aldık kesinlikle. Hep başka engellerle uğraştık. Tabii açık öğretimde de var engellerim de onu şimdi bilmiyorum bahsedeyim mi?

Hocam önce iletişim bilimleri doktora programı engellerini dinleyelim. Şimdi şu detay bizim için önemli, ilk defa Türkiye’de iletişim bilimleri ifadesinin başında olduğu bir doktora programı açılıyor. Benim şöyle bir sorum var, niye iletişim bilimleri ismini tercih ettiniz? Tekil kullanım olarak iletişim bilimi değil, gerçi yazıda da biraz bahsediyorsunuz. Alanın ismi konusunda iletişim bilimi ve iletişim bilimleri şuanda da tartışılıyor. Alanın isimlendirmesiyle ilgili medya ve iletişim çalışmaları, iletişim çalışmaları, iletişim bilimleri gibi kullanımda olan bir terminoloji var. Sizin bu kullanımlar arasındaki tercihlerinize dair bir şeyler söylemek ister misiniz?

İletişimi her sözcüğün arkasına getirebilirsiniz. Şimdi mesela yönetim iletişimi olur, eğitim iletişimi olur, kültürel iletişim olur, iletişim dallarında fotoğraf da iletişim konusudur, tiyatro da iletişim konusudur, edebiyat da iletişim konusudur.

Onun için iletişim fakültesinde bunların bölümlerini açabilirsiniz. Tiyatroda sahne sanatlarını bilen, tiyatro yönetmesini bilen insanlar yetiştirirsiniz. Orkestrada orkestra yönetecek insanlar, şef değil ama orkestra şefi değil, orkestranın bir de yönetimi var. Bunu ancak yönetici olan insanoğlu orkestranın yönetiminde görev alabilir. Hangi şehirlere gidecekler, hangi eserleri çalışacaklar, sanatçılarla ilişkiler nasıl olacak, kolay değildir sanatçılarla çalışmak. Ancak iletişimci orkestrada onları disiplin içinde tutmasını sağlar, tiyatro da öyledir. Tiyatro sanatçıları da. Bir iletişim kültürü olan bir insan olmadan buralar doğru dürüst yönetilemez. Onun için iletişimin içine tiyatro da girer fotoğraf da girer, resim de girer. Sergi açılıyor. O serginin bir yönetimi var küratör diyorlar şimdi. İletişim ve İletişim Bilimleri Fakültesi içinde bütün bu sanat dalları hepsi kendi meslek alanlarıyla eğitime rahatlıkla girerler.

Ondan dolayı mı bu ismi tercih ettiniz?

Evet. İletişim Bilimleri Fakültesi olarak da diğer hepsi İletişim Fakültesi ama bir tanesi İletişim Bilimleri Fakültesi. İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri demesi lazım yani. Aynı siyasal bilgiler, siyasal bilimler gibi. Biz de iktisadi ve ticari ilimler diyorduk yani ilim dalı bir tek alanla sınırlandırılmaz. Sonra sağlık bilimlerini biz önerdik Eskişehir’de. Önce tıpçılar ayağa kalktılar. “Hayır kardeşim, siz tıpçısınız sağlık bilimleri, hastane idaresi, eczane gibi şeylerdir” dedim. “Biz öyle düşün-medik” dediler, şimdi Sağlık Bilimleri Üniversitesi dahi var. Bunlar Eskişehir’den çıktı. Eczacılık Fakültesi vardı, orayı ben Sağlık Bilimleri Fakültesi kuralım diye getirdim programı ve oluyordu, orası Sağlık Bilimleri Fakültesi olacaktı.

Bilimden, iletişimden anladıklarınızın bir yansıması olarak iletişim bilimleri ismini tercih ettiğinizi anlıyorum.

Tabii, sadece iletişim dersin. İletişim bir enerjidir nihayet ama bu enerjinin dağılımı var. Bu enerji tiyatrodan da var, orkestradan da var fotoğrafta da var, resimde de var, sinemada da var, televizyonda da var, gazetede de var.

Anladığım kadarıyla bununla ilgili çok da tartışma olmadı sizin verdiğiniz kararlar ilgili.

Yani bir iletişim öğrencisine sosyolojik kültürel alt yapı verecek psikoloji, sosyal psikoloji derslerinin verilmesi lazım, bütün bu derslerin çocuğa eğitim bilimlerinde verilmesi lazım yani. Gazete ile ilgili hususlar mesleki eğitim ama fakülte eğitiminde bir gazeteci toplumdaki anlayacak, ekonomisinden anlayacak, hukukundan anlayacak, güvenliğinden anlayacak.

Karşılaştığımız engellerden bir tanesi bu ismin kabul edilmesi miydi? Buna dair bir engelle karşılaştınız mı? İletişim bilimleri darbe döneminde Evren

kaldırıyor ama öncesinde bu ismi gündeme getirdiğinizde herhangi bir direnç oldu mu? Bu isim doğru değil diye itiraz edenler olmadı mı?

Şimdi, eğer yetkiniz varsa Anadolu’da yetkinize çok karşı çıkmazlar ama İstanbul’da karşı çıkarlar. Niye Atatürk Ankara’ya getirdi hükümet merkezini? İstanbul’da da yapabiliirdi ama İstanbul’da cumhuriyet kurulamazdı kesinlikle. Çünkü Osmanlı’nın ağır bir kültürü var, İstanbul’da o kültürün içinde cumhuriyeti sokamazdı. Gitti Ankara gibi Anadolu’nun ortasında çorak bir kenti buldu cumhuriyet fikri oradan yürüdü. Eskişehir çorak bir Anadolu kenti. Ne sinemadan haberi var ne tiyatrodan haberi var. Biz oraya onu soktuk, şaşırdılar bu nasıl şey diye. Çünkü insanlar şaşırdığı zaman karşı çıkamazlar, bildiği şeye karşı çıkar, bilmediği şeye değil. Bana Kürt derlerdi Sivashı olduğumdan, “Kürdü azdırmayın, tamam ne istiyorsa yapsın” derlerdi. Ben böyle bir yetki aldım o çorak Anadolu toprağından. Tamam, tamam dediler, sen ne istersen yap Allah’ını seversen dediler ve ben de istediğimi yaptım, özerklik var ya devlet para veriyor Ankara’ya gidin planlama teşkilatına... YÖK yoktu o zaman. Şimdi olsa 80 tane şey çıkarırlar.

Hocam şimdi doktora öğrencilerine gelelim. İlk aldığınız öğrencileri biraz konuşalım mı? Çok sınırlı sayıda öğrenci alıyorsunuz galiba yanlış hatırlamıyorsam.

Öğrenci mi? 25 tane aldık ve özel sınav sistemi yaptık.

Bu doktora programı için mi 25 öğrenci?

Hayır, bu lisans. Asistanlar zaten vardı, otomatikman doktora programına girdiler. Dışarıya açmadık doktorayı..

Sizden dinleyebilir miyiz? İsimleri aklınızda mıdır?

Haluk Gürgen, Ali Cemalçılar, Naci Güçhan, Yalçın Demir, Deniz Güler, Seçil Bükler

Nabi Avcı?

Nabi Avcı sonradan geldi. Nabi Avcı bizde doktora yaptı Yani ilk giren asistanların son kuşağıdır. Nabi Avcı, en son gelmiştir.

Doktora programının da öğrencisi galiba.

Evet, öğrenciydi. Aşağı yukarı 20-25 kişi hepsinin şu an isimlerini sıralayamama ama...

Hocam doktorada sizin danışmanlığını yaptığınız öğrencilerin sayısı konusunda bilgi verir misiniz?

İşte o asistanlar kadardı. O asistanları aldık, başka kimseyi alacak durumumuz yoktu. Çünkü fakültenin öğretim üyeleri olacaktı...

Hepsinin doktora tez danışmanlığını siz yürütmüştünüz diye biliyorum, doğru mu? Hocam, malumunuz, Türkiye’de bir arşiv problemimiz var. Dolayısıyla tez kayıtları öğrenci isimleri konusunda net bilgiyi edinemiyoruz. YÖK’ün kayıtlarını tarattığımda doktora öğrencilerinizle ilgili Deniz Güler, Ahmet Hamdi Türksev, Nabi Avcı, Ali Cemalcılar, Feridun Akyürek gibi sınırlı sayıda isimlere ulaştım.

Mesela Nadir Kafalı var. Sezen Ünlü var, sonra benim portremini yapan çocukcağız Seçil Bükler var. İşletmeden Bülent Tokat, Meral Aşıkoğlu ve Nihal Karakoç var. İletişim üzerine doktorasını yapan isimler arasında Ali Cemalcılar, Murat Barkan, Deniz Güler, Zeki Güler, Kazım Sezgin. Doktoraların bir kısmı dışarıdan hepsi iletişimci değil. Eren Gümüştekin ve Serpil Eren Coşkun gibi.

Hocam burada iletişimcilerin sayısı çok az YÖK kaydında. Bir de Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Enstitüsü de var. O enstitünün veri tabanı var. Aktif değil ama tezlerin veri tabanını tutmuş. Ama orada da eksik olduğunu anlıyorum. Sizin burada saydığınız isimler kayıtlarda görünmüyor onun için sordum.

Aldığımız doktora öğrencilerinin hepsinin tez danışmanlığını ben yapmadım, arkadaşların da danışmanlıkları vardı. Melis Yıloğlu, Bozkurt Güvenç’in doktora öğrencisiydi. Turan Baraz vardı o da Cevat Çapan’ın öğrencisiydi. Onun doktorasını Cevat Çapan yürüttü. Benim dışımda olan hocaların da öğrencileri var.

Bozkurt Hoca sizin orada hoca mıydı yoksa dışarıdan mı geliyordu?

Efendim, Bozkurt Hoca, o zaman Hacettepe’de öğretim üyesi. O zaman da anarşi var zaten. Adam gelecek ama Hacettepe bırakmıyor çünkü akademilere öğretim üyesi gitmeyecek diyorlar. Onun için ÖSYM’nin başkanı Prof. Dr. Altan Günalp’a sınav öncesi “hocam Eskişehir’i bırakıyorum” dedim. “Nasıl olur nasıl bırakırsın?” “Çünkü Bozkurt Güvenç’i göndermiyorsunuz” dedim. “Ne işin var canım Bozkurt Güvenç’le” dedi. “Ben ilgi kurdum” dedim. “Hacettepe senatosuna gideceksiniz. Bu Eskişehir’deki adam benim için çok önemli lütfen şu Bozkurt Güvenç’e izin verin. Verirsen ben bu merkezde kalırım o zaman”. “Başıma ne açıyorsun Allah’ını seversen” dedi. Eskişehir’e gitmesi için özel izin çıkardılar Bozkurt Güvenç’e, Bozkurt Güvenç öyle geldi Eskişehir’e. YÖK kurulduktan sonraki süreç tabii. Hoca teminine çalışıyorum çünkü üniversiteler resmen izin vermiyor, adamlar gayri resmi geliyor ama Bozkurt Güvenç’e resmen izin verdiler Eskişehir’e gidebilirsin diye benim baskım yüzünden.

Anladım, şimdi o da bizim için önemli, Bozkurt Hoca’nın ismi netleşmiş oldu hocalardan bir tanesi olarak, siz de bunu nasıl getirttiğinize dair detayları ifade etmiş oldunuz. İletişim Bilimleri Fakültesinin Açıköğretim Fakültesine dönüşmesi meselesine dönersek, kronolojiyi de dikkate alarak aşama aşama konuşmak istiyorum, İletişim Bilimleri’nin kurulması, darbe süreci, YÖK’ün kurulması ve Açıköğretim Fakültesi dönüşüm meselesini de biraz anlatabilir misiniz?

Açıköğretim Fakültesi kurulunca İletişim Bilimleri Fakültesi oraya bölüm olarak bağlandı ve tabii çok zor durumda kaldık.

Kenan Evren’in talebiyle.

Evet, Kenan Evren’in isteğiyle bağlandı. Şimdi bu bölümü nasıl fakülteye getiririz diye uğraşmaya başladık. Epeyce bir süre sonra iletişim bölümünü biz İletişim Yüksekokulu haline getirdik. Ona ait bir belge var mı bilmiyorum. İletişim Bilimi Yüksekokulu kuruldu. İletişim Bilimi Yüksekokulu oldu. Sonra yüksekokul tekrar İletişim Fakültesi oldu.

Ama bu 90’ların başında.

İletişim Bilimleri Bölümü, Açıköğretim Fakültesi’nden öyle çıktı.

Açıköğretim Fakültesi’nde bir bölüm olarak iletişim vardı, sonra yüksekokul olarak Açıköğretim’in dışına çıkarıldı, sonra o yüksekokul tekrar fakülte yapıldı eski yapısına döndü. Açıköğretim düşüncesi ile ilgili ifade ettikleriniz vardı, zaten sizin aklınızda olan bir şeydi.

Açıköğretim düşüncesi de enstitüden geliyor bize. Açıköğretim mesela dünyada Londra’nın meşhur açık üniversitesi var. Çinlilerin var böyle bir üniversitesi, bir de Amerika’da bir üniversite girmiş bu işe. Hepsinin eğitim programlarını inceledik biz. Hatta onun üzerine Akademi’de program yapıldı. Milli Eğitim Bakanı, Ecevit’in Milli Eğitim Bakanı, Eskişehir’e geldi ve ben onlara brifing verdim açıköğretim ile ilgili. Kanal Akademisinin nasıl açıköğretim yapacağını anlattım, adam çok memnun oldu. Sağolun biz hiç böyle bir şey düşünmemiştik dedi. O zamanlar Milli Eğitim Bakanlığının YAYKUR denen bir projesi var, Yaygın Eğitim Kurumu, fakat başarılı olamadılar. Mektupla eğitim dediler tutmadı. Onun üzerine biz Akademi’den girdik ve Ecevit’in Milli Eğitim Bakanı tamam dedi siz yazın girin ben sizi desteklerim dedi ve biz onun üzerine çalışmaya başladık. Eğer bu darbe gelmeseydi şu anda Akademi’nin, Uşak’tan Polatlı’ya kadar olan sahada kendi özel açıköğretim öğrencisi olacak idi.

Darbeden önce yani.

Tabii darbeden önce darbe çok sonra geldi. Yılmaz (Büyükerşen) darbecilere üniversiteye giriş sorununu çözeriz diye geldi bu sistemle. Orada yozlaştı açıköğretim. Türkiye'nin bir nolu öğretimi olacaktı. Çünkü çocuklar Eskişehir'e bir, bir buçuk saat mesafede olan bir yerde, öğrencilerin zaman zaman üniversiteye gelmesi gerekiyor, üniversitenin faaliyetlerine katılacaklar, seminerlerine girecekler, konferansına girecekler, öğrenci faaliyetlerine katılacaklar. Sadece evinde oturup televizyon seyretmeyecek. Sadece sınıfta öğrenci olmayacaktı ama üniversitenin bütün faaliyetlerine katılacaktı. Onun için de yakın olması lazım. İşte şimdi şu anda benim bu görüşüm yıllar sonra bir Ortadoğu'nun var açıköğretimi, İstanbul Üniversitesi'nin açıköğretimi var, birçok üniversite şimdi açıköğretim yapıyorlar, Sakarya Üniversitesi dâhil. Ama Anadolu Üniversitesi bu yükü hâlâ Türkiye çapında taşıyor. İki, üç milyon öğrencisi var şu anda Anadolu Üniversitesinin. Ne oldu? Açıköğretim o zaman yozlaştırıldı, bir yerde ikinci sınıf bir eğitim hâline düştü. Herkesin diploma için girdiği dershaneler hemen açıköğretim kurslarına başladılar. Ben böyle bir açıköğretim düşünmemiştim kesinlikle, Eskişehir niye yüklensin Türkiye'nin bütün problemlerini. Biz Kars'tan Edirne'ye kadar yüklendik Türkiye'nin problemlerini hiç gereksiz yere. Ne oldu o zaman? Benim düşündüğüm bütün sistem başka şekle dönüştü. Şu andaki açıköğretim düzeni... Açık öğretim aynı zamanda sürekli eğitimin bir aracı. Adam emekli olmuş tıbbi bilmem kaç sene evvel bitirmiş. Tıp bilgileri eskimiş açık öğretim aynı zamanda eskiyen bilgilerin yenilenmesi için de kullanılacak. Onun için sertifika programları hala yapıyorlar. Çiftçilere, mühendislere, hekimlere hepsine programları var açıköğretimin. Açıköğretimin aslında halka açık kısmı budur. Hatta Yılmaz'la ilk kavgamız öyle oldu. Ben gazetecilere açıköğretim diye fakülte olmaz dedim. Yılmaz beni dersten çıkardı. Fakülte isimleri ya bilim ya meslek dallarına göre belirlenir, tebeşirle öğretim fakültesi olmayacağı gibi açıköğretim bir metottur dedim. Yarın bu fakültenin adaptasyonları sorun çıkaracak dedim, onay vermeyecekler dedim. Hakikaten de Avrupa şaşırdı bu nasıl fakülte dedi. Bir yandan muhasebeci çıkıyor, bir yandan sinemacı çıkıyor. Nasıl fakülte dediler ve akreditasyon vermediler. Yılmaz'a şöyle yapacaktın sen dedim. Eskişehir İktisadi İlimler Fakültesi var. Yükseköğretim kanunu müsait. Diyor ki üniversiteler, fakülteler yaygın eğitim yapan yerlerdir. Kanun değiştirmeye gerek yok, her fakülte açıköğretim yapabilir, kanunda var. Şimdi bizim yapacağımız İktisadi İlimler Fakültesini açıköğretime açmak ve onlara o çocuklara açıköğretim lisans diploması vermek. O zaman senin diploma denkliği diye bir şey söz konusu olmaz. Demek ki burada iki tane eğitim var; bir örgün eğitim var, bir de açıköğretim var ama aynı fakülte. Açıköğretim Fakültesi sonra ne oldu? Bu kadar karışık fakülte İktisat Fakültesi kurmak zorunda kaldı. Diplomalarda karışıklık oldu çünkü Açıköğretim diplomasının neyi ifade ettiği anlaşılmadı. Bu açıköğretim fakültesi hangi meslek dalını ilgilendiriyor? Çünkü bilim adı değil, meslek adı da değil bir metot nihayet. Açıköğretim fakültesi olur, tamam ama bu fakülte öğrenci almaz. Ne yapar? Açıköğretim fakültesinin

matbaaları olur, bilgisayar merkezleri olur, böyle şeyler bağlayabilirsiniz dedim. Çünkü mesela Boğaziçi Üniversitesi’nin Öğrenci İşleri Fakültesi vardı. Fakülte orada bir bölüm adına geliyor. “Bu durum açıköğretimde bu diplomalarda denklik sorunu çıkacak” dedim hakikaten çıktı. Mecbur oldular açıköğretim içinde İşletme Fakültesi, İktisat Fakültesi kurmaya. Diğer açıköğretim branşlarını da sertifikaya bağladılar. Şimdi birçok sertifika programı var açıköğretimin. Buna gerek yoktu, mevcut fakültelerden birine açıköğretim bağlanacaktı. Öğrenciler oradan açıköğretim diploması alacaklardı.

Bu Açıköğretim Fakültesi dönüşürken dekanlığınız devam ediyor muydu hocam? Yoksa orada bir görev değişimi mi oldu?

İki sene ben Açıköğretim’in sorunlarıyla boğuştum adeta...Bir sene rektör yardımcılığı yaptım, rektör yardımcılığından sonra rektör danışmanlığına geçtim. Türkiye’nin ilk rektör danışmanı benim, 7 sene onu yaptım sonra da edebiyat fakültesini kurdum.

Hocam şunu anlıyorum, dekanlığınız Sinema-televizyon Yüksekokuluyla başlıyor. Televizyonla Eğitim Öğretim Fakültesi, İletişim Bilimleri Fakültesi ve Açıköğretim Fakültesi ile devam ediyor. Sonra Edebiyat Fakültesi dekanlığı da mı var?

Var tabii, 1993’te oraya atandım kurucu dekan olarak, 1996’ya kadar orada da dekanlık yaptım.

Şimdi hocam 1980'lere dönerek biraz öğrencilerinizi ve tezlerinizi konuşmak istiyorum ben. Metinlerinizi şu açıdan değerli buluyorum hem yapmışsınız hem biraz tarihini yazmışsınız. Kurgu dergisindeki makalelerinizde Sinema-Televizyon Yüksek Okulu’ndan Televizyonla Eğitim Öğretim Fakültesi’ne kadarki süreci anlatmışsınız.

Bütün bu kadrolara hepiniz dergiye yazı yazacaksınız dedim. Yazı yazmayanı atarım dedim. Hepsini oturdular yazı yazdılar.

Şimdi şu açıdan soracağım. Hem İletişim Bilimleri Fakültesi kurma süreci hem de diğer önceki kurumsallaşmaya dair yaptığınız çalışmalar var. Yönetmeliğin yanında yazdığınız ve yayınladığınız rapor da var. Kurgu dergisindeki yazılarınızdan bunu öğrenebiliyoruz. Bunu iş yapmanın dışında kendi tarihini yazmak anlamında ben değerli buluyorum doğrusu. Oradan çıkardığım sonuç şu: Siz İletişim Bilimleri Fakültesine bir anlam yüklüyorsunuz. Ve sanki sadece mesleki olarak medyada çalışan profesyoneli yetiştirmek değil de Türkiye’nin her bir vatandaşını tam da istendik yönde davranış kazandırmak üzere yaygın eğitim anlamında toplumu dönüştürecek, insanlara rehberlik edecek ve bu

süreçte de tiyatrodan sinemaya resimden radyo, televizyon, gazeteye kadar bulabildiği her türlü araç-gereci kullanacak, kullanabilecek çeşitlilikte bir mesleki uzmanlık kazandırmak istiyorsunuz. Ve buradan çıkan öğrenciler de bu vazifeyi görecekler. Ama bu anlam çerçevesinde, doktora programına aldığınız doktora öğrencilerine de sanki birer alanı da doktora tezi olarak vermişsiniz gibi geliyor bana. Birisini tiyatroya birisini müziğe, diğerini çocuk televizyonuna, kültür alanına yönlendirip çalıştırmışsınız. Bu doktora tezlerinin belirlenmesi konusunda fakülteye yüklediğiniz anlam etkili oldu mu? Siz mi konuları dağıttınız, öğrenciler mi tercih ettiler? Onu biraz anlatır mısınız?

Şimdi ben doktora tezini şöyle yönetirim. Öğrenci gelir hangi alanda gelirse -ister iletişim olsun ister yönetim olsun- oğlum belli bir alana çok merakın yoksa kütüphaneye git doktora yapmak istediğin alanla ilgili kitapları al, onları incele, oradan bana konu önerileri ile gel derdim. Hangi konular sana cazip geldi bu kitapların içinde o konuları seninle konuşalım. Sonra git o konularla ilgili kitapları ayrıca al onları oku ve bana bir plan önerisiyle gel, bu konuya nasıl gireceğiz onu tartışalım. Ondan sonra o plan dâhilinde sen yazmaya devam eder yazdıkça bana getirirsin. Benim doktora tezi jürilerinde öğrenciden daha çok ben konuşuyorum. İnal Bey yani ben bu tezi yönettim, bu adam jürinin her sorusuna cevap veremez ki ben cevap vermek zorundayım ve bu konuları çocuklara savunmasını kendim bizzat üzerime yüklemişimdir tükandıkları yerde. Hocalar soru soruyorlar şunu niye koydun diye, bu tezi yöneten benim, ben söylüyorum, o sebepten koydum diye.

Konuları da siz belirlemişsiniz gibi geliyor bana.

Konuları bana onaylatturdılar tabii.

Konu dağıtımında siz etkili veya belirleyici olmuşsunuz. Alan yeni, bir de siz fakülteye belli bir misyon yüklemişsiniz, onun çerçevesini siz oluşturmuşsunuz...

O, işte yönetim gücü o. Şimdi bakın her öğretim üyesinin yedi tane alanda görevi vardır. Bir, ders verir. İki, araştırma-inceleme, yayın yapar. Üç, fakültenin örgütlerinde bölüm başkanı, kürsü başkanı olarak yöneticilik yapar. Dört, doktora tezleri, lisans, yüksek lisans tezleri yönetir. Beş, bilimsel toplantılara, seminerlere, kongrelere katılır. Altı, kendi alanında özel sektöre veya devlete danışmanlık yapar. Yedi, halkla serbest iletişime geçer. Derneklerden hocam bize konferans verseniz diye talepler gelir. Ben bunların yedisini de yaptım. Hepsini yaptım. Ama yükseköğretim kanunu sadece birinciye tarif eder, haftada altı saat ders vermek, doçentler için 8 saat. Diğerleri tamamen kişinin kendisine kalmıştır. Mesela doktora tezi yönetiyor diye hocaya para verilmez. Ben hiç böyle para almadım. Fakülte kurdu diye kimse bana para vermedi, herkes gibi ben de maaşımı aldım. Bu tamamen akademik hayatı kabul etmek, o hayatı benimsemek, onu bir yaşam

biçimi haline getirmekle mümkündür. Yoksa para kazanmak için profesörlük yapılmaz kesinlikle.

Ben burada yine öğrenciler konusuna geçiş yapayım istiyorum.

Şimdi, fakülteyi söyleyeyim, İletişim Fakültesine hoca olsam, dekan olsam çocukları toparım; oğlum İletişim Fakültesi demek hangi konuya girerseniz onun iletişim alanını kurmayı beceren insan demektir. İşsiz kaldın pazarda domates satmayı beceremiyor musun sen? Evet domates satacağsın ama herkesten farklı satacağsın domatesi çünkü sen iletişim kültürü görmüşsün. Domates kime ne zaman, ne şekilde satılır, nasıl satılır? Bunu karşıdaki cahil adam beceremez domatesi koyar gider. Sen o domatesi satmayı öğrenirsin sonra ondan salçaya geçersin sonra salça yapan fabrikalara geçersin bir süre sonra da domatesle ilgili bir alanın patronu olursun. İletişimci iş yapmayı öğrenen, iş bilen insandır, ne olursa olsun. Git bakkala nasıl bakkallık yapılıyor öğren.. berber çırağı nasıl öğreniyor berberliği... önce kalfa oluyor, ondan sonra usta oluyor, git dükkân aç diyor. İletişim budur. Çıraklıktan başlarsınız insanların saçlarını kesmeyi öğrenmeye. Çünkü en nihayet karşında bir insan var. Bu insana bir hizmet götüreceksin. Nasıl hizmet götüreceksin? Bunu için iletişim bilen, sosyoloji bilen, psikoloji bilen, iletişim kültürü bilen, hukuk bilen, ekonomi bilen insanlar, ancak karşıdaki insanın konumunu sınıfını anlayabilir. Gazetecilik meslek okullarında öğretirler işte nasıl fotoğraf çekilir nasıl habere gidilir? Gazete bölümünde olan çocuk bir gazeteyle insanlarla nasıl iletişim kurulur, bir gazetenin iletişim değeri nedir, insanlara ne aktarılır, onlardan gelen tepkiler nasıl değerlendirilir sorularının cevaplarını bilmesi lazım. Bir İletişim Fakültesine fotoğraf çekmeyi öğrenmek için geldim diyemezsin ama fotoğrafın iletişimde yeri nedir onu iyi bilmen lazım. Fotoğraf ne yapar, resim ne yapar bir gazetede? Bir fotoğrafın yeri nedir, nasıl o fotoğrafla insanlara mesaj iletilir? Mesele fotoğraf çekmek değil koyduğun fotoğraf... Sine-mayla insanlar ne yapıyorlar, sinema insanların zihinlerine nasıl giriyor? Tiyatro yönetiyorsun her eser her semtte oynanmaz. Hangi eser hangi semtte oynanır? Bunu bir iletişim kültürü olan insan bilebilir. Güzel bir fıkra vardır. Cumhuriyet ilan edilince radyodan spor eğitimleri var köyün meydanına da bir alıcı radyo koymuşlar pilli. Sabahleyin devlet radyosu spora alıştırıyor. İşte Köylü toplanıyorlar jimnastik yapıyorlar. Köylü yorgun düşüyor sonra diyor ki spiker radyodan şimdi Bach’ın Sonat’ını çalacağız diyor. Köylü diyor ki adamın atını çalacaklar bizi de şahit yazacaklar kaçın diyorlar hepsi radyonun önünden kaçıyor. Olmuş vakadır. Şimdi insan sınıfları var. Bu sınıflara hangi sanat dallarıyla nasıl ulaşılır, ne satılır? Bunu ancak iletişim kültürü olan insan bilebilir, herkes bunu yapamaz.

İletişimci meslek kişilik dediğiniz şey bu mu?

Bir gazeteci kişiliği var bir de karşında o gazeteyi okuyacak insan var. Şimdi bu iki kişinin arasında bir bağ kurulacak. Buradan karşıya bir mesaj gidecek. O mesajdan buraya bir tepki gelecek ve burada bazı araçlar kullanacak ve siz o tepkiye göre tekrar mesajı değiştireceksiniz... Bu bir iletişim kültürüdür, bu kültürün evvela iletişim fakültesi çocuklarına verilmesi lazım. Orada da basın yayın bölümü ise tamam gazete hakkında gazetenin haberi o anlamda bilgi verilebilir ama basın yayın bölümünün öğrencisinin asıl görevi gazeteci yetiştirmek değildir.

Hocam o alanları iletişim alanına taşımak için sizin iletişime yüklediğiniz bir anlam var, bunu fakülteye de misyon olarak yüklemiştiniz ve danışmanlığını yaptığınız tezlere de sizin bu düşünceniz olduğu gibi yansımış hissine kapılıyorum. Doğru mu anlıyorum?

Ben müzikçi değilim ama Ali Cemalcılar, piyano çalar. Ben Ali Cemalcılar'a, müzik iletişimcisi olarak yetiştirmek üzere ona doktora yaptırдыm. Müzikle nasıl iletişim kurulur? Gitti konservatuarları inceledi, hangi dersleri görüyorlar, ne yapıyorlar, bunun tarihi Türkiye'de nasıl? Canı çıktı, bana yaptığı çalışmayı getiriyor, Ali bir cümle söylüyor Ben 10 cümle yazdırıyorum şunları da incele diye. Hatta dediler ki Ali söylüyor bir cümle hoca yazıyor 15 cümle. O işte yönetim kültürünün insanı getirdiği bir düşünce açıklığı, serbestliğidir. Yani yönetici böyle bir kafada olması lazım. Edebiyat Fakültesi'nde dekanlığım bir dönem daha sürseydi fakültenin bütün programlarını değiştirecektim. Çünkü mesela Türkiye'de sosyolojik konularda firmaların danışmanı ihtiyaçları var. Her Belediyenin bir sosyoloğu olması lazım. Ama çocukları ona göre sosyoloji bölümünde yetiştiremiyorsak ve ona göre eğitim yoksa bu ihtiyaçlar karşılanmaz. Sosyoloji tarihinin dersini vererek sosyoloji olmaz.

Hocam Türkiye'deki akademin genel durumunu son olarak sormak istiyorum. Ama öncelikle iletişimle ilgili bir konuyu sormak istiyorum. Kişilik kavramı, iletişimci meslek kişiliği, iletişimci kişilik ve özellikle yönettiğiniz tezlerde gördüğümüz bir konu var. Aslında diğer metinlerde de çokça karşımıza çıkan ve sizin okulun tarihine ve okula yüklediğiniz anlamı da ifade eden "Atatürkçü Düşünce Sistemi" diye temel bir kavramınız var ve yönettiğiniz her tezde Atatürkçü düşünce sistemini görüyoruz. Aslında bu düşüncenizi hayata geçirmek üzere müzik, sinema televizyon gibi alanlarda tezlerin hazırlandığını görüyoruz. Yönettiğiniz tezler bu düşüncenin etrafında örülmüş durumda. Biraz bunu anlatır mısınız? Ben şunu anlıyorum. Cem İnal Aşkun Hoca'nın temel bir düşüncesi var, bu düşüncenin bir çerçevesini oluşturmuş ve aynı zamanda bunları da çeşitli alanlarla, temalarla akademik çalışma konusu olarak öğrencilere vermiş ve çalıştırmış.

Temel mesele şu: her toplumun bir ideolojisi olmak zorunda. Amerikan ideolojisi egoizme dayanır. Egoist olacaksın kişiler de öyle, toplum da öyle ama Türkiye egoizmi Demokrat Parti’den sonra tanımaya başladı. Ama toplum egoist olmadı, kişiler egoist oldu, toplumu suiistimal ettiler. Demokrat Parti her mahallede bir milyoner olacak dedi. Demirel her mahallede bir milyarder olacak dedi. Ondan sonra da her mahallede bir trilyoner... Evet mahallenin milyarderleri mahalleyi terk edip İstanbul’a geldiler. İstanbul’da olanlar da Batı’ya gitti, zengin olan çevresini değiştirdi. Amerikan kovboy filmlerinde kasabanın zengini kasabaya yatırımında bulunur. Madeni çalıştırır, oradaki salon onundur, gazete çıkartır. O kasabının sermaye gücüdür ama bizde sermaye kişiselleşti, zengin olan kaçtı gitti. Köyü aynı şekilde köy kaldı, kasaba da aynı şekilde kaldı. Şimdi Sovyetler sosyalizmi denediler fakat başaramadılar yani sosyalist bir insan yaratamadılar açıkçası, tekrar kapitalist insana dönüş yaptılar. Çin başardı bunu, sosyalist düzenle Mao geldi, sosyalizmi temel aldı fakat kapitalizmle de ilişki kurarak. Yani bireyler zenginleşti ama toplum da zenginleşti. Atatürk bunların hepsini gördü büyük çapta ve dedi ki: Biz Türkiye’deki Türkiye Cumhuriyeti toplumunun kişiliğini altı oka bağlayalım. Yani bu toplumda yetişenler cumhuriyetçi olsun, milliyetçi olsun, devletçi olsun, halkçı olsun, laik olsun, devrimci olsun. Altı noktada Türk cumhuriyet toplumunun her ferdinin eğitim öğretim programının temel direğidir bunlar. Eğitimimiz cumhuriyetçi olacak, halkçı olacak, devletçi olacak, milliyetçi olacak, laik olacak, devrimci olacak. Bunların hiçbiri yok şu anda Türk eğitiminde. Tamamen Batı taklitçiliği doldurulmuş birtakım dersler... Bu dersler niye veriliyor, niye okutuluyor? Bir sürü hoca ders veriyor sözüm ona ve çocuklar ilkökul tahsili üzerine çok fazla bir şey koymadan ilkökul tahsili düzeyinde bir konuşma tarzıyla bir anlatım tarzıyla üniversiteyi bitiriyorlar... Atatürk, bir kişilik planı getirmek istiyor topluma. Bu kişiliği de altı noktaya bağlamış. Ömrü müsait olsa belki bunları yapacak ama adamın ömrü yetmedi. Altı tane yol gösteriyor, onun için Atatürk’ün doktrini Lenin’e benzemez kesinlikle. Onların hepsi vardır ama bu altı oktan çıkacak... Ben de o altı okla ilgili oturdum bir makale yazdım. Her birine onar kişilik özelliği yazdım ve 60 özellik çıktı. Nasıl cumhuriyetçi insan yetiştireceğiz? En azından demokrat olacak ama nasıl demokrat olacak? Efendim, saygılı olacak, sorumlu olacak bunlar nasıl olacak? Bu altı okun insanda istediği bazı kişilik değerleri var. Bu kişilik değerlerini aileden başlayarak okulda kurumlarda bunların insanlara yansıtılması gerekiyor.

İletişimin bir bilim alanı olarak bunu yapabileceğini düşünüyor ve planlıyorsunuz, öyle mi?

Tabii, iletişime gelen bir çocuk bu toplumu yaşatacak altı büyük değer alanına göre mesleğini çerçeveleyecek. Gazete çıkarırken, televizyon filmi koyarken, tiyatro eseri oynarken müzik eserleri çıkarırken bu altı noktayı dikkate alarak bunların topluma ulaştırılmasını sağlayacak. Yani müzikte de halkçılık olacak, müzikte

de milliyetçilik olacak. Hepsinde bu altı ilke var aslında. İşte burada bir felsefe alanı var ama maalesef Türkiye’de felsefeciler hiç orali değiller, onlar hala felsefe tarihiyle meşguller. Bu altı büyük felsefeye göre bir felsefe üniversitesi kurulsa bunu da görsem... O felsefe üniversitesinin temellerini koyacağız ama yapılır mı yapılmaz mı bilmiyorum. Ben bunun projesini yazdım, ellerine verdim. Bir de vakıf da önerdim bir vakıf üniversitesi olarak düşündüm ki Türklerin buna çok ihtiyacı var. Ama Türkiye şu anda zihnen çok geri bir yapıda, zihinsel sorunu var. Bunda da iletişimin çok önemli bir rolü var. Çünkü ne okuduğumuz kitaplar ne seyrettiğimiz filmler ne seyrettiğimiz tiyatrolar ne okuduğumuz gazetelerden doğru dürüst bir anlam çıkabiliyor insanlar. Güzelmiş diyor okuyor gidiyor ama hepsinin altında o insanın zihnine giden birtakım mesajlar var. Ne diyor, ne anlatmak istiyor bu film, bize ne söylüyor? Kimse bunu anlamıyor, sadece bakıyor...

O düşünce size ait, değil mi?

Evet, bana ait.

Bu kişilik ve düşünce sistemini tezlerde gördüğümde iletişim alanını kullanarak istenilen vatandaşın veya öznenin, modern öznenin inşa edilebileceğine dair sizin bir düşünceniz ve inancınızın olduğunu görüyorum. Yönettiğiniz tezlerde de bu işlenmiş...

Ee tabii, bu altı okun ne demek olduğunu öğrenecek. Cumhuriyetçilik ne demek, öğrenecek cumhuriyetçiliğin ne olduğunu. Milliyetçiliğin ne olduğunu öğrenecek. Kime milliyetçi diyeceğiz? Devletçilik ne demek, halkçılık ne demek? Bu kavramları oturup çalışması lazım ondan sonra kendi alanında bunu nasıl uygulayacağını oturup düşüncesini geliştirecek.

O dönem itibarıyla üniversite ortamında da bu tartışmalar var mıydı? Sizin daha çok üzerinde durduğunuz bir şey miydi?

Hayır, hiçbir tartışma yoktu, maalesef kimse oturup da bu altı okun kendisini tartışmıyor, partinin kendisi bile tartışmıyor. Orada akademisyenler de var kıyamet kadar.

Üniversitenin iç ortamında mesela Anadolu Üniversitesi akademiden üniversiteye dönüştüğünde doktora program süreçlerinde de tez yönetim sürecinde de bunu tartıştığınızı anlıyorum 1980’li yılların ilk yarısında. Yönettiğiniz tezlerden de anladığım 1980’li yıllarda akademi içindeki temel kabuller bu yönde veya bunu sizin, çalışmalarınızda, bilimsel düzeyde tartışmaya açtığınızı görüyoruz. Bu çerçevede şöyle bir sorum da var hocam. Bir dünya görüşü ve bir ideolojiyi bilimsel çalışmalara uyarlamak istiyorsunuz. Akademisyenlerle tez konusu yapmak istiyorsunuz, bilim de aslında ekip işi kadro işi epistemik

cemaat dediğimiz toplulukla ilgili bir şey. O topluluk ve kurumsal ortam bunu sahiplenmediğinde ve beraberinde akademik bir bilgi üretimine gidilmediğinde aslında pek de de ilerlemiyor. Biraz kurumun refleksini öğrenmek istiyorum, beraber çalıştığınız insanların yaklaşımını...

Şimdi bir düşüncüyü, bir ideolojiyi karşı insanlara götürmek için bir yetkinizin olması lazım. Benim bu konuda bir yetkim yok. Ben kendi şahsi çevremde kendi öğrencilerime ödevler yaptırırım. Eğitim programlarında bunları koydum ama kalkıp profesörler kurulunda Atatürkçü düşünce temeli dışında bir şey yapamazsın dediğinde, sen kim oluyorsun derler. Çünkü beni aşardı o konu. Toplumun, siyasetin evvela bu konuda bunu kabul etmesi lazım..

Siyasi arenadaki tartışmaların akademideki ortama yansımaları, bu tartışmaların izlerini merak ediyorum, biraz o kısmı deşeceğim müsaadenizle. Anlattıklarınızdan şunu anlıyorum, Atatürkçü düşünce sistemi adını verdiğiniz çabanızda tek başınaymışsınız gibi. Bu düşüncenizde Anadolu Üniversitesi ortamında da biraz yalnız kaldığınızı düşünüyor musunuz?

Tabii yalnızdım. Her devrimci insan gibi yalnızım ben de. Çünkü benim sınıflarda öğrenciler sağdan sola otururlardı. En sağda milliyetçi takım otururdu. En solda da komünistler otururdu. Şimdi bazen komünistlerden bazen de diğerlerinden tartışma çıkardı, eleştiriler olurdu. En son herkes bana bakardı, hoca ibreyi nereden nereye getirecek diye. Altı oktan giriyordum hepsi kafalarını çıkarıyorlardı dışarıya... Türkiye bu cehaletten maalesef kurtulamıyor. Hâlâ cehaletle siyaset yapılıyor. Demokrasinin değerinden kimsenin haberi yok. O insanlar neye, nereye oy attığını da bilmiyor. Bunların hepsi iletişim sorunları aslında. Siyasi iletişim öyle yeni yeni daha anladılar. Siyasal iletişim uzmanı... Vay be böyle uzmanlar varmış. Neredeymiş bu uzmanlar acaba, nerede yetişmiş? Kardeşim, bir iletişim fakültesine gittiniz mi siz? Yok. İletişim kültürü almadan nasıl siyasi iletişimci olacak bana anlat derim, nasıl oluyor bu? Mühendislik fakültesine gitmeden ben mühendisim demeye benzer. İletişim gerçekten bir uzmanlıktır ve her alana girer iletişim aynı yönetim gibi. Yönetim her alana girer, her alanda yönetim vardır. Ekonomi yönetimi, aile yönetimi, kurum yönetimi, devlet yönetimi... Yönetimin girmediği alan yoktur, iletişimin de girmediği alan yoktur. Yönetimin de fakültelerini iletişimin de fakültelerini kurduk ama orada sadece basın yayın meslek kültürü değil hakikaten adam gibi iletişim kültürü verilmeli çocuklara. Orada basın yayın dersleri konulabilir. Hukuk meselesi tamamen iletişim meselesidir. Karşıda bir sanık var sen yargısın bir de avukat var, savcı var. Tam iletişim olayıdır mahkemeler, tam iletişim ortamıdır... Hangi fakültede hangi hukuk fakültesinde iletişim dersi var? Hâkim adayı avukat adayı hakim kimdir, avukat kimdir, savcı kimdir, hapishane nasıl bir yerdir, hapishanelerde nasıl bir iletişim ortamı vardır, orada insanlar cezalandırılıyor mu yoksa ıslah mı oluyor? Bunlar da iletişim konularıdır.

Hocam tam da buradan aslında başka bir başka konuya “yaşam bilimine” geçmek istiyorum. Ben şunu anlıyorum: anlam yüklediğimiz, misyon yüklediğiniz fakültenin ve bir bilim adamı olarak da iletişim bilimlerinin sözünü ettiğiniz düzeyde insan yetiştirmeye, bu insanı yetiştirecek uzmanları ve hocaları yetiştirecek şekilde bir program başlatıyorsunuz, bir kurum kuruyorsunuz. Ama 1990'lara geldiğinizde sanki bunun pek işlemediğini, iş görmediğini düşünüyorsunuz. Ben en azından yazınızdan böyle anlamıştım, makalenizi okuduğumda ve başka bir bilimsel bir çaba içine girmek lazım başka bir isimle bütün o alanları kapsayacak yeni bir isimlendirme yoluyla, yaşam bilimi diye isimlendirdiğiniz başka bir makaleniz var, bir düşünceniz var.

İki tane yazdım o konuda.

Daha çok 1990'lı yılların başı ve sonrasında yazıyorsunuz bunları. 1980 sonrasında hayatın tüm alanlarını kapsayacak ve Atatürkçü düşünce sistemi dediğiniz veya istendik kişilik oluşturma, iletişimci kişilik veya bir insan tipi yaratma arayışınızda iletişim biliminden ümidinizi kesiyorsunuz gibi. Oradan yaşambilim diye bir alanı tartışmaya açıyorsunuz.

Yaşam bilimi, insan olarak nasıl yaşayacağız, kent olarak nasıl yaşayacağız, ulus olarak nasıl yaşayacağız sorularıyla ilgilenir. Bunların hepsi yaşam bilimi konusu. Birey olarak yaşam, bireysel yaşam bilimi ama İstanbul'da nasıl yaşayacağız? Bu bir kent yaşam bilimi konusu. İstanbul'da nasıl yaşanır? Ankara'da nasıl yaşanır? Ankara'da yaşadığın gibi İstanbul'da yaşayamazsın. İstanbul'da yaşadığın gibi de İzmir'de yaşayamazsın. İstanbul'da yaşadığın gibi Eskişehir'de yaşayamazsın. Peki, Eskişehir'de nasıl yaşayacağız? İşte bu kentte yaşam bilimidir. Türkiye'de nasıl yaşayacağız? Almanya'da nasıl yaşayacağız? Bu da ülke düzeyinde yaşam bilimidir. Türkiye'de Türk insanları arasında nasıl yaşanır? Almanya'da nasıl yaşanır? Bunun da uluslararası boyutu var. Onun için yaşam bilimi diye buradan girdim, müthiş bir alan çıktı karşıma. Ben ancak çok küçük bir sahasıyla sadece birey sahasıyla ilgilenir durumda kaldım. Yoksa işin boyutu korkunç yani. Hala yazıyorum. Şöyle tarif edeyim yaşam bilimini: Öz kişisel yaşamın yönetim ve iletişime konu olay ve sorunları ile ilgili olan bir bilim alanıdır. Tarifi bu kadar. Yönetim ve iletişim olmak üzere iki ayağı var. Tabii iletişim bir yaşam bilim alanıdır. Kentiyle bireyiyle bölgesiyle her şeyiyle.

Dergide bir çağrınız var, gelin tartışalım şeklinde. Bu çağrıya hiç karşılık buldunuz mu? Mesela bunu tartışan, size gelip “hocam böyle bir şey olmaz” veya “olur” diyen kimse oldu mu?

Şimdi yaşam biliminin şöyle bir özelliği var. Yaşam bilimi tartışılmaz.

Ama orada çağrınız var.

Herkes kendi yaşamının bilimini kendisi yapacak. Soru sorabilirsin. Niye sen bunu yaptın? Sen de istediğini yaz. Çünkü herkesin yaşam bilimi kendine özgüdür. Onu başkası sorgulayamaz, yargılayamaz. Hiç kimsenin yaşımı başkası tarafından yargılanamaz. Ama bilim yargılamaya dayalı bir şeydir. Çünkü bilimde sorunların ortak taraftarı vardır ve ortak çözümleri vardır. Tabii soru soracaklar, tartışacaklar. Benim yaşamımın kimseyle ortak bir tarafı yok. O yaşam özsel yaşam bana ait. 40. kapıdır bu. Yaşamının 39 kapısı herkese açıktır, 40. kapısı sadece sana aittir.

Ama sizin bu söylediğiniz aslında bir kişisel hayat felsefesi, bir anlam arayışı.

Ama her bilimin arkasında felsefe vardır zaten. Felsefesiz bilim olmaz. Önce felsefe vardır, sonra bilim gelir.

Bunu bilim olarak isimlendirdiğinizde çalışma konusu yapalım, araştıralım, sorgulayalım, bilgi üretim alanına girelim dediğiniz ilk makaleyi yayımladığınız tarihte yaptığınız bir çağrı var: gelin tartışalım. O çağrıyı şu açıdan önemsedim: Türkiye’deki akademi refleksleri ne durumda? Kurumsal olarak yazılı metinler okunup tartışılıyor mu? Birbirimizle konuşabiliyor muyuz, tartışma kültürümüz ne durumda?

Şimdi evvela bilim nedir ona bakalım. Bilim anlayışı var. Bana göre bilim incelemek, araştırmak ve birtakım sonuçlara ulaşmaktır. Bunda her şeyi ilgilendiren kanunlar olabilir olmayabilir. Ben şimdi kendi yaşamımın yasalarının peşindeyim. Ben 80 sene, hadi 10 senelik çocukluğu çıkaralım, 70 sene nasıl yaşamışım? Bunun yasalarını şu anda çıkarmaya çalışıyorum. Hangi yollardan geçmişim, ne yapmışım, ne düşünmüşüm? Hangi duygulardan geçmişim? Tanrı inancım...

Ama bu inanç alanı, inanç ve bilim alanlarının birbiriyle ilişkisi?

Burada yaşam biliminde inançlarla bilgiler bir araya geliyor. Şimdi âlimle bilim adamı farklıdır. Âlim bilimden farklı bir insandır, içinde inanç vardır âlimin iman vardır. Bilim adamı beş duyuya bakar. Sen eğer geleneksel bilim anlayışı ile insanların beş duyusuna hitap eden şey yaparsan sen benim bilim adamım değilsin. Çünkü senin söylediğine ne dokunabiliyoruz ne tadına bakabiliyoruz, ne görebiliyoruz, ne bilebiliyoruz. Neyin peşindesin sen derler. Onun için yaşam bilimi geleneksel bilim anlayışıyla kavranacak bir şey değil. Ama incelenmesi var, araştırması var, sonuçlar çıkarması var ama bunu topluma yayamayız. Onun için ben bu kitabı bastırıp herkese veremeyeceğim. Çünkü yaşam bilim öncelikle herkesin yaşamlarından birbirlerine katkı sağlamasıdır. Bak hoca bunu böyle düşünmüş, bunu ben de kullanabilirim demektir. Yoksa herkes benim gibi yaşasın hadi gelin bunu tartışalım değil. Tartışma yok, soru sormak var sadece. Niçin böyle düşündünüz, niçin böyle yaptınız? Onlara tabi cevap vermek zorundayım. Ama

sizi ikna etmek zorunda değilim. Ben bunun cevabını veririm ama beğenirsin beğenmezsin, sana uygun olur uygun olmaz o beni ilgilendirmez.

Hocam İnal Cem Aşkun kendisini bir bilim insanı olarak mı görüyor? Bilim insanı olarak görüyorsa iletişim bilimci mi, yönetim bilimci mi, yaşam bilimci mi? Bu son bilim anlayışıyla beraber sizi nereye oturtacağız? .

Yaptığın bilim tarifine bağlı. Geleneksel bilim tarifi yaparsan dışarıda makalelerine atıflar verilen, kendi dalında birtakım ilginç görüşleri olan ben o yönde bilim adamı değilim. Ama bilim arasında inceleme dersin o zaman kabul ederim.

Herhangi bir disiplinle kendinizi tanımlamayı tercih etmiyorsunuz o zaman.

Ben şimdi bilim adamıyım, benim profesör unvanım var her yerde geçerli olan. Ne var? Fakat hangi bilimin adamısın dedikleri zaman biraz karışık. İşin içine inançlarım da giriyor, iletişim de giriyor, yönetim de giriyor, psikoloji de giriyor, sosyoloji de giriyor. Çok karma bir bakış açım var benim bilime karşı. Onun için gezgin denen bir kavram vardır. Gezinler şudur: Dünyada olan ama dünyaya ait olmayan demektir. Bu yaşam birimindeki kişiliğin yaşam bilimine sahip olan insanlar dünyadadır ama dünyaya ait değildir. Ben paraya fevkalâde sinirlenirim. Eşim diyor ki sen ticaret tahsili yaptın... Evet, ben ticaret tahsilini paradan nasıl kaçırdım onun için yaptım. Nereden para kazanılmaz onu çok iyi bilirim. Onun için para kazanmaktan ben nefret ederim. Ama aç mı kaldım? Yok. Kendime göre kendi imkânlarıma göre kazandığım parayı yetindirdim. Onun için para, mevki, şan, şöhret bunlar egosal şeylerdir. Egoyu aşmadan yaşam bilimiyle temas kurman mümkün değil. Ego kültürü kuvvetli olan insanlara yaşam bilimi hiç de uygun bir şey değil.

O zaman kendinizi bir bilimsel alanda tanımlamak istemiyorsunuz.

Yok, hayır. Tamam İnal yönetim bilimci, hayır öyle bir şey söz konusu değil.

İletişim bilimleri alanına katkınızı sorsam, kendi değerlendirmelerinizle siz iletişim bilimlerinin Türkiye'deki durumuyla ilgili neler söylersiniz? İletişim, şu anda bir akademik çalışma alanı, 70'e yakın fakülte var, devasa bir öğretim üyesi kadrosu, öğrencisi var. Genel geçer şu andaki haliyle bir bilimsel alan olarak görülüyor. Sizin Türkiye'deki bu alanın oluşması, kurumsallaşması sürecine katkınızı sizin gözüünüzle değerlendirmenizi istesem bu alana yaptığınız katkının ne olduğunu söylersiniz?

İletişim bilimlerinin kuruculuğunu yaptım Türkiye'de. Kimse böyle bir bilimin, bunun bir fakülte olacak derecedeki varlığının ayırdına varmış değillerdi. Ben bir fakülte adı olacak derecede güçlü bir bilim alanı olduğunu duydum, gördüm, hissettim ve kurduğum fakültenin adını da iletişim bilimleri diye koydum. Ama

kendi eğitimime bakarsam iletişim bilimlerinde ne doktoram var, ne doçentliğim var. Ben yönetimci insanım. O yönetim kültürüyle topluma bu fakülteyi kazandırmak istedim. Yaptığım katkı budur. Ondan sonra açılan epey sayıda iletişim fakültesi var. Ama bana kalsa şimdi ben o fakültelerin hepsinin eğitim programlarını değiştiririm kesinlikle. Çünkü hiçbirisi benim gördüğüm anlamda bir iletişim fakültesi değil maalesef.

Bir yönetici olarak bir hoca olarak İnal Cem Aşkun hoca nasıl birisidir, sert midir, disiplinli midir, demokrat mıdır? Kendinizi öğrencilerle ve yeni genç akademisyenlerle hoca olarak...

Atatürkçü düşünceye sahip bir insanım. İdeolojim o. Toplumdaki düşünce yapım budur benim.

Bu durum ilişkilerinize nasıl yansıyor? Sert bir insan mısınız veya disiplinli misiniz?

Düşünce olarak bu toplumun içinde Atatürkçü düşünceye sahip bir insanım. Ama herkes bu düşüncede mi? Bu beni ilgilendirmiyor.

Biraz hocalığınızı ve yöneticiliğinizi aslında merak ediyorum. İletişim Bilimleri Fakültesi’ni kurdunuz, 1977’den 1983’e kadar üç tane fakültenin bir tane yüksekokulun dekanlığını yaptınız. Bunların tümü isim değiştirirken de başında-sınız, değiştirme sürecini de yönetiyorsunuz, hatırlıyorsunuz. Kurumsallaşma süreciyle de o süreçte İnal Hoca nasıl birisi, nasıl bir hoca profili çiziyor? Sizin değerlendirmenizi sorayım. Sonraki hayatınızı dikkate alarak değil o dönem dair bir profil olarak, kendinizi çok sert görmüş olabilirsiniz şu an geri dönüp baktığınızda veya tam tersi yok hayır diyebilirsiniz.

Şimdi tabii şu var. İnsanın biraz kendisini tanıması için sizin dediğiniz anlamda bir feedback alması lazım toplumda. Ben toplumda bu konuda feedback almadım.

Öğrencilerinizden belki almışsınızdır.

Hepsi bana baktılar, ne yapacağız dediler? Şöyle yapmamız gerekir şeklinde bir tepki almadım. Hepsiyle “hocam ne yapacağız” şeklinde ilerledi. Ailem de hep bana sorar. Eşim pişireceği yemeği bile bana sorar. Sürekli karar verici durumunda kaldığınızda karşıdan bir feedback gelmiyorsa o sırada kendinize ne yaptığınız konusunda bir çerçeve çizemiyorsunuz. Sadece yaptığınızı söylüyorsunuz.

Güçlü, kararlı ve dominant bir yönetici profili çiziyorsunuz gibi.

Dominantlığım şu: Kimsenin düşünmediği, girmedeği alanlara kendime göre bir düşünce yapısıyla giriyorum ama karşıdakiler bunu nasıl anladılar, nasıl ettiler bilmiyorum Çünkü bana bir tepkileri gelmediği için sadece şöyle yaparım dedikleri

için ben de onlara şöyle yapın böyle yapın diyorum, onlar da yapıyorlar. Çünkü toplumların evvela bilim konusunda bilim adamlarına bir tepki göstermesi lazım yani yaptıkları konusunda. Ama bizde maalesef bilim anlayışı henüz yerleşmiş değil. Üniversitenin ne olduğu konusunda fikri yok. Her yere üniversite açıyorlar. Biz Batı'nın kurumlarını daha anlamış değiliz. Ne demokrasisini anladık ne meclislerini anladık. Yani maalesef şu anda toplumun kurumlarının pek toplumla iletişim bağlantısı yok. Öyle iletişim sorunu var. Türk eğitiminde toplumla iletişim yok.

Hocam tam da bu sorduğum soruyla ilgili aslında sizin öğrencilerinizden hareketle bir şey daha sorayım. Bir feedback olarak da kabul ederseniz... O dönemde yönettiğiniz tezleri, yüksek lisans derslerinde okutup tartışıyoruz. Türkiye'de bu alan nasıl gelişti, hangi tez konuları çalışılmış, kuramsal çerçevede neler var, hangi yöntemler kullanılmış, hangi sonuçlara varmışlar ve dertleri ne, hangi soruların cevaplarını aramışlar noktasında yapılan tezleri genç akademisyen adaylarıyla okuyup tartışıyoruz. Bir kimlikle, ben ona ideoloji de diyorum, bir ideolojiyle veya misyonla fakültenin kurulmasını bir Anadolu Üniversitesinde görüyoruz. Ankara Üniversitesi'nin kendi hikayesi var, İstanbul Üniversitesinin kendi hikayesi var, Marmara'nın kendi hikayesi var ama hala yine özgünlüğünü koruyarak "iletişim bilimleri" adını alan tek fakülte Anadolu Üniversitesi. Başında siz vardınız, sadece yönetici olarak başında bulunmamışsınız, bu fakülte niçin kuruldu, ne yapacak sorularına siz cevap vermişsiniz. Ve yetiştirdiğiniz, danışmanlığını yaptığınız öğrenciler, sizden sonraki iletişim bilimleri alanındaki hocaları da sizin öğrencileriniz ve birisi hariç her birisinin sizin dünya görüşünüzü veya Atatürkçü düşünce sistemi ve Atatürkçü kişilik sistemi dediğiniz kavram etrafında tezlerini yazdığını gördüm. Her birisi tezde bunu yazıyor. Ama şimdi sizden şunu anlıyorum hiçbirisi aslında bir soru sormamış, onu yazmışlar. Türkiye'deki akademik alışkanlık da bu olabilir ama bir öğrenciniz var ki bunun dışında kalmış. Danışmanlığınızda doktora yapan Nabi Avcı, doktora tezinde bir defa da olsa bu kavramı kullanmıyor. Siz ne kadar onun da tezinin önsözünde Atatürkçü düşünce sistemi kavramını kullansanız da kendisi tezini bunun üzerine inşa etmemiş. Bu bana şunu gösteriyor. Hocanın benimsediği dünya görüşünü paylaşmayan bir isim varsa onunla da düzeyli hoca-öğrenci ilişkisi veya akademisyen daha deneyimli akademisyen ilişkisi yaşayabilir ve Nabi Avcı'nın orada doktora yapıyor olmasını gördüğümde...

Nabi Avcı benim eşimin de öğrencisidir Maarif Koleji'nden.

Dolayısıyla bu durum, İnal Cem Aşkun Hocanın öğrencileri ile ilişkisinde bana bir fikir veriyor. Darbe sonrası dönemde ve Türkiye'nin antidemokratik karakterinin gayet baskın olduğu bir ortamda o dönem için böyle muhafazakâr, İslami gelenekten gelen birisinin de akademide olma durumuyla çok karşılaşmıyoruz aslında. Bu durum bana bütün baskın karakterine rağmen demokrat bir İnal

Cem Aşkun hoca fikri veriyor. Biraz bunu anlatabilir misiniz? Değerlendirmem yanlış da olabilir ama bu anlamıyla öğrencilerinizle yönettiğiniz tezlerle ilişkinizi aslında biraz anlamak istiyorum. Bunu bir feedback olarak kabul edin ama aynı zamanda soru olarak da kabul ederseniz sevinirim.

Şimdi genel geçer tabirle ben liberal bir insanım. Ama şimdi piyasadaki liberallerle pek alakam yok. Benden doktora yapmak isteyenlerden ben güven mektubu isterim. Niçin benden doktora yapmak istiyorsun başka hocalar da var. Çünkü ben hiçbir doktora öğrencime benim kendi kafamın zihniyetini onlara baskı olarak kullanmam kesinlikle. Onların kendi tercihleridir. Nabi Avcı geldi. Nabi senin zihniyetin bana uymaz, bunu biliyorum dedim

Ama böyle bir düşüncesi olduğunu bile bile Nabi Avcı’nın tezine müdahale etmeden tez danışmanlığını yaptınız.

Ben kendisine “bak Nabi, benden doktora yapmak istiyorsun, tamam. Ben senin zihniyetine yakın bir insan değilim. O zaman ikimizin zihniyetinin çatışma noktası olmayacağı bir konu bul gel” dedim. O da “hocam Türkiye’de iletişim eğitim yönetimini ele alayım” dedi. “Tamam, al” dedim. Ve iletişim eğitim yönetiminden bir doktora tezi yaptı.

Çok şeffaf yürümüş o zaman ilişkiniz.

Ama dedim sen sakın ikimizin çatışma noktasına girme, o zaman sen zor durumda kalırsın dedim. Ben hiçbir öğrencime kendi toplum ideolojimi dikte etmedim. Kendileri bulacak bunu. Kendileri bulursa bulur ayrı dava ama getirdiler konularını söylediler.

Dolayısıyla onların kabul ettiği bir konu olarak Atatürkçü Düşünce Sistemi etrafında tezler hazırladılar, öyle mi?

Ben daima kendi çocuklarım dâhil kimsenin önüne düşmem, arkasından gelirim daima. Kendi çocuklarım da öyle. İlle şunu olun demedim.

Şunu diyeceğim ben kimsenin kendi yaşam biçimine müdahale edip değiştirmeye çalışmıyorum. O ne yapmak istiyorsa onun arkasında ona yardımcı olmaya çalışırım. Nabi’ye de böyle yardım ettim. Öbür çocuklar da ne yapmak istiyorlarsa “tamam, size yardım ederim” dedim. Onun için yani kendi kafama göre çerçeve koyup insanları da onun içine koymayı kesinlikle düşünmedim. O bakımdan liberal bir kafaya sahibim. Kimsenin yaşamına müdahale etmem. Herkes kendi yaşam yolunda... Benden yardım isterlerse memnuniyetle nasıl yapsam nasıl etsem diye görüşümü söylerim. Ama ille de yapın demem. İşine gelirse yapar, işine gelmezse yapmaz. Anlayışım budur, onun için doktora tezlerinin hepsini yönettim. Yoksa ben o kadar doktora nerede yöneteceğim hepsi hepsi üç tane

anca çıkarırım. Orada bir sürü adam var. Hatta şöyle şey oldu, doçentlikler çıktığı zaman ilk doçent adayları karşısında güzel sanatlardan hocalar çıktı. Onlar sanatçılar tabii. “İnal Bey bizim iletişimle alakamız yok. Nasıl yapalım bu jürileri?” dediler. “Siz sanatçı adamlarsınız karşınıza gelen insanı en azından kendi açınızdan bir değerlendirme yapacak durumda değil misiniz? Bu çocuklar sizin sayenizde iletişim biliminin öncüleri olacak Çok büyük bir misyon sahibisiniz siz, ben de yönetimden geldim. Bunu kazanmamız lazım dedim. Aksi halde Türkiye iletişim profesörüne doçentine sahip olamaz. Onun için biraz fedakârlık yapacağız. Bu çocuklara bu unvanları vereceğiz” dedim ve öyle ikna ettim. Yoksa jüriden ayrılıyorlardı, zor tuttum.

Hem doktora programında hem doçentlik sürecinde de aslında belirleyici bir aktör olmuştunuz.

Tabii öyle, doktorada da öyle doçentlikte de öyle. Hep jüriye müdahale ettim çünkü ilk defa iletişim doktoraları ile karşı karşıyalar. Adamlar da haklı hiç öyle bir tecrübeleri yok, ilk defa giriyorlar. Ama biz de öyle yetiştik. Benim hocalarım da doğrudan işletmeci değildi ki. Benim hocam iktisadi coğrafyadan gelmişti. Diğer hocam hukuktan gelmişti, arazi hukukundan doktora yapmış, sonra iletişime geçmişler. Onlar kurdular bu bilimi. Yoksa tepeden inme iletişimci olunmuyor, işletmeci de olunmuyor. Birileri geliyor ben bu sahaya gireyim, bu yolu açayım, insan yetiştireyim diyor. Öyle oluyor iktisatçılar eskiden yoktu. İşletme iktisadın içindeydi. İşletme iktisadı diye geçerdi. Benim hocam “hayır” dedi “bu Amerika’da ayrı bir fakülte”! Onun mücadelesini kendi kitabında yazar zaten, çok büyük mücadele, İstanbul Üniversitesi gibi böyle geleneksel, katı bir üniversitede İşletme Fakültesi kurmak, öyle kolay değil. Ben Eskişehir’de kurdum. Eskişehir’de bir tepki yok ama İstanbul’da çok büyük tepki var. Osmanlı kültürü var en azından karşısında. adama sorarlar nereden çıkardın diye. Sonra çok yerleşti bütün Türkiye’ye yayıldı, ayrı dava. Ama dediğim gibi hep dışarıdan gelen, ayrı branştan gelenler Türkiye’ye birtakım branşları kazandırmışlardır. Yoksa kendi içinde bir adam çıkıp da ne işletmeyi kurmuştur ne de iletişimi kurmuştur, hiçbirini kurmamıştır, hep dışarıdan gelen başka branşlardan gelen insanlar o bilim alanlarına girmişler ve Türkiye’ye onu kazandırmışlardır. Tabii ki ben iletişim akademisyeni değilim, eğitimim içerisinde tabii ki iletişim yok. Okul olarak var ama benim kariyerim yönetim üzerine. Kitaplarım hepsi işletme alanında

Hocam tam da belirleyici olduğunuz Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi ile ilgili benim aklımda üç kavram öne çıkıyor. Birincisi eğitim, ikincisi sistem, üçüncüsü iletişim bilimleri. Ve daha çok iletişim bilimlerinin eğitim bilimleri ile kesişim alanı. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi daha çok siyaset bilimiyle iletişim ilişkisi, İstanbul Üniversitesi ise hukuk ve iktisatla iletişim ilişkisi üzerinden ortaya çıkmış. Anadolu Üniversitesinin eğitim odaklı

iletişime yaklaşmasının özel bir nedeni var mı? Daha fazla sizin yönetim bilimci olmanızın da ötesinde Anadolu Üniversitesi acaba eğitimle ilgili özel bir misyon mu yüklendi yoksa...

Türkiye’nin bazı kültürel zafiyetleri bizde de var. Tabii akademik kültür içinde ben bu işleri yaptım ama askeri darbenin en büyük zararı bu. Çok iyi bir yoldan gidiyorduk bir anda o yol kesildi ve Anadolu Üniversitesi’nin Akademisiyle hiçbir bağlantısı kalmadı ve şu anda Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi maalesef Türkiye’nin zayıf fakülteleri arasında bir yerde. Çünkü arkasında onu destekleyecek kültür kalmadı...

Üniversiteler gelenekleriyle yaşayan kurumlardır. Bir üniversitenin geleneğini ortadan kaldırırsanız üniversite olmaz orası artık. Herhangi bir devlet kurumu, belediye olur. Ve şu anda üniversiteler maalesef geleneklerinden koptular ve sıradan hükümete bağlı kurumlar haline geldiler. Bu kurumda da oturup bilim yapmak, bilimle uğraşmak akademisyenlik öyle kolay bir şey değil, görüyorsun insanların başına neler geliyor. Üniversite artık kendisini koruyamıyor, siyasete karşı siyasetin baskısı altında. Hâlbuki birtakım kurumlar siyasetin dışında olacak. Bunların başında basın yayın, hukuk ve üniversiteler gelir. Üniversiteler bağımsız ve özerktir. Basın bağımsız ve özgürdür. Hukuk bağımsız ve özerktir. Hukukta da müdahil olmayacak, onlar kendi yapıları içinde seçecekler...

Tabii cehaletin şeyi şu: İlle başı gözü yarıldıktan sonra anlar bazı şeyleri. Lazlara hitaben bir fıkra vardır. Affedersin öküzün biri kafasını küpe sokmuş. Lazlar toplanmışlar kafayı nasıl çıkaracağız diye. Birisi demiş ki öküzün kafasını keselim, kesmişler ama yine çıkmamış. Hadi küpü kıralım, küpü kırmışlar. Birisi demiş ki ha bu küpü niye daha evvel kırmadık. Şimdi hem küpten olduk hem öküzden olduk demiş. Türklerin her haline çok uygun bir şeydir. Bilimle bir alakan yoksa habire denersin. Türkiye hala demokraside deneme yanılma yolunda uğraşıyor. Demirel’in çok güzel bir lafı vardır: Türkiye’de nelerin olmayacağı belli olunca nelerin olacağı belli olur. Hakikaten önce olmayan, bütün olmayanlar denenir, bu kadar para, zaman kaybettikten sonra “akıl edemedik hakikaten doğrusu buymuş” denir. Türkiye bir çıkmazın içinde her konuda.

O zaman Anadolu Üniversitesi İletişim bilimleri Fakültesi bir gelenek oluşturmadığı sonucunu mu çıkarıyoruz?

Şu anda senin söylediğin tarzda bir iletişim fakültesi ne Anadolu Üniversitesi’nde ne başka yerde var maalesef. Çünkü üniversite fakülteleri daima üniversitenin akademik geleneği üzerine gelen olaylardır. Durduk yere siyasal bilimler fakültesi, durduk yere hukuk fakültesi kurulmaz. Öyle bir birikimin üniversitenin kendi geleneğinde olması lazım. Yani hukuk fakültesi, iletişim fakültesi kuracak güçte olması lazım. Birilerinin bunu çıkıp toparlaması lazım. Bu güçler edinmeden fakülte kurulursa ismen kurulur tabii. Ama çıkar çocuklar şaşkın şaşkın bakarlarsın

biz ne yapacağız gibilerden. Onun için maalesef Türkiye böyle bir sorunun içinde. Mühendisler de aynı sorunun içinde. Adam diyor ki makine mühendisiyim. Ne makinesinden bahsediyorsun, dikiş makinesi mi otomobil mi? Her taraf makine. Bir tek bunu tıpçılar iyi anladılar. Tıpçılar çok iyi bölümlendirdiler. Kalpten anlayan var, böbrekten anlayanlar var. Eskiden hepsi dâhiliye mütehassısıydı. Bir adam böbrekten başlar kalpten çıkardı. Tıptakiler anladılar ve 30-40 tane kürsü kurdular. İletişim fakültesi evvela iletişimci yetiştirmeye çalışacak. Nedir iletişimci? Evvela bunu tartışmamız lazım. Biz hangi dersleri hangi metodlarla ortaya koyarsak iletişimci denen bir adam ortaya çıkar ki bu adam gazetede çalışır, televizyonda çalışır, orkestrada çalışır, ticarette çalışır, siyasette çalışır? Eğitim fakültelerinin öğretmen değil evvela eğitimci yetiştirmesi lazım. Evvela meslekler sonra ona bağlı işler vardır. Ama biz meslekleri atlayıp işlere adam yetiştiriyoruz. Hayır, meslek çok önemli. İktisatçı yetiştireceksin, işletmeci yetiştireceksin, iletişimci yetiştireceksin, hukukçu, siyasetçi... Onu tarif etmen lazım ki ondan sonra adam gidip partilerde şurada burada çalışsın. İletişimde de sorun bu. Örneğin şu anda edebiyat fakültelerinin ne istediği belli değil; sosyoloji var, psikoloji var, sosyal psikoloji var. Ne oluyor? Bunlar ne işe yarıyor? Doldur birtakım dersleri çocukları mezun et, çocuklar bakıyor ne yapacağız diye. Çünkü edebiyat fakültesinden yetişecek adamın evvela kişiliğinin tanımlanması lazım. Biz bu bölümlerden nasıl bir insan, nasıl bir meslek adamı yetiştireceğiz? Ve hakikaten dile hâkim insan yetişecek o edebiyat fakültesinde. Edebiyatçı yetiştirebiliyor musun sen edebiyat fakültelerinde? Yetiştiremiyorsun. Edebiyat tarihi bilgisi olan insan yetiştiriyor. Hakikaten sosyolog yetiştiriyor musun? Bunların hepsinde farklı iletişim var çünkü. İletişim kültürü olmadan bunları yetiştiremezsin.

İletişim Bilimleri Fakültesini açarken başta okulun misyonunu ortaya koyuyorsunuz, bunları tanımlıyorsunuz, okula misyon yüklerken meslekleşme meselesini de akademik çalışma alanını da kurumsal yapıyı da Kurgu dergisindeki makalelerde veya yönettiğiniz tezlerde çalışmaya konu ediyorsunuz. İletişim Bilimleri Fakültesi Açıköğretim Fakültesi'ne dönüşmeseydi yani kapanmasaydı sözünü ettiğiniz kurumsallaşma sağlanırmıydı? Sözünü ettiğiniz geleneğe dönüşür müydü?

Kapanmasaydı, ben hakikaten iletişimci yetiştirecektim. İletişim Bilimleri Fakültesinde dört alan koymuştum ben. Sinema-televizyon, basın-yayın, iletişim sanatları, eğitim iletişimi. Dört alanda iletişimci yetiştirecektim. Ona göre kafamda planlamıştım hepsini ve o çocuklar için işsizlik diye bir şey söz konusu olmayacaktı. Kendi işlerini kuracaklardı. Çünkü üniversite mezunu iş aramaz, iş arama en son lise mezunun da biter, üniversite mezunu iş kurar. Kendi kültürüne göre iş yaratır toplumda. Ama şu an üniversite mezunları da iş arıyorlar kendilerine bir iş bulamadıkları için gidip madende çalışıyor, belediyede çöpçü oluyor. Bunun için iletişimci kendi işini kurar, isterse bakkallık yapsın o problem değil,

ve en iyi şekilde de geliştirir. Çünkü sıradan cahil bakkal o bakkalı geliştiremez ama iletişimci bir adamsa o bakkaldan ta yukarıya gıda firmalarına kadar işini genişletebilir. Mesela Anadolu’da vardır bir adam manavlıktan başlamıştır Ondan sonra adam almış yürümüştür toptancı olmuştur. Şoför mahallinde başlamıştır, otobüs firması sahibi olmuştur. Bunu zekâlarıyla yapan insanlar vardır. İletişimci insan da öyledir alır, baştan bir giriş noktası bulur. Ondan sonra olduğu gibi genişletir öteki alanlara götürür. Ama onun için de hakikaten iletişimci kültürünü alması lazım. Fakültelerde yapılması gereken budur. Ama şu anda her şeyden önce üniversitelerin özerk olması lazım ki serbestçe bu görüşler tartışılsın. YÖK’e sormakla, Ankara’dan onay almakla bu işler olmaz. Onun için maalesef bugün üniversitelerin Türkiye’ye çok büyük katkısı olacağını zannetmiyorum; özerk olmadıkları, serbest düşünemedikleri ve siyasal baskı altında oldukları için... Görünüşte üniversite var, fakülteler var, öğrenci de var ama bunları bir araya topladığında bundan maalesef bir şey çıkmıyor.

Bunun kırılma noktasının YÖK gibi merkezi bir yapının kurulması olarak mı görüyorsunuz?

Evet, YÖK’le beraber bu iş bitmiştir. Dünyanın üniversitelerine bak Almanya’daki hangi üniversiteler Berlin ‘den karar bekliyor acaba? Var mı öyle bir şey. Fransız üniversiteleri Paris’ten karar mı bekliyor? Amerikan üniversiteleri Washington’a mı bakıyor? Olmaz öyle şey. Özerk olması gereken ilk kurum üniversitelerdir kesinlikle, çünkü düşünce kurumudur, düşünce de başkasının baskısı ile olacak bir iş değildir; serbest olması lazım herkes. Onun için üniversitede her tür insan vardır. Git Amerikan üniversitelerine Hintliler de vardır, Afrikalılar da vardır, şortla gelenler de vardır. Bakın hiçbir üniversitenin başına akademisyen yönü kuvvetli olan bir rektör gelmiyor. Hep siyaset tarafı olan adamlar geliyor. Tabii rektörün özelliği aynı zamanda akademisyen olması. Kendi alanında temayüz etmiş olması lazım ki karşıdaki arkadaşların akademik kaygılarını anlasın ama siyasi gelenekten geliyorsa unvanı almışsa, unvan alınıyor bir şekilde, o adam karşıdaki arkadaşının akademik çabasını anlayamaz, akademisyenleri geliştirecek tedbirleri de alamaz. İşte benim Anadolu Üniversitesi’nde iletişimde 12 sene de kurduğum arşivi dağıttılar. Çünkü anlayamaz ki “hocam biz muhafaza edelim” desin. En son benim oradaki öğrencime dedim ki bu arşivi dağıtalım. O da nasıl dağıtıysa bir kısmını kütüphaneye verdi, bir kısmı belki kağıt fabrikalarına gitti. O 12 yıllık mücadelem. Orada bir akademik kültür vardı, akademinin bayrağıyla beraber. Orhan Oğuz’un masası, koltuğu vardı benim odamda. Orhan Bey cenazesi kalktı Anadolu Üniversitesi’nden. O cenazede akademinin de cenazesi kılınmış oldu. Gitti. Şu anda Anadolu Üniversitesi’nin bir geçmişi yok kesinlikle. Çünkü o iletişim fakülteleri akademi kültüründen gelmişti.

Son iki sorum var. Birincisi Kurgu Dergisi'yle ilgili. İkincisi de iletişim bilimleri doktora programı ile ilgili. Doktora programını açıyorsunuz, YÖK'ten önce öğrencileri alıyorsunuz. Sonra darbe oluyor, YÖK kuruluyor ve fakülte değişiyor. Fakültenin Açıköğretime dönüşmesi sonrasında iletişim bilimleri doktora programı devam ediyor mu? Bir defa mı öğrenci aldınız? Bir öğrenci grubu. Sonrasında İletişim Bilimleri Fakültesi, Açıköğretim Fakültesi dönüştüğünde doktora programı da kapanıyor mu?

Tabii ondan sonra iş tamamen sosyal bilimler enstitüsüne intikal etti, fakültelerin doktora yapma hakları ellerinden alındı. Şu anda doktora ile mastırlar fakültelerde yapılmıyor. Şu anda artık iletişim bilimleri doktorası yok. Enstitülerin doktora programları var. Hangi branştaysa o dalda...

İletişim Bilimleri Fakültesi'nde açtığınız Türkiye'nin ilk iletişim bilimleri doktora programına siz bir defa öğrenci almış oldunuz, doğru mu?

Tabii, YÖK gelince o programlar enstitülere devredildi. Şu anda fakülteler sadece lisans eğitimi yapan yerler. Yüksek lisans ve doktora artık fakültelerde yapılmıyor. Onun için sözde fakülte.

Bir de derginin kuruluş hikâyesini merak ediyorum. Bir alanın disiplin olmasını sağlayan unsurlardan bir tanesi periyodik olarak akademisyenlerin bilgi üretip yayınladıkları bu dergilerin olmasıdır. Aslında disiplin olarak alanın kurumsallaşması açısından da önemli, bildiğim kadarıyla Gazi Üniversitesiyle beraber o zaman iletişim adıyla ilk dergiyi çıkaranlardan birisiniz, Halen yayında olan Kurgu Dergisi'ni 1979'da çıkarıyorsunuz. Derginin hikâyesini de biraz anlatır mısınız? Siz zaten başındasınız, ona dair ne söylemek istersiniz hatırladıklarınızdan?

Benim anlayışıma göre her fakültenin bir dergisi olması gerekir. Her üniversitenin bir gazetesi olması gerektiği gibi. Anadolu Üniversitesi'nde rektör olsaydım Anadolu Üniversitesi'nin gazetesi de olurdu ve raflarda duruyor olurdu şimdi. Fakülte dergisi fakültenin elemanlarının akademisyenlik ürünlerinin makale hazırlıkları oluyor, çeviriler yapıyorlar. Dergi onların akademik zihinlerinin ürünlerinin ortaya çıktığı bir yer. Dergiler öğretim üyelerinin, hangi seviyede olursa olsun, akademik zihninin sürekliliğini sağlamada çok önemli bir araçtır. Her dergi sayısını hazırlarken bölümlerdeki herkesten sorardım. Tamam, hocam hazırlıyorum derlerdi. Bak bir tek senin makalen eksik bekletiyorum dergiyi derdim, zorlardım. Onun için hepsi kendine göre bir çalışma yapardı, dergide vardır zaten, bölümleri görürsün. Ama ilgilenmezsen buradan iş çıkmaz zaten kesinlikle. Herkes oturup makale mi yazacak? Benim yayın anlayışıma göre her üniversitenin dergisi, gazetesi olacak halka hitap eden. Hem de her fakültenin kendi dergisi olacak....

Ben iletişim fakültesinde öğrenci alacak özel seçme metotları kullandım kesinlikle. Ama sonradan üniversite puanları ile geldi ayrıca seçme sınavı yaptım. O seçme sınavında çocuklara müzik dinlettik. Türk sanat müziği, halk müziği, bir de Batı müziği. Bu müzik size ne çağrıştırdı? Oturup yazıyorlardı en çok yazı Batı müziğinden geldi maalesef. En azı da Türk sanat müziğinden geldi. Ama Batı müziğinden çok geldi 12 ekranlı bir sayfa verdik. Burada siz istediğiniz Nasreddin Hoca fıkrasını bu ekranlara resimle ve yazıyla istediğiniz şekilde resimlendirin bu fıkra sizde ne anlama geliyor diye. Değişik şeyler kullandık. Ayrıca sözlü sınav da yaptım gelen çocukları. Hocalarla gruplar kurduk. Çünkü fakülteyi seçme hakkı olduğu gibi öğretim üyesinin de öğrenci seçme hakkı olduğu anlayışındaydık. Onun için yazılıdan sonra da mülakatlarla çocuğa sorular soruyorduk. “Seneye üniversite sınavına girecek misin?” “Tabii gireceğim” diyor. O çocuğu ben niye alayım fakülteye. Ama yok “ben burada okuyacağım” diyen adamı en azından alıyorduk. Bir de çocuğun konuşma tarzı, hareketleri hakikaten bu fakültenin bünyesine uyup uymayacağına dair iyi kötü işaretlerle veriyordu. Onun için sadece üniversite sınavından geçen adam almadım kesinlikle. 100 kişi geldi oradan 25 kişiyi o metotlarla seçtik, öyle aldık. Onun için kendime göre bir üniversite anlayışım vardı. Onu akademi özerkliği içinde elimden geldiği kadar kullanmaya çalıştım. Ama hepsi tarih oldu. Şu anda benim hayalimin bir parçası dahi üniversitelerde gerçekleşemez. Ortaöğretim kurumlarından birine dönmüş vaziyettir. Herkes derse giriyor, çıkıyor. Üniversite kampüsleri muhteşem muazzam ama içinde ruh yok maalesef. Ruhsuz kurumlar haline geldi. Onun için çocuklar tabii işsiz de kalır. Ama çocuklar gidecekleri yer olmadığı için mecburen üniversiteye gidiyorlar hepsi kafelerdeler şu anda.

Son olarak paylaşmak istediğiniz bir şey var mı? Bir anı olabilir, gelecek kuşaklara tavsiye olabilir, akademiye dair bir öneri olabilir. Paylaşmak istediğiniz bir şeyler varsa onu da dinlemek isteriz.

Enteresan bir şey söyleyebilirim. Ben Kütahya’ya, Bursa’ya, Afyon’a gittim, Ankara’ya derslere gittim, İstanbul’a da derse geldim. Ve 30 sene boyunca yollarıydım. Her hafta Eskişehir’e gidiyordum. Sonra İstanbul’a taşındım. Çünkü baktım çocukları Eskişehir’de yetiştiremeyeceğim onun için 1984 yılında ailemi İstanbul’a naklettim. Evliliğim de benim farklı bir evlilik. Şöyle söyleyeyim: Babam beni evlendirmeye kalktı. Önce arkadaşlarının kızlarını istedi, hiçbiri kabul etmedi, bizim kızlardan bilim adamı karısı olmaz dediler. “Oğlum ne yapacağız” dedi. “Madem kız arıyorsun bir, aradığın kız İstanbullu olacak” dedim. “O niye dedi?” “Bir gün İstanbul’a gitmek durumunda kalabiliriz” dedim. “İki, mutlaka üniversite tahsili olacak. Çünkü benim kafama göre en azından profesör nedir, doçent nedir bilecek. Ev kadını olmayacak” dedim. “Mümkünse sanat dallarından birinde hoca olsun. Edebiyat olsun, müzik olsun, resim olsun. Bunlardan biri olsun” dedim. “Yaşı da fazla küçük olmasın benden. Bunlara uygun birini bulursan

onunla tanıştım, kim olursa olsun.” dedim Sonra bizim hanımı görmüş kitapçada “sana iyi bir kız buldum, tanıştıracam” dedi. Tanıştık. Bir yemeğe çıkın dediler. Yemeğe çıktık. Eskişehir’in o zaman Gamgam Oteli diye bir oteli var, restoranı var. Kimse de beni kızla yemek yerken görmemiş. Hafta sonu arkadaşlar gelmişler, bana bakıyorlar, bu nereden buldu bu kıızı diye. 8’de oturduk masaya dört saat sonra evlilik kararıyla kalktık. Konuşmadığımız şey kalmadı, her şey, partilere kadar her şey konuşuldu ve bu dört saatlik konuşma sonunda 54 yıllık bir evlilik var şu anda. İki tane profesör kız çıktı bu evlilikten ve hakikaten Eskişehir’den bir süre sonra İstanbul’a evi nakletmek zorunda kaldık. Çünkü Eskişehir’in ortamı artık çocuklarım için yetersizdi. Akademiden başka bir şey yok Eskişehir’de, ben nasıl çocuk yetiştireceğim. “Hanım hadi İstanbul’a gidiyoruz artık” dedim. Önce bir sene gitti geldi hanım yapamadı sonra baktı “haklıymışsın” dedi.

Geriye dönüp baktığınızda akademiyle ilgili pişmanlıklarınıza dair bir şey söylemek ister misiniz?

Şimdi pişmanlık diye bir şey yok. Pişmanlık aslında insanın kendi yapması olup da yapamayacağı. Ben yapmam gerekenleri yaptım ama o kadar oldu. Değim gibi çünkü nihayet yönetimde yetki önemlidir tabii. Türkiye’de şöyle bir şey var, yetki ve sorumluluk yönetimde denktir. Ne kadar yetkiniz varsa o kadar sorumlusunuz. Fakat Türkiye’nin sorunu yetkililerin sorumsuzluğu, sorumluların yetkisizliği; yetkililerin ilgisizliği, ilgililerin yetkisizliği, yetkililerin hem ilgisizliği hem bilgisizliği...

Akademi’de çok zevkli günlerimiz olmuştur, sorunluydu ama yani öyle derdi çocuklar bana hocam akademide bizim başımıza bir fanus geçirdiniz. Türkiye’de neler oldu biz farkında bile değiliz. Seminerler, toplantılar, dergiler... Türkiye yerinden oynuyor bizim kampüste hiç bir hareket yok. Çünkü herkes uğraşıyor filmler çekiliyor, televizyon programları yapılıyor. Öyle çok zengin hayatımız oldu kesinlikle. 17-18 sene çok iyi yaşadık. Ondan sonrası artık hiçbir şey kalmadı. Yaşam bilimi. Sınıflara girdim ben onun dersini verdim. Fakat çocuklar “hocam siz anlatın” diyorlar hep. “oğlum siz anlatın ben sizi dinleyeyim, konuşacağız”. Bir formalık yaşam bilimi makalemi bir ayda okutamadım heriflere. Enteresan, okuyamıyor çocuklar ne hikmetse. Dedim ki “artık bizim sınıflarda işimiz kalmamış”. Bizim peder rahmetli en son ayrılırken sınıfa girmiş en son sınıfa. Hocam bizi bırakma! Güzel bir lafı var. “Evladım ne siz benim öğrencimsiniz ne ben sizin öğretmeninizim. Size uygun öğretmenler benden sonra mutlaka sınıfa gelir. Onun için ben artık size öğretmenlik yapmayacağım” demiş. Ben de aynı şeyi söyledim ondan 40 sene sonra. Kusura bakmayın çünkü benim öğrencim kendisi çalışan adam. Onlar beni itiyorlar, sen anlat dinleyelim. Öyle bir şey yok kesinlikle. Öyle şekilde öğretimi bıraktım. Doktora dersi verdim. Odamda yapıyordum zaten ama lisans düzeyinde artık ders verecek durumda değildim. Bir de şu bilgisayarlar

girdi artık onları kullanacak durumda değildim. Yani bizim yaşam teknolojimiz daktiloda kaldı. Kullanan olurdu ama ben artık onu gereksiz gördüm. Çünkü hala topluma ısrar etmenin âlemi yok. Görüyorum arkadaşlar uğraşüyor devamlı. Kimler bu topluma geldi uğraştı, neler yaptı? İnsan yaşlılığında biraz da kendine kahretmemesi lazım, daha huzurlu olması lazım. Bu toplum buraya kadar. Atatürk’ü şu anda sorguluyorlar. Biz de ondan daha ileride durumda değiliz ki. Ne yaptıysak bu kadar yaptık iyi oldu kötü oldu neyse yaşımız da 80’e dayandı zaten. Bundan sonra yapacağınız çok fazla bir şey yok. İşte ne kadar yaşarsak kimseye yük olmadan... Bir arkadaşın dediği gibi “kendin yatıp kendin kalkabiliyorsan problem yok”. Şu anda kendim yatıp kendim kalkabiliyorum. Kimseye de Allah muhtaç etmesin onun için de sessiz sedasız çekip gidelim dünyadan. Benim en son sözüm bu size.

Hocam teşekkür ediyorum.

İnşallah yararlı olmuşuzdur.

“Tanzimatçılığın İflası: Meşrutiyet Dönemi Basınında Türkçü Aydınların Tanzimat Eleştirisi (1912-1918)

Nergiz AYDOĞDU*

Öz

II. Meşrutiyet Dönemi basınında Türkçülük ideolojisinin öncüleri, Tanzimat reformlarını amaç, kapsam, yöntem ve sonuçları bakımından eleştirmiş, Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarını izlenmemesi gereken bir yol olarak değerlendirmiştir. Türkçü aydınların metinlerinde, Fransız aydınlarının tesirinde kalan Tanzimat Dönemi bürokrat sınıfının yapmış olduğu düzenlemeler, derinliksiz bir bilgi birikimi ile yapılmış, milli ruha ve milli hayata aykırı uygulamalar olarak görülmüş, taklidi bir reform fikrinin eseri olarak nitelenmiştir. Söz konusu politikalar, Türk halkının mevcut durumunu kötüleştiren icraatlar olarak da eleştirilmiştir. Bu çalışmada Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Fuad Köprülü gibi Türkçü aydınların *Tasvir-i Efkâr*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Sırat-ı Müstakim* gibi yayın organlarında “Tanzimatçılık aleyhine” kaleme aldığı yazılar değerlendirilecektir. Söz konusu aydınların eserlerinde, bir “karşı-model” olarak Tanzimat’ı kurgulama biçimleri, yenileşmenin kapsam ve yöntemine ilişkin öneri, yaklaşım ve eleştirileri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Türkçülük, Modernleşme, Batı Taklitçiliği, Türk kimliği.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nergiz.aydogdu@klu.edu.tr Orcid No. 0000-0003-4651-2629

The Bankruptcy of Tanzimatism: The Criticism of Tanzimat by Turkish Intellectuals in the Press of the Constitutional Period (1912-1918)

Nergiz AYDOĞDU

Abstract

In the press of the Second Constitutional Era, the pioneers of the Turkism ideology criticized the Tanzimat reforms in terms of their aim, scope, method and outcomes, and regarded the reform policies of the Tanzimat period as a path not to be followed. In the texts of Turkish intellectuals, the regulations made by the bureaucrats of the Tanzimat period, who were under the influence of the French intellectuals, were seen as the practices that were performed without a deep knowledge and that were against the national spirit and national life, and were described as the work of an imitative reform idea. These policies were also criticized as the actions that worsened the current situation of the Turkish people. In this study, the articles written by the Turkish intellectuals such as Ziya Gökalp, Yusuf Akçura and Fuad Köprülü “against the Tanzimatism” in publications such as *Tasvir-i Efkar*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Sırat-ı Müstakim* will be addressed. The ways by which these intellectuals construct the Tanzimat as a “counter-model” and their suggestions, approaches and criticisms regarding the scope and method of reforms will be examined comparatively.

Keywords: Tanzimat, Turkism, Modernization, Imitation of the West, Turkish Identity.

Giriş: Yeni Osmanlılardan Türkçü Aydınlara Tanzimat Eleştirisi

Tanzimat Dönemi’nde Osmanlıcılık politikası, siyasi yöneticilerce dağılma sürecini engellemeye dönük pragmatik bir araç olarak kullanılmıştır.¹ Aynı zamanda, Tanzimat dönemi modernleşme politikaları dönemin aydınları tarafından Avrupa tesirinde gelişmiş, idarecilerin kişisel çıkar ve işbirlikleri çerçevesinde şekillenen düzenlemeler olarak görülmüş, eleştirilmiştir.² Balkan savaşlarının doğurduğu siyasi atmosfer, kaybedilen savaş ve topraklar yenileşmeye dair izlenen politikaların sorgulanmasına neden olmuş, Tanzimat dönemi politikaları Osmanlı Devleti’nin dağılma süreci problemlerinin temel saiki olarak nitelendirilmiş, siyasi iktidara ve Osmanlıcılık siyasetini savunan çevrelere karşı bir tenkit aracı olarak kullanılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi aydınları, Tanzimat Dönemi siyasi kadrolarını yanlış hesap yapmak, Müslüman-Türk tebaayı ihmal etmek, sathî bir Batılılaşma programı uygulamak gibi başlıklar altında eleştirmişlerdir. Yeni Osmanlılar tarafından temelleri atılan Tanzimat eleştirileri, Türkçü aydınlarca farklı bakış açıları ve müzakere araçları eklenerek derinleştirilmiştir.³

Balkan Savaşı’nın Osmanlı Devleti açısından başarısızlıkla neticelenmesi, Osmanlı kimliğini Türklüğün önüne koymakta bir sakınca görmeyen aydınların “Osmanlılık” idealinden Türkçülük ideolojisine yönelmesine neden olacaktır. Askerî başarısızlıklar, aydınlar açısından hükümete yönelik ortak söylemlerin gelişmesine yol açmıştır. Siyasi olarak ilk Türkçü yayınların, İslamcı düşüncenin yayın organlarında, *Sırat-ı Müstakim*’de başlamış olması, Türkçü ve İslamcı aydınların Tanzimat politikalarına ve yenileşmeye dair ortak fikirlerinden kaynaklanır. İslamî düşünce ve yaşayışta geleneksel teamülleri ve pratikleri sorgulayan İslamcı aydınlar ile İslami ilkelerin yorumlanmasında yenilik öneren Türkçü aydınların ortak bir bakış açısı geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Türkçülüğün ilk evresinde bir referans kaynağı olarak İslam düşüncesi ve İslami motifler sıklıkla kullanılır. Türkçü aydınların Meşrutiyet’in ilanı sonrasında kurmuş oldukları Türk Ocağı’nın ilk nizamnamesinde Anadolu’da bulunan Türk ve Müslüman halkları kuşatan, Kürt, Laz, Arnavut gibi bütün toplulukları kavmiyet iddiasına kapılmamak şartıyla Türk olarak kabul eden bir anlayış vardır. Gökalp’in *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* başlıklı yazı dizisinde İslam topluluklarının kalkınmasına aracılık edecek ümmetçi bir yaklaşım ve anlayışın

1 Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı reform çağında Osmanlıcılık düşüncesi”, *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 91.

2 Nergiz Aydoğdu, “Tanzimat Dönemi Türk Basınında İslahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2020, c. 9, sy. 1, s. 636-662.

3 Françoise Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 98.

sürdürülmesi yukarıda ifade edilen siyasetin bir devamıdır. Türkçü ve İslamcı aydınlar, Osmanlı Devleti'nin birliğinin devamı ve toplumsal ilerlemenin sağlanması noktasında anlayış olarak birbirine yaklaşan bir ümmetçilik anlayışını benimsemiş gözükmektedir.

Tanzimat Dönemi yenileşme usulü, Meşrutiyet Dönemi Türkçü ve İslamcı aydınlar tarafından tenkit edilmiş; modernleşme, demokratikleşme, ilerleme ve ekonomik kalkınma politikaları açısından başarısız bulunmuştur. Türkçülük ideolojisinin kurucu isimleri, Tanzimat Dönemi politikalarının, yenileşme taraftarı devlet adamı ve bürokratlarca tesis edildiğini, bu bakımdan halkın düşünce ve duygu dünyasına sirayet etmediğini, halk tarafından destek görmediğini belirtmektedir. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü, Tanzimat'ın siyasi ve idari düzenlemelerinde, yöneticilerin çıkar ilişkilerine, ehliyetsizliğine vurgu yapar, bu hususu modernleşme politikalarını başarısız kılan bir unsur olarak niteler. Akçura ve Gökalp'in metinlerinde, Tanzimat tam anlamıyla izlenmemesi gereken bir yol, bir "karşı-model" olarak değerlendirilmiştir.⁴

Bu çalışmada Meşrutiyet Dönemi Türkçü aydınların, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü'nün, *Tasvir-i Efkar*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua ve Sırat-ı Müstakim* gibi yayın organlarında "Tanzimatçılık aleyhine" kaleme aldığı yazılar ve bu yazıları teyid, tahkik ve tenkit olarak yazılmış metinler değerlendirilecektir. Söz konusu aydınların eserlerinde, Tanzimat düşüncesi ve yenileşme politikalarına ilişkin eleştiriler, modernleşmenin kapsam ve yöntemine yaklaşımları bakımından incelenecektir.

I. Bir Tanzimat Eleştirisi olarak Osmanlıcılık Politikası

Türk milliyetçiliğinin açık bir dille savunulmaya başlamasında 1912 yılında yaşanan askeri başarısızlıkların büyük etkisi vardır. Balkan savaşlarının kaybedilmesi, Bulgarların Çatalca'ya kadar girmesi, Arnavut ve Makedonların bağımsızlığını kazanması, siyasi ve idari modernleşmeye dönük politikalara eleştirileri artırmıştır. Tanzimat Dönemi'ne ilişkin başlayan yoğun eleştirilerin Balkan savaşlarının yenilgisi sonrasına tesadüf etmesi, yenilginin sebeplerini tayin etmeye yönelik olduğu kadar yaklaşık yüz yılı bulan idari-askeri yenileşme çabalarının arzu edilen sonuçları vermemesi üzerine artan sorgulamaların da bir sonucudur. Gazetelerde yürütülen tartışmalarda eleştirilerin odak noktası ve çöküşü başlatan büyük bir etki olarak Tanzimat politikaları görülür.⁵

Meşrutiyet Dönemi Türk milliyetçileri arasında Tanzimat döneminin sistematik olarak eleştirisini yapan ilk aydın Yusuf Akçura'dır.⁶ Akçura, Tanzimat'ın siyasal, toplumsal-kültürel ve ekonomik olarak etkilerini değerlendirir. *Üç Tarz-ı*

4 Françoise Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 99.

5 Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 98.

6 Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 98.

Siyaset’te, Âlî ve Fuad paşaların Fransız usulü milliyet anlayışını tatbika çalışarak, “ârâ-yı ümmet” felsefesi ile bir Osmanlı milleti yaratmak istediklerini belirtir.⁷ Akçura’nın henüz cephe almadığı Osmanlılık fikriyatı bu metinde, Osmanlı Devleti’nin bekasını temin edecek siyasi araçlardan biri olarak görülmektedir. Bununla birlikte Akçura’ya göre Tanzimat paşalarının ümit bağladıkları Osmanlı milliyeti fikri, 1870-71 Almanya-Fransa savaşının Almanlar lehine sonuçlanması ile Alman milliyetinin başarısı olarak görülmüş, bu gelişme aynı zamanda Osmanlı milliyeti oluşturma inancını da zayıflatmıştır.⁸ Söz konusu metinde Akçura, Tanzimat ricalinin Osmanlı milleti yaratma idealini “beyhude bir çaba” olarak görür ve Tanzimat ricalinin bütününün “dühattan” (dahiler) olsa, yine bu politikanın başarısız olacağını belirtir.⁹

Ziya Gökalp, *Türk Yurdu*’nda yazı dizisi olarak başladığı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” başlıklı makalelerinde, Tanzimat’ın Osmanlılık politikasını Türk milliyetinin gelişmesinde geciktirici bir unsur olarak niteler. Gökalp’in metinlerinde de Tanzimat eleştirisinin kaynağı Balkan yenilgisidir. Bununla birlikte, Gökalp’in eleştirileri, Tanzimat dönemi yöneticilerinin hedeflerine değil, kullandıkları siyasi araçlardır.¹⁰ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabının içerisinde yer alan ve serinin beşinci makalesi olan “Türklüğün Başına Gelenler” başlıklı yazısında¹¹ Osmanlı toplumunun ilerlemesini geciktiren, yanlış bir siyasi politika olarak Tanzimat’ı eleştirir. İlk defa *Türk Yurdu* dergisinde, 1913 yılının Ağustos ayında yayınlanan bu makalede, Tanzimat yönetiminin uygulamış olduğu Osmanlılık politikalarına rağmen kuvvet bulan ayrılıkçı söylemlere ve bu söylemleri sahiplenen Arap ve Arnavut ayrılıkçı hareketlere dikkat çeker. Gökalp, bu makalede, Tanzimatçı paşaların belirlemiş olduğu hedefleri temelsiz ve realiteden uzak bir siyaset olarak değerlendirir.¹²

7 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Matbaa-i Kader, 1327, s. 5.

8 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 6.

9 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 22-23.

10 Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 98.

11 Ziya Gökalp, “Türkleşmek İslamlaşma ve Muasırlaşmak: Türklüğün Başına Gelenler”, *Türk Yurdu*, c. 4, sy. 10, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, s. 753-760.

12 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918, s. 29. Gökalp’in Tanzimat politikalarına yönelik eleştirilerine Avram Galanti de şu cümlelerle dikkat çeker: “Türklerle bir ruh-ı milli vermeye çalışan Ziya Gökalp bey, Tanzimat namıyla maruf olan ıslahat sistemini Türklerin istikbali nokta-i nazarından muzır telakki eder idi. Tanzimatçılık sefine-i devletin gelişi güzel düsturlara istinad etmeyen usuller ile yürüyebileceği zannında bulunanların ictihadları idi. Fakat bu ictihadın neticesi, memlekete muzırat vermekten başka birşeye yaramamıştır. Çünkü kesif kalabalıklardan teşkil etmiş gayri Türk anasır, Türk ismi altında bir küll teşkil edip toplanacakları yerde, bilakis küllden muhalefet ihtiraslarıyla mütenevvi harslar ile muhtelif istikametlere doğru ayrılmışlardı”, Avram Galanti, *Türklük İncelemeleri*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 150.

Ziya Gökalp'in *Türkleşmek İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabında siyasi bir ideoloji olarak daralan, zayıflayan ve fakat varlığını sürdüren bir Osmanlılık düşüncesi vardır. Makaleler dizisi incelendiğinde Tanzimat politikaları ile birlikte eleştirilen, realiteden gün geçtikçe uzaklaşan bu siyaset, devletin siyasi sınırları içerisinde varlığını koruyan gayrimüslim tebaa ile Türk olmayan Müslüman unsurları kuşatacak şekilde varlığını sürdürür. Gökalp'in siyasi düşüncesinde, birey ve toplumun üzerinde tasarlanan devletin varlığı ve çıkarlarını sürdürme idealini açık olarak görmek mümkündür. Bu sebeple 1911 yılından itibaren yazdığı metinlerde dağılmaya başlayan Osmanlı halklarına rağmen Osmanlı kimliğine ve kültürüne göndermeler yapar.¹³

Türkleşmek İslamlaşmak ve Muasırlaşmak yazı dizisinde vurgulandığı üzere, devletin bekası ve selameti için tasarlanan Osmanlılık politikasının, Meşrutiyet Dönemi iktidarlarının pratiği, dönemin farklı etnik ve dinî gruplarınca Osmanlılıktan daha ziyade Türkçülük siyaseti olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Bu yaklaşımı Gökalp şu şekilde dile getirir:

Meşrutiyetten sonra bu nikaba daha ziyade ehemmiyet verilince unsurlar, “Bizi Türkleştirmek istiyorsunuz” diye feryad etmeğe başladılar. Hakikaten bu Osmanlılaştırmak siyaseti Türkleştirmek için gizli bir vasıttan ibaretti. Osmanlılıktan maksad “devlet” ise zaten her Osmanlı tebeası bu devletin bir ferdi idi. Yok bundan maksad lisanı “Osmanlıca” olan bir yeni millet yaratmak idiyse Osmanlıca Türkçeden başka bir şey olmadığı için bu yeni millet başka nam altında bir Türk milleti olacaktı. Bunu unsurlar pekiyi anladılar ve milliyetlerini müdafaa için maddi ve manevi teşkilatlarına daha ziyade kuvvet ve intizam verdiler. Bu Tanzimat tuzağına düşen yalnız Türkler oldu.¹⁴

Balkan savaşlarının neticelenmesinden kısa bir zaman önce, Türkçülük ideolojisinin açık olarak sözcülüğünü yapan, partileşen bir grubun lideri ve temsilcisi Ahmet Ferit Tek, *İfham* gazetesinde yazdığı makalelerde, Osmanlılık siyasetini sürdürülmesi imkânsız bir siyaset olarak değerlendirir. 5 Eylül 1912'de kurulan Milli Meşrutiyet Fırkası parti programı ve beyannamesi; milliyetçilik akımı ile parçalanmaya yüz tutan Osmanlı Devleti'nin izlediği Osmanlılık siyasetini, bir macera-perestlik olarak yorumlar.¹⁵ Milliyetçilik hareketlerinin kuvvet bulduğu Arabistan, Rumeli ve Arnavudluk'un Osmanlı milleti içerisinde tutulma imkânı kalmadığı Milli Meşrutiyet Fırkası Beyannamesi'nde de ilan edilir. Bu bölgeleri Osmanlı sınırları içerisinde tutmaya çalışan Tanzimat paşalarının gayretleri,

13 Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 65.

14 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 30.

15 Nergiz Aydoğdu, “Türk Siyasal Düşüncesinde “Egemenlik” Anlayışının Dönüşümü: Milli Meşrutiyet Fırkasının ‘Milli Egemenlik’ Yorumu”, *Turkish Studies - Economy, Finance, Politics*, c. 15, sy. 4, 2020, s. 1935.

devletin askerî kaynak ve gelirlerini zarara uğratmak olarak düşünülürken, İttihat ve Terakki hükümetinin de bu boş çabayı sürdürmemesi gerektiği belirtilir.¹⁶ Partinin kurucusu Ahmed Ferit Tek, yazılarında, Ortadoğu Arap halklarının bağımsızlıklarının önüne geçilemeyeceğini de bir öngörü olarak belirtmektedir.¹⁷

II. Meşrutiyet sonrası dönemde Anayasa’nın tadili, II. Abdulhamit’in hal’i vs. gibi siyasi olarak öncelikli meseleler Türk siyasal düşüncesinin gündemini oluştururken, yenileşme usulüne dair tartışmalar, Balkan Savaşı’nın sonuçlanmasını bekleyecektir. Milli Meşrutiyet Fırkası’nın kuruluşunun üzerinden geçen kısa bir zaman sonra 12 Mart 1913 tarihli *Tasvir-i Efkar*’da Yunus Nadi Bey “Tanzimatçılığın İflası” başlıklı bir makale kaleme alır. Tanzimat’ın uygulamalarını değerlendiren Yunus Nadi Bey, Balkan savaşlarının doğurduğu hâlet-i rûhiye içerisinde devletin mevcut durumunun muhasebesini yapar. Tanzimat usul-i idaresinin devletin sahip olduğu sorunların, felaketlerin “esbâb-ı mütekaddimesi” olduğunu belirtir.

Yunus Nadi Bey, söz konusu yazı ile II. Meşrutiyet Dönemi Türk siyasal hayatında, Türkçü aydınların da iştirak ettiği, Tanzimat aleyhtarlığı olarak nitelenebilecek bir tartışmayı başlatır. Bu yazı, hem eleştirilerin odak noktası olan konuların seçimi bakımından hem de söz konusu yazının iddiaları bakımından Tanzimatçılık aleyhine yazılan yazılara örnek teşkil eder. Tanzimatçılığın iflasını ilan eden bu metne farklı açılardan itirazlar da yapılmıştır.

“Tanzimatçılığın İflası” başlıklı yazı içerik olarak Tanzimat Dönemi ricalinin yenileşmeye dair politikalarını eleştirmekle “niçin devlet idaresinin yenileşemediği, niçin sosyal olarak ilerlemenin sağlanamadığı, niçin ekonomik kalkınmanın gerçekleşmediği” gibi büyük ölçüde Tanzimat’ın kapsam ve yöntemine odaklanan sorular ihtiva eder. Yenileşmenin amaç ve araçlarının tayini tespitiye çalışılır. Yunus Nadi, “esâsât-ı metineye hiç de ehemmiyet vermeyen bir tehâlûk ile garba teveccüh etmiş, herşeyi garbden almak tarikini ihtiyâr ile şarkı heman kâmil denilecek bir halde ihmal iylemiş” bir politika olarak nitelediği Tanzimat’ı eleştirir. Bu bakımdan Avrupa tipi yenileşmeyi, Batılılaşmayı başlatan politikaları “tevlid-i mazarrat” olarak nitelemektedir.¹⁸ Yunus Nadi, Tanzimatçı paşaların asri eğitim, teknik ve uygulamalarını memlekete getirmekle birlikte din ve milliyet konularını ihmal ettiğini, Tanzimat Dönemi’nde yaygınlık kazanan mekteplerin, mevcut eğitim problemlerini çözmekte eksik kaldığını vurgular. Tanzimatla birlikte gerçekleştirilen özellikle Adliye teşkilatı içerisindeki yenileşmenin “tevzi’-i adalet ve ihkak-ı hukuk” etmesi bakımından yetersiz kaldığını, başarısız olduğunu vurgular. Tanzimat hükümetlerinin Osmanlılık politikasını “evhâm ve hayâlâta” istinad

16 “Milli Meşrutiyet Fırka-ı Siyasiyesinin Beyannamesi”, *Sabah*, sy. 8251, 1912, s. 3.

17 Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, s. 18; Aydoğdu, “Türk Siyasal Düşüncesinde ‘Egemenlik’ Anlayışının Dönüşümü”, s. 1928.

18 Yunus Nadi, “Tanzimatçılığın İflası”, *Tasvir-i Efkar*, sy. 693, 27 Şubat 1328/12 Mart 1913, s. 1.

eden politikalar olarak Türklüğün bir millet olarak gelişmesine engel olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Sözünü ettiğimiz makalenin neşrinden iki gün sonra *Jöntürk*'de Ahmed Ağayef Bey, "Tanzimatçılığın İflası" başlığı altında, Tanzimat'ın pratik bir yaklaşımla, yenileşmenin temel esasları üzerine düşünülmeden gerçekleştirilen başarısız sonuçlar doğuran icraatlerine dikkat çekmektedir. Ağaoğlu, "Tanzimatçılık bize yalnız idare ve siyasette değil, hayat-ı milliyemizin bütün şubâtında meselâ Edebiyat'ta, gazetecilikte, hayat-ı umumiye ve ictimaiyede dahi aynı derecede, belki daha ziyade meş'um olmuştur"²⁰ sözleri ile sosyal hayatın bütününe olumsuz olarak tesir eden bir Tanzimatçılıktan şikâyet etmektedir.

Yunus Nadi'nin yukarıda tartışmayı başlatan makalesinin neşrinden üç gün sonra *Tasvir-i Efkar*'da Köprülüzâde Fuad Bey, Tanzimat'ın yenileşme usulü aleyhinde bir makale yayınladı. Fuad Köprülü, Tanzimat'ın başlattığı yenileşme hareketinin "bir esas-ı metine istinaddan mahrum, sahte ve bir dereceye kadar da muzır" olduğunu belirtir. Dönemin yönetici kadrosunu, toplumsal meseleler konusunda bilgisiz, toplum dinamiklerinden habersiz kişiler olarak değerlendirir. Âli ve Fuad paşaların gerikalmışlığın sembolü haline gelen kurumları düzenlemek yerine yeni kurumlar ihdas etmesini hatalı, sonuçları bakımından ise toplumda sosyal çatışmaya, bölünmeye bir "girdab-ı ihtilafı"ye yol açan düzenlemeler olarak nitelendirmektedir. Köprülü, Tanzimat ve Islahat düşüncesinin, halka tesir etmeyen bir yenilik fikriyatı olarak "sunuf-ı mümtaze ve müdebbireye" mahsus kaldığını belirtir:

Büyük Reşid Paşa'dan beri meydana çıkan ıslahat ve teceddüd taraftarları Âli Paşalar, Fuad Paşalar, Midhat Paşalar, yapmak istedikleri teceddüdün bir esâs-ı metine istinaddan mahrum, sahte ve bir dereceye kadar da muzır olduğunu anlayamadılar. İctimâî meseleler hakkında pek az hâiz-i vukûf ve salâhiyet olan o âdemler, hakikî bir teceddüdün ne demek olduğunu, bir heyet-i ictimâiye yeniliğin ne suretle idhâlî lâzım geleceğini maa't-teessüf bilemiyorlardı. İşte bunun için, memleketi cehlin ve taassubun sürüklediği girdab-ı felâket ve izmihlalden kurtarmak maksadıyla, artık mütefessih bir hale gelen eski ictimâî uzuvlar yerine yeni uzuvlar ikâme etmek ve teceddüd vazifesini tamamıyla o yeni uzuvlara tahmîl etmek istediler. Fakat bunun netâyici pek garib ve aynı zamanda vahim ve tehlikeli oldu: Memleketin bütün anâsır-ı medeniye ve ictimâiyesinde tuhaf ve manasız bir "senâiyet" vücuda geldi ve tabiatıyla meydana gelen bir tezahtan memleketteki ictimâî tabakalar arasında mevcut girdab-ı ihtilâfî bir kat daha derinleşti. Bu suretle, Tanzimat ve Islahat fikirleri

19 Nadi, "Tanzimatçılığın İflası", s. 1.

20 Ahmed Ağayef, "Tanzimatçılığın İflası", *Jöntürk*, 1 Mart 1329'dan aktaran Yusuf Akçura, "Tanzimatçılık Aleyhine", *Türk Yurdu*, c. III/II, sy. 34, 20 Mart 1913, s. 349-352.

avam kitlesi meyânına intişâr edemeyerek- daha doğrusu onlar arasında nev'an-mâ dinsizlik şeklinde telakkî olunarak yalnız sunûf-ı mümtâze ve müdebbireye has bir telakki mahiyetinde kaldı.²¹

Köprülü'nün üzerinde durduğu önemli hususlardan biri, mekteplerin yaygınlaşması ile birlikte yenileşme fikriyatını sahiplenen ve savunan bir çevrenin doğmuş olmasıdır. Tanzimat ricalinin teşvik ettiği politika ile mektep mezunlarının devletin ileri kadrolarında yer edinmeye başlaması, idari bir teamül gereği devlette bu kadroların sahibi olmuş medrese mezunlarının tepkisine neden olmuş, iki grup arasında fikrî rekabet iktisadî bir rekabete dönüşmüş, toplumda sosyal bir bölünmeye neden olmuştur. Her iki aydının ortak eleştirisi, Tanzimat ricalinin politik tercihlerinin böyle bir sosyal çatışmaya neden oluşudur.

Akçura, medreselerin ıslahının ihmalini son devir Osmanlı ricalinin en büyük hatalarından biri olarak ifade eder.²² Benzer bir yorumla Fuad Köprülü, Tanzimat ricalinin medreseleri hal-i inhitata (gerilemeye) terk ettiğini belirtir. Medreselerin ıslahının gerçekleştirilmesi, yenilik fikrinin halkın bütününe nüfuzu açısından önemlidir. İctimai bir kurum olarak toplumun bütününe nüfuz eden medreselerde, mekteplerde uygulanan müfredatın uygulanması ile büyük faydalar hâsıl olacak, mekteb-medrese çatışması son bulacaktır. Tanzimat ricalinin uygulamaları ile bürokrat sınıfa münhasır kalan yenileşme fikriyatı, medreselerin ıslahı ile birlikte medrese müfredatına eklenecek, yeni bilim anlayışı medreselerin bütününe sirayet edecektir.²³

Fuad Köprülü ve Yusuf Akçura, mektep-medrese çevreleri arasında varolan tartışmaya kaynaklık eden “medreselerin gerikalmış bir din anlayışını/düşünceyi toplumda yayması, yeniliğe muhalif düşünceleri desteklemesi”, “efkâr-ı vâhiye ve sakîme”ye sahip olması gibi fikirleri haklı bulurken, vatan ve dinin selameti için medreselerin ıslahının zaruretine dikkat çekmektedir.

Akçura'nın Tanzimat Dönemi siyasi ve iktisadi politikalarına ilişkin olumsuz kanaatleri Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme aldığı yazılarda daha da berraklaşır. Bu dönem yazılarında, söz konusu paşaların Avrupa düşünce ve felsefesine, nazariyat-ı siyasiye ve nazariyat-ı iktisadiyeye yüzeysel bir malumatı olduklarını ifade eder. Buna ilave olarak, Tanzimat paşaları Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuad Paşa'nın şahsi menfaatlerini de gözeterek icraatte bulunduklarını belirtir. Özellikle Avrupa devletlerinin yeni pazar arayışının Tanzimat ricali tarafından göz ardı edilişi, yabancı tüccarlara tanınan imtiyazların, Osmanlı ekonomisine, yerli

21 Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Mekteb-Medrese”, *Tasvir-i Efkar*, sy. 696, s. 2. Ayrıca bkz. Abdülkerim Asılsoy, “Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008, s. 176.

22 Yusuf Akçura, “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim*, c. 4, sy. 79, 25 Şubat 1325/9 Mart 1910, s. 5-9.

23 Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Mekteb-Medrese”, s. 2.

esnaf ve tüccara verdiği zararların hesap edilemeyişi, yöneticilerin bilgi ve tecrübe eksikliklerine, Avrupalı diplomatlarla girdikleri çıkar ilişkilerine bağlanmaktadır.²⁴

II. Taklidî Tanzimatçılık veya Batı Taklitçiliği

Türkçü aydınlar ortak bir yaklaşımla, Tanzimat Dönemi yöneticilerini ilim ve kültür sahasında zayıf kabul eder, Batı bilgilerini sınırlı ve yüzeysel olarak değerlendirirler. Bu sebeple felsefi ve bilimsel düşünceye yabancı kaldıklarını belirtirler.²⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabında Tanzimat paşalarının taklidî ve yüzeysel teceddüd anlayışlarının uzun bir yönetim geleneği ile oluşmuş, kökleşmiş kurumları zayıflattığını, ortadan kaldırdığını belirtir. Bu düşünceyi *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak* kitabına giren “Anane ve Kaide” başlıklı yazısında şu şekilde dile getirir: “Tekâmülden doğma müesseselerimizi tarihî ittisallerini temin ederek canlı ananeler haline sokacağımıza bunları bir tarafa atarak her ülkeden tarihsiz, ananesiz kâideler suretinde müesseseler almışız”.²⁶ Gökalp’in yenileşmenin mahiyetine dair dile getirdiği düşüncelerde asrîleşmek, asrî bilgi ve medeniyet dünyasına dâhil olmak, fakat milli harsı tesis etmek bir düşünce ve yöntem olarak eserlerinde vücut bulur. Onun aynı makalede geçen şu ifadeleri yenileşme ile milli kültür arasında sağlanacak denge ve irtibata dikkat çekmektedir: “O halde bir taraftan tarihli ve ananeli bir millet haline girmeye, diğer taraftan da bi’l-fiil snâiye istinad eden fenler ibdâ’ etmeğe, usullerden ale’l-devam feyz alan felsefeler yaratmaya çalışmalıyız”.²⁷

Gökalp, Yunus Nadi’nin ve Köprülü’nün Tanzimatçılığın iflasına dair makalelerine işaret ederek “Yeni Hayat” olarak adlandırdığı bir düşünce ve yaşayış biçimini yenileşmenin doğru tarz ve usulde tatbiki olarak ortaya koyar. “Yeni hayat” düşüncesi, Tanzimat uygulamalarını geride bırakan, hatalı, eksik ve yanlış yorumlanmış bir yenileşme anlayışının terkin, Türklüğün, milli kimliğin, milli

24 “Efendiler, yakın zamanlara kadar Tanzîmât’a, Tanzîmât-ı Hayriyye, deniliyordu; Tanzîmât’ın yaptıkları hayırlı ve mukaddesti; Tanzîmât’a dil değdirmek terakki-şikenlik, mürteci’lik sayılıyor idi... Fakat birkaç seneden beri, Tanzîmât’ın, yani Bâb-ı Âlî’nin Avrupa sermayesine tâbi’ ve hâdim olduğu devrenin, harsî ve siyâsî icrââtı haklı ve mukni’ bir sûrette tenkid edile edile eski kudsiyetini hayli gâib etti... Zannımca artık Tanzîmât’ın iktisâdî avâmil ve icrââtını tenkide de vakit gelmiştir. İşte ben efendiler, bu kırık dökük mütâlaalarımın buna başlamak cür’etinde bulunuyorum.. Ve hiç şüphe etmiyorum ki birkaç sene sonra, Tanzîmât’ın iktisâdî ve mâlî sâhada yaptıkları da upki siyâsî ve harsî icrââtı gibi, Osmanlı Devletine ve alelhusus Türk milletine müfid olmadığı bedihiyâtten telakki olunacaktır. Tanzîmât efendiler, Şark Mes’elesî’nin iktisâdî devresinde Avrupa’nın Devlet-i Osmâniyye aleyhine kullandığı, en mühlik silah olmuştur: Sırf sermaye ile ve bu devrede sermayenin iki mutî’ hizmetçisi mâhiyetinde olan hars ve siyâset ile, evvelleri harb ve siyâsetle nâil olduğundan daha çok kazanmıştır.” Bkz. Yusuf Akçura, “Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi”, Sebilürreşad, c. 19, sy. 484, 19 Haziran 1337/1921, yay. haz. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2020.

25 Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 59.

26 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, s. 15.

27 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, s. 19.

terbiyenin, milli sanatın, milli edebiyatın, milli iktisatın inşasını öngörür. Yeni hayat, Tanzimat’ın hatalı icraatlarının terk edildiği bir siyasal ve toplumsal alanda varlık bulacaktır.²⁸

Gökalp, yanlış yenileşme usulüne bir tepki olarak yeni hayat kurgusunu ortaya koymuştur. Benzer bir şekilde Köprülü de yenileşmenin icrası olarak Tanzimat’ın sathiliğine vurgu yapar. Köprülü, Tanzimat Dönemi’nde ortaya çıkan yanlış yenileşme usulünün, gerçek teceddüd-perverlerin eleştirildiği, anlaşılmadığı bir sosyal yapı ortaya çıkardığını belirtir:

Devre-i Tanzimat ile başlayan kör Avrupa mukallitliği, an’aneyi mahv u istihkâr itiyadı, bugün sahte bir teceddüd-perverlik cılası altında hâlâ ber-hayat ve zinde bir halde bulunuyor. En ileri gelen erbâb-ı ilm u irfânımızın bile hâlâ mâhiyetini idrâk edemedikleri bu sahte ve muzır cereyan müdâfileri, an’aneye sadık kalmak şartıyla hakîkî ve millî bir teceddüd vücuda getirmek isteyenleri mürtecîlikle, muhafazakârlıkla itham ediyorlar. (...) Hâdisâtı yalnız hâricden gören sathî nazar bir ecnebî seyyah gibi değil, milletin ruhunu dinlemiş dürbîn bir ictimâiyât âlimi gibi hareket edebilirse, Tanzimat’ın ne sahte bir mahsûl olduğu ve bilhassa -zâhiren münevver fakat hakîkatte câhil- havass sınıfı tarafından ne fena, ne muzır bir surette telakkî edildiği pek kolay anlaşılır.²⁹

Tanzimat dönemi yenileşme politikalarının eleştirilen taraflarından biri de halk ile aydın arasındaki eğitim, kültür ve yaşama biçiminin farklılığının giderilememiş olmasıdır. Tanzimat dönemi ile birlikte Avrupaî hayat tarzı yönetici sınıfın göze çarpan özelliklerinden biri olmakla birlikte, söz konusu yaşam tarzı, modern bir olgu olarak toplumda Batı karşıtlığını doğurmuştur. Söz konusu durum, halk ile aydın-bürokrat kesim arasında bir çatışma ortaya çıkarmıştır.³⁰ Kazım Nami

28 Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, s. 37. “Evet, Tanzimatçılar da asrî medeniyetin sahte mümessilleri idiler. Çünkü Avrupa medeniyeti hiçbir milletin husûsî harsını inkâr ve ifnâya çalışmadığı halde, Tanzimatçılar bütün irfânı beynelmîlel olan medeniyetten ibâret zannederek millî harsı tamamıyla ihmâl ettiler. Bundan başka Tanzimatçıların anladığı Avrupa medeniyeti, Beğöglü Levantenlerinin medeniyet telakkisinden bir karış ileri geçemiyordu. Tanzimatçılar Avrupa’yı ancak tatlı su Frenklerinin gözleriyle görebiliyorlardı. Binaenaleyh Avrupa’nın bilhassa zâhirî yıldızlarını ve süse, sefâhete âid nâkısalarını taklîd ederek Avrupa’nın ilmî usullerini, felsefî telakkîlerini, bedîî ve ahlâkî endişelerini hakıyla temsil etmeğe katıyyen çalışmıyorlardı.” Bkz. Ziya Gökalp, “Türkçülük Nedir? 2”, *Yeni Mecmua*, sy. 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 2.

29 Köprülüâde Mehmed Fuad, “Musahabe: Eski Eserlerimiz”, *Tasvir-i Efkar*, 17 Zilhicce 1331/4 Teşrin-i sâni 1329/17 Kasım 1913, s. 2.

30 “Reşit Paşa’nın Tanzimat-ı hayriyesi, Mithat Paşa’nın Kanun-ı Esasî’si, On Temmuz İnkılabı memlekette fikr-i teceddüdün galebesini müş’ir hadiselerdir. Fakat fikr-i teceddüdün aşağıdan yukarıya giderek ibtidâ ilmî ve ictimâî bir intibâh tevliid etmesi ve saha-i siyâsiyâtta en sonra icrâ-yı teşir eylemesi icab ederken, memleketin husûsiyet-i ahvâlî bunu tamamıyla makûs bir şekle sokmuştur. O kadar ki senelerin bütün tesirâtına rağmen halk, avam dediğimiz

[Duru], *Türk Yurdu*'nda yazdığı bir yazıda Tanzimatçılığın doğurmuş olduğu taklitçiliğin düşünüş ve yaşayışta kendisini halktan ayrı gören bir kitleyi var ettiğini, söz konusu kitlenin halkla bütünleşmesinin ancak, taklitçilik hastalığının kabulü ve itirafı ile mümkün olacağını belirtir.³¹

Tanzimat döneminde özellikle aydın ve bürokratlar arasında başlayan Avrupa hayranlığı ve Batı taklitçiliğine dikkat çeken metinlerden biri de yenileşme dönemi Türk düşünce ve edebiyatına dair önemli gözlem ve tespitlerde bulunan Refik Halid Karay tarafından kaleme alınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin maddi desteğiyle yayınlanan, Türkçülük ve milliyetçilik düşüncesinin temsilciliğini yapan *Yeni Mecmua* dergisinde "Tanzimat Seyahati" başlıklı makaleyi kaleme alan Refik Halid, Tanzimatla birlikte Türk toplumunda başlayan Batı hayranlığının sathiliğine, taklidi bir yenileşme arzusuna, toplumda ortaya çıkan muhafazakâr-yenilikçi iki sınıfın arasında gelişen sosyal bir çatışmaya dikkat çeker. Tanzimat döneminde Batı'ya yapılan seyahatlerin "tedkiksiz, vukufsuz Avrupa taklidi"ni doğurduğunu belirten Karay, Tanzimat Dönemi'nde "memleket menafinin Avrupa taklitçiliğine feda edildiğini" belirtir. Karay'a göre Batı bilgisinin yüzeyselliğine rağmen, Batılı bir hayat ve yaşam biçiminin aşırı bir takdirdikârlıkla karşılanması Batı'yı tanımamaktan kaynaklanmaktadır, Batı gerçek manada tanınmaya başladığında "tanzimat seyahati" bitecek "milli seyahat" başlayacaktır.³²

Tanzimat Dönemi'nin yenileşme usulünü eleştiren, Batı taklitçiliğinin mahiyetine, biçimlerine dikkat çeken metinlerden birisi de Şemseddin Bey (Günaltay) tarafından İslamcı düşüncenin yayın organlarından *Sebilürreşad* gazetesinde yayınlanmıştır. Türkçü aydınların yenileşme politikalarına Tanzimat'ın icraatlarına getirdikleri itiraz ve eleştirilere benzer düşünceler ileri süren M. Şemseddin Bey "Tanzimatçılık İflas Etti mi?" başlıklı bu metnini³³, Yunus Nadi'nin "Tanzimatçılığın İflası" başlıklı yazısına cevap olarak yazmıştır. M. Şemseddin Bey, Yunus Nadi'nin Tanzimat politikalarını derinliksiz bir Batı taklitçiliği olarak değerlendirmesine hak verir, Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarını, özellikle Fransız kültürünü taklide dönük uygulamalarını eleştirir "Tanzimatçılığın; milletin zihniyetini gözetmeksiz, körü körüne Avrupa'yı taklid etmek gibi bir şekl-i acib" aldığını dile getirir.

Şemseddin Günaltay, Tanzimatçı paşaların kurmuş olduğu yönetim kurumlarını gözden geçirerek, tadil ederek yeni bir teşkilat kurma gereğini ifade eder. Tanzimat döneminde izlenen yenileşme politikalarının özellikle yeni mekteplerin

kitle-i asliye hâlâ kurûn-ı vüstâdaki hâlini, zihniyetini muhâfaza etmekte ve yukarıdan gelen etvâr-ı teceddüde karşı tamamıyla lâkayd kalmaktadır." Bkz. Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Musahabe-i İctimaiye: Manâ-yı Teceddüd", *Tasvir-i Efkar*, 1 Rebiülevvel 1331/26 Kânûn-i sâni 1328/8 Şubat 1913, s. 2.

31 Kazım Nami [Duru], "Yeni Hayata Doğru", *Türk Yurdu*, yıl 2, sy. 2, 2 Teşrîn-i sâni 1328, s. 44.

32 Refik Halid, "Tanzimat Seyahati", *Yeni Mecmua*, sy. 46, 30 Mayıs 1918, s. 381-382.

33 M. Şemseddin, "Tanzimatçılık İflas Etti mi?", *Sebilürreşad*, c. 10, sy. 236, 20 Mart 1913, s. 21-23.

açılması, yönetimin yeni bilgi ve teknolojiyi kullanma ve uygulama becerisi olan bürokratlar yetiştirme amacına yönelik olmakla birlikte, Köprülü'nün yukarıda sözü edilen düşüncelerine benzer şekilde olumsuz sonuçları olan bir düzenleme olarak değerlendirmektedir. Günaltay, Yunus Nadi'nin işaret ettiği gibi Osmanlı toplumunda bir sosyal çatışmanın varlığını kabul eder, bürokraside muhafazakâr ve yenilikçi iki gruba, aralarında bir güç mücadelesinin varlığına vurgu yapar, “Bugünkü nesil yanlış ve taklidî Tanzimatçılığın kurbanıdır” ifadesini kullanır. “Türklüğünü utanç olarak kabul eden” bir aydın sınıfın, Anadolu halkına yabancılığına dikkat çeker. Toplumda yenilik taraftarı olan bu sınıfın düşünce ve yaşayışta köktenci bir yaklaşımla yenileşmeye olan meyli, toplumun geri kalan büyük kısmı tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Günaltay toplumun büyük kesimini maziye gömülmüş ve ilerlemeye karşıt bir sınıf olarak tanımlar.

Söz konusu makale, bazı değişikliklerle birlikte, Şemseddin Günaltay'ın *Zulmetten Nura* isimli kitabına “Tanzimatçılık Devri ve Netayici” başlığıyla alınmıştır.³⁴ Günaltay'ın özellikle medreselerin ıslahı ile ilgili görüşleri 1331/1915 tarihli ikinci baskıda korunurken³⁵, 1341/1925 tarihli üçüncü baskıda metinde değişiklik yapılmış, makalenin ilk yayınında var olan kısımlar çıkarılmıştır. Son baskıda makalenin sonuç kısmına milli kültürün savunucusu, devrimci düşüncenin ve yeniliklerin kaynağı olarak milliyetçi düşünceye dair olumlu kanaatler eklenmiştir:

Son zamanlarda Türkler arasında milliyet hareketi uyanmamış olsaydı bu iki mutezad cereyân haricî darbelerle sersemleyen Türkü boğacaktı. Türk bugün kurtulmuş, kendisini uyuşturan veya kendisini kendisine düşman eden telkinlerden kurtulmuş ise bunu inkişâf eden milliyet cereyânına ve o cereyânı temsil eden dehâya medyûndur. Tanzimatçılar memleketi kurtarmak istemiş, fakat takib ettikleri hatalı yol, Türk'ün zararına olarak diğer unsurların inkişâfına hâdim olmuştu. Milliyetçiler Tanzimatçıların hatalı yolunu düzeltmiş, Türkte herşeyden evvel milli bir şuur uyandırmış, sonra da tereddüdsüz ve kat'î adımlarla milleti asrî medeniyete doğru yürütmeğe başlamışlardır. Türk artık her sahada kendisini zulmetten nura çıkaracak yolu bulmuştur. Bu yolda sarsılmaz bir azm, metîn bir ittihadla yürürsek, milli seciyelerimize nazaran cihân milletleri arasında gıbtâ-bahş bir mevki alacağımıza şüphe yoktur.³⁶

Tasvir-i Efkâr'da Yunus Nadi Bey'in yazdığı bir başka makalede Tanzimat Dönemi yenileşme politikaları “Batı taklitçiliği” konusu etrafında eleştirilir. Tanzimatçılık aleyhinde şiddetli bir dil kullanan Yunus Nadi, “Tanzimatçılığın bizi bir girdab-ı ıftirak ve tezebzübe sürüklemiş”, “içimize bir felaket-i azime-i

34 M. Şemseddin [Günaltay], *Zulmetten Nura*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1341, s. 166.

35 M. Şemseddin [Günaltay], *Zulmetten Nura*, Tevsi-i Tibaat Matbaası, 1331, s. 198- 212.

36 M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, 3. baskı, s. 166.

ictimâie salmış”, “ortalığı herc ü merce uğratmış” “yalnız medhul ve gayr-ı makbul değil belki pek melun bir usul” olduğunu iddia etmiştir. Makalede kullanılan dil, şiddetli ve müheyyic bir üslupla birleşir, makalenin sonunda dile getirilen “Tanzimat’ın güya iyilik yapmak zu‘mu ile bünye-i millete saldığı bu müdhiş kâbusdan çıkıp kurtulmak zamanı hâlâ gelmedi mi?” sorusu metnin ana fikrini ortaya koymaktadır.³⁷

Tanzimat aleyhtarı metinler arasında dikkat çeken metinlerden biri, Mimar Kemaleddin Bey (1870-1927) tarafından *Türk Yurdu* dergisinde “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası” başlığı ile yayımlanmıştır.³⁸ Kemaleddin Bey, yenileşme temayülünün “sathî bir Avrupailik” olarak tezahür ettiği alanlardan biri olarak Osmanlı şehir mimarisini gösterir. Batı mimarisinin taklidi ile Osmanlı kentlerinde mimari zevk ve estetik açıdan zayıf yapılaşmanın ortaya çıktığını, geleneksel mimarinin örneği olan yapıların ise yıkılmaya terk edildiğini belirtir. Kemaleddin Bey özellikle Osmanlı pazarlarına giren Avrupa menşeli mamülleri “ruhsuz masnu’lar” olarak niteler.³⁹

Mimar Kemaleddin Bey’in *Türk Yurdu*’nda yayınlanan yazısında, Gökalp’in çerçevesini belirlemeye çalıştığı, hars-medeniyet ayrımını tasdik eden bir yorumlama çabası görülecektir: “Fevkâlâde vüs‘at-i terakkîye mâlik olan sanâyi ve maârif-i milliyemizi ihtiyâcât-ı cedîdeye muvâfık bir surette ileri götüremedik ve ol-suretle iktidarsız ve câhil bir hâlde kaldık ki bugün garbın terakkîyât-ı medenîyesinin maârif ve sanâyi kısmını tamamıyla kabul ve tatbîk etmedikçe hayat ve istikbalden ümîd yoktur.”⁴⁰ Bu cümlelerin devamında Türk harsının teşekkülü ve muhafazası tartışmasına katkı sunan düşünceler ileri süren Kemaleddin Bey, yanlış yenileşme ile “kadir-nâ-şinaslıkla, zulmet-i cehaletle, frenk taklitçiliği” ile harabe olmağa terk edilen Türk âsârına sahip çıkılması gerektiğini belirtmektedir.⁴¹

37 Yunus Nadi, “Siyasiyat: Mekteb-Medrese”, *Tasvir-i Efkar*, sy. 707, 26 Mart 1913/13 Mart 1329, s. 1; Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, s. 92-95.

Yunus Nadi, söz konusu metinde, mekteb-medrese ikiliği üzerinden doğan “girdab-ı iftirak”ın kaynağını Tanzimat uygulamalarında görmektedir: “Tanzimatın derece-i mazarratına bakmalıdır ki bugün bizi elfâz ve mücerredât üzerinde işgal ederek yekdiğere hasm kılacak istidadlar ile teşhiz eylemiştir. Yalnız şu neticeyi dikkatle müşahade eylemek, Tanzimatçılığın medhul ve gayr-ı makbul değil, belki de pek melûn bir usul olduğuna delil-i kâfi teşkil etse yeri değil midir?”.

38 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, *Türk Yurdu*, c. 3, sy. 12, Mart 1329, s. 381-384. Mimar Kemaleddin Bey, Türk mimarisinin kültürel ve yerel özelliklerinin korunmasına dayanan mimari anlayışı ile Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ve Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında tarihî yapıların onarım ve yapımı ile ilgilenmiştir, Birinci Milli Mimarlık akımının öncülerindendir.

39 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, s. 382.

40 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, s. 382.

41 Mimar Kemaleddin, “Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası”, s. 382.

Kemaleddin Bey, özellikle Türk kültür ve sanat tarihinin zengin ve estetik açıdan güçlü taraflarının taklidi bir yenileşme ile yok olmaya mahkûm edilmesine itiraz etmektedir. Milli kültürün temel unsurlarını korumaya dönük bu bakış açısı Gökâlp’in çerçevesini belirlemeye çalıştığı, kavramsallaştırdığı “hars” ve “medeniyet” ayrımında dönemin yenileşme telakkilerini ortaya koyacak şekilde açılmaktadır. Yenileşmenin kapsam ve yöntemini tartışan metinlerde Batı taklitçiliği olarak yapılan eleştirilere karşı bir çözüm, muhafazakâr çevrelerin muhalefetini hafifletmeye dönük bir araç olarak düşünülen bu kavramsal ayrım, Tanzimat’la birlikte gelişen yenileşme temayülüne, eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış, tartışılmış ve Türkçü aydınlarca da kabul edilmiştir. Gökâlp, dönemi için Batı medeniyetinden nelerin iktisap edilip edilmeyeceğini, anlaşılması güç ve sınırları iyi tayin edilmemiş bir hars-medeniyet ayrımı ile yapmaya çalışmaktadır.⁴²

Ziya Gökâlp, *Genç Kalemler*’le başlayıp *Yeni Mecmua*’yla devam eden fikir hareketini, felsefi ve ictimai bir hareket olarak tanımlamış, bu hareketin en önemli gayesinin milli harsı bulmak olduğunu belirtmiştir⁴³. Zihni, yabancı düşünce ve pratikler ile karışmış aydının halka giderek arınacağını, halkla seçkinler arasındaki mesafenin kapanacağını ummuştur. Hars-medeniyet kavramlaştırması, Tanzimat dönemi yenileşme düşüncesine, yenileşmenin kapsam ve yöntemine dair eleştirel bir okuma olarak da düşünülebilir. Uriel Heyd’in ifadesiyle Gökâlp’in Tanzimat eleştirisi “abartılı”dır⁴⁴, fakat onun ısrarla üzerinde durduğu aydın-bürokrat sınıf ile halk arasında düşünce, kültür ve yaşayışta uzaklık, dönemin başka metinlerinde de eleştirilen bir husustur. Gökâlp, yeni hayat kavramlaştırması ile toplumda var olduğu kabul edilen sosyal ikiliğin de önüne geçmek istemektedir.⁴⁵

Gökâlp’in hars-medeniyet ayrımı özellikle Türkçü aydınlarda Türkçülüğün ileri evresinde gelişecek olan halka doğru hareketinin de temelini teşkil edecektir. Bu hareket, yenileşmeye ilişkin Türkçülerin Avrupalılaşmak idealini sürdürmekle birlikte, Türk milliyetini tesis etmek adına yürüttükleri Türk tarih, kültür ve medeniyetini ortaya çıkarmak için başlattıkları bir harekettir. Halka doğru söylemi ve hareketinin saiki Türk aydınının düşünüşte ve yaşayışta Batılı, Türk milliyetinin özüne yabancı duruşudur. Bu bakımdan halka doğru söylemi, yenileşme süreci ile birlikte milli kültürü inşa etmek, geliştirmek, Batı taklitçiliğine mesafe koymak adına Türk aydınının üretmiş olduğu bir çözümdür.⁴⁶ Gökâlp, Türk harsının ortaya çıkarılmasına araç olarak milli terbiyeyi görür; dinde, ahlâkta, hukukta, dilde, güzel sanatlarda ve iktisatta Türk harsının keşfedilmesi ve öğretilmesi zorunluluğunu

42 Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 75

43 Gökâlp, “Türkçülük Nedir 1?”, *Yeni Mecmua*, sy. 25, 27 Kânûn-ı evvel 1917, s. 481.

44 Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 72

45 Gökâlp, “Türkçülük Nedir 1?”, s. 481.

46 Ziya Gökâlp, “Türkçülük Nedir? 2”, *Yeni Mecmua*, sy. 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 1.

dile getirir.⁴⁷ Tekin Alp de Gökalp'ın izinden giderek, milli iktisat arayışına dair yazmış olduğu bir makalede, henüz ortaya çıkarılmamış Türk harsının halkın dilinde, yaşayışında saklı olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

III. Tanzimatçılık Aleyhtarlığına Eleştiriler

Tanzimat aleyhtarlığı mahiyetinde yazılan metinlere dair bilgi veren, iddia ve yaklaşımlara dair özet sunan, eleştirel mahiyette kaleme alınan iki metin dikkat çekmektedir. Tanzimat aleyhtarı olarak kaleme alınan, yukarıda sözü edilen metinleri hikâye eden, yorumlayan ilk önemli yazı, *Türk Yurdu*'nda Yusuf Akçura Bey tarafından yazılmış “Tanzimat Aleyhine” başlıklı yazıdır.⁴⁹ Akçura, Yunus Nadi Bey'in ve Köprülü'nün *Tasvir-i Efkar* gazetesindeki makalelerine, Ahmed Ağaoğlu'nun *Jöntürk* gazetesinde görüşlerine dair alıntılar yaparak söz konusu metinleri değerlendirir:

Filhakika Tanzimattan beri sanayi-i nefisemizde (edebiyatta, mimarlıkta, hatta resimde) terbiye-i fikriye ve hissiyemizde, nazariyat-i siyasiyemizde, tedkikat-ı tarihiyemizde, arkalarından koştüğümüz emellerimiz, hâsılı bütün hayat-ı maneviyemizde hâkim ve nâzım olan ruh, Tanzimatçılık ruhudur. Siyasi ve idari Tanzimatçılık, Osmanlı İmparatorluğunun hududuyla tahdid edilmiş bir kozmopolitlik demektir. Bu kozmopolitliğin kabiliyet-i hayat ve inkişafına inananlar da yalnız biz zavallı okumuş Türklerdik. Binaenaleyh Osmanlı Türklüğünün bugünkü ahval-i müessifesinin menşelerini araştırırken Tanzimatçılığa çarpmamız ve çatmamız tabii ve zaruridir.⁵⁰

47 Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, haz. Rıza Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 28, 171.

48 “Türk milletinde ise ruh veya hars-ı millîyi bulup meydana çıkarmak kolay bir iş değildir. Türk milleti bugün üç nev’ medeniyetin tesiri altında bulunuyor. Türk kavmine, Türk ırkına mahsus harstan başka Şark’tan gelen Arap medeniyeti ve Tanzimat’tan beri Garb’den gelen Avrupa medeniyeti tesirâtı (...) Avrupa medeniyetinden alınacak bir şey varsa teknik, mâlûmât ve metoddan ibarettir. Şark yani Garp ve Acem medeniyetine gelince bu medeniyetin birçok müesseseleri vardır ki Türk ruh-ı millisinde katî surette yerleşmiş, adeta Türk milletinin seciyesine dâhil olmuştur. Maamâfih Türk milletinin etvâr ve evzâ’ına esasen hâkim olan şey Türk harsından başka bir şey değildir ve olamaz. Fi’l-vâki bu harsın mâhiyeti, hakikî müesseseleri henüz meydana çıkmamış, Türk harsının mezâyâ ve nevâkısı henüz tamamıyla taayyün etmemiştir. Fakat şüphe yok ki Türk harsının müesseseleri bugün tamamıyla mevcûd ve milletin mukadderâtına onlar hâkim oluyor.” Bkz. Tekin Alp, “İktisad Nokta-i Nazarından Terbiye ve Talim”, *İktisadiyat*, sy. 26, 25 Ağustos 1332, s. 1-3.

49 A[kçura] Y[usuf], “Tanzimatçılık Aleyhine”, *Türk Yurdu*, c. III/II, 20 Mart 1913, sy. 34, s. 349-352. Bkz. Bu makale Ek. 1.

50 Akçura, “Tanzimatçılık Aleyhine”, s. 349-352. Bu yazı hakkında yazılmış bir değerlendirme için bkz. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s. 98-101.

Akçura söz konusu yazıda, Tanzimatçılığın bir yenileşme metodu ve anlayışı olarak anlamını yitirdiğine, Türk aydını ve bürokratu üzerinde etkisini kaybettiğine dair dile getirilen iddiaları gerçekçi bulmaz ve erken verilmiş bir hüküm olarak değerlendirir.

Tanzimatçılık aleyhtarlığı üzerine durum değerlendirmesi mahiyetinde bir başka metin Satı Bey tarafından yazılmıştır. Konuya ilişkin yazmış olduğu iki yazıda, basında cereyan eden tartışmaların bir özetini ve değerlendirmesini sunan Satı Bey, söz konusu tartışmada Tanzimat’ın bir dönem, anlayış ve yaşayış biçimi olarak unutulana, göz ardı edilen taraflarına dikkat çeker.⁵¹ İlk yazısında Türkçü aydınların meseleye dair görüşlerini kronolojik olarak ele alıp özetleyen, değerlendiren Satı Bey, özellikle Batı taklitçiliği noktasında Tanzimat ricaline yapılan eleştirileri haksız bulur ve bu konuda kanaatlerini dile getirir. Türkçü aydınların bu mesele etrafında oluşturdukları yaklaşımın, dönemi iyi anlayamamaktan neşet ettiğini söyler. Yunus Nadi Bey’in Tanzimatçıların milliyet meselesini göz ardı ettikleri yönündeki iddiasını haksız bulur, Tanzimat ricalinin umumi bir milliyet meselesine uygun siyaset izlediklerini belirtir. Satı Bey, Tanzimat aleyhtarlığı hususunda yeni bir bakış açısı geliştirmiş, “Tanzimat usulü” ve “Tanzimatçılık” kelimelerinin anlam karmaşasına dikkat çekmek istemiştir. Türkçü aydınların “Tanzimatçılar” olarak nitelediği yöneticilerin özellikle kurucu isim olan Reşid Paşa ile takipçilerinin yenileşmeye dair politik tutum ve yaklaşım farklılığını göz önünde bulundurmaya teklif etmiştir.

Satı Bey, Tanzimat dönemi yenileşme politikalarını “tarihi zaruret” kavramı ile doğrudan ilişkilendirmektedir. Bu anlamda Tanzimat ricali için kullanılan “Batı taklitçiliği” iddialarını kabul etmez. Satı Bey’in Tanzimat politikalarının gayesini izah ederken kullandığı “Hemân hiçbir şeyi kat’i bir mecburiyet karşısında bulunmadıkça yapmamışız; her hatve-i tecedüdüdü atmak için bıçak kemiğe dayanıncaya kadar beklemişiz ve bize o mecburi hatveyi attıran esbâb-ı âcilenin zâil olduğunu görür görmez adımımızı ya geriye çekmişiz veyahut başka bir istikamete tevcih etmişiz” ifadeleri dönemin zorlayıcı şartlarına, diplomatik sorunlarına dikkat çekerken aynı zamanda Türkçü aydınların, Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarına getirdiği eleştirilere aksi bir bakış açısı ve yeni bir yaklaşım getirmektedir.⁵²

51 Satı Bey, “Tanzimatçılık Meselesi I”, *İctihad*, sy. 64, 2 Mayıs 1329, s. 1379-1383; a.mlf., “Tanzimatçılık Meselesi 2”, *İctihad*, sy. 65, 9 Mayıs 1329, s. 1402-1410.

52 “Garp mukallidliği” bizde fâilâne olmaktan ziyade münfailâne olmuş: biz garbı isteyerek taklid etmemişiz, onun hücum ve istilasına maruz kalarak hüküm ü nüfuzu altına geçmişiz; Avrupa hayat ve medeniyetinin memleketimizde teşkil ettiği şiddetli seyler arasında yerimizde durmağa çalışmışız, bu seyler arasında yürümemiş sürüklenmişiz: seylâbe-i medeniyet içinde muayyen bir hedefe doğru yürümeğe veya yüzmeğe çalışan bir insana değil, bu seylâbe içinde hareketsiz durmak isterken akıntılardan keyfine tebean sürüklenip giden bir kazazedeye benzemişiz; fırtına arasında demirini alarak ve yüklerinin bir kısmını

Türkçü aydınların Tanzimat aleyhtarlığına bir başka eleştiri, Mehmet İzzet tarafından yapılmıştır. Mehmet İzzet, Gökâlp ve Akçura'nın Tanzimat Dönemi yenileşme politikalarına dair eleştirilerini haksız bulur. Tanzimat reformlarının önemine, fikir hürriyetinin ve demokratikleşmenin gelişimi bakımından katkısına, hukuk devleti olmak bakımından uygulamaya koyduğu düzenlemelere dikkat çeker. Mehmet İzzet, Tanzimat Dönemi politikalarının milliyet fikrine temel oluşturduğuna, milli kimliğin gelişimine katkı sağladığına vurgu yapar.⁵³ Bu bakımdan Gökâlp ve Akçura'nın eleştirilerini temelsiz iddialar ve yüzeysel bir bakış açısı olarak değerlendirir.

Sonuç

Bu çalışmada, Meşrutiyet Dönemi Türkçü aydınların metinlerinde Tanzimat eleştirilerinin kapsam ve muhtevası incelenmiştir. Yusuf Akçura ve Ziya Gökâlp'in metinlerinde, Tanzimat Dönemi'nin hâkim siyasi ideolojisi Osmanlıcılık, Tanzimat eleştirisinin önemli bir konu başlığı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ideoloji, Osmanlı Devleti'nin siyasi kayıplarının sebebi olarak görülürken, Türk toplumunun geriliğinde de en temel saik olarak düşünülmüştür. Balkan savaşları sonrasında devletin ve toplumun mevcut durumuna dair yapılan muhasebelerde Tanzimat Dönemi siyasi politikaları, devletin kurumlarında kötüleşmeyi doğuran bir unsur olarak ifade edilir.

Yunus Nadi'nin *Tasvir-i Efkâr* gazetesi'nde yazdığı "Tanzimatçılığın İflâsı" başlıklı makale, Tanzimat eleştirilerini tahrik eden önemli bir metin olmuştur. Söz konusu makalede Tanzimat'ın yenileşme anlayışına, Batı taklitçiliği olarak görülen politikalarına eleştiriler getirilmiş, bu iddialar dönemin basınında teyid, tahkik ve tenkit edilmiştir. Ziya Gökâlp, Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü Tanzimat döneminin icraatlerinin toplumda doğurmuş olduğu çatışmaya, sosyal bölünmeye ve özellikle Batı hayranlığı karşısında oluşan yenileşme karşıtlığına dikkat çekmiş, bu bölünmenin en önemli saiki olarak mektep-medrese çatışması etrafında yenileşmenin kapsam ve yöntem problemini tartışmıştır.

---

atarak ilerlemeğe çalışan bir gemi gibi değil, demirine ve ağırlığına güvenerek yerinde durmak isterken fırtınanın şiddetinden –demirinin koptuğunu, teknesinin zedelendiğini, yüklerinin karışıp döküldüğünü gören ve- istimi olmadığı için dalgalar elinde bir oyuncak haline gelen bir gemi gibi hareket etmişiz.... Bu gemiyi kurtarmağa çabalayan kaptanlar -arada sırada ocakları yakmak, manevralar yapmak, safralar atmak istemişler, bunun için emirler bile vermişler... fakat bu emirlerinden kısm-ı azamının icrasız kaldığı ve -daha fenası- kendilerine halef olan kaptanlar tarafından geriye alındığını görmüşler." Bkz. Satı Bey, "Tanzimatçılık Meselesi I", s. 1381.

53 "Tanzimat'tan mukaddem devletin hali ile Tanzimat'ın kurduğu binayı mukayese edersek kanun, hürriyet ve terakki fikirlerine mukabil, keyif, esaret ve tevakkufu müşahade etmemek kabil değildir." Bkz. Mehmet İzzet, "Tanzimat'a Dair", *Büyük Mecmua*, sy. 15, 13 Teşrin-i sâni 1919, s. 227-228.

Yusuf Akçura'nın “Tanzimat Aleyhine” başlıklı metni, Meşrutiyet Dönemi basınında yazılmış Tanzimat eleştirilerini, temel iddiaları bakımından özetlerken, söz konusu eleştirileri “Tanzimatçılık” olarak nitelenen yenileşmeci bir anlayış ve tutumun iflâsı için aceleci yorumlar olarak değerlendirmiştir. Tanzimat eleştirilerine ilişkin yazılmış metinler içerisinde Satı Bey'in makaleleri, yenileşmenin anlayış ve uygulama biçimi olarak Tanzimat Dönemi'ni sosyo-politik açıdan okuma denemesi ortaya koyması açısından önemlidir. Satı Bey, Türkçü aydınların siyasi hareketlerine meşru bir zemin oluşturma amacına matuf olarak Osmanlıcılık siyasetine ve bu siyasetin kurucu aktörleri olan Tanzimat paşalarına yönelik eleştirilerini haksız bulmakta, modernleşme tarihimizin “harici dayatmalar” ve “mecburiyetler” çerçevesinde gelişmiş olan yönüne dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Tanzimatçılığa dair önemli bir eleştiri ve yaklaşım geliştirmiştir.

Kaynakça

- A[kçura]. Y[usuf]., “Tanzimatçılık Aleyhine”, *Türk Yurdu*, c. III/II, sy. 34, 20 Mart 1913, s. 349-352.
- Akçura, Yusuf, “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim*, c. 4, sy. 79, 25 Şubat 1325/9 Mart 1910, s. 5-9.
- Akçura, Yusuf, “Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi”, *Sebilürreşad*, c. 19, sy. 484, 19 Haziran 1337/1921, yay. haz. Ertuğrul Düzdag, Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2020.
- Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Matbaa-i Kader, 1327.
- Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Asılsoy, Abdülkerim, “Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.
- Avram Galanti, *Türklük İncelemeleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Aydoğdu, Nergiz, “Türk Siyasal Düşüncesinde “Egemenlik” Anlayışının Dönüşümü: Milli Meşrutiyet Fırkasının “Milli Egemenlik” Yorumu”, *Turkish Studies – Economy, Finance, Politics*, c. 15, sy. 4, 2020, s. 1917-1936, <https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.46452> [Erişim Tarihi: 10.08.2021].
- Aydoğdu, Nergiz, “Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 9, sy. 1, 2020, s. 636-662.
- [Duru] Kazım Nami, “Yeni Hayata Doğru”, *Türk Yurdu*, yıl 2, sy. 2, 2 Teşrîn-i sâni 1328, s. 40-45.
- Georgon, Françoise, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Georgon, Françoise, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri (1876-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Gökalp, Ziya, “Türkçülük Nedir? 1”, *Yeni Mecmua*, sy. 25, 27 Kânûn-ı evvel 1917, s. 481-485.

- Gökalp, Ziya, "Türkçülük Nedir? 2", *Yeni Mecmua*, sy. 27, 10 Kânûn-ı sâni 1918, s. 1-3.
- Gökalp, Ziya, "Türklüğün Başına Gelenler", *Türk Yurdu*, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, c. 4, sy. 10, s. 753-760.
- Gökalp, Ziya, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, haz. Rıza Kardaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Gökalp, Ziya, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.
- [Günaltay], M. Şemseddin, "Tanzimatçılık İflas Etti mi?", *Sebilürreşad*, c. 10, sy. 236, 12 Rebiulahir 1331/7 Mart 1329/20 Mart 1913, s. 21-23.
- [Günaltay], M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1331.
- [Günaltay], M. Şemseddin, *Zulmetten Nura*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1341.
- Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- [Karay], Refik Halid, "Tanzimat seyahati", *Yeni Mecmua*, sy. 46, 30 Mayıs 1918, s. 381-382.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Mekteb-Medrese", *Tasvir-i Efkâr*, sy. 696, 2 Mart 1329/15 Mart 1913, s. 2.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Musahabe: Eski Eserlerimiz", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Zilhicce 1331/4 Teşrin-i sâni 1329/17 Kasım 1913, s. 2.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Musahabe-i İçtimaiye: Manâ-yı Teceddüd", *Tasvir-i Efkâr*, sy. 661, 1 Rebiülevvel 1331/26 Kanûn-ı sâni 1328/8 Şubat 1913, s. 2.
- Mehmet İzzet, "Tanzimata Dair", *Büyük Mecmua*, sy. 15, 13 Teşrin-i sâni 1919, s. 227-229.
- "Milli Meşrutiyet Fırka-ı Siyasiyesinin Beyannamesi", *Sabah*, sy. 8251, 1912, s. 3.
- Mimar Kemaleddin, "Eski İstanbul ve İmar-ı Belde Belası", *Türk Yurdu*, c. 3, sy. 12, Mart 1329, s. 381-384.
- Satı Bey, "Tanzimatçılık Meselesi 1", *İctihad*, sy. 64, 2 Mayıs 1329, s. 1379-1383.
- Satı Bey, "Tanzimatçılık Meselesi 2", *İctihad*, sy. 65, 9 Mayıs 1329, s. 1402-1410.
- Somel, Selçuk, Akşin, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi", *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 88-116.
- Tekin Alp, "İktisad Nokta-i Nazarından Terbiye ve Talim", *İktisadiyat*, yıl 1, sy. 26, 25 Ağustos 1332, s. 1-3.
- Yunus Nadi, "Siyasiyat: Mekteb-Medrese", *Tasvir-i Efkar*, sy. 707, 26 Mart 1913/13 Mart 1329, s. 1.
- Yunus Nadi, "Tanzimatçılığın İflası", *Tasvir-i Efkar*, sy. 693, 27 Şubat 1328/12 Mart 1913, s. 1.

EK-1: TANZİMATÇILIK ALEYHİNE*

Son ayların vekâyi’i, Osmanlı Türk efkâr-ı umûmiyesini, “Devre-i Tanzimat”ın tedkik ve muhâkemesine sevk ederek, “Tanzimatçılık” aleyhine bir cereyan husûle getirdi. “Tanzimat” ve “Tanzimatçılık” meselesini münevver Türklerin pîş-gâh-i tefekkür ve mutâlaasına sarâhat-i tâmmeye ile ilk önce vaz’ eden, Diyarbakirli Ziya Bey olmuştur. Fakat meselenin anâsırı, az çok düşünen dimağlarda, bir hayli zamandan beri taazzuv ve teşekkül etmeksizin çalkalanmıyor değildi. Mesela şu satırları yazan bile, millet-i Osmâniye ihdâsı teşebbüsünün vâhiliğini iddiâ ederken (1)⁵⁴ yâhud medreselerin ıslahına asla yanaşılmaksızın sırf mekâtib-i nizâmiye tesisine çalışılmış olmasını muâheze eylerken (2)⁵⁵ Tanzimatçılığa taarruz etmiş oluyordu. Keza sekiz yıl akdem Tanzimat’ın müdafî’i olan mütefekkir bir siyâsî, birkaç ay evvel “kemal-i cesaretle kabul ve ilan olunmalıdır ki Arabistan ve Arnavudluk ile Rumeli temsîl-i millî ve tevhîd-i anâsıra müsâid sahalara değildir”⁵⁶ diye bağırırken, Tanzimatçılığın aleyhine cesurâne yürümüş oluyordu.

“Tanzimatçılık meselesi” son haftalarda gazetelerin saha-i muhâkemâtına girdiğinden Tanzimatçılığa hücum da tabîî şiddetlendi: Tasvir-i Efkâr, “Tanzimatçılığın İflasını” ilan etti; Jön Türk arkadaşının ilânını tekrar ve tekidde çekinmedi. Yazılarında müteennî davranmayı seven Köprülüzâde Fuad Bey de bahse karışarak, “Mekteb-Medrese” makalesiyle Tanzimatçılığın en za’îf bir noktasına yüklendi.

Ben zannediyorum ki “Tanzimatçılığın İflasını” ilan henüz erkendir. Tanzimatçılığın daha hayli sermayesi var. Münevver fikirli denilen âdemlerimizin çoğu hâlâ Tanzimatçıdır, hükümet, mekteb, matbuât hâlâ Tanzimatçıları elindedir. Bununla beraber iflas makalelerini biraz okuyalım:

“Tanzimat usul-i teceddüdü, esâsât-ı metîneye hiç de ehemmiyet vermeyen bir tehâlûk ile garba teveccüh etmiş, herşeyi garbden almak tarikini ihtiyâr ile şarkı hemân kâmilten denilecek bir halde ihmal eylemiştir. İşte biz, hatânın menşei azîmini burada buluyoruz. Milletın terakkî ve tekâmülü için taklîd yolu demek olan Tanzimat usulü hiç de kâfi değil idi. Kâfi olmamak şöyle dursun, hattâ tevîd-i mazarrat dahî eylemiş olduğu, işte şimdi bütün ananesiyle anlaşılmış bulunuyor.

“Tanzimatçılar mekteb açtılar, lâkin medreseler hal-i tevakkuf-ı sâbıklarını muhafaza ederek muhafaza ederek kenarda kaldılar. Ortada Dâru’l-ulûm olmak üzere hem mekteb, hem medrese bulundu. Bunların veche-i tedrîs ve talîmleri bi’t-tabî’ muhtelif gayeler takib etti. Çıkan netice mektebin de medresenin de tam

* A[kçura] Y[usuf], “Tanzimatçılık Aleyhine”, *Türk Yurdu*, c. III/II, sy. 34, 20 Mart 1913, s. 349-352.

54 Üç Tarz-ı Siyaset, sahife: 6, 16, 23.

55 Sırat-ı müstakim, 25 Şubat 1325, “Medreselerin Islahı”.

56 Milli Meşrutiyet Fırkası Beyannamesi, sahife: 7

bir fâide temin edememesi sûretinde tecellî eyledi. Tanzimatçılar ortaya Adliye teşkilâtı çıkardılar, mehâkim-i şeri'yede, mahsûr ve mahdûd bir şekil ile bi't-tabî' muhafaza-i mevcûdiyet eyleyerek tevzî-i adalet ve ihkâk-ı hukûk bir mecra-yı sâlîme mâlikiyetten dûr kaldı.

“Milliyet meselesi ise Tanzimatçıların hiç hâtır ve hayalinden geçmemiş idi. Binaenaleyh devr-i Tanzimatdan itibaren terakkî ve tekâmül nâmına atıldığı iddiâ olunan hutuvât, hep evhâm [351] ve hayalâta istinâd eylemiştir. Bunun neticesi kendi mahsûsât-ı kavmiye ve milliyesine sâhib bir millet halinde taazzuv ve teşekkül edememeliğimiz suretinde tahakkuk etti. Fakat Tanzimatçılık gerçi iflas etti; fakat bize de işte görülüyor ki pek bahalıya mâl oldu.” “Tanzimatçılığın İflası”, Yunus Nadi, Tasvir-i Efkar, 27 Şubat 1328.

“Tanzimatı tatbik ederken, biz hayât-ı hakîkati ve anâsır-ı kavmiyeyi büsbütün gözden kaçırdık. Zannettik ki Avrupa'yı taklid etmek ile, Avrupa'dan yapılmış bitmiş kanunları, hazırlanub tamam olmuş teşkilâtı ödünç almak ile o kanunlar, o teşkilât bizim vatanımızda kendi memleketlerindeki semerâtı verecektir. Biz, ne tarihi, ne ananeyi, ne memleketimizin teşkilât-ı husûsiyesini, ve ne de kavmimizin hâlet-i rûhiyesini hesâba katmadık. İşte diğer kusurların müvellidi olan bu esas kusurdur ki Tanzimat'ın, teceddüdâtın biz de hayata intikalini adem-i muvaffakiyete mahkum etti.

“Tanzimatçılık bize yalnız idâre ve siyâsette değil, hayât-ı milliyemizin bütün şubâtında meselâ Edebiyatta, gazetecilikte, hayât-ı umumiye ve ictimâiyede dahî aynı derecede, belki daha ziyâde meş'ûm olmuştur”. “Tanzimatçılığın İflası”, Ahmed Agayef, JönTürk, 1 Mart 1329.

“Garb âlemiyle olan münâsebâtımız neticesinde, memleketimize ıslâhât ve teceddüd fikirleri girmeğe başlayınca, mütefekkirin ve ricâl-i devletin en evvel düşündükleri şey, garb müessesâtını taklid etmek oldu. Evvela kıyafetlerden başlayan garb mukallidliği, heyet-i ictimâiyemizin her unsûrunda kendini gösterdi; ve tıpkı hiç yoktan yeni bir âlem-i ictimâî vücûda getiriliyor gibi, yeni vazifeler için yeni unsûrlar, yeni müesseseler meydana çıkarıldı.

“... büyük Reşit Paşa'dan beri meydana çıkan ıslâhât ve teceddüd taraftarları Âlî Paşalar, Fuad Paşalar, Midhat Paşalar, yapmak istedikleri teceddüdün bir esâs-ı metine istinâddan mahrûm, sahte ve bir dereceye kadar da muzırr olduğunu anlayamadılar. İctimâî meseleler hakkında pek az hâiz-i vukûf ve salâhiyet sâhibi olan o âdemler, hakîkî bir teceddüdün ne demek olduğunu, bir heyet-i ictimâiyeye yeniliğin ne sûretle idhâli lâzım geleceğini ma'at-teessûf bilemiyorlardı. İşte bunun için, memleketi cehlin ve taassubun sürüklediği girdab-ı felâket ve izmihlalden kurtarmak maksadıyla, artık mütefessih bir hâle gelen eski ictimâî uzuvlar yerine yeni uzuvlar ikâme etmek ve teceddüd vazifesini tamamıyla o yeni uzuvlara tahmîl etmek istediler. Fakat bunun netâyici pek garib ve aynı zamanda vahim ve tehlikeli oldu: memleketin bütün anâsır-ı medeniye ve ictimâiyesinde

tuhaf ve manasız bir “şenâet” vücûda geldi, tabiatıyla meydana gelen bir tezâd memleketteki ictimâî tabakalar arasında mevcûd girdab-ı ahlâkî bir kat daha [352] derinleştirdi. Bu suretle Tanzimat ve ıslâhât fikirleri avâm kitlesi meyânına intişâr edemeyerek- daha doğrusu onlar arasında nev‘umma dinsizlik şeklinde telakkî olunarak- yalnız sunûf-ı mümtâze ve müdebbireye has bir telakkî mâhiyetinde kaldı. Garbî fena veya yanlış bir sûrette taklîdden ibâret kalan bu yanlış teceddüd-perverlik, sunûf-ı havâsın Avrupa âlâyişine, hayât-ı sefâhete müncezib vatansız ve milliyetsiz bir kitle haline gelmesinden fazla bir netice tevfid etmedi ve memleketi altmış yetmiş senedir, bîsûd hayaller arkasından koşturub durdu.

“Altı yüz seneden beri az çok muayyen ve mukarrer bir şekl-i ictimâî almış, mütemeddin bir heyet-i ictimâîye hâline girmiş olan cemiyetimizin -mahsûl-ı tekâmül olan teferruk münasebetiyle- vezâif-i muhtelife ifâ eden muhtelif uzuvları mevcûd idi: arâzî teşkilâtı, esnaf teşkilâtı, adliye teşkilâtı, idâre teşkilâtı biz de epey mütekemmil bir dereceye reşîde olmuştu. Filhakîka bu teşkilât hükümetin son edvâr-ı inhitâtında epey bozulmuş, eskimiş, muhtâc-ı tensik bir hâl almıştı. Fakat eğer müceddidlerimiz onları ihmâl etmeyerek aynı esasları zamanın icâbâtına göre tanzîm ve tensike bezl-i ehemmiyet etselerdi, tabii memleket bugün bu mertebede bulunmazdı. Halbuki onlar Garbî takliden -memleketin ihtiyâcâtıyla hiç de kâbil-i telif olmayan- yeni müessesâtı meydana getirmekle beraber, onların yanında eski müessesâtı da bir hâl-i inhitâtta idâme ve ibkâ ettiler. Bu suretle aynı gâyeye hâdim olmaları icâb eden müesseseler, bilakis, yekdiğerinin vezâifini işgâl ve ibtâl etmeğe başladı. Bir memleketin icâbâtı, ‘ana’nâtı nazar-ı itibâra alınmayarak yapılan yenilikler, eski mevcudları büsbütün ihlalden başka bir şeye yaramaz!” “Mekteb-Medrese”, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Tasvir-i Efkar, 2 Mart 1329.

Ahmed Bey, hayât-ı milliye şubâtının cümlesine Tanzimatçılık ruhunun nefh edilmiş olduğunu söylüyor ki bu, bence de çok doğrudur. Filhakîka Tanzimatdan beri sanâyi-i nefisimizde (edebiyatta, mimarlıkta, hatta resimde), terbiye-i fikriye ve hissiyemizde, nazariyât-ı siyâsiyemizde, tedkikât-ı târihiyemizde, arkalarından koştüğümüz emellerimizde, hâsılı bütün hayât-ı mâneviyemizde hâkim ve nâzım olan ruh, Tanzimatçılık ruhudur. Siyâsî ve idârî Tanzimatçılık, Osmanlı imparatorluğunun hudûduyla tahdîd edilmiş bir kozmopolitik demektir, bu kozmopolitliğin kâbiliyet-i hayât ve inkişâfına inananlar da yalnız biz zavallı okumuş Türklerdir. Binaenaleyh Osmanlı Türklüğünün bugünkü ahvâl-i müessifesinin menşelerini araştırırken Tanzimatçılığa çarpmamız ve çatmamız tabii ve zarûrîdir.

“Kadın, Ailenin Dahiliye Nâzırıdır.” Bir Osmanlı Kadın Dergisi: *Parça Boğçası*

Nermin GENÇ,* Şenay DÖNER**

Öz

Tanzimat'ın ilânıyla beraber hız kazanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu her alanda dönüşüme uğratan düşünsel ve yapısal değişim süreci, basın hayatına da etki etmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar çıkarılan yayınlar arasında giderek önemli bir yer işgal ettiği görülen kadın dergilerine de yansıyan bu değişiklikler, Osmanlı kadın hareketine hız kazandırmıştır. İlk kadın dergisi olan *Terakki-i Muhadderat*'ta (1869), Batı'daki feminist hareketler ve kadınların eğitimi üzerinde durulmuştur. Kadınlara mahsus dergilerin büyük bir bölümünde, onların sosyal hayata katılımları ve meslek sahibi olmaları teşvik edilmekle beraber, “aslı vazîfeleri” olarak görülen aile içi sorumluluklarını ihmâl etmemeleri gerektiği de vurgulanmıştır. Bu çalışmada, II. Abdülhamid döneminde basılan *Parça Boğçası* adlı kadın dergisinin içeriğinin değerlendirilmesi ve aynı dönemde neşrolunan başlıca kadın dergileriyle mukayesesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, derginin yayımlandığı dönem içerisindeki yeri, muhtevası ve yazarları hakkında kısaca bilgi verilerek, dönemin aile ve toplum anlayışı hakkında bazı ipuçları tespit edilmeye çalışılacaktır. Her ayın birinci ve on beşinci günlerinde çıkarılması hedeflenen derginin sahipleri, Hatice Semihâ ve Râbiâ Kâmile hanımlardır. Dergide, ev düzeninden çocuk bakımına, aile saadetinden güzel ahlâk ve yemek tariflerine kadar pek çok konuya yer verildiği görülmektedir. Bu sebeple dergi, Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde, kadına izâfe olunan görevler, kadının toplum içindeki yeri ve bunların değişim sürecini göstermesi bakımından önemli detaylar barındırmaktadır.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü. ngencnermin@gmail.com Orcid: 0000-0002-8285-8793.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü. senaydoner@gmail.com Orcid: 0000-0003-0010-4347.

Dergide yer alan bir yazıda, XVII. yüzyıl Fransası'nın Katolik din adamı meşhur Fénelon'un kızların eğitimi üzerine kaleme aldığı eserinden faydalandığı görülmektedir. Ayrıca, dönemin meşhur isimlerinden Şair Nigâr Hanım'ın, annelik duygusu, evlat sevgisi gibi konu bütünlüğü arzeden şiirlerine de *Parça Boğçası*'nda yer verilmiştir. Bu incelemenin sonuna, *Parça Boğçası*'nın latinize metni de ilâve edilerek, araştırmacıların istifâdesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Parça Boğçası, Osmanlı Kadın Dergisi, Aile, Çocuk bakımı.

“The Woman is the Interior Minister of the Family” An Ottoman Women's Magazine: *Parça Boğçası*

Nermin Genç*, Şenay Döner**

Abstract

The intellectual and structural change process, which gained momentum with the proclamation of the Tanzimat and transformed the Ottoman Empire in every field, also affected the press life. The changes reflected in women's magazines, which are seen to have increasingly important place among the magazines published from the II. Meşrutiyet to Republican period, accelerated the Ottoman women's movement. The first women's magazine, *Terakki-i Muhadderat* (1869), focused on the feminist movements in the West and the education of women. While women are encouraged to participate in social life and have a profession in a large part of such magazines, it is also emphasized that they should not neglect their domestic responsibilities, which are seen as their “primary duty”. In this study, it is aimed to evaluate the content of the women's magazine called “*Parça Boğçası*” published during the reign of Abdulhamid II and to compare it with the main women's magazines published in the same period. In this context, some clues about the family and society understanding of the period will be tried to be determined by giving brief information about the place, content and authors of the journal in the period it was published. The owners of the magazine, which is aimed to be published on the first and fifteenth days of each month, are Hatice Semiha and Rabia Kamile. The magazine covers many topics, from home order to childcare, family happiness to good morals and some recipes. For this reason, the magazine contains important details in terms of showing the duties attributed to women, the place of women in the society and the transformation process of these in the above mentioned period. In addition, it is seen that the famous 17th century French Catholic clergyman Fénelon's work on the education of girls was used. The poems of the famous poet Nigâr Hanım, such as the feeling of motherhood and the love of children, are also included in the magazine. At the end of this study, the latinized text of the *Parça Boğçası* was added and make available to the researchers.

Keywords: Parça Boğçası, Ottoman Women's Magazine, Family, Childcare.

Giriş

Tanzimat’ın ilânıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda siyaset, hukuk, iktisat, eğitim ve düşünce gibi pek çok alanda kendisini gösteren değişim süreci, edebiyat, basın hayatı ve kadınlara yönelik yayınlara da tesir etmiştir.¹ Bu dönemden itibaren Türk kadınının toplum içindeki yerinin sorgulanmaya başladığı, kadın hakları ve eğitimine dair fikirlerin, Batı’nın da tesiriyle, Tanzimat aydınlarının üzerinde önemle durduğu meselelerden birini teşkil ettiği görülmektedir.² Dönemin meşhur aydınlarından biri olan Ahmed Mithat Efendi, cesur görüşleri ve öngörülerıyla kadın-erkek eşitliğini savunmuş, zamanı geldiğinde kadınların da her türden mesleği özgürce icra edebileceklerine işaret etmiştir. Mithat Efendi, içinde bulundukları şartlar yüzünden fuhuşa zorlanan kadınların günâhkar olduğu düşüncesine de karşı çıkmış ve bu sebeple kendilerine verilen cezaları şiddetle tenkit etmiştir.³ Ancak kadın hürriyeti ile bu denli alakadar olurken, belki de modernleşme hareketini halka benimsetebilmek kaygısıyla, millî geleneklerin muhafaza edilmesi görüşünden de vazgeçmemiştir.⁴ Kadının toplum içindeki yerinin sorgulanmaya başladığı ve bu tür fikirlerin öncelikle edebî eserlerde, daha sonra ise süreli yayınlarda dile getirildiği Tanzimat dönemiyle birlikte, kadın hareketinin ilk tohumları atılmıştır. Ayrıca kadın erkek eşitliğine dair fikirler, başlangıçta yalnızca dönemin aydınlarının tartıştığı ve eserlerinde ele aldığı bir konu olmanın dışına çıkamamış olsa da, ileride gerçekleştirilecek olan hukukî düzenlemelere zemin hazırlaması bakımından da önem arz etmektedir.⁵

Meşrutiyet yıllarında kurulan kadın dernekleri vasıtasıyla, kadının temel hak ve özgürlükleri gündeme gelmiştir. Esasında, sivil toplumu gaye edinen çabaların bir tezahürü olarak görülebilecek olan kadın örgütlenmeleri, başlangıçta hayır dernekleri olarak teşkil edilmiş ve kadın haklarının toplumun nazar-ı dikkatine sunulması noktasında önemli bir işlev görmüşlerdir.⁶ Eğitim hakkı ve kadın erkek eşitliği üzerinde duran dönemin yazarlarına göre, kadınların iyi bir eğitim alması, tarihi iyi öğrenmesi, doğacak çocuklarına da bu bilinci aşılamaları adına önemlidir. Nitekim, “Kadınlar okuyup ne olacak, sadrazam mı olacak?” şeklindeki muhalif seslere, “Sadrazam olmayacak ama sadrazamlar yetiştirecekler.” şeklinde cevap

1 Şemseddin Sâmî, *Bir Elde İğne Bir Elde Kitap: Şemseddin Sâmî ve Osmanlı Kadınları*, (çevrimyazı ve inceleme: İrfan Karakoç), İstanbul: Kitapyayınve, 2008, s. 9.

2 Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2011, s. 73.

3 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 34.

4 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 66.

5 Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s. 93.

6 Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 18.

vermişlerdir.⁷ Bu dönemde, eğitim ile ilgili gelişmeler kadın dergileri tarafından da takip edilmiş ve birçok yayında yükseköğretimle ilgili konulara yer verilmiştir. Modernleşme sürecinden itibaren kadınların eğitimine yönelik gösterilen çabaların bir neticesi olarak, 1870’te özellikle kadın öğretmen sayısının ve kız rüştiyelerindeki öğrenci sayısının artmasını sağlayan ilk kız öğretmen okulu Dârümuallimât açılmıştır. Dârümuallimât ile yalnızca öğretmen açığı kapatılmamış, kadınların toplum hayatındaki geleneksel konumları da önemli ölçüde değişmeye başlamıştır.⁸ Aynı dönemde üzerinde tartışma yürütülen meselelerden biri olan kadın erkek eşitliği hususunda farklı görüşlerin mevcut olduğu da görülmektedir. Kadın meselesi ile ziyadesiyle alakadar olan Şemseddin Sami ve Namık Kemal gibi bazı Tanzimat aydınları, iyi bir eğitim almasını savundukları kadını ailenin merkezine koyarak, özellikle annelik vasfı üzerinde durmuşlar ve kadınların en önemli vazifelerinden birinin de çocuk yetiştirmek olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle Şemseddin Sâmî’nin sözleri, kadınların eğitimine verdiği önem kadar aile için kadının taşıdığı değeri göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Aile kadın demektir. Cemiyet-i beşeriyenin saadeti aile saadetine, ailelerin saadeti kadınların terbiyesine mütevakıf olduğundan, kadınların terbiyesi cemiyet-i beşeriyenin saadetini müciptir.⁹

Osmanlı alimleri, aile kurumuna önem vermişler ve iyi bir ailenin teşekkül etmesi için evlilikten önce tedbir alınması, evlilikte denklik meselesi, yaş faktörü ve çok eşlilik gibi konular üzerinde yoğunlaşmışlardır. Türk erkeklerinin kadınlara değer vermemesi ve birden fazla evlilik yaptıkları gibi meseleler, Osmanlı İmparatorluğu’nda faaliyet gösteren misyonerlerin de propaganda faaliyetlerinde dile getirdikleri konulardan birini teşkil etmiştir.¹⁰ Esasında, yüzyıllar içerisinde “bir itibar ve iktidar kaynağı” hâline gelen Harem-i Hümayun da II. Abdülhamid devri entelektüellerinin eleştiri oklarını yönelttiği kurumlardan biridir.¹¹ İlk defa bu dönemde, Sultan’ın hediye ettiği saraylı bir kadını reddeden Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa’nın tepkisi, bu anlamda oldukça önemlidir: Tevfik Paşa, Atina vazifesi esnasında tanıştığı İsviçreli eşine sadakat yemini etmiştir ve başka bir kadınla olması mümkün değildir. Geri çevrilmesi adetâ imkânsız olarak addedilen böyle bir armağan, en azından bazı çevrelerde, eskisi gibi kabul görmekten

7 Şeyda Özçelik, “Kadın Tarihi Açısından Statünün Değişen Görünümleri (1876-1935)”, Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2017, s. 242-243.

8 Darümuallimat’ın kuruluşu, gelişimi ve faaliyetleri için bkz. Sevim Ceylan Dumanoglu, “Osmanlı Devleti’nde Kız Öğretmen Okulu Darümuallimat (1870-1924)”, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2019. Ayrıca bkz. Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s. 32, 58-60.

9 Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, s. 79.

10 Dinç, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Kadının Toplumsal Hak ve Hürriyetlerine Bakışları”, s. 46-47.

11 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yay., 2020, s. 198.

çok uzaktır. Harem sistemi (veya Georgeon’un ifadesiyle doğrudan imparatorluk sisteminin kendisi), tehdit altındadır.¹²

Geç dönem entelektüellerinden İzmirli İsmail Hakkı, Ahmet Hamdi Aksekili, Celal Nuri ve Necmeddin Sadak gibi isimler de kadının aile için önemine dikkat çeken isimler arasındadır. II. Meşrutiyet dönemi düşünce yapısına etki eden fikirleriyle devrin önde gelen şahsiyetlerden biri olan Abdullah Cevdet’e göre ise kadının görevi, ev düzenini sağlamaktır. Ahmet Rıza Bey, kadının evde oturup çocuk doğurmasının doğanın kanunu olduğunu savunmuştur.¹³ Tevfik Fikret ve Abdülhak Hamit gibi yazarlar da eserlerinde bir milletin medeniyet ölçüsü olarak kadının önemine işaret etmişlerdir.¹⁴ Ziya Gökalp’e göre ise kadın, Osmanlıdaki geleneksel yaşam biçimini bırakarak, yeni hayat çerçevesi içinde evden kurtulup toplum hayatına karışmalıydı. Gökalp, Batı’daki aileleri örnek alan ya da çok eşliliği, örtünmeyi savunan gelenekçi yazarlara karşı çıkmıştır. Ona göre yeni Türk ailesi Avrupa medeniyetinden esinlenecek, fakat birebir taklit etmek yerine Batı kültürünü kendi kültürüyle yoğuracaktır.¹⁵

Osmanlı toplumunun Batılılaşmasında basının rolü büyüktür. Özellikle kitap, dergi ve gazete vasıtasıyla Batı kültüründeki maddi ve manevi unsurların Osmanlı basınında yer almaya başlaması toplumun kültürel değişimini etkilemiştir.¹⁶ Osmanlı kadın dergileri de ele aldığı giyim-kuşam, moda, süs, güzellik, kadın-erkek eşitliği gibi kadın meseleleri ile Osmanlı kadınının modernleşmesinde önemli bir işlev görmüştür.¹⁷ Kadın dergilerinden bazılarının tam manasıyla Batılılaşmayı esas alırken, bazı dergilerin ise düalist bir yaklaşım sergilediği, millî değerlerden ayrılmamayı tercih ettiği görülmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan *Parça Boğçası* (1889) adlı kadın dergisi de aynı yaklaşımla neşrolunan yayınlar arasında yer almaktadır. Bu sebeple, aşağıda *Parça Boğçası*’nın muhtevası ve dönemin diğer kadın dergileriyle içerik bakımından mukayesesinden önce, Osmanlı kadın dergileri ve işledikleri konuları kısaca hatırlamak faydalı olacaktır.

I. Osmanlı Kadın Dergileri

Hak ettikleri itibara kavuşabilmek için harekete geçen Osmanlı kadınlarının faaliyetleri ile toplumda bir “kadınlık cereyanı” ortaya çıkmıştı. Kadınlar dergi,

12 F. Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 199-200.

13 Emine Nurefşan Dinç, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Kadının Toplumsal Hak ve Hürriyetlerine Bakışları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001, s. 122-123.

14 Dinç, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Kadının Toplumsal Hak ve Hürriyetlerine Bakışları”, s. 148.

15 Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü*, s. 4-15.

16 Neslihan Kılıç, “Batı Kültürünün Osmanlı Toplumuna Taşınmasında Önemli Bir Unsur Olarak Kadın Dergileri”, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, c. 20, sy. 3, s. 708-709.

17 Kılıç, “Batı Kültürünün Osmanlı Toplumuna Taşınmasında Önemli Bir Unsur Olarak Kadın Dergileri”, s. 713.

gazete ve konferanslarda sorunlarını olduğu kadar taleplerini de gündeme getirmekte ve bu konuda hemcinslerini aydınlatmayı gaye edinmekte idiler.¹⁸ Bu dergilerin ortak özelliği, kadının toplumdaki yerini sorgulamaları ve bu yönde reform talep etmeleriydi. Meşrutiyet döneminden önce kadınlarla ilgili dergi ve gazete sayısı on iken, Meşrutiyet'ten sonra bu sayının iki katına çıkması da zaman içerisinde kadın dergilerine artan talebin bir göstergesi idi.¹⁹ Nitekim Türkiye topraklarında 1870'lerden 1923'e kadar 100'e yakın örgüt ve 30'dan fazla dergi yayınlayan bir kadın hareketi var olmuş ve bu hareket içerisinde kadınların taleplerini, yazma çekimserliğini gidermede önemli bir unsur olarak kadın dergileri varlık göstermiştir.²⁰

Dönemin aydın erkekleri tarafından başlatılan ve cinsiyet ayrımcılığının kadın yaşamı üzerinde sebep olduğu olumsuzlukları bertaraf etmeyi amaçlayan dergiler arasında, basın tarihimizde ilk kadın dergisi olan ve *Terakki* gazetesinin eki olarak çıkarılmaya başlayan 48 sayılık *Terakki-i Muhadderat*'ta (1869) şu ifadelerle yer verilmektedir:

Şurasını iyi bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne de kadınlar erkeklerle cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini, hem de hepimizi güçlendirebiliyorlar da, biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya kudretli olamıyoruz? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalmamıza sebep olmuştur?²¹

Kadınların kimliklerini gizleyerek kaleme aldıkları isimsiz mektuplara yer veren *Terakki*, her alanda kadınların erkekler kadar başarılı olacaklarını ispatlama amacını taşıyordu. Bu mektuplardan birinde, aynı bilet parasını ödedikleri halde vapurlarda kadınlara tahsis edilen yerlerin kötülüğünden şikayet edilmekteydi. Okuma yazma bilmeyen bir kadının başka birine yazdırdığı anlaşılan bir mektupta ise erkeklerin birden çok kadınla evlenmesi meselesi eleştirilmekteydi.²² Aynı zamanda bu mektuplar, mesele edilen mevzuların yalnızca bir kişiye mahsus olmadığı

18 Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 59; Sürücü, "Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası", s. 58-59.

19 Dinç, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Kadının Toplumsal Hak ve Hürriyetlerine Bakışları", s. 37.

20 Hüseyin Aykol, *Aykırı Kadınlar: Osmanlı'dan Günümüze Devrimci Kadın Portreleri*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2012, s. 11; Neslihan Kılıç, "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014, s. 1.

21 Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 62.

22 Aykol, *Aykırı Kadınlar*, s. 12-13. Örneğin II. Meşrutiyet devri ilk kadın cemiyeti olan Cemiyet-i İmdadiyye, Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım tarafından kurulmuştu ve Fatma Aliye, Fransızcadan yaptığı çeviri yazıları "bir kadın" imzasıyla yayınlamaktaydı. Bkz. Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, s. 19.

ve kadın yahut erkek pek çok kişinin aynı konuları sorun olarak gördüğünün “okuyucudan okuyucuya aktarım” yoluyla fark edilmesine de imkân sağlamıştır.²³

İmzasız yazıların yer aldığı *Vakit yahut Mürebbi-i Muhadderât* ve *Âyine* dergilerinde, evlilik, karı-kocanın vazifeleri, çocuk bakımı gibi konulara temas edilmiştir. 41 sayı süren *Ayine*’de Müslüman kadınlar ve çocuklar temel alınmıştır ve diğer dergilerden farklı olarak resim ilaveleri bulunmamaktadır. Selanik’te 1874-1876 yılları arasında haftalık olarak Pazar günleri çıkarılan dergide, kadınların Selanik redif taburu için bütçe ayırdıkları ve yardım toplanmasına öncülük ettikleri de görülmektedir. İlâveten, bazı sayılarda matematik ve mantık soruları ile hayvanlarla ilgili bilgilere de yer verilmiştir.²⁴ 1880’de çıkarılan ve ağırlıklı olarak aile hayatı, çocuk bakımı gibi konuların işlendiği *Âile* dergisini, 1882 tarihinde çıkarılan *İnsâniyet* ve aynı sene sonunda kadın yazarların ağırlık kazandığı *Hanımlar* dergisi takip etmiştir. *Hanımlar* dergisinde, ev idaresi konusuna ilave olarak, edebî ve tarihle ilgili yazılara da yer verilmiştir. Aylık olarak yayımlanan dergiye her yaş grubundan kadın destek vererek mektuplarını göndermişlerdir. Nihayet, imzasız yazılar ve erkeklerin çıkardığı dergilerden sonra, yazarlarının tamamının kadınlardan oluşması bakımından ilk örnek olan *Şükûfezâr*, 1887’de çıkarılmaya başlanmıştır. “Çiçek bahçesi” anlamına gelen *Şükûfezâr*’ın sahibi Ârife Hanım başta olmak üzere, kendilerini babaları veya kocalarının adlarıyla değil, yalnızca kendi adlarıyla tanıtmakta olan kadın yazarlar, gayelerini önsözde şöyle dile getirmişlerdir:

Biz ki saçı uzun akli kısa diye erkeklerin alaylı gülüşlerine hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, çalışmanın doğru yolunda mümkün olduğu kadar ayak direten olacağız.²⁵

1887 yılında daha çok kız çocuklarının eğitimi meselesine ağırlık veren ve ismini taşıdığı gazetenin kadınlara mahsus ilavesi olarak aynı isimle çıkarılan *Mürüvvet* dergisinde ise dönemin meşhur kadın şairlerinden Nigâr binti Osman ve Şair Leyla Hanım’ın eserlerine yer verilmiştir. *Mürüvvet*, haftada bir kere neşrolunan kadın dergilerinden biri olarak 28 Şubat 1888-23 Nisan 1888 (15 Şubat 1303-13 Nisan 1303) tarihleri arasında 9 sayı sürmüştür. Derginin sorumluları, “Heyet-i tahrîriye nâmına Mahmud Celaledin, müdürü Marûfizâde Mehmed Ziyaüddin” olarak belirtilmektedir.²⁶ Derginin amacı kadınların kültürel seviyelerini yükseltmektir.

23 Nermin Mutlu, “Popüler Kadın Dergilerinde Kadın Temsili”, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009, s. 29

24 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mine Erbulmuş, “Bir Çocuk ve Kadın Dergisi Olarak Ayine (1875-1876): Osmanlı Eğitim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019.

25 Aykol, *Aykırı Kadınlar*, s. 14.

26 Neslihan Kılıç, “Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet”, *İnsan ve Toplum Bilimleri*

Kızlara eğitim verilmeye başlanmasıyla kadın yayınlarını artırma zorunluluğu hissedilmiş hatta Avrupa'daki kadın yayın organlarından uygun olanları çevrilerek yayınlanacağı bildirilmiştir. Derginin çıkarılmasındaki amaçlardan biri de kadınlara avukatlık hizmeti sunmak, memleket sorunları, süslenme, ev bakımı ve edebî eserlerin kadınlara ulaşmasını sağlamaktır.²⁷

Mürüvvet dergisi Osmanlı ve İslam kanunlarına, milli ve manevi değerlere riayet etmekte itina göstermiştir. Bu derginin yayınında muhafazakar bir çizgi takip edilmiştir.²⁸ Dergideki yazıların çoğunu Mahmud Celaledin ve Müdür Marûfzâde Mehmed Ziyaüddin yazmıştır.²⁹ *Mürüvvet* dergisinin içeriğine baktığımızda politik ve siyasi gelişmeler, memleket meseleleri, kız okulları hakkında malumat, dergiye destek veren Sultan II. Abdülhamid'in Cuma selamlığı ile ilgili bilgiler, Osmanlı toprakları dışında yaşanan gelişmeler, kadın yazarlar tarafından kaleme alınan yazılar, terbiye ve ahlakla ilgili konular, bilimsel konular, dinî konuların yer aldığı görülmektedir. *Mürüvvet*'te yer alan meselelerden bir diğeri de çocuk terbiyesidir. Dergideki yazılardan birinde işaret edildiği üzere, "Çocuk küçük yaşta nasıl bir terbiye alırsa, ömrü boyunca o terbiye ile yaşar." Yine çocuk bakımı, elbise biçki-dikişine yönelik yazılar, birtakım tarifler ve pratik bilgiler de dergide yer verilen konular arasında bulunmaktadır.³⁰

1895'te yayın hayatına giren *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin de yazar kadrosunun büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Aile hayatı, çocuk bakımı, dikiş-nakış gibi yukarıdaki dergilerin üzerinde durduğu ortak konuların yanı sıra, kadınların aile yaşamı, eş ve annelik rolü haricinde varlık alanlarını kanıtlayabilmeleri için desteklenmeleri gerektiğini vurgulaması bakımından önem arz etmektedir.³¹ Sultan II. Abdülhamid'in desteğiyle birlikte 1908'e kadar kesintisiz olarak yayın hayatına devam eden ve bu bakımdan kadın dergileri arasında en uzun soluklu olanı sayılan³² *Hanımlara Mahsus Gazete*'de ev idaresi, moda, güzellik ve eğlence gibi birçok konuda makaleler ve haberlere yer verilmiştir.

Demet, Mehâsin, Kadın (Selânik'te), *Âlem-i Nisvân* (Kırım'da *Tercüman Gazetes*i'nin eki olarak çıkmıştır), *Kadın/Musavver Kadın* gibi yayınlar da II. Meşrutiyetin ilânının ardından ortaya çıkan (1908-1910) kadın dergileridir. Millî

Araştırmaları Dergisi, c. 4, sy. 3, 2015, s. 750; Zehra Toska-Serpil Çakır vd. (der.), *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s. 331.

27 Kılıç, "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet", s. 37-38.

28 Kılıç, "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet", s. 40-41.

29 Kılıç, "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet", s. 43.

30 Kılıç, "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet", s. 53-80.

31 Mutlu, "Popüler Kadın Dergilerinde Kadın Temsili", s. 32.

32 *Hanımlara Mahsus Gazete* hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayşe Zeren Enis, "Everyday Lives of Ottoman Muslim Women: Hanımlara Mahsûs Gazete (Newspaper For Ladies) (1895-1908)", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2012.

Mücâdele yıllarında neşredilen kadın dergileri arasında ise *Kadınlar Dünyası Gazetesi*, *Kadınlık*, *Sıyânî*, *Seyyâle*, *Hanımlar Âlemi*, *Kadınlar Âlemi*/*Osmanlı Kadınlar Âlemi*, *Genç Kadın*, *İnci*, *Diyâne*, *Kadınlar Saltanatı* gibi yayınlar bulunmaktadır. Bunların dışında, Harf İnkılâbına kadar olan süreçte (1923-1928) de *Süs*, *Ev Hocası*, *Firûze*, *Âsâr-ı Nisvân*/*Kadın Yazıları*, *Kadın Yolu*/*Türk Kadın Yolu* dergileri varlık göstermiştir.³³

II. Parça Boğçası: Mecmuâ-yı Âile

A. Derginin Muhtevâsı ve Osmanlı Kadın Dergileri Arasındaki Yeri

Parça Boğçası,³⁴ 1889 yılında yayın hayatına girmiştir. Çift sütun üzerine toplamda 23 sayfa olarak çıkarılan derginin kapağı süslerle bezenmiştir. İçeriğinde 7 adet küçük ve 2 adet büyük resme de yer verilen *Parça Boğçası*'nın tanıtım mahiyetindeki kısmı derginin sonuna eklenmiştir. Ayrıca bu kısımdaki bazı sayfalarda ufak tahrifatlar bulunduğu için bazı kelimelerin okunamaz durumda olduğu görülmektedir. Derginin sahipleri Hatice Semihâ ve Rabia Kâmile hanımlardır. On beş günde bir olarak, her ayın birinci ve on beşinci günlerinde çıkarılması hedeflenen derginin günümüzde bilinen tek sayısı mevcuttur. Bu sebeple mevcut ilk sayının ardından devam edip etmediği bilinmemektedir. *Parça Boğçası*'nın yazılma sebeplerinin başında, aile içi mutluluğunun temini gelmektedir. Dergide toplamda on bir yazı ve iki şiir bulunmaktadır. Bu yazıların yanı sıra, el işleri ve dikiş-nakış konularında verilen bilgiler de yukarıda işaret edilen sayıda görsel öğeyle desteklenmiştir.³⁵

Derginin yazarlarına göre, insanoğlunun en fazla vakit geçirdiği mekan olan evde huzurun sağlanması için aile bireyleri arasındaki iletişimin güçlü olması şarttır. Zenginlik veya fakirlik, aile içi mutluluğu belirleyen faktörler arasında sayılmamaktadır. Ev içerisinde fertlerin birbirlerine karşı sevgi ve saygısı, ilim ve terbiye, güzel ahlak, düzen, disiplin, tutumlu olmak, karşılıklı muhabbet ve sadakat mutlu bir aile tablosunu oluşturan yapı taşlarıdır. *Parça Boğçası* bu bakımdan her kesimden insana hitap edebilme özelliği taşımaktadır. Dergi, ilk olarak “Tahdîs-i Nimet” (nimete şükür) başlığını taşıyan bir şiirle başlar. Bu şiirde II. Abdülhamid zamanında kadın ve kız çocuklarıyla ilgili yeni bir eser olarak takdim edilen derginin uzun yıllar devam etmesi temenni edilir.³⁶ Aşağıda *Parça Boğçası*'nda

33 Emel Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989, s. 23.

34 *Parça Boğçası*'nın tespit edebildiğimiz tek nüshasının bulunduğu Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı çalışanlarına gösterdikleri yardımlardan ötürü teşekkür ederiz. *Parça Boğçası*'nın çeviri metni, Zeynep Köprülüoğlu tarafından lisans bitirme tezi olarak hazırlanmıştır. Ancak metinde çok sayıda okuma hatası ve eksik kısımların bulunmasından ötürü dergi, tarafımızdan yeniden latinize edilmiştir.

35 Bkz. Ekler kısmı.

36 *Parça Boğçası*, s. 1.

yer alan yazıların muhtevasına ve tamamı ile olmasa da aynı dönemde çıkarılan dergilerden birkaçıyla konu bakımından mukayesesine yer verildikten sonra, derginin çeviri metni ve orijinal metnin tıpkıbasımından birkaç numune verilecektir.

1. “Evimizin İçi”

Parça Boğçası’nda, “Evimizin İçi” başlığı altında sunulan ilk yazıyla aile saadeti-
tinin önemine dikkat çekilir. Ailenin saadeti, çocukların yetiştirilmesinden birinci
derecede sorumlu olan kadının vazifesidir. Derginin yazarları tarafından zenginlik
ve servet gibi maddî imkânların insanı mutluluğa, rahata ulaştırmadığı ve bunlara
mâlik bulunan nice insanın da saadetten yoksun olduğu vurgulanır. Buna mukabil,
fakir ve terbiyeli insanların “ot minderde kuru ekmek” yeseler dahi aile saadetleri
ve muhabbetlerinin yerinde olacağı ifade edilir.³⁷ Aile içinde yaşanan uygunsuz
birtakım hallerin terbiye noksanlığından kaynaklandığı, ev içi hayat ve düzenin
nasıl olması gerektiği konusundaki eğitimin de başta kız çocukları olmak üzere,
kadınlara ve erkeklere aşılması gerektiği savunulmaktadır. Yazarlar kötü ahlaklı
erkeklerin başlıca müsebbibi olarak kadınları hedef gösterirler; zira onlara göre,
çocukluk çağından itibaren erkeklerin eğitimiyle ve terbiyesiyle anneler ilgilenir.

Parça Boğçası’ndan 9 yıl önce yayın hayatına başlayan ve ailenin toplum
için önemi kadar, bu müessesenin devamı için kadın ve erkeğin üzerine düşen
vazifelere de vurgu yapan *Âile* (1880), içerik bakımından *Parça Boğçası*’na en
yakın dergilerden biridir.³⁸ *Mürüvvet*’te (1888) yer alan “Mütenevvia: Zevciyye-
nin Vezâif ve Hukûk-ı Müttekâbilesi” adlı makalede de kadınların aile içindeki
vazifeleri erkeklerle birlikte ele alınmıştır.³⁹ Evlilik ve aile hayatına dair benzer
konuları işleyen *Hanımlara Mahsus Gazete*’de (1895) yer alan “Faideli Sohbet”
başlığı altında verilen yirmi sekiz makaleden “Aile Saadeti”, “Saadet Servet mi-
dir?”, “Zevce ve Zevce Arasında” gibi birçok yazının içerik bakımından aynı fikirleri
işlediği görülmektedir.⁴⁰

2. “Umûr-ı Beytiyye (İntizâm ve İdâre)”

Bu başlık altında verilen ikinci yazıda ise ev idaresi ve düzenine ilişkin kural-
lara yer verilmiştir. Buna göre bir evi mesut eden iki büyük fazilet vardır. Birincisi
ev içi düzendir; evin düzenli olması, her eşyanın yerli yerinde olması, yemeğin
vakitli yenmesidir. Bu kurallar, aile içi hayatı kolaylaştıran pratik unsurlardan
sayılmaktadır. Ev düzenine dikkat edilmediği takdirde, örneğin bir eşyanın farklı
yere konulduğu ve aranıp bulunamadığı zaman bu durum öfkeye sebep olacaktır.
Bu da aile içi geçimsizliğe sebebiyet veren etkenlerden biri olacaktır. Dergideki
ifadelere göre düzensizlik, israfı da beraberinde getirir, yarım saatte yapılacak iş

37 *Parça Boğçası*, s. 2.

38 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 39-43.

39 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 70.

40 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 147-152.

üç buçuk saate çıkar. İkincisi; ailenin tutumlu olmasıdır. Ev eşyalarının idareli kullanımı aile üyelerinin kârıdır. Saçıp savurmak, israf etmek aileyi sefaletle götürür. Dergideki şu söz meseleyi özetler: “İdâre kıymetli ve asla bitmez bir hazinedir”.⁴¹ İdareli olmak iyidir, ancak bunu aşırılığa götürmemek gerekir; aksi takdirde cimrilik peydâ olur ki bu kötü bir huy hatta bir hastalıktır. İdareli olmaya gençken başlanmalıdır, zira geç dönemlerde bu alışkanlık zor edinilir.

Yazarlar, evi idare eden kişinin kadın olduğunu ve şu üç kaideye uyması gerektiğini vurgulamaktadır:

1. Her şeyi vakti ve zamanıyla yapmak,
2. Her şeyi mahallinde kullanmak,
3. Her şeyi kendi yerinde bulundurmak.

Yazarlara göre “ailenin dâhiliye nâzırı” olan kadın, eğer bu kaidelere uymazsa, aile için gerekli olan saadet temin edilemeyeceği gibi, erkeğin çalışması da boşa gider. Ayrıca müsrif bir kadının, evi “delik bir küpe” çevireceğine işaret edilir. Kadının idaresiz ve düzensiz olması ise erkeği sokağa çıkmaya, kahvehaneye gitmeye mecbur eder. İdareli ve düzenli eşlerin kocaları gözü arkada kalmaz ve işine odaklanır. Aile saadeti temininde olan idare ve düzen, kadının sorumluluğundadır ve asıl saadete servetle, şan ve şöhretle, tantanalı yaşamla değil, rahat kalp ve rahat vicdanla ulaşılır. Ev işleri ve israfın zararları ile alakalı birer makaleye yer verilen *Hanımlara Mahsus Gazete*’den başka, evin idaresi, tertib ve tanzimini ele alan benzer konuların işlendiği bir diğer dergi de *Âile*’dir.⁴² Yine ev idaresine dair küçük ve faydalı görülen bilgilerin *Hanımlar* mecmuasında da yer aldığı görülmektedir.⁴³

3. Şair Nigâr Hanım’ın Şiirleri

Türk edebiyatının meşhur kadın şairlerinden Nigâr Hanım (1862-1918), yirmi defteri bulan ve Batılı anlamda günlük türünün ilk örneklerini veren önemli bir isimdir.⁴⁴ Osmanlı kadın hareketinde müstesna bir yere sahip olan Şair Nigâr’ın farklı konulardaki yazı ve şiirleri, yaşadığı dönemde neşrolunan pek çok kadın mecmuasında yer almıştır. Kocasî İhsan Bey’in evlilikleri boyunca sefâhate düşkün bir hayat sürmesi sebebiyle oldukça sıkıntılı bir aile hayatı yaşayan Nigâr Hanım, bu sebeple evlatlarından sık sık ayrı düşmüştür. Şairin *Parça Boğçası*’nda yer alan şiirleri, birçok defa çektiği evlat hasreti ve çileli hayatının güçlü birer

41 *Parça Boğçası*, s. 5.

42 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 41, 93 ve 97.

43 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 60.

44 Şair Nigâr Hanım’a dair detaylı bilgi için bkz. Şair Nigâr, *Hayatımın Hikâyesi*, İstanbul: Ekin Basımevi, 1959; Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014; Hüsnîye Koç, “The Construction of the Self in Nigâr Hanım’s Diaries: Writing the Female Subject in the Late Ottoman Period”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.

ifadesidir. Çocukların eğitime özellikle ihtimâm gösterilmesini savunan Nigâr binti Osman'ın, “Ye’s-i Küllî” ve “Bir Mâder-i Mûtehassir” adlı şiirleri, dergide işlenen anne-çocuk ilişkisi, aile ve evlat sevgisi konularıyla bütünlük arz etmektedir.⁴⁵ Nigâr Hanım'ın daha sonra kendisi ile gerçekleştirilen bir mülâkatta ilk şiirini *Mürüvvet* dergisinde neşrettiğini söylediği bilinmektedir. Nitekim, *Parça Boğçası*'nda yer aldığı zikrolunan “Bir Mâder-i Mûtehassir” adlı şiirinin de daha önce *Mürüvvet*'in 7 numaralı sayısında yayınlandığı görülmektedir.⁴⁶ Konu bakımından gösterdiği çeşitlilikten dolayı *Âile* ve *İnsâniyet* gibi dergilerden ayrılan ve edebî yazılara genişçe yer verdiği görülen *Hanımlar*'da ise beş adet edebî yazının dördünü şiir oluşturur. Bu şiirlerin üçü kadın imzası taşımaktadır ve içlerinden bir tanesi de “çocuk” temalıdır.⁴⁷

4. “Bir Vâlidinin Tesellisi”

Kadınların annelik vasfına vurgu yapılan yazılardan bir diğeri olan bu bahiste, çocuklarını büyütürken vâlidelerin çektiği mânevi ve maddî zahmetlere değinilir. Geceleri uykularını ve rahatını terk eden vâlideler, gündüzleri ise çocuklarının yiyeceklerini tedarik için uğraşırlar. Bu yorucu çabaların sonunda ise en büyük teselliyi çocuklarının tebessümlerinde bulurlar.⁴⁸ Yazıda, çocuklarının nafakasını temin etmek amacıyla sabahlara kadar dikiş diken yoksul ve mutsuz kadınların çileli hayatlarına da işaret edilmektedir. Analık ve çocuk yetiştirme gibi hususlarda, aralarında Ahmed Rasim, Emine Semiye ve Fatma Aliye gibi meşhur isimlerin bulunduğu birçok yazarın yine aynı dönem mecmualarından *Hanımlara Mahsus Gazete*'de makaleleri bulunmaktadır.⁴⁹

5. “Kızların Talim ve Terbiyesi (Kızlar için Talim ve Terbiyenin Lüzûmu)”

Parça Boğçası'nda dördüncü olarak yer verilen bu yazının Darülmuallimât mezunlarından Cemâliye ve Fahriye hanımlar tarafından meşhur Fenelon'un *Kızların Talim ve Terbiyesi* adlı eserinden kısaltılmak suretiyle alındığı belirtilmektedir.⁵⁰ Bu yüzden, Fenelon ve eserinden kısaca bahsederek söz konusu eserde öne sürülen düşüncelerle *Parça Boğçası*'nda ele alınan ideal kadın tipi arasındaki münasebete değinmek gerekmektedir.

45 *Parça Boğçası*, s. 4-5.

46 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 79.

47 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 61. *Hanımlar*' da şiirlerin dışında evlilik kurumunu konu edinen bir de piyes yer almaktadır ve yine bu bakımdan kadın mecmuaları arasında ilk örnek olarak kabul edilmektedir. Bkz. a.g.t., s. 62.

48 *Parça Boğçası*, s. 8-10.

49 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 153- 154.

50 *Parça Boğçası*, s. 7-10.

* Anasız doğan çocuk.

Fransız Roma Katolik başpiskoposu, yazar ve şair, François de Salignac de Lamothe Fenelon’un (d. 1651 - ö. 1715) 1687’de yayınladığı *Kızların Eğitimi* adlı meşhur kitabı, XVII. asırda ele aldığı konu bakımından daha önce benzeri görülmemiş önemli bir eser, bir *prolem sine matre creatam** idi. Bu eserle birlikte kadın, yalnızca bir “dişi” olarak algılanmaktan çıkarılmış bulunuyor, sahip olacağı haklar dile getiriliyordu. En önemlisi, o döneme ve yeniçağın ilk dönemlerine kadar sadece erkek çocukların eğitimi için gösterilen çabalar, bu defa kadınlar için de önemli bir sorun olarak açıkça ifade edilmek suretiyle gündeme getiriliyordu.⁵¹

Kızların eğitiminin esas olarak anneleri tarafından verilmesinin en uygun yöntem olduğunu savunan Fenelon, zamanla yozlaşan gelenek ve göreneklerden ötürü ihmale uğrayan bu özel eğitimin belirli kurallara bağlı olmasını gaye edinir. Böylece, kız çocuklarının eğitimi, annelerinin gelişigüzel ve ferdî yetiştirme tarzlarına kurban gitmeyecektir. Bu mesele, *Parça Boğçası*’nda kızların talim ve terbiyesindeki ihmalin en önemli sebebi olarak vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Fenelon’un eserinden alıntılanan kısa yazıdan hareketle, kızların eğitiminin ziyadesiyle ihmal edilen bir konu olduğuna işaret edilir. Bunun sebebi de annelerin bu konuda gösterdikleri gelişigüzel tutum ve cehaletleri olarak izah edilir.

Kızların yalnızca ev idare etmek ve kocalarına itaat etmek dışında herhangi bir vazifelerinin olamayacağı düşünesine şiddetle karşı çıkılan bu bahiste, erkekler kadar kadınların da ilim tahsil etme haklarının olduğu ifade edilir. Ancak yaradılış gereği kadınlar daha “nâzik tabiatlı” olduklarından, “vücut ve akıllarıyla mütenâsip sûrette” olmak şartıyla ilim tahsil etmeleri gerekmektedir.⁵² Netice itibarıyla, kadının her türlü eğitim ve terbiyesinin yine sorumlu olduğu ailesi ve çocuklarına fayda vereceği ve topluma faydalı bireylerin ancak bu yolla yetiştirilebileceğine işaret edilmekte, aksi durumda ise kötü ahlaklı “erkeklerin” ve tarih boyunca meydana gelen “fenâlıkların” yine kadınların aldığı kötü eğitimden kaynaklandığı belirtilmektedir.⁵³ Fenelon, kadınlara verilecek fikrî eğitim konusunda Moliere’le aynı görüşleri paylaşmakta, bu eğitimin evlilikte kadının üzerine düşen vazifelerle uygun düşmesini savunmaktadır. *Parça Boğçası*’nda yer alan yazı ve şiirlerle verilen mesajları Moliere’in şu üç mısrasıyla özetlemek mümkündür:

51 Fenelon, *Kızların Eğitimi*, çev. Bahattin Fırtına-İsa Öztürk, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967, s. VI- VII. Jean Jacques Rousseau başta olmak üzere, kızların eğitimi meselesiyle ilgilenen tüm yazarların Fenelon’un bu orijinal eserinden faydalandıkları da bilinmektedir. Ne var ki, aralarında yer yer benzerlikler bulunmakla birlikte, önemli bazı hususlarda Fenelon’la aynı düşen Rousseau’ya göre, kadının hakikî yaradılış amacı, erkeği büyülemek ve onun hoşuna gitmektir. Bu yüzden kadınlar küçük yaşlardan itibaren güzelliğe ve süse düşkün olurlar. Fenelon ise kadınların sade bir giyim ve kuşam tarzıyla kibâr ve Hristiyan adetlerine uygun şekilde yaşamalarını doğru bulur. Bkz. Fenelon, *a.g.e.*

52 Jean Jacques Rousseau, *Emil Yahut Terbiyeye Dair*, çev. H. Ziya Ülken, A. Rıza Ülgener, S. Güzey, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1966, s. 278-279.

53 *Parça Boğçası*, s. 7-10.

Yavrusunun zihnini ahlâk ile, iyilikle doldurmak,
Ev işini yürütmek, adamlarına (kocalarına) göz kulak olmak,
Giderlerini tutumlu harcamak.⁵⁴

Esasında, kadının “pederinin hânesinden istikbâlde hâmisi olacak zevcinin hânesine gideceği güne kadar” ilim tahsil etmesinin aile ve topluma faydalı olacağı şeklindeki yaklaşıma *Parça Boğçası*’ndan önce ve sonra çıkarılan birçok dergide rastlamak mümkündür.⁵⁵ Ancak XX. yüzyıla gelindiğinde eleştirilecek olan ataerkil teoriye göre, kadın ve erkek biyolojik olduğu kadar; ihtiyaç, yetenek ve işlevleri bakımından da farklıdır. Fenelon’un eserinde de aynı görüş hakimdir; erkekler “doğaları gereği” güçlü ve akılcı, kadınlar ise erkeklere nazaran zayıf, akli yetileri daha aşağı ve duygusal açıdan dengesizdirler. Kadın ve erkeğin hayattaki “işlevlerini” de tamamen birbirinden farklı boyutlara taşımakta olan bu görüş, erkeğin toplum hayatına etkin katılımını desteklerken, kadının hayatını yalnızca annelik ve ev hanımlığı ile mânâlandırmakta ve sınırlandırmaktaydı.⁵⁶

Kadınların eğitimi, Osmanlı kadın dergilerinde özellikle vurgulanan ve etraflıca ele alınan meselelerin başında gelmektedir. Eğitim talebi, kadınların açıkça ve en fazla ifade ettikleri bir hak olarak dergilerde çeşitli açılardan ele alınmıştır. Yazılarda, bu hakka dair talebin yanı sıra, kız okullarının programlarının mahiyetine kadar eğitim meselesi irdelenmektedir. Öğrenimli olmanın kadınlar için ifade ettiği anlamlardan biri de kocalarından, babalarından, erkeklerden bağımsız olarak kendilerini tanıtmayı mümkün hale getirmesidir. Diğer bir deyişle, öğrenim sahibi olmak, yazıların sonunda “İsmâil Paşa kerîmesi Leylâ”, “Kemâl Bey’in haremî” gibi tanımlamaların yerine, *Parça Boğçası*’nda da örneğine rastladığımız üzere⁵⁷ “Dârülmüâllimat’den Fatma” gibi imzalarla kadınların kendi kimliklerini rahatça ifade etmelerine olanak sağlamaktadır.⁵⁸ Genç kızların yetişmesi ile alakalı Hatice Semîha imzalı bir yazıya yer verilen *Hanımlara Mahsus Gazete*’den başka⁵⁹, Avrupa aile hayatına dair Fransızca bir yazının tercümesine yer veren ve bu yönüyle kadın mecmuaları arasında ilki teşkil eden *İnsaniyet* de burada zikredilmelidir.⁶⁰

54 Fenelon, *Kızların Eğitimi*, s. XVI.

55 Örneğin, kadınlara yönelik yayınlar arasında en uzun süreli olan *Hanımlara Mahsus Gazete*’de (1895- 1908) benzer görüşlere yer verilmiştir. Bkz. Arzu Şeyda, “Kadın Eğitimi Bağlamında Hanımlara Mahsus Gazete”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2006, sy. 29, s. 279-295.

56 Melike Karabacak, “Cumhuriyetin İlk Beş Yılında Kadın Dergileri: Bir Değişimin Kadınca Hikayesi”, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2009, s. 1; Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 4. Baskı, Ankara, 2012, s. 20-21.

57 “Darülmüallimat mezunlarından Cemâliye ve Fahriye”, *Parça Boğçası*, s. 10.

58 Aynur Demirbilek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s. 65.

59 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 131-132.

60 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 51.

Derginin birinci sayısında neşrolunan bu tercüme yazının konusunu, Avrupa’da yatılı okuyan H. Elizabeth isminde Amerikalı küçük bir kız çocuğunun anne ve babasına Paris’teki aile yaşamını anlattığı bir mektup oluşturmaktadır.⁶¹ Bu anlamda diğerlerinden ayrılan *İnsaniyet* dergisinin, genç kızlara ve kadınlara onları alakadar eden çeşitli konularda hizmet etmeyi hedeflediğinden, daha sonra aynı kaygılarla yayın hayatına girecek olan kadın ve aile dergilerine de örnek teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

6. “Çocukların En Güzel Meşguliyeti”

Çocukların oyun çağına değinilen bu yazıda, eğitim ve gelişimlerine yönelik olarak anne-babalarının aldıkları oyuncaklardan çok, çocuğa zarar vermeyecek ve tahsiline yardımcı olacak kağıt ve kitapların daha önemli olduğuna vurgu yapılır. Bu noktada, çocukları hem eğlendirmek hem de eğitmek amacıyla Avrupa’da boyalı, resimli, çiçekli kitapların basıldığı ifade edilir. Yazarlar, oyuncaklar yerine küçücük bir yavrunun ellerine alacağı kitapları görmek ve bu kitaplardan keşfedeceği bir harfe şahit olmanın anne-babalar üzerinde uyandıracığı hayranlığa da işaret etmektedirler. Ailece birlikte yapılacak ve aile fertlerini birbirine yakınlaştıracak olan bazı bilmecelerin “Mesele” başlığı altında toplandığı *Âile* dergisinde, ilginç ve renkli bir durum olarak bu bilmecelerden birini ilk çözene hediye olarak bir cilt kitap verileceği de duyurulmuştur. Eğlencenin aile için vazgeçilmez olduğunu vurgulayan dergide, çok sayıda çocuk oyunlarının tariflerine yer verilmiştir. Buna ilâveten, çocuklara yönelik hikayelere de yer verilen *Âile* dergisi, bu bakımdan muhteva olarak *Parça Boğçası*’ndan daha kapsamlı bir görünüm arz etmektedir. *Parça Boğçası*’nda yalnızca nasihat olarak kalan çocukların eğitimi ve gelişimine yönelik tedbirler, daha önceki tarihlerde yayınlanan *Âile*’de uygulamalı olarak verilmektedir.⁶²

7. “Küçük Çocukların Yiyecekleri”

Bebeklikten itibaren çocukların beslenme alışkanlıklarına değinilen bu başlıkta, karşılıklı soru-cevap şeklinde takdim edilen ve yanlış olduğu vurgulanan bilgiler, dönemin yaygın alışkanlıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre, henüz yaşına girmemiş çocuğunu hangi yiyeceklerle beslediği sorulan bir vâlide; “O, bizim gibidir, büyük adam gibi her şeyi yer.” cevabını verir. Dergide, annelerin yanlış olduğu söylenen söz konusu tutumu istihzâlı bir dille eleştirilmekte ve çocuk için en önemli gıdanın anne sütü olduğuna dikkat çekilmektedir. Şayet bu mümkün değilse bir sütnine tutulmalıdır. Âlimlerin tutumuna bakılacak olursa, “emzik” de çocuk için zararlı alışkanlıklardan biridir. Emziğin en büyük zararı, temizlik meselesinden kaynaklanmakta ve ihtimam gösterilmediği takdirde bu durumun çocuklar için birçok hastalığa sebep olacağından bahsedilmektedir.

61 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, s. 52.

62 Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları” s. 39-43.

Yazının devamında değinilen ilginç bir mevzu da “dönemin bazı hekimlerinin tavsiyeleri doğrultusunda” çocuklar için faydalı olduğuna inanılan ancak her zaman bulunması mümkün olmayan “eşek sütü”dür. Hem daha ucuz olduğu hem de her kesimin kolayca tedarik edebileceği söylenen inek sütünün tercih edilmesi, çocuğa bebeklikten itibaren mutlaka süt içme alışkanlığının kazandırılması, yazarların üzerinde önemle durduğu konulardandır.

Eleştirinin yöneltildiği meselelerden biri de dönemin yaygın kabulleri ve uygulamalarından olduğu anlaşılan “koca karı” adetleridir. Buna göre, küçük çocuklar için başlangıçta ağır geleceği düşüncesiyle, inek sütünün içine katılacak bazı maddeler konusunda “lafazân ve geveze kocakarıların söyledikleri” asla dinlenmemeli; süte yalnızca yarı yarıya taze su katılarak kaynatılmalıdır. Ayrıca, çocukların çeşitli sebeplerden dolayı (yanlış beslenme, temizlik kurallarına riayet edilmemesi vs.) ishale yakalandıkları vurgulanarak, bundan kaçınmak için alınması gereken birkaç tedbire de değinilmektedir. Bu bilgilere ilâveten, süt haricinde çocuklara verilecek gıdaların başında zikredilen etin az miktarda olması ve hâlis ekmek içi ile birlikte verilmesi gerektiği söylenmektedir. Kuru et, sucuk, pastırma gibi yiyeceklerin asla verilmemesine dikkat çekilen yazıda, ilginç olarak, çocuk üç yaşına gelene kadar herhangi bir meyve verilmemesi, hatta meyve bulunan yerlere dahi götürülmemesi de ifade edilmektedir. Son olarak, bu bilgilere sahip bilinçli bir annenin çocuğunu yetiştirirken hiçbir yabancı müdahaleye mahal vermemesi de vurgulanmaktadır.

Çocukların sağlıklı olmalarının aileler için taşıdığı öneme dair kaleme alınan bir yazının bulunduğu *Âile* dergisinin yanı sıra, özellikle *Mürüvvet* dergisinde çocuk bakımı ile ilgili çok sayıda yazıya yer verildiği görülmektedir. *Parça Boğçası*’ndan farklı olarak, örneğin, çocuklarına çiçek aşısı yaptırmalarını annelere tavsiye eden *Mürüvvet*’te yer alan diğer bir yazıda ise Edirne’de bir çocuğun tek başına odada bırakılması sonucu yaşanan kazadan söz edilerek yine anneler ihtar olunmaktadır. *Mürüvvet*’te yer alan ve *Parça Boğçası*’yla benzerlikleri bulunan konulardan anne sütünün faydaları ve kesilmemesi için yapılacaklar ile hamile kadınların beslenmelerine ilişkin yazılar da dikkat çekicidir.⁶³

8. El İşleri, Aşçılık ve Pastacılık, Güzellik Bakımı

Kavisli olarak elbiselerin, çamaşırların etek veya yakalarına, kol kenarlarına işlenen fisto modelleri, el işleri kısmında detaylı olarak tarif edilmektedir. Biri gömlek modeli olmak üzere 6 motif, resmi ile birlikte verilmekte ve kullanılacak ipliğin cinsi ve rengi de belirtilmektedir.

El işleri kısmından sonraki iki kısa bölümden biri olan “Aşçılık ve Pastacılık” bahsinde, badem kurabiyesi tarifi verilmektedir. Her evde bulunabilecek malzemelerden yapılan badem kurabiyesi tarifinin haricinde, detaylı olarak kadınların

63 Emel Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları” s.76-77.

yemek pişirmedeki maharetlerini, hatta “mutfağa girip yemek pişirmek fenninden bihaber” olmanın büyük bir ayıp olduğunu vurgulayan *Âile* dergisinde görülen geniş değerlendirmelere⁶⁴ *Parça Boğçası*’nda rastlanmaz. “Valide ve Kızı” başlığı altındaki kısa bir fıkradan sonra ilginç bir fıkra daha yer almaktadır. Son olarak dergide yer alan güzellik bakımıyla alakalı tarif, “Elleri Yumuşak Tutmak İçin En Güzel Terkib” başlığını taşımaktadır. Terkipte, badem, tuz, yumurta gibi malzemelerden oluşan ve herkesin kendi kendine kolayca yapabileceği basit bir el kremi tarifi verilmektedir. Ardından, “Takip” isimli uzun fıkrada, dönemin ahlak anlayışı, karı-koca münasebetleri, yaşam tarzı hakkında çarpıcı bilgiler bulunmaktadır.

Evli bir kadın, mevsimin kış olduğu bir vakitte çocuklarına kıyafet almak üzere o sıralarda hasta bulunan kocasından sokağa çıkma izni alır. Olay İstanbul’da geçmektedir. Yanına, “besleme gibi hizmetlerinde bulunan bir kızı” da alarak çarşıya çıkan kadın, girdiği dükkanda rastladığı “temiz giyimli” iki erkeği gördükten sonra, “onlara bakmayarak” mevcut kumaşlardan çıkarmaya başlar. Fakat alışveriş yapan iki erkeğin kendilerine baktıklarından ve “çaktırmadan aralarında konuştukları lakırdıları duyurmak istediklerinden” şüphelenerek alelacele caddeye atılırlar. “Gayet örtülü bir çarşafa” büründüğünden ve “kısıvrak kapalı gezdiğinden” söz eden kadın, bu durumda bile kendisinin böyle bir sarkıntılığa maruz kalmasından dolayı sitem eder. Dükkândan çıktıktan sonra Laleli’ye doğru inerek alışverişte tesadüf ettikleri şahıslardan genç olanın kendilerini takip ettiğini görür ve daha hızlı yürümeye başlayarak izlerini kaybettirmeye çalışırlar. “Beyazıt’a giderken tramvay yoluna çıkan kapıdan” kendilerini sokağa atıp, takipten kurtulduklarını düşündükleri bir sırada gencin arkalarından geldiğini görürler. Bu esnada kadının yanındaki “besleme kızı” suçlayıcı ithamları ve bu durumun müsebbibi olarak kendilerini itham etmesi dönemin ahlak anlayışını ve kadın algısını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Kız! Senin kafanı kırarım, sakın bakma! Şemsiyeni indir. Kim bilir ne kahbelik ettik de herif peşimize düştü!

Parça Boğçası’nda yer alan ve yukarıda kısaca bahsedilen cilt bakımı, moda, ahlak ve iffet gibi konulara, dergiyle aynı dönemde neşrolunan birçok dergide benzer şekilde yer verildiği görülmektedir.

Parça Boğçası dergisinin son altı sayfasında derginin dilinden bir anlatımla derginin içeriği, nelerin hedeflendiği açıkça özetlenerek derginin bir nevi reklamı/ tanıtımı yapılmıştır. Bu kısım ilk olarak dönemin padişahı II. Abdülhamid’e dua ile başlatılmış ve padişahın kadın erkek tüm halkın mutluluğu için kendi rahat ve huzurundan feragat ederek çabaladığından ve yeni mektepler açtığından bahsedilmiştir. Yine dergide cehalet karanlığı, kitap, gazete ve risale ise meşaleye

64 *Osmanlı Hanımları Mutfakta! Osmanlıca Kadın Dergilerinde Yemek ve Mutfaka Dair Makaleler*, (derleyen ve latin harflerine aktaran: M. Nayman Demir), Ruhun Gıdası Kitaplar Yay, İstanbul, 2014. s. 12.

benzetilerek bu tür eserlerin karanlığı aydınlığa çeviren araçlar olduğu teşbih yoluyla okuyuculara sunulmuştur. *Parça Boğçası* “Ben de bu zulmeti aydınlatmağa çalışır küçük bir meş’aleyim. İhtimâl gayet parlak avîzeler arasında benim ismim okunmak ve ehemmiyetim olmak ba’id görülür.” diyerek yazılma amacını dile getiriyorsa da ehemmiyetli davranarak birçok önemli eserin yanında kendisinin küçük kaldığını, ayrıca ilimle aydınlanmamış evlerin bulunduğunu ve bu evlerin içine girmek suretiyle insanlara faydasının dokunacağını belirtmiştir.

Alimlerin bir milletin ilerleme ve gelişmesini anlamak için kadınların bilgi düzeylerine bakılması gerektiğini nakledip bu savı destekleyecek nitelikte kadınların ne kadar kendilerini geliştirirlerse vatana o derecede güzel ahlaklı, terbiyeli, faziletli evlatlar yetiştirebileceklerini de ifade eden dergiye göre, bir kadının bilgi seviyesinin artması, aile içi huzur ve mutluluğun artmasıyla paralellik arz etmektedir.

Derginin hedef okuyucu kitlesi kadınlardır ve derginin son kısmında bu dergideki yazıların da eserleriyle tanınmış kadın yazarlar tarafından kaleme alındığı dile getirilmektedir.

Parça Boğçası, aile halkının talim ve terbiyesine yardımcı olmak, önemli ilimleri paylaşmak ve sıhhat konusunda aileyi bilgilendirmeyi de kendine bir vazife saymaktadır. Aynı zamanda okuyucularına nakış öğretmenliği de yapacağını; el işi, örgü, kesim ve biçimle ilgili çok çeşitli ve güzel örnekler vereceğini; hanım kızlara piyano ve nakış muallimliği yapacağını haber vermektedir. Dergide en iyi yemek, pasta, kurabiye, şekerleme, reçel, şurup tarifleri verileceği ve çamaşır bahsine de değinerek zorlu lekelerin nasıl çıkarılacağına dair usulleri anlatılacağı beyan edilmiştir. *Parça Boğçası*’nda bunların dışında aile içinde okunabilecek makale, fıkra, hikâye, eğlenceli konular, tarihle ilgili malumatın verileceği de okuyucuya bildirilmiştir. Buna ilaveten, meşhur doktorların kalemlerinden sağlıkla ilgili önemli bilgilerin tashih edilerek okuyucuyla paylaşılacağı da belirtilmektedir. Nitekim tek sayısı bulunan dergide talim, terbiye, nakış, yemek, sağlık, fıkra gibi çeşitli konularda yazılar bulunmakla birlikte, içerik kısmında bilgi verileceği hedeflenen çamaşır temizliği konusunda yazı bulunmamaktadır.

Parça Boğçası’nda yabancı dildeki eserlerden tercümeler yapılacağı da ifade edilmektedir. Tercümesine yer verilen Fransız rahip Fénelon’un eseri bunlardan biridir. Fakat dergide, gelecek sayılarda hangi yabancı eserlerin tercüme edileceğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bunlara ilâveten, hikayelere ve alaturka ve alafranga tarzında meşhur bestelerin musiki notalarına yer verilmesi hedeflenen dergide, kadınların yaratılışı gereği süs ve ziynete ihtiyaç duydukları belirtilerek bu mevzuyla da alakadar olunacağına işaret edilmiştir. *Parça Boğçası*’nda yayınlanması planlanan içeriklerden birini de büyük alimlerin eserlerinden bazı kısımların aktarılması oluşturmaktadır. Ancak yazılması hedeflenen bu tür konular, derginin uzun ömürlü olmaması nedeniyle akim kalmıştır.

Okuyuculara vereceği zengin muhteviyat karşısında ücretinin pek az olduğunu ifade eden *Parça Boğçası* dergisi büyük ve küçük her ailede kabul göreceğini, hanımlara arkadaş, beyefendilere muavin, çocuklara lala/mürebbiye olacağını vadetmektedir. *Parça Boğçası*’nın eğlenceli bir dille kendisini okurlarına takdim ettiği son kısmı, pek çok hizmetinin karşılığı olarak gayet düşük bir meblağ olarak addettiği aylık dergi ücretini de belirten şu ifadelerle sona ermektedir:

Âile reisi ve reisine muavinlik ittiğim ev idâresi için kahya kadınlık hak gördüğüm ve mürebbiyelik ve muallimelik eylediğim mülâhaza buyrulursa bu kadar hidemât-ı mühimme ve sâireme karşı yalnız kendi üstüme ve başıma ve temizce ve zarıfçe meydana çıkması için sarf idüğüm ayda on guruş pek azdır.

Ben kendi kendümi bu kadar ta’rif idebildim.”

Sonuç

1889 yılında Rabia Kâmile ve Hatice Semihâ hanımlar tarafından çıkarılan *Parça Boğçası*’nda ele alınan ve ele alınması planlanan meselelere bütüncül olarak bakıldığında, derginin ana hedefinin toplumun yapı taşı olan aile içindeki mutluluğa katkı sağlamak olduğu görülür. Dergiye göre, alelâde bir meseleymiş gibi algılanan ev idaresi “büyük bir fenn” dir. Bu nedenle ev idaresi ile ilgili önemli ipuçları okuyucularla paylaşılmıştır. Yazarların, çocuk terbiyesi, sağlık, güzellik, bakımına dair bilgilerin yanı sıra yemek tarifleri, hikaye ve fıkralara da yer vermeleri, dergiyi içerik bakımından zenginleştirmiştir. Bazı yazılarda konuya özgü resimlerin de kullanılması, dergiye görsel anlamda renk katmıştır. *Parça Boğçası*, birçok ünlü bestekârın bestelerine ait notalar, ünlü alimlerin yazdığı eserler, uzman doktorların tavsiyeleri gibi çeşitli konularda okurları ile renkli bilgiler paylaşmayı maksat edinmiştir. Osmanlı kadın dergileri arasında daha çok aile ve çocuk dergisi olarak nitelendirilebilecek olan *Parça Boğçası*, hem Batı hem de Doğu kültürünü kaynaştıran bir görünüm arz etmesi ve hayatın içinden pratik bilgiler ihtiva etmesi bakımından dikkate değerdir. Derginin gelecek sayılarında hem alaturka hem de alafranga tarzda meşhur bestelere yer verileceği şeklindeki ifadeler, Batı hayranlığının yanı sıra millî değerlerden ayrılmayan bir çizgiye sahip olduğunun bir göstergesidir. Diğer yandan, dergide işlenen yoksulluk, israfın zararları gibi konular, imparatorluğun içinde bulunduğu zorlu ekonomik koşulları da yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. *Parça Boğçası*’nda yer alan yazıların en karakteristik özelliği didaktik olması ve politik yazılara yer vermemesidir. Hemen aynı dönemlerde yayınlanan pek çok kadın dergisiyle içerik bakımından paralel bir çizgide olduğu görülen *Parça Boğçası*, Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek hız kazanan kadın hareketi için olduğu kadar, toplumun aile ve ahlâk anlayışına da ışık tutan renkli yayınlardan biri olması bakımından da önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akdağ, Çilem Tuğba, “Kadın Dergilerinde (1869-1927) Kadın Modernleşmesi”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015.
- Aşa, Emel, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1989.
- Aykol, Hüseyin, *Aykırı Kadınlar: Osmanlı’dan Günümüze Devrimci Kadın Portreleri*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2012.
- Bekiroğlu, Nazan, *Şair Nigâr Hanım*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Çakır, Serpil *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Demir, Meral Nayman (der.), *Osmanlı Hanımları Mutfakta Osmanlıca Kadın Dergilerinde Yemek ve Mutfaka Dair Makaleler*, İstanbul: Ruhun Gıdası Kitaplar Yayınları, 2014.
- Demirbilek, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Dinç, Emine Nurefşan, “Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Kadının Toplumsal Hak ve Hürriyetlerine Bakışları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Dumanoglu, Sevim Ceylan, “Osmanlı Devleti’nde Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat (1870-1924)”, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2019.
- Enis, Ayşe Zeren, “Everyday Lives of Ottoman Muslim Women: Hanımlara Mahsûs Gazete (Newspaper For Ladies) (1895-1908)”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2012.
- Erbulmuş, Mine, “Bir Çocuk ve Kadın Dergisi Olarak Ayine (1875-1876): Osmanlı Eğitim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2019.
- Erdoğan, Hacer, “Tanzimat Dönemi (1839-1876) Osmanlı Toplumunda Kadının Sosyal Değişimi”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 1999.
- Fenelon, *Kızların Eğitimi*, çev. Bahattin Fırtına-İsa Öztürk, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Georgon, François, *Sultan Abdülhamid*, (çev. Ali Berkday), İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Karabacak, Melike, “Cumhuriyetin İlk Beş Yılında Kadın Dergileri: Bir Değişimin Kadınca Hikayesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2009.
- Kılıç, Neslihan, “Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014.
- _____, “Batı Kültürünün Osmanlı Toplumuna Taşınmasında Önemli Bir Unsur Olarak Kadın Dergileri”, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, c. 20, sy. 3, s. 707-726.
- _____, “Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2015, C. 4, sy. 3, s. 744-769.
- Koç, Hüsnüye, “The Construction of the Self in Nigâr Hanım’s Diaries: Writing the Female Subject in the Late Ottoman Period”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.

- Kurnaz, Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Mutlu, Nermin, “Popüler Kadın Dergilerinde Kadın Temsili”, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.
- Osmanlı Hanımları Mutfakta! Osmanlıca Kadın Dergilerinde Yemek ve Mutfığa Dair Makaleler*, (derleyen ve latin harflerine aktaran: M. Nayman Demir), İstanbul: Ruhun Gıdası Kitaplar Yay, 2014.
- Özçelik, Şeyda, “Kadın Tarihi Açısından Statünün Değişen Görünümleri (1876-1935)”, Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2017.
- Rousseau, Jean Jacques, *Emil Yahut Terbiyeye Dair*, çev. H. Ziya Ülken, A. Rıza Ülgener, S. Güzey, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1966.
- Sevim Ceylan Dumanoglu, “Osmanlı Devleti’nde Kız Öğretmen Okulu Darülmuallimat (1870-1924)”, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2019.
- Sürücü, Gülsel, “Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası (1908-1914) (Demet-Hanımlar Âlemi-Kadınlar Âlemi-Kadınlar Dünyası-Mehasin)”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2008.
- Şair Nigâr, *Hayatımın Hikâyesi*, İstanbul: Ekin Basımevi, 1959.
- Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Şemseddin Sâmî, *Bir Elde İğne Bir Elde Kitap Şemseddin Sâmî ve Osmanlı Kadınları*, (çevirimyazı ve inceleme: İrfan Karakoç), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Şeyda, Arzu, “Kadın Eğitimi Bağlamında Hanımlara Mahsus Gazete”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2006, sy. 29, s. 279-295.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Toska, Zehra-Serpil Çakır vd. (der.), *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2012.

5. Çeviri Metin

Parça Boğçası⁶⁵

Mecmu'â-yı Âile

Birinci Cild, sene 1305

Birinci Nüsha

Müessiseler:

Hadîce Semihâ – Râbiâ Kâmile

[1] Tahdîs-i Ni'met

Ahd-i Sultan Hamid-i sâni'de

Olmada cümle-i 'ulûm ü fûnûn

Ber tû mihr-i âsmân-âsâ

'Âlem-gûne intişar nümûn

Görilür çeşm-i iftîhâr ile kim

Merd ü ferzend ile zen ü duhter

İştîyâk ü hevesle olmadadır

Sâlik-i şahrâh-ı 'ilm ü hüner

İşte bir nev-zuhûr eser de budur

Dinilür "Parça Boğçası" ana nâm

Olur elbette olsa da nâçiz

Nef'i mucib-i mesâ'ı ve ikdâm

Dâver-i bahr u berr o kim gûyâ

Zâtıdur cism-i 'âlemin cânı

Olsa vâcib değil midir şeb ü rûz

İns ü cân sıdk ile du'âhânî

Güne düşdükçe pertev hurşîd

Sâye-i lûtfî ber-karar olsun

Dâim olsun serîr-i şevketde

'Ömr ü eyyâmı bî-şumâr olsun.

65 Derginin sayfa numaraları metin içinde köşeli parantez ile gösterilmiştir. Okunamayan kelimeler parantez içinde üç nokta (...) ile, emin olunamayan kelimeler ise parantez içinde soru işareti (?) ile gösterilmiştir.

[2] Evimizin İçi

Herkes hâlince çalışır çabalar. Çoluğunu çocuğunu terbiye ve tâ’lim itmek râhatca yaşatmak için elinden geleni yapar. İnsan bir düşünürse bu çalışmadan maksad bir erkek için şöhret kazanmak ve evlâdını ‘ıyâlini güzel geçindirecek bir servete nâ’il olmak için değil mi? Kadın erkek bütün insanlar ellerini kaldırub aradıkları şey sa’âdethâlin ve bahtiyarlığın yolunu bulmak için bir ipucu değil mi?

‘Âleme karşı debdebe ve ziynet, çok para, şöhret i’tibâr! İşte bunların hepsi hasıl olunca aranılan sa’âdethâl de bulunmuş olur diye birçok kimseler ağızdan söylerler veya fikrinde bunu düşünürler. Bu da böyledir ya! Haydi bunlar bol bol hâsıl olsun. İşte bu vakt görülür ki aranılan o nazlı bahtiyârlık hâlâ görünmüyor. İnsan servetiyle ziynetiyle yine rahat ve huzur bulamıyor. Ya insân ne vakit bahtiyâr olur ve aradığı rahat ve sa’âdeti bulur?

Ancak tarîk-i hayatta beraber yürümek için dînen ve kanunen birleşen bir kadın ile bir erkek ve çocuklarından ‘ibâret küçücük cem’iyetcik ya’ni ‘âile arasında daha Türkçesi evimizin içinde akrabanın biri birine fevkâl’âde muhabbeti hüsn-ü terbiye, hüsn-ü imtizâc bulunursa bir peder evlâdını pek sever, familyasını gâyet hoş tutar ve bir vâlide asla kalbi kırılmış olmayarak zevcine çocuklarına pervâne olur ve çocuklar şâdân ve mesrûr ana ve babasının etrâfında dolaşırsa işte o vakit sa’âdet görülür. Velez ki yukarıda sayub dökdüğümüz servet filân gibi şeyler bulunmasun. Nice zenginler var ki sırmalı döşeme üstünde otururlar, gümüş kaşıkla yemek yerler. Hâlbuki ev halkı içinde muhabbet ve mu’âşeret yok. Yedikleri yemek zehir olur boğazlarında dizilir.

Diğer tarafta fakir ve terbiyeli ve a’zâsı biri birine muhabbetli bir familya ot minder üzerinde kuru etmeğini gülererek i’lân-ı meserret eyleyerek zevk ü sefâ ile yer. İşte rahat ve sa’âdet!

Zenginlik her şeyin başıdır derler ve evin içini düşünmeyüb dışına ya’ni mesned ve mansıb ve sa’âdet getirici farz edilen sâir şeylere fikri sardırırlar ve evlerin içine hiç ehemmiyet vermezler. Hep hârice dikkatlerini hasrederler.

Hâlbuki insân ömrünün en çoğunu evinin içinde geçiriyor. Gündüzki yorgunluğunu insân akşam evinin içinde ‘âilesi arasında unutmak ister. Istrahât ve hastalık zamanları evinin içinde geçer. En kıymetli olan çocukluk evânı ve yardıma muhtâc olduğu ihtiyârlık vakti ev içinde mürûr ider.

Evinin içindeki hâli uygun olur ve düşünce getirmese ancak o vakit rahat ve bahtiyârlık görülür.

‘Âilelerimiz içinde te’essüfle görülen uygunsuz hâller ev halkı terbiyesinin noksanıdır. Ev içinde lâzım ma’lûmâtın bulunmamasıdır. Evlâdımıza bilhassa kızlarımıza hatta kadınlarımıza ve erkeklerimize her şeyden evvel bu dersi vermeli, ‘âile muhabbetini yüreklerinde uyandırmalı, hısım ve akrabayı birbirine âdetâ düşmânı gibi baktıran fikri def’-i tard idüb yerine şefkât ve meveddet hislerini koymalı.

İşte bunlar ya'ni ev içinde 'ilm ü terbiye, hüsn ü ahlâk, dirlik düzenlik yolu ev halkında biri birine muhabbet, mu'âvenet, şefkât cihetleri insan için zengin veya fakir olsun 'âlî bir mevki'de veya vasat hâlde bulunsun, en ehemmiyetli ve rahat ve sa'âdet bulmak için tedkiki ve öğrenilmesi en lüzûmlu mes'elelerdir.

[3] Umûr-ı Beytiyye

İntizâm ve İdâre

Evin içinde intizâm deyince ne anlıyoruz? Anlayacağımız şey her şeyi yerli yerinde görmek ve her köşede münâsebetsiz eşyâ atılvermiş bulunmamaktır. İntizâm işi gücü kolaylaştırır. Bir muntazâm eve giren etrâfı gözden geçirdiği zamân kalben ferâh bulur. Ev sâhibesine “ne mutlu!” der. İntizâma imrenir. Darma dağınık bir evden kasvet dışarı çıkmaz. Uygunsuzluk dirliksizlik eksik olmaz.

Bir iş yapılacak, lüzûm görülen şeylerin biri yeri yurdu belli, hemân alınır. Çabucak yapılır. Yense yerine konulur.

Muntazam hânede hanımın, beyin, hizmetçinin yatacakları yer nasıl belli ise mum makasının, tütün tablasının, kahve cezvesinin yeri de öyle bellidir. Gayrimuntazam evde her şey güç yapılır. Misâfir gelir. Tütün tablası bulunmak için yarım saat etrâf aranır. Bu haklı haksız hiddeti mucib olur. Hiddet de dirliksizliği. İntizâm olmayan evde bir iş iki belki de üç dört olur. Rahât ve huzûr bulunmaz. Nizâ' eksik olmaz.

İntizâmı sevenler eşyâyı darma dağınık gördükleri zamân kalblerinde bir sıkıntı hissederler. Ellerine aldıkları şeyi işleri bitdikten sonra rast gelen yere atıvermek-den sakınırlar.

İdâre hâneiy ne sûrette kullanmak lâzım geldiğini bilmek, masraf itmenin yoluna vâkıf olmaktır. İdâreli olan nâfile yere hiçbir şeyi zâyî' itmez. Evin içinde bulunan şeyleri güzelce hıfz itmeye dikkat ider. İdâre ile insan yalnız neye mâlik ise onları boş yere gâib itmeyüb saklamış olmaz. Bununla berâber daha birçok fâidesi olur. Bir tabak dikkatle kullanılıp kırılmakdan muhâfaza edilirse sâhibinin kârı yalnız o tabağa mâlik olarak kalmak değildir. O tabak kırıldığı hâlde yerine konması lâzım gelen tabağın parası da cebde kalır. İdâre kıymetli ve asla bitmez bir hazinedir. Akıllı adamların beğendikleri pek güzel bir hassadır. Bununla beraber bir haddi vardır. Dünyâda zaten her şeye bir hadd çekmelidir. İdâre nihâyet dereceye vardırılsa başka bir hassaya kalb olunur ki buna hasislik derler. Allah herkesi bu hasislik illetine düçar olmakdan esirgesin! Pek fenâ ve pek çirkin bir huydur.

İşte bir hâneiy mes'ûd kılacak iki büyük fazîlet intizâm ve idâredir. İdârenin ifrât derecesi hasislik olduğu gibi idâresizliğin neticesi de isrâftır. İsrâf durmayub akan bir çeşmeye benzer. Bu çeşmeden nihâyet akan rahatsızlık harâbiyet ve sayısız fenâlıktır. Daha ilerisi de ma'azâllah sefâlettir. Fevka'lâde debdebeye ve tantanaya

meyletmek ve kendisini büsbütün isrâfa kapdırmak sonunda sefâletten başka bir şey’ vermediği çok yerde çok def’a görülmüştür.

İsrâfın insanı sürükleyüb götüreceği tehlikelerden atacağı derin çukurlardan sakınmak için daha gençlik zamânında intizâma ve idâreye alışmağa çalışub çabalamalıdır. Gençlik zamânında olur olmaz masraftan çekinmeyüb ve bunun te’sirini asla fark idemeyüb büyüyenler ve hareketlerinde, meşguliyetlerinde, harcı masraflarında i’tidâl ve idâre gözetmeyüb de kalblerinde intizâma ve idâreye bir muhabbet peydâ itmeyen ve bunlara alışmayub da gayr-i muntazâm bir sûrette ve müsrifâne masârif içinde ihtiyârlıklarına doğru yuvarlanub gidenler bilâhare akıllarını başlarına alsalar bile eyvâh ki idâreye alışmak [4] kendilerine pek güç gelecek yâhud hiç müyesser olmayacaktır.

İntizâmdaki güzelliği görmek, idâredeki lezzeti tatmak insanın bahtiyârlığını te’mîn iden iki büyük fazîlettir. Bunları hâricte ehemmiyetsiz görenler belki de vardır. Lâkin netîcede biri dirliksizliği, kavgayı, nizâ’yı meydana çıkardığı diğeri insanın yolunda sefâlet çukurları kazdığı göz önüne getirilirse birçok güzel huyların ve râhatı, sa’âdeti ihlâl olunmaktan saklayan birçok hareketlerin esâsı olduğu ikrâr edilir.

Ne kadar bahtiyârdır o erkek ki gayretiyle aklıyla terbiyesiyle hânesini muntazâm bir hâlde tutar, az çok mâlik bulunduğu eşyâsını yerli yerinde bulundurur, aslâ isrâf itmez, idâre-yi beytiyyeyi lâıykıyla bilir ve icrâ ider bir kadına hayatını rabt itmiştir. Bu kadında kendi aklının ve idâresinin semeresi olarak evin içinde görülen intizâmı ve bunların netîcesi olan rahâtı seyr itdikce nasıl iftihâr itmez? Nasıl sevinmez? Kendi hüsn ü hâline şehâdet eden birçok şey’ gözünün önünde durur da kalbinde memnuniyet his itmez olur mu? Âdetâ evin içindeki me’kulât, meşrûbât ve melbûsât hâsılı bütün ev eşyâsı lîsân-ı hâl ile: “İşte bizi böyle idâre ile kullanan temiz ve yerli yerimizde tutan mükemmel bir kadını!” diye yüzünüze karşı sizi medh iderlerse, ey kârie’lerim yüzünüzde sürûr-ı kalbinizi gösterir bir tebessüm görünmez mi? Bu hâlde tatlı bir meserret familyâ efrâdı arasında hüküm sürer. Böyle bir familyânın en büyüğünden en küçüğüne kadar hepsi biri birine muhabbetle sarılır, cümlesi rahat ider!

Lâkin bir familyâ re’isesinde bulunması lâzım gelen bu güzel hasletlerden mahrûm bir kadının hânesinin derûnunu temâşâ insana ne kadar acıklı gelir. Her şeyde intizâmsızlık eşya karma karışık. İşlerin ne vakti belli, ne de nasıl yapılacağı. Yaşayış intizâmsız. Evin içinde bir patırtı bir gürültü bir kargaşalık hüküm sürüyor. Elbise, eşya, yemek hep böyle. Bu intizâmsızlık evin içinde pislîği ve murdarlığı dâvet etmiş. Hânenin sa’âdetini ve rahâtını kaçırmış! Böyle bir evi görür de âdemde nasıl yüreği acımaz? Yarım saatte görülecek bir iş üç saat sürüyor. Fâideli bir takım işler yüz üstüne kalıyor.

İntizâmsızlık ve karışıklık işi gücü uzatıyor. Demek çalışıp çabalama da isrâf itiyor. Yarım saatte görülecek bir şeyi üç buçuk saatte yapmak [5] az isrâf mıdır?

Üç saatini bir berhevâ itmekden büyük isrâf mı olur? Bunun için intizâmsızlık isrâfsız olmaz. İntizâm ile idârenin biri biriyle külli münâsebeti bulunduğu şimdi anlaşıldı demektir.

Yukarıda da söyledik. Bir evi idâreye me'mûr kadındır. Bir kadın usûl-i idâreyi bilmeli ve intizâmın hulâsası olan şu üç kâideye ri'ayet itmelidir:

1-Her şeyi vakti ve zamânıyla yapmak

2-Her şeyi mahallinde kullanmak

3-Her şeyi kendi yerinde bulundurmak.

Hâsılı bir kadın âdetâ evin dâhiliye nâzırıdır. Bir erkeğin idâreye dikkat itmesi ve tasarrufa ri'ayet eylemesi nâfiledir, familyâsının sa'âdeti için çalışub çabalaması hebâ olur, işinin başında ehliyet ve liyâkat göstermesi ve fevkal'âde gayret itmesi 'âilesi için hükümsüz kalır, eğer ömrünü ömrüyle birleştirdiği haremi müsrîf olursa. Müsrîf kadın bunların hepsini mahveder. Müsrîf kadın bir evi delik bir küpe çevirir. Zavallı erkek çocuklarının ve 'âilesi halkının istikbâlini te'mîn için çalışır. Bu küpü doldurmağa bakar. Lâkin kadının açdığı isrâf deliğinden doldurulan mikdardan birkaç kat ziyâde akar. Bu sebebdan isrâftan nihâyet derecede çekinmeliyiz.

Bâ'zı erkekler hâricdeki meşgûliyetlerinden veya mahalli-i me'mûriyetlerinden hânelerine avdet ider ve bir lahzâ durmaksızın kendilerini dar sokağa atar ve kahvehâne [6] veya kıraa'thâneye gidüb uzun müddet orada vakit geçirilir. Kendilerini bu harekete sevk eden evlerinin intizâmsızlık ve karışıklığı hasebiyle derûnlarına kasved bahş olmasından başka bir şey' değildir.

Çalışkan, idâreli, intizâmı sever, isrâfdan kaçır bir zevceye mâlik bir adem pek bahtiyâr ve hâli gıbtâya şâyândır. Bir erkek hânesinin içindeki temizliği, tasarrufu, intizâmı, gayreti görerek refikasına olan teveccühü birkaç kat tezâyüd ider. Hânesini ve idâresini büsbütün refikasına tevdi' ider. Bu hâlde evce olan faydadan bu hususu mükemmel müdire ve müdebbire bir kadının uhdesine verdiği için, tamamiyle âzâde olarak bütün gayretini, kuvvetini, fikrini, zihnini haricteki işine hasır ider. Bu hâl ile me'mûr ise me'mûriyetinde pek çabuk tefeyyüz ider. Tâcir ise ticâretini az zamânda terakkî itdirir. Hâricte neye teşebbüs iderse muvaffak olur. Çünkü gözü arkada değildir. Hânesinin idâresiyle, intizâmıyla mukayyed bulunmuyor. Bunlara ideceği dikkati de tuttuğu işe ider. Bir erkeğin her işde muvaffakiyâtı, terakkîsi, tefeyyüzü, hânesini mes'ud kılar. Çocuklarına parlak bir istikbâl hazırlar. İşte anlaşılır ki bir hânenin sa'âdeti esâsen kadının tedbiri ve idâresi sâyesinde husûle geliyor. Böyle bir hâneye sâhib olan kimse mahall-i me'mûriyetinden veya ticâretgâhından ahşam evine avdet itdiği vakit kapudan içerü sürûrla girer. Çünkü girdiği mahall darma dağınık, gam ve kasâvet getirir bir yer değil belki gündüzün çekdiği zahmetleri unutturacak bir sa'âdethânedir. 'Âile re'isi olan bir erkeğin bu hâlde kalbi ferâhlanır. O gün ne kadar çalışdıysa

velev ki asla durub dinlenmeksizin çalışmış olsun, yorgunluğunu unuttur. Mesrûriyetinin, memnuniyetinin teşekkürünü refikasına takdîm ider. Familyâ re'isinin neş'e ve sürûru ve güler yüzü çocuklarına ve hizmetkârlarına da ferâh verir, hâne içinde bir meserret-i 'umûmiyye meşhûd olur. İşte bunların hepsi ev kadınının tedbîr ve idâresi sâyesinde meydâna geliyor. Böyle bir hâneye sâhib erkek ne kadar bahtiyârdır! Bu sa'âdete sebebiyet veren kadın ne derece şayân-ı ihtirâmdır, düşünölsün.

Saf vicdanlı ve eyü yürekli insanlar başkalarının sa'âdetine vâsita olarak aldıkları lezzeti dünyâda hiçbir şeyden alamazlar. Bu hâlde bir familyâ halkının rahâtını, bahtiyârlığını husûle getiren kadın bir safâ-yı rûhânî bulur. Böyle bir kadın rahât kalb ve rahât vicdân ile yaşar, şu yaşadığımız dünyâda ise asıl sa'âdet-i hâl servetle ve debdebe ile yaşayışda değil, rahât kalb ve rahat vicdân ile ömür sürmektedir.

[4] Ye's-i Küllî

Mâli safâ ve zevk ile ger olsa kâ'inât
 Mahzûn gönöl zerre kadar etmez iltifât
 Senden safâ ne gördü ki dîl istesin seni?
 Ey zevk 'âlemi bana bildir meyân-ı hayât!
 Zann eyleyüb metâlibini ben husûl-pezîr
 Olmakdayım netîcede dûçâr-ı müşkülât
 Herhangi suya 'azm ederim avdetim gerek
 Mesdûd nedendir bana bilmem ki derd-i cihât
 Ey mevsim-i bahârımı mağmûr eden kader
 Âciz bıraktı aklımı gösterdiğin sebât!
 Yıllar ile mücâhede ettim seninle ben
 Hayfâ yine hiç olmadı müsmîr-i teşebbüsât
 Bir kimsenin vefâsına lâıyk değil miyim?
 Yâd etmez oldu yârim iken bir mülk-i semât
 Şimden gerü felâhıma tedbîr eğer nigâr
 Bir şüphe ki cihânda benim var ise... nemât
 [Mîrgûn fî 10 Teşrîn-i evvel sene 303]
 [Nigâr binti Osman]

[5] Bir Mâder-i Mütessâir

Yâ Râb bu ne ıztırâb u ahzân
 Hiss eylediğim dilimde her ân!

Hasret, dinmez ‘azâb-ı nîrân
 Ateşinde cism ü sîne sûzân!
 Elbette beni eder perîşân...
 Evlâd firâkıdır bu hüsrân
 Yezdân acısın bu hâle Yezdân
 İcâz-nümâ olan o Sultân.

2.

Çektim nice ıztırâb ve mihnet?
 Nezdimde kalır diye o hey’et
 Takdîr-i hüddâ-yı sabr u gayret
 Tagayyüre nasıl eder kifâyet?
 Vâki‘ yine ayrılık nihâyet
 Evlâd firâkı, gamlı hasret
 Yezdân acısın bu hâle Yezdân
 İcâz nümâ olan o Sultân.

3.

Nezdimde iken o nazlı etfâl!
 Eylerdi beni hep anlar işgâl
 Gelmez idi ıstirahât-ı hâl!
 Rahatların ettikçe ikmâl
 Âsâyîşimi diriğ... filhâl
 Evlâd firâkı etti ihlâl
 Yezdân acısın bu hâle Yezdân
 İcâz nümâ olan o Sultân.

4.

Yattıkça o yavrular kubûb-ser
 Bâlin idi sîne gâh mâder!
 Bir levhâ idi o şefk-âver
 Seyriyle olurdu dîl ü mübeşşer
 Eyvâh ki şimdi kalb-i kemter!
 Evlâd gamıyla zâr u muğben
 Yezdân acısın bu hâle Yezdân
 İcâz nümâ olan o Sultân.

5.

Kimler size şimdi dikkat eyler
Kim yavrularım himâyet eyler!
Kim şimdi ‘aceb sahâbet eyler!
Kim hâlinize mürvet eyler!
Mâderse bekâyı hasret eyler
Allah’a sizi emânet eyler.
Yezdân acısın bu hâle Yezdân
İcâz nümâ olan o Sultân.
[Taksim fi 25 Kânunisânî 403]
[Nigâr binti Osman]

Bir Vâlidenin Tesellisi

(8. sâhifedeki resme nazar buyurula)

Bir vâlide evlâd u ‘iyâli için ne kadar zahmet çeker! Gece müşfikâne ve tatlı sözlerle okşayarak ve ninni söyleyerek ciğerpâresini uyutur. Bunun için hâb ve rahatını terk ider. Ne kadar derin uykuda olursa yavrusunun bir avâzesi üzerine hemân yanına koşar. Gündüz hânesinin işlerini görmek çocuklarının ve ‘iyâlinin rahâtını istihsâl yiyeceklerini tedârik eylemek için durup dinlenmez. Bir vâlide gördüğü hizmetlerle ne kadar bîtâb olursa olsun yine mini mini evlâdının yanına koşub kucığına alır. Bağına basar, gül yüzünü öper ve koklar. Yanına gelüp vâlidesinin tatlı iltifâtını bekleyen ve ma’sûmâne ve mütebessimâne yüzüne bakan diğer evlâdına teveccüh ider. Çektiği eziyet ve zahmeti ve yorgunluğu bu anda unuttur. Kalbi meserret ve muhabbetle dolar.

[7] Bir sebeble derûnı gam ve gussa ile memlû ve mahzûn bir vâlideye evlâdının güler yüzü bütün kederini unutturur.

Sabahlara kadar göz nûru döküb dikiş dikerek ve bin zahmet çekerek evlâdının nafakasını ancak tedârik idebilen fakîr ve bedbâht bir vâlide ciğerpâresini kolları arasına alub göğsünde sıkdığı ve ma’sûm çehresinde tebessüm gördüğü anda bir safâ ve mes’ûdiyyet hisseder. Bu fakîr vâlide bu anda dünyadaki insanların en bahtiyâridir. Bir vâlidenin en büyük tesellisi ciğerpâresinin bir tatlı tebessümüdür.

Kızların Ta’lîm ve Terbiyesi

Kızlar İçin Ta’lîm ve Terbiyenin Lüzûmu

En ziyâde ihmâl olunmuş bir madde de kızların ta’lîm ve terbiyesidir.

Buna birinci sebep vâlidelerin âdet ve keyfidir. Kadınlara pek az ma’lûmât öğretmek lâzımdır i’tikâdında bulunuyorlar. Memleketin ve milletin sa’âdeti için erkek çocukların tâ’lim ve terbiyesi başluca mühim işler sırasındadır. Erkek çocukların

terbiyesinde de kızların terbiyesinden az kusur olunmuyor lâkin hiç olmaz ise erkeklere ma'lûmatın ve tahsîl-i fen ve kemâlin elzem olduğu tasdik idiliyor. Bu hususda en iktidârlı 'âlimler usuller gösteriyorlar.

Bakınız ne kadar mu'allimler ve mektebler var! Erkekler için kitâblar basdırmağa, hocalar intihâbına lîsân öğretmek yolları bulmağa ne kadar paralar sarf olunuyor! Bu büyük büyük teşebbüsler ciddi ve temelli bir şey' olmakdan ziyâde gösterişte bile olsa yine 'âlemde erkeklerin ta'lîm ve terbiyesi elzem olduğu hakkında âlî bir fikir mevcûd olduğunu isbât ider.

Kızlar için ise derler ki: "Adam onlara 'âlim olmak ne lâzım! Bir gün evlenir barklanırlarsa umûr-ı beytiyyelerini idâre itmeği ve kocalarına bahâne bulmaksızın itâ'at eylemeği bilsünler kâfidir." Bunu söylemekle berâber kadınlar 'ulûm ve fûnûn tahsîl itdikten sonra şâyân-ı istihzâ birtakım evza' ve etvâr gösterdikleri tecrübelerden anlaşılmış olduğunu beyânda fevt-i fırsat itmiyorlar ve kızları câhil ve mülâhazasız vâlidelerin eline kör körüne terk itmekte kendülerini haklı zannediyorlar.

Fi'l-hakîka kadınları gülünç ve müsahhare olacak suretde âlime itmekden havf ve hazer etmek elzemdir. Ekseriyâ tâife-yi nîsânın akıl ve ferâsetleri erkeklerinkinden daha za'îftir. Bu hâlde kızlara vücud ve akıllarıyla mütenâsib sûrette muktedir olacakları 'ulûmu tahsîl itdirmek neden münâsib olmasun! Kızlar ne bir hükûmeti idâre itmeğe ve ne de bellerine kılınç kuşanub muhârebeye gitmeğe mecbûr tutulamazlar. Bundan başka umûr-ı siyâsiyye, fenn-i harb, 'ilm-i fıkıh, 'ilm-i akâid ve 'ilm-i hikmet gibi 'ulûm-ı 'âliyyenin tahsîlinden de ferâgat idebilirler. Cerr-i eskâl ve makine gibi 'ilimlerin tahsîli de kızlar için asla münâsib değildir. Cenâb-ı Hak anlara nâzik vazîfeler tahmîl itmiştir. Vücûdlarının ve akıl ve zekâlarının nehâfet ve nezâketine mukâbil kadınlar için tahâret ve nezâfet ve 'umûr-ı beytiyye ve terbiye-i etfâl ve sâireye dâir 'ulûmun tahsîliyle hânelerinde rahatca iştigâl eylemeleri tabi'aten muvâfıktır.

Kadınların hilkaten nehâfet ve za'fiyetine karşı nasıl davranmalı! Mâdem ki kadınların tabi'atları nâziktir, anları takviye ve terbiye etmek lâzımdır. Nitekim hasta ve za'iflerin vücûduna daha ziyâde hizmet iktizâ ider. Hayat-ı beşerin esâsı nâmıyla tavsife şâyân vezâifin icrâsı kadınlara âid değil midir? Bir hânenin harâbına veya sa'âdethâline sebep olan ve umûr-ı beytiyyeye âid husûsâtı tanzîm iden ve bütün insanların ahvâl-i husûsiyyesine [8] müte'allik mevadda rey ü karar i'tâ eyleyen kadınlar değil midir! Bu sebeble bütün insânların ahlâk hissine veya ahlâk-ı zemîmesine en ziyâde dahl u te'siri olan kadınlardır. İktidâr ve kabiliyeti hâiz ve i'tikad-ı dîniyyesi tam ve 'akl ü zekâsı tahsîl ve terbiye ile perverde olan bir kadın bir hânenin ruhu mesâbesindedir. Böyle bir kadın bir hânenin emvâl ve eşyâsını hüsn-i muhâfaza ve sa'âdethâlini te'min ider. Cümle 'indinde iktidar-ı kâmile müsellim olan âdemler dahi kendü 'âilelerinin sa'âdethâlini te'min için icâb iden esbâbı kadınların mu'âveneti olmaksızın istihsâle muvaffak olamazlar.

Dünya aslâ bir hayâlhânedden ‘ibâret değildir. Familyâların cem‘iyyetgâhıdır. Kadınlardan başka bir dikkat-i kâmile ile ‘âilelerin terbiye ve idâreye kim muktedir olabilir? Kadınlar evlerinde tabi‘i iktidâr ve imtiyâza sâhib olmağla berâber dikkat ve ihtimâmlı, hünerli, mîzâc-gîr ve iknâ‘ ve te‘lif-i beyn etmek hassasını hâ‘iz olarak halk olunmuşlardır. Erkekler izdivâcla tarîk-i hayatta ‘akd-i râbîta ittikleri kadınların muvâneseti acı ve tahammül olmaz bir bürûdete tahavvül iderse artık o hayat ve ‘ömürden [9] ne lezzet ümîd idebilirler? Vâlideler çocukları hengâm-ı sabâvetlerinde ifsâd iderler ve şımartırlarsa ‘ale‘l-umûm benî beşerin âtîsi ne hâle müncer olur.

Tâife-i nîsânın iştigâl-i vezâifi erkeklerinkinden daha ehemmiyetsiz olmadığı âşikârdır. Çünkü bir ev idâre etmek, zevcilerini ve familyâlarını mes‘ud kılmak ve istikbâlde milletin heyet-i umûmiyesini teşkil edecek olan çocukları güzelce terbiye etmek vezâif-i mukaddesesıyla mükelleftirler. Buna binâen kadınların fazileti erkeklerinkinden pek az olmadığına kanâ‘at etmek lâzım gelmez mi? ‘Umûma idebilecekleri iyilik veya kötülüğü bir tarafa bırakalım. Kadınlar esâsen nev‘-i benî beşerin idâmesine vâsita olduklarından ve cem‘iyyet-i beşeriyenin bir nısfını teşkil eylediklerinden erkekler hakkında icrâ olunan hürmet ve ri‘âyet ve ta‘lîm ve terbiyeden mahrûm idilmeleri lâıyk ve revâ mıdır?

Bundan sonra iyi terbiye olundukları vakit kadınların yapabildikleri iyilikler ile kendülerine iffet ve ‘ismet-i ilhâm edecek ta‘lîm ve terbiyenin noksânından dolayı ‘âlemde sebep oldukları fenâlıkları mülâhaza ve tedkîk etmek [10] lâzımdır. Fenâ terbiye olmuş olan kadınların erkeklerden daha ziyâde cem‘iyyet-i beşeriye için fenâlığa sebebiyet verdikleri müsbet ve muhakkaktır. Çünkü ekseriyâ erkeklerde görülen fesâd-ı ahlâk evvelen vâlidelerinden almakta oldukları kem terbiyeden sâniyen fenâ terbiye görmüş kadınların fesâdetiyle kapıldıkları emrâz-ı nefsâniyyeden neş‘et ider.

Tarihte görüldüğü üzere ekseriyetle kadınların noksân-ı terbiye ve ahlâkından ne hîle ve desîseler! Ve ne kadar büyük fenâlıklar vuku‘ bulmuştur! İşte bu ahvâl kızların güzelce ta‘lîm ve terbiyesi ne derece hâ‘iz-i ehemmiyet bir madde olduğunu isbât ider.

Dârü‘l mu‘allimât me‘zunlarından

Cemâliye ve Fahriye

(Meşhûr Fenelon’un “Kızların Ta‘lîm ve Terbiyesi” nâm eserinden ta‘dilen alınmıştır.)

Çocukların En Güzel Meşgûliyeti

(9. sâhifedeki resme nâzar buyurula)

İnsanın mini mini evlâdı vücûdca yavaş yavaş büyüdükçe zihni de açılır, meşgûliyet ister. Kendisine heves gelir. Vâlîde ve pederi ciğerpârelerini eğlendirmek için dürlü dürlü oyuncaklar alır veyâhud yavrucak bu oyuncaklarını meselâ

küçük atını bebeğini tavşanını ne kadar saf bir muhabbetle sever. Vâlîde ve peder çocuğun sevgilisi olan oyuncakları çocuğa zarar vermeyecek ve zihnini açacak gibi intihâb itmek ve çocuğun hevesini oyun şeklinde tahsile sevk etmek ilerüdeki terbiye ve ta'lîmine ne kadar yardım ider. Kâğıd ve kitâbla eğlenmeğe alışdırılan çocuk için okuyub yazma bir lezzet olur.

Bu sebepten Avrupa'da hem eğlendirüb hem 'ilm öğretmek için çocuklara mahsûs ne kadar süslü ve boyalı çiçekli resimli kitâblar yapmışlardır. Çocuk bunlara hayran olur. Oyuncak diye bunları sever. Hem eğlenir oynar hem ma'lûmât alır.

Çocuk için bu ne kadar fâideli ve güzel bir meşgûliyetdir. Peder ve vâlîde evlâdını böyle kitâbla eğlendirmeğe alışdırırsa hem yavrucağı bir yerine batmak tehlikesi bulunan ba'zı oyuncaklardan vikâye itmiş ve hem de güzel bir ta'lîm ve terbiye esâsı koymuş olur. Bir de vâlîde ve peder için sevgili yavrucağın bir kocaman kitâbı küçük ve yumuk yumuk elleriyle tutarak saçları alnına dökülmüş olduğu halde bir dikkat-i ma'sûmâne ile harfleri tanımağa veyâ dersini öğrenmeğe çabalamasını ve bir harfi keşf idince veyâ bir kelimeyi okuyabilince güzel sîmâsında muzafferiyetini gösteren tatlı bir tebessümü görünce hayran olmamak ve kalbi muhabbet ve şefkatle dolmamak mümkün müdür?

Küçük Çocukların Yiyecekleri

- “Hanım, çocuğunuzu ne ile besliyorsunuz?” diye bir vâlîdeye su'âl olunduğu vakit eğer o vâlîde:
- “Yavrumu mu? O bizim gibidir, her şeyi yer.” cevabını verebilirse ne kadar memnun görünür.

“Çocuğum da büyük adam gibi her şeyi yer.” sözü bilinse ne kadar ağırdır. Bir çocuk henüz on sekiz aylık haydi haydi iki yaşında. Mercimek çorbasıyla çokdan görüşmüş. Ayşe kadın fasulyesini pek iyi tanıyor. Biçâreye pasdırma sucuk da yedirilmediyse çok şükür olsun.

Bir çocuk dünyaya geldi. Vâldesinin südü var. Versün çocuğuna. Vâlidesi za'îf. Bir südnine tutsun! Ama diyeceksiniz ki “Kuzum kuzum herkesin südnine tutmağa kudreti var mı?...”

Size uzun cümlelerden iç sıkıcı ispatlara girişmeden kısaca ve doktorca diyeyim ki bir vâlîdenin [11] sıhhati ve hâli müsâ'id olursa çocuğunu kendisi emzirmelidir. Velez ki az zaman olsun vâlîdeye sun'î şeylerle ara sıra yardım idilmek lâzım gelsün.

Eyü intihâb idilen bir südnine vâlîde yerine tutabilir. Kendisine dikkatle bakmak da şarttır. Emziğe gelince büyük âlimlerin ve hekimlerin hesaplarına bakılırsa emzikle süd verildiği için kurban olub giden çocuklar sayısızdır. Bilhassa yazın emziğin en ziyâde zararı görünür:

Emzik hakkında mufassal bir “reddiye” yapmağa kalkışmıyorum. Şu kadar söyleyeceğim ki emzik ancak lüzûm-ı kat'î görünürse kullanılmalı başka vakit ele

alınmamalı. Hangi emzik eyüdü? Bunu söylemek bir işe yaramaz. Çünkü emziği hadd-i zâtındaki fenâlığından birkaç kat daha fenâ iden sûret-i isti'mâlidir.

Emzik temiz tutulmazsa korkacak pek fenâ hâllere sebebiyet verir. Gerinme, istiğfâr, ishâl, za'fiyet vesâire gibi. Eğer emzik mu'ayyen vakitte çocuğa verilme-yüb de sabahdan akşama kadar memesi ağzında bırakılırsa yine bu hâller zuhûr ider. Emziğin başluca zararlarından biri de içine konulan südün ekseriyâ saf ve hâlis olmayub gerek tab'iyetinden ve gerek sâir sebebdan bozuk bulunmasıdır. “Bir çocuğu beslemek için en a'lâ süd merkeb südüdür.” diye hekimler söylüyorlar ama bunu her vakit bulmak mümkün olamaz. Hem de ba'zılar biraz da bundan tiksiniyorlar. Bu sebebdan ekseriyetle inek südü kullanılır. Hem her vakit bulunur. Hem de herkesin kesesine elverir. Bir çocuğun iyi bir südninesi bulunsa bile südnine birdenbire hasta oliverse veya bırakub giderse telâşa düşmemek için evvelce çocuğu süd içmeğe alışdırmalıdır. Çocukların hepsi sevk-i tabi'iyile südü severler. Bir vâlide size: “Benim çocuğum süd verirsem istemiyor, içmiyor” derse hiç şübhe itmeyiniz ki çocuğa ya bozuk ve fenâ süd verdi veyâhud fenâ bir sûretle içirmeğe kalkışdı da çocuk iğrendi ve hırçınlandı.

İnek südü küçük çocuklar için pek kuvvetlidir. Ya içine ne katmalı? Lafazân ve geveze koca karılara sorarsanız “Bunu kat. Şunu kaynat suyunu karışdır” gibi size bin münâsebetiz şey' söyler. Her şeyden a'lâ çocuk bir aylık iken yarı yarıya eyü su katmalı. İkinci aydan dördüncü ayın nihâyetine kadar çocuğun kuvvetine göre üçte bir veyâ dörtte bir su katmalı, altı aylık olunca saf süd vermelidir.

Yukarıda çocuğu süd içmeğe alışdırmalı demişdim. Çocuğu vâlidesi emziriyorsa süde alışması vâlidesini biraz rahat bırakır. Lâkin çocuğa ikrâh gelmemek için südün gâyet iyi ve dâimâ aynı olmasına ve içine konulan kabın kemâl-i dikkatle temizlenmiş bulunmasına i'tinâ eylemelidir.

Yazın gezdirilmeyüb dâimâ ahurda bulunan bir ineğin südü alınmamalıdır. Pek sıcak olur. Bir de sıcak havalarda uzak yerden getirilen südü almamalıdır. Çünkü gelirken çalkana çalkana sıcaktan bozılır.

İshâl ekseriyâ iki yaşını itmâm itmeyen çocuklarda ve yaz sıcaklarında emzikle beslenenlerde zuhûr ider.

Çocuklarına ne sinn ve ne de midelerinin za'fiyetiyle mütenâsib düşmeyen şeyler yediren birçok peder ve vâlideler bilâhare çocukları ishâl olur ve istifrag ider ve mide ve em'asında sancılar duyub âh u figân eylerse telâşa düşerler. Huzur ve rahatları münselib olur. Çocuğun bu 'azâbını kendi akılsızca hareketlerine hiç de isnâd cihetine gitmeyüb başka birtakım sebebler aramağa ve uydurmağa kalkışır.

Hıfz-ı sıhhaya mugâyir hareket bilhassa çocuklarda evvel ve âhir fenâ netîceler verir. Evlâdınız tatlı [12] tatlı verdiğiniz eti sebze-yi yer. Anları hazm ider gibi görünür. Sıhhati yerinde ve kuvvetli zannolunur. Lâkin bunlar zâhiridir! Te'siri ilerüdedir. Çocuk münâsebetiz gıdalanırsa a'zâsında yalnız sahte bir kabalık

görünür. Halbuki bünyesi asla kuvvetlenmez. O vakit yalnız ishale ibtilâ ile de kalmaz ma'âzallah daha mühlik ve fenâ çocuk hastalıklarına tutulunur. Er geç bu dehşetli düşmanlar zuhûr iderse bîçâre ma'sûm mukâvemet idemeyerek anasının babasının sû-i tedbîrine fedâ olur gider.

On dört on beş sinlerinde zuhûr iden birçok hastalıklara sebep aranır. Hâlbuki sebebi çocuk iken pek fenâ beslenmesinden başka bir şey' değildir. Ey vâlideler! Çocuklarınızı 'âkilâne bir sûretde besleyiniz! Her mevsimde ve bilhâssa yazın fevkalâde dikkatli olunuz. Çocuğa midesinin kuvveti yok iken et ve etmek vermek anı zehirlemek olduğunu hatırlınızdan çıkarmayınız.

Südden başka çocuğa hiçbir şey de vermemeli mi? Çocuk beş aylık oluncaya kadar hiçbir şey vermemelidir. Bundan sonra hâlis un veya nişasta ile yapılmış tirid [13] verilebilirse de bunu da süd içinde yapmak ve başka hiçbir şey' karışdırmamak lâzımdır. Çocuk on aylık olunca et suyu verilebilir. Süd ve söylediğimiz bir iki şeyle çocuk bir yaşını bulmalıdır. Bir yaşını tekmîl idince her gün bir rafadan yumurta yedirilebilir ve yine tirid verilir.

Gerek vâlidesi veya süd ninesi büyütsün ve gerek emzikle büyütsün bir çocuğu kadehle veya çömce ile süd içmeğe alışdırmak eyüdüdür.

On sekiz aylık bir çocuğa biraz et ile gayet hâlis etmek içi yedirilebilir. Lâkin suçuk ve bastırma gibi kuru etler hiçbir sebze yanına asla yaklaşıldırılmamalıdır. Bir çocuğa üç yaşına kadar her nev'i meyve kat'an men' idilmelidir. Bunun için üç yaşına kadar çocuklar yemek yenen yere götürülmemeli ve kendisine meyve gösterilmemelidir.

İşte bir çocuğun tağdiyesi için tatbîk-i hareket idilmek lâzım gelen en mühim noktaları yukarıda ta'dâd itdik. Evlâdının sıhhat ve 'âfiyetini isteyenler bu kavâ'id-i 'umûmiyeden aslâ ayrılmazlar. [14] Tavsiye ettiğimiz kâ'ideler eğer bir vâlide akdemce bunları bilir ve bunlara ri'âyet ve çocuğuna i'tinâ ve dikkat eyler ve çocuğun sıhhat ve 'âfiyeti mes'elesine hiçbir yabancı el karışdırmazsa, gâyet suhûletle kâbil-i icrâdır.

Bir vâlide için hâiz olması iktizâ iden birtakım evsâf daha vardır: Tatlılık, şefkât, gayret ve fevkalâde bir sebât. Eminim ki risâlemizi okumağa tenezzül buyuran ve vâlidelik şerefine nâil olmuş olan hanımefendiler bu evsâfî bi-tamâmihâ hâizdirler.

[12-13] El İşleri

1- Cüz'udân ve terlik üzerine ve sâir münâsib yerlere sarma işlenir: Renk-âميز ipek veya bir yeşim ile işlemelidir. Yapraklar açıklı koyulu iki renk yeşil, çiçekler mâ'î ve göbekleri sarı, goncalar al ve küçük dallar zeytûnî ile yapılır.

2- Ara fistosu. Beyaz pambukayı ile sarma işlenir ve gömlek için pek yakışır.

3- Böyle birçok güller yapılır. Biri birine dikilir. Zarf bir örtü olur. Bunu yapmak için orta yerdeki halkadan başlamalıdır. İbtidâ 32 zincir yapmalı, bunların üzerine yine 32 sık iğne yapmalı, bunun üzerine beheri 7 zincirden ‘ibâret 8 göz yapmalı. Tekrar bu gözlerden her birinin tam orta yerinden alarak dokuzar zincirden 7 göz daha yapmalı ve bunların üzerine bir sık iğne gitmeli. Bundan sonraki sırayı ise 5 sık trabzan, 5 zincirlik bir göz yaparak bitirmeli ve üzerine sık iğne yapmalı ve sonra tam köşeden bir zincir evvelki gözden 7 zincir yapıp köşeden bir sonraya geçirmeli ve 3 zincir bir trabzan 5 zincir bir trabzan üç zincir hakezâ!... Trabzanın ikisini de bir göze ve tam orta yere geçirmeli.

4- 18 zincirlik bir halka üzerine bu halkanın içinden alarak 30 trabzan yapmalı. Bunun üzerine yine otuz trabzan yapmalı, velâkin bunları beşer beşer üç ilmekli zincirle ayırmalı. İş bundan sonraki sıraya kalır. Yapılan üç zincirin ortasına tığ iğnesi geçirüb yedi zincir yapmalı ve ipliği iğneye iki kere sararak uzun beş trabzan yapmalı, lâkin dikkat itmeli ki asla tığ iğnesi bulunduğu gözden çıkmasun. Bu da bitince 12 zincirlik bir halka yapıp üstüne heman 22 sık iğne gidivermeli bu da bitince 7 zincir yapıp bundan evvelki sıradaki üç zincirlik gözün ortasına geçirilmeli ve böylece devam etmeli.

5- Gömlektir. Yakası olmayub omuzlarından düğmelidir. Resme bakub yapmak mümkün olur. İki yanlarından biraz eksik bırakılırsa rahat giyilir. Yukarı tarafından kenara güzel bir fisto dikilirse süslü olur.

6- Bu da ara fistosu 2 numaralı gibi beyaz pambukayı ile sarma işlenir.

Aşçılık ve Pastacılık

Lezzetli Badem Kurabiyesi

Bir mikdar tatar alub bir kasenin içine koymalı ve üzerine su doldırmalı. Ve bir gice sabaha kadar bırakmalı. Tatar yumuşar ve su zamk gibi koyulaşır. Toz şekerini gayet ince ve un gibi döküb sık tülbend ile elemeli. Ve biraz gül suyuyla tataraya karışdırmalı. Tatlı bademi de eyüce dış iç kabuğunu ayıkladıktan sonra döküp buna katmalı. Daha güzel kokulu istenilirse biraz da vanilya konılabilir. Bunlarla gayet eyü hamur idilür ve ceviz kadar alarak kurabiye şeklinde yaslatmalı ve bir tebsiye dizüb üzerine yine dökülmüş şekerden biraz dökmeli. Bu hâl üzere kurabiyeler bir gice kaldıktan sonra lezzet ve iştihâ ile yemelidir. Ateşe göstermeğe asla lüzum yokdur. Çünkü terkibinde pişecek bir şey’ vârid bulunmuyor.

Vâlîde ve Kızı

- Kızım etmek ile peyniri berâber ye. Peyniri yiyüb etmeği bırakma.

-Ah anneciğim! Senin bu sözün bir sözüne uymuyor ki. Geçen gün iki işi birden görme diye bana tenbih itmedin mi?

Fıkra

(Ta'kîb)

Geçen sene bizim efendi birkaç gün hafifce bir keyifsizlik geçirdi. O vakit Lâleli semtinde bir mahallede oturuyorduk. Mevsim kış idi. Zevcem bir vakti olub da kızım ile bir de mahalle mektebine gitmekde olan oğluma kışlık fânîlâ, yünlû ve çorab filân alamadığından yavrucaklar üşüyorlar ve oğlanın bir şeye aklı ermiyorsa da kızım, “Anne yollu ve fes rengi isterim fânîlamı” diye meylak meylak meylaklanıyordu. Ara yere efendinin keyifsizliği de girince ufak ufak tedârîki büsbütün uzadı gitdi. Nihâyet efendi çok şükür iyileşdi. Henüz sokağa çıkmadığı günlerin birinde izin aldım ve yanıma besleme gibi hizmetimizde bulunan genç bir kızı alarak çarşı içine çıktım. Fânîla ve çorabı aldıktan sonra bir de arka örtüsü almak için şişmanın dükkânına girdim.

Üstü başı temiz bir efendi birkaç uzun ve renk-âmîz kışlık kadın çorabları pazarlık idiyordu. Yanında yine temizce giyinmiş bir beyefendi var idi. Ben bunlara bakmayarak birkaç örtü çıkartdım. Bunlar hem kendi beyinlerinde lakırdı idiyorlar ve hem de yan gözle bizim tarafa bakıyorlardı. Ben gayet kapalı sade ve âdi bir çarşafa bürünmüşdüm. Sık sık yanımdaki kıza da: “Kız Mâide! Yüzünü kapa. Elini ört.” demeden dilimde tüy bitiyordu. Çorab pazarlık iden diğerine: “Benden de selâm söyle hatırını sorarım” gibi bir şeyler söylüyor idi, lâkin ben telâşım dan ve bir kimse dikkatle yüzüme baksa helecâna uğradığımdan lakırdıya dikkat idemiyorum. Acele örtüyü alup [15] kendimi caddeye atdım. Acaba lakırdıları bana işitdirmek için miydi? “Aman ne fenâ! İnsan bir rahât alışveriş idemiyor. Kısıkrak kapalı geziyorum. Benden başka söz atacak kimse yok mu!” diye yoluma düzeldim. Elimizde epeyce çıkın mıkın var idi. Çarşı kapusundan tramvaya binüb Lâleli’de inmek ve oradan gitmek daha rahât olacaktı.

Dükkândan çıkub yirmi adım kadar atdık. Arkama başımı çevirdim. Eyvâh dükkândaki beylerden genci çıkmış arkamızdan geliyordu. Yüreğim çarpmağa başladı. “Aman kız yürü!” dedim. Hızlı hızlı yürümeğe başladık. Beyazıd’a giderken çarşunun sol tarafında tramvay yoluna çıkan bir kapudan kendimizi sokağa atdık. Rahât bir nefes aldım. Yürümemizi ağırlaştırdık. Yanımdaki kız başını arkasına çevirmiş, “Aman hanım o bey de bizim çıktığımız kapudan çıktı. Arkamızdan geliyor! Bakın hanım...” dedi. Biraz arkama döndüm. Hakikaten bizi ta’kîb idiyordu. “Aman Yârabbî ne yapayım? Ya peşimize düşer de eve kadar gelirse ma’âzallah...” Niçün arkana bakıyorsun diye kıızı bir temiz payladım. Hâlbuki merâkımdan ben de bakıyordum. Öfkemi ondan alıyordum.

Tramvay yoluna çıkub konağın önündeki makas yerine kadar yürüyelim belki o başka tarafa sapar dedim. Hâlbuki yine arkamızdan geliyordu. Biz kaldırım üstünde bir kenara çekildik ve tramvayın gelmesine muntazır kaldık. Bey de bizden on adım ötede durdu. Yüreğime inecek! Çarpıntıdan hâlden hâle giriyordum. Başımı kaldırub bakamıyordum. Mâide’ye (yanımdaki kızın ismi) “Kız! Senin

kafanı kırarım. Sakın bakma. Şemsiyeni indir. Kim bilir ne kahbelik itdin. Baktın baktın arkana herif bir şey’ anladı peşimize düştü...” diyordum.

Âh Yârabbi köprü semtine gide idi de biz de kurtula idik diye temennîden başka çaremiz yokdu. Tramvaylar geldi. Biz arabacının durduğu yerden bindik. Hiç arkama bakmadım. Merak beni yerimde rahat oturtmuyordu. Nasıl anlasam!... Biletci geldi. Biletleri aldık. Erkeklerin tarafına geçerken perdeyi açtı. Gözüm o semte gidiverdi. Yârabbi! Başıma gelenleri sormayın. Herif tam karşımızda oturmuş sigara içiyor!...

Benim için bir teselli kaldı. O da gizlice Lâleli’de ineriz. Bizi Aksaray’a kadar gidecek zanneder, arabada kalır. Biz de böylece kurtuluruz diyordum. Bin halecânla Lâleli’ye kadar geldik. Biz yavaşça inüb cami’in yanındaki sokağın başına kadar geldik. Sokağı dönerken Bayezid semtine göz kuyruğu ile bakdım. Ne göreyim? On adım ötemizden gelmiyor mu?...

Artık bittik! Elim ayağım titriyor, Hüdâ alım, ayağımı basdığım yeri görmüyordum. Sokağa sapub yürümeğe başladık. Kızı evvelâ arkana bakıyorsun diye azarlarken, şimdi telâşından:

-Aman Mâide, bak geliyor mu? dedim.

-Evet hanım, o da sokağa sapdı. Tütüncü dükkânının önünde durmuş tütün alıyor.

-Aman kız koş bizi gayb itsün.

-Hanım yürümeğe başladı. Yine arkamızdan..

Ah eve de pek az kaldı. Bir rezâlet olursa! Ne yapayım? Nasıl davranayım? Aklım başımda yok ki. Gözlerim bir yeri görmüyor.

Nihâyet kendimizi evin kapısında bulduk. Ben artık kendimi gayb itmişim. Evi yıkacak gibi tokmağı hızla urdum. Arap bacı kapuyu açtı. Herif bizden hemen yirmi adım ötede idi. Ben kapunun üstündeki cunbalı odaya kendimi baygın bir hâlde [16] atdım. Merakla cunbadan başımı çıkardım. Herif gelmiş kapunun önünde duruyor. Ya çalar da kapuyu bir çirkâblık iderse diye yüreğime inecek! Derken kapının tokmağı tak demez mi?...

Sanki birisi getirdi tepemden bir koğa su dökdü! Olduğum yerde yığıldım kaldım. Efendim benim hızlı kapu çalmama merak itmiş yukarudan haykırıyor! Benim Arab bacıya bir şey’ söylemeğe vaktim olmadı. Hem de dilim tutulmuş kalmışdı. Arab tekrar kapuya koşmuş, açmış. Yukarı çıkıyor oda kapusuna kadar sendeleyerek gittim.

-Aman kadem hayır! Ne yaptın? Ne dedin? Bu aralık bizim Besime aşağı odaya indi, bana harıl harıl:

- Anne bana ne aldın? Örtüyü unutmadın ya? diyordu.

- “Senin örtünün Allah belâsını versin. Bu belâyâ anın yüzünden uğradım.” deyince kız şaşırđı. Mâide’yi köşeye çeküb hem ne oldu diyor hem de yünlüm ne renk diye suâl idiyor ve çıkınları karışdırıyordu. Ben tekrar bacıya diyordum ki:

- Çabuk söyle, amân kadem hayırcığım ne dedin?
- Şimdi arkanızdan kapuyu çalan beye mi hanımcığım?
- Ha! Evet bacıcığım! O boyunu altında kalasıya çabuk söyle bayılacağım.
- Durun haber vereyim kimse olmasun dedim.
- Aman ne haberi?

Bana Ferid Beyefendi iyileştiler ya biraz görebilir miyim sorunuz, dedi. Hem hanımcığım ne ince dîl söylüyor.

- Nasıl baci? Gelen adam beyefendiyi sordu ha! Dimek onu istifsâra geliyormuş!! Git haber ver! didim cumbalı odaya çıktım. Sinirlerim gevşedi. Kendimi tutamadım. Kahkaha ile gülmeğe başladım. Bîçâre adamcağızın kabâhati yokmuş. Meğerse bizim efendiye geliyormuş. Tabii ve rastgele bizim geldiğimiz yolu tutdurmuş. Zann ve merâkımla biz telâşa düşmüşüz!... Buralarını düşündükçe gülmem arttı!... Bir şeyden haberi olmayan Besime şaşırılmış, “Aman anne ne oldu!” diye bön bön yüzüme bakıyordu. Dükkândaki selâmın bizim efendiye olduğunu da bir bardak su içüb biraz aklımı başıma topladıktan sonra derk idebildim.

Misâfir bey yarım saat kadar oturdu gitdi. Ben efendinin yanına çıktım. Çocuklarım eşyalarını paylaştılar. Efendi, “Hanım bari çocuklara biraz da yemiş alaydın.” dedi. Ben başıma geleni size nasıl nakl itdim ise sevgili kârielerim zevceme de öyle söyledim lâkin o vakit küçük Haydar’ın gürültüsüyle sözümü ara sıra kesüb, “Sus Haydar! Sonra hırkanı biçmem ha!” demeye mecbûr olurdum. Size bilhassa teşekkürler iderim ki sözümü kesmeden kendi merâkımla uğradığım şu gülünç hâli dinlediniz.

Elleri Yumuşak Tutmak İçin En Güzel Terkîb

Herkes bu terkîbi kendi kendine yapabilir.

30 dirhem gayet eyü döğülmüş badem ve 10 dirhem yine ince toz idilmiş acı badem. 40 dirhem beyaz bal almalı. İbtidâ balı eridüb bademle karışdırmalı ve içine iki yumurtanın yalnız sarılarını ilâve itmeli ve eyüce bir tahta kaşıkla karışdırmalı. Bunlar gayet eyü hâl olunca biraz istenilen kokun konılabilir. Daha iyisi birkaç kaşık (o dokulon) ilâve olunur.

Sâhibe-yi imtiyâz Hatice Sehâ Sebihâ

(Cemâl Efendi) Matbaası- Bâbîâlî Caddesi Numara 43

Parça Boğçası⁶⁶

Her ayın birinci günü ile on beşinci günü çıkar bir mecmu’â-yı ‘âileyim. Osmanlı ‘âilelerinin menâfi’ne haddimce hidemât-ı hasenede bulunmak üzere te’essüs

66 Altı sayfalık bu kısım, derginin sonunda yer almaktadır ve derginin muhtevasının geniş bir özeti teşkil etmektedir.

itdim. Allah vücûd-ı hümayûnlarını dünyalar durdukca şanlı ve ‘azimetli taht-ı ‘Osmanî’de dâim buyursun. Şevketlû padişahımız velînimetimiz efendimiz hazretleri milletin ve memleketin feyz ü terakkîsi esbâbını istihsâl itmek ve büyük küçük ve kadın erkek umum teb’a-i sâdıkasının sa’âdethâlini te’mîn eylemek için huzur ve rahat-ı hümayûnlarını fedâ idiyorlar. Yeni yeni mektebler açılıyor. Dünyada ve ahiretde insanı mes’ud ve muhterem kılan ‘ilm ü maârifden hiç kimse nasıbsüz kalmasun diye kitâblar basılıyor. Dürlü dürlü vâsıtalara etrafa ‘ilm saçılıyor. Cehâlet denilen karanlık nev’ nev’ kitâb ve risale ve gazete şeklinde görülen meş’ale ve kandiller sâyesinde nûr ü ziyâya tahvil ediyor. Ben de bu zulmeti aydınlatmağa çalışır küçük bir meş’aleyim. İhtimâl gayet parlak avîzeler arasında benim ismim okunmak ve ehemmiyetim olmak ba’îd görülür. Fakat henüz ‘ilm ü maârif ziyâsıyla lâıykıyla tenvîr olunmamış olan evlerimizin tâ dâhline asılacağı cihetle epeyce fâ’idem olur.

Bir millet ‘âilelerin birleşmesiyle hâsıl olur. ‘Âile kadın erkek ve çocuklarından mürekkebirdir. Bir şeyi terekkeb iden cüzlerden birinin ayrılıb diğerinin yerinde sebâtı aklen ve hikmeten kâbil değildir. Bir millet terakkî itmek ve ‘ilm ü fenn öğrenüb bunlardan tamamen istifâde idebilmek için ‘âileyi terekkeb iden cüzlerin birlikde terakkîsi ve iktisâb-ı ‘ilm eylemesi lazımdır. Bu sebebdan en büyük düşüncesi derin ‘âlimler bir milletin terakkîsini ve ‘ilm ü ma’ârifden nasîbini anlamak için kadınlarının derece-i mâ’lûmatına bakmalıdır derler. Hakikat bir millette kadınlar ne derece mâ’lûmatlı olurlar ise âguş-ı tertîblerinde büyüyecek ve bilâhire milleti idare itmek terakkî itdirmek ve sa’âdethâline çalışmak vezâ’ifiyle mükellef olacak olan evlâd-ı vatan o mertebe ‘âlî hüsn-ü terbiye görür, faziletli ve ahlâk-ı hasene sahibi olarak büyür, mâ’lûmat-ı ibtidâiyeyi vâlîde-i müşfikasının tatlı lîsânından öğrenir, kendisinde gayet metîn ve sağlam bir terbiye ve ‘ilm-i esâs bulur.

Bir kadının terbiye ve ahlâkı ve mâ’lûmatı ne kadar mükemmel olursa ‘âilesi halkının sa’adet ve rahatı o derecede ilerüde bulunur. ‘Âilenin erkeği ve çocuklarının terbiyesi ve hânesinin idâresi mükemmel bir kadının yed-i iktidârında bulunduğundan bu cihetleri düşünmeyerek hâricde terakkî ile millete büyük hizmetler itmeğe vazifesine dikkat eylemeğe muktedir olur ve isti’dâd ve zekâsını kâmilan tefeyyüzüne hasır idebilir.

Bir kadın ne mertebe tahsîl ve terbiye ile dirâyet ve nezâketine küşâyış vermiş ise hânesi içinde o nesnede hüsn-ü mu’âşeret eksik olmaz ve dirliksizlik sonunda fenâ fenâ ahvâli netice veren boş sözlerle nizâ’lar görülmez.

İşte ben bir küçük risâle olmakla beraber bir ‘âile halkının ta’lîm ve terbiyesinin tevsî’ine yardım ider sözler söyleyerek hizmete çalışacağım. Bir milletin istikbâli ana babasının iki gözünün bebeği ve medâr-ı iftihâr ve sa’âdeti olan etfâlin terbiye ve ta’lîmi gibi mühim fenleri ve ‘ilmleri ‘âilelerimiz arasında intişâr itdirmeye çabalayacağım. Familyalar arasında ba’zan en küçük bir sebep büyük dirliksizliği mûcib olur. Bir fenâ mu’âmele hânümân söndürür. Ben ‘âile ‘umurunun en nâzik

cihetlerini tedkik ile Osmanlı ‘âilelerine sa’âdethâli kapulandırmak dirliksiz ve düzensizliği tard itmek için yollar taharrî idüb musâhab tarzıyla muhterem kârî ve kârîelerime ‘arz ideceğim ya’ni mühim ‘âile mes’elelerini her fasl ile hükümler vereceğim.

Dünyada Hazret-i Allah insanlara cihânda en büyük devletden pek olan sıhhat hazinesini ihsân buyurmuştur. İnsan hastalanur zamanında kadının ihtimâm ve mu’âvenetine en ziyâde muhtâctır. Bir vâlîde hem kendinin ve hem ciğerpâresinin ve hem de zevcinin sıhhatini gözetmekle mükelleftir. Kıymetdâr sıhhati muhafaza için âlimlerin ‘ilm-i hıfz-ı sıhhat nâmıyla cem’ itdikleri külliyyât-ı ma’lûmâtıdan ben ‘âile halkının her biri için ayrı ayrı lâzım olanlarını ve cem’iyyete iktizâ idenlerini bildireceğim. Her hâlde merhamet ve dikkate şâyân ve ihtimâma muhtâc olan küçük yavrucakların muhafaza-yı sıhhati için sözler söyleyeceğim.

Bir büyük fen olan ev idâresine hasr-ı dikkat eyleyeceğim.

İşsizlik herkes ve bilhassa kadınlar için muzırdır. Kadınlar ne kadar zengin ve kibar olurlarsa yine fazilet-kârane meşgûliyet aramalıdırlar. Bunun için inâs mekteblerinde her sınıf tâlibâna nakış dersine dikkat itdiriliyor. Ben nakış muallimeliği de ideceğim. Örgü, sarma, kanave (?) (...) gibi bütün el işlerini sıra ile göstereceğim ve güzel ve zarîf örnekler de vereceğim. Kesim ve biçim içinde benim sahifelerimde birçok mâ’lûmât görülecektir.

Süs ve zînete pek mübtelâ olmak bir ‘âilenin sa’âdethâline yıkımdır. Kadının fazilet ve hüsn-ü terbiyesine de dokunur. Lâkin mu’tedil bir zînet kadınların hilkat-i tab’iyyeleri iktizâsıdır. Ben bu noktayı da asla nazardan uzak bulundurmayacağım.

Ben her türlü yemek ve tatlı pişirmek ve kurabiye ve pasta ve şekerleme yapmak ve reçel ve şurub kaynatmak yollarını dahi en mâhir işçilerin verdikleri mâ’lûmat mertebe irâe ideceğim. Bu suretle demek ki evlerinizdeki işçilerin ednâsı olacağım.

Çamaşırı gayet temiz yıkamak ve ütölemek, devşirmek ve kıymetli bir mendil veya havluyu kusurlu iden lekeleri çıkarmak için beyan ideceğim usuller ve terkiblerim hem çamaşırınızı yıkayanı ve hem de çamaşırların gayet nezafet ve taharetli olmasından dolayı sizi memnun ve hayran idecektir.

Bir evin idâre, intizâm, nezâfet hâsılı bi’l-cümle umur ve masâlihine dâir evâmîr-i mukaddese-yi İslâmiye ve ‘adât-ı milliye-i Osmâniyye zerrece nazar-ı dikkatinden dûr tutulmayarak sâde ve iç sayfamız suretde yazılmış mevâddi neşre vâsıtayım.

Ev halkı içinde okunabilecek ve fazilet-i ‘ulûv-i cenâb muhabbet-i mâderâne muhabbet-i vataniyye ‘ulû’l emre ita’at hüsn ü mukaddeslerini kalblerde tahkîm kılacak manzûm ve mensûr asâr-ı edebîyye ve latîf makaleciklerimi ve bunlardan başka fıkralarımı ve devamlı hikâyelerimi her hâlde ‘âile a’zâsından her birine lezzetle okunabileceğim zann-ı kavîsindeyim. Târihe ‘âid bazı bahislerim ve fûnûn-ı lâzîme hakkındaki parçalarım da eğlenceli tarzda olacaktır.

Ruha lezzet veren ve ihtimâmlı tutulan musikî notaları vereceğim. Bu notalarım erbâ-i ‘asrın âsâr-ı meşhûresinden müntehâblarının alaturka ve alafranga olarak mâhir musikîşinâsımıza mahsusen bestelettirilmiş parçalardan ve güzel şarkılardan ve gayet meşhur havalardan ‘ibârettir.

Sâir lîsânlardan tercüme ve ahlâkımıza nisbetle tâ‘dil olunacak bendlerin güzel intihâb idilmesine ve bir ‘âile içinde kırâati asla can sıkımayacak sûrette bulunmasına çalışacağım.

Benim gibi münderecâtı bilhassa ‘âile re’islerine ve hanım kızlara ve umumiyetle ‘âilenin her azâsına mahsûs ve makarrı ‘âile arası olan bir yalanın emr-i tahrîri millet-i necb-i Osmâniye müzâraasında yetişmiş ve asâr-ı kalemiyeleri tanınmış hanımlar tarafından deruhde idilmiştir.

Osmanlı ‘âilelerinin ve hanımlarının terekübâtuna ve iktisâbına fazilet ve mâlûmât itmesi hususuna yardım itmek hidmetiyle kendimi mükellef biliyorum ve bir de muhadderât-ı İslâmiyenin terekübât ve mâlûmâtını ve efkâr-ı ma‘ârif-i virânesini ‘aks itdirecek bir âyine olmak istiyorum.

Refâh ve terakkî-i milleti isteyen bir hayır-hâh ve bâ‘is-i kabz ve necât olan ilm ü mâ‘ârif cidden tamîm ve tevsî‘ini arzu iden bir muhibb-i vatan tarafından her hâlde şâyan-ı sitâyîş ve takdîr olan şu vazîfe-i nâzikeyi heyet-i tahrîriyemi teşkil iden hanımlar hüsn ü suretle (...) çalışacaklarına şâhid olmak üzere nesh-i ‘atıyyemi ibrâz iderim.

Milletimiz için vücudları bâis iftihâr ve ilm ü hikmetleri her cihete şâmil büyük ‘âlimlerin eserlerini dahi parçalarım arasına ihtirâmla koymağa ve nazar-ı tashihlerinden geçmeğe gayret ideceğim.

Hıfz-ı sıhhat parçalarımı meşhûr doktorlarımızın muktedir kalemlerinden çıkartmak tashihlerinden geçirtmek en ziyâde dikkat ideceğim bir cihettir.

El işleri ve dikiş parçalarım ve örneklerim kendilerinin hüsn ü tatbiklerine ‘itimâd olunur nakış-ı sâirleri hanımefendiler tarafından intihâb idiliyor.

Hulâsa büyük ve küçük her ‘âile arasında güzel bir mevki‘ kazanmağa gayret ideceğim. Hanımefendilere güzel bir refika beyefendilere hânelerinin ve ‘âilelerinin sa‘âdethâlini istihsâl için yardım ider bir muâvin ciğerpâreleri evladına müşfik bir lala ve yâveri olacağım. Hanım kızlara piyano ve nakış muallimliği vesâir fenn-i lâzıme tecessüslerini göstereceğim. Matbaha ve çamaşıra gireceğim ve ‘âile halkına güzel ve iç sayfa nasihatlerimle ve hikâyelerimle bir nedimeyim ve târif ideceğim ev idaresi usûllerimle de bir müdebbireyim.

Benim tekmiâl cildim latîf resimlerimle güzel kâğıd ve müzeyyen tab‘ımla ve (...) sahalar üzerinde istifâdeyi bir tertîb olabilir. ‘Âile reisi tarafından hânesine bir nüshâm küçük cildim ise bayramlık bir hediye olur.

Suret-i tab‘ımın nefâsetine ve resimlerinin lezzetle temâşâ buyrulacak bir suretde olmasına dikkat ve hâricdeki ‘umur u hususât-ı sâireme nezâret itmek vazîfesini

dahi Osmanlı mecmuâlarının tertîb ve nefâsetce en müzeyyen ve mükemmeli bulunan *Mir'ât-ı Âlem* risâlesinin heyeti deruhde itmişdir. *Mir'ât-ı Âlem*'in intizâm ve nefâsetce nâil olduğu rağbet-i amme benim de suret-i hasenede tab' ve neşr olunacağıma kefilidir.

Mevâd-ı idaremi deruhde iden heyetin 'âile halkı beyrinde bir mevki'-i mühim işgâl eyleyeceğimi ve bir def'a okunmakla hüküm ve ihtimâmdan sâkit olmayub dâim bir mu'ayene ve her vakit musâhabeye (...) bir refika olarak kalacağımı ve hanımefendilerin ellerinde gezeceğimi düşünerek nefâsetime (...) o mertebe dikkat ü ihtimâm göstereceğim zâhirdir. Zuhûr tab'ı olan masârif fevk-i idâreye karşı bir nüshamın kıymeti ancak beş guruşdan ibârettdir. Yine istenilen mahalle getürmek üzere bazı mevzu'larım vardır ki bana abone olan zevâta gönderilirüm.

Aboneliğin bir seneliği posta ve mevzi' ücretiyle beraber bir 'aded lira-i Osmânî'dir.

Bir nüshama el işleri için müteaddid örnekleri ve güzel bir de mûsikî notasını hâvî olduğu düşünülürse kıymetinin ne derecelerde ehven olduğu teslîm idilir. Bununla beraber bir 'âile için ifâ itdiğim hidemât pek çokdur. 'Âile reisi ve re'isine muavinlik itdiğim ev idâresi için kahya kadınlık hak gördüğüm ve mürebbiyelik ve muallimelik eylediğim mülâhaza buyrulursa bu kadar hidemât-ı mühimme ve sâireme karşı yalnız kendi üstüme ve başıma ve temizce ve zarifçe meydana çıkması için sarf ideceğim ayda on guruş pek azdır.

Ben kendi kendümi bu kadar ta'rif idebildim.

Parça Boğçası.

Ek I. Parça Boğçası

Ek II. “Bir Validenin Tesellisi” İsimli Yazı

پارچه یوغمیسی

A

متعلق مواده رأی و قرار اعطا ایلیان قادیلر دکامیدو !
 بوسیله بتون انسانلرک اخلاق حسنه و یا اخلاق
 ذمیمنه اک زیاده دخل و تأثیری اولان قادیلردو .
 اقتدار و قابیلیت حائر و اعتقاد دینیسی تام و عقل و ذکامی
 تحصیل و تربیه ایله پرورده اولان برقادین برخانهک

روحي مذهبندهدر . بویله برقادین برخانهک اموال
 و اشیاوسی حسن محافظه و سعادتجانی تأمین ایدر .
 جله عتدنده اقتدار کاملهسی مسلم اولان آدمیلر دخی
 کندو عائلهلرینک سعادتجانی تأمین ایچون ایجاب ایدن
 اسبابی قادیلرک معاوضی اولقیزین استحصاله موفق

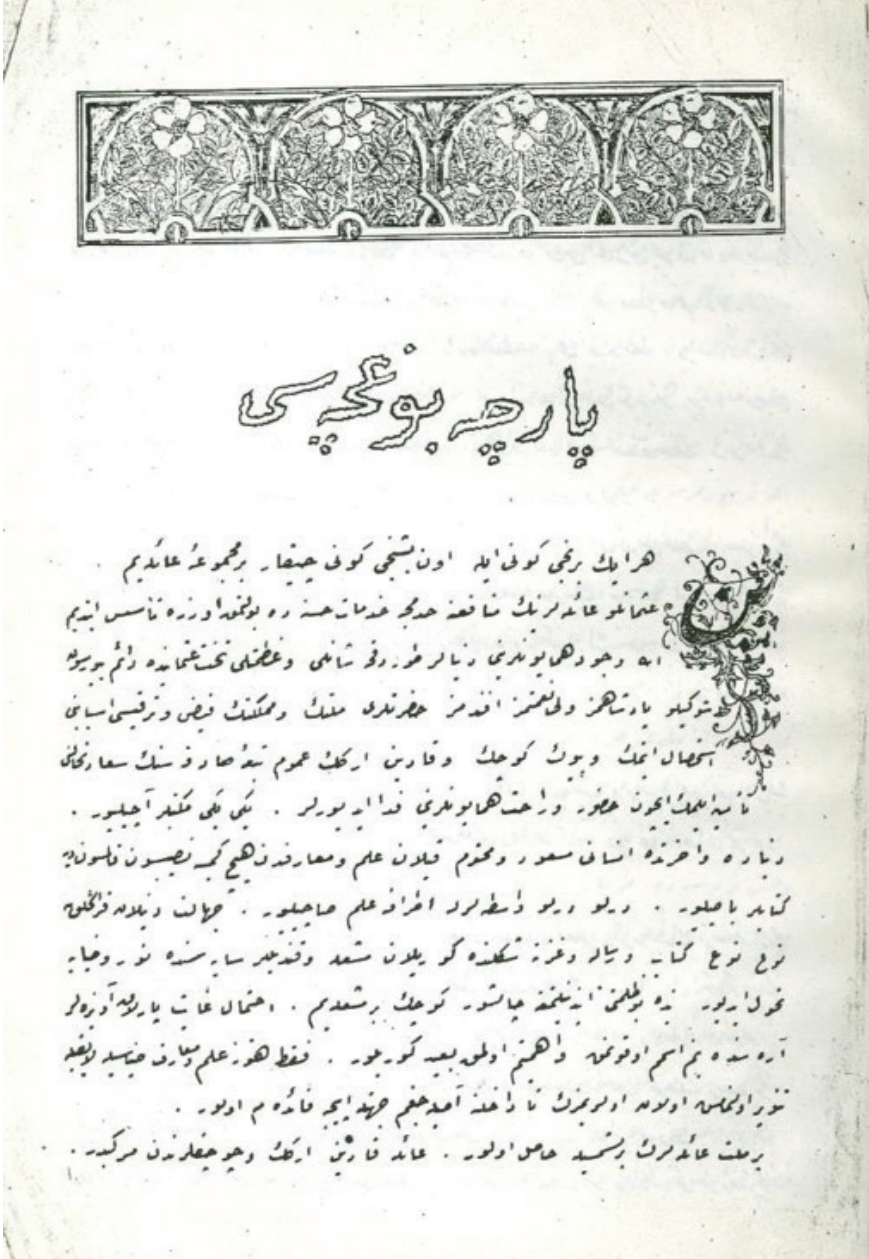

پروردهک تسایی

اوله مزلر .
 دنیا اصلا برخیالخانهدن عبارت دکلدو .
 قاملالرک جمیعکاهیدر . قادیلردن بشقه بردقت کامله
 ایله عائلهلری تربیه و ادارهیه کیم مقتدر اوله بیلور ؟
 قادیلر اولرنده طبعی اقتدار و امتیازه صاحب اولغله

برابر دقت و احتیاطی . هنرلی مزاج کبر و افتخار
 و تالیف ین ایتیک خاصهسی حائر اوله رقی خلق
 اولمشلردو . ارککلر ازدواجله طریق حیانه عتد
 رایله ایتدکلری قادیلرک موانعیسی و تحمل اولمز
 پرورده تحول ایدرسه آرتق اوجیات و عمردن

Ek III. Parça Boğçası Kendisini Takdim Ediyor!

Türkçe Kur'an Tartışmaları ve Mısır'a Yansıması

M. Suat MERTOĞLU*

Öz

Tarih boyunca daha ziyade fikhî çerçevede ya da teknik düzlemde ele alınan ve sınırlı bir ilgiye mazhar olan Kur'an tercümesi meselesi, modern dönemde yaşanan gelişmelere bağlı olarak önemli bir değişim geçirmiş ve bu meselenin siyasî-ideolojik yansıması olan Türkçe Kur'an boyutuyla hararetli bazı tartışmaların odağı haline gelmiştir. Türkçe Kur'an meselesi İslam dünyasındaki milliyetçilik ve sekülerleşme tartışmalarının ayrılmaz bir parçası haline geldiğinden tarihteki tercüme tartışmalarından farklı olarak ilmî tavır alışların ötesinde derin siyasî-ideolojik ve psikolojik ayrışmalara sebebiyet vermiştir. Türkçe Kur'an'ı savunanlar ulusal kimlik fikrini yerleştirmek ve İslam'ın Arap kültürü tesirinde ve kozmopolit buldukları karakterini zayıflatmak için gelenekten kendilerine bazı dayanaklar aramak suretiyle Kur'an tercümesini araçsallaştırmışlar; karşı grupta yer alanlar ise bu teşebbüsün Arapça Kur'an'ı devre dışı bırakma, İslam'ın özünü tahrif ve ümmetinin birliğini parçalama amacına matuf olduğunu öngördüğünden dinî gerekçelerle şiddetle karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte Türkçe Kur'an'a karşı özellikle Mısır'da ortaya konan tepkilerde bu gibi dinî gerekçeler yanında bir tür Arap dili milliyetçiliği söylemi izine de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an tercümesi, Türkçe Kur'an, meâl, yorum, Protestanlık, Anadilde ibadet.

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi. suat.mertoglu@marmara.edu.tr, orcid: 0000-0001-7626-4449

Turkish Qur'an Discussions and Its Reflection in Egypt

M. Suat Mertoğlu

Abstract

The issue of translation of the Qur'an, which has been dealt with mostly in the legal- fiqh framework or on the technical level throughout history and has received limited attention, has undergone a significant change depending on the developments in the modern period. On the other hand, the Turkish Qur'an dimension, which is the political-ideological reflection of this issue, has been the subject of some heated debates and has become the focus. Since the issue of the Turkish Qur'an has become an inseparable part of the debates on nationalism and secularization in the Islamic world, it has led to deep political-ideological and psychological divisions beyond scholarly attitudes, unlike the translation debates in history. Advocates of the Turkish Qur'an instrumentalized the translation of the Qur'an by seeking some basis from tradition in order to establish the idea of national identity and weaken the character of Islam, which they found under the influence of Arab culture and cosmopolitan whereas those in the opposing group strongly objected to religious grounds, as they predicted that this attempt was aimed at disabling the Arabic Qur'an, distorting the essence of Islam and breaking the unity of its ummah. However, in the reactions against the Turkish Qur'an, especially in Egypt, there are traces of a kind of Arabic language nationalism discourse as well as such religious reasons.

Keywords: Tafsir, Qur'an translation, Turkish Qur'an, translation, interpretation, Protestantism, worship in mother tongue.

Bu yazıda 1900'lerin başından 1930'lu yıllara kadar Kur'an tercümesi meselesinin modern döneme özgü siyasî-ideolojik ayağını oluşturan Türkçe Kur'an konulu tartışmalar ve bunların Mısır'a ne şekilde yansıdığı, hangi bağlamda yürütüldüğü ve ne türden tepkilere yol açtığı üzerinde durulacaktır. Yazıda Mısır bağlamında özellikle Reşid Rıza üzerine yoğunlaşmakla birlikte bu tartışmalara katılan Ferdi Vecdî, Mustafa el-Merâgî, Mustafa Sabri Efendi gibi farklı kimselerin görüşleri de dikkate alınmaya çalışılacak; eş zamanlı olarak meselenin Türkiye boyutu ve Mehmed Âkîf'in meâlini teslim etmeme gerekçeleri üzerinde de durulacaktır.

Giriş

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, ilk muhatabı olan Arap topluluğuna anlayacakları şekilde, yani Arapça olarak gönderilmiş olsa da kıyamete kadar tüm zaman ve mekânlarda geçerli olduğu iddiası temelinde şekillenen evrensel karakteri sebebiyle, Arapça konuşmayan/bilmeyen topluluklar arasında da dinin temel kaynağı olma vasfını korumuştur. Tarih boyunca Arapça bilmeyen geniş halk kesimlerinin Kur'an'la muhataplık ilişkisi kendine mahsus bir nitelik arz etmiştir. Yakın zamana kadar geniş Müslüman halk kitlelerinin Kur'an'la ilişkisi ezberden ya da imkân bulup da yüzünden okumayı öğrenebilenler için ibadet maksadıyla onu tilavet etmeleriyle sınırlı kalmıştır. Kur'an'ın manasını anlamak için başta Arapça öğrenimi olmak üzere belli bir ilmî birikim gerektiğinden manaya yönelik çalışmalar bu eğitimi almış dar bir zümre tarafından yürütülmüş, okuma yazma bilmeyen geniş kesimlerin Kur'an'ın manaları konusunda bilgilenmeleri vaaz ve sohbetler yanında bu amaçla halka dönük hazırlanan belli sûre/âyet tefsirleri, ilmiyal ve nasihat türünden, yine bilenler tarafından okunan kitapları dinlemek suretiyle gerçekleşmiştir. Modern dönemde İslam dünyasında hayatın her alanında, bu çerçevede fert ve toplumların aidiyet ve kimlik algısında da bazı değişimler ve kırılmalar meydana gelmiş, bunlar ana dili Arapça olmayan ya da Arapça bilmeyen geniş Müslüman kitlelerin genelinde olmasa bile en azından okumuş/entelektüel kesimlerinde Kur'an'la ilişki biçimini de etkilemiştir. Bu makalede ele alacağımız Türkçe Kur'an tartışmaları da bu tarihî ve toplumsal arka planla yakından alakalıdır.

Kur'an'ın tercümesi meselesi ve onun bir parçası olarak Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi konusu tarihî, dinî (özellikle kelimî ve fıkî) ve teknik boyutları olan kapsamlı bir konudur ve hakkında oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır.¹

1 Biz yazımızda ağırlıklı olarak konunun ideolojik ayağı üzerinde duracağımızdan Kur'an tercümesinin tarihi, teknik ve dinî yönlerine ve farklı dillerde yapılmış tercüme çalışmalarına fazla girmeyeceğiz. Meselenin bu yönleri için bkz. Abdülkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1961; *World Bibliography*

Kur'an tercümesi meselesini bu yönleriyle ele alan incelemeler nispeten fazla olsa da bu konunun modern döneme özgü siyasî-ideolojik boyutunu oluşturan Türkçe Kur'an tartışmaları yönünü ve özellikle bu tartışmaların Mısır ayağını Türkiye'deki tartışmalarla birlikte dikkate alan çalışmalar ise nispeten daha az gerçekleştirilmiştir. Kur'an tercümelerinin siyasî-ideolojik boyutunu ele alan öncü isimlerden biri Cündioğlu'dur. O çeşitli çalışmaları² ile bu tartışmaları arka planı, önemli şahsiyetleri ve metinleri ile oldukça detaylı ele almıştır. Bununla birlikte Cündioğlu tartışmanın Türkiye cephesine odaklanmaktadır. Konunun Türkiye ve Mısır ayağını birlikte ele alan nadir bazı araştırmacılar da bulunmaktadır; bunlardan ikisi Altuntaş ve Wilson'dur. Altuntaş konuyu detaylı almakla birlikte meselenin dinî-fikhî yönüne ağırlık vermiş, Mısır ayağında da belli isimlerin incelenmesi ile yetinmiştir.³ Doktora tezinde bu konuyu ele alan Wilson ise Kur'an'ın modern dönemdeki matbu nüshaları ile birlikte milliyetçilik bağlamında Türkçe Kur'an tercümelerinin siyasî-ideolojik yönünü Türkiye ve Mısır ayaklarıyla birlikte ve temsil gücü yüksek belli başlı örnekleri üzerinden oldukça etraflı ele almıştır.⁴ Bununla birlikte Wilson çalışmasında hem modern dönemdeki Kur'an basımı gibi konunun farklı yönlerine de yoğunlaşmakta, hem de Mısır ve Türkiye'den ele aldığı isimlerin sınırlı bazı çalışmalarını değerlendirmekle iktifa etmektedir. Biz ise bu yazımızda Kur'an tercümesinin tarihi, dinî ve teknik yönlerinden ziyade siyasî-ideolojik boyutuna ağırlık vererek Türkçe Kur'an tabirinin ortaya çıkış süreci ve Mısır'da hakkında yürütülen tartışmaları Türkiye'deki gelişmelerle irtibatını kurarak XX. yüzyılın başlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar eş zamanlı ve birlikte ele almaya çalışacağız. Bizden önce yapılmış çalışmaların sonuçlarından elbette istifade edecek, ancak özellikle onların ihmal ettiği şahıs ve metinlere ağırlık verecek, keza mevcut çalışmalarda tespit ettiğimiz bazı eksikleri tashih

---

of Translations of the Meanings of the Holy Quran: Printed Translations: 1515-1980, haz. İsmet Binark, Halit Eren; Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), İstanbul: IRCICA, 1986/1406; R. Paret ve J.D. Pearson, "al-Kur'ân. 9. Translations of the Qur'ân", in *EP*, c. 5, s. 429-32, Leiden: Brill, 1986; Hidayet Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık, 1996; Hartmut Bobzin, "Translation of the Qur'ân", *Encyclopaedia of the Qur'ân*, c. 5, s. 340-358, Leiden: Brill, 2001; Suat Ünlü, "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'an Tercümeleri", *Dinî Araştırmalar*, c. 9, sy. 27, 2007, s. 9-56; Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış", s. 9-66.

2 Cündioğlu, *Türkçe Kur'an; Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*.

3 Altuntaş, *Kur'an'ın Tercümesi*.

4 Wilson, Osmanlı son ve Cumhuriyet'in erken döneminde Kur'an basımı ve tercümesine dair 2009'da Duke Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezini ("The Qur'an After Babel: Translating and Printing the Qur'an in Late Ottoman and Modern Turkey") genişleterek yayımlamıştır: *Translating the Qur'an in an Age of Nationalism: Print Culture and Modern Islam in Turkey*, Oxford: Oxford University Press, 2014. Eser Türkçeye de çevrilmiştir: *Milliyetçilik Çağında Kur'an Tercümeleri: Türkiye'de Yazılı Kültür ve Modern İslam*, çev. Ceren Can Aydın, İstanbul: Alfa Araştırma, 2008.

ederek alana dair çalışmaların çitasını biraz daha yükseltmeye, bizden sonra yeni çalışmaları tetikleyecek bazı veri ve bulguları paylaşmaya çalışacağız.

I. Arka Plan

Kur'an-ı Kerim'in manasının Türkçe olarak ifade edilmesi, özellikle Arapça bilmeyenler için Kur'an'ın tamamının ya da sadece belli süre ve ayetlerinin Türkçe açıklamalarının yapılması, Türklerin kitlesel halde Müslüman olduğu X. miladi yüzyıldan beri bilinen ve uygulamalarına rastlanan bir durumdur. Yaklaşık 900 yıllık uzun bir zamanı kapsayan bu dönemde esas itibarıyla Kur'an manalarının doğrudan lafzî anlamlarının aktarımından ziyade âyetlerin geleneğe dayalı yorumlar eşliğinde açıklanmasını hedefleyen tefsirî tercüme tarzı hâkim olmuştur. Burada belki tek tek kelimelerin çevrilmesini hedefleyen ve bu itibarla harfî çeviriye benzetilebilecek olan ve henüz bazı örnekleri bilinen satır arası tercümelerin varlığı bir istisna olarak görülebilir. Bu örneklerden bazılarının yönetici çocuklarına ya da Arapça öğrenmek isteyen öğrencilere yardımcı olmak maksadıyla hazırlandığına dair bazı bilgiler de onların özel amaçlar taşıdığını ve geniş kitlelere hitap etmek üzere hazırlanmadığını düşündürmektedir. Zaten bu dönemde şifahî kültürün hâkimiyeti, okuma yazma oranlarının düşüklüğü vb. nedenlerden dolayı ortaya konan yazılı çalışmaların dar bir muhatap kitlesine ve dolayısıyla sınırlı etkiye sahip olması ve bu yüzden modern dönemdeki tartışmalara mesnet teşkil etmekten uzak olması anlaşılabilir bir durumdur.⁵

Böylesine uzun bir geçmişe sahip olsa da Kur'an tercümesi meselesi, modernleşme döneminde yaşanan çok yönlü tartışma ve arayışların bir parçası olarak Tanzimat sonrasında yeniden, ancak çok farklı bir bağlamda gündemdeki yerini almıştır. Önce bazı dar çevrelerde dillendirilmeye ve II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren kamuoyu önünde açıkça ifade edilmeye başlanarak fikrî hazırlıkları yürütülen ve ilk teşebbüslerin başladığı Kur'an tercümesi ve bilhassa Türkçe Kur'an tartışmaları, Cumhuriyet'in ilanını müteakip uygulamaya dönük sonuçlarını vermiştir.

Bu noktada Kur'an tercümesi tartışmaları bağlamında modern dönemde sık sık kendisine atıfta bulunan Kur'an'a dönüş çağrıları ve bu dönemde teşekkül etmeye başlayan Kur'an merkezli din tasavvuru hakkında bir ayrıma dikkat çekilmesi gerekir. Müslümanların tarihî-dinî tecrübesi anlamında gelenek, modern dönemdeki tartışmalarda kimi Müslüman âlim ve aydın çevrelerce İslam dünyasının geriliğinin temel sebepleri arasında görüldüğünden aynı çevrelerde olumsuz bir algıya sahiptir. Özünde Müslümanların manevî alanda olduğu kadar maddî alanda güçlenmelerini ve gelişmelerini sağlayacak potansiyele de sahip olan ve tarihin belli dönemlerinde bunun canlı örneklerini sunan İslam dini, aynı çevrelerce tarih boyunca ona karışan yanlış inanç ve uygulamalarla safiyetini

5 Satır arası Kur'an tercümeleri için bkz. Yaşar Şimşek, *Türkler ve Kur'an*, İstanbul: Selenge Yay, 2021.

kaybetmiş kabul edilir ve tekrar saf haline ulaşılması için aslı kaynaklarına ve bunların başında gelen Kur'an'a dönülmesi fikri savunulur. Kur'an merkezli bir din tasavvurunun aydın çevrelerde yaygınlaştığı modern dönemde, dinin saf haline ulaşmaya ve İslam'dan hareketle bir kalkınma modeli geliştirmeye dönük dindar çevrelerin bu talepleri yanında, uluslaşma ve sekülerleşme politikalarının bir enstrümanı olarak Kur'an'a vurgu yapan ve Kur'an çevirisini savunan siyasî-ideolojik talepler de bulunmaktadır.⁶ İşte "Türkçe Kur'an" başlığı altında ele almaya çalışacağımız konu, bu ikinci grupta yer alan çevrelerin siyasî-ideolojik talepleriyle yakından alakalıdır.⁷ Bu talep sahipleri ağdalı bir dile sahip olduğu ve ulemanın hurafelere dayalı yorumlarını yansıttığını düşündüğü tarihi Kur'an çevirisi örneklerine cephe almış, dinin saf ve olumlu mesajını bulanıklaştırdığı, yanlış inanç, kanaat ve uygulamaları tervic ettiğini kabul ettiği bu çevirilere karşı sade bir dille ve yorumsuz olarak hazırlanmış, yani doğrudan Kur'an'ın lafzî anlamını vermekle yetinecek yeni Türkçe çeviriler yapılması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Dolayısıyla zamanla uluslaşma tartışmalarının bir parçası olarak "Türkçe Kur'an" anlayışına evrilecek bu yeni çeviri talepleri, bir yandan dili ve muhtevası itibarıyla modernleşmeye engel görülen tarihi tercümelere, diğer yandan o tercümelere kendi tekelinde tutan geleneğin taşıyıcı unsuru ulemayı devre dışı tutacak arayışlara matuftur.

6 Kur'an'a dönüş çağrıları ve Kur'an merkezli din tasavvurunu daha önce bir yazımızda ele almıştık. Konunun detayları için oraya bakılabilir: Mertoğlu, "Doğrudan Doğruya", s. 69-113.

7 İleride 1918 tarihli Türkçe Kur'an'ı terennüm eden şiirinden söz edeceğimiz Türkçü hareketin önde gelen düşünürlerinden Ziya Gökalp'in yakın çevresindeki öğrencilerinden Ahmed Muhiddin (ö. 1923), 1921 yılında Leipzig Üniversitesi'ne sunduğu doktora tezinde, o dönem Türk milliyetçilerinin dine yaklaşımın nihai kertede siyasî olduğunu, bu kimselerin merkezî meselesinin din değil, İslam'ı batılı metotlara uygun şekilde milli ihtiyaçların gereklerine göre şekillendirmek olduğunu, içerden bir isim olarak etraflıca anlatır, bkz. Ahmed Muhiddin, *Şiir, Milliyetçilik, İslâmcılık*, s. 140, 151. İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi üyelerinden Şeyhülislam Hayri Efendi'nin Gökalp'in dine bakışı ile ilgili söyledikleri de aynı istikamettedir. O partiden yakın arkadaşı Gökalp'in Meşihat'ın dinin neşri ile meşgul olması gerektiğine dair bazı görüşler ileri sürse de buna kalben inanmadığını, memlekette dinsizliği tesis etmek üzere Meşihat ve Evkâf Nezareti'ni yıkmak üzere son gayretle çalıştığını, ancak kendisini İslam dini lehinde imiş gibi gösterdiğini iddia etmektedir, bkz. Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet*, s. 384-385.

Gökalp'in Meşihat'ın dinin neşriyle meşgul olmasına dair görüşler dile getirirse de buna kalben inanmadığını belirttikten sonra onun gizlediği asıl hedefini şu şekilde gördüğünü belirtir: "Hülasa Ziya Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey gibi doğrudan doğruya İslam dini aleyhinde bulunan ve memlekette dinsizliği tesis etmek üzere, İslam dininin yayılmasına ve İslam hükümlerinin idame ve muhafazasına yardımcı olan iki İslamî daire -ki Meşihat ile Evkaf Nezareti'dir- bunları esasından yıkmak üzere son gayretle çalışıyorlar ve fakat kendilerini din aleyhinde göstermeyip bilakis İslam dini lehinde göstererek, 'Dünyayla meşgul din ile meşgul olmak üzere şeriat mahkemelerini Meşihat'ın meşgulliyetleri arasından çıkaralım. Evkaf'tan da mektepleri alalım Maarif'e verelim,' diyorlardı. 'Anadolu'da din kalmadı, köylerde köylüler peygamberlerini bilmiyorlar. Meşihat bunlarla meşgul olsun, dünya işlerine baksın,' diye birçok gübürlüğe başladılar" (Hayri Efendi, *Meşrutiyet*, s. 384-385).

II. Meşrutiyet (1908) sonrasında yaşanan gelişmeler esnasında tefsirden, diğer bir ifade ile büyük ölçüde ulemanın yorumlarından temizlenmiş, Türkçü ve seküler çevrelerin Türkçe Kur'an beklentisini karşılayacak tarzda Kur'an'ın yeni çevirilerini ortaya koyma arzu ve beklentisi, ancak Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması sonrası tekrar dillendirilmeye başlamış⁸ ve 3 Mart 1924 tarihinde hilafet ile Şerîye ve Evkaf Vekâletinin ilgası ve medreselerin kapatılması sonrasında tatbik sahasına konulabilmiştir.

Türkçe Kur'an fikrinin hayata geçirilmesi sürecinde son 15-20 yıldır bazı çevrelerde varlığı bilinen beklentilerin tatbik sahasına konulmasında 3 Mart 1924 tarihli inkılapların belirleyici etkisi bulunmaktadır. Zira Kur'an tercümesi konusunda yeni bazı arayışların ortaya çıktığı Tanzimat sonrası ve bilhassa II. Abdülhamid döneminde bu türden arayışlara Meşihat başta olmak üzere dinî konularda denetleme vazifesi yürüten yerleşik bazı kurumlar vasıtasıyla sınırlama getirilmiştir. Örneğin II. Abdülhamid döneminde matbu dinî yayınları denetlemek amacıyla Meşihat'e bağlı kurulan Teftiş-i Mesâhif-i Şerife ve Tedkik-i Müellefât Encümeni heyetinin⁹ dilci ve edebiyatçı Şemseddin Sami'nin (ö. 1904) Kur'an tercümesine olur vermediği bilinmektedir.¹⁰ Bu dönemde aynı meclis II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi Kur'an tercümeleri tarihinde adından sıkça söz ettirecek Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu, ö. 1939) isimli şahsa da olur vermemiştir.¹¹ Benzer bir durum aynı dönemde hazırladığı Kur'an tercümesi ancak vefatından sonra, 1914'ten itibaren *İslam Mecmuası*'nda yayımlanmaya başlayan asker kökenli

8 Milli Mücadele'nin önemli komutanlarından Kazım Karabekir Paşa'nın anlattıkları Lozan Antlaşması'nın dinle alakalı bazı inkılapların ve Türkçe Kur'an beklentisinin hayata geçirilmesinde bir dönüm noktası teşkil ettiğini göstermektedir, bkz. *Paşaların Kavgası*, s. 158-159.

9 II. Abdülhamid döneminde yaklaşık 1889'da kurulan Teftiş-i Mesâhif-i Şerife ve Tedkik-i Müellefât Encümeni'nin 1892'den itibaren aktif olarak çalışmalarına başladığı ve yaklaşık 1910'da her iki kurumun Tedkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îye adı altında birleştirildiği bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Polat, "Osmanlı'da Matbu İslam'ın Onay ve Denetimi", s. 99-105. Polat'ın yazısında 1914'te Kur'an'ın Arapça aslını vermeksizin sadece Türkçe mealini vermek isteyen bir çalışmanın söz konusu Meclis tarafından reddedildiği Meşihat Arşivi'ne dayalı olarak ortaya konulmaktadır (s. 110, dn. 75).

10 Şemseddin Sami'nin âyetlerin nüzul sebeplerine ve gerekli bazı izahlara haşiyede yer verdiği bilinen "Tefsir-i Cedid" isimli çalışmasının Maarif Nezareti tarafından kabul edildiği ancak Meşihat tarafından reddedildiği bilinmektedir, bkz. Abay, "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi", s. 244; Wilson, *Translating*, s. 108-110. O sıralar Galatasaray Sultanisi'nde öğrenci olan Yunus Nadi, Meşihat'taki incelemeyi yapan hocası Hafız Refi'in ertesi gün derste bu olayı kendilerini nasıl aksettirdiğini anlatmaktadır, bkz. "Türkçe Kur'an Türkçe İbadet" (25 Ocak 1932), Şener, *Anadilde İbadet* içinde, s. 149-152.

11 Süleyman Tevfik Türkçe Kur'an adını vereceği tercümesini ancak 1926 yılında yayımlayabilmiştir. Sayfa numarası olmayan takdim yazısında "saltanat devr-i nâ-meşrûu" dediği 1908 öncesi ve sonrasında iki teşebbüsünün neden sonuçsuz kaldığını ve çalışmasını ancak "devr-i mes'ûd-i Cumhûriyet"te bastırmaya nasıl muvaffak olduğunu kendi açısından izah eder, bkz. *Tercüme-i Şerife Türkçe Kur'an-ı Kerim*.

Manastırlı Mehmed Rifat (ö. 1907) için de söylenebilir.¹² Bu şekilde II. Meşrutiyet döneminde de söz konusu dinî kurumların ülke yönetimindeki nüfuzu, gerekli ilmî ya da dinî-ahlakî yeterliliğe sahip olma konusunda şüpheli görülen kimse-lerin bu türden teşebbüslerine engel olduğu olmuştur. Aynı kurumların varlığını sürdürdüğü Cumhuriyet'in ilk dört ayında da bu türden girişimlerin kendisi için uygun bir zemin bulamadığı *Sebilürreşad*'ın şu haberinden anlaşılmaktadır:

Birkaç ay mukaddem ehliyesiz ve gayrimüslim bir adamın Kur'an-ı Kerim'i tahrif eden bir tercüme vücuda getirdiğini ve İstanbul kütüphanelerinden birinin bunu tab etmek üzere olduğunu haber almış, bu cüretkârane hareketi (*Sebilürreşad*)'da mevzu-ı bahs ederek evliyâ-yı umûrun Kur'an-ı Kerim'e karşı vuku bulmak üzere olan bu tecavüzü men etmelerini rica eylemiştik. O zaman Şeriye Vekâleti (*Sebilürreşad*)'ın mutalaâtını nazar-ı dikkate alarak Dâhiliye Vekâleti'ne müracaat etmiş, Dâhiliye Vekâleti de tedâbir-i lâzimeyi itihaz ederek bir gayrimüslim tarafından âyât-ı Kur'âniyenin tahrif olunmasına müsaade etmemişlerdi.¹³

Kastedilen ehliyesiz ve gayrimüslim kişi Zeki Mugâmiz'den (ö. 1932) başkası değildir. Mugâmiz'e bu çeviri yaptıran Kitaphâne-i İslam ve Askerî sahibi Tüccarzâde İbrahim Hilmi, daha önce 1914 yılında teşebbüs edip bastırmaya muvaffak olamadığı bu çalışmayı Cumhuriyet'in ilanı öncesi uygun şartların oluştuğunu düşünerek yayımlamak üzere yeniden teşebbüse geçmiş, ancak aynı engele takıldığından yine bir sonuç elde edememiştir.¹⁴ Doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve ilgili bakanlığı göreve çağırarak *Sebilürreşad*'ın uyarısı¹⁵

12 Manastırlı Rifat'ın tercümesinin ilk tefrikasında çalışmanın on sekiz yıl evvel yapıldığı bildirilmektedir, bkz. [Manastırlı Rifat], "Fâtîha-i Şerife", *İslam Mecmuası*, sy. 13 (17 Temmuz 1330), s. 385.

13 "Kur'an'ı Kerim Tercümesi", *Sebilürreşad*, c. 23, sy. 596 (6 Ramazan 1342/10 Nisan 1340/1924), s. 377.

14 Kur'an tercümesi tartışmalarında adı zaman zaman gündeme gelen Mugâmiz, Suriyeli bir Hristiyan'dır. Arapça kaynaklarda Ortodoks ve Süryanî şeklinde geçerken bazı Türkçe kaynaklarda Katolik olarak da gösterilir. Halep'te doğan ve yetişen Mugâmiz çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Bunlar arasında İstanbul Belediye Meclisi, Trabzon mektupçuluğu, polis gazetesi müdürlüğü, Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi, Ankara'da Telif ve Tercüme Komisyonu üyeliği vardır. Kahire'de çıkan *el-Müeyyed* ve *el-Livâ* ile Şam'da çıkan *el-Muktebes* gazetelerinde yazıları vardır. Şam'daki Arap Bilimler Akademisi (el-Mecma'u'l-ilmiyyü'l-Arabî) üyesidir. Siyasî yönden İttihatçılara muhalif olduğu anlaşılan Mugâmiz, II. Meşrutiyet döneminde Cem'iyyetü'l-ihâî'l-Arabiyye üyesi olmuş ve Halep'te seçimlere katılmış, ancak muvaffak olamamıştır. Corci Zeydân'ın *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî* adlı eseri dışında Kur'an'ı Türkçeye çeviri teşebbüsü olmuştur, bkz. Zirikî, *el-A'lâm*, c. 3, s. 8. Vefat haberi ve Abdullah Cevdet'in cenazesindeki nutku için bkz. "Zeki Megamez B. in Vefatı", *İctihad*, sy. 339, 15 Şubat 1932, s. 5665-5666.

15 "Biz bu tahkikâtımızı yalnız kitabımıza karşı kurulan bir pusudan efkâr-ı umumiyemizi ve Büyük Millet Meclisi'mizi haberdâr etmek için yazıyoruz. Kur'an-ı azîmüştân bu milletin a'zam-ı mukaddesâtıdır. Büyük Millet Meclisi'mizin en mühim vezâifinden biri bu kitab-ı

ile Şeriye ve Evkâf Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti'ni harekete geçirerek bu teşebbüsün önüne geçmiştir.

II. Tartışmanın Mısır'a Yansıması: Taraflar ve Literatür

Mısır 1798'de kısa süreliğine Fransızlar, 1882 yılında ise daha uzun süreli olarak İngilizler tarafından işgal edilmiş, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar uluslararası hukukta Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmaya devam etmiştir. Özellikle Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) döneminden itibaren Batı ile erken münasebetinin de etkisiyle modernleşme sürecine giren, askerî ve ekonomik açıdan kalkınma gösteren Mısır, devletin en önemli siyasî, iktisadî ve fikrî merkezlerinden biri haline gelmiştir.

İngiliz işgali sonrası Mısır, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi muhalefet hareketlerinin üstlendiği önemli merkezlerden biri olmuş, gerek Türklerin ve gerekse Arap milliyetçileri başta olmak üzere farklı etnik gruplardan Osmanlı tebaası muhaliflerin çeşitli faaliyetlerine sahne olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren devlet ve hilafet merkezi olan İstanbul'da gelişen hemen her türden siyasî ve toplumsal olayın bu muhalif isimlerin dışında Mısır'daki belli çevrelerin de alakasını üzerine çektiği bilinmektedir. XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkçe Kur'an tartışmalarına yönelik Mısır'daki ilgi de bu çerçevede düşünülmelidir.

Türkiye'de yürütülen Kurtuluş Savaşı mücadelesi İslam dünyasında büyük heyecan uyandırmış ve yakından takip edilmiştir. Bunda yürütülen mücadelenin bir cihad, İslam'ın ve hilafetin Hristiyan Avrupalı güçlerin esaretinden kurtarılması savaşı olarak görülmesinin ve bizzat bu mücadelenin önderleri tarafından bu şekilde gösterilmesinin de rolü büyüktür. Bu sebeple bu savaşı kazanan ordunun kumandanı olarak Mustafa Kemal, Müslümanlar arasında bir "İslam kahramanı" (*batalü'l-İslâm*) olarak görülmüştür. Ancak 3 Mart 1924'te hilafetin ilgasıyla birlikte medreselerin kapatılması, dinî tedrisatın kademeli olarak ortadan kaldırılması ve müteakip inkılaplar, devletin tepesindeki isimlerin bazı söylem ve eylemleri, İslam dünyasında ve bilhassa Mısır'da şok etkisi meydana getirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de olup bitenler Mısır'da yakından takip edildiğinden gerçekleşen inkılaplar, İslam adına Türklerden beklenti içinde olan bazı çevrelerde hem derin hayal kırıklıklarına ve öfkeye hem de bundan kaynaklı yoğun ve sert tartışmalara yol açmıştır. Türklerin İslam'dan uzaklaştıkları, irtidat ettikleri, Türkiye'nin ve Türklerin "mülhid" bazı yöneticiler tarafından İslam'dan

---

celili her türlü tecavüzden sıyanettir. Kitab-ı mübinimizin tercümesine karar vermek, tercüme ve tefsir ettirmek, bunları tedkik etmek ancak evliyâ-yı umurun dakik nezareti altında yapılacak bir iştir. Yoksa her rast gelen adam bu milletin kitabına dest-i teaddisini uzatamaz. Binaenaleyh Şeriye Vekâlet-i celilesinin meseleyi kemal-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate alması icap eder", bkz. "Büyük Bir Tecavüz: Kur'an'dan Menfaat Teminine Kalkışan Cüretkâr Bir Hristiyan", *Sebilürreşad*, c. 21, sy. 542-543 (20 Zilkade 1341/ 5 Temmuz 1339 [1923]), s. 182.

uzaklaştırılmaya çalışıldığı vb. türden algılar, yaşananların lehinde ve aleyhinde yürütülen propaganda faaliyetleri olmuştur. Dönem yazılarının içeriği kadar tonu, üslubu vb. değerlendirilirken bu elektrikli atmosfer, gerçek ya da asılsız dolaşıma giren bilgiler ve söylentiler muhakkak dikkate alınmalıdır. Kur'an tercümesi ve Türkçe Kur'an tartışmaları işte böyle psikolojik bir atmosferde, yaşanan büyük hayal kırıklığı, şaşkınlık ve öfke seli içerisinde yürütülmüştür. Özellikle Mısır'da Türkiye'deki yeni yönetime muhalif bazı isimler yanında Türkiye'de yaşananları zihniyet ve dünya görüşü açısından benimseyen seküler ve liberal çevreler, keza inkılapları iyi niyetli olarak yorumlamaya çalışan dindar bazı isimlerin bulunması, bu tartışmaları daha da alevlendirmiş ve neticede Türkiye'deki inkılaplar, özellikle bunlardan dinle bağlantısı olanları ve bu meyanda Kur'an tercümesi konusu basında yoğun tartışmalara ve bir tür propaganda savaşına yol açmıştır. O dönemde Mısır, Türkiye'de yaşanan gelişmelerin İslam dünyasına intikalinde bir köprü vazifesi gördüğünden bu tartışmaların incelenmesi, İslam dünyasının modern Türkiye algısını anlamak açısından da hususi bir öneme sahiptir denebilir.

Türkiye ve Mısır arasında basında cereyan eden propaganda savaşlarında özellikle üç isme dikkat çekmekte yarar görüyoruz; bunlar 1922'de Kahire'ye giden ve orada *el-Ehrâm* ve *el-Mukattam* gazetelerinde kaleme aldığı yazılarla Mısır basınında Ankara'nın sesi olma vazifesini üstlendiği anlaşılan Abdülgani Seni (Yurtman, ö. 1951),¹⁶ bazı Mısır gazetelerinin İstanbul muhabiri olarak Ankara'daki yeni yönetimin icraatlarının Mısır'da tanıtılması ve savunulmasını üstlendiği iddia edilen Ömer Rıza (Doğrul, ö. 1952)¹⁷ ve İskeçe'de çıkardığı *Yarın* gazetesi ile gerek Mısır matbuatına gönderdiği ve gerekse oradan yaptığı iktibaslarla Türkiye'deki inkılaplar hakkında eleştiriler yönelten Mustafa Sabri'dir (ö. 1954).¹⁸

16 Yurtman 1922 sonrası Mısır hatıralarını ihtiva eden eserinde bu dönem tartışmalarına işaret eder. Örneğin 1923 yılında *el-Mukattam*'da yayımladığı "Hakikati Tenvir" başlıklı yazısında Türklerin Fatih Camii'nde namazlarını kendi dilleri ile kılmaya başladıklarına dair gazetelerde çıkan haberin asılsızlığını ortaya koymaya çalışır, bkz. "Mısırdaki Üç Yıl Millî Çatışmalarım" (Millî Kütüphane, 06 Mil Yz Mûs 249, 1927) başlıklı sayfa numaraları olmayan daktilo metin. Mustafa Sabri, Seni Bey'in Mısır matbuatında Ankara hükümetini desteklemeye yönelik faaliyetlerinden söz etmektedir: "Onlar Ankara'da dini yıkarken, bu adam Kahire'de Mısırlıların gafletini kullanıp, bâtıl hak gösterme çabasını veriyordu", bkz. *Hilâfetin İlgaının Arkaplanı*, s. 157, ayrıca bkz. s. 162, 164, 171, 173 vd. Seni Bey aynı zamanda Türkiye'de hilâfetin kaldırılmasının dinî açıdan temellendirilmesini üstlenen isimlerden Seyyid Bey'e ait olduğu anlaşılan *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye* adlı eserini de Arapçaya çeviren isimdir. *el-Hilâfe ve sultatü'l-ümme*, Mısır: Matbaatü'l-Hilâl, 1342/1924.

17 Bu iddia özellikle Mustafa Sabri tarafından dile getirilmekte ve Mısır'da yayımlanan *es-Siyâse* gazetesinin İstanbul muhabirliğini yapan bu kimse "Türkiye inkılabının eli bayraklı dellallarından" biri olarak takdim edilmektedir, bkz. "Türkiye İnkılabı ve Mısır Matbuatı", s. 3.

18 Mustafa Sabri, Hasan Fehmi tarafından İskeçe'de 22 Temmuz 1927 - 5 Eylül 1930 tarihleri arasında 70 sayı çıkarılan *Yarın* gazetesinde (ve bunun devamı olarak beş sayı çıkan *Peyâm-ı İslâm*'da) Ankara hükümeti aleyhine yoğun ve sert bir muhalefet yürütmüştür. Bu gazete aynı dönemde Ankara hükümeti yanlısı olarak Batı Trakya'da çıkan *Yeni Adım* gazetesi ile

Mustafa Sabri'nin İskeçe'de çıkardığı gazete aracılığıyla o dönemde Türkiye'deki gelişmelerin Mısır'a nasıl yansıdığına dair bazı ipuçları bulunabilir. Örneğin dinde reform amacıyla Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde hazırlandığı bilinen Dinî İslahat Beyannamesi'nin tartışıldığı bir dönemde Zeyneb Ahmed Muhammed imzasıyla *el-Mukattam* gazetesinden iktibas edilen bir yazıda, son yıllarda Türkiye'den gelen yeni/sarsıcı haberlere alışıldığı, bu yıl da ayakkabı ile camilere girme, camilere müzik aletleri koyma ve cemaat çekebilmek için güzel sesli hafızlar görevlendirme planları vesilesiyle şu sarkastik öneri dile getirilmektedir:

Türkiye camilerine cemaat celbi meselesi üzerine bir şey daha hatırıma geldi: Mısır'ın kafe şantelerinin meşhur-ı âlem iki bülbülü mesabesinde bulunan (Münire Mehdiye), yahud (Ümmü Gülsüm)'e Ayasofya Camii'nde Cuma namazlarından evvel Sûre-i Kehf okutturmak tecrübesi yapılırsa... Neticesi öyle tahmin ediyorum ki cami cemaat mühâcemesinden dolup taşacaktır.¹⁹

Cumhuriyet dönemi inkılaplarının İslam dünyasındaki Türkiye algısını nasıl etkilediğini göstermek üzere bir başka örneğe de işaret edilebilir. 1926 senesinde Mısır'da düzenlenen Hilafet Kongresi'ne şahsen katılamayan Uman Emiri'nin temsilcisi ve sâbık Osmanlı Meclis-i Ayân mebusu Süleyman el-Bârûnî (ö. 1940), laik (lâdinî) bir ülke konumuna gelen Türkiye'nin İslam'dan uzaklaşıp Hristiyan hükümetlere yaklaştığı ve bu nedenle telef olmaması ve alay malzemesi yapılmaması için temiz nebevî emanetlerin İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağı, nakledilmesi gerektiği, bunları muhafaza etmeye en uygun ülkenin Mısır olduğuna dair Kahire'de yayımlanan *eş-Şûrâ* gazetesine bir mektup göndermiştir.²⁰ Bu örneğin de inkılaplarla birlikte İslam dünyasında ve bilhassa Mısır'da Türkiye'nin İslam'dan uzaklaştığı algısının mevcudiyetini teyit ettiği söylenebilir.

Türkçe Kur'an tartışmalarının Mısır ayağında izi sürülmesi gereken kaynak isimlerin başında tartışmasız Reşid Rıza (ö. 1935) gelmektedir. Selefî eğilimli, dinî düşünce ile birlikte siyaset ve eğitim hayatı başta olmak üzere toplumsal hayatın ıslah edilmesi gerektiği fikrine sahip bir Osmanlı vatandaşı olan Reşid Rıza, kendisini yönetimin baskısı altında hissettiği memleketi Trablusşam'dan 1897 sonunda gizlice İngiliz işgali altındaki Mısır'a kaçmış ve 1898'den vefatına kadar Kahire'de İslam dünyasının en etkili yayın organlarından biri olan *el-Menâr* dergisini çıkartmıştır. Türkçe Kur'an tartışmaları Cumhuriyetle birlikte ivme kazanmış olsa da Reşid Rıza çok öncesinden din ile Arapçanın münasebeti, Arap

polemiklere de girmiştir. Bkz. *Yarın* gazetesi koleksiyonu, IRCICA Kütüphanesi (956./102305/YAR). Mustafa Sabri Ankara hükümetinin Yunan makamlarına yönelik baskısı sonrasında İskeçe'den ayrılıp Mısır'a gitmek zorunda kalmıştır, bkz. Tefik İslam Yahya, *Şeyhülislâm Mustafa Sabri*, s. 43-44.

19 "Türkiye İnkılabı ve Mısır Matbuatı", s. 3'ten naklen.

20 "el-Âsârü'n-nebeviyye ve darûretü naklihâ min Türkiyâ", s. 8.

olmayanların İslam'a daveti, Kur'an'ın tercümesi ve namazda Arapça dışında bir dilde kıraat bağlamında İslam dünyasının genelinde, ancak özellikle hilafet merkezi Osmanlı Devleti ile onun devamı olarak görülen Türkiye Cumhuriyeti'ndeki gelişmeleri neredeyse gün be gün yakından takip etmiş ve bu gelişmelere dair bazı değerlendirmelerini dergisinde ortaya koymuş bir kimsedir. Diğer bir ifade ile kendisi Arapçanın ve Arap kimliğinin İslam dini açısından vazgeçilmezliğini önemseyen ve bu sebeple Türkçe Kur'an teşebbüsünün en açık aleyhtarlarından biri olduğundan farklı Müslüman milletlerin İslam'la ilişkisi konusu, Kur'an'ın farklı dillere tercümesi, dinî ve millî (ulusal anlamında) aidiyet meselesi onun her zaman gündeminde yer almış ve dergisinin ilk sayılarından son ciltlerine varıncaya kadar otuz yılı aşkın bir zaman diliminde çok sayıda yazı kaleme almıştır. Bu fikr-i takibi dışında tespitlerimize göre Arapçada "Türkçe Kur'an" tabirinin karşılığını ilk kez 1903 yılında kullanan bir kimse olması hasebiyle elde ettiği öncü rolü, bu tartışmada kendisini vazgeçilemez bir konuma yerleştirmektedir. Bu yüzden ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere onun yazılarına daha fazla atıf yapma gereği duyulmuştur.

Cumhuriyet'in başlarına kadar Mısır'da Reşid Rıza'nın neredeyse tek başına takip ettiği bu konu, yeni dönemde farklı isimlerin katılımıyla zenginleşmiş, özellikle 1925-1936 arasında Kur'an tercümesi konusunda Mısır'da bir dizi tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmaların çoğu doğrudan ya da dolaylı olarak TBMM'nin Türkçe Kur'an meali hazırlatma kararı ve sonrasında (özellikle 1932 Ramazanı) Türkçe ibadete yönelik bazı uygulamalarda olduğu gibi Türkiye'de yaşanan birtakım gelişmelerle yakından alakalı olup, onun dışında Mısır'da yaşanan iki farklı olay da bu tartışmaların alevlenmesine vesile olmuştur. Kur'an tercümesi meselesi sadece ilmî ve teknik yönü olan bir konu olmayıp siyasî ve ideolojik uzanımları da ihtiva ettiğinden hararetli ve yoğun tartışmalara dönüşmüş, taraflar kamuoyunu etkileyebilmek için gazete ve dergilerde görüşlerini temellendiren ve karşıt görüşleri eleştiren yazılar yayımlamıştır. Özellikle *el-Ahbâr*, *el-Ahbârü'l-Misriyye*, *el-Mukattam* ve *el-Ehrâm* gibi günlük gazetelerde, keza Reşid Rıza'nın *Mecelletü'l-Menâr*'ı ve Ezher Üniversitesi'nin çıkardığı *Nûrû'l-İslâm*/*Mecelletü'l-Ezher* gibi bazı dergiler başta olmak üzere kimi periyodiklerde tefrika edilen bu yazıların bir kısmı bilahare kitaplaşmıştır. Bunların dışında doğrudan risale ve kitap olarak da yayımlanan çalışmalar bulunmaktadır.

Bu tartışmalarda kabaca Kur'an'ın tercüme edilemeyeceği, özellikle harfî tercümesinin imkân hâricinde olduğu, tercümeyle Kur'an denilemeyeceği, keza Kur'an tercümesi ile namaz kılınamayacağı görüşünde olup Kur'an tercümesine yönelik güncel girişimleri (ki bununla öncelikle Türkiye'de hükümetin resmî bir Kur'an tercümesi hazırlatma hazırlığı kastedilir) İslam'ın karakterini ve İslam ümmeti arasındaki birliği bozmaya dönük bir fitne olarak gören isimler bulunmaktadır. Bunlar arasından Reşid Rıza, Mustafa Sabri Efendi, Muhammed Şâkir (ö. 1939), Muhammed Haseneyn Mahlûf el-Adevî (ö. 1936), Muhammed Hıdır Hüseyin (ö.

1958), Mahmud Ebû Dakîka (ö. 1940), İbrahim el-Cibâlî (ö. 1950), Muhammed Bahît (ö. 1935), Muhammed Süleyman, Mustafa Şâtır, Abdülaziz Halil gibi isimler sayılabilir. Diğer taraftan bu grubun karşısında tercüme Kur'an denilemeyeceğini, tercümenin aslın yerine ikame edilemeyeceğini kabul etmekle, dolayısıyla Türkçe Kur'an tabirini kabul edilemez bulmakla birlikte Kur'an'ın Türkçe ve İngilizce gibi Arapça dışında bir dile tercümesini mümkün ve hatta İslam'a davet için gerekli bir faaliyet olarak gören, ayrıca Arapça bilmeyen ya da dili dönmeyen kimselerin Kur'an'ın Arapça aslı yerine bir başka dildeki tercümesini okuyarak da namaz kılabilceğini savunan kimseler bulunmaktadır. İlkine nazaran sayıca azınlıkta kalan bu grup içinde Muhammed Ferîd Vecdî (ö. 1954), Muhammed Mustafa el-Merâgî (ö. 1945), Mahmûd Şeltût (ö. 1963) gibi isimler sayılabilir. Tartışmanın taraflarına dair bu ikili ayrım açıklamaya yönelik kaba bir ayrım olup aynı tarafta yer alanların homojen bir yapıya sahip olup her konuda aynı fikri savundukları iddiasını taşımaz. Aynı grupta yer alanlar arasında elbette bazı nüanslar bulunmaktadır. Örneğin tercüme karşı çıkanlardan sadece Reşid Rıza, Mustafa Sabri Efendi ve Muhammed Şakir görüşlerini "Türkçe Kur'an" tabirini bilinçli şekilde kullanarak temellendirirken, her iki gruba mensup isimler tercümenin imkânı, dinî hükmü ve namazda Arapça dışında kıraatin cevazı gibi fikhî ve teknik bir dil üzerinden görüşlerini ortaya koymakta, Reşid Rıza ve Mustafa Sabri dışında ilk gruptan sadece Muhammed Şâkir, İbrahim el-Cibâlî ve Muhammed Bahît, ikinci gruptan da sadece Ferîd Vecdî Türkiye'deki gelişmelere açık göndermeler yapmaktadır. Ayrıca ilk grupta yer alan M. Hıdır Hüseyin, adına tercüme denil-mese ve tefsir tercüme yoluyla da olsa İslam'a davette Kur'an'ın manalarını diğer dillere nakletmeyi gerekli görmektedir.

Üç Önemli Tarih: 1925, 1932 ve 1936

Cumhuriyet sonrası Mısır'daki tartışmalarda üç tarih dikkati çekmektedir. Bunlardan 1925 yılında TBMM'nin bir Türkçe Kur'an meâli hazırlatma kararı alması ve aynı yıl bu olayın gölgesinde Muhammed Ali Lâhûrî'nin (ö. 1951) İngilizce Kur'an tercümesinin Mısır'da piyasaya sürülmek istenmesidir. 1932 tarihi Türkçe Kur'an tercümesi olmaksızın gerçekleşemeyecek ana dilde ibadet projesinin Türkiye'de resmen uygulamaya konulmak istendiği bir tarihtir. 1936 ise Kur'an tercümesini müdafaa eden isimlerden Merâgî'nin başında olduğu Ezher'in Kur'an'ın İngilizceye tercüme edilmek üzere bir proje başlatmasıdır. Son olay Türkiye'de yaşanan gelişmelerle alakalı hararetli tartışmaların gölgesinde gelişse de daha ziyade Mısır'ın iç siyaseti ile yakından alakalı olduğundan hakkında kısaca bilgi verecek, detaylara fazla girmeyeceğiz.

Cumhuriyet sonrası Kur'an tercümesi konusunda Mısır'da ilk tepkiyi veren isim, tahmin edileceği üzere son çeyrek asırdır ilgili gelişmeleri yakından takip eden Reşid Rıza'dır. 3 Mart 1924'te hilafetle birlikte Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin ilga edilmesi ve medreselerin kapatılması ile yeni yönetimin girdiği rota değişikliğine

dikkat çeken Reşid Rıza,²¹ Şubat 1925'te TBMM'nin aldığı karar sonrası Kur'an tercümesi aleyhindeki görüşlerini önce dergisinde dile getirmiş, A'râf 7/157. âyeti kapsamında tefsirine taşıyıp geliştirdiği bu konudaki görüşlerini sonrasında müstakil bir kitap olarak da yayımlamıştır.²²

TBMM'nin aldığı karar üzerinden henüz 1,5 ay geçmişken yurt dışında hırslanıp Mısır'a sokulmak istenen İngilizce bir Kur'an tercümesi de Türkiye'deki gelişmelerden mülhem olarak Arapça Kur'an'ın yerini alacağı öngörülen harfî bir tercüme teşebbüsü olarak algılandığından bazı tartışmalara sebebiyet vermiştir. Söz konusu tercüme Hindistan'daki Kâdhîânîlîğîn Ahmediyye adıyla bilinen Lahor kolunun reisi Muhammed Ali Lâhûrî'ye ait *The Holy Quran*'dır.²³ Lâhûrî'nin tercümesi henüz gümrükte iken Ezher yönetimi resmî makamlardan onun müsadere ve imha edilmesini talep etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla eser bu şekilde ülkeye sokulmadan imha edilmiş, bu olay üzerine Mısır basınında lehte ve aleyhte görüşlerin serdedildiği bir tartışma başlamıştır.

Bu tercüme ile ilgili ilk yayın yapan isimlerden biri, sâbık Vekilü'l-Ezher olan Muhammed Şâkir'dir. Kur'an tercümesi konusundaki sert tutumu ile tanınan Muhammed Şâkir'in Nisan-Mayıs 1925'te *el-Mukattam* gazetesinde yayımlanan dört yazısı, sonrasında bir kitap olarak da neşredilmiştir.²⁴

1925 yılında Muhammed Şâkir'le hemen hemen aynı günlerde Kur'an tercümesi hakkında kitap yayımlayan Ezher âlimlerinden bir diğeri Muhammed Haseneyn

21 Reşid Rıza, "el-İnkılâbü'd-dîni".

22 Reşid Rıza, *Tercemetü'l-Kur'an vemâ fihâ mine'l-mefâsid*.

23 Maulvi Muhammad Ali, *The Holy Qur-ân containing the Arabic Text with English Translation and Commentary*, Lahor 1917; London 1917. Sonrasında birçok baskısı yapılan çalışma, açıklamaları özetlenerek ve orijinal Kur'an metni çıkarılarak da yayımlanmıştır: *Translation of the Holy Quran*, London 1928. Çeşitli dillere tercüme edilen eser Türkçeye de çevrilmiştir: *Kuran-ı Kerim (Arapça metinli Türkçe tercüme ve tefsir)*, trc. Ender Gürol, Dublin: Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam Lahore, 2008. Eserin Ahmedîler'in kendi sitelerinde tanıtımı için bkz. https://aaail.org/text/hq/trans/ma_list.shtml [Erişim Tarihi: 27 Nisan 2021]. Bu eserle ilgili ayrıca bkz. Ünsal, "Mevlana Muhammed Ali'nin Meal-Tefsiri", s. 125-160.

24 Muhammed Şâkir, *el-Kavlü'l-fasl*. Söz konusu *el-Mukattam* yazılarından ilki 10 Nisan tarihini taşımaktadır. Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir'in babası da olan Muhammed Şâkir hakkında daha fazla bilgi için torunun yazdıklarına bkz. Üsâme Ahmed Şâkir, *Min a'lâmi'l-asr*, s. 9-24; ayrıca bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-sakir> [Erişim Tarihi: 30.4.2021]. Söz konusu ansiklopedi maddesinde *el-Kavlü'l-fasl*'ın Picktall'in İngilizce tercümesi ile ilişkilendirilmesi sehven olmalıdır. Zira Picktall'in tercümesi 1930'da yayımlanmış, kendisi öncesinde Ezher ulemasından bu tercüme ile ilgili görüş istediğinden Muhammed Şâkir 1929 ve 1930 senelerinde bu tercüme vesilesiyle iki ayrı yazı daha kaleme almıştır, bkz. "Tercemetü'l-Kur'âni'l-kerim", s. 1; "Fî sebîli'l-istiftâ", s. 1 (bu iki yazı dışında bu makalede kullanılan Mısır'daki bazı kaynaklara ulaşma konusunda yardımı esirgemeyen Dr. Eşref Abdülmaksûd'a müteşekkirimiz). Tercümesinin Mısır safahatı hakkında bilgi veren Picktall, Muhammed Şâkir'in yazılarından da söz eder, bkz. Fremantle, *Loyal Enemy*, s. 411-413.

Mahlûf'tur. Muhammed Şâkir gibi Kur'an tercümesi ve bilhassa harfî tercümenin imkânsız olduğunu savunan Mahlûf, 1922 yılında Kur'an'la ilgili bazı meselelere dair kaleme aldığı ve henüz yayımlamadığı bir risalesinin Kur'an tercümesi ile ilgili dördüncü makalesini, 1925 Nisan'ında bu konuyla alakalı tartışmalar alevlenince söz konusu risaleden önce ve müstakil olarak neşretmiştir.²⁵

Mahlûf'un eseri somut bir atf içermediğinden bu çalışmanın Lâhûrî'nin müsa-dere ve imha edilen tercümesiyle alakalı tartışmalarla doğrudan irtibatlı olduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte 1922 yılında kaleme alınan bir eserin Kur'an tercümesiyle alakalı kısmının tam da bu tartışmaların yaşandığı 1925 Nisan'ında apar topar müstakil olarak yayımlanmasının, gündemi yakalama çabasıyla yakından ilişkili olduğu açıktır. Diğer yandan Muhammed Şâkir, eserinin takdiminde basında çıkan tartışmalara işaret ettiğinden ve söz konusu İngilizce tercümenin sahibi Muhammed Ali'nin Kâdiyânî kimliğine ve özellikle nübüvvetle alakalı görüşlerine dikkat çeken Ebü'n-Nasr es-Seyyid Ahmed el-Hindî imzasıyla *el-Ahbâr*'da yayımlanan bir yazıdan iktibasta bulunduğundan onun çalışmasının bağlamı daha rahat tespit edilebilir durumdadır.²⁶ Muhammed Şâkir gerek tercüme sahibinin bu mezhebî bağlantısından kaynaklanan mahzurlu itikadî görüşleri gerekse çalışmanın, tercüme edilmesi mümkün olmayan ilahî kelâmı tercüme adı altında sunmaya kalkışması sebebiyle Ezher'in kararını desteklemekte, hatta bu eserin nasıl imha edilmesi gerektiği konusunda ilginç bazı detaylara da yer vermektedir.²⁷

Lâhûrî'nin tercümesinin imhası Ezher çevrelerinde genel kabule mazhar olmuş görünmekle birlikte bu konuda farklı yaklaşımların da olduğu anlaşılmaktadır.

25 Mahlûf, *Risâle*. Üzerinde baskı tarihi bulunmayan eserin müellif takdimindeki tarih 5 Şevvâl 1343/28 Nisan 1925'tir. Eser müstakil olarak basılmakla birlikte 1922'de telif edilen söz konusu risale ile irtibatı gösterilmek üzere olsa gerek baş tarafta "dördüncü makale" alt başlığı ile takdim edilmektedir. Mahlûf, bir kaç ay sonra söz konusu risaleyi ilk üç makaleyi ihtiva eden haliyle de ayrıca yayımlamıştır: *Unvânü'l-beyân fî ulûmî't-tibyân*, Kahire: Matba'atü'l-ma'âhid, 1344. Müellifin takdimi 15 Zilkâde 1343/7 Haziran 1925 tarihini taşımaktadır. Mahlûf için ayrıca bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/adevi-muhammed-haseneyn> [Erişim Tarihi: 30.4.2021].

26 Muhammed Şâkir, *el-Kavlü'l-fasl*, s. 3-5. 16 Nisan tarihinde yayımlanan Ebü'n-Nasr imzalı yazıda tercüme sahibinin Mütenebbi Mirza Gulam Ahmed el-Kâdiyânî'nin Kadıyan ve Lahor hiziplerine ayrılan etbândan Lahor hizbinin reisi Muhammed Ali olduğu, her iki hizbin ayrı ayrı Kur'an tercümesi yayımladığı ve haşiyelerdeki notlarla Kur'an'ın manalarını tahrif ettikleri, Gulam Ahmed'i peygamber ilan eden ilk gruptan farklı olarak Lahor hizbinin onu sadece müceddid ve mehdi olarak gördüğü belirtilmektedir.

27 Kur'an tercümelerini Kur'an'ın Arapça nazmındaki kudsiyetine karşı bir hürmetsizlik olarak takdim eden ve Kur'an'ın aslının yerine geçirileceğini düşündüğü harfî bir tercümenin helal olmadığı görüşünde olan Muhammed Şâkir, eline bu şekilde bir Kur'an tercümesi geçen bir Müslümanın onu yakarak ya da imha yollarından biri ile yok ederek Allah'a yaklaşması gerektiği belirtilir ve ihlasla sağ elini sol elinin üstüne koyarak "Arapça dışında herhangi bir dilde elime geçen bütün Kur'an tercümesi nüshalarını imha edeceğime dair Allah'a söz veriyorum" şeklinde yemin etmesini ister, *el-Kavlü'l-fasl*, s. 5, 36.

Uzun yıllar yürüttüğü Mısır baş müftülüğü görevinden 1921 yılında emekli olan Ezher ulemasından Muhammed Bahî't'in talim, tefehhüm, tefhim, inzar ve tebliğ için Kur'an tercümesini caiz gördüğü, o yüzden Kur'an'ın manalarını tağyir eden bir bozukluk bulunduğu iyice anlaşılmadan içinde Arapça Kur'an'ın bulunduğu bir tercümenin müsadere edilemeyeceği görüşünde olduğu aktarılmaktadır.²⁸ Bununla birlikte aşağıda değinileceği üzere Türkçe Kur'an bağlamında gelişen olayların Bahî't'in görüşlerinde bazı değişikliklere yol açtığı ve kendisinin tercüme konusunda menfi bir tutum takınmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bu tartışmalar her ne kadar doğrudan Lâhûrî tercümesiyle bağlantı görünse de TBMM kararının henüz hararetle tartışıldığı bir döneme denk gelmesi ve Türkiye'deki yaşanan gelişmelerin bazı çevrelerde oluşturduğu travmanın gölgesinde gerçekleşmesi, konunun Türkiye bağlantısını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Muhammed Şâkir'in ifadeleri tartışmanın hangi psikolojik atmosferde yürütüldüğü konusunda net bir fikir vermektedir:

Dikkat edin bu Kur'an Arapça nazmıyla, Cihan Harbi İslam memleketlerini tamamen parçaladıktan, Türkiye Cumhuriyeti hilafet-i uzmâ tahtını yıkip onu İslam payitahtlarının payitahtı olan bir yerde, defnedileceği bir kabrin bile kendisine çok görüldüğü çürümüş bir cesedin açık araziye terkedilmesi gibi (yüzüstü) bıraktıktan sonra İslam birliği nişanelerinden geriye kalan yegâne şeydir. Teceddüd ve devrimlerini Arapça elbisesi içindeki Kur'an-ı Kerim'e de uygulama hummasına tutulanlar, İslam birliğine başka bir ölüm daha mı yaşatmak istiyorlar? Zira böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde bir Türkçe Kur'an, İngiliz sömürgelerinde bir İngilizce Kur'an, diğer devletlerin sömürgelerinde bir Fransızca Kur'an, başka yerlerde birer İtalyanca, İspanyolca, Hollandaca (Kur'an) bulacaklar.²⁹

Müteakip yıllarda da aynı konuda çok yoğun olmasa da bazı yayınlara rastlanmaktadır.³⁰

28 Bahî't'in görüşü başka bir Ezherli isim olan Şeltût'un yazısında ortaya konulur, bkz. Şeltût, "Tercemetü'l-Kur'ân ve nusûsu'l-ulemâ' fihâ", s. 130.

29 Muhammed Şâkir, *el-Kavlü'l-fasl*, s. 11-12.

30 Örneğin Kur'an'ı İngilizceye çeviren ilk Müslüman olan Marmaduke Pickthall (ö. 1936), Arapça açısından hazırladığı çeviri için Ezher âlimlerinden destek istemek üzere Kahire'ye gittiğinde Muhammed Şâkir ona hitaben, Kur'an'ın kendisi yerine Taberî'ninki gibi bir tefsiri tercüme etmesini tavsiye ettiği iki yazı kaleme almıştır, bkz. Muhammed Şâkir, "Tercemetü'l-Kur'âni'l-kerim", s. 1; a.mlf., "Fî sebîl-i-istiftâ", s. 1.

Ezher dergisinin editörlüğünü yürüten Muhammed Hıdır Hüseyin de bu dönemde Kur'an tercümesi konusunda görüş bildiren isimlerden biridir: Muhammed Hıdır Hüseyin, "Naklû me'âni'l-Kur'ân", s. 122-132. Yazar Kur'an'ın harfi tercümesinin zor olduğunu belirtmekle birlikte İslam'a davet çerçevesinde tefsirî tercüme olarak bazı dillere çevrilmesinde yarar olduğu görüşünü savunmaktadır.

Mısır'da Kur'an tercümesi tartışmalarının yoğunlaştığı bir diğer tarih, 1932 yılıdır. Bu yoğunlukta aynı yılın başındaki (Ocak-Şubat) Ramazan ayında Türkiye'de Türkçe Kur'an ve ana dilde ibadet projesinin tatbik sahasına konulmak istenmesinin rolü olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim aynı günlerde doğrudan bu uygulamalarla alakalı bazı tartışmalar sığağı sığağına matbuatta yer alır.³¹

1932 tarihi Kur'an tercümesi konusunda biri lehte diğeri aleyhte en dikkate değer iki çalışmanın yayımlandığı yıl olması açısından da dikkat çekicidir. Tercümenin lehindeki isim, Muhammed Abduh'un öğrencilerinden ve 1928-1929'da Ezher şeyhliği yapan ve bu köklü eğitim kurumundaki reform çabalarıyla dikkati çeken Merâğî'dir. O, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı sonrası yaşanan gelişmeleri ve bu çerçevede özellikle Türkçe Kur'an konusundaki tartışmaları büyük bir şaşkınlık ve öfke içerisinde takip eden, Kur'an tercümesi aleyhindeki görüşlerini de kızgın bir dille ifade eden Ezher mensuplarının oluşturduğu çoğunluk karşısında Kur'an'ın tercüme edilebileceği, hatta genel kabulün aksine Kur'an âyetlerinin çoğunun harfi tercümesinin de mümkün olduğu, Hanefilere dayanarak Arapça bilmeyen ya da dili Arapça kıraate dönmeyen Müslümanların namazda kendi dillerindeki harfi tercüme ile namazlarını kılabileceklerini savunan görüşlerini oldukça sakın bir şekilde, ilmi, akli ve sosyolojik temeller çerçevesinde ortaya koymasıyla dikkati çeker. Merâğî bu şekilde dönemin Ezher çevrelerini karşısına aldığı gibi Türkçe Kur'an projesinin en amansız muhaliflerinden, aslında kendisi gibi Abduh'un şâkirdi olan Reşid Rıza'yı da isim vermeden ancak neredeyse tüm iddialarını tek tek yanıtlayarak cevap vermek suretiyle tenkit eder. Merâğî kendisine yönelik tüm eleştirilere rağmen görüşünü muhafaza ettiği gibi, eserini ikinci kez Ezher şeyhi olduğu dört yıl sonrasında bazı ilavelerle tekrar yayımlamıştır.³²

Aynı yıl Türkçe Kur'an tartışmalarının en ateşli muhaliflerinden Mustafa Sabri Efendi de konuyla alakalı hacimli bir eser neşretmiştir.³³ Osmanlı Devleti'nin son şeyhülislamlarından biri olan ve İttihat ve Terakki yöneticileri ile amansız mücadele

31 Örneğin Kur'an tercümesi fikrinin ve aynı zamanda Türkiye'deki resmî çeviri projesinin sonraki dönemde de en net savunucularından olan Ferid Vecdî ile bu konuda muhalif pozisyona sahip Muhammed el-Guneymî et-Teftâzânî (ö. 1936) arasında 22 Ocak'tan itibaren gerçekleşen tartışma zikredilebilir, bkz. Hattemer, *Atatürk*, s. 134-143. Mustafa Sabri de Teftâzânî ve Ferid Vecdî arasındaki bu tartışmaya zaman zaman gönderme yapar, bkz. Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 73 vd. Bir önceki yıl tercüme konusunda bir yazı kaleme alan Muhammed Hıdır Hüseyin de Ferid Vecdî'nin Şubat ayında *el-Ahrâm* gazetesinde, aslının yerine geçmek üzere Kur'an'ın diğer dillere tercümesine karşı çıkan Teftâzânî'yi tenkit ettiği yazısı da dâhil olmak üzere yenilikçi görüşlerini eleştirmektedir: Muhammed Hıdır Hüseyin, "Nakdû ârâ' li'l-Üstâz Ferid Vecdî -1-", s. 7-20.

32 Yazar ilk olarak *es-Siyâsetü'l-üsbû'îyye* ve *el-Ehrâm*'da yayımladığı yazıları bir araya getirmiş, Hanefiler dışındaki mezheplerin Kur'an tercümesi ile ilgili hükümlerini de ilave edip eserini genişleterek tekrar yayımlamıştır: Merâğî, *Bahs*; ayrıca bkz. Mühennâ, *Dirâse*, s. 46.

33 Mustafa Sabri, *Mesele*. Bu eser Türkçeye de çevrilmiştir: *Kur'an Tercümesi Meselesi*, trc. Süleyman Çelik, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1993/1414.

içinde olan Mustafa Sabri, Cumhuriyet döneminde de yeni muhalefetini önce Gümölcine’de, daha sonra yerleştiği Mısır’da sürdürmüştür. II. Meşrutiyet’in hemen sonrasında başlayan Kur’an tercümesi tartışmalarından itibaren konuyu yakından takip ettiğinden ve müdahil olduğundan tartışmaların arka planı ve ilgili aktörlerin niyetleri konusunda içerden bilgi ve tecrübe sahibi olan Mustafa Sabri bu kitabında özellikle “tercüme fitnesi” dediği Ankara hükümetinin resmi Kur’an tercümesi projesini ve Türkiye’deki gelişmeleri zımnen ya da açıkça desteklediklerini, keza Kemalistlerin yaptıklarına fıkıhtan dayanak bulmaya çalıştıklarını iddia ettiği Ferid Vecdi ve Merâgî’yi hedef almaktadır.

Aynı yıl ayrıca Muhammed Bahît,³⁴ İbrahim el-Cibâlî,³⁵ Mahmûd Ebû Dakîka³⁶ gibi Ezher çevresinden başka isimler de Kur’an tercümesi aleyhinde yazılar yayımlayarak tartışmaya katılmışlardır.

Mısır’daki Kur’an tercümesine yönelik tartışmaların yoğunlaştığı bir diğer yıl ise 1936 senesidir. Önceki tartışmalar ve Türkiye’deki gelişmelerle kısmen irtibatı olmakla birlikte son tartışmaların alevlenmesi daha ziyade Mısır’ın iç siyaseti ile bağlantılı görünmektedir. Tartışmanın odağında yukarıda Kur’an tercümesinin savunucuları arasında zikrettiğimiz, 1929’da istifa ettiği Ezher şeyhliğine 1935 yılında yeniden getirilen ve vefatına kadar bu görevini sürdüren Merâgî’nin Kur’an’ın manalarının İngilizceye nakledilmesini öngördüğü diğer bir projeyi hükümete sunması yer almaktadır. Proje Abdülaziz Halil,³⁷ Muhammed Süleyman,³⁸ Muhammed Mustafa eş-Şâtır³⁹ ve Muhammed Hiyyâvî (ö. 1943)⁴⁰ gibi tercümeyi Kur’an’ın Arapça aslının yerine geçirme teşebbüsü olarak değerlendiren ve İslam’a davet için Kur’an tercümesine gerek olmadığını savunan çeşitli isimler tarafından

34 Bahît, *Hüccetullâh*, 1903 senesindeki Transval fetvasında Kur’an’ın diğer dillere nakledilmesi konusuna daha ılımlı bakan, hatta Hanefîlerin namazda Arapça dışındaki bir dilde kıraate cevaz veren görüşlerini aktarmakta beis görmeyen, keza 1925’te Lâhûrî’nin Kur’an’ın orijinal Arapça metnini de ihtiva eden İngilizce tercümesini imha etme kararına mesafeli yaklaşan Bahît anlaşıldığı kadarıyla Türkçe Kur’an bağlamında Türkiye’de yaşanan gelişmeler sonrasında fikrini değiştirmiş ve bu eseri ile tercüme aleyhtarı gruba katılmış görünmektedir.

35 Cibâlî, “el-Kelâm”, s. 57-65.

36 Mahmûd Ebû Dakîka, “Kelime fi tercemeti’l-Kur’âni’l-kerîm”, *Nûru’l-İslâm*, c. 3, sy. 1 (Muharrem 1351 [Mayıs 1932], s. 29-35; a.mlf., “İstidrâk müte’allik bi-makâl kelime fi tercemeti’l-Kur’âni’l-kerîm”, *Nûru’l-İslâm*, c. 3, sy. 1, Muharrem 1351 [Mayıs 1932], s. 66-67.

37 Abdülaziz Halil, *Kelime havle tercemeti me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm*, [Kahire]: Matba’atü’l-İtimâd, [1355/1936].

38 Muhammed Süleyman, *Kitâbü hadesi’l-ahdâs fi’l-İslâm el-ikdâm alâ tercemeti’l-Kur’ân*, Kahire: el-Matba’atü’s-selefiyye, 1355 [1936].

39 Şâtır, *el-Kavlü’s-sedîd fi hükmi tercemeti’l-Kur’âni’l-mecîd*, Kahire: Matbaatü Hicâzî, 1355/1936.

40 Hiyyâvî, *Tercümetü’l-Kur’âni’l-kerîm garadun li’s-siyâse ve fitne fi’l-dîn*, Kahire: Matba’atü Cerîdeti’l-Minber, 1355/1936. Ulaşamadığımız bu eserin tercüme karşıtı bir eğilimi ve olduğu Ezher’in projesini de siyasi amaçlı ve dinde fitne çıkarmaya yönelik gördüğü başlığandan açıkça anlaşılmaktadır. Hakkında daha fazla bilgi için bkz. Altuntaş, *Kur’an’ın Tercümesi*, s. 152-153.

eleştirilmiştir. Bu tartışmada Kur'an tercümesi fikrini hararetle savunan isimler arasında resmî Kur'an tercümesi projesinin sahibi ve dört yıl önce Kur'an tercümesi lehindeki kitabını genişleterek yeniden yayımlanan Merâğî'nin kendisi dışında son yıllardaki tercüme tartışmalarının değişmez isimlerinden ve o sırada Ezher dergisinin editörlüğünü yürüten Ferîd Vecdî⁴¹ dışında Abdurrahman el-Cezîrî (ö. 1941),⁴² o sıralar Fas Maarif Bakanı olan Muhammed Hasan Hacvî (ö. 1956)⁴³ ve Merâğî'nin Ezher reformuna sıcak bakan ve bu konuda onun yanında yer alan Mahmûd Şeltût⁴⁴ gibi isimler yer almaktadır. Özellikle son olarak zikrettiğimiz Şeltût, Kur'an tercümesi aleyhindeki isimlere en sert eleştirileri yönelten kimse- dir. İslam'a davet için Kur'an'ın diğer dillere çevrilmesini zorunlu gören Şeltût, tercümeyle karşı çıkan kimselerin fikirlerinin sağlıklı aklın ürünü olamayacağını, bu kimselerin din adına İslam'ın mesajının yayılmasına engel olan fitneciler olduğunu söyleyerek uzun zamandır tercüme aleyhtarlarının Kur'an tercümesi taraftarlarından söz ederken kullandıkları "fitne" kavramını tercümeyle karşı çıkanların kendileri hakkında kullanmasıyla dikkati çekmektedir. 1936 yılındaki tarafların dile getirdiği görüşler bunların dil ve üslubu kadar muhteva açısından Kur'an tercümesinin ötesinde Ezher'in reformunu savunanlarla buna karşı çıkanlar arasında iç siyasette bir tür bilek güreşini yansıtan konjonktürel tartışmalar da olduğunu düşündürmektedir.

III. Türkçe Kur'an

A. Türkçe Kur'an Tabirinin Ortaya Çıkışı

Yazımızın konusunu oluşturan tartışmanın daha iyi anlaşılması, tarafların neyi savundukları ya da neye karşı çıktıklarının netleştirilmesi için münakaşanın merkezî kavramı olan "Türkçe Kur'an" tabirinin ortaya çıkışının ve muhtevasının, kısaca tarihinin aydınlatılmasında fayda olduğunu düşünüyoruz.

Öncelikle genelde Kur'an tercümesi meselesinin bir parçası olarak ele alınsa da bu tabirin Kur'an'ın Türkçe tercümesinden öte bir anlam taşıdığı ya da süreç içinde bu anlamı kazandığı vurgulanmalıdır. Kur'an'ın başka bir dile tercüme edilip edilemeyeceği, edilebilirse harfî, manevî gibi hangi tür tercümenin yapılabileceği ve tercümenin namazda kullanılmasına dair çeşitli tartışmalar olsa da Kur'an'ın

41 Vecdî, *el-Edilletü'l-ilmiyye*. Yazar eserinde tercüme karşıtı Muhammed Süleyman ve Mustafa Şâtır başta olmak üzere Ezher'in projesine karşı çıkan isimlere cevap vermektedir.

42 Cezîrî, *Ahsenü'l-beyân fi'r-reddi ale's-Şeyh Muhammed eş-Şâtır ve gayrih mine'l-mâni'ne li-cevâzi tefsiri'l-Kur'ân*, Kahire: Matba'atü'l-İrşâd, 1355/1936. İnceleme fırsatı bulamadığımız bu eserin başlığından o dönemde tercümeyle karşı çıkanlara reddiye niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Cezîrî için ayrıca bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceziri-abdurrahman-b-muhammed>.

43 Hacvî, "Tercemetü'l-Kur'âni'l-kerîm", *Mecelletü'l-Ezher*, VII/3 (Rebiülevvel 1355/Mayıs 1936), s. 190-198. Hacvî için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacvi>.

44 Şeltût, "Tercemetü'l-Kur'ân", s. 123-134.

tamamının ya da bazı sûre/âyetlerinin mana olarak başka bir dile aktarımına yönelik uygulamalar tarih boyunca farklı coğrafyalarda fiilen devam edegelmiştir. Bu çalışmaların ürünleri modern zamanlara gelinceye kadar Kur'an'ın Farsça, Türkçe, Latince, İngilizce vb. farklı dillerde tercümesi, tefsiri, tefsirî tercümesi, meâlî vb. değişik adlandırmalarla anılmış ve bunların söz konusu çalışmayı yapan mütercim/müfessirin kendi çalışmasını, yani bir beşerin Kur'an'dan anladığı manaları yansıttığı kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu tarihî örneklerdeki Türkçe, Latince vb. dile ilişkin sıfatlar ortaya konan tercüme/tefsiri nitelemektir.⁴⁵

Oysa XX. yüzyılın başlarında ulusçuluk merkezli siyasî-ideolojik tartışmaların gölgesinde tedavüle giren “Türkçe Kur'an” tabirindeki Türkçe kelimesi, tercüme/tefsir değil doğrudan Kur'an'ı nitelemek üzere kullanılmakta, bu tabirin kullanılam/a/dığı ve onun yerine konjonktür gereği/siyaseten tercüme, tefsir ve meâl kelimelerinin seçildiği bazı durumlarda da Kur'an'ın Arapça orijinalinin yerini tutması beklenen bir çeviri elde etme hedefi güdülmektedir. Kısaca ‘Türkçe Kur'an’ tabiri ile kastedilen, dinin anlaşılması, hayata aksettirilmesi ve başta namaz olmak üzere ibadetlerde İslam'ın kutsal kitabının Arapça aslını ikame edecek/onun yerini tutacak ve artık ona müracaatı gereksiz kılacak/onu devre dışı tutacak Kur'an'ın Türklere özgü/ulusal, yani Türkçe versiyonudur.⁴⁶

Yazımızda ele alınan dönemde yürütülen tartışmalarda Kur'an tercümesine karşı çıkanların önemli bir kısmı aslında teknik anlamda bir tercümeden, yani salt olarak Kur'an'ın anlamının başka bir dile nakledilmesinden ziyade harfî tercüme şeklinde yapılmış, Latin harfli, yani Arapça orijinal metnin içerisinde yer almadığı, özellikle de namazda ve onun dışında Arapça aslın yerine ikame edilmek istendiğini iddia ettikleri bir Türkçe Kur'an anlayışına karşı çıkmaktadırlar. Tersinden

45 Burada belki XVII. yüzyıldan itibaren Almanca başta olmak üzere kimi Avrupa dillerindeki Kur'an çevirilerine “Türklerin Kitab-ı Mukaddesi” ya da “Türkçe Kitab-ı Mukaddes” anlamında bazı başlıklar verilmesi uygulamasının bulunduğunu da hatırlamak gerekebilir. Örneğin Almancaya yapılan ilk Kur'an çevirisi olarak bilinen Salomon Schweigger'in İtalyancadan yaptığı kısmî çeviri (*Alcoranus Mahumeticus, das ist der Türcken Alcoran, Religion und Aberglauben...*, Nürnberg 1616) ve David Friedrich Megerlin'in Arapça aslından yaptığı Almanca Kur'an çevirisi (*Die türkische Bibel, oder des Korans allererste teutsche Übersetzung aus der Arabischen Urschrift*, Frankfurt am Main 1772) örnek gösterilebilir. Ancak buradaki nitelemenin de İslam'ı Türkler vasıtasıyla tanıyan Avrupalılar için “Türklerin Kutsal Kitabı” anlamı taşıdığını, Türkçe Kur'an terkibine ulusalcıların verdiği, yabancı dildeki bir kitaba karşı ulusal kutsal kitap anlamı ve iddiası taşımadığı açıktır.

46 İncelediğimiz metinlerde Türkçe Kur'an'ı ifade etmek üzere dolaylı bazı nitelemelere yer verilse de tam bir tarifinin yapıldığını tespit edemedik. Görebildiğimiz kadarıyla Türkçe Kur'an tabirini kullanmaksızın onun tanımını yapmaya en fazla yaklaşan isimlerden biri Ezher âlimlerinden Cibâlî'dir. O, Cumhuriyet'in başlarında Türkiye'deki resmî Kur'an tercümesini şu şekilde sunmaktadır: “Onlar Türk milleti için tilavet, mütalaa ve teabbüd açısından ikfata edebilecekleri, kendilerini onun Arapça'sından müstağni kılacak, Kur'an'ın inzal edilmesinin maksadı olan her hususta Kur'an'ın yerine geçecek Kur'an tercümesi getirdiler”, bkz. “el-Kelâm”, s. 59.

olarak da tercümeyi savunanların, hepsi olmasa da en azından bir kısmı açık ya da örtük şekilde Arapça Kur'an'ı devre dışı bırakacak bir çeviri, ulusal bir kutsal kitap arayışını savunmaktadır. Reşid Rıza ve Mustafa Sabri'nin söylemlerinde bu durum açıkça görülebileceği gibi Milaşlı İsmail Hakkı'nın (ö. 1938) 1919 senesinde Kur'an tercümesine karşı çıkanları tasvir ederken söyledikleri de bu arka plana açıkça işaret etmektedir:

Diğer taraftan bir kısım zevat da Kur'an'ın Türkçe'ye tercümesine muâriz bulunmakta ve ancak manâ-yı şerîfinin tefsir suretinde eda edileceğini ityân etmektedirler. Bu muarızlığın en esaslı sebebi tercümenin namazda veya namaz haricinde aynen aslı olan Arapça yerine kâim olmasını istendiğine zâhib olunmasındandır. Filvâki bu tercümeyi isteyenler arasında sırf manayı anlamak için isteyenler olduğu gibi namazda, duada asl-ı Arabîsi yerine Türkçe'sinin okunması lüzumuna kâil olanlar da vardır.⁴⁷

"Türkçe Kur'an" tabirinin sözünü ettiğimiz ulusalcı çerçevede kullanımına milat olarak umumiyetle Ziya Gökalp'in (ö. 1924) meşhur mısraları gösterilir. Gökalp 1918'de yayımlanan *Yeni Hayat* adlı şiir mecmuasındaki 'Vatan' şiirinde şöyle demektedir:

Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur.
Köylü anlar manasını namazdaki duanın.
Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur.
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın.
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın!⁴⁸

II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren Türkçülük fikrinin geliştirilmesi ve farklı alanlara uygulanması, bilhassa din ve milliyet ilişkisine dair nispeten "uzlaşmacı" olarak nitelendirilebilecek düşüncelerini yaymaya başlayan Gökalp, Türkçü bir İslam anlayışı ve dinin Türkleştirilmesi noktasında bu kadar radikal bir teklifi ilk kez kamuoyu ile paylaşma cesaretini ancak bu tarihte bulabilmiştir.

Arada geçen süreçte bilhassa Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyet neticesinde Rumeli topraklarının ve oralarda yaşayan gayrimüslim tebaa ile birlikte Müslüman nüfusun da kaybedilmesi Osmanlı'nın Müslüman tebaası arasında milliyetçi duyguları ve her unsurun kendi geleceğine dair bazı kaygıları tetiklemiştir.⁴⁹ Haziran 1916'da Şerif Hüseyin önderliğinde Hâşimî-Arap isyanı ve Osmanlı Devleti'nin o dönemde nüfus olarak en kalabalık Müslüman unsurlarından biri olan Arapların

47 Milaşlı İsmail Hakkı, "Kur'an-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi?", s. 447.

48 Ziya Gökalp, "Vatan", *Yeni Hayat* içinde, sayfa numarası yok.

49 Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman unsurlar ve bilhassa Türklerin milliyetçilik düşüncesinin netleşmesi ve diğer milliyetçi düşüncelerden ayrışması açısından bir dönüm noktası olduğu Ahmed Muhiddin tarafından dile getirilmiştir, bkz. Ahmed Muhiddin, *Şiir, Milliyetçilik, İslâmcılık*, s. 120 vd.

bir kısmında ayrılıkçı taleplerin artması, Türkçülük fikrinin daha da güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. İşte Gökalp, imparatorluğun dağılmaya yüz tuttuğu ve bazı Türkler arasında ulus devlet fikrinin uyanmaya başladığı bir dönemde “Türkçe Kur’an” tabirini kullanarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında tartışılıp uygulamaya konulacak millî din, dinin reforme edilmesi ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi arayışlarının işaret fişğini ateşlemiştir. Gökalp’in “Vatan” şiirinde dile getirdiği bu düşüncenin, aslında daha önce de bilindiği ve ifade edildiği söylenebilir. Ancak yeni olan, onun öncesinde daha ziyade dar çevrelerde dillendirdiği bu ve bunun dışında din-devlet ilişkileri noktasında radikal bazı fikirlerini kamuoyuna açıkça deklare etmeye başlamasıdır.

Ziya Gökalp ilgili tartışmada her ne kadar Cündioğlu’nun dediği gibi “ne zaman Türkçe Kur’an teşebbüsleri söz konusu olsa hep” mısraları hatırlanan ve kendisine bu çerçevede öncü isim olarak sıklıkla atfı yapılan⁵⁰ bir örnek olsa da “Türkçe Kur’an” ya da ‘Türk Kur’an’ı’ tabirinin kullanımı, Gökalp öncesi tedavüle girmiştir. Tespitlerimize göre bu tabiri, daha doğrusu onun Arapçadaki karşılığını ilk olarak 1903 senesinde Reşid Rıza Mısır’da yayımladığı *Menâr* dergisinde kullanmıştır. Reşid Rıza her milletin kendi dilinde Kur’an’ın yerine geçeceğini kabul edecekleri tercümelerini yapmaları halinde Türklerin bir “Türkçe Kur’an” (*Kur’ân Türkî*), Farsların bir “Farsça Kur’an” (*Kur’ân Fârisî*) gibi her milletin kendine mahsus bir Kur’an’ı olması ihtimalinden söz eder.⁵¹ Somut bir atfı yapmaksızın konuyu hipotetik bir cümle ile ortaya koymasına bakılırsa, Reşid Rıza’nın -şayet Mısır’ın siyasî kulislerinden aldığı bir duyumu aktarmıyorsa-⁵² burada olgusal bir duruma değil muhtemel bir tehlikeye işaret ettiği ya da bir öngörüsünü dile getirdiği söylenebilir. Bununla birlikte “Türkçe Kur’an” tabirinin ideolojik çerçevede, yani Arapça Kur’an’ın yerine ikame edilecek ulusal bir kutsal kitap arayışı olarak ilk kez Reşid Rıza tarafından tanımlandığı ya da tespit edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu tarihten çok kısa bir zaman sonra ise olgusal zeminde bazı kullanımlar görülmeye başlanacaktır. Renkli kişiliği ile Jön Türkler arasında ayrı bir yeri olan İzmirli Hocaşâde Mehmed Ubeydullah (ö. 1937), 1906’da Kahire’de Ahmed Kemal (Akünal, ö. 1942) tarafından yayımlanan *Doğru Söz* gazetesinde bu tabiri Türkçede ilk defa kullanan isim olarak dikkati çekmektedir.⁵³ O, medreselerin

50 Bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur’an*, s. 31. Gökalp’in mısralarına bu çerçevede işaret eden iki örnek için bkz. Jäschke, *Der Islam*, s. 69; Wilson, *Translating*, s. 10, 148.

51 Reşid Rıza, “Tercemetü’l-Kur’ân (Bâbü’l-Es’ile ve’l-ecvibe)”, s. 269.

52 Aşağıda görüleceği üzere “Türkçe Kur’an” tabiri ilk kez Mısır’da bulunan Jön Türklerin bir yayın organında dile getirildiğinden, Reşid Rıza’nın bu çevrelerin kulislerinden elde ettiği bir duyuma dayanmış olması, dolayısıyla bu tabirin daha önceden kullanıma girmiş olması da muhtemeldir.

53 Özalp, *Mehmed Ubeydullah Efendi*, s. 145. Bu tartışmada Mehmed Ubeydullah’ın rolü ve Reşid Rıza ile ilk karşılaşması için ayrıca bkz. Wilson, *Translating*, s. 110-111, 118, 185.

Arapça öğretmedeki eksiklerinden söz ederken konumuzla alakalı son derece önemli şu sözleri sarf etmektedir:

İstanbul'da Arapça talim ve tahsili için birçok medreselerin mevcut olması temin-i maksada kâfi addolunamaz. Zira o medreselerin usulü Arapça talimi için değildir. Zaten o medreseler devletçe lisan-ı Arabî'nin lisan-ı ilmi ittihaz olunduğu bir zamanda Arap lisanında ulûm ve fûnûn-i mütenevvîa tedrisi için yapılmış idi. Ulûm ve fûnûn da din gibi Arapça ile kâim zannolunarak Arapçaya hasr ve tahsis edildiğinden Arapça, Arap saltanatı bittikten sonra tevakkuf etmiş bir medeniyetin lisanı olduğundan medâris-i mebhûseden fâide yerine maddî manevî çok zararlar görüldü. Bir kere din Arapça bilmeyen halkın meçhulü kaldı. Sonra halkın zihnine Arapçasız din olmaz itikadı yerleşti. Hâlâ bir *Türkçe Kur'an*'ımız yoktur. Bu olmadıktan başka olmasının imkanına kimseyi kâil etmek de mümkün değil. Bundan dolayıdır ki medreseleri bozalım ıslah edelim demek enzâr-ı âmmeye (dini bozalım) manasına alınıyor. Sonra başı sarıklılar Müslüman papazları Bâb-ı Meşihat hilafetin vekâlet-i diniyesini hâmil bir daire itikad olunuyor. Bu evhâm ve hurâfâtın sâikasıyladır ki Fransa'da dinin devletten ayrıldığını görenler bir âh-ı derûn çekerek (âh işte bizde de tarîk-ı selâmet budur, kilise ile hükümet birbirinden ayrılmalı Şeyhülislam Efendi Meclis-i Vükelâ'ye girmemeli) diyorlar. Hay şu kilisenin çan kulesi şöyle söyleyenlerin başına yıkılsaydı.⁵⁴

Türkçe Kur'an tabirinin siyasî-ideolojik tercihleri olan bir aydın tarafından bu şekilde dile getirilmesi, altı çizilmesi gerek bir durumdur. Mehmed Ubeydullah'ın gerek Meşrutîyet ve gerekse Cumhuriyet dönemindeki Türkçü fikirleri ve Türkçe Kur'an'ı savunan çevrelerle olan yol arkadaşlığı düşünüldüğünde, onun bu tabiri bilinçli şekilde ve ideolojik bir çerçevede kullandığını düşünmek yanlış olmayacaktır.⁵⁵

54 Mehmed Ubeydullah, "Lisan Neler Yapıyor?", s. 7. Aynı yazı, 1908'de, adı sonrasında Kur'an tercümesi tartışmalarında gündeme gelecek olan Tüccarzâde İbrahim Hilmi tarafından İstanbul'da çıkarılan bir gazetede iktibas edilerek tekrar yayımlanmıştır: *Millet*, sy. 9, 13 Ağustos 1908, s. 2. Görebildiğimiz kadarıyla Türkçe literatürde bu yazıya ilk dikkat çeken isim olan Cündioğlu "İkinci meşrutîyet'in ibtidalarında (...) Türkçe Kur'an Münakaşalarını ateşleyen ilk makalelerden biri" diyerek bu ikinci neşre atıf yapar ve Kahire'deki yayından söz etmez, bkz. *Türkçe Kur'an*, s. 23. Diğer yandan Özalp her iki neşirden haberdar olmakla birlikte ikinci yazıyı "ufak değişikliklerle" yayımlanmış şeklinde takdim etmektedir, bkz. Özalp, *Mehmed Ubeydullah Efendi*, s. 409-410. Oysa bizim gördüğümüz kadarıyla İstanbul'daki ikinci neşirde yukarıda iktibas ettiğimiz cümledeki meşihat ve laiklikle alakalı önemli cümle yer almadığından, bunu ufak bir değişiklik olarak tavsif etmek hafif kalabilir kanaatindeyiz. Meşihat'le alakalı böyle radikal bir cümle o dönemde İstanbul'da yayımlanmasının konjonktür açısından elverişli görülmediği açıktır.

55 Ubeydullah Efendi'nin II. Meşrutîyet'in ilanında münhal olan Yerebatan Camii imamlığına talip olduğu, orada bütün namaz sûrelerini, tekbirleri ve selamları Türkçe olarak ifa etmek

Mehmed Ubeydullah, 1906 gibi erken bir tarihte “Türkçe Kur’an” tabirini kullanması kadar dinin Arapça ile kâim olmadığı görüşünü savunması açısından da bu tartışmada dikkat çekici bir isimdir. Kendisi din-dil ilişkisine dair bu görüşünü aynı yıl yine Mısır’da yayımladığı bir tercümede tekrarlamaktadır.⁵⁶ Bu yaklaşımı ile Ubeydullah’ın Türkçe Kur’an tartışmalarının önemli isimlerinden olan, İslam dininin Arapça ile kâim olduğu görüşünü yüksek sesle ve her platformda dile getirmesiyle tanınan Reşid Rıza’nın karşı kutbunu temsil ettiği söylenebilir. Nitekim Reşid Rıza’nın Mehmed Ubeydullah’ın Mısır dönemindeki söylemlerinden rahatsızlık duyduğu bilinmektedir.⁵⁷ Tartışmanın bu önemli her iki isminin görüşlerini ilk olarak siyasî kaçak olarak yaşadıkları Mısır’da dile getirmesi de Mısır’ın Türkçe Kur’an tartışmalarında göz ardı edilemeyecek bir konuma sahip olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Bu şekilde Reşid Rıza ve Mehmed Ubeydullah ile tedavüle girmiş olan “Türkçe Kur’an” ve “Türk Kur’an’ı” gibi muadili bazı tabirlerin çeşitli vesilelerle II. Meşrutiyet sonrasında da kullanılacağı örnekler giderek artmaya başlayacaktır. Örneğin Mustafa Sabri, Hâşim Nâhid’in (ö. 1962) 1913’te yayımladığı ve Kur’an’ın Türkçeye tercüme edilmesini savunan, hatta böyle bir tercümeyi gerçekleştirdiğini söylediği Musa Carullah Bigiyefi (ö. 1949) “Müslümanların Lutheri” ilan ettiği⁵⁸ *Türkiye İçin Necât ve İtilâ Yolları* adlı kitabını tenkit mahiyetinde aynı yıl kaleme aldığı, ancak sonrasında neşredebildiği eserinde şöyle demektedir:

---

istediği, ancak Talat Paşa’nın “Bunun vakti var” deyip bu talebi kabul etmediği aktarılmaktadır, bkz. İsmail H. Baltacıoğlu, “Hacıbeyzade Ahmet Muhtar Yeytaş ile Görüşüm”, *Yeni Adam*, sy. 467, s. 7, 9. İlkânun 1943’dan nakleden Cündioğlu, *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet*, s. 25.

56 Bkz. Azmzâde Refik Bey, *Kuvâm-ı İslâm*, s. 158 (mütercimnin dipnotu).

57 Bkz. Reşid Rıza, “el-Bühtânü’l-azîm”, s. 549.

58 Almanların reformasyon tecrübesi Hâşim Nâhid örneğinde görüldüğü üzere, Türkçe Kur’an savunucuları için bir model olarak kabul edildiğinden, ilgili tartışmalarda kendisine atfı yapılır. Reformasyon tecrübesi aracı kurum olarak görülen kilisenin devreden çıkarılması suretiyle sıradan insanları doğrudan Tanrı ile yüzleştirmek üzere Kutsal Kitabı halk diline/ millî dile çevirmesi açısından Türkçe Kur’an savunucularına ilham kaynağı olmuştur. Onlar da ulemanın Arapça üzerinden sahip olduğunu düşündükleri yorum tekelini kırmak istemişlerdir. Aynı fikrin savunucularından İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da (ö. 1978) millî dil ve millî şahsiyetin ortaya çıkışını bu çerçevede temellendirir: “...millet demek ümmet dini ile ümmet medeniyetinin etkilerinden kurtularak kendi kişiliğine kavuşan bir toplum demektir. Bu kavuşma işi de kendi diline kavuşma ile başlar. Millî dilin doğması saltanatların, ümmet dininin çözülmesiyle başlar. Reforma ümmet dininin çözülmesi demektir. Millî dilin canlanması da reforma ile başlamıştır. Milletler ümmet dinine, ümmet devletine, ümmet medeniyetine girerek millî kişiliğini kaybediyorlar. Sonra da bu üç varlıktan kurtularak kendi millî varlıklarına kavuşuyorlar”, bkz. “Ziya Gökalp’ı Nasıl Tanıyorum”, s. 933. Reformasyonun ulus bilincinin ve millî dillerin gelişimindeki rolü için bkz. Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusculuk*, s. 264-265. Bu bağlamdaki reformasyon göndermeleri için ayrıca bkz. Mertoğlu, “Doğrudan Doğruya”, s. 104-109.

Müceddidlerimiz, Kur'an'ı Kerim'in Türkçesini asıl Kur'an makamına ikame ederek Türklerin namazlarını bile işte bu Türk Kur'anı ile kaldırmak isterler.⁵⁹

Aynı terkip ertesi yıl yine Reşid Rıza tarafından 1903 senesinde olduğu gibi Arapça çevirisiyle tekrar kullanılmıştır. O, 1914 başında Müslümanlar arasında ırkçı eğilimlerden söz ederken Türk ırkçılığı/Türkçülük (*el-asabiyyetü't-Türkiyye*) noktasında "aşınırlar" (*gulât*) dediği ve bütün Osmanlı halklarını Türkleştirme (*tetrîk*) eğilimine sahip olduklarını iddia ettiği İttihat ve Terakki liderlerinden söz eder. Ona göre İttihatçılar hedeflerine ulaşmaları önünde en önemli engel olarak Müslüman Türklerin dinî sebeplerle Arapçaya ihtiyaç duymalarını görmekte idler. Reşid Rıza'ya göre İttihatçılar bu engeli bertaraf etme noktasında iki önemli strateji benimsemişlerdir ki bunlardan ilki şudur:

Kur'an'ı Türkçe'ye tercüme ettirmek ve "Türkçe Kur'an" (*el-Kur'ânü't-Türkî*) dedikleri bu tercüme ile Türkleri Arapça Kur'an'dan müstağni olmaya davet etmek.⁶⁰

Bununla birlikte gerek Mustafa Sabri'nin ve gerekse Reşid Rıza'nın ifadelerinden "Türkçe Kur'an" tabirinin Türkçü çevrelerde en azından 1913'lerden itibaren yaygın şekilde tedavül etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Kendisi de ileri gelen bir İttihatçı olmasına karşın parti içindeki Türkçülerin baskılarından bunalarak Mayıs 1916'da istifa eden Şeyhulislam Mustafa Hayri Efendi'nin (ö. 1921) medreselerin ıslahı girişimlerinin kendi arkadaşları tarafından nasıl baltalandığını anlatırken söylediklerinin İttihatçıların aynı dönemdeki dil ve kimlik politikalarını teyit etmesi de⁶¹ bize göre "Türkçe Kur'an" kullanımının Gökalp'in "Vatan" şiiri öncesi de Türkçü çevrelerde yoğun şekilde kullanılmaya başlandığını teyit etmektedir. Diğer yandan "Kur'an'ın Türkleştirilmesi/Türkçeleştirilmesi" anlamına gelen "*tetrîkü'l-Kur'ân*" ifadesinin de aynı dönemlerde Arapçada kullanıma girmesi dikkat çekicidir. Bu ifade, Haziran 1916'da İngilizlerin desteğiyle Osmanlı Devleti'ne isyan eden Hâşimî Arapların propaganda gazetesinde, Arapları Türkleştirmeye

59 Mustafa Sabri, *Dini Müceddidler*, s. 197. Bu eserin baş tarafı 1919'da *Sebilürreşad* dergisinde sekiz tefrika halinde yayımlanmıştır (410-411 ile 427-428. sayılar arası). İlk tefrikada Mustafa Sabri'nin bu eseri "birkaç sene mukaddem Romanya'da bulundukları sırada kaleme" aldığı bildirilir: a.mlf., "Dini Müceddidler", s. 178. Mustafa Sabri'nin 1913'te Mısır'a gittiği ve oradan Romanya'ya geçtiği, fakat tutuklanıp İstanbul'a getirildiği bilinmektedir, bkz. Yavuz, "Mustafa Sabri Efendi", s. 351.

60 Reşid Rıza "Mefâsîdü'l-mütefernicîn", s. 160. İttihatçıların ikinci stratejisi olarak Türkler arasında dinî bağlar yerine Türkçülük duygularını geliştirecek kitapların neşredilmesini sayan Reşid Rıza ayrıca *el-Kur'ânü't-Türkî* tabirini 1924'te İttihatçıların devamı olarak gördüğü Kemalistlerden söz ederken de kullanacaktır, bkz. a.mlf., "el-İnkılâbü'd-dîni", s. 281.

61 "Türkçüler medreselerin ıslahından çekiniyorlar ve binlerle Türk evladının medreselerinde Arapça tahsil etmelerini Türkçülüğe bir darbe telakki ediyorlardı", Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet*, s. 381.

çalışmakla yetinmeyip Kur'an'ı da Türkleştirmeye çalıştıkları iddia edilen İttihatçıları eleştiren imzasız bir yazının başlığıdır.⁶²

Biz burada “Türkçe Kur'an” tabirinin özellikle Gökalp'in 1918'deki “Vatan” şiiri öncesi fazla bilinmeyen dönemdeki kullanımına odaklandık. Bu tabirin Gökalp sonrası ve bilhassa Cumhuriyet'in başlarında 20'li ve 30'lu, keza sonrasında 50'li 60'lı yıllardaki serancamı başta Cündioğlu olmak üzere çeşitli kimselerce ele alındığından nispeten daha iyi bilinmektedir. Tabirin Cumhuriyet dönemindeki kullanım hikâyesi bu çalışmalardan takip edilebilir.⁶³

B. Türkçe Kur'an'a Tepkiler

Bu başlık altında Kur'an tercümesi meselesinin siyasî-ideolojik ayağını oluşturan Türkçe Kur'an fikrine ve uygulamasına karşı ortaya konulan tepkilere Türkiye ve Mısır'dakiler olmak üzere iki başlıkta yer vermek istiyoruz.

1. Türkiye'deki Tepkiler

Türkçe Kur'an, Türkçü ve seküler çevrelerin dinin kendi dünya görüşleriyle uyumlu hale getirilmesi, diğer bir ifadeyle teceddüt gibi bazı kavramlar altında dinde yenilik ve reform arayışlarının bir uzantısı olduğundan, ortaya konulan tepkileri de bu fikre karşı açıkça mücadele eden ya da mesafeli duran muhitlerde aramak gerekmektedir. Bu muhitlerin başında özellikle II. Meşrutiyet sonrası Türkçü ve seküler çevrelerle yoğun fikir ve kalem mücadelesine girişen ve “İslamcı” olarak nitelendirilen yazarların çıkardığı yayın organları gelmektedir. Ayrıca Osmanlı son döneminde Meşihat, Milli Mücadele döneminde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ile Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Riyaseti gibi kurumlarda görevli olup bu yayın organlarıyla irtibatı olan yahut İslamcılık fikriyatı ile doğrudan ilişkilendirilemeye bile dinde yenilik arayışlarına sıcak bakmayan geleneksel dinî anlayışa sahip kimselerin bulunduğu çevreler de bu grup içinde sayılmalıdır.

Türkçe Kur'an anlayışının ulemanın tekelinde ve onların geleneksel yorumlarının gölgesinde kalmadığı kabul edilen mevcut Türkçe Kur'an tefsirlerini yeterli görmeyen ve dinde yenilik düşüncesinin önünü açması beklenen yeni Kur'an tercüme ve tefsirlerini teşvik eden kimseler tarafından dillendirildiği bilinmektedir. Yukarıda da örnekleri verildiği üzere bu çerçevede Meşihat'a bağlı Tedkik-i Müellefât-ı Şer'iyye meclisi II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında ilmî yönden ve kişilikleri açısından gerekli şartları hâiz görülmeyen bazı kimselerin Kur'an tefsir ve tercümesine yönelik bazı teşebbüslerini engellemiştir.

Bireysel olarak bu konuda tepki veren öncü isimlerin başında ise sonrasında şeyhülislamlık makamına da geçecek olan Mustafa Sabri Efendi gelmektedir. O

62 “Tetrîkü'l-Kur'ân”, s. 1-2.

63 Bu tabirin Cumhuriyet döneminde kullanıldığı örnekler için bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*; Altuntaş, *Kur'an'ın Tercümesi*, s. 76 vd.

II. Meşrutiyet'in hemen ilanı sonrası basında tartışılmaya başlanan yeni Kur'an tercüme ve tefsiri tartışmalarına katıldığı gibi,⁶⁴ Türkçü kanata mensup olup 1913'te yeni Kur'an tercümelerinin önemine vurgu yapan ve hazırladığı bildirilen yeni tercümesi sebebiyle Musa Bigiyef'i "Müslümanların Lutheri" ilan eden Haşim Nahid'i eleştirmektedir. Bu bağlamda onun "müceddit" şeklinde söz ettiği dinde yenilik peşinde koşan bu kimselerin Türklerin namazlarını Arapça Kur'an yerine koyacakları Türkçe bir tercüme anlamında "Türk Kur'an'ı" ile kıldıracaklarından söz etmesi⁶⁵ bu çevrelerin hedefleri konusunda erken bir tespit olması açısından dikkat çekicidir. Mustafa Sabri dinde yenilik arayan kimselerle mücadelesini sonrasında da sürdürmüş ve bu bağlamda Türkçe Kur'an tartışmalarının da merkezî şahsiyetlerinden biri olmuştur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Türkçü ve seküler çevrelerin dinde yenilik arayışları ve bunun bir muharriki olarak görünen yeni Kur'an tercümesi teşebbüsleri ile en ciddi tartışmaları yürüten İslamcı yayın organlarının başında *Sebilürreşad* dergisi gelmektedir. Döneminin en prestijli yayın organlarından olan bu dergi Türkçe Kur'an fikri ve uygulaması karşısında en sert muhalefeti sergilemiş, ayrıca Meşihat, Dârülfünûn, Şerîyye ve Evkâf Vekâleti ile Diyanet teşkilatından üst düzeyde çok sayıda ismi yazı kadrosunda barındırdığı için âdeta yarı resmî bir niteliğe sahip görülmüş ve oldukça etkili olmuştur. II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele yıllarında konu yakından takip edildiği gibi, önceki fikrî arayışları hayata geçirmek üzere Cumhuriyet'in ilanı sonrası başta Cemil Said'inki olmak üzere yeni tercümelerin yayımlanmasıyla ilgili tartışma derginin ana gündemlerinden birini teşkil etmeye başlamış, Nisan 1924 ile yayınına son verildiği Şubat 1925 arasında bu mesele ile ilgili çok sayıda yazıya yer verilmiştir.

1924 tarihi her açıdan kritiktir. Zira bu tarihte Süleyman Tevfik, Şeyh Muhsin-i Fânî ve Cemil Said tarafından üç yeni Kur'an tercümesi birden okuyuculara sunulmuştur. Her üçü böyle bir çalışma için gerekli niteliklerden uzak görülen kimselere ait olması yanında Cemil Said'in çalışması ayrıca mütercim mukaddimesinin "Türkçe Kur'an-ı Kerim" başlığıyla ve Kur'an âyetlerinin Arapça aslına yer vermeksizin okuyuculara sunulması açısından tepki toplamıştır. Bu çerçevede dergide Kur'an'ın bir müddetten beri hep ehliyesiz, hatta gayrimüslim Zeki Mugâmis gibi birileri⁶⁶ tarafından tercümeyle kalkışılması ve 1924 başında *Nûru'l-beyân* ve Süleyman Tevfik tercümelerinin başarısızlığından söz edildikten sonra aynı yılın Eylül ayında piyasaya sunulan Cemil Said tercümesinin neşrinden şöyle söz edilmektedir:

64 Bkz. Cündioğlu, *Türkçe Kur'an*, s. 22; Günay, "Mustafa Sabri Efendi'nin 'Asr-ı Hâzıra Muvâfık Türkçe Tefsir' Yazılması Fikrine Karşı Görüşleri", s. 229-250.

65 Mustafa Sabri, *Dini Müceddidler*, s. 197.

66 Yazıda Meşrutiyet'in başlarında Kur'an'ı Fransızcadan tercüme edip birkaç forma bastıran Giritli birine de atuf yapılırsa da bununla kimin kastedildiğini ne yazık ki henüz tespit edemedik.

Bu tercümelerin Müslümanlarca mazhar-ı rağbet olmadığını gören açıkğöz bir kütüphaneci, Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi müsta'celen diğer bir tercümenin tabına başladı ve az zamanda ikmal ederek (Türkçe Kur'an) namıyla bu hafta neşretti. Yeni çıkan bu tercümeyi de gördük. (Kur'an) 'Arabîyyün mübîn' olan Kitabullah'ın ism-i hâssı olduğu ve ism-i hâslar hiçbir lisana tercüme edilemeyeceği ve edilmemek kaide bulunduğu cihetle (Türkçe Kur'an) tabiri esas itibarıyla irtikabı caiz olmayan bir kizbi ihtiva ettiği nazar-ı dikkatimizi celb etti. Filhakika ulemâ-yı İslam Kur'an tercümesine Kur'an demek küfür olduğunu tasrih etmişlerdir.⁶⁷

Türkçe Kur'an tabirini kullanmanın küfür olduğu belirtilen dergide ayrıca Diyanet İşleri Reisi Rifat (Börekçi, ö. 1941) imzalı, bu tabiri kullanmanın caiz olmadığını ifade eden şu açıklamaya da yer verilmiştir:

İkaz Diyanet İşleri Riyaset-i Aliyyesi'nden: "Türkçe Kur'an-ı Kerim" namıyla ve Cemil Said imzasıyla intişar eden eser tetkik olundu. Kur'an-ı azimüşşân ile karşılaştırıldığı zaman serâpâ muharref olduğu anlaşılan bu esere, Türkçe Kur'an demek esasen caiz olmadığı gibi, Kur'an-ı Kerim'in tercümesi diye itimat etmek de caiz değildir. Binaenaleyh günâgün maksatlarla neşredilen bu gibi eserlere aldanmamalarını Müslümanlara tavsiye etmeyi bir vazife addederiz.⁶⁸

Bu konuda reisinin imzasıyla net bir tavır alan Diyanet İşleri Riyaseti, devletin en üst düzey isimlerinin sonrasında Türkçe Kur'an konusunu hayata geçirme teşebbüslerine karşı da açık ya da örtük bir tavır takınmış ve bu girişimleri tasvip etmediğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede 1926 yılında İstanbul Göztepe'de bazı âyetlerin Türkçe çevirisiyle namaz kıldırıldığı için bir imamı görevden almış, görevden almanın gerekçesini ortaya koymak üzere teşkilatın Müşavere Heyeti üyelerinden Ahmet Hamdi (Akseki, ö. 1951) tarafından kaleme alınan *Namaz ve Kur'an* başlıklı bir eserde Kur'an tercümesine Kur'an denilemeyeceği açıkça ifade edilmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla tercümenin Arapça Kur'an yerine geçmesinin konuşulmaya başlanması ve Türkçe ibadet uygulamasına geçilmek istenmesi ve bunun da ancak Türkçe bir Kur'an tercümesine bağlı olarak gerçekleşmesi mümkün olduğundan Kur'an'ın tercüme edilemeyeceği, ancak meâlinin nakledilebileceği, bunun da aslın yerini tutmayacağı tezi⁷⁰ Diyanet İşleri Riyaseti'nin resmî söylemi yanında başta *Sebilürreşad* mecmuası olmak üzere bazı çevrelerde dillendirilmeye başlanmıştır.

67 "Yeni Kur'an Tercümesi", *Sebilürreşad*, c. 24, sy. 617 (18 Eylül 1340/1924), s. 289.

68 "İkaz", *Sebilürreşad*, c. 24, sy. 620 (9 Teşrinievvel 1340/1924, s. 349.

69 Bkz. Akseki, *Namaz ve Kur'an*, s. 42-50. 1926 yılında kaleme alınan bu eser ilk olarak 1949'da *Sebilürreşad* dergisinde Akseki tarafından bazı düzenlemelerle ancak müellif adı belirtilmeksizin "Namazda Kur'an Okumak Meselesi - Meselenin Esası Hakkında Dini ve İlmi Tedkikat" başlığı ile tefrika edilmiş ve ilk olarak 2013'te Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanlarından Halil Altuntaş tarafından kitap olarak yayımlanmıştır.

70 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 5, s. 1933-1934. Ergin ayrıca Mahmut Esat Bozkurt'un reform zamanlarında halk dilinin imanın dili olması tespitine dayalı Luther'in İncil'i millileştirmesine

Türkçe Kur'an projesi karşısında Diyanet'in bu açık muhalif pozisyonu sonrasında da devam etmiş, 1925'te TBMM'nin aldığı karara istinaden Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) tarafından hazırlanıp Diyanet İşleri tarafından yayımlanacak olan *Hak Dini Kur'an Dili* adlı Kur'an tefsirinin yayını aşamasında bir kez daha teyit edilmiştir. Şöyle ki Türkçe namaz projesinin resmî olarak hayata geçirilmek istendiği 1932 Ramazanı sonrasında basım aşamasına gelen söz konusu tefsirin mukaddimesinde Türkçe Kur'an çevirilerinden "Hâşâ Türkçe Kur'an" şeklinde söz edilmesi, resmî söylemle bağdaşmadığı, hatta açık bir eleştiri olarak algılandığından devlet erkânında rahatsızlık meydana getirmiştir. 1933'te Maarif Vekili olan Hikmet Bayur (ö. 1980) tefsir projesini Diyanet adına takip eden Akseki'ye tefsirin bu ibare çıkarılmadan basılamayacağını iletince o bu tepkiye çok da katılmadığını ihsas eder bir tavırla "Hamdi Efendi Hazretleri'ne (Elmalılı Hamdi) arz edeyim, bilmem razı olur mu" şeklinde mukabelede bulunmuştur.⁷¹ Aynı şekilde Bayur bu görüşmede İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) ile Şerefeddin Yaltkaya'ya (ö. 1947) hazırlattığı ve Ebû Hanîfe'nin içtihadına dayanarak Kur'an tercümesinin Kur'an yerine geçerek ibadette kabul edileceği savunan incelemeyi⁷² hatırlattığında Akseki'nin Ebû Hanîfe'nin içtihadından rücu ettiğini, hocası İzmirli İsmail Hakkı'nın ise "isteğe göre fetva" verdiğini ifade ederek bu konudaki görüşüne itimat edilemeyeceğini ima etmesi de bize göre Diyanet'in Türkçe Kur'an konusundaki net tavrını yansıtmaktadır. Zaten Bayur da Akseki'nin geri adım atmaması karşısında konuyu kendisiyle tartışmanın imkânı kalmadığını gördüğünden tefsirin "Hâşâ Türkçe Kur'an" ibaresi metinde durdukça basılamayacağını söylemek durumunda kalmıştır. Bayur sonrasında tefsir basıldığında bu ibarenin çıkartılmakla birlikte "önsöze o ayarda, belki de daha ağır", "Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın!" ifadesinin konulduğunu söyledikten sonra Elmalılı ve dolaylı olarak Diyanet'in tavrı karşısındaki hissiyatını şu sözlerle ortaya koyacaktır:

Elmalılı Hamdi hoca bizim "Hâşâ Türkçe Kur'an" sözündeki kırıci ve küçültücü biçime itiraz etmiş olduğumuzu anlamamazlıktan gelmiş, daha doğrusu Osmanlı devletini batırmış olan taassubun yeni bir örneğini vermiştir.

---

atıfla "Atatürk de böyle yaptı ve Kur'an Türkçe oldu" sözlerini şöyle değerlendirmektedir: "...böyle söylüyor, yani Kur'an Türkçe oldu diyor. Halbuki Kur'an'ın zaten Türkçesi vardı. Yeniden olmuş bir şey yoktu. Olacak yeni bir şey vardı. O da Türkçe Kur'an'la namaz kılmak meselesi idi. İşte bu, olmadı" (c. 5, s. 1916).

71 Bayur, "İbadet Dili", s. 153. Aynı olaydan söz eden Ergin de Elmalılı'nın bu ifadeyi kaldırmamakta ısrar ettiğini, ancak sonrasında belki İzmirli-Yaltkaya raporunu gördüğünden ya da kendi emek ve eserinin heder olmaması düşüncesiyle tefsirin o ifade çıkarılarak basımına muvafakat ettiğini söylerse de Gerçekler'in mısramın ilavesinden söz etmez, bkz. *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 5, s. 1935-1937.

72 5 Mart 1934 tarihli "Kur'an'ın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması" başlıklı söz konusu inceleme yayımlanmıştır, bkz. Bayur, "Kur'an Dili", s. 601-605.

Her dilde Kur'an okunabileceği yolundaki İmam-ı Âzam'ın içtihadını da bilmez gibi davranmıştır.

Din adamlarımızın bir kısmının bu gibi davranışları bir bakıma göre anlayış ve sezgi kılıfına dayanan bir taassuptan, öbür bakıma göre de halk Kur'an'ı doğrudan doğruya ana dilinde okuyup anlarsa kendi egemenliklerinin, Tanrı ile kul arasında takınmak istedikleri bir türlü aracılığın, tehlikeye düşmesi korkusundan doğmuş olsa gerek".⁷³

Elmalılı'nın sadece bir mebusa ait olduğunu söylediği "Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın" ifadesi,⁷⁴ ilk Şer'iyye ve Evkâf Vekili ve o sıralar Bursa mebusu olan Mustafa Fehmi Gerçek'er'in (ö. 1950), Akseki'nin yukarıda adı geçen *Namaz ve Kur'an* başlıklı eserine takriz olarak kaleme aldığı anlaşılan bir şiirinden alınmıştır.⁷⁵ Gerek Mustafa Fehmi Efendi'nin o dönemde bu mısraı kaleme alması ve gerekse Diyanet İşleri Reisliği'nin tefsiri, Elmalılı'nın bu ifadeye yer verdiği mukaddime ile bastırması Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti ile Diyanet İşleri gibi Türkiye'deki resmî dinî kurum temsilcilerinin Türkçe Kur'an ve Türkçe ibadet konusunda istikrarlı ve tavizsiz bir çizgiye sahip olduğunu açıkça gösterdiği söylenebilir.⁷⁶ Netice olarak Türkiye'de Türkçü ve seküler çevrelere mensup bazı kimseler Türkçe Kur'an ve onun önemli bir sonucu olması beklenen Türkçe ibadet fikrini desteklese de resmî dinî kurumlar Türkçe Kur'an ifadesine ve böyle bir çevirinin namazda kullanılması fikrine sıcak bakmamış, bununla birlikte kötü niyetli ve yetersiz kimselerin istismar ve tahriflerinin de önüne geçmek üzere Kur'an'ın manalarının ehil kimseler eliyle Türkçeye eksik tercüme anlamında meâl ya da tefsir şeklinde muhakkak aktarılması gerektiği hususunda birleşmişlerdir. Bu husus kanaatimizce Türkiye'deki tepkilerin Mısır'dakilere en önemli farkını teşkil etmektedir.

73 Bayur, "İbadet Dili", s. 153.

74 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, Mukaddime, s. 15.

75 Bkz. Akseki, *Namaz ve Kur'an*, s. 29-32. "Bir İmam ve Mühim Bir Eser" başlığını taşıyan 17 Mart 1930 tarihli (Akseki'nin kitabındaki tarih 20 Mart 1930'dur) bu şiir Mustafa Fehmi'nin kendisi de sonradan Diyanet İşleri başkanı olan oğlu Mehmet Tefvîk Gerçek'er (ö. 1982) tarafından hazırlanan hatıratına da alınmıştır, bkz. Gerçek'er, *Karacabey'den Ankara'ya*, s. 117-119.

76 Bununla birlikte Elmalılı tefsirinin yazım sürecinde yapılan yazışmalara dair yakın zamanlarda neşredilen mektuplar konunun farklı bazı yönleri olduğunu ortaya koymuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Börekçi ve Aksekili başta olmak üzere Diyanet görevlileri Türkçe Kur'an fikrine taraftar olmasalar ve ellerinden geldikince buna karşı mücadele etseler de siyasi erkten bu doğrultuda gelen ciddi baskılarla karşılaştıkları ve bu yüzden onların da Elmalılı'yı meâl ve tefsir çalışmasını biran evvel tamamlaması yönünde sıkıştırdığı, ayrıca imzalanan mukaveleye ve Elmalılı'nın rızasına aykırı olarak meâlî tefsir tamamlanmadan bastırmayı gündeme getirdikleri görülmektedir. Necmi Atik'in Antalya'daki *İleri* gazetesinde Kasım 2020 - Nisan 2021 arasında tefrika ettiği Elmalılı, Aksekili ve Akif mektuplaşmalarından resmî meâl projesinin Türkçe ibadet için kullanılmak istendiği ve Diyanet temsilcilerinin de bu baskıya daha fazla direnemediği anlaşılmaktadır.

2. Mısır'daki Tepkiler

Türkçe Kur'an konusunda bu tabiri kullanmanın küfür olduğu ve yine Diyanet tarafından yayımlanan bir tefsirde bu tabiri kullananlardan "şaşkın" diye söz edildiği Türkiye'de olduğu gibi, Mısır'da da benzer, hatta daha sert bazı tepkiler söz konusu olmuştur. Bunun böyle olmasında yukarıda işaret edildiği üzere konjonktürün, yani Cumhuriyet'in başlarında Türkiye'de gerçekleşen bazı inkılapların Mısır'da yol açtığı travmanın etkisi olduğu açıktır. Mısır'daki tartışmalar güncel siyasî gelişmelerin gölgesinde yürütüldüğünden sadece ilmî-dinî bir tartışma olarak kalmamış, bu nedenle tartışmanın tonu ve üslubu Türkiye'dekilere nazaran daha sert ve şiddetli olmuştur. Bununla birlikte Mısır'daki tartışmaları takip etmenin, tarafların argüman ve pozisyonlarını ayırtırmanın önünde şöyle bir zorluk bulunduğu söylenebilir: Konu aynı anda hem Kur'an tercümesinin imkânı, cevazı, gerekliliği, geçmiş örnekleri, tercüme ile namazın hükmü gibi ilmî-dinî ve tarihî zeminde, hem de Ankara hükümetinin resmî tercüme projesi ve bunun ana dilde ibadette kullanılması gibi siyasî-ideolojik ve aktüel zeminde yürütülmüş, bu iki farklı düzlem arasında gidiş gelişler olmuş, ayrıca esasta konjonktür bağımlı bir tartışma söz konusu olduğundan taraflar değişen şartlar sebebiyle her zaman tutarlı kalamamışlar, farklı tutumlar takınabilmişlerdir. Mısır'daki Türkçe Kur'an tartışmaları özünde siyasî-ideolojik bir karakteri hâiz olduğundan ilmî-fikhî görüşlerden ziyade bu yönüyle ayrışmalara sebebiyet vermiştir denebilir. Kısaca tarafların Ankara hükümeti karşısındaki tavırları daha belirleyici olmuş, fikhî vb. görüş farklılıkları teferruat mesabesinde kalmıştır. Aksi takdirde dinde yenilikçi görüşleri sebebiyle Reşid Rıza'nın da mensubu olduğu başta Abduh olmak üzere Menâr ekolü mensuplarını eleştiren Mustafa Sabri ile onu ıslah ve tecdid karşıtı donuk fikirli bir taklitçi olarak görmesi beklenen Reşid Rıza aynı safta yer alırken, Abduh'un ileri gelen ıslah taraftarı öğrencisi Merâğî'nin ve Abduh'un doğrudan öğrencisi olmasa da yenilikçi görüşleri sebebiyle aynı akım içinde değerlendirilen Ferid Vecdî'nin bu konuda Reşid Rıza ile karşı kutupta yer almasını⁷⁷ izah etmek güç olacaktır.

77 İlginçtir ki nasıl Merâğî Kur'an tercümesi ile ilgili yazılarında Reşid Rıza'nın iddialarını isim vermeden ancak neredeyse tek tek alıp cevap veriyorsa, Reşid Rıza da Merâğî'nin kitabının yayımlanmasından çok kısa bir zaman sonra kaleme aldığı yazıda hem Merâğî'ye hem de yine isim vermeden önceden İslam'ı müdafaa etmesiyle meşhur bir kimse iken o günlerde gazetelerde Kur'an tercümesi bağlamında Ankara hükümetinin savunusunu yaptığı iddia ettiği Ferid Vecdî'ye göndermede bulunur. Kimseyle polemik yapmaya niyetinin olmadığını altını özellikle çizen ve önceki yazılarına nazaran çok daha dengeli ve sakin bir üslup kullandığı fark edilen Reşid Rıza bu iki ismin İslam'a davet için Kur'an'ın manalarının anlaşılması, namazda tercüme ile kıraat, Arapçanın bütün insanlara öğretilmeye çalışılmasının gerçeklikten uzak oluşu ve özellikle Ferid Vecdî'nin Türk mucizesi şeklinde bahsettiği Kemalistlerin başarısı gibi konulardaki sözlerine işaret eder, bkz. "Tercemetü'l-Kur'an ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm ve râbitate'l-uhuvve ve's-selâm -2-", s. 536-540.

Bu noktada meselenin daha rahat takip edilmesi ve bir karışıklığa düşülmesi için iki hususun altını çizmekte yarar görüyoruz. İlk olarak: Kur'an tercümesi konusunda Mısır'daki tartışmalarda farklı görüşler olsa da ve mesela Ferid Vecdî ile Merâğî gibi ilmî-fikhî gerekçelerle Türkiye'de hazırlanmak istenen resmî Kur'an çevirisi projesini tasvip eden, hatta bu çevirinin namazda kıraat amacıyla kullanılmasını kabul eden isimler yer alsa da Türkçe Kur'an tabirini ve tercümeyle Kur'an adını verip onun yerine geçirilebileceğini kabul eden/onaylayan hiç kimse bulunmamaktadır.

İkinci olarak: 1903 yılında Kur'an'ın tercüme edilebileceği ve Hanefîlerin görüşüne dayanarak Arapçaya dili dönmeyen kimselerin namazda tercüme ile kıraat edebileceğini dile getiren,⁷⁸ 1925 yılında Kur'an tercümesinin vücûbunu dile getirip Kâdiyânîlerden Muhammed Ali'nin İngilizce Kur'an tercümesinin müsadere ve imha edilmesine mesafeli yaklaşan⁷⁹ Muhammed Bahî't'in 1932'de açık bir tercüme muhalifi haline gelmesi;⁸⁰ keza Reşid Rıza'nın 1908'de İslam'a davet için Kur'an tercümesinin cevazı yönünde fetva verdikten⁸¹ sonra 1926 başında bu fetvanın Kur'an'ın aslının kendisiyle ikame edilebileceği bir tercümenin gündeme geleceği aklının ucundan bile geçmediği bir dönemde verildiğini söylemesi,⁸² Ankara hükûmetinin icraatlarını gördükten sonra tercümenin en amansız muhaliflerinden biri haline gelmesi, nihayet 1932'de misyonerlerin piyasaya Kur'an tercümeleri sunmaya başlamasından sonra alanın onlara terk edilmemesi için bu işin Müslümanlarca yapılması gerektiğini söylemeye başlaması ve Kur'an tercümesi konusunda yumuşaması⁸³ hep sözünü ettiğimiz konjonktürün etkisiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu tartışmada kimin hangi tarihte ve hangi sâikle, kimi desteklemek ve kime muhalefet etmek üzere görüş bildirdiğini dikkate almadan değerlendirme yapmak eksik ve yanıltıcı olacaktır.

Türkçe Kur'an konusunu Mısır'da en geniş şekilde ele alan ve en sert tepkiyi veren iki isim Reşid Rıza ve Mustafa Sabri Efendi'dir. Bunun en önemli sebebi ise her iki ismin siyasî-ideolojik bağlamda yürütülen bu tartışmanın arka planı

78 Reşid Rıza, "Kitâbetü'l-Kur'ân bi'l-hurûfî'l-İnkilâziyye", s. 274.

79 Bahî't'in bu yönde fetva vermesi hakkında bkz. Şeltût, "Tercemetü'l-Kur'ân", s. 130.

80 Bahî't, *Hüccetullâh*.

81 Reşid Rıza, "Tercemetü'l-Kur'ân (Fetâvâ'l-Menâr)", s. 268-274.

82 Reşid Rıza, "Fetvâ el-Menâr fi hazri tercemeti'l-Kur'ân", s. 485.

83 Reşid Rıza, "Tercemetü'l-Kur'ân ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm (Mukaddime)", s. 184-189. Kur'an tercümesinin harfî olmaması, kendisine Kur'an denilmemesi ve namazda kullanılmaması gibi şartlarla kabul edileceğini hatırlatsa da tercüme konusunda Reşid Rıza'nın bu yazıdaki üslubunda bilhassa 1924-1926 arasında yazdıklarına nazaran ciddi bir yumuşama hissedilmektedir. Brunner de Reşid Rıza'nın üslubunda Kur'an tercümesi konusunda görülen değişim ve yumuşamadan söz ederken Mustafa Sabri'nin aynı yıl yayımlanan, kendisinin daha önce savunduğuna benzer görüşleri ihtiva eden kitabına dergisinde herhangi bir atfı yapmamasını, Türkiye'deki gelişmeleri takip etmenin öncelikli gündeminden düşmesi ve Mısır'da 30 yıllarda misyoner faaliyetlerinin artışı ile izah etmektedir, bkz. "Lâtinîya lâ-dînîya", s. 103-104.

ve önemli aktörleri konusunda uzun bir geçmişe ve birinci elden deneyime sahip olmasıdır. Her iki isim, Mısır'da münakaşaya dâhil olan çoğu kimsenin Türkçe Kur'an tartışmasının gerçek bağlamını kavrayamadığı konusunda müttefiktir. Bir konuda fetva verebilmek için insanların durumunu bilmenin önemine dikkat çeken Reşid Rıza Türkiye'deki resmî Kur'an tercümesinin maksadı konusunda bilgi sahibi olmaksızın tercümenin cevazı, hatta vücûbu konusunda konuşanları "akılsızlık ve apaçık bir cehaletle" suçlar.⁸⁴ Ferid Vecdi ve Merâğî'yi Kur'an tercümesi bağlamında Türkiye'de yapılanların propagandasını yapmak ve onlara fikhî dayanak aramakla suçlayan Mustafa Sabri de Türkiye'deki meselenin bu kimselerin tartıştığı gibi harfî tercüme meselesi olmadığı, Arapça aslı yerine Türkçe mushafın ikamesi, Kur'an tercümesinin namazda aslı yerine kullanılması meselesi olduğunun altını çizerek benzer bir yaklaşım sergiler.⁸⁵ Her iki ismin meselenin özünü kavramak için yapılmak istenen şeyin kendisinden ziyade amacı ve kimler tarafından yapıldığına odaklanılmasını ve detaylarda boğulmamayı savunduğu söylenebilir. Nitekim bu özü göz ardı edip konuyu fikhî düzlemde tartışmanın yetersiz olacağına dikkat çeken Mustafa Sabri, Merâğî'nin her ne kadar dininde müttahem olanların yapacağı tercüme konusunda uyarı yapsa da onun konunun asıl yönünün bu olduğunu ihmal ederek bunu sadece bir istitrat olarak zikretmesini eleştirmektedir.⁸⁶

Her iki isim Türkiye'deki Kur'an tercümesi bağlamında gelişen olayları "fitne"⁸⁷ gibi olumsuz dinî içeriği olan bir kavramla anar. Reşid Rıza ayrıca olumsuz dinî içeriğe sahip diğer bir kavram olan "bidat"i kullanır ve Türkçe Kur'an ile yapılmak istenen şeyin ne tarihte ne de modern dönemde Kur'an'ı kendi dillerine aktaran diğer Müslüman grupların yaptığı ile alakası olmayan, onlardan çok farklı ve kendine özgü bir olay olarak ele alır. Tarihteki kimi Farsça ve Türkçe Kur'an tefsir ve tercümelerine işaret eden Reşid Rıza, yaşadığı dönemde Hindistan'da Müslümanların satır arasında harfî Urduca tercüme yer verdikleri Mushaflar bastıklarını, keza Kadıyânîlerin de Kur'an'ı İngilizceye çevirdiklerini, bununla birlikte bunların sadece bilgilenme amacıyla bu çalışmalarını yürüttüklerini, Türklerin yapmak istediği gibi teabbüd amacıyla hareket etmediklerini belirtir ve Türkçe Kur'an'ı "tarihte eşi benzeri görülmedik bir bidat" olarak niteler.⁸⁸

84 Reşid Rıza, "Fâtiha", s. 12.

85 Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 21, 72. Yazar aynı çalışmasında Ferid Vecdi'nin muasır bir dille, içtimai ve siyasi yönden söylediklerine Merâğî'nin fikh elbisesi giydirmeye çalıştığını söyler (s. 5).

86 Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 22.

87 Reşid Rıza "Kur'an'ın aslından tercümesiyle müstağni kalma fitnesi"nden söz ederken ("Fitnetü'l-istiğnâ", s. 2), Mustafa Sabri kısaca "tercüme fitnesi"nden bahseder (bkz. *Mesele*, s. 5, 80).

88 Reşid Rıza, "Fâtiha", s. 10-12. Reşid Rıza Türkçe Kur'an dahil bazı yenilikler bağlamında "ilhadi bidat" tabirini de kullanır ve Türkiye'de yapılmak istenen şeyin teabbüd amacıyla

Türkçe Kur'an konusunda ortaya konan tepkinin en temel gerekçesi, onun Kur'an'ın ilahî Arapça aslının yerine geçmek üzere ulusal dilde beşerî bir kitap arayışı olarak algılanmasıdır. Gerek Reşid Rıza gerekse Mustafa Sabri, Türkçe Kur'an'ı savunan Türkçü ve seküler eğilimli İttihatçılar ve onların devamı mahiyetinde gördükleri Kemalistlerin İslam dinini ortadan kaldırmak istemelerinden en ufak bir şüphe duymazlar.⁸⁹ Onlara göre hilafetin kaldırılması, medreselerin ve İslamî eğitim-öğretimin yasaklanması, dinî ahkâmın iptal edilmesi, anayasadan devletin dininin İslam olduğunu bildiren maddenin kaldırılması gibi uygulamalar bu kimselerin gerçek amaçlarını apaçık ortaya koyduğundan, onların hedefleri için bir manivela haline getirmek istedikleri Türkçe Kur'an projesi hiçbir şekilde olumlu olarak yorumlanamaz. Reşid Rıza bu sebeple Türkçe Kur'an'ı, Türkleri İslam'dan uzaklaştırma, onların Arapça ve dolayısıyla İslam ile olan son bağına da koparma girişimi, Allah'ın indirdiği Arapça Kur'an'ın iptali ve insanların beşer ürünü tercümelerle ondan çevrilmesi⁹⁰ ve dinsizlik olarak,⁹¹ Mustafa Sabri de İslam'ın ölümünü hızlandıracak, Kur'an'ın ahkamından sonra lafzına indirilen bir darbe olarak takdim etmektedir.⁹² Arapça aslın ikamesi ve son sayılan gerekçeler dışında Türkçe Kur'an'a tepki gösterilmesinin diğer bazı sebepleri de vardır. Bunlar arasında Kur'an'ın Allah kelamı olduğu konusunda insanlarda şüphelere yol

---

kullanılacak ve kendisine Kur'an unvanı verilen harfî tercüme olduğunu ileri sürer, bkz. "Tercemetü'l-Kur'ân ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm ve râbitate'l-uuhuvve ve's-selâm -2-", s. 536.

89 Reşid Rıza İstanbul seyahati dönüşü yakından tanıdığı, ancak açıkça zikretmeden "onlar" şeklinde andığı İttihatçıların Araplar hakkındaki olumsuz tutumlarını Kur'an tercümesi ile de ilişkilendirerek dua makamında şöyle ifade eder: "Allah'ım sen kitabını apaçık Arapça kıldığın için onlar onları [Arapları] kıskandılar, onlar bu kitabı tahrifçilerin tahrifine, ittifak edenlerin ihtilafına hedef olsun diye tercüme etmek istiyorlar. Allah'ım sen onu onları (insanları) üzerinde toplamak için indirdin, onlarsa her Müslüman halk hakkında ayrılığa düşün diye onu tercüme etmek istiyorlar", bkz. "İkâzu'l-fiten fi'l-bilâdi'l-Usmâniyye", s. 384. Reşid Rıza ayrıca hilafetin kaldırılması sonrası kaleme aldığı bir yazıda İttihatçılarla amaç ve araçlar yönünden aynılığına dikkat çektiği Kemalistlerin gücü ellerine geçirdikçe aşırı batıcıların (*gulâtü'l-mütefernicîn*) programlarını kademe kademe uygulamaya koymalarından söz ederken, Türkleri bazı adamlarının ihdas ettiği "Türkçe Kur'an" ile ibadete ilzam etmelerinin arka planında Arapça Kur'an'ı ortadan kaldırma ve onu izleyecek küfür ve dalâlet olduğunu iddia eder. Ona göre bu konuda geçmişte İttihatçılara olduğu gibi hilafetin kaldırılması noktasında Kemalistlere de hizmet eden Seyyid Bey dışında Türkleri, Turancı ve Avrupalı esaslara çevirmek isteyen başka bazı kimseler daha bulunmaktadır. Bu kimseleri "Türkçe Kur'an" şiiiri kaleme alan Ziya Gökalp dışında, Ahmed Agayef, Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi ve Celal Nuri şeklinde sayar, bkz. "el-İnkılâbü'd-dîn", s. 280-281, 287.

90 Reşid Rıza, "Tercümetü'l-Kur'ân", s. 794; a.mlf. "Tercemetü'l-Kur'ân ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm ve râbitate'l-uuhuvve ve's-selâm -2-", s. 544.

91 Bu çerçevede Türkçe Kur'an savunucularının sık sık "mülhid" olarak anılması söz konusudur, bkz. Reşid Rıza, "Tercümetü'l-Kur'ân ve tahrîf tercemetin leh ve't-teşkik fihi", s. 794; "Fitnetü'l-istiğnâ", s. 7; Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 69, 72, 80.

92 Bkz. Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 74, 22.

açmak,⁹³ Kur'an'ın i'cazını ortadan kaldırıp onu insanların gözünden düşürmek⁹⁴ gibi bazıları sayılabilir.

Türkçe Kur'an konusunda ortaya konan tepkiler doğrudan dinin kaynağı durumundaki kutsal kitabıyla alakalı bu türden endişelerle sınırlı olmayıp Müslümanları yakından ilgilendiren bazı hayatî mahzurları da öngörür. Bunların başında Türkçe Kur'an'ın tarih boyunca Müslümanlar arasında müşterek din/ibadet dili olan Arapçanın ulusal dillerle ikame edilmesi sonrası İslam ümmetinin Kur'an konusundaki birliğinin bundan zarar görmesi, neticede Müslümanlar arasındaki rabitanın zayıflaması, ümmetin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır.⁹⁵ Mustafa Sabri, Arap olsun olmasın tüm Müslümanların Arapça Kur'an'ı okumaya ve dinlemeye alıştıklarını, bunun onların nefislerinde yerleştiğini, Arapça Kur'an'ı dinlemekten onun manasını anlamaktan daha az olmayan bir lezzet duyduklarını söyler ve Tokat'taki çocukluk yıllarında Arapça manasını anlamadığı halde kendisinin okuduğu Kur'an'ı dinlerken göz yaşları döken hocasının durumunu örnek gösterir.⁹⁶

Şu ana kadar Türkçe Kur'an'a dair Mısır'da konuyla alakalı doğrudan yazıp çizen isimler üzerinde durduk. Bu bahsi bitirmeden önce Mısır'daki farklı bir tepkiye de yer vermekte yarar görüyoruz. O da TBMM'nin 1925'te aldığı kararla Kur'an meâli hazırlama görevi kendisine verilen Mehmed Âkif Ersoy'un (ö. 1936) ortaya koyduğu tepkidir. Onun tepkisi diğerlerinden farklı olarak yazıya dökülme-yen fiilî bir tepki olsa da Türkçe Kur'an projesinin seyri konusunda etkili olması açısından üzerinde durulmayı hak etmektedir.

TBMM'nin Kur'an meâli hazırlamak üzere Mehmed Âkif'i görevlendirmesi elbette tesadüf değildir. İstiklal Marşı kaleme almış, ayrıca "Kur'an Şairi" unvanıyla anılan biri olarak Âkif gerek Arap edebiyatı ve sermuaharrirliği döneminde *Sebilürreşad*'da kaleme aldığı âyet mealleri konusundaki yetkinliği gerekse Türk dilindeki becerisi ile kamuoyunun yakından tanıdığı ve saygı duyduğu bir isimdir. Âkif'in bu vazife için uygun bir isim olduğu Türkçe Kur'an tabirini ilk kez 1906'da kullanan Mehmed Ubeydullah'ın 1928 yılında yayımlanan bir yazısında şöyle dile getirilir:

93 Reşid Rıza son asırlarda Kur'an'ın doğulu ve batılı birçok dile çevrildiğini, ancak bu tercümelerin ihtida olaylarından ziyade (Kur'an hakkında) bazı şüphelerin ve saldırıların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini öne sürdükten sonra Türkiye'de yapılacak resmî tercümenin de aynı amaca matuf olduğunu iddia eder, bkz. *Tercemetü'l-Kur'ân ve mâ fihâ mine'l-mefâsid*, s. 34, 45, 49.

94 Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 80.

95 Örneğin İslam birliği nişanelerinden geriye kalan yegâne şeyin Arapça nazmıyla Kur'an olduğunu vurgulayan Muhammed Şâkir "Türkçe Kur'an", İngilizce Kur'an" ve "Fransızca Kur'an" olarak nitelendirdiği tercümelerin İslam birliği için ölüm anlamına geleceğini ima eder, bkz. *el-Kavlü'l-fasl*, s. 12.

96 Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 17-18.

Diyanet İşleri Riyaseti Kur'an'ı tercümeyle şair Âkif'i memur etti. Bir işi ehline gördürmek de ancak bu kadar olur. Katıyyen hüküm ederim ki, şair Âkif kadar kimse bu işin ehli olamaz. Binaenaleyh Diyanet İşleri Riyaseti bu işte isabet etti. O tercümenin de bitmek üzere olduğu iştiriliyor. Hitamında riyaset-i müşâr-ı ileyhâ şüphe etmem ki onu elbette hem de Türkün yeni harfleriyle bastıracaktır.⁹⁷

TBMM'nin kararı sonrası meâl hazırlama görevini kabul eden ve çalışmalarına başlayan Âkif, daha sonra Türkçe Kur'an tartışmalarının alevlenmesiyle birlikte sözleşmeyi feshetmek suretiyle projeden resmen çekilse de meâl çalışmalarını sürdürmüş ve meâlini tamamlamıştır. Âkif'in bu tartışmalarda dikkate alınması gereken bir isim olması sadece resmî meâl projesini kabul etmesiyle değil, aynı zamanda meâl hazırlık sürecini yazımızın konusunu teşkil eden Mısır'da geçirmiş oluşuyla da alakalıdır. Öncelikle 1925-1936 arası dönemde Mısır'da yaşayan Âkif'in Türkçe Kur'an tartışmalarını oradan nasıl takip ettiği ve ne türden tepkiler verdiğine dair şu ana kadar fazla bir atfa rastlayamadığımızı ve bunu biraz garip karşıladığımızı ifade etmek isteriz.⁹⁸ Bunun sebebi Âkif'in şahsen olsun sermu-harriri olduğu *Sebilürreşad* dergisi vasıtasıyla olsun, Türkçe Kur'an ve ana dilde ibadet tartışmalarını 1925 yılına kadar çok yakından takip eden aktif bir şahsiyet olmasıdır. Ayrıca başta Reşid Rıza, Mustafa Sabri ve Muhammed Ferid Vecdî gibi isimlerin Türkiye'deki resmî meâl projesini üstlenen Âkif'in, 1925 sonrası Mısır'da ikamet ettiğini bildikleri halde bu tartışmalarda kendisine doğrudan

97 "Ubeydullah Efendi'nin Malta Hatıratı", s. 3.

98 Örneğin yazılarını tercüme eden ve eserlerini İstanbul'da dağıtan *Sebilürreşad* dergisi ekibi ile 1908'den beri sıkı irtibat halinde olan ve bilhassa 1924-1925 yılında Türkiye'de cereyan eden Kur'an tercümesi tartışmalarında bu derginin yazılarına atf yapan Reşid Rıza'nın, TBMM'nin Kur'an meâlini hazırlama görevini verdiği kimsenin bu derginin sermu-harriri olan Mehmed Âkif olduğunu, keza onun bu meâli kendisine birkaç kilometre uzaktaki Hilvan'da hazırladığını bilmemesi bize göre pek mümkün görünmemektedir. 1932 tarihinde resmî tercüme projesinin henüz tamamlanmadığını söylemesi, konuyu uzaktan takip etmeye devam ettiğini gösterir, bkz. "Tercemetü'l-Kur'ân ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm ve râbitate'l-uhuvve ve's-selâm -2-", s. 543. Buna rağmen bir defa olsun Âkif'in adını anmamış, aksine Cemil Said tercümesindeki bazı sorunlara Türkçesi yeterli olmadığından kendince işaret ettikten sonra her ne kadar Diyanet'in bu tercüme konusunda uyarı yapsa da onun toplatılmadığını hatırlatıp "bize ulaşan haberlere göre hükümet Kur'an tercümesi için bir komisyon teşkil etmiştir. Hangi Müslüman İslam'ı bilen kimselerin ona karşı bir cinayet ve onu yıkmak olarak addettiği bir işte bu hükümete ve onun komisyonuna itimat edebilir?" sorusunu sormak suretiyle Âkif'in de içinde yer aldığı bu komisyonun Türkçe Kur'an projesini hayata geçirme amacıyla oluşturulduğunu öngördüğünden, güvenilir bulduğunu ilan etmiştir, bkz. *Tercemetü'l-Kur'ân vemâ fihâ mine'l-mefâsîd*, s. 43. *Sebilürreşad* ve onun ilk adı olan *Sırat-ı Müstakim* dergisi ve bu derginin sermu-harriri Âkif'in yanında Ahmed Hamdi Akseki gibi Türkçe Kur'an tartışmalarında adı sıkça geçen yazarlarının Muhammed Abdüh, Reşid Rıza ve Ferid Vecdî gibi Mısırlı müelliflerle münasebeti için bkz. Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası*, s. 19-22.

atuf yapmaması da dikkat çekicidir.⁹⁹ Bu duruma Âkîf'in cephesinden, öncesinde siyasî ve fikrî açıdan son derece aktif bir cemiyet adamı olan Âkîf'in Cumhuriyet'in başındaki gelişmeler karşısında yaşadığı hayal kırıklıkları neticesinde içine kapanması, toplumsal konularda görüş belirtmekten çekineceği münzevi bir hayat sürmek için Mısır'a gitmeyi tercih ettiği şeklinde bir izah getirilebilir. Bununla birlikte en azından tartışmanın tarafı olan diğer isimlerin Âkîf'ten neden hiç söz etmedikleri sorusu sorulabilir. Reşid Rıza ve Mustafa Sabri gibi, dini konusunda itham edilmiş olduğunu düşündükleri çevrelerin yürüttüğü resmî bir projeye karşı çıkan ve TBMM'nin 1925 yılındaki kararını Türkçe Kur'an'ı uygulamaya koyma adımı olarak gören isimlerin, dindar çevrelerde kendisine sempati ile bakılan ve proje içinde yer alan Âkîf'i anmanın kendi argümanlarını zayıflatacağı endişesi taşıdıkları ya da Türkçe Kur'an projesine alet olmak istemeyeceğini düşündükleri bu isme zarar vermemek amacıyla onun adını zikretmedikleri düşünülebilir. Diğer yandan karşı cephede yer alan, Âkîf'in çok sayıda eserini Türkçeye tercüme edip yayımladığı ve şahsen tanıştığı bilinen¹⁰⁰ Ferid Vecdî'nin de projeden çekilmiş Âkîf'in adını anmasının tersinden kendisini zor duruma düşüreceğini tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Âkîf'in Mısır döneminde bu tartışmalara karşı tepkisi konusunda somut fazla veri bulunmasa da bu konuda bazı ipuçlarına sahip olduğumuz söylenebilir. Bunlardan ikisi Türkiye'den, diğeri Mısır'dan olmak üzere üçüne işaret etmekte yarar bulunabilir. İlki Âkîf'in öğrencilerinden ve bilhassa ilk Meclis'te zabıt katipliği görevi sebebiyle mebusluk döneminde Ankara'da Âkîf'in yakın çevresinde bulunan Mahir İz'in (ö. 1974), tercüme konusunda yürütülen bazı tartışmaların Âkîf'i telaşlandırdığına yönelik ifadeleridir.¹⁰¹ İz'in sözlerinden 1926'da Cemaleddin Efendi'nin İstanbul Göztepe'de Türkçe kıraatle namaz kıldırması ve sonrasında basındaki Türkçe ibadet yazılarının Âkîf'i endişelendirdiği ve 1932'de meâl projesinden çekilme kararını vermesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Âkîf'in yakın dostlarından Neyzen Tevfik'in (ö. 1953) kardeşi Baytar Şefik Kolaylı'nın (ö. 1976) 1950 yılında Ankara Halkevi'ndeki konuşmasında söyledikleri de İz'in söyledikleri ile uyumludur.¹⁰²

99 Bu isimlerden sadece Mustafa Sabri aşağıda işaret edileceği üzere 1932 tarihli kitabında Âkîf'e meâl projesinden çekilmesi bağlamında isim vermeden anonim şekilde işaret etmiştir.

100 Doğrul, sonradan kayınpederi olacak Âkîf'in 1914 başında o sıralar çalıştığı Kahire'deki eş-Şa'b gazetesinin matbaasında kendisini ziyarete geldiğini, onu telefon açıp randevu aldığı Ferid Vecdî'ye götürdüğünü ve Âkîf'in Türk asıllı olduğunu öğrendiği Ferid Vecdî ile Türkçe sohbet ettiğini haber vermektedir, bkz. "Mehmed Akif Şahsi ve Aile Hayatı", Eşref Edip, *Mehmet Akif* içinde, s. 424-427.

101 İz, *Yılların İzi*, s. 144-145.

102 Bkz. Kutluay, "Aydınlatılan İki Mühim Sır", s. 375.

Diğer yandan bu konuda elimizdeki diğer bir ipucu ise Mısır menşelidir. 1925'te Mısır'a tahsil için giden ve dokuz yıl boyunca Âkîf'in 1936 Haziran'ında Mısır'dan Türkiye'ye dönerken hazırladığı meâli kendisine emanet ettiği kimse olan Yozgathî İhsan Efendi (ö. 1961) ile aynı odada kalan Bulgaristan Türklerinden İsmail Ezherli'nin (ö. 1976) tanıklığı dikkat çekicidir. Onun tamamladığı meâlini Türkiye'ye neden göndermediğine dair kendisinden duyduğunu söylediği cümleler, Âkîf'in Mısır ya da Türkiye'deki gelişmelerden tamamen habersiz olmadığını ve bu konuda endişeleri olduğunu göstermektedir:

Benden Meâl'i alacaklar. Tefsir tamamlanmadan önce Meâl'i bastırıp tevzi edecekler ve müslümanlara diyecekler ki! İşte sizin en güvendiğiniz Mehmed Âkîf Bey'in yazdığı Kur'an-ı Kerîm Meâli. Bu Meâl'den anlaşıldığına göre Kur'an budur.

Tabii, dinî bilgisi olmayan ve Arap edebiyatından anlamayan müslüman, sûre ve âyetler arasındaki bağlantıyı kuramayınca, içine bir şüphe düşecek; Meâl'de ifade edilmeye çalışılan, fakat belâgatsız olan mânâları Kur'an zannedip, dinin temeli olan Kur'an-ı Kerîm'in, Allah kelâmı olduğuna ve yüceliğine olan inancı sarsılacak; zamanla bâzılarının Müslümanlar üzerinde yapmak istedikleri dinsizleştirme gâyesi, böylece tahakkuk edecektir. Ben adımı, güttükleri bu gayeye asla âlet edemem.¹⁰³

Kur'an tercümesi tartışmalarını yakından takip eden Mustafa Sabri'nin Türkçe Kur'an tartışmalarının yoğunlaştığı dönemde neşrettiği kitabında “önde gelen Türk yazarlardan biri” şeklinde anonim olarak Âkîf'in Kur'an meâli işinden çekilmesinden söz etmesi de¹⁰⁴ Âkîf'in gelişmeleri yakından takip edip çekilme kararını verdiğini düşündürmektedir.

Diğer yandan Türkçe Kur'an savunucularının kendi projelerinin başarısı için toplum içinde saygınlığı olan Âkîf'i, gerek şahsiyeti gerekse lisanî/edebî kudreti dolayısıyla önemsedikleri bilinmektedir. Zira 1932'de resmen uygulamaya konulmak istenen Türkçe ibadetin başarısı için başarılı ve kimsenin itiraz edemeyeceği birisi tarafından hazırlanmış bir Kur'an tercümesine ihtiyaç vardır. Ayrıca Âkîf'in yaptığı çalışmanın kendisinin şahsî meziyetleri dışında resmî bir tercüme olarak yürütülmesi sebebiyle de önemsendiği unutulmamalıdır. Nitekim 1926 yılında Türkçe namaz kıldırın Cemaledin Efendi'nin Diyanet tarafından görevden el çektilmesi sonrası Türkçe ibadet uygulamasına geçilebilmesi için yürütülmekte

103 Bkz. Düzdağ, *Mehmed Âkîf Mısır'daki Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 231.

104 Mustafa Sabri, *Mesele*, s. 187. Aynı dönemde Mısır'da bulunan Mustafa Sabri ve Âkîf'in çok sık olmasa da görüştükleri anlaşılıyor. Yukarıda adı geçen İsmail Ezherli, Âkîf'in (Hilvan'daki) evinde kendilerini yemeğe davet ettiği bir gün Mustafa Sabri ile oğlu İbrahim'in de orada olduğunu söylemektedir, bkz. Düzdağ, *Mehmed Âkîf Mısır'daki Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 80.

olan resmî tercümenin, yani Âkîf'in yaptığı tercümenin beklenmesi gerektiğinin anlaşıldığı duyurulmuştur.¹⁰⁵

1932 Ramazanında camilerde Türkçe ibadet uygulamasına esas teşkil etmek üzere ilgili görevlilere dağıtılan Cemil Said'in tercümesinin yetersiz olduğu bizzat Mustafa Kemal ve onun tarafından ilgili hocalara riyaset etmekle görevlendirilen Reşit Gâlib (ö. 1934) tarafından da itiraf edildiği bilinmektedir.¹⁰⁶ Bu yüzden Âkîf'in meâlini elde etmek için resmî ve hususi (aile ve dost çevresine ait) kanallar üzerinden özel çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. 1928'de Hikmet Bayur'un¹⁰⁷ ve 1932'de de yakın arkadaşı Eşref Edib'in (Fergan, ö. 1971)¹⁰⁸ bu meâli elde etmek amacıyla Mısır'a gittikleri ya da gönderildikleri bilinmektedir. Bu çabalar Âkîf'in Mısır'da olduğu dönemle sınırlı kalmamış, vefatından kısa bir süre önce döndüğü İstanbul'da ve vefatından sonra Kahire'de de devam etmiştir.¹⁰⁹

105 "Türkçe Namaz", s. 1. Haber "Kur'an-ı Kerim'in resmî bir heyet-i ilmiye tarafından tercümesinden evvel imamların namazı Türkçe kıldırılmaları mümkün görülüyor" alt başlığı ile verilmektedir. Nitekim Ergin de Ali Rıza Sağman'dan naklen 1932 yılındaki Türkçe namaz uygulamasında kullanılan Cemil Said çevirisinin hatalı olduğunun anlaşılması üzerine Atatürk'ün "sahih bir tercüme elde edinceye kadar bu işi bırakalım" dediğini aktarır, bkz. *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 5, s. 1954.

106 Türkçe ibadet uygulayıcıları arasında bulunan Ali Rıza Sağman hatıralarında kendisinin hatırlatması üzerine Nisâ 4/23. âyetinin Cemil Said tarafından yapılan tercümesinin hatalı olduğunun Mustafa Kemal tarafından anlaşıldığını aktarmaktadır. Yine Sağman'ın hatıralarında Cemil Said'in çevirisini hocalara dağıtan Reşit Galip'in bu çevirinin Fransızcadan hazırlanması sebebiyle iyi olmadığı, ancak (Âkîf'in üzerinde çalıştığı tercümeyle kastederek) yakında Ankara'da selahiyetli bir heyet tarafından Türkçe bir Kur'an hazırlandığı, camilerde ve namazlarda artık onun kullanılacağını söylediği aktarılır, bkz. nakleden Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 5, s. 1948, 1953-1955.

107 Bayur (büyükelçilik görevi için) Kabil'e giderken yol üzerindeki Mısır'a uğramış ve oradaki Türk elçisi, Ankara'nın kendisini sıkıştırdığı gerekçesiyle kendisinden Âkîf'in bitirdiğini duyduğu Kur'an tercümesini teslim etmesi ricasını iletmesini isteyince görüştüğü Âkîf'e durumu iletmış, ancak bir netice alamamıştır, bkz. "İbadet Dili", s. 151-152 (3 nolu dipnot).

108 Eşref Edib, *Mehmet Akif*, s. 105-109. Eşref Edib'in Türkçe ibadet uygulamalarının resmen uygulamaya konulduğu bir dönemde Âkîf'in meâlini almak için ısrarla istemesi, -o şartlarda Türkiye'ye gidecek meâlin hangi maksatla kullanılacağı çok açık olduğundan- kendisinin Mısır'a bu amaçla gönderildiğini düşündürmektedir.

109 Hakkı Tarık Us'un Mustafa Kemal tarafından vefatından kısa bir süre önce Türkiye'ye dönen Âkîf'in meâlini almak üzere gönderildiği, Us'un kendisine önce dört bin, reddedince on bin lira teklif ettiyse de sonuç alamadığı bilinmektedir. Aynı şekilde Âkîf'in, yakın arkadaşı olan babasının vefatı üzerine bakımını üstlendiği Süheyla Karan da netice alamayanlardandır. Nihayet dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kahire'de Âkîf'in yurda dönerken meâlini teslim ettiği Yozgatlı İhsan Efendi ile görüşmüş, ancak bir netice elde edememiştir, bkz. Düzdağ, *Mehmed Âkîf Mısır'daki Hayatı ve Kur'an Meâli*, s. 207-213. Ergin ise Âkîf'in yurda döndükten sonra kendisine 20 bin lira teklif edildiği halde meâlini teslim etmediğini ve bunun arka planında, inkılapçıların tercümesini Türkçe namaz projesine alet etmek istemelerini fark etmesinin yattığını söyler, bkz. *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 5, s. 1934.

C. Türkçe Kur'an'a Tepki mi Yoksa Arap Dili Milliyetçiliği mi?

Türkçe Kur'an tartışmalarının tercüme konusunda teknik bir tartışmadan ibaret olmadığı ve nirengi noktasının insanların dinin anlaşılması ve başta namaz olmak üzere ibadetlerde İslam'ın kutsal kitabı ile ne türden ve hangi düzeyde bir ilişki içerisinde olacakları, dinî kimlik ile ulusal kimliğin ve onun en önemli unsurlarından olan dilin, diğer bir ifadeyle din dili ile ulusal dillerin münasebeti, kısaca din- kültür münasebeti ve milliyetçilik tartışmaları gibi modern bazı soru ve sorunlarla yakından alakalı olduğu açıktır. Türkçe Kur'an'ı savunan bazı çevreler ideolojik kalkış noktasına sahip olsalar da taleplerini dinî bir kisveye büründürmek isterlerken diğer yandan Türkçe Kur'an'a karşı çıkan bazı kimselerin söyleminde dinî sebepler yanında Arapçanın ve Arap kimliğinin aşırı yüceltilmesi ve vurgulanmasını da ihtiva eden milliyetçi bazı söylemlerin devreye girdiği, bu çerçevede Kur'an'ın Arabilik vasfına, yani Arapça oluşuna özel bir vurgu yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede özellikle Mısır'daki bazı isimlerde görülen söz konusu vurgu, Türkçe Kur'an talebine ve mesela namazda Türkçe kıraate dinî hassasiyetle karşı çıkan Türkiye'deki verilen tepkilerden farklı olarak, Arapçaya bir tür kudsiyet atfedilmek istenmesini de ima etmektedir.

Bu çerçevede en dikkate değer isimlerden birinin Reşid Rıza olduğu söylenebilir. Kur'an'ın Arabiliği hususunun altını sürekli olarak çizme ihtiyacı duyan Reşid Rıza, İslam'ın ancak Kur'an ile, Kur'an'ın da ancak Arapça ile muhafaza edilebileceği inancını taşıdığından onun İslam'ın dili olarak takdim ettiği *Arapçaya ve diğer dillere nasıl baktığını bilmek, aslında Kur'an tercümesi konusundaki görüşünü anlamak açısından da önem arz etmektedir.*

Reşid Rıza, dergisinin ilk sayılarından itibaren Arap dilinin önemi, korunması ve yaygınlaştırılması konusunda bir hassasiyet sergilemiştir. Örneğin Mısır'da Âmmice denilen halk Arapçasının Latin harfleriyle yazı dili haline getirilmesi önerisini "Arapçaya yeni bir darbe" olarak nitelemiş ve bu vesileyle İslam'ın ilk dönemlerindeki fetihlerde Arapçanın yayılması vakasına dikkat çekmiştir.¹¹⁰ Aynı şekilde o, erken bir tarihte Meşihat makamına sunduğu dinî ıslah teklifinde, İslam ümmeti ve Osmanlı halkları arasında Arapça temelli bir dil birliğine ve Yavuz Sultan Selim'e de gönderme yaparak¹¹¹ Arapçanın Osmanlı

110 Bkz. Reşid Rıza, "Sadme cedide ale'l-Arabiyye", s. 101-104 ve 120-128. O yazısının ikinci tefrikasında (s. 125-126) zayıf olanın güçlüyü taklit etmesinin Allah'ın tabiatındaki bir kanunu olduğundan söz ederken Arapçanın İslam'ın ilk dönemindeki fetihlerde bu kanuna uygun olarak tabii şekilde yayıldığını, ancak sonrasında Fars ve diğer bazı bölgelerde Arapçanın bu etkisini kaybetmeye ve gerilemeye başladığını dile getirmektedir.

111 Yavuz Sultan Selim'in Mısır dönüşü Arapçayı devletin resmî dili haline getirmek istediği, ancak devrin müftüsü Zenbilli Ali Efendi'nin buna fetva vermediği şeklinde ifadelere Mustafa Sabri Efendi'de de rastlanır. O, Arapçayı resmî dil haline getirmek isteyen Yavuz Selim'in siyaseten doğru bir şey yapmak istemesine karşın Zenbilli Ali Efendi'nin şer'an buna cevaz olmadığını söyleyerek engel olmasını eleştirmekte ve "Yavuz Selim'in yerinde olsaydım

Devleti'nin resmî dili olarak kabul edilmesine dair düşüncelerinin ilk nüvelerini ortaya koymuştur.¹¹²

Arap dili ile ilgili hassasiyetini yansıtan bu görüşleri dışında Reşid Rıza, ilk olarak 1901 yılında risâleti evrensel olan Hz. Peygamber'in bütün dilleri bilip bilmediği sorusuna cevap verirken din-dil münasebeti, din dili, Arap olmayanların İslam'a daveti gibi konulara doğrudan ve daha etraflı şekilde temas etmektedir. Konuyu dinî açıdan bu düzeyde ve bu şekilde ele almasında İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Üm* adlı eserinden önemli bir dayanak keşfetmesinin rolü olduğu, kendi itirafından anlaşılmaktadır.¹¹³

Reşid Rıza ilk dönemde fetihlerle birlikte İslam'ın kendi dili, yani Arapça ile birlikte yayıldığı ve bu ilginç durumun tarihte bir benzerinin olmadığı, Arapçanın Müslümanların fethettikleri bölgelerdeki yerel dillere üstün geldiği, hatta gündüzün geceyi ortadan kaldırması gibi onları izale (*nesh*) ettiği tespitini yaptıktan sonra Hz. Peygamber'in İran, Bizans ve Mısır hükümdarlarına gönderdiği davet mektuplarından söz eder ve bu kavimler İslam'ı kabul etselerdi Hz. Peygamber dini onlara Arapça mı yoksa kendi dillerinde mi tebliğ ederdi, Kur'an'ı kendi dillerine tercüme etmelerine izin verir miydi, Arapça öğrenmeyi herkese zorunlu tutar mıydı gibi muhtemel sorulara cevap aramaya geçer. Reşid Rıza bu soruların yukarıda işaret edilen ilk fetihlerde dinin dil ile birlikte yürümesi olgusundan ve İmam Şâfiî'nin bu konuya dair söylediklerinden hareketle cevaplandırılabileceğini düşünür. Ona göre her ne kadar Arapça öğrenmenin her Müslüman için vacip olduğu açıkça belirtilmemiş olsa da İmam Şâfiî'nin *el-Üm*'de dinin aslı olan Kur'an'ın anlaşılması için Arapçanın yaygınlaştırılmasının ve her Müslümanın Arapçayı öğrenmesinin

---

şeyhülislamı dinlemezdim" demektedir, bkz. "Din ve Milliyet", s. 1. Dönemin Türk ya da Arap kökenli diğer bazı şahsiyetlerinde de benzer ifadeler rastlanmaktadır, bkz. Muhammed Kürd Ali, *Hutatu's-Şâm*, c. 2, s. 221; el-Emir Şekîb Arslan, *Târîhu'd-Devleti'l-Usmânîyye*, s. 26. Halide Edip Adıvar buna gayrimüslim tebaayı ikna ve cebr ile Müslümanlaştırmayı da ilave eder, bkz. *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, s. 39. Ancak bu kaynakların hiçbirinde bilginin kaynağına dair bir açıklama yapılmamaktadır. Biz de şu ana kadar tarihî kaynaklarda buna dair bir ifadeye rastlayamadık.

112 Reşid Rıza, "el-İslâhu'd-dîni", s. 769-771. O, teklifinin gerçekleşmesi mümkün olmayan beyhude bir çaba olacağına yönelik muhtemel eleştirileri reddeder ve tersine "tatlı" (*azbe*) Türkçeyi yaygınlaştırmaya çalışan hükümetin bu çabasının kolay olmayacağı, Arapçanın din dili olması sebebiyle Türkçeye nazaran Osmanlı halkları arasında daha kolay yaygınlaştırılabileceğini söyler ve Arapça konuşanların devlet içinde en fazla nüfusa sahip olmasını da Arapçanın resmî dil olarak tercih edilme sebepleri arasında gösterir. Türkçeden "tatlı" şeklinde olumlu söz etmesi siyaseten söylenmiş olmalıdır. Çünkü ilgili yerlerde işaret edildiği üzere onun Türkçe hakkındaki kanaati daha farklıdır.

113 Reşid Rıza *Mecelletü'l-Menâr*'ın ilk ciltlerinde Meşihat'a öneri mahiyetinde sunduğu dinî ıslahla ilgili makalelerinde dilin (Arapça) yaygınlaştırılmasından bahsettiyse de o zamanlar henüz İmam Şâfiî'nin sözlerinden haberdar olmadığından bunun dinen vacip olduğunu söyleyemeye cesaret edemediğini, çünkü mukallitlerin delillerle değil müctehit olmasa bile ancak ölmüşlerin (*meyyit*) sözleriyle ikna olduklarını söyler, bkz. "Umûmü'l-bi'se", s. 497.

vacip olduğu görüşünü tercih ettiğini, sahabe ve onların izinden giden fâtipler de bu anlayışa sahip olduğundan yeni fethedilen bölgelerde Arapçanın kendiliğinden yayıldığını, bu gidişatı Arap devletlerinin (sonrasında bunu “Emevî hilafeti ve Me’mûn’a kadar Abbasîlerin ilk zamanları” olarak açıklayacaktır) zaafa uğraması, Arap olmayanların tahtlarına geçmesi (*vüsûbü’l-e’âcim alâ urûşihâ*), yani kendi devletlerini kurması ve Arap olmayan ulemanın ibadetin, namazda kıraatin Arapça dışındaki dillerle cevazına dair fetva vermelerini durdurduğu belirtilir.

Reşid Rıza ayrıca bir kimsenin icmalî olarak Müslüman olmasının Arap olsun olmasın herkes için kolay olduğunu, ancak İslam’ın gelişmesi ve dinin insan türünü yükseltmek üzere getirdiği bilgi ve hikmetlerin anlaşılmasının Arapçanın hakkıyla bilinmesine, Kur’an’ın anlaşılmasına ve Müslümanların dine ve dilde birlik halinde bir ümmet olacaklarını bilmelerine bağlı olduğunu söyler. Müslümanların, peygamberlerin ilmi olan beşerî icima ilminde (*İlmü’l-ictimâ’i’l-beşerî*) derinleşmedikleri ve fıkıh vb. ilimlerde cüzî meselelerle uğraştıklarından hiçbir asırda (din ve dil birliği halinde tek bir ümmet olma anlamında) bu icimaî ıslahın dinin gereklerinden olduğunu kavrayamadıklarını, herkesin dinden kendi icimaî durumuna göre bir şeyler anladığını, önceden onlara Arapçanın yaygınlaştırılması gerekeceği söylene, çoğunluk bunda dine gerekli olmayan bir zorluk (*harec*) olacağını söyleyeceğini iddia eder.¹¹⁴

Görüldüğü üzere Reşid Rıza Arapçanın öğrenilmesinin dine zorunlu tutulmasını temellendirme girişiminde bulunmaktadır. Söylediğinin yeni/modern bir şey olduğunun farkındadır. O dinî delillerden ziyade tarihî ve sosyolojik deliller serdetmeye çalışmakta, naslarla birlikte tarihi de yeni bir okumaya tabi tutmaktadır. Diğer bir ifade ile millet, kimlik ve dil konusunda modern dönemde yaşanan gelişmeler sonrası Müslümanların bir ümmet kimliğine kavuşabilmeleri için inanç birliği yanında dinin ana kaynaklarının dili olan Arapça temelinde bir dil birliğine de sahip olmalarını sosyolojik olarak kaçınılmaz görmekte ve bunu dinî bir çerçevede meşrulaştırmayı denemektedir.

Reşid Rıza bu şekilde İslam ile Arapça arasında sıkı bir bağ kurmakta, İslam’ın Kur’an (ve elbette onun yorumu makamındaki Sünnet) olmaksızın korunamayacağı, Arapça olmaksızın da Kur’an’ın/din tam olarak korunamayacağı ve anlaşılamayacağı, dinin getirdiği hikmetlere nüfuz edilemeyeceği kabulünden hareket etmektedir. Prensip düzeyinde ve kendi meşru sınırları içinde, yani bu koruma ve anlama vazifesinin ilim/ihtisas sahipleri ile sınırlı bir çerçevede tutulması durumunda, söz konusu kabule elbette itiraz edilemez. Ancak Reşid Rıza’nın din-dil münasebetini aşırı vurgulaması, bir Arapça dayatması ya da diğer dilleri önemsizleştirme çabası içinde olduğunu düşündürmektedir. Arapçayı Müslümanlar için ortak dil haline getirmeye yönelik sözlerine, keza tarihte Farsların ve Türklerin kurdukları

114 Reşid Rıza, “Umûmü’l-bi’s”, s. 493-496.

devletlerde kendi ana dillerini koruyup Arapçayı resmî dil haline getirmemelerini sorunun kaynağı olarak göstermesine bakılınca, onun Arap olmayan halkların kendi ana dillerini terk edip Arapçayı benimsemedikçe, kısaca Araplaşmadıkça gerçek Müslüman olamayacakları gibi bir kanaate mi sahip olduğu sorusunu akla getirmektedir. Reşid Rıza'nın bu konuda yazdıklarına bir bütün olarak bakılırsa İslam tarihindeki bozulmalarda Arap olmayan Müslümanlar (*e'âcim*) faktörüne dikkat çektiği, bunun sebebini de Arapçayı tam olarak bilmediklerinden bu kimselerin dine tam olarak nüfuz edememelerine, dolayısıyla onu tam olarak yaşayamamalarına bağladığı görülür. Bütün bu sebeplerden dolayı Reşid Rıza'nın tutumunu kısmen dil milliyetçiliği ile ilişkilendirmenin aşırı bir yorum olmayacağı açıktır.¹¹⁵ Özellikle Balkan Savaşı sonrası gün yüzüne çıkan Türkçü ideolojiye sahip İttihatçılarla mücadele sürecinde Ellâmerkeziyye başta olmak üzere muhalif Arap siyasî oluşumlarla aktif ilişkisi, keza 1916'da İngilizlerin teşvik ve desteği ile Şerif Hüseyin önderliğinde gerçekleşen Arap-Haşimî isyanına katılması, Reşid Rıza'yı sadece kültürel anlamda değil, siyasî olarak da Arap milliyetçiliği düşünce ve hareketinin önemli figürlerinden birisi haline getirmiştir. Nitekim kendisi dinî ıslah düşüncesi yanında bazı araştırmacı tarafından aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin de bir temsilcisi olarak gösterilmektedir.¹¹⁶

115 Reşid Rıza'nın Arapçayı âdeta İslam'ın bir şartı olarak ileri sürmesi ve bütün Müslümanlardan onu öğrenmesini beklemesi bu başlık altında gösterildiği üzere Ferid Vecdî, Merâğî ve Şeltût gibi bazı Mısırlı yazarlar tarafından da tepkiyle karşılanmış, bu yaklaşımın hem Kur'an'ın, farklı dilleri Allah'ın âyeti, bir zenginlik olarak görüp değer vermesi, hem de tarihî ve sosyolojik açıdan da bunun ütöpik bir beklenti olacağı eleştirileri yapılmıştır. Reşid Rıza kimseyle polemige girmek istemediğini bildirdiği konuyla ilgili son yazılardan birinde kendisine yönelik eleştirilere kısaca işaret etmiş, ancak Arapça üzerinde birlik sağlayamayan çeşitli halklardan Müslümanların Kur'an'ın beklediği gibi tek bir ümmet ve gerçek din kardeşleri olamayacağı yolundaki fikrini tekrar ifade etmiştir, bkz. "Tercemetü'l-Kur'an ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm ve râbitate'l-uhuvve ve's-selâm -2-", s. 543.

116 Bkz. Tauber, "Rashîd Riḍâ", s. 102-112. Arap-Haşimî İsyanı ile münasebeti, kendi seyahat notlarından takip edilebilir: *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, İstanbul: Klasik, 2007. Reşid Rıza'nın Arapçaya verdiği önem, din-dil münasebeti konusundaki görüşleri ve kendisinin Arap milliyetçiliği düşüncesiyle ilişkisi için ayrıca bkz. Mertoğlu, "Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi: Bir Kronoloji ve Tahlil Denemesi", c. 5, s. 45-93.

Reşid Rıza hilafetle ilgili kitabında da din-dil münasebetine dair bazı görüşler dile getirmektedir. Örneğin o, Endülüs'ün fethi sonrası Fransa'nın güneyini fetheden ordunun Araplardan değil de İslam'ı anlamayan ve ahkâmına riayet etmeyen Berberilerden oluşması sebebiyle Avrupa'da ilerleyemediği, ordu Araplardan oluşmuş olsa tüm Avrupa'nın Müslüman olabileceğine dair batılı bir yazarın sözünü aktarır, *el-Hilâfe*, s. 30. Aynı eserde Mevâlî'nin Kureys'e uyararak Araplaştığını (s. 29), keza tarihte İslam'a başlangıçta sadece Arapların ve Arap diline hâkim olup Araplaşan diğer milletlerin hizmet ettiğini söyler (s. 32). O, "Arapların dışında İslâm'a hizmet edenler, ancak Arapçada sahip oldukları pay kadar hizmet etmişlerdir... Biz Arap olmayan âlimlerden Arapçayı bilmediği halde İslâm'a hizmette payı olan hiçbirini bilmiyoruz" (s. 100) demektedir.

Reşid Rıza her ne kadar Türkçeyi fazla bilmediğini ve bu dilde yetersiz olduğunu itiraf etse de¹¹⁷ Türkçenin bir ilim dili olmadığı, hele Arapçadan uzaklaşan Türkçenin Kur'an tercümesi konusunda ne kadar zayıf kalacağına dair düşüncelerini sık sık tekrarlamaktadır.¹¹⁸ Reşid Rıza'da görülen, Kur'an'ın dili oluşu bağlamında Arapçanın dindeki yerini vurgularken diğer dilleri istihfaf ya da ötekileştirme şeklinde nitelendirilebilecek bu tavra Arap kökenli diğer bazı yazarlar dışında ana dili Türkçe olan bazı isimlerde de rastlanması dikkat çekicidir. Bu isimlerin başında Mustafa Sabri Efendi gelir. O, daha Batı Trakya'da iken Arapçayı bu bağlamda yücelten yazılar kaleme aldığı gibi,¹¹⁹ Kur'an tercümesiyle ilgili kaleme aldığı eserinde de Reşid Rıza'nın düşüncelerini desteklemekte, hatta bu bağlamda ona yöneltilen bazı eleştirilere cevap verme gereği duymaktadır.¹²⁰ Öyle anlaşıyor ki Mustafa Sabri Efendi de Türkçe Kur'an projesine ve bu projenin savunucularına tepki göstermek isterken fikirlerini aşırı bir noktaya vardırımdan kendisini alamamıştır.

117 Bu itirafı Sühûlet Kütüphanesi'nin 1927 tarihinde bastırdığı Türkçe bir meali (ki hazırlayanını belirtmediği bu meâl Süleyman Tevfik'e aittir) değerlendirirken yapmaktadır. Tefsiri bir tercüme olduğu ve kapağında yazıldığı gibi muteber bazı kurumların onayını almış bir tefsirden hülâsa edildiği iddiasına bakarak bu çalışmanın Türkçedeki diğer harfi tercümelere nazaran sıhate daha yakın olabileceğini, bununla birlikte Türkçe bilmediğinden buna şahitlik edemeyeceğini bildirir: "...akrab ile's-sihha min sâiri't-tercemâti't-Türkiyye...ve lâkinnî lâ eşhedü bi-sihhati küllihâ velâ ekserihâ li-ennenî lâ efhemü't-Türkiyye", bkz. Reşid Rıza, "Tercemetü'l-Kur'ân ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm ve râbitate'l-uhuvve ve's-selâm -2-", s. 543.

118 Örneğin Cemil Said tercümesindeki hata ve tahrifleri kendince sıraladıktan sonra vardığı sonuç şudur: "Arapça lafızlardan temizlenmiş saf Türkçe ile Kur'an'ı tercüme etmeye kalkarlarsa neler olur!", bkz. *Tercemetü'l-Kur'ân vemâ fihâ mine'l-mefâsîd*, s. 42. Başka bir Kur'an tercümesi vesilesiyle de yetersizliği bağlamında Türkçeden "derlenmiş dillerin en dar olanı" (*adyaku'l-lugâti'l-müdevvene*) olarak söz eder, bkz. "Tercemetü'l-Kur'ân ve kevnü'l-Arabiyye lugate'l-İslâm ve râbitate'l-uhuvve ve's-selâm -2-", s. 544. Reşid Rıza'nın Türkçe hakkındaki düşünceleri için ayrıca bkz. Brunner, "Lâtiniya lâ-dîniya", s. 82-88.

119 Arap dilinin din dili olarak tebcili bağlamında Mustafa Sabri Türklerin Araplaşmamasından dolayı üzüldür: "Benim elimden gelse Türkleri de Arap yaparım, sâir Müslümanları da. Bunların vaktiyle Araplaşmadığına çok teessüf ederim... En doğrusu milliyetçilerin iddiası veçhile eğer milliyetin kıymeti varsa bu hususta en ziyade ehemmiyet noktası lisan meselesi teşkil etmek lazım geldiğine ve Arap lisanının ne Türk lisanıyla, ne de Çerkez lisanıyla kıyas kabul etmeyecek derecede fâikiyeti hâiz olduğuna nazaran, insan, milliyetin küçüğüne sahip olup da onunla iftihar edeceğine büyüğüne malik olarak onunla iftihar etmek daha karlı ve daha makul olur", bkz. "Din ve Milliyet", s. 1.

120 Mustafa Sabri, Ferid Vecdi'nin Kur'an tercümesini savunma gerekçeleri arasında yer alan Kur'an'ın Arapçaya hapsedilmesinin İslam'ın evrensel din oluşuna aykırı olacağı ve dini Araplara tahsis edenleri teyit edeceği görüşüne dikkat çekip tartışma konusu olan şeyin Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunacak tefsiri tercümenin değil, Kur'an'ın aslı yerine geçirilmek istenen tercüme olduğu ve bu anlamda Kur'an'ın Arapça olarak kalmasının gerekliliğine dair bazı cevaplar vermektedir, bkz. *Mesele*, s. 6, 93 vd. Yazar ayrıca Merâğî'nin isim vermeden Reşid Rıza'nın Arap olmayan Müslümanları Araplaştırma beklentisini hayal olarak değerlendirmesini de eleştirmektedir, bkz. *Mesele*, s. 28-29.

Reşid Rıza başta olmak üzere bazı kimselerin aşırı Arapça vurgusu bekleneceği üzere Türkçe Kur'an fikrinin savunucuları Hocazâde Mehmed Ubeydullah¹²¹ ile benzer fikirleri sebebiyle kimi zaman onunla karıştırılan Ubeydullah Efgânî (ö. 1919),¹²² Ağaoğlu Ahmed (ö. 1939)¹²³ gibi bazı Türkçü yazarlar dışında Arap kökenli kimi yazarlarda bile tepki doğurmuş, böyle bir tavır, dini Arapların tekeline sokmak istediği için İslam'ın evrenselliğine aykırı, ayrıca Arap olmayan Müslümanları Araplaştırma iması içerdiğinden tarihî-sosyolojik gerçeklerden uzak bir ham hayal, ütöpik bir düşünce olarak eleştirilmiştir. Bu tepkiyi gösteren isimler

121 Türkçe Kur'an tabirini ilk kullanan kimse olarak Hocazâde Ubeydullah dinin Arapçaya inhisarının kabul edilemeyeceğini de en erken dillendiren isimlerden biridir: "...dini öğretmek ve anlamak için her halde Kur'an'ı ve ahâdisi kâmilten Türkçeye tercüme etmek mecburiyetindeyiz. İçimizde dini Arapça öğrenmek isteyenlere kimse mâni olamaz lakin dinin Arapçaya inhisarını katâ kabul edemeyiz. Dinin Arapçaya munhasır tutulmasındandır ki Arapça bilmeyip hakâyık-ı diniyeyi öğrenmek isteyenler Kur'an'ı Fransızca'dan İngilizce'den okuyup anlamaya çalışıyorlar", bkz. Azmzâde Refik Bey, *Kvâm-ı İslâm*, s. 158 (mütercimin dipnotu).

122 İki Ubeydullah'ı karıştıran isimler arasında Cündioğlu (*Türkçe Kur'an*, s. 23-24) ve Brunner ("Lâtiniya lâ-diniya", s. 101) zikredilebilir. Afganistan'lı olan ikincisi Lüleburgaz'ın Taşlı köyüne yerleşmiş ve Nisan 1919 başında Yunan çeteleri tarafından şehit edildiği, Lüleburgaz'daki mezar yerinin tespit edildiği bildirilmiştir, bkz. <http://www.yesilyurtgazete.com/osmanli-donemi-mezar-taslari-konusuldu/> (13 Nisan 2021). İki isim arasındaki karışıklığın tashihi konusunda ayrıca bkz. Özalp, *Mehmed Ubeydullah Efendi*, s. 388-389.

1913 yılı Ramazanında Ayasofya'da verdiği vaazlar bilahare *Kavm-i Cedid* adıyla basılan Ubeydullah Efgânî de Kur'an tercümesini savunan, İslam'ın öğrenilmesi, dolayısıyla Müslüman olmak için Arapçanın şart olmadığını ileri sürenlerdendir: "Geçenlerde siyasi gazetelerden birinde umum Türkiye lisan-ı Arabın talim ve taammümüne ehemmiyet vermeli imiş ki millet hiç olmazsa Cuma günleri kuraat edilen hutbeleri anlayabilsin deniliyordu. Bu söz de belâhet eseridir. Hutbeyi anlatmak için bütün Türklere Arapçayı öğretmektense hutbeyi Türkçe îrad etmek kadar kolay bir şey tasavvur edilir mi? Zaten İmam-ı Azam mezhebince Kur'an ve hadis ve hutbeyi tercüme caizdir. Peygamber efendimiz yalnız kavm-i Araba ba's buyurulmadı Kur'an-ı azîmüştânın umum elsineye tercümesi farzdır. (*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemin* [Enbiyâ 21/107]) buyuruldu. Âlemin din-i mübin-i İslam'a davetine memur olan Nebiyy-i zîşân efendimize nâzil olan kitap vakia Arapça ise de her davet edilen kavmin Arapça öğrenmesi lazım gelmez. O kitabın ahkâm ve meânî-i celîlesinin elsin-i akvâma suret-i sahihi ve sâlimede bittercüme o suretle telkinatta bulunmak iktiza eder. Kitabımızın asıl kudsiyeti meânî-i celîle ve cemilesindedir. Kudsiyet-i lafziye ikinci derecede kalır. Her fert ahkâm ve evâmîr-i diniyesini kitabından okursa imanı yükselir şer ve fesad azalır dinsizlik revacı zâil olur", Ubeydullah Efgânî, *Kavm-i Cedid*, s. 15-16. Aynı yazar başka bir eserinde de bazı hocaların Arapça vurgusundan sarkastik ifadelerle söz eder: "Hoca ve âlimlerimiz cennette bile Arapça tekellüm edilecek imiş diyerek ömr-i giranbahalarını lisan-ı Arab'ın tahsil ve teallümüne hasr ediyorlar ve Kur'an'ı- azîmüştânın Türkçe'ye tercümesine cevaz vermiyorlar. İhtimal ki hoca efendiler cennete girinceye kadar yollarda meleklerle ve cennete girdikten sonra sekene-i cennete meram anlatmakta güçlük çekmemek istiyorlar", *Mu'cize-i Peygamberi*, s. 74.

123 Ağaoğlu Ahmed, Diyanet'in Türkçe namaz kıldırın Cemaleddin Efendi'ye vazifeden el çektiresi vesilesiyle kaleme aldığı yazıda bu bağlamdaki Arap dil milliyetçiliğini eleştirmektedir, bkz. "Türk Lisanı haram mıdır?", s. 1.

arasında yazımızda adları geçen Ferid Vecdî¹²⁴ ve Merâğî¹²⁵ dışında en dikkate değer isim Mahmûd Şeltût'tur.

Ezher Şeyhi Merâğî'nin 1936'daki Kur'an tercümesi projesine karşı çıkanları eleştiren Şeltût, bu kapsamda Arap dil milliyetçiliği fikrine de temas eder ve tercümeyle karşı çıkanların "her peygamber kavminin diliyle gönderildiğinden Allah Kur'an'ın tercüme edilmek istenen dillere naklini murad etseydi onu bu dillerde inzal ederdi, yahut onlar katından bir peygambere indirirdi, ancak O bunu yapmamış, bilakis onu umumî bisetle birlikte apaçık bir Arapça kılmıştır; buradan çıkan sonuç Allah'ın tüm âlemin Araplaşmasını (*ta'rib*) murat ettiğidir" iddiasını ele alır. Bu iddiayı "Rasûlullah'a (a.s.) Allah dileseydi şirk koşmayız diyen müşriklerin dediğine" benzeten Şeltût, bunun Hz. Peygamber'in bisetinin umumiliğini inkâr eden ve onun sadece Arapların peygamberi olduğunu iddia eden çevrelere koz vereceği kanaatindedir. İnsanların farklı dillere sahip oluşunu Allah'ın nişanelerinden biri olarak gösteren âyete¹²⁶ atf yapan Şeltût, Allah'ın insanları önce farklı dillerde yaratarak mahlukatının dikkatini bunlara çektiği bir âyet kılıp, ondan sonra da dillerini tevhid etmek üzere onlara bir peygamber göndermesinin düşünülemeyeceğine dikkat çeker ve hiçbir İslam âliminin Müslüman olmak ve Kur'an'ın ahkâmını öğrenmek isteyen kimsenin Arapça öğrenmesini gerekli görmediğini hatırlatır.¹²⁷

Sonuç Yerine

Kur'an tercümesi meselesi modern dönemdeki uluslaşma/milliyetçilik ve Batılılaşma/sekülerleşme sürecinde Türkçe Kur'an boyutuyla siyasî-ideolojik mücadelenin ayrılmaz bir parçası haline geldiğinden ilmî tavır alışların ötesinde derin siyasî-ideolojik ve psikolojik ayrışmalara sebebiyet vermiştir; bu yönüyle modern öncesi tercüme tartışmalarından ayrıştırılması gerekir. Türkçe Kur'an tartışmalarının temel sorusu "Kur'an tercüme edilebilir mi?" ya da "edilebilirse nasıl edilebilir" değil, "tercümeden ne bekliyorsunuz" ya da "tercüme ile ne

124 Allah'ın bütün dilleri teşrif ettiğini ve önceki ilahî kitapları farklı dillerde inzal ettiğini hatırlatan ve Arapça dışındaki dilleri tahkir etseydi, bütün kitaplarını Arapça indirirdi diyerek Rûm 30/22 âyetine işaret eden Ferid Vecdî, Allah'ın bir dilin diğerine üstünlüğünden tenezzüh ettiğini, O'nun bütün âlemlerin rabbi olduğunu vurgular, bkz. *el-Edilletü'l-ilmiyye*, s. 94.

125 Milletlere hayal gözüyle bakıldığı, vakia ve insanların tabiatı üzerinde düşünülmendiğini vurgulayan Merâğî, İranlılar ve Türklerin uzun zamandır Müslüman olmalarına karşın kendi dillerini terk etmediğini hatırlatarak isim vermeden Reşid Rıza'ya göndermede bulunur, hala Hintli, Javalı, Japon, Çinli, Türk ve Çerkez gibi milletleri Araplaştırmaya, onları Arap dilinde ulema yapmaya tamah eden kimseler bulunduğunu, oysa Arap olmayan İslam milletlerini Araplaştırmanın (*ta'rib*) tatlı bir emel olduğunu iddia eder, *Bahs*, s. 14, 32.

126 Rûm 30/22.

127 Şeltût, "Tercemetü'l-Kur'ân", s. 131-132.

yapacaksınız?” sorusudur. Bu sorunun açılımı “tercüme, Kur'an yerine geçer mi geçmez mi?” sorusudur.

Türkçe Kur'an'ı savunanlar ulusal kimlik/ulus devlet fikrini yerleştirmek ve İslam'ın Arap kültürü/Arapça tesirindeki kozmopolit buldukları karakterini zayıflatmak için fıkıhtan/gelenekten kendilerine bazı dayanaklar aramak suretiyle Kur'an tercümesini araçsallaştırmışlar; buna mukabil karşı grupta yer alanlar Türkçe Kur'an teşebbüsünü Arapça Kur'an'ın ikamesi/devre dışı bırakılması ve orijinalitesine zarar vermek suretiyle İslam'ı tahrif ve ümmetin birliğini parçalama amacına dayandığını düşündüklerinden dinî gerekçelerle şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu şiddetli karşı çıkışın altında Cumhuriyet'in başlangıcındaki inkılapların İslam dünyası üzerindeki şok edici travmatik etkisinin de rolü vardır. Ayrıca dinî gerekçeler yanında Türkçe Kur'an'a karşı Mısır'da reaksiyon gösteren bazı kimselerin söyleminde Kur'an'ın/dinin Arabî vasfını ve Arapçanın dindeki rolünü aşırı vurgulama neticesinde Arap dili milliyetçiliği üzerinden bir tür Arapçılık söylemi izine rastlanmaktadır.

Türkçe Kur'an, savunucuları nezdinde yabancı olarak görülen Arap kültürünün etkisini kırıcı ve hayata geçirilmek istenen modern toplumsal düzenlemelerin temel muharriklerinden biri, muhalifleri nezdinde ise yeni bir din ve kutsal kitap arayışı, dinsizlik amacına (*maksad-ı mülhidâne*) hizmet eden bir vasıta olarak görülmüştür. Her iki durumda da Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesine aşırı bir anlam yüklemesi söz konusu olmuş; o yüzden tartışma içerikle ilgili teknik ve ilmî değil, dünya görüşü çerçevesinde siyasî-ideolojik düzlemde yürütülmüştür. Bu özelliği sebebiyle tartışmada konjonktürel ve reaksiyoner unsurlar çok etkili olmuş ve taraflar muhalifini zayıflatmak üzere yapılandan ziyade yapılmak istenene, niyet ve amaca odaklanan bir söylem geliştirme ihtiyacı duymuştur. Bu şekilde Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesini, Türkçe Kur'an'ı savunan bazı çevreler, kamuoyuna açıkladıkları gibi kutsal kitabın ve dinin toplum nezdinde daha iyi anlaşılması ve yaşanmasını değil, geleneğin aşındırılmasını önemsemiş; buna mukabil tercüme ve Türkçe Kur'an'a karşı duruş sergileyenler de tercümenin kendisinden ziyade onun uğrunda araçsallaştırıldığı kimlik politikalarına tepki göstermek istemişlerdir. Bütün bu sebeplerden dolayı bu tartışmada sadece söylenenlere değil, ne söylenmek istendiğine, kimin tarafından, ne zaman ve hangi amaçla söylendiğine, kısaca bağlamına dikkat edilmesi, tartışmaların daha sağlıklı şekilde anlaşılması açısından elzemdir. Bu tartışmanın konjonktürel ve reaksiyoner yapısını en net şekilde gösteren olgulardan biri de belli bir tarihî kesitte Türkçe ibadet projesi için resmen devreye sokulmak istendiğinden ciddi endişelere yol açan tercüme konusunun, tehlike bertaraf olduktan sonra, diğer bir ifade ile söz konusu projenin gerçekleştirme şansının olmadığı, ayrıca tercümenin Kur'an'ın orijinalini devre dışı bırakacak bir muadili olmadığı ve olamayacağı anlaşıldıktan sonra Kur'an tercümesi konusunun normalleşmesi, hatta bir patlama yaşamasıdır. O tarihlerden sonra Kur'an tercümesi, Mısır'daki tartışmalarda

genelde öngörüldüğünün aksine sadece gayrimüslimleri İslam'a davet amacıyla değil, ana dili Arapça olmayan Müslümanların istifadesi amacıyla da başvurulmuş temel kaynaklardan biri haline gelmiş ve Kur'an günümüzde dünyanın hemen hemen belli başlı tüm dillerine tercüme edilmiştir.

Bu yazının ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri Âkif, Elmalılı ve Akseki gibi isimlerin dinî gerekçelerle Türkçe Kur'an'a karşı çıkmaları ile Reşid Rıza başta olmak üzere bazı Arap ilim ve fikir adamlarının karşı çıkışının aynı kefeye konmaması gerektiğidir. Reşid Rıza Türkçe Kur'an'a karşı çıkarken dinî sâikler yanında âdeta İslam'ın bir şartı gibi sunmak istediği ve Arapça dayatması ima eden, millî dilleri itibarsızlaştıran Arap dili milliyetçisi ideolojik, aynı zamanda uygulama açısından gerçekçi olmayan bir tavır da takınır. O aynı zamanda TBMM'nin tercüme ve tefsir kararını da Türkçe Kur'an girişimi olarak okur; diğer bir ifade ile Türkçüler ve Kemalistler karşısında diğer bir aşırı uçta yer alır. Âkif ve diğerleri ise Türkçe Kur'an'a karşı çıkmakla birlikte kendi millî dillerini bir nakîsa olarak görmezler, ilmî ve dinî ehliyeti olan kimseler tarafından yapılacak Türkçe meâl ve tefsirlerin önemini ve gerekliliğini kabul ederler, ancak buna mukabil namazda Arapça kıraati savunarak iki aşırı uç arasında daha mutedil ve gerçekçi bir konuma yerleşirler.

Kaynakça

- Abay, Muhammet, "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 10, sy. 19-20 (2012 [2015]), s. 231-301.
- Adivar, Halide Edib, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1955.
- Ağaoğlu Ahmed, "Türk Lisanı haram mıdır?", *Milliyet*, sy. 60 (11 Nisan 1926), s. 1.
- Ahmed Muhiddin, *Şiir, Milliyetçilik, İslâmcılık: Modern Türklükte Kültür Hareketi*, trc. ve inceleme M. Suat Mertoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Namaz ve Kur'an: Namazda Kur'an Okuma Meselesi*, Hazırlayan: Halil Altuntaş, 2. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Altuntaş, Halil, *Kur'an'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Arslan, el-Emir Şekîb, *Târîhu'd-Devleti'l-Usmâniyye*, nşr. Hasan es-Semâhî Süveydan, Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 2001/1422.
- "el-Âsârü'n-nebeviyye ve darûretü naklihâ min Türkiyâ", *el-Feth*, sy. 4 (8.7.1926), s. 8.
- Aydar, Hidayet, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık, 1996.
- Azmzâde Refîk Bey, *Kıvâm-ı İslâm*, trc. İzmirli Hocaâzâde Mehmed Ubeydullah, Mısır [Kahire], 1324 [1906].
- Bahî, Muhammed, *Hüccetullâhi alâ halîkatih fi beyâni hakîkati'l-Kur'ân ve hükmi kitâbetihî ve tercemetih*, Kahire: el-Matba'atü'l-Yûsufiyye, 1932.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, "Ziya Gökalp'ı Nasıl Tanıyorum", *Türk Kültürü*, c. 3, sy. 36, 1965, s. 931-936.

- Bayur, Hikmet, "Kur'an Dili Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, c. 22, sy. 88 (Ekim 1958), s. 599-605.
- , "İbadet Dili", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s. 152-157.
- Brunner, Rainer, "Lâtîniya lâ-dîniya - Muḥammad Raṣîd Riḍa über Arabisch und Türkisch im Zeitalter des Nationalismus", *Osmanische Welten, Quellen und Fallstudien, Festschrift Michael Ursinus*, Johannes Zimmermann, Christoph Herzog, Raoul Motika (eds.), Bamberg: University of Bamberg Press, 2016, s. 73-114.
- Cibâli, İbrahim, "el-Kelâm fî tercemeti'l-Kur'ân", *Nûru'l-İslâm*, c. 3, sy. 1, Muharrem 1351 [Mayıs 1932], s. 57-65.
- Cündioğlu, Dücan, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi, 1998.
- , *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet: Türkçe Namaz (1923-1950)*, İstanbul: Kitabevi, 1999.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Mısır'daki Hayatı ve Kur'an Meâli*, İstanbul: Şûle Yayınları, 2003.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-5 c., İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Eşref Edip, *Mehmet Akif*, [İstanbul]: Asan İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1357/1938.
- Fremantle, Anne, *Loyal Enemy*, London: Hutchinson & co., 1938.
- Gerçeker, Mustafa Fehmi, *Karacabey'den Ankara'ya*, [y.y., t.y.] (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982).
- Günay, İlhami, "Mustafa Sabri Efendi'nin 'Asr-ı Hâzıra Muvâfık Türkçe Tefsir' Yazılması Fikrine Karşı Görüşleri", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 19, sy. 62, 2015, s. 229-250.
- Haşim Nahid, *Türkiye için Necat ve İtila Yolları*, İstanbul: Şems Matbaası, 1331 [1913].
- Hattemer, Richard, *Atatürk und die Türkische Reformpolitik im Spiegel der Ägyptischen Presse*, herausgegeben von Gerd Winkelhane, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1997.
- "İkaz", *Sebilürreşad*, c. 24, sy. 620 (9 Teşrinievvel [Ekim] 1340 [1924], s. 349.
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1990.
- Jäschke, Gotthard, *Der Islam in der neuen Türkei, Eine Rechtsgeschichtliche Untersuchung*, Leiden: Brill, 1951.
- Karabekir, Kazım, *Paşaların Kavgası*, haz. İsmet Bozdağ, İstanbul: Emre Yayınları, 1992.
- Mahlûf, Muhammed Haseneyn el-Adevî, *Risâle fî hükmi tercemeti'l-Kur'âni'l-kerîm ve kırâ'etih ve kitâbetih bi-gayri'l-lugati'l-Arabiyye*, t.y. [1343/1925], Kahire: Matba'atü Matar.
- [Manastırlı Rifat], "Fâtıha-i Şerife", *İslam Mecmuası*, sy. 13 (17 Temmuz 1330), s. 385.
- Merâgî, Muhammed Mustafa, *Bahs fî tercemeti'l-Kur'âni'l-kerîm ve ahkâmihâ, mülhak bi'l-cüz'i's-sânî min Mecelleti'l-Ezher sene 1355*, [Kahire] Matba'atü'r-Regâib, 1355/1936.
- Mertoğlu, M. Suat, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul: Klasik, 2008.
- , "Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi: Bir Kronoloji ve Tahlil Denemesi", *Hilafet Risaleleri*, haz. İsmail Kara, İstanbul: Klasik, 2005, c. 5, s. 45-93.

- , “‘Doğrudan Doğruya Kur’an’dan Alıp İlhamı’: Kur’an’a Dönüş’ten Kur’an İslamı’na”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2010, c. 15, sy. 28, 2010, s. 69-113.
- , “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur’an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 9, sy. 18 (2011 [2015]), s. 9-66.
- Muhammed Hıdır Hüseyin, “Naklû me’âni’l-Kur’ân ile’l-lugâtî’l-ecnebiyye”, *Nûru’l-İslâm*, c. 2, sy. 2 (1350/1931), s. 122-132.
- , “Nakdû ârâ’ li’l-Üstâz Ferîd Vecdî -1-”, *Nûru’l-İslâm*, c. 3, sy. 1 (Muharrem 1351 [Mayıs 1932]), s. 7-20.
- Muhammed Kürd Ali, *Hıttu’ş-Şâm*, 1-6 c., Dimaşk: Mektebetü’n-Nûrî, 1403/1983.
- Muhammed Şâkir, *el-Kavlû’l-fasl fî tercemeti’l-Kur’âni’l-kerîm ile’l-lugâtî’l-a’cemîyye*, Kahire: Matba’atü’n-Nehda, 1343/1925.
- , “Tercemetü’l-Kur’âni’l-kerîm”, *el-Ehrâm* (23.12.1929), s. 1.
- , “Fî sebîli’l-istiftâ’ an tefsîri’l-Kur’âni’l-kerîm bi’l-lugati’l-İnkilîziyye”, *el-Ehrâm* (9.1.1930), s. 1.
- Mustafa Hayri Efendi, Şeyhülislam Ürgüplü, *Meşrutîyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Mustafa Sabri, *Dinî Müceddidler Yahut: (Türkiye İçin Necat ve İtilâf yolları)nda Bir Rehber*, İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1338-1341 (iç kapakta 1340) [1922].
- , *Meseletü tercemeti’l-Kur’ân*, Kahire: el-Matba’atü’s-Selefiyye, 1351 [1932].
- , *Hilâfetin İlğasının Arka Planı*, trc. Oktay Yılmaz, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Mühennâ, Ahmed İbrahim, *Dirâse havle tercemeti’l-Kur’âni’l-Kerim*, [y.y., t.y.] (Kahire: Matabi’ü’ş-Şa’b, 1978).
- Reşid Rıza, Muhammed, “Sadme cedîde ale’l-Arabiyye”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 1, sy. 6 (9 Nisan 1898), s. 101-104; *Mecelletü’l-Menâr*, c. 1, sy. 7 (26 Nisan 1898), s. 120-128.
- , “el-İslâhu’d-dînî el-mukterah alâ makâmi’l-hilâfeti’l-İslâmiyye”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 1, sy. 39 (17 Aralık 1898), s. 764-771.
- , “Umûmü’l-bi’s-e ve umûmü’l-luga (Bâbü’l-Es’ile ve’l-ecvibeti’d-dîniyye)”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 4, sy. 13 (15 Eylül 1901), s. 493-497.
- , “Tercemetü’l-Kur’ân (Bâbü’l-Es’ile ve’l-ecvibe)”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 6, sy. 7 (27 Haziran 1903), s. 268-270.
- , “Kitâbetü’l-Kur’ân bi’l-hurûfi’l-İnkilîziyye (Âsâr ilmiyye edebiyye)”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 6, sy. 7 (27 Haziran 1903), s. 274-277.
- , “Tercemetü’l-Kur’ân (Fetâvâ’l-Menâr)”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 11, sy. 4 (30 Mayıs 1908), 268-274.
- , “İkâzu’l-fiten fi’l-bilâdi’l-Usmâniyye (Bâbü’l-ahbâr ve’l-ârâ)”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 12, sy. 5 (7 Haziran 1910), s. 384-389.
- , “el-Bühtânü’l-azîm”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 13, sy. 7 (5 Ağustos 1910), s. 549-552.
- , “Mefâsidü’l-mütefernicîn fi emri’l-ictimâ’ ve’l-dîn (Bâbü’l-ahbâr ve’l-ârâ)”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 17, sy. 2 (26 Ocak 1914), s. 156-160.
- , *el-Hilâfe*, Kahire: Matba’atü’l-Menâr, 1341.

- , “el-İnkılâbü’l-dînî es-siyâsî fi’l-Cumhûriyyeti’t-Türkiyye”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 25, sy. 4 (4 Mayıs 1924), s. 273-296.
- , “Tercemetü’l-Kur’ân ve tahrîfû tercemetin leh ve’t-teşkîk fih”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 25, sy. 10 (25 Mart 1925), s. 794-797.
- , “Fâtihatü’l-Mücelledi’s-sâdis ve’l-ışrîn”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 26, sy. 1 (23 Nisan 1925), s. 1.
- , “Fitnetü’l-istiğnâ an kelâmillâhi’l-Arabiyyi’l-münzel bi-tercemetin a’cemiyetin min kelâmi’l-beşer”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 26, sy. 1 (23 Nisan 1925), s. 2-13.
- , “Fetvâ el-Menâr fi hazri tercemeti’l-Kur’ân”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 26, sy. 7 (16 Ocak 1926), s. 481-496.
- , *Tercemetü’l-Kur’ân vemâ fihâ mine’l-mefâsid ve münâfâtî’l-İslâm*, Kahire: Matba’atü’l-Menâr, 1344/1926.
- , “Tercemetü’l-Kur’ân ve kevnü’l-Arabiyye lugate’l-İslâm (Mukaddime)”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 32, sy. 3 (Mart 1932), s. 184-189.
- , “Tercemetü’l-Kur’ân ve kevnü’l-Arabiyye lugate’l-İslâm ve râbitate’l-uhuvve ve’s-selâm -2-”, *Mecelletü’l-Menâr*, c. 32, sy. 7 (Temmuz 1932), s. 535-544.
- , *İttihad-ı Osmanî’den Arap İsyânına*, trc. Özgür Kavak, İstanbul: Klasik, 2007.
- Özalp, Ömer Hakan, *Ulemeden Bir Jöntürk Mehmed Ubeydullah Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Polat Ayşe, “Osmanlı’da Matbu İslâm’ın Onay ve Denetimi: Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer’iyye Meclisi”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, sy. 11, 2018, s. 87-120.
- Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003.
- Şeltût, Mahmûd, “Tercemetü’l-Kur’ân ve nusûsu’l-ulemâ’ fihâ”, *Mecelletü’l-Ezher*, c. 7, sy. 3 (Nisan 1936), s. 123-134.
- Şener, Cemal, *Anadilde İbadet: Türkçe İbadet*, İstanbul: Ant Yayınları, 1998.
- Tauber, Eliezer, “Rashîd Riḍâ as Pan-Arabist before World War I”, *The Muslim World*, c. 79, sy. 2 (1989), s. 102-112.
- Tevfik İslâm Yahya, *Şeyhülislâm Mustafa Sabri*, t.y., y.y. [Cairo: Alba Press, 1417/1996].
- “Türkçe Namaz”, *Milliyet*, sy. 63 (14 Nisan 1926), s. 1.
- “Türkiye İnkılabı ve Mısır Matbuatı”, *Yarın*, sy. 25 (20 Temmuz 1928), s. 3.
- Ubeydullah, Hocaẓâde Mehmed, “Lisan neler Yapıyor?”, *Doğru Söz*, sy. 1 (Kahire, 22 Mart 1906), s. 5-8.
- “Ubeydullah Efendi’nin Malta Hatıratı”, *Haftalık Mecmua*, sy. 164 (3 Eylül 1928), s. 3.
- Ubeydullah Efgânî, *Kavm-i Cedîd*, 1332 [1913].
- , *Mu’cize-i Peygamberî*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1332 [1913].
- Ünsal, Hadiye, “Mevlana Muhammed Ali’nin Meal-Tefsiri Bağlamında Kâdiyânîlik (Ahmedîlik) ve Kur’an”, *Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 1 (2010), s. 125-160.
- Üsâme Ahmed Şâkir, *Min a’lâmi’l-asr: eş-Şeyh Muhammed Şâkir, Ebü’l-eşbâl Şemsü’l-eimme Ahmed Muhammed Şâkir, Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir*, y.y., 1422/2001.

- Vecdî, Muhammed Ferîd, *el-Edilletü'l-ilmiyye alâ cevâzi tercemeti'l-Kur'ân ile'l-lugâti'l-ecnebiyye*, Kahire: Matba'atü'l-Ma'âhidi'd-Diniyye, 1355/1936.
- Wilson, Brett, *Translating the Qur'an in an Age of Nationalism: Print Culture and Modern Islam in Turkey*, New York: Oxford University Press; London: The Institute of Ismaili Studies, 2014.
- Yarın (1927-1930), Hasan Fehmi, İskeçe, IRCICA Kütüphanesi (956./102305/YAR).
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Mustafa Sabri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 31, s. 350-353.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, c. 1, İstanbul: Matbaai Ebüzzîya, 1935.
- "Yeni Kur'an Tercümesi", *Sebilürreşad*, c. 24, sy. 617 (18 Eylül 1340/1924), s. 289.
- "Zeki Megamez B. İn Vefatı", *İctihad*, sy. 339 (15 Şubat 1932), s. 5665-5666.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, 1-8 c., Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, İstanbul: Yeni Mecmua, 1918.